

**E.R.İBRAHİMOV
M.C.HÜSEYNOV
E.A.SALAHOV
Y.Ə.ABBASOVA**

SİĞORTA İŞİ
(Dərslik)

BAKI - 2017

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİY**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

**E.R.İBRAHİMOV
M.C.HÜSEYNOV
E.A.SALAHOV
Y.Ə.ABBASOVA**

SİĞORTA İŞİ

(Dərslik)

**Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyi 03.07.2017-ci il tarixli
172 saylı əmri ilə qrif verilmişdir.**

BAKI - 2017

Elmi redaktor və rəyçi: Ataşov Bəyalı Xanalı oğlu – Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin elmi işlər üzrə prorektoru “ Maliyyə” kafedrasının professoru, əməkdar elm xadimi, i.e.d.

Rəyçilər: Aleksandr Didebuludze – Gürcüstan Aqrar Universitetinin professoru, Gürcüstan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Gürcüstan Kənd Təsərrüfatı Elmləri Akademiyasının üzvü, elmlər doktoru.

Bağırov Mübariz Məmmədhüseyn oğlu – Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “ Maliyyə və maliyyə institutları ” kafedrasının professoru, i.e.d.

Əhmədov Yusif Binnət oğlu – Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin “ Mühasibat uçotu və audit ” kafedrasının professoru, i.e.n.

Əlifov Yaqub Feyzulla oğlu - Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin “ Maliyyə və iqtisadi nəzəriyyə ” kafedrasının dosenti, i.e.n.

Eldar Rza oğlu İbrahimov, Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov, Elçin Arif oğlu Salahov, Yeganə Əziz qızı Abbasova. Sığorta işi. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı, 2017..... səh.

Dərslik sığortanın tarixi, müasir vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri haqqında tam təsəvvür yaradır və sığorta fəaliyyətindəki problemlərin öyrənilməsi üçün zəruri olan bütün məlumatları özündə əks etdirmişdir. Kitabda sığortanın mahiyyəti, zəruriliyi araşdırılır, funksiyaları və rolu təhlil edilir, bu zaman nəzəriyyə və təcrübənin vəhtəti təmin edilir, bu sahədə dünya elmi baxışları inkişafın müasir meyilləri ilə uzlaşdırılır. Dərslik sığorta bazarının müasir inkişaf problemlərini tam əks etdirir. Həmçinin inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta fəaliyyətinin müasir inkişaf səviyyəsi və xüsusiyyətləri şərh edilir.

Dərslik iqtisad yönümlü ixtisaslar üzrə bakalavr və magist səviyyəsində təhsil alan tələbələr, həmçinin doktorantlar, müəllimlər və mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərslik elmi işçilər və sığorta şirkəti işçiləri üçün də faydalı ola bilər.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz-----	6
-------------	---

FƏSİL I SİĞORTANIN TARİXİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1. Sığortanın inkişaf tarixi-----	11
1.2. Rusiyada sığortanın tarixi-----	14
1.3. Sovet Rusiyasında sığorta işinin təşkili-----	18
1.4. Azərbaycanda keçid dövründə sığorta işinin təşkili-----	20
1.5. Sığortanın inkişaf perspektivləri-----	24

FƏSİL II SİĞORTANIN İQTİSADİ MAHIYYƏTİ

2.1. Sığortanın rolu və əhəmiyyəti-----	29
2.2. Sığortanın maliyyə sistemində yeri-----	32
2.3. Sığortanın mahiyyəti və zəruriliyi-----	34
2.4. Sığortanın funksiyaları-----	40
2.5. Sığortanın prinsipləri-----	40

FƏSİL III SİĞORTADA İSTİFADƏ OLUNAN XÜSUSİ TERMİNLƏR

3.1. Sığorta hadisələri və sığorta hallarını səciyyələndirən termin və anlayışlar-----	46
3.2. Sığorta itkisini ifadə edən terminlər-----	48
3.3. Sığorta obyektləri-----	48
3.4. Sığortanın obyekt sisteminin həlqələri-----	50
3.5. Azərbaycan respublikasının sığorta qanunvericiliyində istifadə olunan əsas anlayışlar-----	53
3.6. Sığortanın formaları-----	58
3.7. Sığortanın sinifləri və növləri-----	58

FƏSİL IV SİĞORTA MÜNASİBƏTLƏRİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

4.1. Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar-----	62
4.2. Sığorta sahəsində hüquqi tənzimləmə-----	64
4.3. Sığorta işində hüquqi münasibətlərin meydana gəlməsi və ona xitam verilməsi-----	70
4.4. Sığorta müqaviləsinin obyektləri və subyektləri-----	72
4.5. Könüllü sığorta müqaviləsi anlayışı-----	76
4.6. Sığorta müqaviləsi şərtlərinin pozulması ilə əlaqədar mülkü - hüquqi məsuliyyət---	77

FƏSİL V SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLATİ VƏ MALİYYƏ ƏSASLARI

5.1. Sığorta bazarlarının ümumi xarakteristikası-----	81
5.2. Dövlət sığorta nəzarətinin məzmunu və vəzifələri-----	83
5.3. Sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması-----	86

5.4.	Sığortaçıların ödədikləri vergilər və rüsumlar-----	92
5.5.	Sığorta fəaliyyətinin maliyyə əsasları-----	100

FƏSİL VI TƏKRARSIĞORTANIN ƏSASLARI

6.1.	Şərikli sığortanın və sığorta daxilının mahiyyəti -----	108
6.2.	Təkrarsığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyi -----	109
6.3.	Təkrarsığorta müdafiəsinin formaları və növləri -----	112
6.4.	Xarici ölkələrdə və respublikamıza müasir təkrarsığorta bazarları-----	114

FƏSİL VII SIĞORTADA MARKETİNQ FƏALİYYƏTİ

7.1.	Sığortada marketinq anlayışının mahiyyəti və xüsusiyyətləri-----	123
7.2.	Sığorta xidməti marketinqinin elementləri-----	124
7.3.	Sığorta şirkətinin marketinq siyasətinin idarə edilməsi-----	128

FƏSİL VIII AKTUAR HESABLAMALAR

8.1.	Aktuar hesablamaların mahiyyəti, növləri və vəzifələri-----	132
8.2.	Sığorta tarifiinin mahiyyəti və quruluşu -----	134
8.3.	Tarif dərəcələrinin tərkibi və quruluşu -----	135
8.4.	Sığorta statistikasını göstəricilərinin təhlili-----	138
8.5.	Netto - dərəcə, yüklənmə, brutto – dərəcə-----	140
8.6.	Tarif dərəcəsinin hesablanması -----	142
8.7.	Sığortaçıların zərərlik dərəcəsi-----	144
8.8.	Həyat sığortası və qeyri – həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması-----	146

FƏSİL IX RİSKLƏRİN MAHİYYƏTİ VƏ TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ

9.1.	Risk və qeyri – müəyyənlik anlayışlarının mahiyyəti-----	151
9.2.	Qeyri – müəyyənlik şəraitində biznesin idarə edilməsi-----	155
9.3.	Risk haqqında nəzəriyyələr-----	156
9.4.	Risklərin əsas funksiyaları və onların xarakteristikası-----	159
9.5.	Sığorta riskinin qanunvericiliklə müəyyən edilməsi-----	161
9.6.	Risklərin ümumi təsnifləşdirilməsi-----	162
9.7.	Sığorta riskləri və onların təsnifləşdirilməsi-----	164

FƏSİL X MÜƏSSİSƏLƏRİN ƏMLAK MƏNAFELƏRİNİN SIĞORTASI

10.1.	Müəssisələrin əmlak mənafelelərinin sığortası, onun iqtisadi mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu-----	168
10.2.	Əmlakın sığortalanması. Sığortanın obyektləri . Sığorta dəyəri və sığorta məbləği -	169
10.3.	Əmlakın sığortalanması müqaviləsi , onun bağlanması qaydası, tərəflərin hüquq və vəzifələri-----	175
10.4.	Kənd təsərrüfatı bitkilərinin və çoxillik əkmələrin sığortalanması-----	178
10.5.	Zərərin müəyyən edilməsi və sığorta məbləğinin ödənilməsi-----	179

10.6.	Kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortalanması-----	181
-------	--	-----

FƏSİL XI VƏTƏNDAŞLARIN ƏMLAKININ SIĞORTALANMASI

11.1.	Vətəndaşların əmlakı (mülkiyyəti) və sığortalanmasının zəruriliyi-----	184
11.2.	Vətəndaşların əmlakının könüllü sığortalanması-----	186
11.3.	Tərəflərin qarşılıqlı öhdəlikləri və sığorta məbləğinin ödənilməsi qaydası -----	187
11.4.	Tikililərin sığortalanması-----	188

FƏSİL XII YAŞAYIŞ SAHƏLƏRİNİN SIĞORTALANMASI

12.1.	Mənzil sığortası haqqında ümumi anlayış-----	192
12.2.	Mənzil fondunun sığortalanması yaşayış sahələrinin sığortalanmasının başlıca tərkib hissəsi kimi-----	194
12.3.	Müasir sığorta bazarı və yaşayış sahələrinin sığortalanmasının zəruriliyi-----	196
12.4.	Yaşayış sahələrinin sığortalanmasının inkişaf perspektivləri-----	200

FƏSİL XIII ŞƏXSİ SIĞORTA

13.1.	Şəxsi sığortanın xüsusiyyətləri və növləri-----	205
13.2.	Həyatın sığortalanmasının mahiyyəti-----	206
13.3.	Həyatın sığortalanmasının prinsipləri və funksiyaları-----	209
13.4.	Həyatın sığortalanması növlərinin təsnifləşdirilməsi-----	214
13.5.	Həyatın sığortalanmasının baza növlərinin xüsusiyyətləri-----	216
13.6.	Azərbaycanda həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi problemləri-----	223

FƏSİL XIV MÜLKİ MƏSULİYYƏT SIĞORTASI

14.1.	Mülki məsuliyyət sığortasının mahiyyəti-----	227
14.2.	Azərbaycanda mülki məsuliyyət sığortasının həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri-----	228
14.3.	Mülki məsuliyyət sığortasının növləri-----	229
14.4.	Mülki məsuliyyət sığortasında beynəlxalq təcrübə-----	232

FƏSİL XV SOSIAL SIĞORTA

15.1.	Sosial riskin mahiyyəti və formaları-----	238
15.2.	Sosial müdafiənin formaları və mexanizmləri-----	244
15.3.	Sosial sığortanın mahiyyəti, zəruriliyi və funksiyaları-----	251
15.4.	Sosial sığortanın forma və metodları -----	257

FƏSİL XVI XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ SIĞORTANIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

16.1. Dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrində sığorta bazarının təşkili-----	268
16.2. ABŞ- da sığortalanma-----	270
16.3. Böyük Britaniyada sığortalanma-----	273
16.4. Almaniyada sığortalanma-----	276
16.5. Yaponiyada sığortalanma-----	277
16.6. İslam maliyyə sistemində sığorta əməliyyatları (Təkafül)-----	280

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI-----	352
--	-----

Ön söz

Təbiətlə cəmiyyət arasında əlaqə ilə yanaşı, həm də dialektik ziddiyyət vardır. Bu, öz ifadəsini insanların təbiət qüvvələri ilə daim mübarizə aparmalarında göstərir. Odur ki, fəvqəladə hadisələr, risklər bəşəriyyətin mövcudluğu üçün təbii normalar hesab edilir. Əmək cisimləri təbiət qüvvələrinin dağıdıcı təsirinə (təbii fəlakətlər, bədbəxt hadisələr və i.a.) məruz qalır. Hər il yer kürəsində çoxlu sayda təbiət hadisələri - yüz minlərlə qasırğa, on minlərlə daşqın, minlərlə zəlzələ, torpaq sürüşməsi, tufan, fırtına, yüzlərlə vulkan püskürməsi baş verir, tropik siklonlar (hava axımı) olur. Baş verən bu qəzalar və faciələr cəmiyyətə böyük məbləğdə maddi ziyan vurur.

Bütün bunlar onu göstərir ki, hər bir təbii fəlakət və bədbəxt hadisə əmək cisimlərinə ziyan vuran təhlükə kimi nəzərdən keçirilməlidir. Təbiidir ki, bu zaman sığorta münasibətləri, başqa sözlə, sığorta obyektinə meydana gəlməsinin ilkin şərti risk amilidir. Deməli, hər hansı bir risk amili mövcud olmadığı şəraitdə sığortalanmaya da maraq olmur. Riskin məzmunu və onun ehtimal olunma dərəcəsi sığorta münasibətlərinin məzmunu və hüdudları ilə müəyyən edilir.

Risk müxtəlif formalarda insan fəaliyyətinin bütün sahələrində mövcuddur. Lakin riskin kənd təsərrüfatında təbii hadisə və proseslərin – güclü şaxtaların olması, quraqlıq, zəlzələ, dolu düşməsi, havaların uzun müddət yağıntılı keçməsi, don vurmaları, sel sularının sahələri yuyub aparması və i. a. – təsiri ilə daha dağıdıcı xarakter daşıyır, faciəli nəticələrə gətirib çıxarır. Bütün bunlar qabaqcadan müəyyən edilməsi mümkün olmayan hadisə və proseslərin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Dünya təcrübəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinə təsir göstərən xarici mühitin amillərinin ilk növbədə risklərin mənfi təzahürlərinin qismən azaldılmasına imkan verən bir sıra idarəetmə metodları işlənib hazırlanmışdır. Hazırda xarici mühitin mənfi təsiri ilə şərtlənən və insanların özlərindən asılı olmayan xarici risklərin idarə edilməsinin əsas metodu sığortalamaadır.

Sığortalama bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, xarici mühitin vurduğu mümkün olan ziyanın azaldılmasını minimuma edirməklə məhsul istehsalçılarının gəlirlərinin sabitləşməsinin təmin edilməsində olduqca mühüm rol oynayır.

Sığorta sığortalıların əmlak mənafeələrinə ziyan vuran risklərin təkrar bölgüsü və sığorta haqlarının səfərbərliyə alınmasını təmin edən ixtisaslaşdırılmış təşkilatların (sığortaçıların) həyata keçirdikləri xüsusi iqtisadi fəaliyyət növüdür. Onlar (sığortaçılar) üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün sığorta ehtiyatı yaradır və sığortalanmış əmlaka görə sığortalıya sığorta məbləği ödəyir.

Bütün bunlar ölkəmizdə bazar münasibətlərinin formalaşmış olduğu müasir dövrdə sığorta sahəsində yüksək ixtisaslı milli kadrların hazırlanmasını zəruri edir. Buna isə bu sahədə digər amillərlə yanaşı, həm də Azərbaycan dilində dərslik və dərs vəsaiti, metodiki ədəbiyyatın nəşr edilməsi və geniş yayılması yolu ilə nail olmaq mümkündür.

Hazırda demək olar ki, ölkəmizin bütün Universitetlərində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün iqtisadçı kadrlar hazırlanır və ayrı – ayrı ixtisaslar üzrə tədris planlarında nəzərdə tutulan fənlərdən biri də sığortadır. Doğrudur, son illərdə sığorta ilə əlaqədar müxtəlif səpkidə bir sıra olduqca sanballı, diqqəti cəlb edən maraqlı və müasir dövrün tələblərinə və ali məktəb standartlarına cavab verən dərslik və dərs vəsaitləri yazılmışdır.

Lakin təbiidir ki, daim inkişaf edən iqtisadiyyat şəraitində sığorta ilə əlaqədar yeni – yeni məsələlər meydana çıxır ki, bu da müəyyən təkmilləşdirmələrin aparılmasını, daim dəyişən iqtisadiyyatda yeniliklərin nəzərə alınmasını zəruri edir. Digər tərəfdən, təcrübə göstərir ki, eyni bir sahə üzrə bir neçə dərslik və ya dərs vəsaitinin olması, yəni alternativlik yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında çox mühüm rol oynayır.

Müəlliflər bunları nəzərə alaraq bazar münasibətləri şəraitində insan fəaliyyətinin bütün sahələrində təbii hadisələrin təsiri ilə baş verə bilən tələpəli problemlərin həll olunmasında ölkədə sığorta işinin səmərəli təşkilinin müsbət nəticələr verdiyini, bu sahədə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadənin zəruriliyi ilə əlaqədar olaraq iqtisadiyyat və idarəetmə ixtisaslarında təhsil alan tələbələr üçün dərslik yazmaq qarşılarına məqsəd qoymuşlar.

Dərslük yazılarkən müəlliflər yaxın və uzaq xarici ölkələrdə sığorta sahəsində nəşr olunmuş çoxsaylı ədəbiyyat mənbələrindən istifadə edilmişdir. Yeri gəlmişkən, dərslük yazılarkən istifadə etdiyimiz ədəbiyyat müəlliflərinə, habelə onun yazılması, çapa hazırlanması və nəşr olunmasına şərait yaradan və dəstək olan bütün şəxslərə dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Beləliklə, dərslük müəlliflərin gərgin əməyinin nəticəsi olmaqla, bu sahədə indiyədək Azərbaycan dilində yazılmış dərslük və dərs vəsaitlərindən keyfiyyətcə fərqlənir, ali məktəb standartlarına uyğun gəlir, yığcam və sadə dildə yazılmışdır və sığorta ilə əlaqədar ən mühüm məsələləri özündə ehtiva edir.

Hər hansı bir elmi dərinədən öyrənmək üçün əvvəlcə onun ən ümumi anlayışlarını mənimsəmək lazımdır. Burada söhbət hər şeydən əvvəl ən mühüm idarəetmə metodlarından biri olan sığortanın cəmiyyətin həyatında oynadığı rol və tutduğu yerdən gedir.

Sığorta dərsliyinin strukturu on yeddi fəsildən və yüz bir yarım fəsildən ibarətdir. Dərsliyin birinci fəslə "Sığortanın tarixi və inkişaf mərhələləri" adlandırılmaqla sığortanın tarixinin və inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Burada sığortanın ümumi inkişaf tarixi, Rusiyada və Sovet Rusiyasında həmçinin Azərbaycanda keçid dövründə sığorta işinin təşkili, sığortanın inkişaf perspektivləri və beynəlxalq miqyasda sığortanın təşkili tarixi öz əksini tapmışdır.

"Sığortanın iqtisadi mahiyyəti" adlanan ikinci fəsildə sığortanın rolu və əhəmiyyəti, maliyyə sistemində sığortanın yeri, sığortanın funksiyaları və prinsipləri verilmişdir.

"Sığortada istifadə olunan xüsusi terminlər" adlanan üçüncü fəsildə sığorta hadisələri və sığorta hallarını səciyyələndirən termin və anlayışlar, sığorta itkisini ifadə edən terminlər, əmlakın, həyat hadisələrinin və məsuliyyətin sığorta obyektləri olmaları, sığortanın obyekt sistemi və onun ünsürləri (elementləri), Azərbaycan Respublikasının sığorta qanunvericiliyində istifadə olunan əsas anlayışlardan bəhs edilir.

"Sığorta münasibətlərinin hüquqi əsasları" adlanan dördüncü fəsildə Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlara. o cümlədən bu sahədə hüquq münasibətlərinin meydana gəlməsi və ona xitam verilməsinə, sığorta müqaviləsinin obyektləri və subyektlərinə, həmçinin müqavilə şərtlərinin pozulmasına münasibət bildirilir.

Beşinci fəsildə Sığorta bazarlarının ümumi xarakteristikası, dövlət sığorta nəzarətinin məzmunu sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, sığortaçıların büdcə sistemi ilə əlaqəsi və sığortanın maliyyə əsaslarına münasibət bildirilir.

"Təkrar sığortanın əsasları" adlanan altıncı fəsildə şərikli və təkrarsığortanın iqtisadi mahiyyəti, təkrarsığorta müdafiəsinin forma və növləri, həmçinin Rusiya Federasiyasının müasir təkrarsığortaçı bazarları araşdırılır.

"Sığortada marketinq fəaliyyəti" adlı yeddinci fəsildə sığortada marketinq anlayışının mahiyyəti və xüsusiyyətləri, sığorta xidməti marketinqinin elementləri, sığorta şirkətinin marketinq siyasətinin idarə edilməsi öz əksini tapmışdır.

"Aktuar hesablamalar" adlı səkkizinci fəsildə aktuar hesablamaların mahiyyəti, növləri və vəzifələri, sığorta statistikasını göstəricilərinin təhlili, tarif dərəcələrinin tərkibi və quruluşu, netto – dərəcə, tarif dərəcələrinin hesablanması qaydası verilir.

"Risklərin mahiyyəti və təsnifləşdirilməsi" adlı doqquzuncu fəsildə risk və qeyri – müəyyənlik anlayışlarının mahiyyəti, qeyri – müəyyənlik şəraitində biznesin idarə edilməsi, risk haqqında nəzəriyyələr, riskin əsas funksiyaları və onların xarakteristikası, sığorta riskinin qanunvericiliklə müəyyən edilməsi, risklərin ümumi təsnifləşdirilməsi, sığorta riskləri və onların təsnifləşdirilməsi araşdırılır.

"Müəssisələrin əmlak mənafeələrinin sığortası" adlı onuncu fəsildə müəssisələrin əmlak mənafeələrinin sığortası, onun iqtisadi mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu, müəssisələrin əmlakının sığortalanması, sığortanın obyektləri, sığorta dəyəri və sığorta məbləği, əmlakın sığortalanması müqaviləsi, onun bağlanması qaydası, tərəflərin hüquq və vəzifələri, kənd təsərrüfatında əmlakların sığortalanmasına geniş yer verilir.

"Vətəndaşların əmlakının sığortalanması" adlı on birinci fəsildə vətəndaşların əmlakının sığortalanmasının zəruriliyi vətəndaşların əmlakının könüllü sığortalanması, sığorta tərəflərinin

qarşılıqlı öhdəlikləri və sığortanın ödənilməsi qaydası, tikililərin sığortalanmasına münasibət bildirilir.

” Yaşayış sahələrinin sığortası ” adlı on ikinci fəslində mənzil sığortası haqqında ümumi anlayış, mənzil fondunun sığortalanmasının yaşayış sahələrinin sığortalanmasının başlıca tərkib hissəsi olması, müasir sığorta bazarı və yaşayış sahələrinin sığortasının zəruriliyi, yaşayış sahələrinin sığortalanmasının regional xüsusiyyətləri, inkişaf perspektivləri, hüquqi təminatı və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məsələləri araşdırılır.

On üçüncü fəsilə şəxsi sığortanın xüsusiyyətləri və növləri, həyatın sığortalanmasının mahiyyəti, prinsipləri, funksiyaları, növlərinin təsnifləşdirilməsi və baza növlərinin xüsusiyyətlərinə münasibət bildirilir.

On dördüncü fəsilə mülki məsuliyyət sığortasının mahiyyəti, növləri, Azərbaycanda həyata keçirilmə xüsusiyyətləri və beynəlxalq təcrübə araşdırılır.

“ Sosial sığorta ” adlı on beşinci fəslində sosial riskin mahiyyəti və formaları, sosial müdafiənin forma və mexanizmləri, sosial sığortanın mahiyyəti, zəruriliyi, funksiyaları, forma və metodları həmçinin sosial sığortanın inkişaf etdirilməsi problemləri araşdırılır.

On altıncı fəsilə dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrində sığorta bazarının təşkili, ABŞ – da, Böyük Britaniyada , Almaniya , Fransada, Yaponiyada və **Şərqlərdə** sığortanın təşkili istiqamətləri araşdırılır.

On yeddinci fəsilə Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan əmlak, şəxsi, mülki məsuliyyət və sosial sığorta növlərinin mahiyyəti sığortanın obyektləri və subyektləri, sığortaçılar, sığorta dəyəri, sığorta məbləği, sığorta haqqının hesablanması üçün tarif dərəcələri, sığorta haqqının ödənilmə qaydası, sığorta hadisələri, sığorta hadisələri hesab edilməyən hadisələr, sığorta halı, zərər məbləğinin müəyyən edilməsi, tərəflərin hüquq və öhdəlikləri kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Dərslik, şübhəsiz ki, ideal, nöqsan və çatışmazlıqlardan xali deyildir. Onun haqqında rəy və təkliflərini bildirəcək şəxslərə qabaqcadan təşəkkürlər, oxucularına isə uğurlar arzulayırıq . Rəy və təkliflərinizi bu ünvana göndərə bilərsiniz : Gəncə Şəhəri, A.İsgəndərov küçəsi 64 Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin Maliyyə və iqtisadi nəzəriyyə kafedrası . e-mail: h-tural@rambler.ru

FƏSİL I.

SİĞORTANIN TARİXİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1. Sığortanın inkişaf tarixi

Sığorta ictimai-iqtisadi münasibətlərin ən qədim kateqoriyalarından biridir. Bu terminin meydana gəlməsi və mənası onun özünün mənşəyi - "qorxu" sözü ilə bilavasitə əlaqədardır.

Odur ki, qədim zamanlarda təbiətin kortəbii qüvvələrinin (daşqın, zəlzələ, dolu düşməsi, yanğın baş verməsi və i.a.) təsiri ilə əmlakın, mal-qaranın, əkinlərin məhv olması və onların mənfii nəticələrinin aradan qaldırılmasının zəruriliyi haqqında ictimai fikir formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Lakin ilk dövrlərdə hər kəs öz vəsaiti hesabına ehtiyat yaratmışdır ki, bu da mənfii nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Başqa sözlə, bu, vəsaitin xeyli hissəsinin tədavül və istehlak dairəsindən çıxarılmasına səbəb olmuşdur. Ona görə də iqtisadi inkişafın sonrakı mərhələlərində bütün tərəflərin mənafeələrinə cavab verə bilən həmrəylik formalaşmışdır.

Sığortanın meydana gəlməsinin kökləri olduqca qədim dövrlərə gedib çıxdığına görə onun dəqiq tarixini müəyyən etmək çox çətindir. Müxtəlif mənbələrdə sığortanın başlanğıcı haqqında müxtəlif dövrlər göstərilir, sığortanın ilk dəfə meydana gəldiyi müxtəlif dövlətlərin və dövlət quruluşlarının adları çəkilir. Bəzi mənbələrdə sığorta izlərinin antik dövrün başlanğıcında, orta əsrlərdə, sivilizasiyanın erkən dövrlərində meydana gəldiyi göstərilir. Məsələn, Dünya tarixində sığortaya bənzər ilk fəaliyyətlərə təxminən 4000 il bundan əvvəl Babillərdə rast gəlinir. Dövrünün ticarət mərkəzi hesab edilən Babildə karvan sahiblərinə borc verən sərmayədarlar, karvanları qarət edildikdə və ya pulları güclə əllərindən alındıqda tacirlərin borclarını silər və bunun müqabilində tacirlər borcu geri qaytardıqları zaman, öz üzərlərinə götürdükləri riskə görə borcun əsas məbləğinin müəyyən faizi miqdarında əlavə pul alırdılar. [60 , səh.8]

Lakin sonralar ictimai münasibətlər inkişaf etdikcə sığorta da inkişaf etmişdir. Məsələn, Roma imperiyasında dəfn mərasimini həyata keçirmək üçün obrazlı ifadə ilə desək, "dəfn xidməti göstərən xəzinədarlıq" adlı-cəmiyyət yaradılmışdır. Cəmiyyətin hər hansı bir üzvü öldükdə onun varisinə dəfn mərasimini həyata keçirmək və ailənin maddi cəhətdən sıxıntı keçirməməsi üçün müəyyən məbləğdə pul ödənilmişdir. Belə bir qayda qoyulmuşdur ki, cəmiyyətə üzv olmaq istəyən şəxs birdəfəlik və sonradan vaxtaşırı olaraq üzvlük haqqı ödəməlidir. Bu qayda sonralar digər xalqlar tərəfindən də qəbul edilmişdir. Orta əsrlərdə alman (german) xalqlarında tacir gildiyaları mövcud olmuşdur ki, bunlar da müxtəlif səbəblər (oğurluq, quldurluq, talançılıq və i.a) üzündən əmlakını itirən şəxslərə kömək göstərmişlər.

Sığortanın formalaşmasında ticarət gəmiçiliyi xüsusi mərhələ olmuşdur. Bu, özünü XIII əsrdə dəniz və qarşılıqlı sığortada daha qabarıq şəkildə göstərmişdir.

Əmlak mənafeələrinin müdafiəsinə tələbatın artması ilə əlaqədar olaraq ayrı-ayrı tacir və ya gəmi sahibləri qruplarının çağırışı ilə əmlakın ilk qarşılıqlı sığortası cəmiyyəti meydana gəlmişdir. Gəminin sahibinə və (və ya) yükə ziyan dəydikdə həmin ziyanın ödənilməsinə öz üzərinə götürən sistem inkişaf etməyə başlamışdır. Müştərək cəmiyyətlər və sığorta bir - birini tamamlamağa başlamış, insanlar və ya şirkətlər gəmi sahibinə ziyan dəydiyi şəraitdə ona kömək göstərmək məqsədilə pul formasında haqq yığmışlar. Bu sığortaçılar hadisə baş verdikdə sığortalıya ödəmək məqsədilə ümumi fond yaratmışlar. Bu prosesin erkən mərhələlərində hadisə baş verdikdə sığortaçı sığortalıya dəyən ziyanı ödəmək üçün hər hansı bir avadanlığı satmalı, yaxud da bankdakı hesabından pul götürməli idi. Bu prinsipdən indiyədək və indinin özündə də " Lloyd" korporasiyası tərəfindən istifadə olunmuş və olunur.

XIV əsrdə dəniz ticarətinin ən çox inkişaf etdiyi İtaliyada sığorta təminatına bir ehtiyac hiss edildi və dəniz sığortası anlayışı da ilk dəfə burada yarandı. İlk sığorta şəhadətnaməsi (polisi) kimi qəbul edilən müqavilə 23 oktyabr 1347-ci ildə İtaliyanın Genuya limanından Mayorkaya gedən "Santa Klara" gəmisində daşınan yükə təminat verilməsi məqsədilə hazırlanmışdır. İlk sığorta

şirkəti isə 1424-cü ildə yenə də Genuya şəhərində yaradılmışdır. Sığorta işi üzrə ilk qanun isə 1435-ci ildə elan edilmiş Barselona fərmanıdır. [59 , səh.9]

Roma katolik kilsəsi risklərdən səmərəli surətdə müdafiənin bərqərar olmasına-daşıyıcıya, yaxud da tacirə öz fəaliyyətini yumşaltmaq imkanı verilməsi ilə əlaqədar sığorta müqaviləsinin meydana gəlməsinə təsir etmişdir. Dəniz ticarətinin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilən mənfəətin çox da yüksək olmayan faizlə sığortalanması tacirlərə öz fəaliyyətlərini xeyli genişləndirməyə imkan vermişdir. İtalyan sığortaçıları nəinki iqtisadi həyatın mərkəzinə çevrilmiş liman şəhərlərində, həm də ölkənin materik hissəsində, məsələn, Florensiyada öz xidmətlərini təklif etmişdir. İtalyanın materik hissəsinin sığortaçıları maliyyə qrupları yaratmağa başlamışlar. Onlar ticarətin strateji rolunu dərk edərək bank işini, maliyyəni, sığortanı və ticarəti birləşdirmək qərarına gəlmişlər. XIV əsrdən başlayaraq fiziki şəxslərlə müqavilələr baş müvəkkil (kurtye) vasitəsilə bağlanır, əmtəələrin növündən, sığorta obyektindən və şərtlərindən asılı olaraq sığortalamada fərqli tariflər müəyyən edilir və istifadə olunurdu.

Genuyada nəqliyyatın sığortalanması ilə məşğul olan ilk sığorta cəmiyyəti meydana gəlmişdir. İngiltərə, Fransa, Almaniya, Hollandiya kimi dənizkənarı ölkələrdə XV əsrdə dəniz sığortasının təşkili ilə əlaqədar olaraq qanunverici qərarların meydana gəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu dövrdə dəniz sığortası özünün səviyyəsi və sürətinə görə yanğına qarşı sığortanı və həyat sığortasını qabaqlamışdır.

Quru sığortalarının yaranmasına isə 1666-cı ildə Londonda baş verən və dörd gün davam edərək 13000 ev və 100 kilsənin yanıb-külə dönməsinə səbəb olan böyük yanğın təkan vermişdir. Sonradan bu hadisə ilə bağlı 1667-ci ildə Yanğın Bürosu yaradılmış, 1684-cü ildə isə bu büroya rəqib olaraq bir ortaqlıq şəklində ilk yanğın sığorta şirkəti fəaliyyətə başlamışdır. [60, 271 səh]

1667 - ci ildə Osloda (Xristianiyada) Norveç Brand - kassa təsis edilmişdir. Avropada bir neçə il ərzində bir sıra sığorta şirkətləri yaradılmışdır. 1706 - cı ildə həyatın sığortalanması ilə məşğul olan ilk cəmiyyət təsis olunmuşdur. Doktor, Richard Prays 1762-ci ildə İngiltərədə “Həyatın sığortalanması üzrə ədalətli cəmiyyətin” əsasını qoymuşdur. Burada sığortalı öldükdə ona müəyyən qədər sığorta məbləği ödənilməsi nəzərdə tutulurdu. Beləliklə, 1762-ci il aktuar hesablamaların aparılması texnikasının meydana gəldiyi il kimi tarixə düşmüşdür.

Artıq XVIII əsrin əvvəllərində sığortanın üç müstəqil növü – dəniz, mal-qaranın tələf olması və yanğına qarşı sığorta – mövcud olmuşdur. İnkişaf etmiş Avropa ölkələrində sənaye bumu həddindən çox itki ilə əlaqədar olaraq yeni risklərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da öz növbəsində qarşılıqlı sığorta cəmiyyətinin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır.

XVIII- XIX əsrlərdə isə sığorta xidmətinin yeni növləri - heyvanların, maliyyə itkilərinin, bədbəxt hadisələrin sığortası və i.a. meydana gəlmişdir. XVIII əsrin 60 - cı illərinin əvvəllərində Qərbdə artıq əmlak və şəxsi sığortanın 100- ə qədər növü fəaliyyət göstərirdi. Həyatın sığortalanması haqqında müqavilənin məqsədi müqavilədə göstərilən hallarda müəyyən bir məbləğin ödənilməsinin həyata keçirilməsidir. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq aktuar hesablamalar haqqında nəzəriyyə meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir.

Əmlak sığortası ilə paralel olaraq, ləng də olsa, şəxsi sığorta da inkişaf etməyə başlamışdı. Lakin əhalinin yoxsullara və varlılara bölünməsi, onun xeyli hissəsinin kənd təsərrüfatında məşğul olması, habelə sığorta haqları dərəcələrinin yüksək müəyyən edilməsi geniş xalq kütlələrinin şəxsi sığorta ilə əhatə edilməsinə əngəl törətmişdir. Bununla birlikdə, sənayenin sürətlə inkişaf etməsi işçilərin xəstələnmə, yaxud da ölüm hallarından dövlət sığorta sisteminin yaradılmasını zəruri etmişdir. Bundan sonra isə işçilərin mənafeələrini müdafiə edən həmkarlar ittifaqlarının qarşıya qoyduğu tələblər işsizliyin sığortalanmasının meydana gəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Sığortanın bu növü ayrı-ayrı ölkələrdə (İngiltərə, Almaniya, Avstriya və i.a) icbari qaydada həyata keçirilmişdir.

Sığorta işi XX əsrin birinci yarısında daha intensiv inkişaf etməyə başlamış, onun yeni növləri və formaları meydana gəlmişdir. Elm və texnikanın tərəqqisi, statistik uçotun forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi, sığorta riskləri və sığorta hallarının nəticələri haqqında informasiyaların toplanması, sığorta ehtiyatların yaradılması və qabaqlayıcı tədbirlərə sərf olunan

xərclərin artması sığorta fəaliyyətinin miqyasının genişlənməsinə və sığorta təşkilatlarının risklərinin azalmasına səbəb olmuşdur.

Bu dövrdə sığorta kapitalının təmərküzləşməsi və sığortanın inhisarlaşdırılması prosesi gedirdi. Bunun nəticəsində o, dövlətin maliyyə sisteminin müstəqil və güclü həlqələrindən birinə çevrilmişdir. Bu zaman sığorta ehtiyatları sənayenin, kənd təsərrüfatının, texniki tərəqqini müəyyən edən sahələrin investisiyalaşdırılmasına, müxtəlif sosial-iqtisadi proqramların həyata keçirilməsinə yönəldilirdi.

XX əsrin ortalarında dünyada güclü korporasiya və sindikatlar yaranmışdır. Hazırda ən iri korporasiya olan "Lloyd" 30 minə yaxın xüsusi sığorta şirkətlərini özündə birləşdirir. "Lloyd" korporasiyasında risklərin yerləşdirilməsi sistemi məhdudiyətsiz olaraq istənilən həcmdə risklərin sığortalanmaq üçün qəbul edilməsinə imkan verir.

Artıq XX əsrin axırlarında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsinə böyük həcmdə kapital qoyuluşu sığorta vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Belə ki, Avropa ölkələrinin sənaye və kənd təsərrüfatına qoyulan kapitalın 30%-i sığorta vasitəsilə səfərbərliyə alınmışdır.

Sığorta fərdi və qrup üzrə sığorta müqavilələrinə əsasən həyata keçirilirdi. Əhalinin aztəminatlı təbəqəsi içərisində necə deyirlər sənaye (industrial) sığortası geniş yayılmışdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, yaşayış yerlərində sığorta olunanlardan hər həftə və ya iki həftədə bir dəfə sığorta haqqı yığılır. Sığortanın bu növü ilə adətən ixtisaslaşdırılmış şirkətlər məşğul olurlar. Hazırda Böyük Britaniyada 12 belə şirkət fəaliyyət göstərir. Tibbi xidmət baha olduğuna görə sağlamlığın sığortalanması da geniş yayılmışdır. Tibbi sığorta şəhadətnaməsində adətən hansı halda və hansı xərclərin ödəniləcəyi göstərilir.

Əmlak sığortasında yanğına qarşı sığorta ilə yanaşı, texniki risklərin sığortası da geniş inkişaf etmişdir. Sığortanın bu növünə tikinti - quraşdırma risklərinin, maşınların sınmaqdan sığortası, tikinti - quraşdırma işlərində, üçüncü şəxs qarşısında məsuliyyətin sığortası və s. daxildir.

Gəmilərin və yüklərin sığortalanmasını əhatə edən dəniz sığortası geniş yayılmışdır. Gəmilərin və yüklərin sığortalanması London sığortaçıları institutunun işləyib hazırladığı standart şərtlər əsasında həyata keçirilir. İngiltərənin sığorta bazarı dəniz sığortası sahəsində ənənəvi olaraq aparıcı bazar hesab olunur. Yüksək "bütün risklər üçün", yaxud da ayrıca qəza üzrə və ya zədələnmə üçün məsuliyyət daşımamaq şərti (tələfata uğramaqdan başqa) sığortalana bilər. Gəmilər standart şərtlərə əsasən - məhv olması və zədələnməsinə görə məsuliyyət daşımaqla, ayrıca qəza hallarına görə məsuliyyət daşımamaqla, xilasetmə xərcləri də daxil olmaqla tamamilə məhv olmasına görə məsuliyyət daşımaqla - sığorta oluna bilər.

Xarici ölkələrdə mülki məsuliyyətin (və ya üçüncü şəxs qarşısında məsuliyyətin) sığortası qanunvericiliyə uyğun olaraq icbari qaydada aparılırdı. Bunlara nəqliyyat vasitələri sahiblərinin və peşə məsuliyyətinin, işəgötürənlərin, buraxılan məhsulun keyfiyyətinə görə məsuliyyətin sığortalanmasını və s. misal göstərmək olar. Sığorta şəhadətnaməsi olmadan avtomobili idarə etmək, yaxud da müştəriyə dəyən maddi, habelə onun sağlamlığına, ümumiyyətlə üçüncü şəxsə dəyən ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar olan əmək fəaliyyəti növü ilə məşğul olmaq hüququ verən lisenziyanı almaq olmaz.

Bir çox ölkələrdə bir qayda olaraq istehsalat əlaməti üzrə təşkil olunan qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri geniş yayılmışdır. Belə cəmiyyətlər qarşılıqlı yardım formasında fəaliyyət göstərir və səhmdar şirkətlərdən fərqli olaraq öz qarşılıqlı mənfəət əldə etmək vəzifəsi qoymurlar. Buna misal olaraq müxtəlif regionların fermerlərini, gəmi sahibləri tərəfindən yaradılan qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərini göstərmək olar və i.a. Sığorta şirkətləri bir qayda olaraq dəniz gəmiçiliyi ilə əlaqədar müəyyən riskləri sığorta etmirlər və buna görə də gəmi sahibləri həmin riskləri xüsusi qarşılıqlı sığorta klublarında sığorta etdirməyə məcbur olurlar. Belə klublar iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində fəaliyyət göstərirlər. Belə qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin sayı təqribən 70-ə bərabərdir. Böyük Britaniyada, İsveçdə, Norveçdə, ABŞ - da, Yaponiyada daha böyük qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri fəaliyyət göstərir.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən ən iri qarşılıqlı sığorta təşkilatı ABŞ-ın ümummilli sığorta şirkəti hesab olunur. Bu şirkət əvvəlcə "Qarşılıqlı yardım" adı altında fəaliyyətə başlamış, lakin 1925 - ci ildə Oqaya ştatının fermer bürosu federasiyası tərəfindən yenidən təşkil olunmuşdur.

Avtomobilləri aşağı dərəcələrlə sığortalayan "Qarşılıqlı yardım"ın fəaliyyəti digər ştatların kənd sürücülərinin də diqqətini cəlb etmişdir. Artıq keçən əsrin 30 - cu illərində 100 illiyini qeyd edən bu şirkət avtomobil nəqliyyatının sığortalınması ilə yanaşı, həm də bədbəxt hadisələrdən sığortalınma ilə də məşğul olmağa başlamışdır. Tezliklə, müxtəlif sığorta növləri üzrə ticarət şəhadətnamələri hamı tərəfindən qəbul edilmişdir. 1951-ci ildə "Qarşılıqlı yardım" regional ofislərinin yaradılmasına başlamış və bunlardan hər biri şəhadətnamə satan, sığorta haqqı yığan və ziyanı ödəyən yarıasılı şirkət kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışlar. Zaman keçdikcə şirkət ümummilli sığorta şirkətinə çevrilmiş və öz fəaliyyətini genişləndirməklə ABŞ-ın sərhədlərindən kənara çıxmışdır. Ümummilli sığorta korporasiyası 37 ölkə ilə təkrarsığorta müqavilələri bağlamış və Avropada özünün sığorta şirkətlərini yaratmışdır. XX əsrin 80 - ci illərində şirkət digər şirkətlərlə birləşmiş və ABŞ-ın ən iri sığorta şirkətlərindən birinə çevrilmişdir. Şirkətin aktivlərinin ümumi məbləği 42 mlrd. dollara bərabər olmuş və illik gəliri 1993 - cü ildə 14,8 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Şirkət törəmə cəmiyyətləri ilə birlikdə 11,3 mln. sığorta müqaviləsi bağlamış və qulluqçularının və sığorta müvəkkillərinin sayı 32550 nəfərə bərabər olmuşdur.

Ən iri özünün strukturuna görə unikal olan daha bir şirkət artıq yuxarıda haqqında danışıldığı kimi "Lloyd" şirkətidir. Hazırda bu şirkətin 30 minə yaxın üzvü vardır. Bunların içərisində elə şəxslər vardır ki, öz vəzifələrini yerinə yetirməklə müəyyən məbləğin əldə edilməsini təmin edir və sindikatlarda birləşirlər. Sindikatlar konkret sığorta növü üzrə (dəniz sığortası, yanğına qarşı sığorta sindikatları və i.a.) formalaşdırılır və bir neçə nəfərdən bir neçə yüz min nəfərə qədər işçisi və üzvü olur. Hər sindikatın başında andeyrayter durur. O, sindikatın bütün üzvləri adından risklərin sığortalınmasını həyata keçirir, məsuliyyəti sindikatın üzvləri arasında və sığorta ödənişlərini onların qoyduqları məbləğə uyğun olaraq bölüşdürür. İşlərin aparılmasına sərf olunan xərclər və ödənilən sığorta məbğləri də bu qaydada bölüşdürülür. Sindikatlardan hər biri riskləri özünün maliyyə imkanlarına uyğun olaraq sığortalayır və bu qevri -məhdud xarakter daşıyır.

Dünyanın ən inkişaf etmiş sığorta bazarı ABŞ-dakı sığorta xidmətləri bazarıdır. Ümumiyyətlə ABŞ-ın sığorta şirkətləri dünyada ən iri şirkətləridir və inkişaf etmiş ölkələrin bütün sığorta bazarının təqribən 50 %-ə nəzarət edirlər. ABŞ-ın sığorta sahəsində qanunvericiliyi Qərbi Avropa və Asiyanın qanunvericiliyindən xeyli fərqlənir. Bu özünü hər şeydən əvvəl sığorta fəaliyyətinə vahid federal nəzarət orqanının, sığorta sahəsində vahid hüquqi bazanın olmamasında göstərir. Hər bir ştatın özünün sığorta növləri və şərtlərinə, sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasına, nizamnamə kapitalının həcminə, sığorta şirkətləri işlərinin tənzimlənməsi və nəzarət olunmasına və s. haqqında öz tələblərini irəli sürürlər. Bundan başqa, hər bir ştatın özünün tənzimləyici orqanı vardır.

ABŞ - ın sığorta şirkətləri əsas etibarilə səhmdar cəmiyyətləri və qarşılıqlı sığorta şirkətləri formasına malikdirlər . Ölkədə Dövlət sığorta firmalarına rast gəlinmir. Sığorta nəzarəti və auditor xidməti orqanlarının təcrübəsində sığorta əməliyyatlarının maliyyə təhlilini aparmaq üçün xüsusi göstəricilər sistemindən istifadə edilir. Bunlara müxtəlif əmsallar və onların dinamikasını ifadə edən göstəriciləri aid etmək olar. Bu sahədə rentabellik, gəlirlilik, sığorta hərəkəti, ehtiyat əmsalları və s. əsas göstəricilər hesab olunur. Bu göstəricilərin hər birinin qanunvericiliklə müəyyən olunan və yol verilən ən yüksək və ən aşağı hədləri vardır. Hər il sığortaçıların 5 % - i ştatların müvafiq departamentləri tərəfindən ciddi nəzarətə götürülür. Milli sığorta assosiasiyasının audit və maliyyə təhlili şöbəsinin əməkdaşları ABŞ -ın bütün sığorta şirkətləri əmsallarının qiymətlərini təhlil edir. Bu qaydadan ilk dəfə 1997-ci ildə istifadə olunmuşdur.

1.2. Rusiyada sığortanın tarixi

Məlum olduğu kimi, indiki müstəqil Azərbaycan Respublikası uzun bir müddət-təqribən 200 ilə yaxın bir dövrdə əvvəlcə Çar Rusiyasının, sonra isə keçmiş Sovet İttifaqının tərkibində olmuşdur. Odur ki, bu dövrdə Rusiyada və Sovet İttifaqında sığortanın inkişaf tarixinin nəzərdən keçirilməsi bizim üçün az əhəmiyyət kəsb etmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, XVIII əsrin axırlarına qədər Rusiya imperiyasında ixtisaslaşdırılmış sığorta təşkilatları olmamışdır. Odur ki, Rus sənayeçiləri və tacirləri sığortaya ehtiyac olduğunu hiss edərək xarici sığorta şirkətlərinin xidmətlərindən haqqı qızılla ödənilməklə istifadə etməyə başlamışlar. Bu isə kapitalın Rusiyadan xaricə axıb getməsinə səbəb olurdu. Sözsüz ki, bu, Rusiya dövləti üçün sərfəli deyildi. Məhz buna görə də ilk olaraq dövlət, imperiyada sığorta sistemi yaratmağa cəhd göstərmişdir. Bununla əlaqədar olaraq II Yekaterinanın 28 iyun 1786-cı il tarixli manifesti ilə Dövlət bankına daş evlərin və fabriklərin sığortalanması riskini öz üzərinə götürmək hüququ verilmişdir. Sığorta məbləği daşınmaz əmlakın dəyərinin 75 %-dən çox olmamalı, sığorta haqqının tarifi hamı üçün eyni sığorta məbləğinin 1,5 %-i qədər olmalı idi. Lakin bu qayda müştərinin yox, hökumətin mənafeyinə uyğun müəyyən edilmişdi və buna görə də böyük uğur qazana bilmədi. Bu, özünü onda göstərirdi ki, onun əməliyyatlarının həcmi bir o qədər də böyük deyildi. Odur ki, 1822-ci ildə dövlət sığorta təşkilatının fəaliyyətinə xitam verilmişdir.

1797-ci ildə hökumət əmtələrin sığortalanması üçün Maliyyələşdirmə bankının nəzdində sığorta idarəsi açdı. Lakin bu da uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmədi.

1812-ci il müharibəsi sığortanın inkişaf etdirilməsinə yeni təkan verdi. Bu, Moskvanın tamamilə dağıdılması, necə deyərlər son işığın söndürülməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Müharibə Rusiyayı çıxılmaz vəziyyətə salmışdı, mülkiyyətçilər kreditora çevrilmiş, banklar böyük məbləğdə ziyana düşmüşdülər. Onların fəaliyyəti böyük risk altında idi. Belə bir şəraitdə vəziyyətdən çıxmağın başlıca yolu sığorta işinin təşkili ola bilərdi.

Bu, müsbət dəyişiklikləri ilk olaraq bank sahibləri hiss etdilər. Belə ki, 1822-ci ildə baron L.İ.Ştiqlisin rəhbərliyi altında Sankt-Peterburqun 5 evində "S.-Peterburq Feniks" səhmdar sığorta şirkətinin layihəsi hazırlandı, Dövlət Şurası tərəfindən nəzərdən keçirildi, demək olar ki, reallaşdırıldı, lakin son anda şirkətin bir neçə təsisçisi layihənin həyata keçirilməsində iştirakdan imtina etdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, dövlət və Maliyyə Nazirliyi kommertiya əsasında sığorta şirkətinin yaradılması ideyasından əl çəkmədilər. Belə ki, 1827-ci ildə I Nikolay yanğına qarşı ilk sığorta cəmiyyətinin yaradılması haqqında fərman verdi. L.İ.Ştiqlislə danışıqlardan sonra şirkətin "S.- Peterburq Feniks" layihəsində şərh olunan prinsiplər əsasında yaradılması qərara alındı.

Beləliklə, Rusiya İmperiyasında ixtisaslaşdırılmış ilk sığorta təşkilatı 1827-ci ildə yaradılmış oldu. Onun yaradılmasında dövlət iqtisadiyyatı departamentinin sədri qraf N.S.Mordvinov şəxsən iştirak etmişdir. Beləliklə, 10 mln. rubl kapitalla yanğına qarşı Rusiya sığorta cəmiyyəti 1827-ci ildə fəaliyyət göstərməyə başladı. Bu cəmiyyət Rusiyada 90 il mövcud olmuş və sığorta işinin təşəkkül tapmasına öz töhfəsini vermişdir. Cəmiyyət etibarlı maliyyə vəziyyətinə və dayanıqlı gəlirə malik olmuşdur. Bundan başqa, dövlət ona məxsusi imtiyazlar - Sankt-Peterburqda, Moskvada, Sankt-Peterburq, Moskva, Liflyand, Kurlyand, Estlyand quberniyalarında və Odessa şəhərində sığorta əməliyyatlarının aparılması üçün 20 illik inhisarçı olmaq, bütün vergilərdən azad edilmə (sığorta məbləğinin hər 1000 rubluna görə alınan 25 qəpik istisna olmaqla) - güzəşti (hüququ) vermişdir. Beləliklə, hökumət Rusiyada sığorta işinin inkişaf etdirilməsi üçün səhmdar sığorta cəmiyyətinin yaradılmasına icazə verdi ki, bu da onun varlanması və daha da zənginləşməsi üçün böyük perspektivlər açırdı.

1835-ci ildə Rusiyada yanğına qarşı ikinci sığorta təşkilatı meydana gəlmişdir. Bu sığorta cəmiyyəti isə hökumətdən 40 quberniyada 12 illik inhisarçı olmaq güzəşti almış və 1918-ci ilə qədər mövcud olmuşdur. Bundan sonra isə "Salamandra" kimi ortaqlıq (yoldaşlıq), "Rus", "Kommertiya", "Varşava", "Rus Lloyd", "Şimal", "Vəlqa" və başqa adlar altında bir sıra səhmdar sığorta cəmiyyətləri yaradılmışdır.

1835-ci ildə imperiyada şəxsi sığorta ("Həyat" adlı səhmdar sığorta cəmiyyəti), 1839-cu ildə heyvanların sığortalanması, 1831-ci ildə Baltikyanı ölkələrdə dolu vurmasından sığortalanma təşkil olunmuşdur. 1844-cü ildə gəmi sahiblərinin tələbatını ödəmək məqsədilə yüklərin daşınması zamanı dəniz və çay gəmilərinin məhv olması, yaxud da zədələnməsi hallarına qarşı sığortalanmanı həyata keçirmək üçün dəniz, çay və quruda yüklərin daşınmasında Rusiya sığorta cəmiyyəti təsis olunmuşdur.

XIX əsrin ikinci yarısında ümumrusiya sığorta bazarı infrastrukturunun formalaşmasında qarşılıqlı sığorta cəmiyyətinin təşkili irəliyə doğru atılan mühüm bir addım olmuşdur. Bu, sığorta əməliyyatları üçün inhisar qiyməti müəyyən edən və daha çox mənfəət əldə etməyə çalışan səhmdar sığortaçılarla ciddi rəqabət aparılmasında çox mühüm rol oynamışdır. Bunun nəticəsində sığorta fəaliyyətinin əhatə dairəsi xeyli genişlənmişdir. Qarşılıqlı cəmiyyətlər əldə etdikləri mənfəətin bir hissəsini sığorta işinin daha da inkişaf etdirilməsinə yönəldirdilər.

II Aleksandrın şəhərlərdə qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin yaradılması haqqında 10 oktyabr 1861-ci il tarixli fərmanı yanğın əleyhinə qarşılıqlı sığortanın başlanğıcını qoydu. 1862-ci ildə Sankt-Peterburqda, bir il sonra Moskvada, 1864-cü ildə isə Tula və Poltava şəhərlərində yanğın əleyhinə qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri fəaliyyət göstərməyə başladılar.

Şəhər qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri şəhər dumalarının nəzdində fəaliyyət göstərirdilər. Onların hər birinin fəaliyyəti şəhərin sərhədləri ilə məhdudlaşdı. Onlar əsas etibarilə səhmdar sığorta cəmiyyətləri kimi, lakin aşağı tariflərlə tikililərin yanğından sığortalanmasını həyata keçirirdilər. Qanunla onlara illik mükafatdan artıq olan ziyanı şəhər üzrə vəsait və ictimai məbləğlərdən verilən vəsait, habelə hökumətdən kredit almaq yolu ilə "örtülməsi"ni təmin etmək hüququ verilirdi. İri həcmli fəvqəladə zərərin ödənilməsi üçün vəsait çatışmadıqda qarşılıqlı cəmiyyətin üzvləri ziyanın ödənilməsi üçün cəmiyyətə əlavə sığorta haqqı verirdilər. Sığortalıların böyük əksəriyyəti ev sahibləri idilər. Sonralar isə sənayedə risklərin sığortalanması inkişaf etməyə başladı.

XIX əsrin axırlarında qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyəti demək olar ki, bütün Rusiyanı əhatə etmişdir. Lakin onların fəaliyyətində bir sıra nöqsanlar özünü göstərirdi. Məsələn, səhmdar cəmiyyətləri qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri ilə təkrarsığorta münasibətlərinə girməkdən imtina etmişdilər ki, bu da ikinciləri (yəni qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərini) risklərin onun üzvləri arasında təkrar bölgüsü yolu ilə yanğın əleyhinə aparılan əməliyyatların dayanıqlılığını təmin etmək üçün xüsusi ittifaqlar yaratmalarına gətirib çıxardı. Belə ki, 1890-cı il iyul ayının 1-dən yanğın əleyhinə qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin Penza ittifaqı fəaliyyət göstərməyə başlamış və 1909-cu ildə "Yanğın əleyhinə Rusiya qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri ittifaqına" çevrilmişdir.

Rusiyanın sığorta tarixində 1864-cü ildə tətbiq olunmağa başlamış seçkili yerli özünüidarəetmə orqanları (zemstva) böyük rol oynamışdır. Xalq maarifi, səhiyyə, yolların tikintisi məsələləri ilə yanaşı, yerlərdə sığorta işinin təşkili də onların üzərinə düşürdü. Onların fəaliyyəti üzərində nəzarəti Daxili işlər nazirliyi və qubernatorlar həyata keçirirdilər. Zemstvanın nizamnaməsi imperator tərəfindən 1864-cü il aprel ayının 13-də təsdiq olunmuşdur. Zemstvaların nəzdində təsdiq edilmiş bütün qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri bu nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərirdilər. Nizamnaməyə uyğun olaraq cəmiyyətin kapitalı üzvlük haqlarından əmələ gəlirdi və yalnız sığorta məqsədləri üçün istifadə edilə bilərdi. Oturaq kəndli ərazilərində yerləşən bütün kənd tikililəri icbari qaydada sığorta olunurdu. Şəhərlərdə və qəzalarda isə sığorta könüllü qaydada həyata keçirilirdi.

Zemstvo sığortaçı rolunu yerinə yetirməklə, sığorta təminatı normalarını (sığorta ödənişlərini) müstəqil surətdə ya tikililərin təsərrüfat təyinatı əlamətini nəzərə almaqla, yaxud əsas tikinti materialının oda davamlılığından asılı olaraq, ya da kəndli həyətinin bütün tikililəri üçün ümumi qaydada müəyyən edirdi.

1885-ci ildə hələ 1786-cı il iyun ayının 28-də II Yekaterinanın manifesti ilə tətbiq olunan Rusiyada xarici sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə qoyulmuş qadağa ləğv olunur. Bu qadağa götürüldükdən dərhal sonra Peterburqda "Nyu-York" (ABŞ) sığorta cəmiyyətinin Mərkəzi agentliyi açılır. 1889-cu ildə Rusiyada Fransanın "Urban" və ABŞ-ın "Skvitebl" sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyət göstərməsinə icazə verilir. Xarici sığorta cəmiyyətləri əhali ilə şəxsi sığorta müqavilələrinin bağlanması sahəsində ixtisaslaşmışdılar. Bununla birlikdə Rusiya üçün əsas təkrar sığortaçıların Münhen, Köln, İsveçrə (Sürix) kimi təkrarsığorta cəmiyyətlərinin olduğu beynəlxalq sığorta xidmətləri bazarında da risklərin təkrar sığortalanması sürətlə inkişaf edirdi.

1902-ci ildə Zemstvolara öz aralarında risklərin qarşılıqlı surətdə təkrarsığorta müqavilələri bağlamalarına imkan verən qanun qəbul olunur. Ümumrusiya sığorta bazarı və peşəkar yerli seçkili

özünüidarəetmə sığorta orqanları assosiasiyası çərçivəsində bu fəaliyyəti 1904-cü ildə yaradılan Zemstvo sığorta ittifaqı əlaqələndirirdi.

1905-ci ildə dövlət əmanət kassaları əmanətçilərlə həyatın sığortalanması müqavilələri bağlamağa başlayırlar.

Zemstvo 1890-cı ildə pensiya kassaları təşkilatları nəzdində həyatın sığortalanmasında da başlıca rol oynamışdır. Pensiya kassaları təşkilatları öz iştirakçılarına və onların ailə üzvlərinə yalnız kassaya pulla üzvlük haqları daxil olduqda rentanın ödənilməsi üçün öhdəliklər götürürdülər. 1894-cü ildə Zemstvoların sığorta məsuliyyətinin həcmi 99 mln.rubl, daxil olan sığorta haqlarının məbləğləri isə 13 mln. rubl təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, 1913-cü ildə ümumrusiya sığorta bazarında sığorta haqlarının ümumi məbləğinin 16,8 %-i Zemstvo sığortasının payına düşmüşdür. 1890-cı ildə sığorta işində xarici kapitalın xüsusi çəkisi isə 24,4 % təşkil etmişdir. Xarici sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə Daxili işlər nazirliyi nəzarət edirdi və onlar dövlət ümumi sığorta nəzarəti sisteminə tabe idilər. Onlar fəaliyyət göstərməyə başlamazdan əvvəl dövlətin xəzinəsinə qızıl pulla 500 min rubl girov qoymalı və daxil olan sığorta haqlarının 30 %-i qədər dövlət bankındakı hesablarında ehtiyat yaratmalı idilər.

Rusiya imperiyasında səhmdar sığorta cəmiyyətlərinin işi XIX əsrin 90-cı illərinin başlanğıcınadək Dövlət Şurası tərəfindən qəbul edilmiş səhmdar ticarət və sənaye şirkətləri haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq təşkil edilmişdi. 1894-cü ildə sığorta müəssisə və cəmiyyətlərinin fəaliyyəti üzərində nəzarət haqqında Əsasnamə işıq üzü gördü. Bu əsasnamədə sığorta işi üzərində hökumət tərəfindən nəzarət qoyulur, Daxili İşlər Nazirliyinin Təsərrüfat Departamentinin nəzdində Sığorta komitəsi və Sığorta şöbəsi yaradılmışdı. Zemstvo sığortası da bu nəzarətin altına düşmüşdü. Bütün bu tədbirlər ölkədə sığorta sisteminin möhkəmlənməsinə, onun daha da inkişaf etməsinə təkan vermişdir.

Beləliklə, XIX əsrin axırlarında Rusiya imperiyasında ölkənin və xarici ölkələrin sığorta cəmiyyətləri, şəhər qarşılıqlı və Zemstvo sığorta cəmiyyətləri, habelə dağ-mədən sənayesində çalışan fəhlələr, dəmiryolçular və Zemstvo quberniyalarında olmayan kənd təsərrüfatı işçiləri üçün Dövlət sığortası (pensiya kassaları) mövcud olmuşdur. Sığorta işi fəal surətdə inkişaf edirdi. Məsələn, 1913-cü ildə Rusiyanın bütün sığorta müəssisələrində əmlak sığortasının ümumi məbləği 21 mlrd. rubla bərabər olmuşdur. Bu məbləğin 65 %-i səhmdar sığorta cəmiyyətlərinin, 15 %-i Zemstvonun, 8 %-i qarşılıqlı şəhər cəmiyyətlərinin payına düşmüşdür. 1913-cü ildə Rusiyanın səhmdar sığorta cəmiyyətləri 129 mln. rubl, xarici səhmdarlar 12 mln. rubl, şəhər qarşılıqlı cəmiyyətləri 14 mln. rubla qədər sığorta haqları yığmışlar. Quberniya sığorta əməliyyatlarının və dövlət əmanət kassalarının payı 15,5 mln. rubl təşkil etmişdir. Bütün sığorta növləri üzrə cəmi 204,9 mln. rubl sığorta haqqı toplanmışdır. [49, c.290]

1913-cü ildə cəmiyyətlərin əksəriyyəti Rusiyanın yanğına qarşı qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri ittifaqında birləşmişdilər. 1915-ci ildə Rusiyada daxil olmuş sığorta haqlarının ümumi məbləğində qarşılıqlı sığortanın xüsusi çəkisi 6,7 %-ə bərabər olmuşdur. Sonralar isə dəniz və çay qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri inkişaf etməyə başlamışdır.

XX əsrin əvvəllərində Rusiya qanunvericiliyi il ərzində toplanmış sığorta haqlarının 40%-dən az olmamaqla ehtiyat fonduna ayırmaların həcmi tənzimləyirdi. 1915-ci ilin axırına ölkənin səhmdar və xarici ölkələrin sığorta haqqı ehtiyatının ümumi məbləği 340 mln. rubl olmuşdur. Bunun 260 mln. rublu şəxsi sığortanın, 80 mln. rublu isə əmlak sığortasının payına düşmüşdür.

Azərbaycanda sığorta yalnız XIX əsrin ortalarında tətbiq edilməyə başlamışdır.

Xarici investisiyanın neft sənayesinə cəlb edilməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta işinin yüksəlməsi və inkişafı başlayır. Sığortanın əsas formalarından biri könüllü sığorta idi. Sığorta işi səhmdar cəmiyyəti və birgə sığorta cəmiyyətləri tərəfindən həyata keçirilirdi.

Həmin dövrdə Azərbaycanda xarici ölkələrin sığorta şirkətlərinin filialları (şöbələri) fəaliyyət göstərməyə başlayırdı. Belə ki, İngiltərənin sığorta şirkəti gəmilərin sığortası ilə, Almaniyanın və Rusiyanın sığorta şirkətləri isə gəmi və yüklərin sığortası ilə məşğul olurdular. Artıq 1912-ci ildə Azərbaycanda 30 sığorta cəmiyyət və agentliyi fəaliyyət göstərirdi.

1910-cu ilin məlumatlarına əsasən, Bakı şəhərində o dövrdə 18 sığorta kompaniyası fəaliyyət göstərmişdir. Bu kompaniyalardan «Bakı qarşılıqlı kredit cəmiyyəti», «Xəzər», «Nyu-

York», «Yardım» və s. şirkətləri daha çox inkişaf etmiş kompaniyalar hesab edilirdilər. Bu dövrdə yanğından sığorta daha geniş vüsət almışdı. Belə əməliyyatların icra olunmasında 14-ə yaxın sığorta müəssisəsi iştirak etmişdi. Sığorta tədiyyələrinin toplanması üzrə əmlak sığortası sahəsində ikinci yeri nəqliyyat, gəmi (Kasko) və yüklərin sığorta olunması (Karqo) tuturdu. 1913-cü ildə belə sığorta növlərini 10 səhmdar cəmiyyət həyata keçirirdi.

Həyatın sığorta olunması ilə 6 səhmdar cəmiyyət (o cümlədən 3 xarici), dövlət əmanət kassaları, dəmiryolunun müavinət kassası və 2 qarşılıqlı cəmiyyət məşğul olurdu.

Azərbaycanda həyat sığortası Rusiyanın digər regionlarına nisbətən zəif inkişaf etmişdi. Bakıda 1913-cü ildə həyat sığortası növləri əhalinin 0,75 %-ni əhatə etmişdi. Sığorta olunmuş şəxslərin əsas kütləsi əhalinin varlı təbəqəsinə aid edilirdi. Bir neçə cəmiyyət əsasən əhalinin yoxsul təbəqəsi arasında bədbəxt hadisələrdən sığorta əməliyyatlarını həyata keçirirdilər. [67. səh.23.]

Bir sıra rus şirkətlərinə sığorta biznesində böyük yer verilmişdir. 1912-ci ilin məlumatlarına görə Bakıda 30 sığorta cəmiyyəti və agentliyi fəaliyyət göstərmişdir. Məhz bu dövrdə İngilis, alman şirkətləri və başqa böyük şirkətlərin filialları, habelə bir sıra Rusiya sığorta təşkilatları fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycanda sığorta işinin ilk başlanğıcında görkəmli sənayeçilər, Milli burjuaziyanın ləyaqətli nümayəndələri, Dövlət Bankı şöbəsinin uçot-ssuda komitəsinin üzvləri: Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Ələkbər Dadaşov, Mustafa Rəsulov və başqaları dururdular.

1.3. Sovet Rusiyasında sığorta işinin təşkili

RSFSR hökuməti 1918-ci ildə sığorta işini milliləşdirdi, sığorta müqavilələrini, o cümlədən şəxsi sığorta üzrə şəhadətnamələri ləğv etdi. V. İ. Lenin 1918-ci il martın 23-də "Sosial sığortadan başqa bütün sığorta növləri üzərində dövlət nəzarətinin müəyyən edilməsi haqqında" Xalq Komissarları Sovetinin dekretini imzaladı, sığorta işləri üzrə Şura yaradıldı.

Bu aparata sığorta işləri üzrə Komissarlıq və onun komissarı rəhbərlik edirdi. Verilmiş dekretə uyğun olaraq 1917-ci ildə sığorta cəmiyyətlərinin səhmdarları və paylarına hesablanan dividend müsadirə olundu və Dövlət büdcəsinə köçürüldü. Sığortanın səhmdar forması iriləşdirildi. Bundan başqa, bütün xüsusi sığorta şirkətləri ləğv olundu. Yalnız əmtəə-material qiymətlilərinin qarşılıqlı sığortası üzrə kooperativ təşkilatları saxlanıldı.

Zemstvo və qarşılıqlı sığorta yenidən təşkil olundu və yerli sovetlərin icraiyyə komitələri orqanlarının və xalq təsərrüfatı şuralarının sərəncamına keçdi. Vətəndaşların şəxsi sığortası, xüsusilə də həyatın uzunmüddətli sığortalanması üçün RSFSR-nin Xalq bankının əmanət kassaları məşğul olmağa başladılar. Əmlak sığortasını isə Ümumrusiya xalq təsərrüfatı Şurası nəzdindəki yanğınsığorta şöbəsi həyata keçirirdi.

Xalq komissarları Sovetinin 1918-ci il 28 noyabr tarixli "Rusiya Respublikasında sığorta işinin təşkili haqqında" Dekretinə uyğun olaraq sığorta Dövlət inhisarı elan olundu.

Vətəndaş müharibəsi şəraitində, 1920-ci ilin dekabrında Dövlət əmlak sığortası, bütün formalarda həyat sığortası, habelə kapitalın və gəlirlərin sığortası ləğv olundu, başqa sözlə, şəxsi sığorta əməliyyatları müvəqqəti olaraq dayandırıldı.

Rusiyada sığorta işi keçən əsrin 20-ci illərində "NEP" (NEP-keçən əsrin 20-ci illərində yeridilən yeni iqtisadi siyasət deməkdir) şəraitində dirçəlməyə başladı. Bundan sonra sığorta inhisarı Xalq Komissarları Sovetinin "Rusiya Respublikasında sığorta işinin təşkili haqqında" 1918-ci il tarixli Dekretinə uyğun olaraq, 1921-ci ildə yaradılmış Dövlət sığortasına məxsus oldu. Dövlət sığortası əvvəlcə Xalq Maliyyə Komissarlığının, sonra isə Maliyyə Nazirliyinin tabeliyində olmuşdur. Dövlət sığortasının dövlət büdcəsinə ayırmaları hər il əldə olunan mənfəətin 95%-ni təşkil edirdi. 1922-ci ildə Dövlət sığorta sistemi təsərrüfat hesabına keçdi, bu isə öz növbəsində keçən əsrin 20-ci illərində sığortanın inkişafına müsbət təsir göstərirdi. Lakin artıq 1925-ci ildə Rusiya K(b)p MK-nın ikinci sessiyası tərəfindən təsdiq edilmiş "SSR İttifaqının Dövlət sığortası haqqında" əsasnaməsində belə bir müddəə təsbit olunur ki, "SSR İttifaqında bütün növlərdən ibarət olan sığortalar üzərində inhisar Dövlətə məxsusdur".

Xalq Komissarları Sovetinin "Dövlət əmlak sığortası haqqında" 6 oktyabr 1921-ci il tarixli Dekreti ilə Rusiyada könüllü dövlət əmlak sığortası bərpa olunur və bu 1931-ci ildə ləğv olunana qədər sosialist iqtisadiyyatı əsaslarının yaradıldığı dövrdə uğurla inkişaf edir. İcbari əmlak sığortası isə tədriclə tətbiq olunur və 1934-cü ildə əmlak sığortası obyektlərinin sayı artır, sığorta təminatı yüksəlir. Bu ildə vətəndaşların könüllü əmlak sığortası da bərpa olunur. 4 aprel 1940-cı ildə SSRİ Ali Soveti icbari əmlak sığortasının prinsiplərini müəyyən edən "İcbari vəzifə maaşı (oklad) sığortası haqqında" qanun qəbul edir.

NEP şəraitində Vətəndaşların şəxsi sığortası da bərpa olunur. Belə ki, həyatın könüllü sığortalanması və bədbəxt hadisələr nəticəsində əmək qabiliyyətinin daimi itirilməsi ilə əlaqədar məsuliyyət sığortasına icazə verilir. 1926-cı ildə sənişinlərin dəmir yolunda, avtobus və hava yollarında baş verən bədbəxt hadisələrdən sığortalanması meydana gəlir və bu, 1931-ci ildən icbari xarakter daşımağa başlayır.

1947-ci ildə Dövlət Sığortasının tərkiləndə müstəqil hüquqi şəxs kimi SSRİ-nin xarici sığorta idarəsi yaradılır. Dövlət sığortası öz fəaliyyətini əsas etibarilə ölkənin aqrar-sənaye kompleksinə, həmçinin fiziki şəxslərin əmlak mənafeələrinin müdafiə olunmasına, Xarici sığorta idarəsi isə dövlətin xarici ticarət öhdəliklərinin sığorta təminatına yönəlmişdi.

1948-ci ildə SSRİ-də Dövlət sığortası Baş idarəsi və onun yerli orqanları haqqında əsasnamə hazırlanır. Əsasnamədə ölkədə sığorta əməliyyatlarının aparılması və əsas sığorta əməliyyatları üzərində Dövlət Sığortası inhisarı öz əksini tapır, SSRİ Maliyyə nazirliyi tərəfindən Dövlət sığortasının fəaliyyəti üzərində rəhbərliyin və nəzarətin formaları, Dövlət sığortası sistemində hər bir həlqənin hüquq və vəzifələri müəyyən olunur.

1958-ci ildə sığortanın təşkilati əsasları xeyli dəyişdirilir - sığorta işinin aparılması müttəfiq respublikaların Maliyyə nazirliklərinə verilir. Bununla da ölkədə sığorta əməliyyatlarının aparılması üzərində Dövlət inhisarı aradan qaldırılır, Azərbaycan SSR-də əsas və ehtiyat fondlarının həcmi, yığının bölüşdürülməsi qaydası, sığorta orqanlarının gəlir və xərcləri ilə əlaqədar planlar respublikamızın nazirlər soveti tərəfindən müəyyən olunmağa başlayır. Ümumən sığorta işi SSRİ Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş vahid qanunvericilik, eyni qayda və təlimatlar əsasında aparılırdı.

Keçən əsrin 60-80-ci illərində sığorta işində könüllü sığortanın təkmilləşdirilməsi meyl güclənir. Bu sahədə SSRİ Nazirlər Sovetinin "Dövlət sığortasının daha da inkişaf etdirilməsi və sığorta agentlərinin işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi tədbirləri haqqında" 30 avqust 1984-cü il tarixli qərarı çox mühüm rol oynamışdır. Bu qərar sığorta orqanlarına xidmətin genişləndirilməsinə, yeni sığorta növlərinin işlənilməsinə, sığorta fəaliyyəti şərtlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdi.

1988-ci ildə "SSRİ-də kooperasiya haqqında" qəbul olunan qanun Rusiyada sığorta işi üzərində inhisarın aradan qaldırılmasının başlanğıcını qoydu. Bunun nəticəsində ilk sahmdar sığorta cəmiyyətləri meydana gəldi.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı, əmtəə və mübadilə əməliyyatlarının dairəsinin genişlənməsi dövlətin sığortanın tənzimlənməsi və sığorta işinin təşkilinə yanaşmasında köklü dəyişikliklər baş verdi. Sığorta işinin təşkilatları və şirkətlərinin, o cümlədən qeyri-dövlət təşkilatlarının fəaliyyət göstərmələri üçün yeni və əlverişli şərait yaradıldı. Nəticədə Rusiya Federasiyasında 1300-dən çox sahmdar sığorta cəmiyyəti, habelə sığorta təşkilatlarının assosiyası yaradıldı.

Keçmiş SSRİ-nin başqa respublikalarında olduğu kimi, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda da dövlət sığorta siseimi təşkil edilmişdir. Respublikada sığorta işinin inkişafında müəyyən rol oynamış və onun sosial-iqtisadi inkişafına təkan vermiş Azərbaycan SSR Dövlət Sığortası Baş İdarəsi və SSRİ "İnqosstrax"ının Bakı şöbəsi fəaliyyət göstərirdi.

20-ci illərin ikinci yarısında respublikada mürəkkəb iqtisadi şəraitin 1 olmasına baxmayaraq şəxsi sığorta sahəsində də canlanma hiss olunurdu. 1927-ci ildə respublikanın Dövlət sığortası geniş əhali kütləsi üçün əlverişli olan həyatın sığorta olunmasının yeni və sadələşdirilmiş növünü tətbiq etməyə başladı. Bu növ üçün standart sığorta haqları, sığorta məbləğləri və sığorta müddətləri daha səciyyəvi olmuşdür. Müqavilənin imzalanması üçün əvvəlcədən tibbi arayış tələb olunmurdu.

Həmin illərdə bədbəxt hadisələrdən sığortalanma, o cümlədən sərnəşinlərin dəmir yolu, su və hava nəqliyyatında sığortalanması geniş vüsət almağa başladı. Şəxsi , sığorta üzrə üçnövlü təminat sistemi təsdiq edildi: müəyyən yaş dövrünə qədər yaşamaq, ölüm hadisəsinə görə və bədbəxt hadisə nəticəsində əlillik hallarının yaranmasına görə. 1936-cı ildə həyatın, ölüm hadisəsinin və müəyyən yaş dövrünə qədər yaşamanın sığorta məbləğinin məhdudlaşdırılması olmadan könüllü və fərdi şəkildə sığorta olunmasına icazə verildi. Bu dövrdə fəhlə və qulluqçuların ölüm və əlillik hadisəsi üzrə kollektiv şəkildə sığorta olunması geniş vüsət almağa başladı. [67 səh.25]

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə 1922-ci ildən başlayaraq bütün SSRİ-də sığorta dövlət inhisarına alındı. 1967-ci ildən 1991-ci ilin axırınadək respublikada sığorta işi iki sığorta təşkilatının - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Şirkətinin və SSRİ-nin xarici dövlət sığorta təşkilatının Bakı şəhərindəki şöbəsinin inhisarı altında idi. Onların fəaliyyət dairəsi qanunvericilik tərəfindən bölüşdürülmüşdür. [43.səh. 12-13]

1.4. Azərbaycanda keçid dövründə sığorta işinin təşkili

Ölkəmizdə XX əsrin 80-ci illərinin axırları və 90-cı illərinin əvvəlləri dövlətin sığorta siyasətinin formalaşmasında əsaslı dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Bunlar cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi quruluşunda baş verən dəyişikliklərlə-inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən iqtisadiyyatın idarə edilməsinin bazar metodlarına keçilməsi, xüsusi mülkiyyətin formalaşması və inkişaf etdirilməsi, azad sahibkarlıq, müqavilələrin sərbəst surətdə bağlanması və s. üçün şəraitin yaradılması - əlaqədar olmuşdur. Bu dəyişikliklər sığorta üzərində inhisarın götürülməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da öz ifadəsini qeyri-dövlət sığorta təşkilatlarının yaradılması, sığorta xidməti dairəsinin genişləndirilməsi və sığorta şərtlərinin təkmilləşdirilməsi üçün şəraitin təmin olunmasında tapırdı. Bunlarla yanaşı , dövlətin sığorta sistemində də inhisarın aradan qaldırılması üçün tədbirlər görüldü.

Respublikada sığorta işi 1990-cı illərdən sonra müstəqil inkişaf etməyə başladı. Dövlət sığorta şirkəti ilə yanaşı özəl sığorta şirkətlərinin sayı artmağa başladı. 1 yanvar 2002-ci il tarixə Azərbaycanda 38 sığorta şirkəti, o cümlədən 9 birgə sığortaçı (Azərbaycan - İngiltərə - 4; Azərbaycan – Türkiyə - 2; Azərbaycan – İran – 1; Azərbaycan – ABŞ – 1; Azərbaycan – Rusiya – 1) fəaliyyət göstərirdi. 29 milli sığortaçıdan isə yalnız bir sığorta təşkilatı (Azərsığorta) dövlətə məxsus idi.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20.09.2001-ci il tarixli 152 sayılı qərarı ilə 01.01.2002-il tarixdən sığorta təşkilatlarının nizamnamə kapitalı 2 mlrd. Manat AZM, təkrar sığortaçılar üçün isə 5 mlrd. manat AZM müəyyən edilmişdir. Nəticədə sığortaçıların sayı 62-dən 38-ə enmişdir. 2009-cu ildən fəaliyyətdə olan sığortaçılar üçün minimum nizamnamə kapitalının məbləği 800000 manat (AZN), yeni yaradılan sığortaçılar üçün bu məbləğ -1000000 manat, müvafiq olaraq fəaliyyətdə olan təkrar sığortaçılar üçün - 1600000 manat, yeni yaradılan təkrar sığortaçılar üçün isə bu məbləğ - 2000000 manat müəyyən edilmişdir. Nəticədə Azərbaycanda 28 sığorta şirkəti və 1 təkrar sığorta şirkəti, eləcə də 7 sığorta brokəri fəaliyyət göstərirdi.

Bazar infrastrukturunun yaranması, əmtəə istehsalçıların müstəqilliyi, istehsal münasibətlərinin inkişafında və maddi nemətlərin bölgüsündə dövlətin inzibati təsirinin kəskin surətdə azalması, milli sığorta bazarının yaranması prosesini, onun tərkibini, fiziki və hüquqi şəxslərə göstərilən sığorta xidməti növlərini kəskin surətdə dəyişirdi. Belə ki, 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarətinin, (hazırda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti şöbəsi) 1993-cü ildə Azərbaycan Respublika Sığorta Cəmiyyətləri ittifaqının yaradılması və 1993-cü ilin yanvar ayında ölkə tarixində ilk dəfə olaraq “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ölkəmizdə sığorta bazarının inkişafına, sığortalıların, sığortaçıların və dövlət mənafeyinin müdafiəsinə, metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsinə, müvafiq hüquqi-normativ sənədlərin hazırlanmasına və s. şərait yaratmışdır.

Hazırda insanlarda sığorta təşkilatlarına olan inamın azalması ölkədə sığortanın inkişafını ləngidir. Bu, özünü nəqliyyat və daşınmaz əmlak sahiblərində, ticarət və maliyyə müəssisələrində daha qabarıq şəkildə göstərir. Son zamanlarda sığorta bazarlarında rəqabətin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta tariflərinin aşağı düşməsi meyli müşahidə olunur. Ölkəmizin sığorta şirkətləri özlərinin tarif siyasətlərində dəyişikliklər edirlər. Azərbaycanın bir sıra sığorta şirkətlərinin maliyyə hesabatlarının təhlili göstərir ki, onların gəlirlərinin strukturu qərb ölkələrində fəaliyyət göstərən sığortaçıların gəlirlərinin strukturundan fərqlənir. “Azərsığorta” dövlət şirkətinin 2008-ci ildə ümumi xərclərinin 39,5%-i sığorta ödənişlərinə, 13,0%-i sığorta ehtiyatlarına, 0,3%-i xəbərdaredici tədbirlərə, 10,8%-i işin aparılmasına, 1,0%-i isə sair xərclərin payına düşmüşdür. Bu rəqəmlər normal sığorta fəaliyyətindən doğan rəqəmlərdir. lakin çox təəssüflər olsun ki, milli sığorta bazarında elə sığorta şirkətləri də vardır ki, onlarda sığorta ödənişləri ümumi xərclərin cəmi 5-10%-ni, işin aparılması xərcləri isə, müvafiq olaraq, 40-50%-ni təşkil edir. Bizcə Sığorta Nəzarəti belə şirkətlərə qarşı “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanunun tələblərinin tam ciddiliyi ilə cavab verməlidir. Onlar bilməlidirlər ki, sığorta ölkədə sosial sabitliyin qarantı, iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm alətlərindən biridir. Məhz buna görə də burada “özfəaliyyət” yolverilməzdir. [68.]

Qərb ölkələri sığortaçılarının sığorta fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir onların xərclərindən az olduğu halda, onlar sığorta fəaliyyətindən yaranan ziyanı investisiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir hesabına kompensasiya edirlər. Azərbaycan sığortaçılarının fəaliyyətində əksinə gəlirlər xərclərdən bir qayda olaraq çox olur. Qərb ölkələrinin sığortaçıları öz fəaliyyətindəki mənfi qalığı (saldonu) investisiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir hesabına kompensasiya edirlər.

Beləliklə, müasir dövrdə sığorta bazarının inkişaf meyli təklif olunan xidmətlərin kəmiyyətcə artmasına nisbətən keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sığortalılara kompleks xidmət göstərilməsinə keçildiyini deməyə əsas verir. Potensial sığortalıların sığortaya marağı iqtisadiyyatın real vəziyyətini və əhalinin gəlirlərinin səviyyəsini əks etdirir. Son dövr əhalinin sığortaya böyük maraq göstərməsi maliyyə-iqtisadi böhranından müdafiə olunmağa tələbin meydana gəlməsi ilə izah edilə bilər. Artıq qeyd edildiyi kimi, sığorta bazarının inkişafının indiki mərhələsində sığorta yığımlarının xeyli artması, sığortaçıları arasında rəqabətin kəskinləşməsi, əsas sığorta növləri üzrə sığorta tariflərinin aşağı düşməsi, sığortaçıların ixtisaslaşmaları, maliyyə xidmətlərinin inteqrasiyası, inkişafın potensial istiqamətlərinin aşkara çıxarılması meyilləri özünü göstərir.

Belə ki, ölkəmizdə sığortaçıların məcmu kapitalı 2005-ci ildəki 35988,4 min manatdan 2015-ci ildə 528957,5 min manatadək artmışdır. Yığılan sığorta haqları da 2005-ci ildəki 82560,0 min manatdan 2015-ci ildə 481452,6 min manata çatmışdır. Sığorta ödənişləri də müqayisə olunan dövrlərdə aşağıdakı kimi olmuşdur: 2005-ci ildə 19110,0 min manat, 2015-ci ildə 184064,0 min manat. [5 səh. 410-413]

Bazar rəqabətinin kəskinləşməsi müştərilərə xidmətin yaxşılaşdırılmasını tələb edir ki, bu da öz növbəsində sığortanın kütləvi növlərinin-nəqliyyat vasitələrinin, avtomobil sahiblərinin mülki məsuliyyətinin, xaricə gedən şəxslərin tibbi xərclərinin sığortası və i.a.- daha geniş yayılmasına səbəb olur.

Müasir sığorta fəaliyyəti sığortaçının və bankın birlikdə göstərdikləri kompleks tədbirlərlə səciyyələnir. Ona görə ki, sığorta müqaviləsi ilə yanaşı, kredit, bəzi hallarda hətta qiymətli kağızları əldə etmək üçün broker müqavilələri də bağlanır. Belə fəaliyyətlər əsaslandırılmış hesab edilir, lakin onun 100% leqal olmasına təminat verilməsi bir qədər çətinidir. Çünki onların həyata keçirilməsi sövdələşmələrdə bəzi arzuolunmaz hallara gətirib çıxara bilər. Belə ki, bank öz sığorta şirkətinə kapital qoyur, sığorta şirkətləri isə vəsaitlərini təsisçiləri olan banklarda yerləşdirirlər. Əgər sığorta şirkətləri investisiya siyasətində şaxələndirməyə üstünlük versələr daha önəmli olar.

Ölkəmizdə milli sığorta sistemi müstəqillik dövründə formalaşmağa başlamışdır. Lakin müstəqilliyimizin ilk illərində müxtəlif xarakterli obyektiv və subyektiv amillərin təsiri ilə bu sahədə işlər bir o qədər də yaxşı getmirdi. Hazırda isə ölkədə gedən sosial-iqtisadi proseslər əminliklə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, bütövlükdə iqtisadiyyat, xüsusilə də sığorta bölməsi sürətlə inkişaf edir o, özünün qanunvericilik bazasına əsaslanır, sığortaçıları bazarı müasir tələblərə, ilk növbədə əhalinin ödəmə (tədiyə) qabiliyyətinə uyğun gəlir.

Sığorta təsisatları maliyyə mexanizmləri vasitəsilə cəmiyyətdə təhlükəsizliyi, sabitliyi təmin edir, sosial təminatı zəmanət verir. Azərbaycan sığortaçılarının fəaliyyətini o dərəcədə yüksəltmək lazımdır ki, o beynəlxalq standartlara, sığorta məhsulları isə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə əhalinin tələbatına cavab versin. Sığorta işinin miqyasının genişləndirilməsi və xarici bazara çıxışın təmin olunması da qarşıda duran vəzifələrdəndir.

Respublikamızda keçid şəraitində yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq sığorta təminatına tələbat daha da artmışdır. Sığorta müdafiəsinə tələbatın yaranmasının üç əsas mənbəyini qeyd etmək olar:

1. Qeyri – dövlət bölmələrinin artması və bu, bölmələrin dövlətin maliyyə dəstəyindən qismən kənar qalması;
2. Özəlləşdirilmiş yaşayış fondlarının mövcudluğu, fərdi yaşayış sahələrinin tikintisinin sürətlənməsi, ümumilikdə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi;
3. Sosial sığorta sistemi ilə təminatın əhalinin geniş kütləsinin tələbatını ödəməməsi.

Maliyyə - iqtisadi böhranlar dövründə sığortaya olan marağın artması qanunauyğun haldır, çünki bu zaman əhalinin və müəssisələrin müdafiəyə daha çox ehtiyacları olur. Məhz sığortanın maliyyə mexanizmi əhaliyə həyat sığortası sahəsində tibbi yardım göstərməyə, o cümlədən vətəndaşların pensiya və sosial müdafiəsini təmin etməyə imkan verməlidir.

Ölkəmizdə hələ sığorta işinin beynəlxalq standartlar səviyyəsində təşkilinə nail olunmamışdır. Hələ sığortanın inkişafı üçün tələb olunan baza kifayət qədər formalaşdırılmamışdır. Qərbi ölkələrinin bazarlarında uzunmüddətli həyat sığortası həyatın sığortalanması əməliyyatlarından daxil olan ümumi sığorta haqqının 14,6-68 % - ni təşkil edir.

Sığortanın bu növünün inkişaf etdirilməsi üçün şəraitin yaradılması sığorta bazarının prioritetlərindən biri olmalıdır. Qərbin iqtisadi ədəbiyyatında belə bir nəzəriyyə mövcuddur ki, sığorta ictimai istehsalın tənzimləyicisi olmalı, meydana çıxan kənarlaşmaların (tərəddüdüetmələrin) tarazlaşdırılmasına xidmət göstərməli, təsərrüfat sisteminin dinamik sabitliyini təmin etməlidir.

Sığorta bazarı sığorta müdafiəsində ictimai tələbatın ödənilməsi prosesində “sığorta təminatı” zamanı ortaya çıxan iqtisadi münasibətlər sistemidir. Sığorta bazarı əmlak baxımından ayrıca sığorta fondunu gücləndirən müstəqil təşkilatlar kimi çıxış edən çoxsaylı sığortaçı kütləsinin mövcud olduğu şəraitdə meydana gəlir. Sığorta bazarının mühüm amili-sığorta işinin keyfiyyətli inkişafı, sığortaya iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ictimai xərclərin müəyyən edilməsi üçün sığortaçıları arasındakı rəqabət mübarizəsidir.

Azərbaycanın sığorta bazarının spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şirkətlərin əksəriyyətinin kapitallaşması nisbətən zəifdir, sığorta ehtiyatları çatışmır və ya azlıq edir və buna uyğun olaraq sığorta bazarının sektorlarının həddindən artıq inhisarlaşdırılmasına, inzibati vasitələrdən istifadə edilməsinə cəhd göstərilməsi müşahidə olunur.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan sığortaçılarının digər ölkələrin sığorta şirkətlərinin sığorta bazarlarına nüfuz etmələri perspektivdə qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən olmalıdır. Bu ölkəmizdə fəaliyyət göstərən milli sığorta şirkətlərinin özlərindən aslıdır. Odur ki, onlar bu məqsəd ilə, xarici ölkələrin qabaqcıl və imkanlı sığorta şirkətlərinin təcrübəsini öyrənməli və onlarla işgüzar əlaqələri genişləndirilməlidir. Statistika göstərir ki, sığorta biznesi olduqca mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərir və bununla əlaqədar olaraq onların Dövlət dəstəyinə ciddi ehtiyacları vardır. Çünki sığorta şirkətlərinə dövlət dəstəyi ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyi mərhələ - mərhələ həll etməyə imkan verə bilər.

Sığortanın inkişafını ləngidən səbəblərdən biri də qeyri - bazar (xüsusilə də əhali üçün) münasibətləri, bank sistemi, fond bazarı zəif olduğuna görə sığorta təşkilatlarının inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli investisiya şəraitinin olmaması və s.-dir. Bank sisteminin kredit faizlərinin real sektorun tələbatına uyğun gəlməməsi sığorta şirkətlərinin fəaliyyət dairəsinin daralmasına, gətirib çıxarır.

Sığorta bazarının zəif inkişaf etməsinin əsas səbəbi əhalinin tədiyə (ödəmə) qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olmasıdır. Odur ki, əhali gəlirlərinin artması sığorta bazarının inkişaf etdirilməsinin zəruri və başlıca şərtidir. Sığortanın inkişaf etməsi başlanmış, iqtisadi sağlamlaşdırma prosesinə təsir göstərəcəkdir. Sığorta bazarının inkişaf strategiyası ilk növbədə məhz əhalinin mənafevləri ilə

müəyyən edilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta bazarının inkişaf etdirilməsində əhalinin rolu xüsusilə artmışdır.

Bazarın inkişaf göstəriciləri onu müxtəlif cəhətlərdən səciyyələndirir. Bunlardan biri ümumi göstəricilərdir. Bunlara hər şeydən əvvəl kapitalın hərəkəti - toplanmış sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin səviyyəsi, sığorta haqlarının ümumi məbləğinin ÜDM-ə olan nisbəti, ehtiyatların həcmi və i.a.- daxildir.

Respublikamızda son illər sığortanın həcmi və çeşidi qənaətbəxş olmamışdır. Bunu sığorta mükafatlarının həcmnin beynəlxalq müqayisəsindən də görmək olar.

Cədvəl 1

Sığort mükafatlarının həcmnin beynəlxalq müqayisəsi.

Nö	Ölkələr	Birbaşa sığorta mükafatların məbləği, milyon dollar	Birbaşa sığorta mükafatlarının ÜDM-də həcmi,%	Birbaşa sığorta mükafatlarının hər nəfərə düşən məbləği , dollar
1	2	3	5	6
1	ABŞ	752222	4.3	2360
2	Çin	151490	1.5	109
3	Almaniya	136170	3.4	1617
4	Böyük Britaniya	115945	2.6	1185
5	Yaponiya	108174	2.4	852
6	Fransa	97759	3.1	1350
7	Niderland	74100	8.5	4393
8	Kanada	73235	4.1	2063
9	C.Koreya	57943	4.1	1149
10	İtaliya	49443	2.1	746
11	Macarıstan	1450	0,9	145

12	Azərbaycan	469	0,9	49
----	------------	-----	-----	----

Cədvəldən də görüldüyü kimi müqayisəyə cəlb etdiyimiz digər dövlətlərdən fərqli olaraq Azərbaycanda sığorta mükafatının ÜDM – də ki, xüsusi çəkisi və hər nəfərə düşən sığorta mükafatı orta hesabla 3-9 dəfə azdır. Bir sığorta şirkətinin xidmət göstərdiyi əhəlinin sayı göstəricisinə görə də Azərbaycanda digər dövlətlərin göstəricilərindən geri qalır.

Sığorta bazarlarında ən mühüm məsələlərdən biri də şaxələndirmə problemidir. Sığortaçı ehtiyat yaratmaqla vəsaitin investisiyalaşdırılması ilə üz - üzə qalır.

Vəsaitin müvafiq fəaliyyət sahələri arasında paylanmasının zəruriliyi meydana çıxır. Çünki vəsaitin hamısını hər hansı bir yüksək gəlir gətirən sahəyə qoymaq düzgün deyildir.

Azərbaycanın sığorta bazarı demək olar ki, formalaşma mərhələsindədir və ona bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər təsir göstərir. Bunlara hər şeydən əvvəl aşağıdakılar aiddir.

- sığortaçıların arasında əlaqələrin zəif olması, rəqabətin təkamil olmaması;
- dövlətin sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin idarə olunmasında istifadə etdikləri vasitələrin sisteminin səmərəli olmaması, mərkəzi icra orqanları tərəfindən sığorta sahəsində çox böyük potensialın düzgün qiymətləndirilməməsi;
- sığorta sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin azlığı;
- sığortaçıların birliklərinin hələ tam olaraq formalaşmaması;
- Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bir çox müəssisə rəhbərlərinin idarəetmə sahəsində, əhəlinin isə psixologiyasındakı fərqli cəhətlər.

Beləliklə, sosial problemləri həll etməyə imkan verən alternativ mexanizmlərin formalaşdırılması üçün şərait yaratmaq lazımdır. Bunların içərisində ən mühüm məsələlərdən biri də sığortadır.

1.5. Sığortanın inkişaf perspektivləri

Sığorta Azərbaycan biznesinin inkişaf etməkdə olan sahələrindən biridir. Ona görə ki, sığorta xidməti bazarlarında həyata keçirilən əməliyyatların həcmi fasiləsiz olaraq artır. Bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri formalaşdırılarkən cəmiyyətin müasir tələblərinə uyğun gələn dayanıqlı sığorta xidmətləri bazarı yaratmaq hələ mümkün olmamışdır. Odur ki, Azərbaycanda sosial - iqtisadi inkişaf vəzifələrinin həll olunmasında sığortanın daha da inkişaf etdirilməsinin dəqiqləşdirilməsini tələb edir. Çünki ölkəmizdə milli sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsinə dair əsas istiqamətlərdə nəzərdə tutulan bütün vəzifələrin heç də hamısını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək mümkün olmur. Ona görə ki, sığortanın inkişafına aşağıdakılar mənfi təsir edir:

- vətəndaşların və hüquqi şəxslərin tədiyə (ödəmə) qabiliyyətinin və tələbin mövcud səviyyəsi;
- sığorta sahəsində, xüsusilə də icbari sığortada bazar mexanizmlərindən tamamilə istifadə edilməməsi. Bunsuz könüllü sığorta bazarı inkişaf edə bilməz;
- sığorta ehtiyatlarının uzunmüddətli yerləşdirilməsi üçün etibarlı vasitələrin olmaması;
- sığorta bazarının bəzi bölmələrində rəqabətin məhdudlaşdırılması (və ya məhdud olması);
- sığorta təşkilatlarında kapitallaşdırmanın səviyyəsinin aşağı olması, milli təkrarsığorta (yenidənsığorta) bazarının zəif inkişaf etməsi;
- dayanıqlı sığorta təşkilatlarının seçilməsində potensial sığortaçıları üçün problem yaradan sığorta xidmətləri bazarında informasiyaların əldə edilməsində çətinliklərin olması.

Təbii fəlakətlərin, qəzaların, faciələrin nəticələrinin ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın vəziyyətinə mənfi təsir edən hadisələrin vurduğu ziyanın ödənilməsinə Dövlət büdcəsindən vəsait ayrılır, vətəndaşlar və hüquqi şəxslər müəyyən məbləğdə xərc çəkirlər. Dəyən ziyanın ödənilməsi üçün sərf olunan vəsait kifayət etmədiyinə görə bəzi hallarda sığorta ödənişləri seçmə qaydasında aparılır ki, bu da vətəndaşların və hüquqi şəxslərin əmlak mənafeələrinin

pozulması deməkdir. Sahibkarlıq riskləri ilə əlaqədar dəyən zərərin kəmiyyəti də artır. Uzunmüddətli şəxsi sığortanın yığıcı növləri vətəndaşların tələbatına tam cavab vermir.

Belə bir şəraitdə sığorta işinin inkişafı sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə və iqtisadiyyatın inkişafı üçün uzunmüddətli investisiya resurslarının səfərbərliyə alınmasını təmin edən, əhalinin, təşkilatların, dövlətin sığorta müdafiəsinə olan tələbatının ödənilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir.

Sığorta işinin inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır :

- sığorta xidmətləri bazarının qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- icbari və könüllü sığorta növlərinin inkişaf etdirilməsi;
- sığorta fəaliyyətinin Dövlət tənzimlənməsi və Dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün səmərəli mexanizmin yaradılması;
- həyatın uzunmüddətli sığortalanmasından istifadə etməklə əhalinin əlində olan sərbəst pul vəsaitinin uzunmüddətli investisiyalara yönəldilməsi üçün stimullaşdırma tədbirlərinin görülməsi ;
- milli sığorta sisteminin mərhələ-mərhələ beynəlxalq sığorta bazarına inteqrasiyanın həyata keçirilməsi.

Sığorta xidmətlərinə olan tədiyə (ödəniş) tələbinin mövcud inkişaf səviyyəsində icbari sığortaya üstünlük verilməlidir. Bu, riskli əhali qruplarının, hüquqi şəxslərin müdafiəsinin təşkilinə, habelə təbii fəlakətlər, qəzalar, faciələr nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsinə Dövlətin çəkdiyi xərcin xeyli azaldılmasına imkan vermiş olar.

Özündə sığortanın icbari xarakter daşması haqqında deklarativ normaları əks etdirən normativ hüquqi aktlardan istifadənin dayandırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində icbari sığortanın qanunvericilik əsaslarını təkmilləşdirmək lazımdır. İcbari sığorta sistemində ən az büdcə vəsaiti sərf olunmaqla təbii fəlakətlər, qəzalar və faciələrdən Dövlətin əmlak mənafeələrinin səmərəli müdafiəsi nəzərdə tutulmalıdır. Bunun üçün müvafiq obyektlərin inventarlaşdırılmasını aparmaq, onların dəyərini və riskləri, sığortanın formalarını müəyyən etmək, həmçinin sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbələrini aşkara çıxarmaq lazımdır.

İcbari sığorta sığorta olunmuş şəxsə və onun varisinə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün sığorta ehtiyatının formalaşdırılması prinsipinə əsaslanmalıdır. İcbari sığortanın inkişaf etdirilməsi aşağıdakıların nəzərdə tutulmasını zəruri edir :

- icbari dövlət sığortasının, o cümlədən icbari sığortanın həyata keçirilməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;
- çox riskli və böyük məbləğdə ziyan vuran icbari sığorta obyektlərinin, təbii fəlakət, qəza və faciələrin baş verməsi nəticəsində (nəqliyyat vasitələri sahiblərinin məsuliyyət sığortası, istehsalat obyektlərinin texnogen qəzalardan, əmlakın yanğından və təbii fəlakətlərdən sığortalanması və i.a.) böyük həcmdə ziyana düşən vətəndaşların və hüquqi şəxslərin müəyyənləşdirilməsi.

Azərbaycanda icbari sığorta üzrə sığorta ödənişlərini təmin etmək məqsədilə mərkəzləşdirilmiş təminat fondunun (İcbari Sığorta Bürosunun) yaradılmasını xüsusi hal kimi qeyd etmək lazımdır.

Sahibkarlığın inkişafı əmtəələrin istehsalı, işlərin yerinə yetirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar məsuliyyətin sığortalanmasının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bunun nəticəsində üçüncü şəxsə dəyən ziyan ödənilər, habelə həkimlərin, arbitraj idarəedicilərinin peşə məsuliyyətinin sığortalanması həyata keçirilə bilər. Ayrı-ayrı əmtəələrin istehsalı ilə məşğul olan şəxslərin və işlərin (xidmətlərin) icraçılarının məsuliyyət sığortasından istifadə edilməsi onların fəaliyyəti üzərində səmərəli nəzarətin həyata keçirilməsinə, xidmətlərdən istifadə edənlərin, xüsusilə də iqtisadiyyatın dəqiq dövlət nəzarətinin olmadığı sahələrində (məsələn, mənzillərin ipoteka kreditləşdirilməsi, daşınmaz əmlakın əldə edilməsi, onun lizinqə verilməsi, yaxud da girov qoyulması) hüquqlarının müdafiəsini təmin edə bilər. Sığortanın inkişafı vətəndaşların sahibkarlıq fəaliyyətinə əlverişli təsir göstərir.

İnvestisiya resurslarının iqtisadiyyata cəlb edilməsi maliyyə və sahibkarlıq risklərinin, sənaye, nəqliyyat, tikinti və kənd təsərrüfatı sahələrində sığorta texnologiyalarının daha da inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Sığorta xidmətləri bazarının və onun inkişaf etdirilməsi üçün ehtiyatların əsasını könüllü sığorta təşkil edir. Respublikamızda 2016-cı ildə cəmi yığılan sığorta haqqının (486074279,23 manat) 65%-i (318691754,21 manat) könüllü sığortaların payına düşmüşdür. Könüllü sığortalar üzrə yığılan sığorta haqqının 36%-i (115602928,91 man) həyat sığortasının, 64%-i (203088825,30 man) qeyri-həyat sığortasının payına düşmüşdür. İcbari sığortalar üzrə yığılan sığorta haqqının da (167382525,02 man) 19% - ni (31249249,80 man) həyat sığortasının, 81%-ni (136133275,22 man) qeyri-həyat sığortası təşkil etmişdir. Könüllü şəxsi sığortanın inkişafında prioritet istiqamət həyatın sığortası və pensiya sığortası olmalıdır.

Həyat sığortası sığorta işinin, investisiya resurslarının başlıca, ənənəvi və daimi mənbələrindən biridir. Yuxarı yaş qrupundan olan əhalinin xüsusi çəkisini xarakterizə edən demoqrafik vəziyyət və pensiya sığortasında yığım sisteminə keçilməsi (vətəndaşların özlərinin pensiya fondlarını müstəqil formalaşdırmaları) pensiya sığortasının həyata keçirilməsində sığorta şirkətlərinin iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

Həyatın uzunmüddətli sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün sığorta müqaviləsinə əsasən toplanmış məbləğin alınmasında sığortalılara və sığorta olunmuş vətəndaşlara təminat verilməsi sistemi əsas stimula ola bilər. Sığortaçıların maliyyə dayanıqlığına verilən normativ tələblərin sərtləşdirilməsi ilə yanaşı, sığorta təşkilatlarının ixtisaslaşdırılması da çox önəmlidir. Respublikamızda bu məqsədlə, sığorta fəaliyyətinin təsnifləşdirilməsi aparılmış, həyat və qeyri-həyat sığortasının təşkili və həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə sığortaçılar sadə ortaqlıqlarda (yoldaşlıqlarda) birləşə bilərlər. Həyat sığortasının inkişafı yalnız sığortaçıların ixtisaslaşmalarına deyil, həm də aktuar təsisatların yaradılmasını və qanunvericilik qaydasında aktuar fəaliyyətin həyata keçirilməsini zəruri edir. Bu fəaliyyət adətən sığorta tariflərinin, sığorta ehtiyatlarının və investisiya proqramlarının proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar olur.

Könüllü tibbi və bədbəxt hadisələrdən sığortalanmanın əhatə dairəsinin və həcmnin genişləndirilməsi üzrə tədbirlər işləyib hazırlamaq lazımdır. Sığortanın göstərilən növləri işəgötürənlərin öz əməkdaşlarına təklif etdikləri "sosial zərfin" başlıca elementi olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq həmin sığorta növləri həyata keçirilərkən meydana çıxan münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik, habelə vergi və rüsumlar haqqında qanunvericilik təkmilləşdirilməlidir.

Könüllü tibbi sığortanın daha da inkişaf etdirilməsi bu sığorta növünün spesifik xüsusiyyətlərini nəzərdə tutan, Tibbi sığorta subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətini tənzimləyən normaların təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Sığortanın inkişaf etdirilməsinin başlıca istiqamətlərindən biri də Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların icbari tibbi sığortasının tətbiqidir. İlk növbədə bu sosial istiqamətli və sosial təminatlı digər sığorta növlərinin həyata keçirilməsində sığorta prinsipinə keçmək lazımdır.

İcbari və könüllü sığortanın inkişaf etdirilməsi üçün tədbirlər müəyyən edildikdən sonra sığorta əməliyyatlarının həcmi xeyli artacaq və deməli, sığorta təşkilatlarının sığorta müqavilələri üzrə öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar məsuliyyətləri yüksələcəkdir. Bu, sığortaçıların pul formasında yaratdıqları nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin artırılmasına yönəldilən qanunvericilik tədbirlərinin görülməsini tələb edir. Nizamnamə kapitalının həcmi nəinki götürülmüş öhdəliklərə, həm də Azərbaycanın sığorta təşkilatlarının beynəlxalq sığorta xidmətləri bazarında rəqabət aparmalarına imkan verən səviyyəyə uyğun gəlməlidir.

Sığorta təşkilatları təsisçilərinin iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması və özlərinin nizamnamə kapitalını artırmaq üçün əldə etdikləri mənfəətin kapitallaşdırılması ilə əlaqədar tədbirlər işləyib hazırlamaq lazımdır. Azərbaycanın sığorta təşkilatlarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmağa hazırlaşması ilə əlaqədar olaraq

sığortaçıların pul ifadəsində formalaşdırdıqları nizamnamə kapitalının minimal həcminin artırılmasına yönəldilən qanunvericilik tədbirləri təkmilləşdirilməlidir.

Sığorta xidmətləri bazarının tutumunu artırmaq məqsədilə sığorta və təkrar sığortanın stimullaşdırılması ilə əlaqədar tədbirləri işləyib hazırlamaq lazımdır. Sığortaçıların əksəriyyəti lazımı qədər maliyyə vəsaitinə malik deyildirlər və buna görə də ən böyük risklərin sığortalanmasını həyata keçirə bilmirlər. Lakin sığorta şirkəti risklərin bir hissəsini təkrar sığortaçıya verməklə müştərilər qarşısında götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə təminat verə bilər.

Lakin bu təminatın yerinə yetirilməsi üçün sığortaçının məsuliyyət limitini, təkrarsığorta müqavilələrinin standart müddəalarını müəyyənləşdirən qanunvericilik normalarını işləyib hazırlamaq, habelə Azərbaycanın təkrarsığorta bazarında işgüzar dövrüyyə qaydalarını müəyyən etmək lazımdır. Sığorta və təkrarsığortanın inkişaf etdirilməsini ixtisaslaşdırılmış sığorta birliklərinin yaradılması, beynəlxalq təkrarsığorta və sığorta müqavilələrində Azərbaycan sığortaçılarının iştirakının genişləndirilməsi, təminat fondlarının formalaşdırılması və sığorta xidmətləri bazarında milli investorların potensialının yüksəldilməsinə yönəldilmiş və özünü doğrultmuş digər iqtisadi tədbirlərdən istifadə etməklə stimullaşdırıla bilər. Bu tədbirlər həmçinin təkrarsığortanın nizama salınması və valyuta vəsaitinin əsassız olaraq xaricə axmasının qarşısının alınmasına imkan verə bilər.

Sığorta əməliyyatlarının vergitutmaya cəlb olunmasının daha da təkmilləşdirilməsini davam etdirmək lazımdır. Uzunmüddətli sığorta əməliyyatlarının vergitutmaya cəlb edilməsi qaydası fiziki və hüquqi şəxslərin ən təhlükəli risklərdən səmərəli müdafiəsinin formalaşdırılması üçün stimol olmalıdır.

Milli sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsinin prioritet vəzifələrindən biri də ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üçün tədbirlərin işləyib hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Bu, sığortaçıların tərəfindən vəsaitin investisiyalaşdırılması istiqamətlərinin genişləndirilməsinə imkan vermiş olar.

İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün investisiyaların cəlb edilməsi və sığortalılara sığorta sahəsinə qoyduqları əmanətlərin saxlanmasının etibarlı formalarından istifadə etmək imkanı yaratmaq məqsədilə sığorta təşkilatlarının maliyyə vəsaitlərinin onların növləri və qüvvədə olduqları müddət nəzərə alınmaqla istifadə olunma istiqamətlərinin əlaqələndirilməsi, normativlərin müəyyən edilməsi və uzunmüddətli investisiyaların stimullaşdırılması məqsədəuyğundur.

İcbari sığorta növlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi sığortasının həyata keçirilməsindən əldə edilən vəsaitin yerləşdirilməsi qaydaları onların investisiyalaşdırılmasında risklərin minimuma endirilməsinə təsir etməlidir.

Sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi problemləri sığorta xidmətləri bazarında sığorta fəaliyyəti və antiinhisar tənziqləməsi üzərində nəzarəti həyata keçirən orqanların diqqət mərkəzində olmalıdır. Respublikamızda 2016-cı ildə fəaliyyət göstərən 25 sığorta şirkətinin yığdığı cəmi sığorta haqqının (486,0 mln.man.) 91,5%-i (444,8 mln.man) 12 sığorta şirkətinin payına düşmüşdür.

Sığorta xidmətləri bazarının səmərəli olmasının təmin edilməsi ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bütün sığorta təşkilatları üçün bərabər şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu məqsədlə aşağıdakıların təmin edilməsi zəruridir:

- sığorta xidmətləri bazarında bütün səviyyələrdə rəqabəti məhdudlaşdıran fəaliyyətin üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;
- sığortanın büdcə vəsaiti hesabına həyata keçirilməsinə cəlb olunan sığorta təşkilatları arasında açıq müsabiqələrin keçirilməsi sisteminin işləyib hazırlanması;
- sığorta fəaliyyətində hakim mövqeyə malik olan və digər sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dair monitorinqin aparılması;
- sığorta xidmətləri bazarında kapitalın təmərküzləşməsi üzərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi;

Sığorta xidmətləri bazarının inkişafı hər şeydən əvvəl milli sığorta sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsini nəzərdə tutan qərarların qəbul edilməsinə əsaslanmalıdır. Çünki bu, fəaliyyətdə

olan sistemin kapitalı xarici investorların iştirakı ilə formalaşmış sığortaçılarla rəqabət aparılmasında zəruri vasitələrdən biridir.

Orta müddətli perspektivdə sığorta xidmətləri bazarında liberallaşdırma prosesi uzunmüddətli dövrdə də ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edən daxili investisiya resurlarının səfərbərliyə alınmasında və formalaşmasında başlıca alət olmalıdır.

Sığorta xidmətləri bazarının liberallaşdırılması Azərbaycanın sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə inteqrasiya olunmasına və milli kapitalın axıb xaricə getməsinin qarşısını ala bilən mexanizmlərin yaradılmasına yönəldilməlidir.

Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə və ticarət təşkilatlarına inteqrasiyanın əsas prinsipi sığorta xidmətləri bazarının ayrı -ayrı bölmələrinin prioritetliyinə və inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq onların mərhələ - mərhələ liberallaşdırılmasıdır. Bu məqsədlə hər şeydən əvvəl aşağıdakılar təmin edilməlidir:

- beynəlxalq tələblər nəzərə alınmaqla normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- mühasibat uçotu və hesabatların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- milli sığorta xidmətləri bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlərin maliyyə dayanıqlığının təmin olunması;
- sığortaçılara xidmət göstərən sığorta bazarı infrastrukturunun (sığorta olunmuş və digər maraqlı şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi də daxil olmaqla) yaradılması ;
- yüksək olmayan və nisbi mənada sabit inflyasiya səviyyəsi, iqtisadi cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı salınması ilə səciyyələnən əlverişli makroiqtisadi şəraitin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti onun qanuniliyi, aşkarlığı və təşkilati vahidliyi prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilir və bu sığorta sahəsində vahid dövlət siyasətinin yeridilməsini təmin edir. Sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sferasına sığorta biznesinin inkişaf planlarının işlənilib hazırlanması, təsisçilərin (səhmdarların, iştirakçıların və s.) maliyyə vəziyyətinin tədiyə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlığının təhlili daxil edilməlidir. Bunlar tamamilə beynəlxalq təcrübəyə və sığorta nəzarəti standartlarına cavab verməlidirlər.

Sığorta təşkilatlarının və sığorta xidmətləri bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyəti üzərində dövlət sığorta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi habelə onun subyektlərinin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi aşağıdakıları nəzərdə tutur :

- sığorta xidməti göstərilməsində beynəlxalq təcrübədə tətbiq edilən vahid tələb və standartlardan istifadə olunmaqla sığorta sisteminin etibarlılığının yüksəldilməsi;-
- sığorta xidmətlərinə qiymətqoymada beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tərtib olunan hesabatlara əsasən tədiyə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlılığı qaydaları, normativləri və göstəricilərinin müəyyən edilməsi ;
- kapitalın icbari surətdə artırılması və onun aktivlərinin idarə edilməsində icbari tədbirlərin tətbiq edilməsi də daxil olmaqla sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması.

Sığorta xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə sığortanı tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi sahəsində tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi lazımdır. Bunlardan aşağıdakıları xüsusi qeyd etmək olar:

- qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının yaradılması;
- vergi və rüsumlar haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində sığorta fəaliyyəti üzrə həyata keçirilən dövlət nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.

Bu vəzifələrin həll edilməsi sığortanın qanunvericiliklə tənzimlənməsinin daha da təkmilləşdirilməsinə imkan verə bilər.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi həm də konkret olaraq aşağıdakılara nail olmasına imkan yaratmış olar.

- təşkilatların və vətəndaşların müxtəlif risklərdən müdafiə edilməsi səviyyəsinin, təklif olunan sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəlməsi və fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük məbləğdə investisiyaların cəlb edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında sığortanın inkişaf etdirilməsi və sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin möhkəmləndirilməsi sahəsində təxirəsalınmaz vəzifələrin həll olunması;
- könüllü sığortanın inkişaf etdirilməsi üçün onun strukturunun təkmilləşdirilməsi;
- əhalinin, təşkilatların və dövlətin əmlak mənafeələrinin sığorta təminatının, ayrı - ayrı şəxslərin və sahibkarlıq sahəsində əmlak təhlükəsizlik hüquqlarına əməl olunmasının hüquqi əsasları sisteminin formalaşdırılması.

Sığorta əməliyyatlarına vergiqoymanın təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi, həyatın uzunmüddətli və pensiya sığortasının inkişaf etdirilməsi, icbari sığortanın yeni növlərinin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq bağlanan sığorta müqavilələrinin sayı və sığorta ödəmələrinin həcmi artacaq, bunların nəticəsi kimi sığorta sistemində maliyyə vəsaitinin məbləği çoxalacaq sığortanın əhatə dairəsi daha da genişlənəcəkdir. Sığortanın inkişaf etdirilməsi və bu sahədə tənzimləmə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi həm sığorta haqlarının, həm də sığorta ödənişlərinin ümumi həcmnin artmasına təsir göstərəcəkdir. Sığorta haqlarının həcmnin artması sığortaçılara əlavə maliyyə vəsaiti cəlb etməyə imkan verəcəkdir. Həm də bu, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiya mənbələrindən birinin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

FƏSİL II

SİĞORTANIN İQTİSADİ MAHIYYƏTİ

2.1. Sığortanın rolu və əhəmiyyəti

İnsanla təbiət arasında əlaqə ilə yanaşı, həm də dialektik ziddiyyət vardır. Bu, öz ifadəsini insanların təbiət qüvvələri ilə daim mübarizə aparmalarında göstərir. Odur ki, fəvqəladə hadisələr, risklər bəşəriyyətin mövcudluğu üçün təbii normalar hesab edilir. Əmək cisimləri təbiət qüvvələrinin dağıdıcı təsirinə (təbii fəlakətlər, bədbəxt hadisələr və i.a.) məruz qalır. Hər il yer kürəsində çoxlu sayda təbiət hadisələri - yüz minlərlə qasırğa, on minlərlə daşqın, minlərlə zəlzələ, torpaq sürüşməsi, tufan, fırtına, yüzlərlə vulkan püskürməsi baş verir, tropik siklonlar (hava axımı) olur. Baş verən bu qəzalar və faciələr cəmiyyətə böyük məbləğdə maddi ziyan vurur. Məsələn, ABŞ-da son on il ərzində baş verən təbiət hadisələri onun iqtisadiyyatına ölkənin milli sərvətinin orta hesabla 1-2%-i qədər ziyan vurmuşdur. 2001-ci il sentyabr ayının 11-də Nyu-Yorkda baş verən terror hadisəsi zamanı dəyən ziyanın məbləği əvvəlcə 100 mlrd.dollar civarında qiymətləndirilmişdir. 2003-cü ildə isə amerika sığortaçıları terrorçulardan 300 mlrd. dollar məbləğində kompensasiya tələb etmişlər. 2005-ci ildə başverən təbii fəlakətlər nəticəsində 250 min insan həyatını itirmişdir. 2004-cü ildə, dekabr ayında Cənub-Şərqi Asiyada baş verən və 300 min nəfər insan itkisi ilə nəticələnən zəlzələ və sunamidən sonra 2005-ci ilin sentyabrındakı “Rita” və “Katrina” qasırğaları on minlərlə insan tələfatına səbəb olmuşdur.

Yaponiyanın şimal-şərqində 11 mart 2011-ci ildə meydana gələn 9 bal gücündə zəlzələ və ardından gələn nəhəng sunami “Fukushima” stansiyasında radioaktiv sızıntı yaradaraq, Çernobıldan 25 il sonra dünyanın ən böyük ikinci nüvə fəlakətinə səbəb olmuşdu. Hadisə səbəbiylə bölgədə yaşayan 160 min adam evakuasiya edilmişdi.

2010-cu il fevralın 27-də Çilidə 8.8 bal gücündə zəlzələ və ardınca sunami 500-dən çox insanı öldürüb. Yüz minlərlə ev, çoxlu sayda yol, körpü dağılıb, fəlakətin vurduğu ziyan 30 milyard dollar təşkil edib.

Bütün bunlar onu göstərir ki, hər bir təbii fəlakət və bədbəxt hadisə əmək cisimlərinə ziyan

vuran təhlükə kimi nəzərdən keçirilməlidir. Təbiidir ki, bu zaman sığorta münasibətləri, başqa sözlə, sığorta obyektı meydana gəlməsinin ilkin şərti risk amilidir. Deməli, hər hansı bir risk amili mövcud olmadığı şəraitdə sığortalanmaya da maraq olmur. Riskin məzmunu və onun ehtimal olunma dərəcəsi sığorta münasibətlərinin məzmunu və hüdudları ilə müəyyən edilir. Risk sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində mövcud olur.

"Risk" anlayışı hər hansı bir gözlənilən hadisəyə görə əlverişsiz vəziyyətə düşmək, dəyə biləcək ziyanın qarşısının alınmasının mümkünsüzlüyünün fərz edilməsi deməkdir. Hər bir konkret risk, məsələn, yanğının başvermə riski, yalnız hər hansı bir əlverişsiz hadisənin baş verə bilməsinin mümkünsüzlüyü (məsələn, sığortalanmış tikilinin yanması) kimi başa düşülür. Fikrimizi bir qədər də sadələşdirsək, risk insan fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsində mümkün ola bilən obyektiv hadisədir və öz ifadəsini ayrı-ayrı çoxsaylı risklərin əlahiddələşməsində tapır. Beləliklə, risk dedikdə, hər hansı bir təbiət hadisəsi, yaxud da insan fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gələn itkinin başvermə təhlükəsi nəzərdə tutulur. Risk həm tarixi, həm də iqtisadi kateqoriyadır. Onun tarixi kateqoriya olması özünü onda göstərir ki, insanlar baş verməsi mümkün olan potensial təhlükəni dərk edirlər. Bununla əlaqədar demək olar ki, risk insanların ölüm qarşısında qorxu hiss etmələrinin meydana gəlməsi ilə eyni vaxtda, sivilisasiyanın aşağı pilləsində əmələ gəlmişdir. Başqa sözlə, risk ictimai inkişafın gedişi prosesində əmələ gəlmişdir.

Qərbin iqtisadi nəzəriyyəsində belə bir fikir formalaşmışdır ki, sığortalanma imkanı olmasa idi, iqtisadiyyatın müəyyən bölmələri müasir inkişaf səviyyəsinə yüksələ bilməzdilər. Məsələn, xüsusi tikinti sektorunun inkişafında bank kreditləri müstəsna rol oynamışdır. Lakin sığorta obyektı, yəni tikinti və borclunun həyatının sığortalanmasına zərurət olmasa idi, bank kreditinə də ehtiyac olmazdı. Bu sığortalama banka belə bir zəmanət verir ki, göstərilən risklə əlaqədar mənfi nəticələr olsa belə, kredit qaytarılacaqdır. Başqa bir misal kimi yanğından sığortalanmanı nəzərdən keçirək. Yanğından sığortalanma həyata keçirilməsə böyük məbləğdə dəyəri olan əmlaka sahib olan şəxs sığorta hadisəsi baş verdiyi şəraitdə ictimai təkrar istehsalın fasiləsizliyini təmin edə bilməz. Beləliklə, sığortalanma tələbatının formalaşmasının əsasını təşkil edən mülkiyyət münasibətləri, ona sahibolma, sərəncamvermə və ondan istifadə etmə ilə əlaqədar risk amilinin mövcudluğu onların (yeni risklərin) idarə edilməsinin başlıca metodlarının meydana gəlməsini labüd edir. Bir çox hallarda ölkədə sığorta bazarının inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün ümumi daxili məhsulda (ÜDM -də) sığortanın tutduğu xüsusi çəki göstəricisindən istifadə olunur. Bu göstərici iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Yaponiya, İsveçrə) 8-10 %-ə bərabər olduğu halda Azərbaycanda 2015-ci ildə 0,8 % təşkil etmişdir.

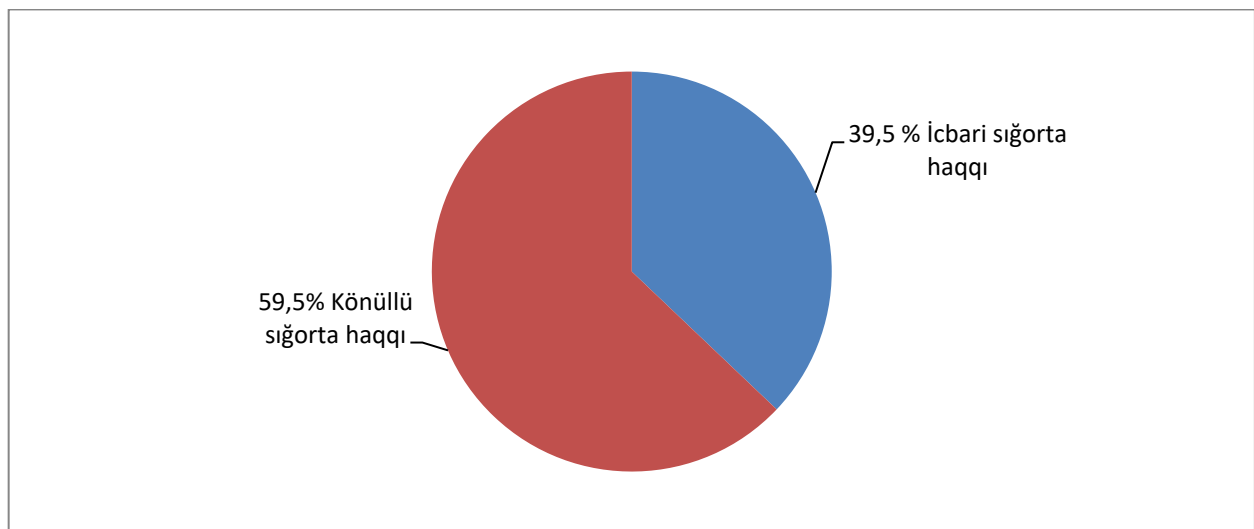
Xarici iqtisadçıların fikrincə ölkə iqtisadi cəhətdən nə qədər yüksək səviyyədə inkişaf edərsə, sığortalanmaya da bir o qədər çox vəsait sərf edilir. Bundan başqa, iqtisadçılar arasında belə bir fikir formalaşmışdır ki, ölkədə vəziyyət sabitləşdikcə onun iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, insanların rifahı yüksəldikcə toplanan sığorta haqları da artır. Bunu Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkət və təşkilatların işini ifadə edən faktiki statistik məlumatlarda da aydın görmək olar.

Cədvəl 2.1

Azərbaycanda sığortanın inkişafı (mln. manat)

s/s	Göstəricilər	2005	2010	2015	2015-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən artım (dəfə)
1	2	3	4	5	6
1	ÜDM	12500,0	42500,0	54300,0	4,3
2	Sığorta haqqı	82,5	176,4	481,4	5,8
	o cümlədən				
	- könüllü sığorta	76,8	127,4	286,8	3,7
	- icbari sığorta	5,7	49,0	194,7	34,1
3	Sığorta ödənişi	19,1	66,0	184,0	9,6

	o cümlədən				
	- könüllü sığorta	17,0	50,5	129,9	7,6
	- icbari sığorta	2,0	15,5	54,1	27,0

Şək. 2.1. Azərbaycan Respublikasında 2015-ci ildə sığorta haqqının strukturu

Sığorta təşkilatları aktivlərinin kəmiyyətinə və onlardan borc kapitalı kimi istifadə etmək imkanlarına görə kommersiya banklarından sonra aparıcı mövqeyə malikdirlər. Xarici ölkələrdə sığortaçılar demək olar ki, daxil olan investisiyaların 50 %-ni təmin edirlər.

Əvvəllərdə sığortalanma başlıca olaraq müxtəlif əmlak növlərinə və nemətlərə sahib olma ilə əlaqədar olan maddi maraqları təmin etməli olduğu halda, XIX əsrin axırlarından o, sosial risklərin idarə edilməsinə dair dövlət konsepsiyasının elementlərindən birinə çevrilmişdir. İstehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrdən dövlət icbari sığortası (istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2010-cu ildən tətbiq edilir) şəxsi sığortanın ilk kütləvi növlərindən biri olmuşdur. Bundan sonra dövlət sosial sığorta sistemində pensiya və tibbi sığorta, habelə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə sosial sığorta meydana gəlməyə başlamışdır. Müxtəlif ölkələrdə bu sığorta növlərinin həyata keçirilməsinə dövlətin müdaxiləsi və dövlət tənzimlənməsində fərqlərin olmasına baxmayaraq, müasir dövrdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş elə bir cəmiyyət tapmaq olmaz ki, orada sosial risklər sığortalama olmadan idarə edilsin. Avropa ölkələrinin inkişaf meyli aşağıdakıları deməyə imkan verir: XX əsrin əvvəllərində dövlətin sosial sığorta sistemi üstünlüyə malik olduğu halda, müasir iqtisadiyyat bir sıra səbəblər üzündən daha çox sosial risklərin sığortalanmasının xüsusi sisteminin inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Almaniya, Böyük Britaniya, Fransada, İspaniyada və digər ölkələrdə dövlət pensiya və tibbi sığortasında aparılan islahatlar sosial risklərin idarə olunması sistemində şəxsi sığortanın gücləndiyini birmənalı surətdə nümayiş etdirir.

İqtisadiyyatın inkişaf sahəsi, risklərin idarə edilməsi ilə peşəkarcasına bağlı olan sığorta istehsalın və həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına təsir edir. Əlverişsiz hadisələrin baş verməsi riskinin aşağı salınmasına yönəldilən qabaqlayıcı (qoruyucu) tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirən müəssisə və təsərrüfatlarda sığortanın tarif dərəcəsi aşağı, əksinə olduqda isə yüksək olur. Belə tədbirlərin siyahısı kifayət qədər genişdir və müxtəlif istehsal və xidmət sahələrinin peşə fəaliyyətindəki xüsusiyyətlərlə əlaqədardır. Yanğın əleyhinə, əhəlinin yoluxucu xəstəliklərdən qorunmasını təmin etmək üçün kütləvi surətdə müayinədən keçirilməsi ilə

əlaqədar tədbirlər kütləvi iqtisadi itkilərin baş verməsinin qarşısının alınmasında çox mühüm rol oynayır. Risklərin aşağı salınmasında bu metodlardan istifadə olunması və sonradan onların üzərində nəzarətin həyata keçirilməsində qazanılan nailiyyətlərdə sığortanın rolu danılmazdır.

Sığorta əməliyyatlarının hərtərəfli inkişafı (xüsusilə də həyatın uzunmüddətli sığortalanmasının meydana gəlməsi, sığorta təşkilatlarının əlində böyük məbləğdə kapitalın cəmlənməsi və i.a) sığortalanmada və ictimai əhəmiyyət kəsb edən digər funksiyalarda institusional investitorların meydana gəlməsinin əsas səbəbləridir. Sığortacılar üzərlərinə götürdükleri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün sığorta ehtiyatı yaradırlar.

Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrdə ümumi sığorta ehtiyatı 3,0 trln. avrodan çoxdur ki, bununda 80 % - i həyatın sığortalanmasını həyata keçirən sığortaçıların payına düşür. Müvafiq aktivlərlə təmin edilməli olan sığorta ehtiyatlarının formalaşmasına əlavələr etmək üçün sığortaçılar böyük məbləğdə sərbəst aktivlərə malik olmalıdır. Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə tədiyə qabiliyyətlilik qarşısında qoyulan tələblərdəki son dəyişikliklərə uyğun olaraq ayrılıqda götürülən hər bir sığorta təşkilatında təminat fondunun minimum məbləği 2,0 mln. avrodan az olmamalıdır. Sığorta təşkilatlarının investisiya aktivlərinin xüsusiyyəti mümkün olan qoyuluşların uzun müddətli olmasıdır. Məhz buna görə də bir çoxları belə hesab edirlər ki, yalnız sığortaçıların fəaliyyəti sayəsində Nyu-Yorkda Manhetten kimi iri həcmli investisiyanın və digər yüksək dəyərli tikinti proqramlarının həyata keçirilməsi mümkün olmuşdur. Beləliklə, sığorta təşkilatlarının rolu özünü həm də kapital bazarında vəsaitin hərəkətinin təşkili sahəsində göstərir.

Başqa sözlə, sığorta təşkilatlarının sərəncamında olan sərbəst pul vəsaitindən investisiya qoyuluşu üçün istifadə olunur. Həyatın uzun müddətli sığortalanması vətəndaşların fərdi yığımının saxlanması üsulu kimi ictimai - iqtisadi münasibətlər sistemində olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu sığortanın əhalinin fərdi yığımının təşkili forması kimi sosial- iqtisadi funksiyaları haqqında danışmağa və ahıl yaşda olan əmək qabiliyyəti olmayan, sağlamlığında müəyyən problemlər olan əhaliyə qayğı göstərilməsi ilə əlaqədar yükün sığortaçıların üzərinə qoyulmasına imkan verir.

Sığortalanmanı həyata keçirən sığorta şirkətlərinin sabitliyi, onların tədiyə qabiliyyəti dövlət tərəfindən xüsusi nəzarət predmetidir. Çünki sığortaçının müflisləşməsi nəinki sığorta müqaviləsinə, xitam verilməsi, həm də onun əlində olan bütün vəsaitin itirilməsi deməkdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, sığorta ölkənin və əhalinin sosial - iqtisadi həyatında çox mühüm rol oynayır və qarşıda duran başlıca vəzifə onun daha da inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

2.2. Sığortanın maliyyə sistemində yeri

Maliyyə sisteminin mahiyyəti bir tərəfdən maliyyə resurslarının bölgüsü və yenidən bölgüsünün xarakteri, digər tərəfdən isə dövlətin cəmiyyət qarşısında öz funksiyalarını yerinə yetirmək məqsədilə vəsaitin vergi və qeyri-vergi metodları ilə səfərbərliyə alınması, hakimiyyət orqanlarının vəzifə və öhdəlikləri ilə əlaqədardır.

Ayrı-ayrı dövlətlərin maliyyə sistemi özlərinin quruluşuna vəsaitin səfərbərliyə alınması və istifadə edilməsi metodlarına görə fərqlənsələr də, həm də ümumi əlamətə malikdirlər. Bu ümumilik özünü onda göstərir ki, onlar ölkədə iqtisadi və sosial proseslərə, həmçinin dövlətin maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələri çərçivəsində maliyyə resursları fondlarının formalaşması və istifadə olunmasına birbaşa və əks təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sisteminin hər bir həlqəsi müstəqildir, lakin bu, həm də nisbi müstəqillikdir. Maliyyə sistemi dedikdə, dövlətin, iqtisadiyyatın qeyri-maliyyə bölməsinin (təsərrüfat subyektlərinin, ayrı-ayrı maliyyə təsisatları və əhalinin (ev təsərrüfatlarının) üzərlərinə düşən funksiyaları yerinə yetirmələri, habelə iqtisadi və sosial tələbatın ödənilməsi üçün müxtəlif növ maliyyə resursları fondlarının onların əlində cəmlənməsi deməkdir.

Müxtəlif ictimai təkrar istehsal şəraitində maliyyənin inkişafının təhlili onların məzmununda ümumi əlamətlərin mövcud olduğunu deməyə əsas verir. Bu maliyyənin fəaliyyət göstərdiyi obyektiv səbəblər və şərtlərlə əlaqədardır. Bu şərtlərdən ikisini qeyd etmək olar. Bunlardan biri əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı və bu münasibətlərin subyektivi kimi dövlətin mövcud olmasıdır. Məsələn, pul-kredit , əmək haqqı fondu və digər dəyər kateqoriyalarından fərqli olaraq maliyyə

dövlətin fəaliyyət göstərməsi ilə üzvi surətdə əlaqədardır. Lakin bütün maliyyə münasibətlərinin ümumi əlamətləri onların arasındakı müəyyən fərqləri istisna etmir.

İnkişaf etmiş fondlar sisteminin formalaşdırılması müasir iqtisadiyyatın başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında fondlar olduqca çoxvariantlı bir hadisədir. Çünki dövlət və qeyri-dövlət, büdcə və qeyri-büdcə, milli və beynəlxalq, ərazi və yerli, sahə, sahələr arası, xüsusi, xeyriyyə , pay, investisiya və s. fondlar mövcuddur. Lakin, buna baxmayaraq ictimai bölmənin maliyyəsinin xüsusi forması kimi onların hamısına xas olan ümumi cəhətlər vardır.

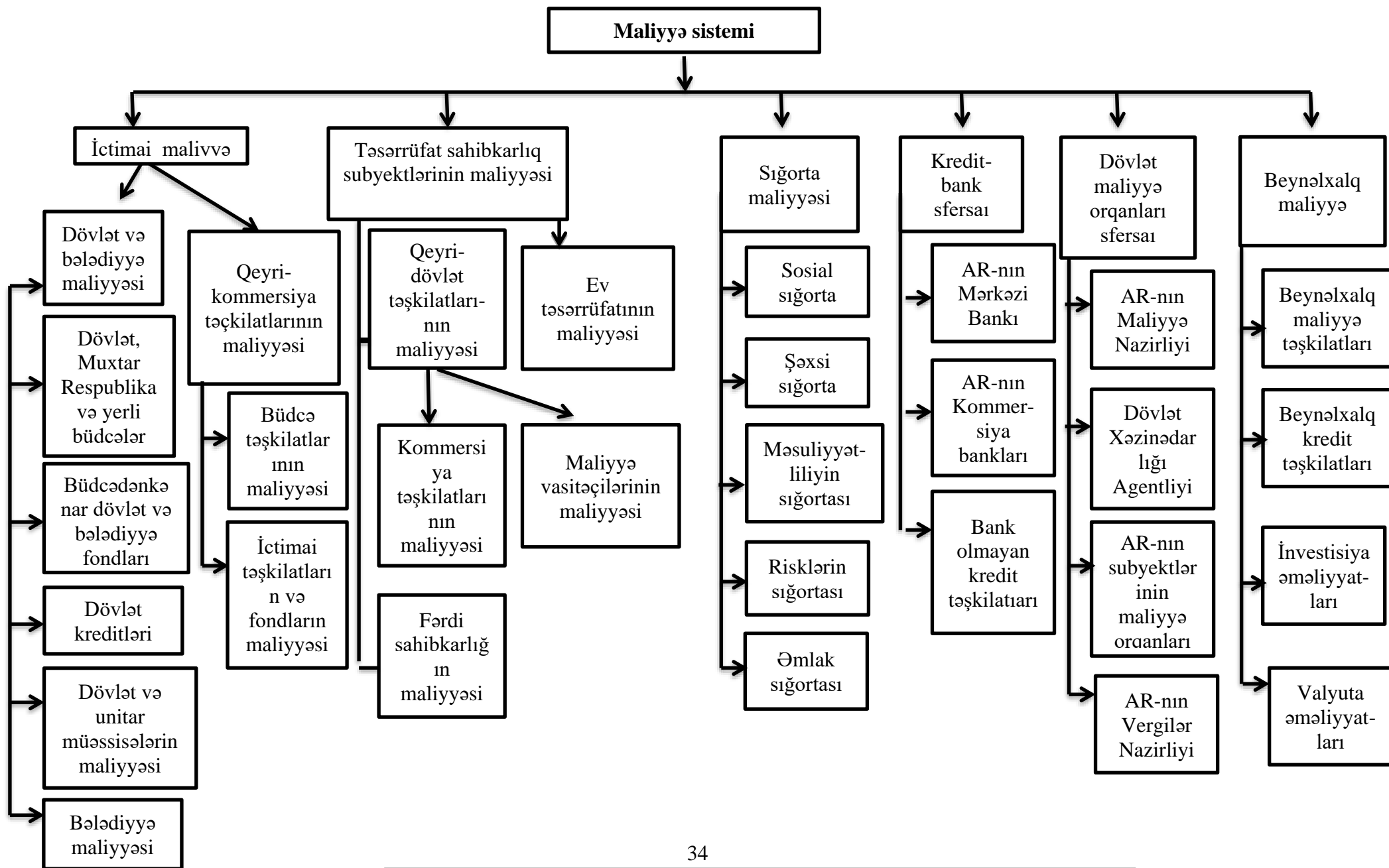
Maliyyə sisteminin formalaşmasının əsasını aşağıdakı üç əsas element təşkil edir:

1) Maliyyə sisteminin funksional təyinatı. Bu, özünü onda göstərir ki, sistemin hər bir həlqəsi üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirir. Məsələn, dövlət büdcəsi ümumdövlət maliyyə resursları fondlarının formalaşması və istifadəsi ilə şərtlənən dövlət, müəssisələr və əhali arasındakı bölgü münasibətlərini ifadə edir. Müəssisələrin maliyyəsi isə ictimai istehsalın ilkin çoxsaylı tələbatlarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan dövlət büdcəsi və kommertiya bankları qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirən pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar meydana çıxan münasibətləri ifadə edir.

2) Maliyyə sisteminin ərazi üzrə təşkili. Bu, o deməkdir ki, hər bir iqtisadi vahidin özünün müvafiq maliyyə aparatı və sığorta orqanları vardır.

3) Maliyyə sisteminin vahidliyi. Bu, o deməkdir ki, dövlət özünün mərkəzi maliyyə orqanları vasitəsilə ümumi məqsəd uğrunda iqtisadi və sosial sahədə vahid maliyyə siyasəti yeridir. Bütün həlqələrin idarə olunması vahid qanunvericilik və normativ aktlar əsasında həyata keçirilir.

Dövlətin maliyyə sisteminin təşkilati quruluşu onun idarə olunmasını səciyyələndirməklə maliyyə orqanları və təşkilatlarının toplusunu ifadə edir. Maliyyə fəaliyyətinə ümumi rəhbərlik dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Maliyyə orqanları və təsisatları sisteminin tərkibi 2.1. sxemində verilmişdir. [44. səh 82]

Sxem 2.1. Azərbaycan Respublikasının müasir maliyyə sistemi

Göründüyü kimi, bütöv bir iqtisadi kateqoriya və ümumi xassələrə malik olan maliyyənin özünə məxsus tərkibi və vasitələri vardır, onlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla həm də xarakterik cəhətlərə malikdirlər. Maliyyə sisteminin hər bir həlqəsi təkrar istehsal prosesinə, onun müxtəlif faza və mərhələlərinə müəyyən dərəcədə təsir edir. Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarından ibarət olan dövlət maliyyəsi (dövlət büdcəsi, şəhər və rayonların büdcələri, bələdiyyələrin büdcələri, tənzimləyici fondlar və i.a.) ölkənin istehsal -texniki və sosial inkişafında başlıca rol oynayır. Dövlət monetar siyasətə, inflyasiyasının səviyyəsinə, ictimai istehsalın əsas proporsiyalarına, ölkədə mövcud maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın bölmələri, ərazilər, sahələr üzrə bölüşdürülməsinə, habelə iqtisadi, investisiya və sosial proseslərin parametrlərinə təsir göstərir. Büdcədənəkar fondlar vasitəsilə həyata keçirilən sosial sığorta isə vətəndaşların əlillik, qocalıq, əmək qabiliyyətinin itirilməsi sahəsində şəxsi mənafeələrinin müdafiəsini təmin edir. Dövlət krediti sığorta sisteminə təsir göstərir. Ona görə ki, dövlət sığorta təşkilatları üçün həm borclu həm də kreditor ola bilər. Dövlətin eyni zamanda sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin təminatçısı olması da mümkündür.

Müəssisələrin maliyyəsi təkrar istehsal prosesində ilkin gəlirlərin və yığımın formalaşması yolu ilə bilavasitə iştirak edir. Müəssisələrin çoxunda geniş təkrar istehsal prosesi yalnız onların xüsusi vəsaitləri hesabına deyil, həm də bank kreditləri və sığorta şirkətlərinin kreditləri və qiymətli kağızlar bazarlarında maliyyə vəsaitinin cəlb edilməsi hesabına həyata keçirilir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, kommersiya, ictimai təşkilatların və fondlarının, nəqliyyat, əmlak, maliyyə və sənaye risklərinin sığortalanması onlarda iqtisadi proseslərin, maliyyə sabitliyinin və istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinə təsir göstərən ən mühüm amillərdir.

Beləliklə, sığorta maliyyə sisteminin ən mühüm vasitələrindən, makro və mikro səviyyədə təkrar istehsal prosesinin tənzimləyicilərindən biridir. O, ictimai istehsalın fasiləsizliyinin, sabit inkişaf etdirilməsinin təmin olunmasının, biznesin müdafiəsi və vətəndaşların rifahının yüksəldilməsinin başlıca vasitələrindəndir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, maliyyə sisteminin qarşılıqlı əlaqə və asılılıq şəraitində fəaliyyət göstərən tərkib hissələrinin mahiyyəti iqtisadiyyatın sığorta sektorunun strateji, sabitləşdirici və təkrar istehsalda vasitəçi rolunda təzahür edir.

2.3. Sığortanın mahiyyəti və zəruriliyi

Sığorta sığortalıların əmlak mənafeələrinə ziyan vuran risklərin təkrar bölgüsü və sığorta haqlarının səfərbərliyə alınmasını təmin edən ixtisaslaşdırılmış təşkilatların (sığortaçıların) həyata keçirdikləri xüsusi iqtisadi fəaliyyət növüdür. Onlar (sığortaçılar) üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün sığorta ehtiyatı yaradır və sığortalanmış əmlaka görə sığortalıya sığorta məbləği ödəyir. Risklərin sığortalılar arasında təkrar bölgüsü dedikdə, xüsusi bir proses nəzərdə tutulur, hər bir sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyə biləcək, ziyanın mümkün olan riski onlar arasında paylanır və nəticə olaraq hər bir sığortalı ödənilən kompensasiyasının iştirakçısı olur. Bu münasibətlərdə həlledici məqam sığorta haqqının sığortaçıya ödənilməsidir. Çünki bu, təkrar bölgü prosesinin təşkilini təmin etməyə imkan verir. Lakin bu, o demək deyildir ki, toplanan sığorta haqlarının kifayət etməməsi sığortaçını dəyən ziyanın ödənilməsindən azad edir. Sahibkarlığın bir növü kimi sığorta fəaliyyətinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ona müəyyən sahibkarlıq riski xasdır və bu, sığortaçı qarşısında bir sıra öhdəliklər qoyur. Başqa sözlə, dəyən ziyanı ödəmək üçün sığortaçının vəsaiti kifayət etdi-etmədi, o sığorta məbləğini ödəməyə borcludur.

Sığorta fəaliyyəti əmlak sahiblərinin- sığortalıların- müdafiəsinin təmin edilməsi ilə əlaqədardır. Bunun üçün risklər təkrar bölünür. Bu təkrar - bölmə yalnız risklərə münasibətdə mümkündür. Ona görə ki, təsadüfi hadisələr baş verdikdə vətəndaşların həyatına və sağlamlığına, yaxud da əmlakına ziyan vurur.

Sığortalama sığortalıların əmlak mənafeələrinə dəyən ziyanın pul formasında kompensasiya edilməsi ilə əlaqədardır. Təcrübədə ixtisaslaşdırılmış təşkilatların (sığorta təşkilatlarının) iştirakı ilə belə sığortalama münasibətlərinin optimal forması işlənib hazırlanmışdır. Burada sığortalıların

ödədikləri sığorta haqları hesabına sığorta fondlarının yaradılması və sığorta məbləğinin ödənilməsinin təmin olunmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Təbii fəlakətin, qəzaların, əmlakın oğurlanması və ya dağıdılmasının, fəvqəladə məişət şəraitinin təsadüfi, ehtimal olunan xarakter daşmasına baxmayaraq, insanlara çoxdan məlumdur ki, həmin hadisələrdən ziyan çəkənlərin sayı gözlənilməz hadisələrin baş verməsindən ehtiyat edənlərin sayından az olur. Odur ki, lap qədim zamanlardan maraqlı şəxslərdə belə bir fikir formalaşmışdır ki, maddi ziyan çəkən şəxslərə kömək göstərmək məqsədilə əmlak sahiblərinin birliklərinin yaradılması məqsəduyğundur və bu birlikdə iştirak edənlərin sayı nə qədər çox olarsa, faktiki dəyən ziyanın ödənilməsi üçün onların payına düşən vəsait qoyuluşu da bir o qədər az olacaqdır. Ziyanın həmrəylik şəraitində paylanması üçün mənafehlərin birləşdirilməsi ideyası da buradan meydana çıxır. Qeyd olunan bu əlamətlər, xüsusilə də əmlak itkisi, ziyanın həmrəylik əsasında paylanması ziyanın ödənilməsi və s. onun iqtisadi mahiyyətini ifadə edir.

Sığortalama müəyyən sığorta hadisəsi baş verdikdə ödənilən sığorta haqları (bunu xarici ölkələrin sığorta şirkətləri “sığorta mükafatı” adlandırırlar) hesabına formalaşdırılan pul vəsaiti fondları hesabına təsərrüfat subyektlərinin və vətəndaşların “əmlak mənafehlərinin müdafiəsi sahəsində münasibətləri ifadə edir. Sığortalamada yeni dəyər yaranmır, o yalnız bir sığortalıya dəyən ziyanın bütün sığortalılar arasında bölüşdürülməsi (paylanması) ilə məşğul olur. Deyilənlərdən belə aydın olur ki, hər bir sığortalı sığortaçıya sığorta haqqı ödəyir və bunun hesabına sığorta fondu yaradılır. Hər hansı bir sığortalıya sığorta hadisəsi nəticəsində ziyan dəydikdə o, bütün fondadakı vəsait hesabına ödənilir. ^

Sığorta həm iqtisadi, həm də maliyyə kateqoriyasıdır. Onun mahiyyəti öz ifadəsini dəyən ziyanın bütün sığortalılar arasında paylanmasında tapır. Bu, bir növ təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində kooperasiyasını xatırladır. Deməli, sığortalama istehsal münasibətlərinin ünsürlərindən biridir. O, təkrar istehsal prosesinin fasiləsiz və maneəsiz davam etməsinin əsası olan dəyən maddi ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədardır. Ödəniş pul formasında həyata keçirilir ki, bunun nəticəsində də sığortanın əsasını təşkil edən istehsal mənafehləri pul dövriyyəsi vasitəsilə təzahür edir. Bunun nəticəsidir ki, sığorta maliyyə sisteminə aiddir. Maliyyə kimi sığorta da bölgü kateqoriyasıdır. Lakin bu ondan təkrar istehsalın bütün mərhələlərində - istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak-istifadə olunmasını istisna etmir.

Sığortanın mənası əlverişsiz şərait yarandıqda, ziyan dəydikdə onu azaltmaqdan ibarətdir. Lakin əmlak və ya hər hansı digər itki olduğu bütün hallarda sığorta insanların “köməyinə” gələ bilməz. Odur ki, sığortanı mümkün edən bir sıra əlavə şərtlərin olması zəruridir. Sığorta hadisəsi ya təsadüfi, ya da qanunauyğun olmalı, lakin qeyri-müəyyən zaman kəsiyində baş verməlidir. Hadisənin təsadüfi olması o deməkdir ki, ümumiyyətcə bu hadisənin baş verib-verməyəcəyi qabaqcadan (məsələn, hansı binanın yanacağı) məlum olmur. Gözlənilən hadisənin qeyri-müəyyənliyi isə o deməkdir ki, hadisə hökmən baş verə bilər, lakin nə zaman baş verəcəkdir məlum deyildir. Bu, bir növ ona bənzəyir ki, hər bir adamın ölməsi zəruridir, lakin kimin nə qədər yaşayacağı, neçə il ömür sürəcəyini qabaqcadan söyləmək mümkün deyildir.

Sığortalama zamanı nəzərə alınan təsadüfilik mütləq mənada olmamalı, başqa sözlə, təmamilə nəzərə alınması mümkün olmayan hadisə hesab edilməməlidir. Sığorta baş vermə ehtimalının müəyyən edilməsi mümkün olan hadisələrlə əlaqədardır. Bunu statistik müşahidə vasitəsilə müəyyən etmək və gözləmək olar. Eyni zamanda imkan daxilində nəzərdən keçirilən hadisənin ixtiyari olaraq baş verməsi istisna olmalıdır. Odur ki, sığortalama prinsipcə ya insanların iradəsindən asılı olmayan hadisələrlə (qasırğa, çovğun, daşqın və i.a.), yaxud da baş verməsinin qarşısının alınması üçün görülən tədbirlərlə əlaqədardır. Məsələn, yanğına qarşı sığortalama yalnız yanğın əleyhinə təhlükəsizlik qaydalarına tam əməl olunduğu, həmçinin yanğından bir vasitə kimi sığorta hadisələrinin baş verməsinə “təsiretmə vasitəsi” kimi istifadə edilməsi qanunvericilik normaları ilə tənzimlənir. Əlverişsiz hadisələrin baş verməsinin qarşısının alınmasına cəhd göstərilməsi müəyyən şəxsin onların baş verməsində maraqlı olmamaları, onlardan qaçmağa cəhd göstərməsi ilə izah olunur. Belə bir marağın olmaması sığortalananı bir növ dələduzluq fəaliyyətinə çevirir. Məsələn, sığorta məbləği almaq üçün gəminin qəsdən su ilə doldurulması və batırılması, yaxud da qohumlarının sığorta məbləği almaq üçün kimisə öldürmələri, yaxud da özünü

öldürmə halları nəticəsində belə fırıldaqçılığa əl atılır.

Mənfi maddi nəticələr verə biləcək hadisələrin baş vermə ehtimalı bir şəxs tərəfindən deyil, çoxsaylı şəxslər tərəfindən dərk olunmalıdır. Başqa sözlə, insanlar başa düşməlidirlər ki, təsadüfi baş verən təbiət hadisələri hər kəsin başına gələ, hər kəsə ziyan vura bilər. Odur ki, bütün insanlar əgər belə demək mümkündürsə ümumi kassaya müəyyən məbləğdə pul qoymalıdırlar ki, kortəbii hadisələr baş verdikdə dəyən ziyan ödənilə bilsin. Beləliklə, bizə elə gəlir ki, sığortalanmada “hər kəs hamı üçün, hamı hər kəs üçün” prinsipi çox dəqiq fəaliyyət göstərir. Lakin bu bir çox hallarda sığorta münasibətləri iştirakçıları tərəfindən dərk olunmur. Bəzi şəxslər “ümumi kassa”ya ödədiyindən çox, bəziləri isə az alır, bəziləri isə baş verən hadisə onlara aid olmadığına görə heç bir şey almırlar. Lakin çox güman ki, heç bir şey almayanlar sığortalanmaya mənfi hal kimi baxmırlar. Xüsusilə də, əgər sığortalanmış müəssisənin binası yanmamışdırsa, deməli, sahibkar yanğın nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün heç bir şey almayacaqdır. Lakin buna baxmayaraq sahibkar binanı sığortalayır, çünki bilir ki, müvafiq əsas olduqda, yanğın nəticəsində baş verən ziyanı ödəmək üçün onun tələbi ödəniləcəkdir.

Beləliklə, sığortalama dedikdə, xüsusi fəvqəladə hadisələrin baş verməsi nəticəsində əmlaka dəyən ziyanın bir çox şəxslərin maliyyə vəsaiti hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulur. Risklərin təkrar bölgüsü, mümkün olan ziyanın vaxta görə paylanması ilə əlaqədar olaraq sığorta əməliyyatlarının xüsusiyyətləri, bu əməliyyatları həyata keçirən təşkilatlar tərəfindən sığorta ehtiyatlarının yaradılmasını zəruri edir. Sığortalıların ödədikləri sığorta haqları sığortaçılar üçün gəlir və ya mənfəət hesab edilə bilməz. Ona görə ki, cari sığorta haqları sığorta ödənişləri üçün istifadə olunmalıdır. Sığorta müəssisəsinin fəaliyyəti üçün zəruri şərt olan sığorta ehtiyatlarının yaradılması sığortalananın başqa bir funksiyasının nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Bu ondan ibarətdir ki, uzun müddət ərzində səfərbərliyə alınan vəsaitdən iqtisadiyyatda başlıca kredit resursu kimi istifadə edilə bilər. Doğrudan da xarici sığorta şirkətlərinin təcrübəsi göstərir ki, sığorta təşkilatları banklardan sonra iqtisadiyyatın müxtəlif bölmələrinə investisiya qoyuluşuna görə ikinci yeri tuturlar. Sığorta iqtisadi aspektdə cəmiyyətin və onun üzvlərinin gözlənilməz tələbatlarının ödənilməsi üçün zəruri olan mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul və maddi vəsaitlərdən ibarət ehtiyatların yaradılması ilə əlaqədar meydana çıxan iqtisadi münasibətlər sistemi deməkdir. Maddi baxımdan sığortalamanın gedişində ixtisaslaşdırılmış idarələrin-sığortaçıların-pul fondları yaradılır. Bu fondlarda olan vəsaitdən təbii fəlakət, bədbəxt hadisələr, habelə müəyyən hadisələrin baş verməsi nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsi üçün istifadə olunur. Yuxarıda göstəriləyi kimi, iqtisadi kateqoriya olan sığorta maliyyə kateqoriyalarının tərkib hissəsidir. Lakin maliyyə gəlirlərin və yığının bölgüsü və təkrar bölgüsü ilə əlaqədar olduğu halda, sığorta yalnız təkrar bölgü münasibətlərinin baş verdiyi sahələri əhatə edir. Bununla əlaqədar olaraq sığorta iqtisadi kateqoriyasının spesifik cəhətlərini səciyyələndirən aşağıdakı əlamətləri qeyd etmək olar:

1) Sığortalanma zamanı iqtisadiyyata və əhaliyə maddi ziyan vura bilən qəflətən, gözlənilməz və qarşısı alınmaz sığorta hadisələrinin başvermə ehtimalının mövcud olması ilə əlaqədar pul vəsaitinin təkrar bölgüsü münasibətləri meydana çıxır;

2) Sığortalanma zamanı dəyən ziyanın sığorta iştirakçıları- sığortalılar-arasında təkrar bölgüsü həyata keçirilir ki, bu da həmişə qapalı xarakter daşıyır. Bu təkrar bölgü münasibətlərinin meydana çıxması onunla əlaqədardır ki, ziyan dəyməsinin təsadüfi xarakteri maddi itkilərə səbəb olur, lakin bu, bir qayda olaraq bütün təsərrüfatları, ölkənin bütün ərazisini və rayonlarını deyil, yalnız onların bir hissəsini əhatə edir. Bu isə bütün sığortalıların ödədikləri sığorta haqqı hesabına kimə ziyan dəymişdirsə, onu ödəməyə imkan verir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, sığorta iştirakçılarının dairəsi nə qədər geniş olarsa, ziyanın təkrar bölgüsündə hər bir sığortalının payı da bir o qədər az olur. Deməli, sığortalamada milyonlarla sığortalı iştirak etdikdə və yüz milyonlarla obyekt sığortalandıqda ziyanın ödənilməsi metodları da bir o, qədər səmərəli olur. Çünki kifayət qədər pul vəsaiti sığorta fondu adlandırılan bir fondada toplanır və bununla da hər bir sığortalı az sığorta haqqı ödəməklə hansısa bir sığortalıya dəyən ziyanın yüksək səviyyədə ödənilməsi mümkün olur.

Sığortalama əmtəə formasında olsa da, həmişə təkrar maliyyə münasibətləri ilə əlaqədar olmuşdur. O, yekcins, asanlıqla bölünən maddi qiymətlilərin, məsələn, taxılın və digər kənd

təsərrüfatı bitkiləri məhsullarına dəyən ziyanın təkrar bölgüsünə əsaslanmışdır. Lakin bunlar pul əmtəələri olmuşdur. Pul münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq sığortalama öz yerini qanunauyğun surətdə pul formasında sığortalanmaya vermişdir.

3) Sığortalama ziyanın həm ərazi vahidləri, həm də vaxta görə təkrar bölgüsünü nəzərdə tutur. Bununla birlikdə bir il daxilində sığorta fondundakı vəsaitin ərazilər üzrə səmərəli bölgüsünü aparmaq üçün kifayət qədər böyük ərazi və sığortalanan obyektlərin sayının olması tələb edilir. Ziyanın vaxta görə təkrar bölgüsü fəvqəladə hadisələrin baş verməsinin təsadüfi xarakter daşması ilə əladardır. Başqa sözlə, fəvqəladə hadisələr ardıcıl olaraq bir neçə il olmaya bilər və deməli, onların baş verməsinin dəqiq vaxtı məlum olmur. Bu, əlverişli keçən illərdə daxil olan sığorta haqlarının bir hissəsindən ehtiyat fondu yaratmağı zəruri edir. Bu fond əlverişli keçən illərdə toplanmış vəsaitdən əlverişsiz keçən illərdə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün şərait yaradır.

4) Ziyanın qapalı bölgüsü sığorta fondunda olan vəsaitin qaytarılmasını şərtləndirir. Hər bir sığortalının sığorta fonduna verdiyi haqqın yalnız bir təyinatı vardır - müəyyən bir ərazi miqyasında və müəyyən bir dövrdə dəymiş ziyanın ödənilməsi. Ona görə də bütün sığorta ödənişlərinin ümumi məbləği (sığortalananı aparan təşkilatın üstəlik xərcləri nəzərə alınmadan) həmin ərazidə hesablaşma üçün qəbul edilmiş ziyanın ödənilməsi formasında qaytarılır.

Sığorta ödənişləri aşağıdakı iki hissədən ibarət olan sığorta tariflərinə əsasən müəyyən edilir :

1. Ehtimal olunan ziyanın ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan netto ödənişlər;
2. Sığortalananı həyatat keçirən sığorta təşkilatının saxlanması ilə əlaqədar olan üstəlik xərclər. Netto - ödənişlərin müəyyən bir ərazi miqyasında (ölkə, bölgə, şəhər, rayon) hesablaşma aparılan dövrdə (adətən beş və ya on il) dəyə bilməsi ehtimal olunan ziyan əsasında müəyyən edilir. Odur ki, netto-ödənişlərin bütün məbləği həmin ərazi miqyasında hesablaşma aparmaq üçün qəbul edilmiş vaxt ərzində ziyanın ödənilməsi formasında qaytarılır. Vəsaitin qaytarılması əlaməti sığorta kateqoriyasını kredit kateqoriyasına yaxınlaşdırır. Çünki məhz kredit pul münasibətləri pul formasında verilmiş borcun qaytarılmasını təmin edir. Sığortanın səciyyəvi cəhəti kimi belə bir qaytarılma prinsipini qeyd etməklə, nəzərə almaq lazımdır ki, o, hər şeydən əvvəl həyatın sığortalınmasına aiddir.

Sığortalama zamanı meydana çıxan təkrar bölgü münasibətlərinin yuxarıda sadalanan xüsusiyyətləri onu aşağıdakı kimi müəyyən etməyə imkan verir. Sığorta dedikdə, baş vermiş sığorta hadisələri nəticəsində təsərrüfat subyektlərinə dəyən ziyanın ödənilməsi, yaxud da ailə gəlirlərində itkilərin tarazlaşdırılması üçün nəzərdə tutulan pul ödənişləri hesabına məqsədli sığorta fondunun formalaşdırılması ilə əlaqədar onun iştirakçıları arasında meydana çıxan xüsusi qapalı təkrar bölgü münasibətlərinin toplusu nəzərdə tutulur.

Sığorta iqtisadi baxımdan pul vəsaitlərinin təkrar bölgüsü prosesini səciyyələndirir. Məhz təkrar bölgü münasibətlərinin mövcud olması sığortanın mahiyyətini müəyyən edir və onu maliyyə və kredit kimi kateqoriyalarla bir sıraya qoymağa imkan verir. Belə bir təkrar bölgünün aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

a) Sığorta iştirakçıları üçün müəyyən ehtimalla təsadüfi hadisələrin baş verməsinin mövcudluğu ilə əlaqədar olaraq təkrar bölgü münasibətləri meydana çıxır və onlar da riskli xarakter daşıyır;

b) Vəsaitin təkrar bölgüsü əsas etibarilə sığortalamada iştirak edən şəxslər tərəfindən (bəzi istisnalarla, məsələn, sığorta əməliyyatlarını həyata keçirən sığorta təşkilatlarının çəkdiyi xərclər və onların sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar əldə edilməsi nəzərdə tutulan mənfəət istisna olmaqla) məhdudlaşdırılır, başqa sözlə, o, qapalı xarakter daşıyır.

c) Təkrar bölgü münasibətlərinin əsasını sığortalama ideyası təşkil edir. Bu, təkrar bölgünün mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün iştirakçılar tərəfindən sığorta fonduna verilən vəsaitdən qabaqcadan nəzərdə tutulan şəxslərə dəyən ziyanı ödəmək üçün istifadə olunur. Belə təkrar bölgü ona əsaslanır ki, sığorta fonduna sığorta haqqını ödəyənlərin sayı ondan ödəniş alan şəxslərin sayından çox olur. Yuxarıda nəzərdən keçirilənlərə əsaslanaraq sığortanın aşağıdakı səciyyəvi cəhətlərini qeyd etmək olar :

1) Səfərbərliyə alınan vəsaitin məqsədli xarakterdə olması. Bu o deməkdir ki, vəsait qabaqcadan nəzərdə tutulan hallarda ziyan çəkənlərə verilir. Sığorta resurslarından sığorta

müqaviləsində nəzərdə tutulmuş şərtlərə uyğun olaraq müəyyən hadisələr baş verdikdə istifadə olunur. Sığorta müqaviləsinin bağlanması və şərtlərinin müəyyən edilməsi qaydaları mülki hüquq normaları ilə tənzimlənir;

2) Münasibətlərin ehtimal xarakteri daşması. Sığortalanma zamanı qabaqcadan sığorta hadisəsinin nə vaxt baş verəcəyini və dəyəcək ziyanın həcmi nəzərdə tutmaq mümkün deyildir. Habelə hansı sığortalıya ziyan dəyəcəyini də müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. Bunlarla yanaşı, hansı hadisənin baş verəcəyini, onun gücünün nə qədər olacağını və sığortalılardan kimin mənafeyinə toxunacağını da qabaqcadan nəzərdə tutmaq mümkün deyildir;

3) Vəsaitin qaytarılmasının zəruriliyi. Vəsaitin bütün sığortalılara (hər hansı bir sığortalıya deyil) ödənilməsi nəzərdə tutulduğuna görə o, qaytarılmalıdır. Sığorta haqları sığorta fondunda toplandıqdan sonra (sığorta şirkətlərinin xidmətləri ilə əlaqədar xərclər çıxılmaqla) sığortalıların özlərinə qaytarılır (ödənilir). Əmlak formasında sığortalanmada konkret sığortalıya ödəniləcək məbləğ sosial sığortadan fərqli olaraq yalnız itkinin kəmiyyətindən deyil, həm də hər bir konkret sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan şərtədən və ya şərtlərdən məsələn, müqavilənin müddətindən, sığorta ödənişinin həcmindən və i.a. - asılı ola bilər. Orta statistik məlumatlara uyğun olaraq vəsaitin qaytarılması bir qayda olaraq o, ödənildikdən 5-10 il keçdikdən sonra həyata keçirilir. Ona görə də müqavilənin müddəti qısa olduğu hallarda hər hansı bir konkret sığortalıya vəsaitin verilməməsi (qaytarılmaması) sığortalanmada münasibətlərin ehtimal xarakteri daşmasını təsdiqləsə də, sığortanın bu səciyyəvi cəhətinin olmadığına heç cür dəlalət etmir. Çünki sığortalamada vəsaitin hər hansı bir konkret sığortalıya deyil, bütün sığortalılara ödəniləcəyi nəzərdə tutulur.

4) Vəsaitin qaytarılmasının müdafiə xarakteri daşması. Sığorta müdafiəsi və konkret sığorta hadisəsi baş verənə və deməli, sığorta riski reallaşana qədər sığortaçıların sığorta ehtiyatları sığortalıların ödədikləri sığorta haqları hesabına formalaşdığına görə sığorta fondunun quruluşunda qabaqlayıcı tədbirlərin köməyi ilə müəyyən dəyişikliklər ola bilər.

5) Təkrar bölgü münasibətlərinin ciddi şəkildə qapalı xarakter daşması. Sığortalamada təkrar bölgü münasibətləri o deməkdir ki, sığorta hadisəsi baş verdikdə ödənilməli olan ziyanın məbləği bu münasibətlərin bütün iştirakçıları arasında bölünür. Sığorta subyektləri hüquqi və fiziki şəxslər - pul fondlarını ixtisaslaşdırılmış müəssisələrdə (sığorta şirkətlərində) səfərbərliyə alır və həmin şəxslərin əmlak və şəxsi mənafehlərinin müdafiə edilməsini həyata keçirirlər. Bu zaman risk bütün sığortalıların üzərinə düşür və bu, qeyri-sabit keçən iqtisadi şəraitdə xüsusilə vacib və iqtisadi cəhətdən maksimum dərəcədə faydalı olur. Deməli, sığortada təkrar bölgü münasibətləri ona əsaslanır ki, sığorta fondunun formalaşmasında iştirak edən sığorta haqqı ödəyən sığortalıların ümumi sayı bir qayda olaraq sığorta hadisəsi ilə əlaqədar dəyən ziyanı görə sığorta məbləği alan sığortalıların sayından çox olur. Bu isə təkrar bölgünü müəyyən edən şərtlərdən biridir. Bu fondadakı vəsaitdən yalnız sığortalılara dəyən ziyanın ödənilməsi üçün istifadə olunduğuna görə sığorta haqqının həcmi bu münasibətlərdə iştirak edən şəxslərin sayından asılıdır. Sığortalıların sayı çox olarsa, ziyanın bölüşdürülməsində onlardan hər birinin payı daha az olur. Deməli, sığortalıların sayının çox olması sığorta haqqının da çox olmasına bu isə nəticə etibarilə dəyən ziyanın daha tam ödənilməsinə imkan verir. Dövlət icbari sığortasının üstünlüklərindən biri özünü məhz burada göstərir.

6) Şəxsi sığortanın uzunmüddətli növləri üzrə sığorta haqlarının əmanət -yığım xarakteri və sığortanın uzunmüddətli növlərinin, xüsusilə də həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsində sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsinin investisiya-kredit xarakteri daşması.

İqtisadi kateqoriya olan sığortanın spesifikliyi öz ifadəsini aşağıdakılarda tapır:

- müəyyən bir hadisənin (sığorta halının) və bunun təsiri ilə dəyən ziyanın kəmiyyətində;
- sığorta fondlarının formalaşmasına yardım göstərən mümkün olan ziyanın qiymətləndirilməsi ehtimalı və sığorta tariflərinin hesablanması;
- sığorta haqlarının maraqlı şəxslər arasında qeyri-bərabər paylanması;
- sığortalıların sığorta fonduna ödədikləri sığorta haqlarının bir hissəsinin onların özlərinə qaytarılmasında. Artıq yuxarıda göstəriləndiyi kimi pulun bir hissəsinin sığortaçı tərəfindən sığortalılara qaytarılması onu kredit kateqoriyasına yaxınlaşdırır, onu yalnız maliyyə

kateqoriyalarına deyil, həm də kredit kateqoriyalarına aid etməyə imkan verir.

Beləliklə, sığorta özünün iqtisadi mahiyyətinə görə maliyyə, iqtisadi və kredit kateqoriyalarına uyğun gəlir. Bu sığortanın maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi məzmununu və xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, sığortanın iqtisadi mahiyyəti sabit qaldığı halda, onun iqtisadi məzmunu dəyişəndir, ictimai- iqtisadi istehsal üsulu və dövlətin tipi ilə müəyyən edilir. Maliyyə kateqoriyası olan sığorta öz mahiyyətini əsas etibarilə sahibkarlıq, kommersiya, birja, valyuta, bank və kreditlər üzrə maliyyə risklərinin sığortalanması vasitəsilə ifadə edir. O, dəyən ziyanın sığortalılar arasında pul formasında təkrar bölgüsü ilə səciyyələnir və maliyyə fəaliyyətinin bank, investisiya, kommersiya, sahibkarlıq və digər sahələrində maliyyə sövdələşməsini ifadə edir.

İctimai istehsalın, sahibkarlığın və vətəndaşların rifahının sığorta vasitəsilə müdafiə olunması məqsədilə sığortadan istifadənin obyektiv iqtisadi zəruriliyi təsərrüfat subyektlərinin əlahiddələşməsində, maliyyə risklərinin artan səviyyəsi və vətəndaşların əmlak mənafeleləri ilə şərtlənir. V.V.Şaxovun fikrincə sığorta dedikdə "fiziki və hüquqi şəxslərin" məruz qaldıqları itkinin bir çox şəxslər arasında paylanması (bölüşdürülməsi) vasitəsilə ödənilməsi deməkdir. Ziyanın ödənilməsi sığorta təşkilatında (sığortaçıda) olan sığorta fondunun vəsaiti hesabına həyata keçirilir. [45. c.14.] Göründüyü kimi burada sığorta sığortalının mənafeyinin təmin olunması kimi nəzərdən keçirilir.

Sankt- Peterburq müəllifləri A.B. Krytik və T.V. Nikitina özlərinin "Sığorta işinin təşkili" dərsləri vəsaitində qeyd edirlər ki, Sığortanın mahiyyəti müəyyən pul (sığorta) fondunun yaradılması və bədbəxt hadisə, təbii fəlakət baş verdikdə və digər hallarda müqavilədə nəzərdə tutulan qaydada məmkün ola bilən ziyanın onun məkan və zamanca paylanması (bölünməsi) deməkdir. [38.c.17] Müəlliflər sığortalanmada haqlı olaraq iki tərəfin - sığortaçı və sığortalının- iştirak etdiyini qeyd etməklə dəqiqləşdirmə aparır və göstərir ki, bunlardan biri- sığortaçıdır ki, o, sığortalıların ödədikləri sığorta haqları hesabına sığorta fondu yaradır, digəri isə sığortalıdır ki, o, da sığorta fondunun yaradılması üçün sığorta haqqı ödəyir. [38.c.17]

1999-cu ildə professor T.A.Fyodorovanın redaktorluğu altında çap olunmuş dərslikdə sığorta aşağıdakı kimi müəyyən edilir: "Sığorta öz təbiətinə görə əhalinin" əmlak mənafelelərinin gözlənilmədən baş verən təsadüfi hadisələrdən müdafiəsi, ona dəyən ziyanın ödənilməsi üçün məqsədli pul vəsaiti fondlarının yaradılması deməkdir. [75. c.3]

Ölkəmizdə və xaricdə sığorta məsələlərinə həsr edilmiş ədəbiyyatın çox böyük hissəsinin öyrənilməsi göstərir ki, tədqiqatçıların çoxu haqlı olaraq sığorta fəaliyyətini sahibkarlığın xüsusi növü hesab edirlər.

Biznesin xüsusi növlərindən biri olan sığortanın əsas elementi sığorta sövdələşməsidir. Hüquqi nöqtəyi-nəzərdən sövdələşmə bir və ya bir neçə şəxsin fəaliyyətini rəsmiləşdirən və mülki hüquq vəzifələrin müəyyən edilməsinə, dəyişdirilməsinə və ya xitam verilməsinə yönəldilən hüquqi əməliyyatlardır. İqtisadi nöqtəyi -nəzərdən isə sövdələşmə subyektlərin -sövdələşmə iştirakçıları- iqtisadi mənafelelərinin uzlaşdırılması (razılaşdırılması) deməkdir. Beləliklə, sığortalanma prosesində, iki subyekt-sığortalı və sığortaçı iştirak edirlər. Lakin sığortalının əsas mənafeyi özünü əsas etibarlı sığorta müdafiəsi ilə təmin etmək - sığortaçının əsas mənafeyi ilə üst-üstə düşə bilməz. Unutmaq olmaz ki, sığortaçı biznesmen, sığorta işi isə biznesin bir növüdür. Çünki sığortaçıda - biznesməndə sığortalama ilə məşğul olmaq arzusu o, mənfəət götürməyə ümid etdikdə meydana çıxır. Başqa sözlə, sahibkarlıq fəaliyyətinin digər sahələrində olduğu kimi mənfəət əldə etmək sığortaçının öz qarşısına qoyduğu əsas məqsəddir.

Sığorta münasibətinin əsas iştirakçıları arasında ziddiyyət meydana çıxır . Belə ki, sığortaçı sığorta haqqını ona görə ödəyir ki, sığorta hadisəsi baş verdikdə ona dəyən ziyanın müqabilində sığorta məbləği ala bilsin. Sığortaçı isə özünün pul vəsaitini şirkətin nizamnamə kapitalında yerləşdirməklə mənfəət əldə edəcəyinə ümid bəsləyir. Başqa sözlə, sığortalı sığortaçının nizamnamə kapitalındakı pulu nəzərə alır, onun kifayət qədər peşəkarcasına idarə olunacağına və sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləğinin ödəniləcəyinə ümid bəsləyir. Sığortaçı isə özünün aktivlərinin başlıca hissəsini təşkil edən sığortalıların pulunu nəzərə almaqla, risklərin və sığortalama zamanı itkinin minimuma endirəcəyinə, idarə etdiyi kapitalın artacağına ümid bəsləyir.

2.4. Sığortanın funksiyaları

İqtisadi kateqoriya olan sığortanın məzmunu ilə onun yerinə yetirdiyi funksiyalar bir-biri ilə üzvü surətdə əlaqədardır. İqtisadi kateqoriya kimi sığorta aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir :

- 1) Pul vəsaitlərindən ibarət xüsusi sığorta fondunun formalaşdırılması;
- 2) Vətəndaşlara dəyən ziyanın ödənilməsi və onların şəxsi maddi təminatının həyata keçirilməsi;
- 3) Sığorta halının nəzərə alınması və ziyanın minimuma endirilməsi.

Birinci funksiyanın yerinə yetirilməsini sığorta şirkətləri öz üzərlərinə götürürlər. Bu fond həm icbari həm də könüllü surətdə formalaşdırıla bilər. Dövlət, ölkədəki iqtisadi və sosial vəziyyətdən asılı olaraq sığorta işinin təşkilini tənzimləyir. Xüsusi sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası sığortanın sabitliyini təmin edən, ödənişlərə zəmanət verən ehtiyat fondları sistemində həyata keçirilir. Kommersiya banklarında əhalinin əlində olan vəsaitin səfərbərliyə alınması məqsədi ilə, məsələn, pul yığımı yalnız yığım mənasını verdiyi halda, sığortalama ixtisaslaşdırılmış sığorta fondlarının formalaşdırılması funksiyası vasitəsi ilə yığım - risk xarakterinə əsaslanır. Mənəvi planda sığorta prosesinin hər bir iştirakçısı, xüsusi ilə də, həyatın sığortalanmasında bədbəxt hadisə baş verdikdə və müqavilənin qüvvədə olduğu müddət başa çatdıqda maddi təminatın həyata keçiriləcəyinə əmin olur. Əmlak sığortasında isə ixtisaslaşdırılmış sığorta fondlarının formalaşdırılması vasitəsilə nəinki sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta məbləği və şərtləri hüdüdlərində dəymiş ziyanın dəyəri ödənilir, həm də əmlakın dəyərinin tamamilə , yaxud da qismən ödənilməsi üçün maddi şərait yaradılır.

İxtisaslaşdırılmış sığorta fondlarının formalaşdırılması funksiyası vasitəsi ilə müvəqqəti sərbəstləşən vəsaitin bank və digər kommersiya strukturlarında investisiya qoymaq məqsədilə yerləşdirilməsi, pul vəsaitinin daşınmaz əmlaka qoyulması, qiymətli kağızların satın alınması və s. məqsədlər üçün istifadə olunması problemi də həll edilir. Sığorta bazarı inkişaf etdikcə, müvəqqəti sərbəstləşən vəsaitdən istifadə mexanizmi də fasiləsiz olaraq təkmilləşəcək və genişlənəcəkdir. Bununla da sığortanın ixtisaslaşdırılmış sığorta fondlarının, formalaşdırılması funksiyasının əhəmiyyəti də artaracaqdır.

Sığortanın ikinci funksiyası ziyanın ödənilməsi və vətəndaşların şəxsi maddi təminatlarının həyata keçirilməsidir. Əmlaka dəyən ziyanın ödənilməsi hüququna yalnız sığorta fondunun yaradılmasında iştirak edən fiziki və hüquqi şəxslər malikdirlər. Bu funksiya vasitəsilə dəyən ziyanın ödənilməsi əmlak sığortası üzrə müqaviləsi olan fiziki və hüquqi şəxslərə görə həyata keçirilir. Ziyanın ödənilməsi qaydası sığorta müqaviləsinin şərtlərinə əsasən sığorta şirkətləri tərəfindən müəyyən edilir və dövlət tərəfindən tənzimlənir (sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziya verilməsi). Bu funksiya vasitəsilə ilə sığorta müdafiəsinin tam reallaşdırılması mümkün olur.

Nəhayət sığortanın üçüncü funksiyası - sığorta halının nəzərə alınması və ziyanın minimuma endirilməsi - geniş miqyaslı tədbirlərin, o cümlədən bədbəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin mənfi nəticələrinə yol verilməməsi və ya onların azaldılması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Sığorta müqaviləsi bağlanarkən onun şərtlərində əks etdirilən və sığortalanmış əmlaka diqqətlə yanaşılmasına yönəldilən, sığortalıya hüquqi cəhətdən təsir göstərilməsi də buraya aiddir. Sığorta halının nəzərə alınması və ziyanın minimuma endirilməsi ilə əlaqədar sığortaçının gördüyü tədbirlərə "qabaqlayıcı və ya qoruyucu tədbirlər" deyilir. Sığortaçı bu funksiyanı həyata keçirmək məqsədi ilə xüsusi qarşısız alınma pul vəsaiti fondu yaradır. Sığortaçının qabaqlayıcı tədbirlərə sərf olunacaq xərclərinin nəzərdə tutulması məqsəduyğundur. Ona görə ki, sığorta ödənişləri üçün ayrılan pul vəsaitinə qənaət edilməsinə, yanğının və ya hər hansı bir digər sığorta hadisəsinin qarşısının alınmasına imkan verir. Qarşısız alınma tədbirlər fondunun formalaşdırılmasının mənbəyi sığorta haqlarından ayrımlardır.

2.5. Sığortanın prinsipləri

Sığortanın ən mühüm prinsipləri aşağıdakılardır :

- 1) Sığorta sisteminin fəaliyyət göstərməsinin iqtisadi prinsipləri;
- 2) Sığorta ilə əlaqədar hüquqi münasibətlərin həyata keçirilməsi prinsipləri.

Sığortanın ən mühüm iqtisadi prinsiplərinə aşağıdakılar aiddir: a) sığorta mənafeələrinin mövcudluğu prinsipi; b) riskin sığortalanması prinsipi; c) ekvivalentlik prinsipi.

Sığortalamada "mənafeəsiz sığortalama yoxdur" prinsipi fəaliyyət göstərir. Başqa sözlə, məsələn, əmlakın sığortalanmasından söhbət getdikdə həmin əmlakın sığortalanması ilə əlaqədar sığorta mənafeələri nəzərdə tutulur. Hər bir konkret halda sığorta mənafeələrinin olub - olmamasını müəyyən etmək üçün mənafeənin mahiyyəti ilə bağlı maraqlı şəxsə ziyan dəyməsinə səbəb ola bilən vəziyyət necədir? sualına cavab vermək lazımdır. Suala müsbət cavab verilsə, bu o deməkdir ki, ziyanın dəyməsi üçün real imkan və sığorta mahiyyəti mövcuddur və sığorta müdafiəsi həyata keçirilə bilər. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 889-cu maddəsinin 1-ci və 2-ci bəndlərində göstərilir ki, Sığorta marağı sığorta hadisəsinin baş verəcəyi təqdirdə şəxsin maliyyə itkisinə məruz qalması ehtimalı ilə şərtlənən və onun sığorta obyektini sığorta etdirmək hüququnun əsaslandığı mənafeədir. Sığorta marağının mövcudluğu qanunla və ya mülki-hüquqi müqavilə ilə tanınır. Şəxslə sığorta predmeti arasında bu cür tanınan əlaqə yoxdursa, sığorta marağının mövcud olmadığı hesab edilir. [2] Sığortalının öz həyatı, habelə arvadının (ərinin), valideynlərinin, uşaqlarının, işçilərinin, işəgötürəninin, borclusunun, qəyyumunun, qəyyumluğunda olan şəxsin həyatı ilə bağlı sığorta marağı mövcuddur. Bu normalar müvafiq sığorta münasibətlərinin formalaşdırılmasında başlıca rol oynayır.

Mülki Məcəllənin 889-cu maddəsinə uyğun olaraq sığortalanmasına yol verilməyən, daha dəqiqi sığorta marağı olmayan halların siyahısı da verilmişdir. Bu mənafeələrə aşağıdakılar aiddir:

- sığorta marağı mövcud olmadan bağlanan sığorta müqaviləsi bağlandığı andan etibarsızdır;
- sığorta marağının gələcəkdə əldə edilməsi ehtimalı müvafiq sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün əsas deyil;
- sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində sığorta marağı itərsə sığorta müqaviləsinə xitam verilməlidir. [2]

Əmlak sığortası üzrə sığorta hadisəsi kimi tanına bilən hadisə və ya hal baş verdiyi anda sığorta marağı mövcud olmadıqda həmin hadisə və ya hal sığorta hadisəsi hesab edilmir və sığortaçı sığorta ödənişi üzrə vəzifələrinin icrasından azad edilir.

Bundan başqa, sığortalının özünün riski olmayan - müqavilənin şərtlərinin pozulmasına görə məsuliyyət riski, habelə sığortalı olmayan sahibkarlıq riski və əmlakın saxlanması üzrə sığortalının mənafeəyi olmadığı təqdirdə əmlakın itirilməsi riski də sığortalama obyektinə ola bilməzlər.

Həyatın sığortalanması müqaviləsinə münasibətdə əmlak mənafeəsinin mövcudluğu prinsipi XVIII əsrin ikinci yarısında İngiltərədə qanunvericiliklə təsbit olunmuşdur. O dövr həyatın sığortalanmasının əsaslarının meydana gəlməsi ilə səciyyələnir və İngiltərədə bu və ya digər hadisə (xəstəlik, adamların vəfatı, parlamentə seçkilər və i.a) ilə əlaqədar tədbirlərin keçirilməsi geniş yayılmışdır. Belə möhtəkirliklərin sığortalanmasının dayandırılması məqsədilə İngiltərə parlamenti sığortalının marağında olmayan hər hansı bir şəxsin, yaxud da hər hansı bir hadisənin qeyd edilməsinin qadağan olunması haqqında sənəd qəbul etmişdir (Gambling Act).

Risk sığortalanmanın əsasını təşkil edir və ən ümumi şəkildə subyektin əlverişli və əlverişsiz tərəddüd etmələr sahəsində təsərrüfat və həyat fəaliyyəti nəticələrinin paylaşılması ehtimalı kimi müəyyən edilir. Göstərilən nəticələrin müxtəlifliyi amillərin xarici mühitə təsirinin qeyri - müəyyən olmasından, qərarların qəbulu prosesinə xas olan informasiyanın kifayət etməməsindən, subyektin daxili xüsusiyyətlərindən və s-dən irəli gəlir. Belə ki, amillərin xarici mühitə təsirinin qeyri-müəyyənliyi onda təzahür edir ki, subyektlərin qəbul etdikləri qərarların nəzərdə tutulan, proqnozlaşdırılan nəticələri və fəaliyyətləri reallıqlara uyğun gəlmir, həmin amillərin təzahür etməsinin təsadüfliyi isə ondan ibarətdir ki, onların hamısı subyektin iradəsindən asılı olmayaraq baş verir. Başqa sözlə, qeyd olunan təsadüfi və qeyri- müəyyən amillərin xarici mühitə təsiri

aşağıdakıların vasitəsi ilə aşkara çıxarıla bilər:

- təbii mühitdə - daşqın, zəlzələ, sel, vulkan püskürməsi, sunami, fırtına, çovğun və digər təbii fəlakətlər şəklində;

- texnoloji və (və ya) texnogen mühitdə - müəssisələrdə baş verən qəzalar (məsələn, enerji ilə təchizat sistemində), müxtəlif istehsalatların təhlükəsizliklərinin təmin olunması və bunların nəticəsi kimi çirkləndirici tullantıların törətdikləri qəzalar: texnoloji və texnogen xarakterli digər qəzalar şəklində;

- İctimai (sosial) mühitdə - qanunvericilikdə edilən dəyişikliklər, əhalinin sosial və iqtisadi həyat şəraitindən narazı olmaları (bu, özünü tətillər, vətəndaş etirazları və hərəkətlərində göstərir) şəklində;

- bazar mühitində - müəssisə haqqında mənfi imicin formalaşması, rəqabət prinsiplərinin təzahürü, məhsulların istehlakçılar tərəfindən istifadəyə yararsız olduqlarına görə bazardan çıxarılması və s. şəklində.

Risk faktiki nəticənin gözlənilən nəticədən kənarlaşma ehtimalı kimi iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilə və ona görə də sığortalamada daha çox istifadə edilə bilər. Məsələn, faktiki nəticənin gözlənilən nəticədən kənarlaşması özünü əmlakın itirilməsində, müəssisədə istehsal prosesinin dayanması nəticəsində gəlirin itirilməsi ilə qəbul edilmiş qərarların düzgün olmamasında göstərə bilər. Başqa sözlə, bütün bunlar sahibkar üçün ziyana düşmə deməkdir və buna görə də iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməlidir.

Yuxarıda nəzərdə keçirilənlərdən risklərin sığortalanmasının ümumi meyarları meydana çıxır və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Ziyanın baş verməsinə səbəb olan hadisələrin təsadüfi xarakter daşması;
- 2) Riskin iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsinin mümkün olması;
- 3) Riskin eyniləşdirilməsinin (əlahiddələşməsinin) birmənalı olması;
- 4) Risklərin yekcinsliyi və çoxluğu;
- 5) Riskin subyektivliyi.

Ziyanın baş verməsinə səbəb olan hadisələrin təsadüfi xarakter daşması riskin sığortalanması üçün sığortaçının müvafiq qərar qəbul etməsinə imkan verən ən mühüm meyardır. Onun təsadüfi xarakter daşması faktın özünün (məsələn, əmlakın, məsuliyyətin sığortalanmasında), yaxud da mənfi nəticələrə gətirib çıxaran hadisələrin baş vermə vaxtının məlum olmamasında (məsələn həyatın sığortalanmasında) təzahür edir. Faktın məlum olmadığı kimi səciyələndirilən təsadüfliyi və sığorta hadisələrinin mənfi təzahürlərinin meydana çıxdığı vaxtla onların baş vermə imkanlarını bir - birindən fərqləndirmək lazımdır. Başqa sözlə, təsadüflük imkanın mövcud olmasını inkar etmir. Lakin təsadüflük mümkün olan ziyana münasibətdə qeyri müəyyənlik deməkdir. Ziyanın paylanması nəzəriyyəsinə uyğun olaraq çox böyük məbləğdə ziyana nisbətən xırda və orta məbləğdə ziyana daha çox rast gəlinir. Sığortalanmanın nəzəriyyə və təcrübəsində ziyanın baş verməsinin dövriliyi də tədqiq olunur.

Riskin iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsi meyarı o deməkdir ki, riskin nəticələri iqtisadi cəhətdən obyektiv qiymətləndirilməlidir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, risklər haqqında informasiya subyektiv xarakter daşıyır.

Dəyən ziyanın paylanması ehtimalının kəmiyyət göstəricisi onun mümkün olan maksimum həddinin müəyyən olunmasında təzahür edir. Sığortalama təcrübəsində ziyanın maksimum həddinin müəyyən edilməsi üçün müxtəlif meyarlardan istifadə olunur. Bunlara "maksimum mümkün olan ziyan", "maksimum ehtimal olunan ziyan", "maksimum yol verilən ziyan" və bir çox digər meyarlar aiddir. Böyük itkilərə az- az hallarda rast gəlinə də, onların nəticələri sığorta təşkilatları üçün "dağıdıcı" ola bilər. Ona görə də maksimum mümkün olan ziyanın müəyyən edilməsi həm də sığortalama texnikasına aid edilə bilər. Beləliklə, maksimum mümkün olan ziyanın müəyyən edilməsi üçün bu və ya digər bir obyektiv əsasın seçilməsi sığortaçı portfelinin subyektiv xüsusiyyətləri, onun quruluşu və bir çox digər amillərlə əlaqədardır.

Riskin əlahiddələşməsinin (eyniləşdirilməsinin) birmənalı olması o deməkdir ki, sığortalama üçün qəbul edilən risklər dəqiq müəyyən edilməli və sığorta müqaviləsində öz əksini tapmalıdır. Əlbəttə, bu eyniləşdirməyə həm "təhlükənin adbaad" göstərilməsi, həm də "bütün

risklərdən" sığortalama əsasında sığorta müdafiəsinin quruluşunu formalaşdırmaq hesabına nail olmaq mümkündür. Məsələn, "adbaad təhlükə" konsepsiyasında nəzərdə tutulur ki, sığorta məbləği yalnız sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan təhlükə baş verdikdə və ziyan dəydikdə ödənilir. Belə ki, yanğına qarşı sığorta müqaviləsində baza ödənişi kimi "FLEXA" (Fire-Lightning-Explosion-Aircraft ingilis sözlərində -əmələ gəlmiş abvviaturadır) səslənə bilər ki, bu da "yanğın, ildırım vurması, partlayış, uçan obyektlərin və ya onların hissələrinin düşməsi" daşqın, zəlzələ və i.a deməkdir. İkinci konsepsiyanın ideyası ondan ibarətdir ki, sığorta müdafiəsi "bütün təhlükələr"ə qarşı (sığorta müqaviləsində razılaşdırılmış istisna hal təşkil edənlərdən başqa) müəyyən edilir. Lakin bu o demək deyildir ki, sığortaçı bütün təhlükələrdən riskləri öz üzərinə götürür. Onun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, göstərilən eyniləşdirilməyə sığorta ödənişlərinin çoxlu istisnalar hesabına nail olunur.

Bu meyar sığortaçıya ziyanın baş verməsi səbəblərinin qeyri - müəyyənliyi baxımından əsaslandırılmamış ziyanın ödənilməsi haqqında sığortalının tələbindən boyun qaçırmaq imkanı verir. Bu meyardan sığortalanmada təsnifləşdirmə aparıldıqda da istifadə olunur.

Risklərin yekcinsliyi və çoxluğu meyarının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sığortalama bir subyektin çəkdiyi ziyanın çoxsaylı digər subyektlər arasında paylama mexanizmi olduğuna görə risklərin yekcins və çoxluq şəklində olduğunu deməyə əsas verir. Belə ki, riskin sığortalana bilməsi üçün onun yekcins risklər kateqoriyasına aid olduğunun müəyyən edilməsinin mümkünlüyü vacibdir. Məhz bu amil dəyən ziyanın nəzəriyyə və təcrübədə ehtimal olunan paylanmasını müəyyən etməyə imkan verir. Lakin yekcins risklərdən ibarət qrupun həm də çoxluq əlamətinə malik olması da az əhəmiyyət kəsb etmir.

Bu həmin qrupa böyük ədədlər qanununun tətbiq edilməsi ilə əlaqədardır. Məhz bu, bir tərəfdən, hadisənin baş verməsi ehtimalının qiymətləndirilməsi üçün ilkin şərt hesab olunur, digər tərəfdən isə qiymətləndirməni sığorta mexanizminə daxil etməyə, xüsusilə də sığorta haqqının kəmiyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Yekcins eyniləşdirilmiş risklərin sayı kifayət qədər olduqda, bu sığortalı üçün sığorta məbləğinin münasib qaydada müəyyən olunmasına imkan verir. Sığorta müdafiəsinin modeli bu meyara uyğun gəlmədikdə ideal olsa da, dəyəri çox yüksək olduğuna görə istehlakçı üçün münasib olmaya bilər.

Riskin subyektivliyi haqqında onu demək olar ki, o, əmlak mənafeləri olan konkret subyektin təsərrüfat nəticələrinə təsir etməlidir. Riskin olması sığorta hadisəsinin mövcudluğu haqqında mühakimə yürütmək üçün kifayət etmir. Risk konkret sığortalının mənafeyinə toxunmalıdır.

Əgər risk obyektiv xarakter daşıyarsa, onun nəticələri də bütün hallarda subyektiv xarakter daşıyır.

Ekvivalentlik prinsipinə əsasən müəyyən zaman kəsiyində ya sığorta dövrü, ya da tarif dövrü ərzində konkret sığortalının ödədiyi ümumi netto-haqq məbləği ilə göstərilən dövrdə baş verən sığorta hadisəsi ilə əlaqədar sığortaçının ödədiyi ümumi sığorta məbləği arasındakı iqtisadi bərabərlik prinsipinə əməl olunmasını nəzərdə tutur.

Təcrübədə sığortalanma ilə əlaqədar hüquqi münasibətlərin həyata keçirilməsinin aşağıdakı fundamental prinsiplərdən istifadə olunur:

- 1) Tərəflərin ən yüksək səviyyədə bir-birinə etibar etmələri prinsipi;
- 2) Sığorta məbləğinin dəymiş ziyanın həcminə görə ödənilməsi prinsipi;
- 3) Dəyən ziyanla onu doğuran sığorta hadisəsi arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin mövcudluğu;
- 4) Eyni bir hadisəyə görə sığorta məbləğinin bir neçə dəfə ödənilməsinə yol verilməməsi prinsipi;
- 5) Tələbətmə-subroqasiya hüququnun sığorta məbləğini ödəyən sığortaçıya keçməsi prinsipi.

Tərəflərin ən yüksək səviyyədə bir-birinə etibar etmələri prinsipi Ubberrimal fidei hüquqi doktrina kimi məlumdur. Tərəflərin bir-birinə ən yüksək səviyyədə etibar etməsi (Utmost Good Faith), yaxud da son dərəcə vicdanlılıq prinsipi hər bir sığorta müqaviləsinin ən mühüm prinsipidir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tərəflər özlərindən asılı olan bütün müsbət və mənfi halları, üzrlərinə düşən öhdəlikləri açıb göstərməli və müqavilədə əks etdirməklə ona vicdanla

əməl etməlidir.

Bu prinsip həmçinin təminatçı təsisatlarda (institutlarda) təzahür edir (Warranties). İngiltərə qanunvericiliyində müqavilədə nəzərdə tutulan müddəalar bir qayda olaraq "şərtlərə" və "təminatlara" bölünür.

Azərbaycanın qanunvericiliyində isə tərəflərin bir-birinə ən yüksək səviyyədə etibar etmələri prinsipi Mülki Məcəllənin 911-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu maddənin 2-ci bəndində deyilir ki, sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortalı özünə məlum olan, habelə sığortaçının yazılı surətdə tələb etdiyi və müqavilədən imtina etmək, yaxud onu məzmunu dəyişdirilmiş şəkildə bağlamaq qərarına təsir göstərə bilən bütün hallar barədə sığortaçıya məlumat verməlidir. [2.] Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 911-ci maddəsinə uyğun olaraq sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortalı ona məlum olan bütün vəziyyət haqqında sığortaçıya ətraflı məlumat verməlidir. Bu, sığorta riskinin dərəcəsini və onun baş verməsi nəticəsində dəyə biləcək ziyanın kəmiyyətini müəyyən etmək üçün lazımdır. Başqa sözlə, bunlar göstərilən məsələlərin həll edilməsində əhəmiyyətli rol oynadıqlarına görə müəyyən edilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Bunlar həm də ya müqavilədə öz əksini tapmalı, ya da yazılı sığortada qeyd edilməlidir. Belə bir yazılı sığorta, bir qayda olaraq, sığorta müqaviləsi bağlanana qədər sığortalı tərəfindən doldurulan sığortalanma üçün yazılı ərizə ola bilər. Adətən belə ərizələrin standart forması hər bir sığorta növünün spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla sığortaçı tərəfindən işlənib hazırlanır.

Beynəlxalq təcrübədə bu sənədin hüquqi statusunu müəyyən etmək üçün iki əsas yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin ərizəni doldurmaq üçün təqdim olunan məlumatlar sığortalının sığortaçıya hökmən verməli olduğu məlumatları yalnız tamamlayır və sığortalanma haqqında qərarın qəbul edilməsi, yaxud da ondan imtina olunması üçün əsas kimi götürülür. İkinci yanaşmada isə nəzərdə tutulur ki, sığortaçı sığortalıdan risk haqqında informasiyanı özündə ehtiva edən ərizəni qəbul edərkən yalnız ərizədə qeyd olunan çox böyük əhəmiyyətə malik olan vəziyyətə istinad etmək hüququnun olmasına əsaslanmalıdır. Bu, ərizənin formasının təkrar milləşdirilməsi üçün sığortaçıda maraq yaradır. Həm də ərizədə ayrı-ayrı məsələlər, çox böyük əhəmiyyətə malik olan və əlavə şərtlər sual şəklində qoyulur. Sığortaçı bütün bunları sonradan sığorta müqaviləsində əks etdirir.

Bir qayda olaraq sığortaçının yazılı sorğusu sığortalı tərəfindən tərtib olunur (doldurulur) və imzalanır ki, bu da sığorta müqaviləsinin çox mühüm tərkib hissəsi hesab edilir .

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 908-ci maddəsinə uyğun olaraq tərəflərin bir-birinə ən yüksək səviyyədə etibar etmələri prinsipinin pozulmasının hüquqi nəticələri müəyyən edilmişdir. Belə ki, əqdlərin etibarsızlığının Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuş ümumi əsasları ilə yanaşı, sığorta müqaviləsi bağlandığı andan etibarsız sayılması nəzərdə tutulmuşdur. [2] Biz bu barədə müfəssəl olaraq kitabın IV fəslinin 2 paragrafında vermişik.

Sığorta məbləğinin dəyən ziyanın həqiqi həcmi qədər ödənilməsi prinsipi o deməkdir ki, ziyana düşmüş sığortalıya sığortaçı həmin ziyanın kəmiyyəti qədər sığorta məbləği ödəməli, yəni onun əvvəlki maliyyə vəziyyəti bərpa olunmalıdır. Lakin sığorta sərəmə əldə etmək məqsədinə xidmət etməməli, özünün başlıca funksiyasını -sığortalını sığorta hadisələrinin vurduğu ziyandan qorumaq vəzifəsini yerinə yetirməlidir.

Dəyən ziyanla onu doğuran sığorta hadisəsi arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin mövcudluğu prinsipinin əhəmiyyəti onunla müəyyən edilir ki, ziyanın baş verməsi səbəblərinin müəyyən edilməsi sığorta məbləğinin ödənilməsi məsələsinin həll edilməsi üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Sığortalama sığorta halının baş verməsinə görə aparıldığı üçün həyatın sığortalanması müqavilənin ən əhəmiyyətli şərtlərindən biridir. Sığorta hadisəsinin baş verməsi səbəblərinin göstərilməsi və onun baş verməsinin faktiki və bilavasitə səbəblərinin müəyyən edilməsi xüsusilə vacibdir. Təcrübədə baş verən hadisənin sığorta hadisəsi olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi üçün onun baş verməsinin əsl (faktiki) səbəbi nəzərdən keçirilir. Məsələn, təcrübədə baş verən belə hadisələrə həyatın sığortalanmasının nəticəsi kimi sığortalanmış şəxsin özünü öldürməsi yaxud da özünü öldürməyə cəhd göstərməsi halı nəzərdən keçirilir və bu təsdiq olunsaydı hadisənin baş verməsinin əsl (faktiki) səbəbi hesab edilir. Sığortalanmış şəxs avtomobil qəzasında öldükdə onun ölümünün

bilavasitə səbəbi yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində zədə alması hesab edilir və sığorta məbləği ödənilməlidir. Lakin sonra aydın ola bilər ki, sığortalı dəfələrlə öz həyatına qəsd etməyə cəhd göstərmiş və bu məqsədlə həyatla vidalaşmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Deməli, onun ölməsinin əsl (faktiki)səbəbi özünə qəsd olmuşdur və bu zaman sığorta məbləği ödənilməyəcəkdir.

Eyni bir hadisəyə görə bir neçə dəfə sığorta məbləğinin ödənilməsinə yol verilməməsi prinsipi ziyanın həqiqi həcmindən ödənilməsi prinsipinin bir növü təbii davamıdır. Bu prinsipi həyata keçirməkdə məqsəd sığortalının eyni bir sığorta hadisəsinə görə bir neçə dəfə sığorta məbləği almasına yol verməməkdir.

Bu prinsipin fəaliyyəti ümumi hüquqi normalara tabe edilir. Bu prinsipin həyata keçirilməsindən danışarkən ən azı eyni bir sığorta marağı və sığortalanma predmeti, habelə eyni bir təhlükəyə görə sığorta şəhadətnaməsi olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində bu prinsipin mahiyyəti belə müəyyən edilmişdir:

- sığortaçı sığorta ödənişini sığorta məbləği həddində həyata keçirir;
- sığorta ödənişinin miqdarının müəyyən edilməsi və ödənilməsi qaydası icbari sığortada icbari sığorta qanunları ilə, könüllü sığortada sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilir.

Tələbetmə-subroqasiya hüququnun sığorta məbləğini ödəyən sığortaçıya keçməsi prinsipində aşağıdakılar hadisənin baş verməsində günahkar olan şəxs kimi nəzərdə tutulur.

Subroqasiya hüququ Mülki Məcəllənin 936.6-cı maddəsi nəzərə alınmaqla, sığorta ödənişi almış şəxsin ona dəymiş zərərə görə məsuliyyət daşıyan şəxsə qarşı malik olduğu hüquqlardan və vasitələrdən həmin ödənişi vermiş sığortaçının istifadə etmək hüququdur. Faydalanan şəxsin zərərvuran şəxsə qarşı zərərin əvəzini ödəmək tələbi (iddiası) ilə bağlı hüquq əmlak sığortası üzrə sığorta ödənişini vermiş sığortaçıya subroqasiya qaydasında onun verdiyi sığorta ödənişi məbləğində keçir. [2.] Faydalanan şəxs sığorta ödənişini aldıqda subroqasiya hüququnun həyata keçirilməsi üçün özündə olan bütün lazımi sənədlərlə sığortaçını təmin etməlidir. Faydalanan şəxs zərərvuran şəxsə qarşı iddiadan və ya tələbi təmin edən hüquqlardan, yaxud lazımi sənədləri sığortaçıya verməkdən imtina etdikdə sığortaçı sığorta ödənişi verməkdən zərərvuran şəxsdən subroqasiya qaydasında ala biləcəyi məbləğ həcmində azad edilir. Sığortaçı subroqasiya hüququndan zərərvuran şəxsin özünə və (və ya) müvafiq sığorta hadisəsi ilə bağlı risklər üzrə həmin şəxsin məsuliyyətini sığortalamış sığortaçıya, həmçinin dəyən zərərə görə sığortalı və ya faydalanan şəxs qarşısında maddi məsuliyyət daşıya bilən digər şəxsə qarşı istifadə edə bilər.

Həyat sığortası siniflərinə və fərdi qəza sığortasına aid olan hallarda subroqasiya hüququ tətbiq edilmir.

Tələbetmə-subroqasiya hüququnun sığorta məbləğini ödəyən sığortaçıya keçməsi prinsipi də tərəflərin bir-birinə ən yüksək etibar etmələri prinsipinin davamı adlandırmaq olar.

FƏSİL III

SİĞORTADA İSTİFADƏ OLUNAN XÜSUSİ TERMİNLƏR

3.1. Sığorta hadisələri və sığorta hallarını səciyyələndirən termin və anlayışlar

Sığorta işində ən çox istifadə olunan terminlər sığorta riski və sığorta halıdır. Hüquqi nöqteyi- nəzərdən sığorta riski dedikdə, müəyyən bir hərəkət, yaxud da fəaliyyət (vəziyyət, substansiya) nəzərdə tutulur. Sığorta riski hadisənin əhəmiyyətinə görə daha çox istifadə edilir və bu mənada sığorta halı ilə müqayisə oluna bilər. Lakin bu müqayisədə onların arasında bir sıra fərqləndirici cəhətlərin olduğu da aşkara çıxır və bu, özünü hər şeydən əvvəl onda göstərir ki, sığorta halı artıq baş vermiş hadisə, sığorta riski isə müəyyən bir hadisənin baş verməsinin mümkünlüyü, yaxud da baş vermə ehtimalı deməkdir və buna görə də onların bir-biri ilə eyniləşdirilməsi, bir-birinə uyğun gələn anlayışlar kimi nəzərdən keçirilməsi düzgün deyildir. Sığorta riski və sığorta halı ümumi və xüsusi kateqoriyalar kimi deyil, ümumiləşdirilmiş və konkretləşdirilmiş kateqoriyalar kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Sığorta halının qeyri-müəyyənliyi anlayışı da vardır. Sığorta halının baş verməsi, başqa sözlə, sığorta riskinin reallaşması sığortaçının vəzifəsinin meydana çıxması üçün yeganə əsasdır. Bu, əmlakla əlaqədar sığorta halında sığorta ödənişi, sığortalının və ya üçüncü şəxsin şəxsiyyəti ilə əlaqədar sığorta halında sığortalının, sığorta olunmuş şəxsin, onun varisinin, yaxud da başqa bir üçüncü şəxsin sığorta təminatı adlanır. Sığorta halının baş verməsinin qeyri- müəyyənliyi, yaxud da baş verməməsi sığortaçıya müəyyən ödənişləri həyata keçirməmək üçün hüquqi münasibətləri şərti sövdələşməyə çevirmədən üzərinə düşən vəzifələrin də yerinə yetirilməsinə qeyri-müəyyənlik verir. Sığorta hüquqi nəzəriyyəsində hələ bir-birinə zidd olan iki mövqe mövcud olmuşdur. Bunlardan biri sığortanın şərti sövdələşmə kimi qəbul edilməsi, digəri isə sığortanın şərti sövdələşmə kimi inkar edilməsidir.

Sığorta sövdələşməsinin sözün əsl mənasında şərti qəbul edilməsinin etiraf olunması və "şərti sövdələşmə" kateqoriyasının əhəmiyyətinin qeyri mümkünlüyü öz ifadəsini mülki hüquqi qanunvericilikdə və mülki hüquq nəzəriyyəsində tapmışdır. İstənilən sövdələşmədə onun əlavə, təsadüfi hissəsi kimi müəyyən şərtlər ola bilər. Lakin bu, sığortanın şərti sövdələşmə olduğunu deməyə heç bir əsas vermir. Çünki tərəflər razılığa gəlməklə sığorta müqaviləsinə onun əsas məqsədi ilə yanaşı, müəyyən əlavə şərtləri də daxil edə bilərlər. Sığorta işində qeyri-müəyyənlik hər bir sığorta sövdələşməsinin zəruri və çox böyük əhəmiyyətə malik olan ünsürlərindən biridir və buna görə də onun olmaması sığorta sövdələşməsinin mövcud olmasının qeyri-mümkünlüyünə səbəb ola bilər.

Hüquqi faktlar nəzəriyyəsi kontekstində sığorta riski anlayışı bir sıra zəruri əlamətlərin labüd olaraq müəyyən edilməsinə doğru aparır. Bunlardan bəziləri qanunvericiliklə təsbit olunur, digərləri isə sığorta hüququ nəzəriyyəsində və təcrübəsində irəli sürülür və əsaslandırılır.

Sığorta riski hesab olunan və qanunvericilikdə təsbit olunmuş əlamətlərdən biri onun baş verməsi ehtimalı təsadüflüdür. Sığortada nəzərdə tutulan vəziyyətin baş verməsinin mümkünlüyü əsas məsələlərdən biridir. Bu zaman hadisənin baş verib-verməməsinin mümkünlüyünü müəyyən edən meyarlar məsələni olduqca mürəkkəbləşdirir. O, subyektiv əsaslara söykənə bilər. Lakin belə subyektiv meyarlar sığorta dövrünün inkişafına və onun iştirakçıların mənafeyinə cavab vermir və verə də bilməz. Ona görə də sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi təcrübəsində təsdiq olunmuş sığorta hüquqi riskin mümkünlüyünü təsdiq edən obyektiv meyarlara-həmin məqamda hər bir ağıllı adama məlum olan meyarlara əsaslanmalıdır. Sığorta riski əlamətinin, obyektiv meyarlarının müəyyən edilməsi idrak nəzəriyyəsində ehtimala daha çox uyğun gəlir.

Sığorta riskinin baş verməsinin, yaxud da meydana gəlməsinin mümkünlüyü sığortada hüquqi münasibətlərin həyata keçirilməsi mərhələlərindən asılı olaraq müxtəlif cür müəyyən edilir. Əgər sığortada hüquqi münasibətlərin taleyi müəyyən olunursa, başqa sözlə, onun mövcudluğunun qəbul edilməsindən söhbət gedirsə, onda sığorta riskinin baş verməsinin mümkünlüyü sığorta müqaviləsi bağlanan anda aydınlaşdırılır. Riskin müəyyən bir dövrdə baş verməsinin hansısa bir səbəb nəticəsində mümkün olmaması məsələsi həll edildikdə isə məhz həmin dövr müəyyən edici an hesab olunur.

Sığortada nəzərdə tutulan vəziyyət təsadüf olmalıdır, başqa sözlə, onun baş verməsi sığortanın hüquqi münasibətlərində iştirak edənlərin davranışlarındakı səbəb əlaqələri ilə bağlı olmamalıdır. Sığorta halının sığortalının labüd ehtiyatsızlığı nəticəsində baş verməsi sığortaçıya ona

müəyyən məbləğdə sığorta ödənişini ödəməkdən imtina etmək hüququ verir. Lakin ayrı-ayrı sığorta növlərinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq sığortaçı hətta sığortalının təqsiri ucbatından sığorta halı baş verdikdə nəzərdə tutulan sığorta məbləğini ödəməyə borcludur.

Sığorta riskinə xarakteristika verərkən əsas etibarilə sığorta halının baş verməsinə aid olan əlamətin məlum olmaması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sığorta halında əlamətin məlum olmadığını müəyyən etmək üçün onun məlum olmamasının hadisənin özünün baş verməsinə, yaxud da baş verməsinin bir anının məlum olmamasının kifayət etməsinin müəyyən olunması olduqca vacibdir. Əgər sığorta riskinə yalnız baş verib-verməməsi məlum olmayan hadisə aid edilmiş olsa, onda baş verməsi labüd olan, lakin onun nə vaxt baş verəcəyi məlum olmayan ölüm hadisəsini onların tərkibindən çıxarmaq lazım gələrdi. Ona görə də şəxsi sığortanın ayrı-ayrı növlərində bu, ənənəvi olaraq sığorta riski kimi nəzərdə tutulur. Beləliklə, sığorta riskinə həm baş verib- verməyəcəyi məlum olmayan, həm də baş verməsi labüd olan, lakin nə vaxt baş verəcəyi bilinməyən hadisələr aid edilə bilər.

Vəziyyətin onun zəruri əlaməti və məcburi şərti kimi gələcək zamana aid edilməsi eyni vaxtda həm də sığortanın həyata keçirilməsinin prinsipidir. Sığorta halının baş verməsinin mümkünlüyünün olmaması sığortaçının öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi üçün mübaliğəsiz əsasdır ki, bu da müqavilənin dayandırılmasına səbəb olur.

Sığorta halı və sığorta hadisəsi anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Sığorta hadisəsi dedikdə, sığorta olunmuş obyektə ziyan dəyməsinin mümkün olması nəzərdə tutulur. Sığorta olunmuş obyektə fərz olunan ziyanın dəyməsinin mümkünlüyü isə sığorta halı adlanır. Sığorta halının nəticələri öz ifadəsini sığorta olunmuş obyektin tam məhv olmasında, yaxud da qismən zədələnməsində tapır. Ziyan vuran, lakin istehsal prosesində normal texnoloji tsiklə zidd olmayan hadisələr sığorta halına aid edilmir. Ona görə də sığorta müqaviləsinin şərtində sığortaçının məsuliyyət dairəsinə daxil olan hadisələrin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və müqavilədə əks etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Məsələn, istehsalda baş verən boşdayanmalardan sığortalanmanı həyata keçirərkən sığorta müqaviləsində məhz hansı hallarda baş verən boşdayanmalardan sığortalanmanın aparılması öz əksini tapmalıdır. Bununla birlikdə, sığorta müqaviləsinin şərtlərində riskin reallaşması ilə əlaqədar baş verən boş dayanmanın əmlaka vurduğu ziyan nəzərə alınmalıdır.

Sığorta müqaviləsində, yaxud da qanunda nəzərdə tutulan hadisənin baş verməsi sığorta halı deməkdir. Çünki onun baş verməsi ilə əlaqədar olaraq sığortaçının sığortalıya, sığorta olunmuş şəxsə, onun varisi və ya başqa bir üçüncü şəxsə sığorta məbləğinin ödənilməsi ilə bağlı öhdəlikləri meydana çıxır. Sığorta halı müəyyən bir sığorta toplusu çərçivəsində bir və ya bir neçə (çoxlu) sığorta obyektinə aid ola bilər.

Sığorta olunmuş çoxluqla əlaqədar sığorta halı risklərin kumulyasiyasına doğru aparır. Kumulyasiya müəyyən məhdud ərazi məkanı çərçivəsində (bir binada anbarda, limanda və s.) risklərin cəmlənməsi, sığorta risklərinin təmərküzləşməsi deməkdir. Bu risklər toplusu böyük sığorta məbləği ilə eyni bir sığorta halına (zəlzələ, AES-də qəza baş verməsi, çovğun, daşqın və i.a.) aid ola bilər ki, nəticədə də çox böyük məbləğdə ziyan dəyir. Kumulyasiya bir obyekt üzrə də ola bilər.

Sığorta halının nəticələri öz ifadəsini sığorta olunmuş obyektin tamamilə məhv olması, yaxud da qismən zədələnməsində tapır. Ziyan vuran, lakin istehsal-ticarət prosesinin (məsələn, ərzaq məhsullarının təbii itkisi, metalların korroziyası və i.a) normal gedishinə zidd olmayan hadisələr sığorta halına aid edilmir. Ona görə də sığorta müqaviləsində sığortaçının məsuliyyət dairəsinə daxil olan hadisələr dəqiq müəyyənləşdirilir və müqavilədə əks etdirilir.

Yuxarıda nəzərdən keçirilənləri ümumiləşdirmək əsasında bir sıra nəticələr çıxarmaq olar:

1) "Sığorta riski" anlayışı təhlükəni və təsadüfliyi müəyyən etmək üçün işlədilmişdir. Çünki onun baş verməsi qanunvericilikdə və sığorta qaydalarında sığortaçı qarşısında müəyyən sığorta məbləğinin ödənilməsi vəzifəsini qoyur. Sığorta və qanunvericilik təcrübəsində baş verənə qədər sığorta riski olan hadisələrə "sığorta halı" termini şamil edilməməlidir.

2) Sığorta riski kimi müəyyən olunan bütün təhlükə və təsadüflər sığorta qaydalarında sadalanmalıdır. Tərəflər arasında razılıq olduqda sığorta qaydalarında göstərilməyən, lakin onlar

tərəfindən sığorta riski kimi nəzərdə tutulan risklər bu müqavilənin yazılı surətdə rəsmiləşdirildiyi sənəddə - sığorta şəhadətnaməsində dəqiq və tam qeyd olunmalıdır.

3) Sığortaçı peşəkar sahibkar kimi sığortalının günahı və öz vəifələrini pozması halından asılı olmayaraq sığortalıya sığorta riski anlayışını və onun xüsusiyyətlərini aydınlaşdıran izahat verməli və sığorta məbləğinin ödənilməsinə həyata keçirməlidir.

4) Sığorta riskinin sığorta halına çevrilməsi bu hadisənin əsl mahiyyətinin aydınlaşdırılmasını tələb edir. Ona görə ki, sözlə ifadə olunan iş onun həmişə əsl mahiyyətini ifadə etmir.

3.2. Sığorta itkisini ifadə edən terminlər

Sığorta itkisi, başqa sözlə, sığorta halı nəticəsində sığortalıya dəyən maddi ziyan iki yerə bölünür: 1) birbaşa (bilavasitə) dəyən maddi ziyan; 2) dolayısı ilə dəyən maddi ziyan.

Birbaşa ziyan dedikdə, sığortalanmış əmlakın maddi formasını saxlamaqla sığorta halı nəticəsində kəmiyyətə azalması (məhv olma, zədələnmə, oğurlanma), yaxud da dəyərinin aşağı düşməsi nəzərdə tutulur. Sığortalı tərəfindən itkinin azaldılması, əmlakın xilas edilməsi və təbii fəlakət, yaxud da digər sığorta halından sonra onun qaydaya salınması ilə əlaqədar olaraq sərf etdiyi xərclər də birbaşa itkilərə daxil edilir. İlk, başqa sözlə, real müşahidə olunan ziyan hesab olunur və bununla da dolayısı ziyandan fərqlənir. Çünki dolayısı ziyan törəmədir, əksəriyyət hallarda gizli formada olur. Birbaşa ziyan isə sığorta ödənişini müəyyən edən başlıca amildir.

Dolayısı ziyan əmlakın məhv olmasının (zədələnməsinin) nəticəsi, yaxud da sığorta halından sonra ondan istifadənin mümkünsüzlüyü deməkdir. Birbaşa ziyandan törəmə olan dolayısı ziyan binaların, avadanlıqların dağılması, əmək cisimlərinin məhv olması nəticəsində istehsal-kommersiya prosesində fasilələrin olması ilə əlaqədar itirilmiş (əldə edilməmiş) gəlir, həmçinin istehsal-kommersiya prosesinin sahmana salınması ilə bağlı zəruri olan əlavə xərc şəklində özünü göstərir. Dolayısı ziyana fiziki şəxslər də məruz qala bilər. Bu, özünü hər şeydən əvvəl fərdi investisiya qoyuluşu zamanı nəzərdə tutulmuş gəlirin əldə edilməsində (gəlirin itirilməsində) göstərə bilər. Xarici ölkələrdə fiziki şəxslərin məruz qaldıqları dolayısı ziyanı azaltmaq məqsədilə investisiya brokerlərinin məsuliyyətinin sığortalanması həyata keçirilir.

Dolayısı ziyan orta kəmiyyət formasında hesablama xarakteri daşıdığına görə onun həcmi bir çox hallarda bilavasitə maddi dağıntılara görə dəyən ziyandan çox olur.

Dolayısı ziyan xüsusi sığorta növünün predmeti ola, yaxud da əmlak sığorta olunarkən təminatda daxil edilə bilər. Sığorta müqaviləsinin şərti kimi sığorta ödənişi natura ifadəsində sığorta məbləğinin çərçivələri daxilində sığorta ödənişinin kompensasiya ilə əvəz olunması da nəzərdə tutula bilər.

3.3. Sığorta obyektləri

Əmlakın, həyatın və məsuliyyətin sığortası sığorta müqaviləsində qeyd olunan sığorta halları vasitəsilə reallaşdırılır. Sığorta halı baş verməmiş hadisə deməkdir. Onun baş verməsi ilə əlaqədar olaraq sığortaçının sığortalıya, sığorta olunmuş şəxsə, onun varisinə, yaxud da başqa bir üçüncü şəxsə sığorta ödənişini həyata keçirmək vəzifəsi meydana çıxır.

Əmlak sığortasının əksər növləri üzrə sığorta halı dedikdə, sığorta şərtlərində nəzərdə tutulan hadisələr (təbii fəlakət, yanğın qəza, oğurluq, qarət və i.a.) nəticəsində maddi qiymətlilərin hər cür zədələnməsi, qiymətdən düşməsi və ya itirilməsi deməkdir. Bəzi hallarda əmlaka dəyən ziyan müəyyən səviyyəni aşdıqda (üstələdikdə) onun yəni əmlakın zədələnməsi sığorta halı hesab edilir. Məsələn, kənd təsərrüfatı bitkilərini sığortalayarkən cari ildə faktiki məhsuldarlıq son beş ildəki orta məhsuldarlığa nisbətən təbii fəlakət nəticəsində aşağı düşməsi sığorta halı hesab edilir. Bir təbii fəlakətlə əhatə olunan ərazidə sığortalanmış əmlakın eyni vaxtda məhv olması, yaxud da zədələnməsi bir sığorta halı sayılır.

Şəxsi sığortada müqavilədə nəzərdə tutulan müddətə qədər insanın yaşaması, sığorta olunmuş şəxsin əmək qabiliyyətini, sağlamlığının daimi itirilməsi ilə nəticələnən ölüm və ya bədbəxt hadisə sığorta halı hesab olunur.

Əmlak sığortasında sığorta münasibətlərinin obyekt müxtəlif əmlak növləri və əmlak mənafehi hesab edilir.

Əmlakın sığorta vasitəsilə müdafiəsinin mənası ondan ibarətdir ki, sığorta halı nəticəsində dəyən ziyan ödənilməlidir.

Sığortalının həm şəxsi, həm də onun istifadəsində və sərəncamında olan bütün əmlak növləri sığortalana bilər. Ümumiyyətlə, hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakı sığortaçının sığorta obyektı üzrə yanğına, təbii fəlakətlərə, qəzalara və digər hallara qarşı sığorta təminatını-formalaşdırır. Ayrı-ayrı müqavilələr üzrə mənimsəmə, talan etmə nəqliyyat vasitələrinin qaçırılması da sığorta təminatına daxil edilə bilər.

Xüsusi sığorta obyektı kimi müxtəlif nəqliyyat növləri, yüklər hüquqi və fiziki şəxslərin daşınar və daşınmaz əmlakı, hətta sığortaçının təminatına daxil edilən bir sıra maliyyə riskləri ayrıca nəzərdən keçirilir. Məsələn, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əmlak sığortasının obyektləri kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulu, çoxillik meyvə, meşə və digər əkmələr, kənd təsərrüfatı heyvanları, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, xammallar, materiallar, məhsullar, yanacaq və s. ibarətdir.

Sığorta obyektı olan məhsulla əlaqədar geniş sığorta təminatı – quraqlıq, donvurma, çovğun, kənd təsərrüfatı zərərvericilərinin hücumları və digər xəstəliklər üçündür. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, bilavasitə sığorta obyektı bitkilərdən alınan əsas məhsullardır.

Sığorta obyektləri olan kənd təsərrüfatı heyvanlarında isə mal-qaranın məhv olması, yaxud da baş verən təbii fəlakət nəticəsində məcburiyyət qarşısında kəsilməsi, yanğı, keçici xəstəliklər nəticəsində məhv olması və s. aiddir. Xüsusi qiymətli cins heyvanlar- törədicilər geniş sığorta təminatı üzrə sığortalanırlar.

Tikililər, digər əsas və dövrüyyə fondları üzrə sığorta obyektləri yanğından, partlayışdan, qəzalardan, təbii fəlakətlərdən sığortalama sığorta təminatına əsaslanır.

Vətəndaşların təsərrüfatlarında sığorta obyektlərində onlara məxsus olan evlər, bağ evləri, saraylar təsərrüfat tikililəri və s. aiddir. Bu obyektlər üzrə sığorta təminatına isə yanğınlər, təbii fəlakətlər, qızdırıcı və su kəməri sistemlərində baş verən nasazlıqlar və digər sığorta halları daxildir.

Vətəndaşların ev təsərrüfatlarında olan iri buynuzlu qara-mal və atlar, onların təsərrüfatları kimi sığorta obyektlərinə daxildir. Sığorta məsuliyyətinə gəldikdə bunlara heyvanların xəstəlikləri, təbii fəlakətlər, bədbəxt hadisələr və yanğı baş verməsi nəticəsində kəsilməsi, məcburiyyət qarşısında kəsilməsi, məhv olması sığorta məsuliyyəti hesab edilir. Xırda kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası isə (qoyun, keçi, donuz, an ailəsi) həyətlər üzrə ev əmlakı və tikililərlə birlikdə həyata keçirilir.

Sığorta obyektı kimi ev əmlakına mebel, qab-qacaq, mətbəx inventarları, kitablar, rəsm əsərləri, musiqi alətləri, televizor, radio-elektrik aparatları və digər şəxsi istehlak şeyləri daxildir. Şəxsi avtomobil vasitələri təbii fəlakət və qəza baş verdikdə, qaçırılıqda sığorta məsuliyyəti kimi başa düşülə bilər.

Sahibkarların sığorta obyektı olan əmlakına müvafiq avadanlıqlar, alətlər, hazır məhsul və digər maddi qiymətliyə, sığorta məsuliyyətinə isə yanğı, təbii fəlakət, qəza, mənimsəmə, talançılıq və digər hallar (o cümlədən zədələnmələr) daxildir.

Sığorta obyektı kimi əmlakın tərkibində sahibkar riski xüsusi diqqət tələb edir. Buna nəzərdə tutulan qədər mənfəət və ya gəlir əldə edə bilməməsi (itirilmiş səmərə), məhsul satanlara olan borcun ödənilməsi üçün tədiyyə qabiliyyətinin olmaması, rentabellik səviyyəsinin aşağı düşməsi, avadanlıqların boş dayanması, ticarətdə fasilələrin olması və s. aid edilə bilər.

Sığorta obyektı olan həyat sığortası şəxsiyyətin, vətəndaşların ailə gəlirlərinin müdafiəsi, yaxud da onların nail olunmuş rifahının möhkəmləndirilməsi deməkdir. Həm də bu zaman sığorta obyektı yalnız həyatın özü deyil, eyni zamanda insanın sağlamlığı, əmək qabiliyyəti hesab olunur. Sığorta təminatına isə daha konkret hadisələr- sığortalının sığorta müddəti başa çatana qədər yaşaması, sığorta dövründə sığortalının və ya sığorta olunanın bədbəxt hadisə nəticəsində sağlamlığının itirilməsi və i. a. daxil edilir. Deməli, həyatın özü ilə yanaşı, onunla əlaqədar olan ayrı-ayrı obyektlər kimi əmək qabiliyyəti və sağlamlıq, sığorta təminatı kimi isə müxtəlif bədbəxt hallar və xəstəliklər, habelə müalicəyə sərf olunan xərclər çıxış edir. Bu halda sığorta müdafiəsinin əsas məqsədi insanların həyat səviyyəsinin həddən artıq pisləşməsinin qarşısının alınmasıdır.

Sığorta obyektı olan həyat sığortaçının müxtəlif sığorta təminatı ilə əlaqədar ola bilər. Məsələn, o, qarışıq sığortada sığortalanmış şəxsin sığorta müddəti başa çatana qədər yaşamasını, ölməsini və bədbəxt hadisələri əhatə edir.

Mülki Məsuliyyət sığorta müdafiəsinin başlıca obyektlərindən biridir. Başqa sözlə sığortanın xüsusi obyektlərindən biri üçüncü fiziki və hüquqi şəxslər qarşısında (vətəndaşlar və təsərrüfat subyektləri) məsuliyyətdir. Sığorta obyektı olan məsuliyyətə kreditlər, peşə və mülki məsuliyyət, xüsusilə də avtomobil nəqliyyatı sahiblərinin məsuliyyəti daxildir. Hazırda sığorta obyektı kimi peşə məsuliyyətinin yeni növləri meydana çıxmışdır. Buna notariusun, həkimin, auditorun, gömrük brokerinin (vasitəçisinin), sahibkarın məsuliyyətini və s. aid etmək olar.

Sığorta obyektı kimi sahibkarın məsuliyyətinə geniş risklər toplusu-onun öz işçiləri qarşısında olan məsuliyyətindən tutmuş ekoloji çirkləndirməyə, texnoloji qaydalara əməl etməməklə müəyyən bir ərazidə təbiətə və sakinlərə ziyan dəyməsinə qədər olan bütün məsuliyyət növləri daxildir.

Borclunun məsuliyyəti aldığı krediti qaytara bilməməsi riskindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortalanması haqqında qanuna uyğun olaraq onların məsuliyyətinin icbari sığortası tətbiq olunur. Burada sığorta obyektinə yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində digər şəxslərə dəyən ziyanə görə avtomobil sahiblərinin mülki məsuliyyəti daxildir. Bu zaman vurulmuş maddi ziyan və digər xərclər sığorta şirkəti tərəfindən ödənilməlidir. Sığortanın bu növü üzrə ziyan çəkmiş nəqliyyat vasitəsinin və digər əmlakın bərpası ilə əlaqədar dəyən maddi ziyan, ziyan çəkmiş vətəndaşların müalicəsi, protez düzəldilməsi, qida məhsulları ilə təmin olunmaları, ziyan çəkən ölükdə onun uşaqlarına və ya yaxın qohumlarına ömürlük pensiya ödənişləri həyata keçirilir.

Sığorta obyektini olan əmlak üzrə sığorta müdafiəsinə sığorta şirkətinin hüququ kimi reqress də daxil edilir. (Reqress latınca reqressus sözüdür və əks hərəkət deməkdir). Reqress bir təsərrüfat subyekti və ya vətəndaş tərəfindən başqa bir təsərrüfat subyekti və ya vətəndaşa ödənilmiş məbləğin geri qaytarılması üçün tələb etmə deməkdir. Bundan əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi hadisənin baş verməsində sığortalının özü yox, üçüncü şəxs günahkar olduqda istifadə edilir. Bu, xüsusilə də yanğın, qonşu binalardan suyun gəlib hadisə baş verən binaya dolması, həmçinin əmlakın mənimsənilməsi, oğurlanması hallarında olur. Belə hallarda sığortaçı üçüncü şəxsin təqsiri üzündən dəymiş ziyanı ödəmişdirsə, bu zaman ona (yaxud da dəymiş ziyanə görə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyan şəxsə)ziyanın qəsdən, yaxud da ehtiyatsızlıq ucbatından dəyməsindən asılı olmayaraq reqress iddia qaldırmaq hüququna malik olur.

3.4.Sığortanın obyekt sisteminin həlqələri

Sığortanın obyekt sistemi dedikdə, sığorta fondunun formalaşdırılması və ondan istifadə olunması prosesindəki obyektlər nəzərdə tutulur. Onun tərkibinə aşağıdakı həlqələr daxildir: 1) risk hadisəsi; 2) risk şəraiti; 3) sığorta obyektinin dəyəri (qiymətləndirilməsi); 4) sığorta hadisəsi; 5) Sığorta məbləği; 6) sığorta haqqı; 7) sığorta halı; 8) sığortalıya dəyən ziyan (itki); 9) sığorta ödənişi. Bunlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə sığortanın obyekt sisteminin quruluşunu əmələ gətirir (sxem 3.1).

Sığortaçı müqavilə bağlamazdan əvvəl sığortalanan obyektə öyrənir, onun vəziyyətini və yerləşdiyi şəraiti müəyyənləşdirir. Sığorta olunan obyektin vəziyyəti bir sıra amillərdən asılıdır.

Sığortaçı bunlardan ən mühümlərini nəzərə alır və təhlil edir. Sığortalama üçün əhəmiyyəti olan amillərin müşahidə olunması və nəzərə alınması prosesinə riskin qeydə alınması deyilir. Hər hansı bir risk toplusu üzrə risk müəyyən olunarkən nəzərə alınan amillər risk hadisəsi adlanır. Onlar həmin sığorta obyektinə xas olur və riskin əlamətləri hesab edilir. Risk hadisəsi riskin reallaşdırılmasına xidmət edən başlıca şərtidir.

Hər hansı bir istənilən riski risk hadisələrinin toplusu hesab etmək olar. Bununla əlaqədar olaraq obyektiv və subyektiv risk hadisələri (halları) bir-birindən fərqlənir. Obyektiv risk hadisəsi (halı) gerçəkliyə obyektiv yanaşmanı əks etdirir və insanların iradəsi və şüurundan asılı deyildir. Subyektiv risk hadisəsi (halı) gerçəkliyin dərk olunmasına insanların iradəsi və şüuru ilə bağlı olması nöqtəyi nəzərdən yanaşılmasını (nəqliyyatın intensiv hərəkəti, texniki təhlükəsizlik qaydalarının pozulması və i.a.) əks etdirir. Sığortaçı sığorta müqaviləsini bağlayarkən həm obyektiv, həm də subyektiv risk hadisələrini (hallarını) nəzərə alır.

Hadisənin baş vermə ehtimalının və onun nəticələrinin pul formasında ifadə olunmasına riskin dəyərinin qiymətləndirilməsi deyilir.

Risklə dəyəri dəyişən kəmiyyətdir və ona obyektiv və subyektiv amillər təsir göstərir. Bu amillərə təbiətin kortəbii qüvvələrinin baş vermə və təsir etməsinin xarakteri, yanğın əleyhinə təhlükəsizliyin vəziyyəti, əmək mühafizəsi və s. misal göstərmək olar. Riskin sığorta halının baş verməsi halı kimi öyrənilməsi sığorta əməliyyatlarının maliyyə əsaslarının yaradılmasına imkan verir. Bu, öz ifadəsini elmi cəhətdən əsaslandırılmış sığorta tariflərinin (sığorta haqqının) müəyyən olunmasında tapır.

Risklə dəyərinin qiymətləndirilməsi təhlükələrin (yanğınlar, bədbəxt hadisələr və i.a.) meydana gəlməsi tezliyini, onların gücünü və vurduqları ziyanın həcmi səciyyələndirən statistik məlumatlara əsasən müəyyən olunur.

Sığortaçı sığorta müqaviləsini bağlayarkən risk hadisələrinin (hallarının) seçilməsini həyata keçirir. Qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vəziyyətində götürülən bütün risk hadisələri mövcud vəziyyəti nümayiş etdirir və bunların hamısı birlikdə risk şəraiti adlanır. Bu şərait sığorta obyektinin təbii vəziyyətini və həmin obyektin yerləşdiyi vəziyyəti səciyyələndirir.

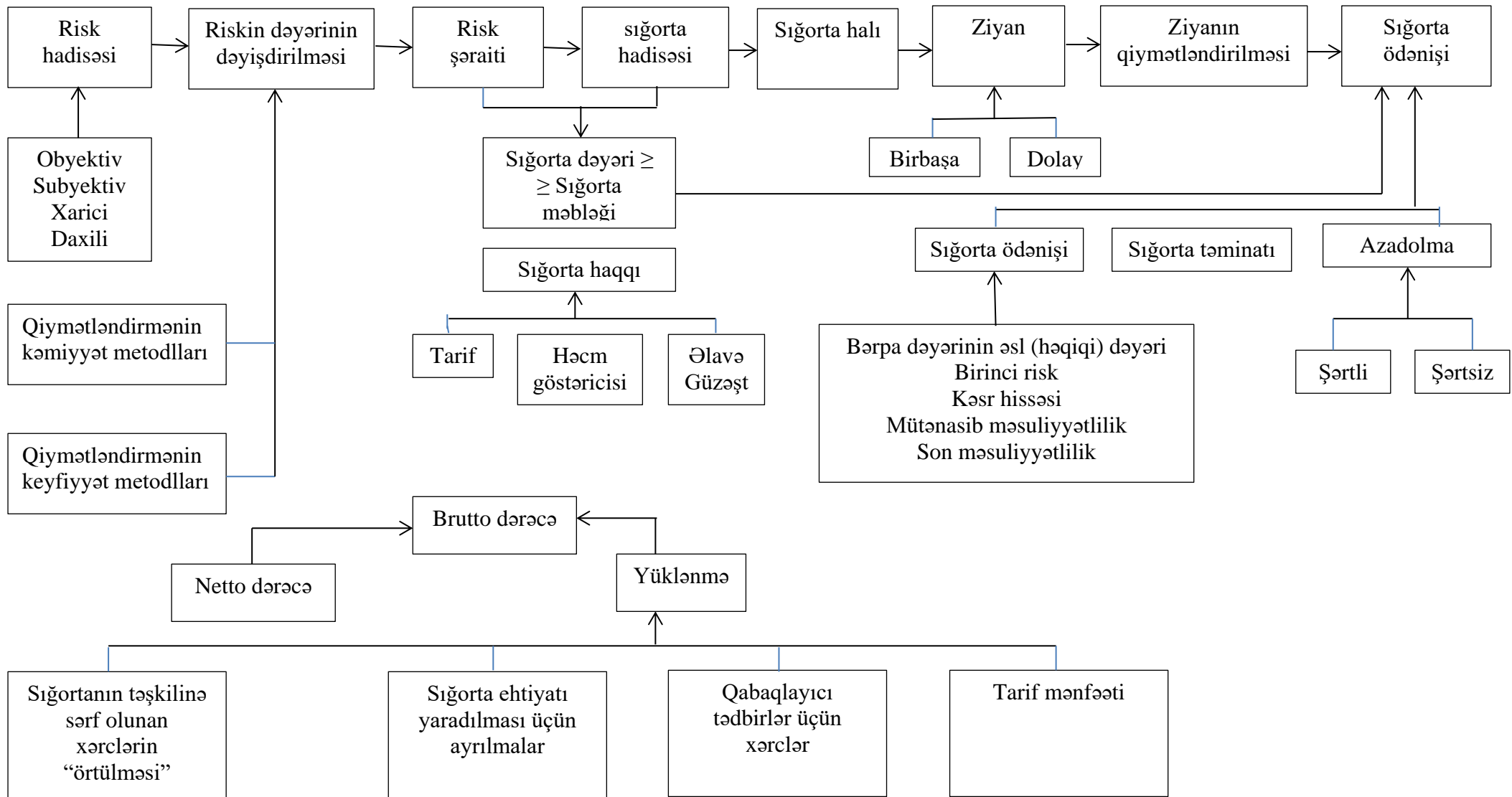
Sığorta hadisəsi sığorta ehtimalını qiymətləndirməyə imkan verir. Sığorta hadisəsi dedikdə, sığortalanan obyektə ziyan dəyməsi ehtimalı nəzərdə tutulur. Sığortalama sığorta halının baş verməsi üçün aparıldığına görə güman olunan hadisə sığorta riskini ifadə edir.

Sığorta müqaviləsinin tərtib olunması prosesində sığorta olunan obyektin əsl həqiqi dəyəri, başqa sözlə, onun sığorta dəyəri qiymətləndirilir. Əmlakın sığorta dəyərinin müəyyən olunması sığorta qiymətləndirilməsi adlanır. Sığortalama məqsədilə qəbul edilən əmlakın dəyəri də sığorta qiymətləndirilməsi adlanır. Sığorta qiymətini hesabladıqda sığortalının

kateqoriyası, sığorta olunan əmlakın qanunla və ya qaydalarla müəyyən olunmuş sığortanın aparılması şərtləri çox böyük rol oynayır.

Əmlak sığortasında sığorta qiymətlərindən sonrakı bütün hesablaşmaları aparmaq üçün ilkin göstərici kimi istifadə olunur. Başqa sözlə, əmlak sığortasında sığorta qiymətləndirilməsi sığorta məbləğinin, sığorta haqlarının, sığorta ödənişlərinin hesablanması və ya həyata keçirilməsi üçün etibarlı mənbədir. Sığorta məbləği sığorta qiymətləndirilməsi, yaxud da onun bir hissəsi həcmində müəyyən oluna bilər.

Sığorta qiymətini müəyyən etmək üçün bir çox hallarda əsas kimi əmlakın köhnəlməsi (amortizasiyası) nəzərə alınmaqla, balans dəyəri əsas götürülür. Odur ki, əmlak tamamilə məhv olduqda sığorta qiyməti dəyən ziyanın dəyərində və sığorta ödənişinə uyğun gəlir. Ona görə də həmin əmlak sığorta şərtlərinə görə tam balans dəyəri ilə sığortalanır və bu səbəbdən də ödəniş dəymiş ziyana bərabər olur.

Sxem 3.1. Sığorta prosesinin obyekt sistemi

Heyvanlar sığortalanarkən sığorta qiymətini müəyyən etmək üçün də onların balans dəyərindən istifadə olunur, lakin sığorta məbləği balans dəyərini 70 %-dən az olmamalıdır.

İctimai təşkilatların əsas vəsaitlərinin sığorta qiyməti amortizasiya nəzərə alınmadan onların ilk (bərpa) dəyərinə əsasən müəyyən edilir.

Obyektin sığorta dəyəri sığorta məbləğinin hesablanması üçün əsasdır. Sığorta məbləği dedikdə, sığorta müqaviləsi ilə, yaxud da qanunla müəyyən edilmiş müəyyən pul məbləği nəzərdə tutulur. Sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin həcmi buna əsasən müəyyən edilir.

Əmlak sığortalanarkən sığorta məbləği onun müqavilə bağlanan anda olan həqiqi dəyərindən (sığorta dəyərindən) çox ola bilməz. Tərəflər əmlakın sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş sığorta dəyərini üstündə mübahisə edə bilməzlər. Lakin burada istisna hal ola bilər. Bu, ondan ibarətdir ki, sığortaçı sübut etsə ki, o, sığortalılar tərəfindən düşünülmüş şəkildə çəş-baş salınmışdır, onda bu tərəflər arasında mübahisə obyektinə çevrilə bilər.

Sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunan sığorta məbləği əmlakın sığorta dəyərindən yüksək müəyyən edilmişdirsə, onda müqavilə bağlanan anda əmlakın həqiqi dəyərini sığorta məbləğindən çox olan hissəsi qanunla etibarsız hesab olunur.

Sığortalı sığorta məbləği nisbətində sığortaçıya müəyyən məbləğdə sığorta haqqı verir. Təcrübədə bir çox hallarda “sığorta haqqı” termini əvəzinə, sığorta ödənişi terminindən, xaricdə və xarici sığorta şirkətlərinin fəaliyyətində isə sığorta mükafatı terminlərindən istifadə olunur. Sığorta haqqı sığortalama üçün ödənilən haqdır. Sığortalı sığorta haqqını sığorta müqaviləsinə, yaxud da qanuna uyğun olaraq sığortaçıya ödəməlidir.

Sığorta haqqı risk hadisələrinə əsasən hesablanır. Sığortaçı sığorta haqqını müəyyən edərkən konkret sığorta riski şəraitini əlavələr və güzəştlər sistemi vasitəsilə təhlil edir. Əlavələr və güzəştlər sığorta haqqına nisbətdə faizlə, yaxud da dəyişməz məbləğdə müəyyən edilə bilər.

Sığorta məbləği vahidinə, yaxud da bütövlükdə sığorta obyektinə görə hesablanan sığorta haqqı dərəcəsinə sığorta tarifi deyilir. Bu dərəcələr, aktuar hesablamaların köməyi ilə müəyyən edilir. İcbari sığorta üzrə tarifləri qanunvericilik qaydasında müəyyən olunur.

3.5. Azərbaycan respublikasının sığorta qanunvericiliyində istifadə olunan əsas anlayışlar

Sığorta – sığortalının və ya sığorta olunanın əmlakı, həyatı, sağlamlığı, mülki məsuliyyəti, həmçinin qanunvericiliklə qadağan olunmayan fəaliyyəti, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində riskin ötürülməsinə və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir.

Təkrarsığorta – sığortaçının sığorta müqaviləsi üzrə sığortaladığı risklərin bütövlükdə, yaxud bir hissəsinin təkrarsığortaçı ilə bağlanmış müqaviləyə müvafiq olaraq ötürülməsi və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir.

Sığortaçı –sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müvafiq lisenziyaya malik olan, sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan sığorta hadisəsi baş verdiyi halda qanunvericiliklə və ya müqavilə ilə müəyyən olunmuş qaydada sığorta ödənişini vermək öhdəliyi daşıyan sığorta müqaviləsinin tərəfi olan yerli hüquqi şəxsdir.

Sığortalı – sığorta haqqı ödəyən, sığorta obyektinin sığorta etdirilməsində sığorta marağı olan sığorta müqaviləsinin tərəfi. Əgər şəxs sığorta müqaviləsi bağlayaraq öz işçisinin həyatını sığorta etdirirsə, bu zaman o sığortalı, işçi isə sığorta olunan hesab edilir.

Sığorta olunan – sığorta müqaviləsi əsasında əmlak mənafeələri sığortalanan şəxsdir (fiziki).

Faydalanan şəxs – icbari sığorta qanunvericiliyinə və ya sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığorta ödənişini almaq hüququ olan şəxsdir.

Təkrarsığortaçı – sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziyası olan ilkin sığortaçı və ya ilkin təkrarsığortaçı tərəfindən bağlanmış sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri əsasında sığortalanmış (təkrarsığortalanmış) riskləri təkrarsığortalayan (təkrarsığortaya qəbul edən) tərəfdir.

Təkrar sığorta müqaviləsinə bağlanmış sığortaçı sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığortalı qarşısında götürdüyü öhdəliklərə görə tam həcmdə məsuliyyət daşıyır;

Təkrar sığortaçı sığortaçı qarşısında götürdüyü öhdəliklər üzrə məsuliyyət daşıyır;

Təkrar sığorta müqaviləsi sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan müqavilə ilə eyni vaxtda qüvvədən düşür;

Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sığortaçıların, yalnız xüsusi razılıq aldığı sığorta növü üzrə riskdən təkrar sığortaya qəbul etmək hüququ vardır.

İcbari sığorta növləri üzrə təkrar sığortaya verilən risklərin Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sığortaçılarda saxlama payının həcmi və onun saxlama qaydası qanunla müəyyən edilir. Başqa sözlə, sığorta şirkətləri təminat verdikləri risklərin razılığa əsasən qabaqcadan müəyyən edilmiş bir hissəsini, tədiyə müqabilində digər sığorta şirkətlərinə verə bilərlər.

Sığorta şirkətləri təminat verdikləri risklərin qabaqcadan müəyyən edilmiş bir hissəsini özlərində saxlayırlar. Buna saxlama payı deyilir.

Təkrarsığortalı – sığortaladığı və ya təkrarsığortaladığı riskləri təkrarsığorta müqaviləsi əsasında təkrarsığorta etdirən (təkrarsığortaya ötürən) sığortaçı və ya təkrarsığortaçısıdır.

Sığorta nəzarəti orqanı – sığorta sektorunda dövlət tənzimləməsi və nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanıdır.

Sığorta müqaviləsi – sığortalının müvafiq sığorta haqqı ödəməsi müqabilində sığorta obyektinin məruz qala biləcəyi risklərlə bağlı itkilərin, dəyən zərərin əvəzinin və ya razılaşıdırılan pul məbləğinin müəyyən bir hadisənin baş verməsi əsasında ödənilməsinin sığortaçı tərəfindən öhdəlik kimi götürülməsi şərtlərinin təsbit edildiyi razılaşmadır.

Sığorta şəhadətnaməsi (polisi) – sığorta müqaviləsinin bağlanması faktını təsdiq edən, sığortaçı tərəfindən sığortalıya və (və ya) sığorta olunana verilən sənəd.

Sığorta qaydaları – sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq, sığortaçının həyata keçirdiyi könüllü sığorta növünün əsaslandığı, sığortaçının özü tərəfindən və ya sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər qaydada hazırlanan, həmin sığorta növü üzrə qayda və şərtləri müəyyən edən sənəddir.

Sığorta obyektı – sığortalının, yaxud sığorta olunanın qanunazidd olmayan hər hansı əmlak mənafeyi.

Sığorta məbləği – sığortalanmış risklər üzrə sığortaçının öhdəliyinin qanunvericilik, yaxud müqavilə ilə müəyyənləşdirilmiş məbləğlə ifadə olunan son həddidir.

Qaytarılan məbləğ – həyatın yığıcı sığortası üzrə müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam verilərkən sığortaçının sığortalıya ödəməli olduğu pul məbləğidir.

Sığorta predmeti – sığorta müqaviləsi üzrə sığortalanan əmlak mənafehlərinin aid olduğu fiziki şəxs, əmlak və ya haldır.

Sığorta riski və ya risk – sığorta obyektı ilə bağlı itkilərin və ya zərərlərin yaranmasına səbəb olan hadisənin baş verməsi və ya halın yaranması ehtimalı, həmçinin bu ehtimala qarşı sığortaçının üzərinə götürdüyü öhdəlikdir.

Sığorta hadisəsi – qanunvericiliyə və ya sığorta müqaviləsinə görə sığorta ödənişinin sığortalıya, sığorta olunana və ya digər faydalanan şəxslərə ödənilməsi üçün əsas olan, sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində baş verən hadisə və ya yaranan haldır.

Sığorta tələbi – sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının, sığorta olunanın və ya faydalanan şəxsin sığortaçıya öz vəzifələrini qanunvericiliyə və sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq icra etməsi barədə müraciəti; bu anlayış təkrarsığorta müqavilələri üzrə təkrarsığortalının təkrarsığortaçıya etdiyi müvafiq müraciətinə münasibətdə “təkrarsığorta tələbi” kimi işlədilir.

Sığorta ödənişi – sığorta hadisəsi baş verdikdə, qanunvericiliyə, həmçinin sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığortaçı tərəfindən ödənilən maliyyə kompensasiyası. Sığorta ödənişinin verilməsi üçün baş verən risklə meydana gələn zərər bir-biri ilə bilavasitə əlaqədar olmalıdır. Bu əlaqə “səbəb-nəticə əlaqəsi” adlanır. Sığortaçı sığorta ödənişini müqaviləyə və ya qanuna müvafiq surətdə sığortalının ərizəsinə və sığorta hadisəsi haqqında akta əsasən verir.

Sığorta aktını – sığortaçı və ya onun vəkil etdiyi şəxs (ekspert) tərtib edir. Sığortaçı sığorta hadisəsinin səbəblərini və təfəsilatını aydınlaşdırmaq hüququna malikdir.

Şərikli sığorta – sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sığorta risklərinin birgə sığortalanması və sığorta ödənişi üzrə öhdəliklərin bölüşdürülməsi barədə bir neçə sığortaçının öz aralarında bağladıkları müqavilədən yaranan hüquqi və iqtisadi münasibətlər mexanizmidir.

Həyatın yığım sığortası – sığortalının müntəzəm şəkildə ödəyi sığorta haqlarının sığortaçıda müddətli yığım vəsaitləri kimi toplanılmasını nəzərdə tutan həyat sığortasının aparılmasının formasıdır.

Aktuari – qanunvericiliyə uyğun olaraq iqtisadi-riyazi hesablamalar aparmaqla sığorta haqlarının hesablanması əsaslarını müəyyən edən, həmçinin sığorta ehtiyatlarını hesablayan mütəxəssisdir.

Lisənziya – sığortaçıya sığorta fəaliyyətini, təkrarsığortaçıya təkrarsığorta fəaliyyətini, sığorta brokerinə sığorta brokeri fəaliyyətini, sığorta agentinə sığorta agenti fəaliyyətini həyata keçirməyə icazə verən rəsmi sənəddir.

Tələb olunan kapital – sığortaçının maliyyə öhdəliklərinin tam həcmdə yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan vəsaiti ifadə edən məbləğdir.

Sığortaçının öz vəsaiti – sığortaçının öhdəliklərindən azad olan məbləği sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən qaydalara əsasən hesablanır.

Məcmu kapital – sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün lazım olan vəsaitin mövcud məbləğidir.

Xarici sığortaçı – öz ölkəsinin qanunvericiliyinə əsasən sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ olan xarici hüquqi şəxsdir.

Əhəmiyyətli müqavilə - hər hansı şəxsə onun hüquqi şəxsin səhmlərinə malik olub-olmamasından asılı olmayaraq həmin hüquqi şəxsə qərarların qəbul edilməsində mühüm təsir göstərmək səlahiyyəti verən müqavilədir.

Əhəmiyyətli nəzarət – səhmdarın hüquqi şəxsin yerləşdirilmiş adi səhmlərinin 50%-nə və ya daha çox hissəsinə malik olması, yaxud əhəmiyyətli müqavilə əsasında hər hansı şəxs tərəfindən hüquqi şəxsin qərarlarının qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərmək imkanı.

Mühüm iştirak payı – nizamnamə kapitalında yerləşdirilmiş səhmlərin

20 və ya daha çox faizinə birbaşa və ya dolay yolla malik olma; şəxs hüquqi şəxsə o zaman dolay yolla mühüm iştirak payının sahibi hesab edilir ki, o bu hüquqi şəxsə mühüm iştirak payına malik olan digər hüquqi şəxsə əhəmiyyətli nəzarəti həyata keçirsin.

Vətəndaş qüsursuzluğu – qəsdən törədilmiş cinayətə görə məhkumluğun olmaması, mülkiyyət əleyhinə və iqtisadi fəaliyyət sahəsində ağır və ya xüsusi ilə ağır cinayətlərin törədilməsinə görə heç zaman məhkumluğun olmaması, müvafiq vəzifəni tutması və ya peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmasına məhkəmə qərarı ilə qadağı qoyulmaması.

Yaxın qohumlar - ər, arvad, valideynlər, övladlar, övladlığa götürülənlər, bacılar, qardaşlar, ər və ya arvadın valideynləri, bacıları, qardaşları.

Sığorta dəyəri – sığortalanacaq əmlakın cari bazar şərtlərinə uyğun olaraq müəyyən edilən alqı-satqı qiymətidir. Sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman sığortalının düşdüyü zərəri bütövlükdə ala bilməsi üçün ideal variant, sığorta məbləğinin sığorta dəyərinə bərabər olmasıdır.

Sığorta haqqı (prim) – sığorta müqaviləsinə və ya Qanuna uyğun olaraq sığortalının sığortaçıya verməli olduğu pul məbləğidir.

Dolayısı ilə, zərər baş verdiyi zaman sığortaçı tərəfindən veriləcək sığorta ödənişi müqabilində, sığorta etdirən tərəfindən qabaqcadan və ya hissələrlə ödəniləcək haqdır. Bu haqq, texniki olaraq hesablanmış tədiyyəyə, xərclər, komission, gəlir kimi amillər əlavə edilməklə müəyyən edilir. Texniki tədiyyə hesablandığı zaman, statistik qaydalardan istifadə edilərək, toplanan tədiyyə ilə ödənəcək zərərin bərabərliyi təmin edilir. Texniki tədiyyəyə, digər xərclərin və gəlirin əlavə edilməsi yolu ilə hesablanan tədiyyə, sığortalı tərəfindən ödənəcək tədiyyədir.

Sığorta tədiyyələri bütün dünyada müəyyən əsaslara görə hesablanır. Bu əsasları təşkil edən qaydalara “tarif” deyilir.

“**Sığorta tarifi** – sığorta haqqının hesablanması üçün aktuari hesablamalarına əsasən müəyyən edilən dərəcədir.”

İcbari sığorta növləri üzrə sığorta haqları və tarifləri qanunlara uyğun olaraq müəyyən edilir, digər sığorta növləri üzrə isə onları sığortaçı müəyyən edir.

Zəruri hallarda haqsız rəqabətin qarşısını almaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı minimum sığorta tariflərini müəyyən edə bilər.

Sığortalının ödədiyi sığorta haqları məhsulun (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərinə aid edilir.

Üç növ tarif vardır:

1) Tənzimlənmiş tarif sistemi;

2) Təsdiq edilmiş tarif sistemi;

3) Sərbəst tarif.

1) *Tənzimlənmiş tarif sistemi* – tənzimlənmiş tarif sistemində qiymətlər Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və təsdiq edilir.

2) *Təsdiq edilmiş tarif sistemi* – bu sistemdə şirkətlər, hazırladıqları tarifləri Nazirlər Kabineti təsdiq etdikdən sonra tətbiq edirlər. Respublikamızda həyat və sağlamlıq sığortalarında bu cür tariflər tətbiq edilməlidir.

3) *Sərbəst tarif sistemi* – sərbəst tarif sistemində sığorta şirkətləri öz qiymətlərini (tariflərini), özünün iqtisadi siyasəti və statistik məlumatlarına uyğun olaraq müəyyənləşdirdiyi qaydalara əsasən təyin edir. Bu tarif sistemində Dövlət, şirkətlər tərəfindən tətbiq edilən qiymətlərə müdaxilə edə bilməz. Respublikamızda (məcburi sığortalar istisna olmaqla), 1992-ci ildən etibarən sərbəst tarif sistemi tətbiq edilir.

Sığorta vasitəçiləri – sığorta vasitəçiliyi əsasən iki formada həyata keçirilir. **1. Sığorta agentləri** – sığorta şirkətləri, sığorta etmə işini birbaşa və ya agentləri vasitəsilə yerinə yetirirlər.

- Sığorta agent (agent) təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq hər hansı hüquqi şəxs və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxs ola bilər.

- Sığorta müqaviləsini bağlamaq və sığorta haqlarını qəbul etmək səlahiyyəti sığortaçıya məxsusdur. Bu səlahiyyət agentlik müqaviləsində göstərmək şərti ilə agentlərə də verilə bilər.

- Agent müqavilə ilə sığortaçının adından və onun verdiyi səlahiyyət daxilində vasitəçilik fəaliyyəti göstərir, o cümlədən sığortaçını təmsil edərək onun adından sığorta müqaviləsi bağlaya bilər.

Sığortaçının idarəetmə orqanının rəhbəri və üzvləri, müdiriyyət üzvləri və digər məsul işçiləri işlədikləri sığortaçının agentləri ola bilməzlər. Bu tələb sığorta agentinin funksiyasını həyata keçirən banklara aid edilmir.

2. Broker:

Sığorta və təkrar sığorta bazarının xüsusi peşəkar vasitəçilərinə *sığorta brokeri* deyilir.

a) Sığorta brokeri (broker) sığorta müqaviləsində sığortalını təmsil edən, sığortaçının seçilməsi zamanı bitərəf və müstəqil mövqə tutaraq sığorta müqaviləsinin imzalanması üçün hazırlıq işlərini həyata keçirən və lazım olarsa, bu müqavilənin həyata keçirilməsinə köməklik göstərən hüquqi şəxs (broker təşkilatı) və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxsdir.

Təkrar sığorta brokeri təkrar sığorta üzrə sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında vasitəçilik fəaliyyəti həyata keçirən brokerdir.

b) Broker təşkilatları Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərmək üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qayda xüsusi razılıq almalı, Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş miqdarda və qaydada öz məsuliyyətini sığortalamaladırlar.

Onlar sığorta müqaviləsi üzrə tədiyyə borcunun ödənilməsi zamanı sığorta şirkəti adından, sığorta ödənişi verildiyi zaman isə sığortalının adından danışırlar.

Həm sığortaçı, həm də sığorta etdirən sığorta brokerindən yüksək peşəkarlıq qabiliyyəti tələb etmək hüququna malikdirlər. Brokerlərin göstərdikləri xidmət müqabilində komission haqları sığorta şirkəti tərəfindən ödənilir.

Sığorta ekspertləri – sığorta eksperti sığorta hadisəsi nəticəsində vurulan zərərin miqdarını, səbəblərini, xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün ekspertiza, yoxlama və ya araşdırmanı həyata keçirən mütəxəssisdir. [30]

Sığorta ekspertləri sığorta şirkətinə tabe olmayan müstəqil mütəxəssislərdir.

Sığorta eksperti təsirə düşməyən, bitərəf, sığortaçılıq və zərər mövzusunda lazımi texniki biliyə malik, lazım olduqda isə digər mütəxəssislərdən kömək istəməyi bacaran vicdanlı şəxslər olmalıdırlar. Əks təqdirdə, hazırladıqları zərər raportu ilə sığortaçını və ya sığortalını ziyana sala bilərlər.

Sığorta ekspertləri, göstərdikləri xidmət müqabilində ekspert haqqı alırlar, lazımi hallarda onlara verilən işi qəbul etməyə bilərlər. Sığorta ekspertlərinin qanunla müəyyən edilmiş jurnalları tutmaları məcburidir.

Sığorta ekspertlərinin fəaliyyət göstərməsi qaydasını və onlara verilən ixtisas tələblərini Maliyyə Nazirliyi müəyyən edir.

Anderaytinq - Sığorta müqaviləsinin bağlanması, sığorta tarifi və sığorta haqqı barədə qərarlar qəbul etmək üçün sığortalının səhhəti, maliyyə imkanları, sığortalanan əmlakın vəziyyəti və digər bu kimi amillərin - sığorta risklərinin qiymətləndirilməsi üzrə sığortaçının (onun mütəxəssisinin və ya nümayəndəsinin) istifadə etdiyi üsul və metodların, habelə hərəkətlərinin məcmusudur.

Azadolma məbləği (Franşiza) - Sığorta hadisəsi nəticəsində yaranan itkilərin və ya dəyən zərərin sığorta təminatı ilə əhatə olunmayan və sığortalının üzərində qalan hissəsidir.

Fakultativ təkrarsığorta - Təkrarsığortaçının fərdi qaydada təklif olunan risklərin qəbul olunmasında və ya bundan imtina etməsində səlahiyyətli olduğu təkrarsığortadır.

Komisiyon (muzd) - Sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələrinin bağlanmasında göstərilən vasitəçilik xidmətinə görə, adətən həmin müqavilə üzrə daxil olan sığorta və ya təkrar-sığorta haqqının razılaşdırılmış faiz nisbətində sığorta brokerinə və ya sığorta agentinə ödənilən məbləğdir.

Qeyri-mütənasib təkrarsığorta - Sığorta hadisəsi baş verdikdə təkrarsığortalının şəxsi tutumundan artıq olan məbləğin təkrarsığortaçı tərəfindən ödənilməsinə nəzərdə tutan təkrarsığorta növüdür.

Müqavilələrin (portfelin) ötürülməsi - Sığortaçının (təkrarsığortaçının) könüllü olaraq və ya sığorta nəzarəti orqanının göstərişi ilə müəyyən sığorta növü və ya növləri üzrə bağladığı müqavilələrin, yaxud bütün sığorta portfelinin müqavilələrin başa çatmamış müddətinə mütənasib olan sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərlə birlikdə digər sığortaçıya və ya təkrarsığortaçıya ötürməsi.

Mütənasib təkrarsığorta - Sığorta hadisəsi üzrə zərərlərin təkrarsığortalı və təkrarsığortaçı arasında bağlanmış təkrarsığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta haqlarının mütənasibliyinə uyğun qaydada bölgüsünə əsaslanan təkrarsığortanın formasıdır.

Nizamnamə kapitali - Sığortaçının səhmdarları tərəfindən ödənilən və onların sığorta şirkətindəki maraqlarını ifadə edən vəsaitdir.

Obliqator (avtomatik) təkrarsığorta - Müəyyən sığorta sinfi və ya sinfləri (növləri) üzrə təkrarsığortalının qəbul etdiyi fərdi risklərin təkrarsığortaçı tərəfindən avtomatik olaraq təkrarsığortalanmasını nəzərdə tutan təkrarsığorta formasıdır.

Ödəmə qabiliyyəti - Sığortaçının (təkrarsığortaçının) öhdəliklərinin istənilən vaxt və tam həcmdə yerinə yetirmək imkanı.

Portfel (sığorta (təkrarsığorta) portfel) - Müvafiq dövr ərzində sığortaçının (təkrarsığortaçının) bağladığı sığorta (təkrar-sığorta) müqavilələrinin məcmusu.

Retrossiya - Təkrarsığortaçının təkrarsığorta müqaviləsi üzrə qəbul etdiyi riskin başqa bir təkrarsığortaçıda təkrarsığorta etdiriyi (başqa bir təkrarsığortaçıya ötürdüüyü) hissəsi.

Sessiya - Sığortaçının sığorta müqaviləsi üzrə qəbul etdiyi riskin təkrarsığorta etdiriyi (təkrarsığortaya ötürdüüyü) hissəsi.

Şəxsi tutum - Sığorta riskinin sığortaçının təkrarsığorta etdirmədiyini və yalnız öz üzərinə götürdüüyü hissəsidir.

3.6. Sığortanın formaları

Sığorta həm könüllü, həm də icbari formada həyata keçirilə bilər.

Əhalinin sosial müdafiəsinə əlavə təminatların yaradılması, baş vermiş təbii fəlakət, bədbəxt hadisə, qəza nəticəsində vətəndaşların səhhətinə, fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakına, habelə ətraf mühitə vurulan zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi üçün konkret bir sahədə çalışan işçilərin fərdi qəza üzrə, yaxud konkret bir sahənin əmlakı sığortaya mütləq qaydada cəlb edilə bilər.

İcbari sığortalar qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq icbari sığorta qanunları əsasında həyata keçirilir. İcbari sığortanın şərtləri və aparılması qaydası, daha doğrusu sığortalıların və sığortaçının müəyyən edilməsi, hansı hadisələrin sığorta hadisəsi hesab olunması, sığorta məbləği və sığorta haqları (tarifləri), sığorta ödənişi verməkdən imtina əsasları, sığortanın həyata keçirilməsi üçün zəruri hesab olunan digər şərtlər həmin icbari sığortanı tənzimləyən qanunla müəyyən edilir. İcbari sığorta, əgər qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, müvafiq qanunla müəyyən olunmuş şərtlər və qaydalar çərçivəsində həyata keçirilməlidir. İcbari sığorta qanunu ilə həmçinin sığortanı həyata keçirəcək sığortaçı da müəyyən edilə bilər.

İcbari sığortanın növündən, sığorta obyektinin (obyektlərinin) həcmindən, sığortanın əhatə dairəsindən, sığorta haqlarının ödənilməsi mənbəyindən asılı olaraq sığortaçı dövlət sığorta orqanı, yaxud mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq müvafiq sığorta növünün aparılmasına icazəsi (xüsusi razılığı) olan bütün sığorta şirkətləri müəyyən edilə bilər.

Sığorta haqlarının dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulan icbari sığortanın aparılması, büdcə vəsaitlərindən səmərəli və təyinatı üzrə istifadənin təmin edilməsi məqsədilə qanunla dövlət sığorta orqanına həvalə edilə bilər. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, respublikada icbari formada həyata keçirilən səkkiz sığorta növündən beşi Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkətinə həvalə edilmişdir.

Könüllü sığortanın aparılması qaydası və şərtləri sığortaçının təsdiq etdiyi müəyyən növlər üzrə sığorta qaydaları, habelə sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan müqavilə ilə müəyyən edilir. Sığorta qaydalarında sığortanın məqsədi, sığorta obyektləri, sığorta hadisələri, sığorta haqqı, sığorta məbləği sığorta ödənişi verməkdən imtina əsasları, tərəflərin hüquq və vəzifələri müəyyənləşdirilməlidir.

Sığorta qaydalarında həmçinin sığortaçının aktuar hesablamalar əsasında müəyyən etdiyi tariflər göstərilməlidir. Əgər sığorta qaydalarında nəzərdə tutulmuşdursa, sığorta müqaviləsində əlavə şərtlər də nəzərdə tutula bilər.

Sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortaçı müvafiq sığorta növü üzrə sığorta qaydalarını sığortalıya təqdim etməlidir. Belə ki, sığortalı müqaviləyə əsasən hansı hərəkətləri etməli olduğunu, hansı hallarda sığortaçının ona sığorta ödənişi verməkdən imtina edəcəyini bilməlidir.

3.7. Sığortanın sinifləri və növləri

Sığorta fəaliyyəti iki sahəyə ayrılır: 1. Həyat sığortası; 2. Qeyri-həyat sığortası.

Sığortaçılar həyat sığortası və ya qeyri-həyat sığortası (ümumi sığorta) sahələrindən yalnız biri üzrə fəaliyyət göstərə bilərlər.

Həyat sığortası sığorta obyektinə görə şəxsi sığortaya aid olan 5 sığorta siniflərini özündə birləşdirir:

1. **Həyatın ölüm halından sığortası** -sığortalı və ya sığorta olunan öldükdə sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

2. **Həyatın yaşam sığortası** -sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə sığorta olunanın öldüyü, yaxud sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş yaşa, müddətə qədər yaşadığı halda sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

3. **Dövri sığorta ödənişinin tutan annuitet sığortası** - sığorta olunanın müəyyən yaşa çatması, yaşı, əlilliyi, və ya xəstəliyi ilə əlaqədar əmək qabiliyyətini itirməsi, ailə başçısını itirməsi,

işsiz qalması və şəxsi gəlirlərinin azalmasına, yaxud itirilməsinə səbəb olan digər hallarda pensiya, yaxud renta şəklində həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

4. **Əmək qabiliyyətinin sığortası** - sığorta olunanın xəstəlik və ya bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətini tam və ya qismən itirdiyi halda, onun itirilmiş gəlirinin əvəzini ödəmək məqsədilə vaxtaşırı sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

5. **Sağalmaz xəstəliklərin sığortası** - Sığorta olunanın səhhətində onun həyatını təhlükə altına qoyan xəstəlik müəyyən edildikdə sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Qeyri-həyat sığortası (ümumi sığorta) özündə aşağıdakı sığorta siniflərini birləşdirir:

1. Sığorta obyektinə görə şəxsi sığortaya aid olan siniflər:

a) *Fərdi qəza və xəstəlik sığortası* - Sığorta olunan bədbəxt hadisə, yaxud xəstəlik nəticəsində öldükdə, ümumi hallarla, yaxud peşəsi ilə bağlı əmək qabiliyyətini tam və ya qismən itirdikdə, yaxud sağlamlığına başqa cür xəsarət dəydikdə, müqavilədə müəyyən edilən məbləğdə, həmçinin sığorta olunanın əlavə xərclərinin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

b) *Tibbi sığorta* - tibbi sığorta proqramına daxil edilən tibbi xidmətlərə görə sığorta olunanın tibb müəssisələrinin ona göstərdiyi xidmətlərlə əlaqədar yaranan xərclərinin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

c) Sığorta obyektinə görə şəxsi sığortaya aid olan digər siniflər.

2. Sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan əmlakın sığortası üzrə siniflər:

a) *Əmlakın yanğından və digər risklərdən sığortası* - əmlak istisna olmaqla, digər əmlakın, onun ərazisində və (və ya) içərisində yerləşən başqa əmlakla birlikdə, yaxud ayrılıqda yanğın və ya digər hadisələr nəticəsində zədələnməsi, məhv olması, yaxud hər hansı formada itkisi ilə bağlı sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

b) *Avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası* - avtomobil nəqliyyatı vasitəsinin zədələnməsi, məhv olması, həmçinin qaçırılması və ya oğurlanması nəticəsində sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

c) *Dəmiryol nəqliyyatı vasitələrinin sığortası* - dəmiryol nəqliyyatı vasitəsinin zədələnməsi, məhv olması, həmçinin qaçırılması və ya oğurlanması nəticəsində sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ;

d) *Hava nəqliyyatı vasitələrinin sığortası* - hava nəqliyyatı vasitəsinin zədələnməsi, məhv olması, həmçinin qaçırılması və ya oğurlanması nəticəsində sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

e) *Su nəqliyyatı vasitələrinin sığortası* - su nəqliyyatı vasitəsinin zədələnməsi, məhv olması, həmçinin qaçırılması və ya oğurlanması nəticəsində sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

f) *yüklərin (nəqliyyat) sığortası* - daşıma üsulundan asılı olmayaraq yükün zədələnməsi, korlanması, məhv olması, yaxud hər hansı formada itkisi nəticəsində sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

g) Sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan əmlakın sığortası ilə bağlı digər siniflər:

3. Sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan mülki məsuliyyətin sığortası üzrə siniflər:

a) *Avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası* - sığortalının özü, yaxud onun etibar etdiyi şəxs sığortalanmış avtomobil nəqliyyatı vasitəsindən istifadə edərkən üçüncü şəxslərə vurduğu zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeələri ilə

bağlı zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

b) *Dəmiryol nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası* - sığortalıya məxsus dəmiryol nəqliyyatı vasitəsindən istifadə olunarkən üçüncü şəxslərə vurulan zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeləri ilə bağlı zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

c) *Hava nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası* - sığortalıya məxsus hava nəqliyyatı vasitəsindən istifadə olunarkən üçüncü şəxslərə vurulan zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeləri ilə bağlı zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

d) *Su nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası* - sığortalıya məxsus su nəqliyyatı vasitəsindən istifadə olunarkən üçüncü şəxslərə vurulan zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeləri ilə bağlı zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

e) *Yük daşıyanın mülki məsuliyyətinin sığortası* - sığortalının yükdaşıyan qismində nəqliyyat vasitəsindən istifadə edərək üçüncü şəxslərə vurduğu zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

f) *Mülki-hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyətin sığortası* sığortalı müqavilə şərtlərini pozmağa görə mülki məsuliyyətini sığorta etdirdiyi hallarda müvafiq sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə əlaqədar sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

g) *Peşə məsuliyyətinin sığortası* - lazımi ixtisas keyfiyyətlərinə malik olan müxtəlif peşə sahiblərinin peşəkar fəaliyyətləri zamanı etdiyi səhv və ya yol verdiyi ehtiyatsızlıq, yaxud diqqətsizlik üzündən xidmət göstərdiyi üçüncü şəxslərə dəyən zərər üzrə öhdəlikləri ilə əlaqədar sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

h) *İşgötürənin məsuliyyət sığortası* - işçinin əmək funksiyalarını yerinə yetirərkən sağlamlığına dəyən xəsarət, yaranan xəstəliyi, yaxud ölümü nəticəsində onun əmlak mənafeləri ilə bağlı olan xərclərin əvəzinin işçiyə və ya ailəsinə ödənilməsi ilə əlaqədar iş gətürənin öhdəlikləri üzrə sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

i) Sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan ümumi mülki məsuliyyətin sığortası.

4. Sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan kredit sığortası üzrə siniflər:

a) *kreditlərin sığortası* müflis olması və ya ölməsi, həmçinin öz öhdəliklərini digər səbəblərdən yerinə yetirə bilməməsi ilə əlaqədar kredit verilmiş şəxsin krediti qaytarmaması nəticəsində kreditorun əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi üçün sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

b) *İpoteka sığortası* - ipoteka qoyulan əmlakın bazar qiymətinin düşməsi ilə əlaqədar ipoteka müqaviləsi üzrə borclunun həmin müqavilə ilə müəyyən edilmiş öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi nəticəsində kreditorun əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi üçün sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

c) sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan kreditlərin sığortası üzrə digər siniflər.

5. Sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan qarışıq maliyyə risklərinin sığortası üzrə siniflər:

a) *Bazar dəyərinin düşməsi riskindən sığorta* - əmlakın bazar qiymətinin düşməsi halında ondan istifadə ilə əlaqədar sığortalının əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi üçün sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

b) *İşin dayanması ilə bağlı risklərdən sığorta* - sığortalının kommersiya fəaliyyətində sığorta hadisəsi nəticəsində baş verən fasilə ilə əlaqədar, onun əmlak mənafeələrinə əldən çıxan fayda və əlavə xərclərlə bağlı dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi üçün sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. [30]

Sığortanın növləri. Sığortanın növləri dedikdə, tarif dərəcələri üzrə müəyyən həcmdə sığorta məsuliyyətinə uyğun olaraq, mahiyyətə həmcins olan konkret obyektlərin sığortası nəzərdə tutulur.

Sığortaçılarla sığorta olunanlar arasında sığorta münasibətləri müəyyən növlərə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Sığorta növü sığortaçı tərəfindən, bir, yaxud bir neçə sığorta sinfi əsasında təhlil edilən və sığorta müqaviləsi bağlanması yolu ilə sığortalılara təqdim olunan sığorta məhsuludur.

Məsələn, əmlak sığortasının konkret növləri tikilinin sığortası, heyvanların, ev əmlakının sığortası, nəqliyyat vasitələrinin və s. kimi müəyyən edilir. Yaxud sosial sığortanın konkret növlərinə yaşlılığa görə pensiya sığortası, əlillik üzrə, ailə başçısının itilməsi üzrə sığorta, əhalinin bu və ya digər təbəqəsində konkret iş qabiliyyətinin sığortalanması aiddir. Həyat sığortası, ölüm hallarının və əmək qabiliyyətinin itilməsi üzrə sığorta, bədbəxt hadisələrdən sığorta isə şəxsi sığorta növləridir.

FƏSİL IV SİĞORTA MÜNASİBƏTLƏRİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

4.1. Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətinin qanunvericilik bazasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktları və beynəlxalq müqavilələr təşkil edir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Sığortaçının fəaliyyətinin əsasları, sığortaçının təsisçiləri və səhmdarları, sığorta şirkətlərinin idarə edilməsi onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması qaydaları, öz vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsi, sığortaçının əlaqəli şəxslərlə bağladığı əqdlərin mahiyyəti, sığortaçılıq fəaliyyətində əsaslı dəyişikliyin baş vermə halı, sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti-yəni sığortaçının tələb olunan kapitalı və məcmu kapitalı, sığortaçının nizamnamə kapitalı və sığorta ehtiyatları, sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətinin əsasları, sığorta sektorunun dövlət tənzimlənməsi və nəzarət, sığortaçıların ləğv edilməsi şərtləri müəyyən edilmişdir. Ümumiyyətlə sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta işinin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsinə, sığortaçıların və sığortalıların hüquq və mənafelərinin qorunmasına yönəldilmişdir. Həmçinin bu Qanun sığortaçıların maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsini, sığorta sahəsində fiziki və hüquqi şəxslərin peşəkar fəaliyyət (ekspert, aktuar, agent və broker fəaliyyətini) göstərmələrini tənzimləyir, sığorta münasibətlərində dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə sığorta təşkilatlarının təşkilatı əsasları, yəni sığortaçı kimi fəaliyyət göstərməsi üçün tələb olunan şərtlər və tələblər, sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin ümumi əsasları, sığorta müqaviləsinin bağlanması, müqavilədən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları, sığortaçıların və sığortalıların hüquq və vəzifələri, sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsasları, habelə sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin forma və prinsipləri müəyyən edilmişdir.

Sığorta müqavilələrindən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 50-ci (Sığorta) fəslində geniş müddəalar nəzərdə tutulmuşdur.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasının sığorta sistemini tənzimləyən aşağıdakı qanunlar fəaliyyət göstərir:

1. Sosial sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1997-ci il.
  2. Tibbi sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 28 oktyabr 1999-cu il.
  3. Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 2002-ci il;
  4. Əmanətlərin sığortalıması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 02 fevral 2007-ci il;
  5. Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 25 dekabr 2007-ci il;
- Mövcud qanunvericiliyə əsasən sığortanın zəruri hesab edilən müəyyən növləri icbari qaydada həyata keçirilir. İcbari sığortalıların aparılması Azərbaycan Respublikasının müvafiq icbari sığorta qanunları ilə tənzimlənir.

Hazırda respublikamızda icbari qaydada sığorta sahəsində aşağıdakı qanunlar fəaliyyət göstərir:

1. Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 20 may 1997 –ci il
2. Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 05 oktyabr 1999-cu il;

3. Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 18 may 2004-cü il;

4. Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 22 may 2007-ci il;

5. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 11 may 2010-cu il;

6. İcbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 24 iyun 2011-ci il;

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq sığorta münasibətlərini tənzimləyən aşağıdakı qaydalar və qərarlar qəbul edilmişdir:

1. Sığortaçıların tələb olunan kapitalının müəyyənləşdirilməsi qaydaları Bakı, 14 noyabr 2008-ci il;

2. Sığortaçıların investisiya əməliyyatları ilə bağlı qaydalar Bakı, 14 noyabr 2008-ci il;

3. Sığortaçıların zərərlik dərəcəsinin müəyyən edilməsi qaydaları Bakı, 14 noyabr 2008-ci il;

4. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün sığortaçıların nizamnamə kapitallarının ümumi məbləğində xarici sığortaçıların payının son həddinin müəyyən edilməsi və bu payın hesablanması qaydaları Bakı, 14 noyabr 2008-ci il;

5. Fiziki şəxslərin sahibliyində olan minik avtomobillərinin tam sığortası üzrə sığorta qaydaları Bakı, 23 noyabr 2010-cu il;

6. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta ilə bağlı annuitet haqqının məbləğinin hesablanması qaydaları Bakı, 15 dekabr 2010-cu il;

7. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləğinin müəyyənləşdirilməsi qaydası Bakı, 15 dekabr 2010-cu il;

8. Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası üzrə sığorta haqlarının məbləğinin hesablanması qaydası Bakı, 2011-ci il;

9. Həyat sığortası və qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydaları Bakı, 6 dekabr 2011-ci il;

10. Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə sığorta haqqı məbləğlərinin hesablanması qaydası Bakı, 16 dekabr 2011-ci il;

11. Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası üzrə sığorta haqlarının məbləği Bakı 2011-ci il;

12. Daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə sığorta tariflərinin müəyyənləşdirilməsi qaydası Bakı 2011-ci il;

13. İcbari Sığorta Bürosunun iştirakçısı olan sığortaçıların şərti öhdəlikləri ehtiyatının formalaşdırılması qaydası Bakı 2011-ci il;

14. Sığortaçıların və təkrarsığortaçıların tələb olunan kapitalının minimum məbləğinin müəyyən edilməsi haqqında qərar Bakı, 24 yanvar 2014-cü il;

15. İcbari Sığorta Bürosuna ödənilməli olan iştirak haqqının və təminat depozitinin məbləğlərinin müəyyən edilməsi haqqında qərar Bakı, 24 yanvar 2014-cü il.

Sığortanın praktiki olaraq həyata keçirilməsi üçün hər bir sığorta obyektini ilə konkret və fərdi sığorta münasibətləri vacibdir. Bu isə yalnız qanunvericilik aktları və müəyyən sığorta münasibətini tənzimləyən metodik materialların köməyi ilə mümkündür. Başqa sözlə desək, iqtisadi fəaliyyət olan sığorta münasibətləri praktik olaraq həyata keçirilmə vaxtı hüquqi forma alır, hüquqi normalar çərçivəsində həyata keçirilir.

Sığorta münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi sığortada iştirak edən tərəflərin hüquq və vəzifələrini əhatə edir. Tərəflər dedikdə, hər şeydən əvvəl sığortaçıları və sığortalıları başa düşülür. Bundan başqa sığortada digər fiziki və hüquqi şəxslər də iştirak edir.

Sığorta hüquqi münasibətlərini tənzimləyən hüquqi normaların məcmusu sığorta hüququnu təşkil edir.

4.2. Sığorta sahəsində hüquqi tənzimləmə

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərindən biri sığortaçıların fəaliyyətinin sığorta sahəsinə görə bölgüsüdür. Sığortaçılar qanunun 14-cü maddəsinin 1-ci bəndinə görə həyat sığortası və ya qeyri-həyat sığortası (ümumi sığorta) sahələrindən yalnız biri üzrə fəaliyyət göstərə bilər.

Qanun sığortaçıların xarici təsisçilərin və səhmdarların kapitalının iştirakı ilə fəaliyyət göstərmələrini məhdudlaşdırır. Bu qanunun tələblərinə cavab verən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, yerli hüquqi şəxslər, Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici sığortaçılar sığortaçının təsisçisi və (və ya) səhmdarı ola bilərlər.

Aşağıdakı şəxslər sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı ola bilməzlər:

xarici fiziki şəxslər;

vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

xarici sığortaçılar istisna olmaqla, digər xarici hüquqi şəxslər;

xarici hüquqi şəxsin törəmə cəmiyyəti olan yerli hüquqi şəxslər;

siyasi partiyalar;

qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar);

Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu beynəlxalq maliyyə təşkilatları istisna olmaqla, digər beynəlxalq təşkilatlar.

Sığortaçının yerli və xarici təsisçilərinə və ya səhmdarlarına müəyyən tələblər qoyulmuşdur:

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı olmaq üçün aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- müvafiq səhmləri almaq üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinin olması;
- mühüm iştirak payını və ya əhəmiyyətli nəzarəti əldə etmək niyyətində olduqda - vətəndaş qüsursuzluğu.

Yerli hüquqi şəxs sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı olmaq üçün aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- qanunvericiliklə tələb olunduğu halda fəaliyyət göstərdiyi sahə üzrə maliyyə sabitliyi normativlərinə uyğunluğu;

- mühüm iştirak payını və ya əhəmiyyətli nəzarəti əldə etmək niyyətində olduqda öz icra orqanının rəhbər işçilərinin vətəndaş qüsursuzluğu.

Xarici sığortaçı sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı olmaq üçün aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- öz ölkəsinin qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti normativlərinə uyğunluğu;

- fəaliyyətində qanun pozuntusuna yol verməməsi faktının öz ölkəsinin sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən təsdiq edilməsi;

- son beş il ərzində öz ölkəsində fasiləsiz olaraq sığorta və (və ya) təkrarsığorta fəaliyyətini həyata keçirməsi;

- beynəlxalq reyting təşkilatları tərəfindən verilmiş və sığorta nəzarəti orqanının təsdiq etdiyi qaydalara uyğun olan müvafiq reytingə malik olması.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün sığortaçıların nizamnamə kapitallarının ümumi məbləğində xarici sığortaçıların payının son həddi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- 2015-ci il 01 yanvar tarixinədək – 50 %;
- 2015-ci il 01 yanvar tarixindən etibarən – 70 %;
- 2016-cı il 01 yanvar tarixindən etibarən – 85 %;
- 2017-ci il 01 yanvar tarixindən etibarən – 100 %.

Xarici sığortaçının Azərbaycan Respublikasının ərazisində filial açması qadağandır.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 19-cu maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq xarici sığortaçı Azərbaycanda sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı olmaq üçün tələb olunan digər sənədlərlə yanaşı, həm də öz ölkəsinin sığorta nəzarəti orqanından verilən, “Beynəlxalq reyting təşkilatları tərəfindən verilmiş və sığorta nəzarəti orqanının təsdiq etdiyi” qaydalara uyğun olan müəlif reytingə malik olması sənədi Azərbaycan Sığorta Nəzarəti orqanına təqdim etdiyi sənədlərin siyahısına əlavə etməlidir.

Sığortaçı olmaq üçün təsis edilən hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatına alınana qədər onun nizamnamə kapitalı tələb olunan kapitalın sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş minimum məbləğindən az olmayan hissəsində pul ilə xüsusi hesaba ödənilməlidir.

Sığortaçının nizamnamə kapitalının formalaşdırılması üçün kredit və ya borc şəklində cəlb olunmuş pul vəsaitindən, girov götürülmüş və ya qanunsuz yolla əldə edilmiş əmlakdan, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, dövlət və bələdiyyə büdcələrinin, büdcədən kənar fondların pul vəsaitlərindən və dövlət hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan digər vəsaitdən istifadə edilə bilməz.

Sığortaçılar sığorta fəaliyyətlərini sığorta vasitəçiləri olan sığorta agentləri və sığorta brokerləri vasitəsilə həyata keçirə bilərlər.

Sığorta agentləri sığortaçının adından və onun verdiyi səlahiyyətlər daxilində sığorta müqavilələrinin bağlanması, davam etdirilməsində və ya yenilənməsində, habelə tərəflər arasında danışıqların aparılmasında vasitəçilik fəaliyyəti göstərən fiziki, yaxud hüquqi şəxsdir. Sığorta agentləri bir neçə sığortaçının sığorta agentləri kimi fəaliyyət göstərə bilərlər.

Sığorta brokerləri sığorta məsələləri, o cümlədən danışıqların aparılması, sığorta müqaviləsinin davam etdirilməsi və ya yenilənməsi, risklərin yerləşdirilməsi ilə əlaqədar vasitəçilik fəaliyyəti göstərən, sığorta müqavilələrinin bağlanmasına və sığorta tələbinə dair məsləhətlər verən fiziki, yaxud hüquqi şəxsdir.

Sığorta vasitəçiləri müştərilərinə göstərdikləri vasitəçilik, yaxud məsləhət xidmətlərinə görə komissiya və ya maddə alırlar.

Fiziki şəxs müvafiq sığorta vasitəçiliyini sərbəst və ya hüquqi şəxs olan sığorta vasitəçisinin icra orqanının rəhbəri, yaxud adı işçisi kimi onun adından həyata keçirə bilər.

Hüquqi şəxs olan sığorta vasitəçisinin icra orqanının rəhbəri kimi onun adından müvafiq sığorta vasitəçiliyini həyata keçirən fiziki şəxs belə fəaliyyətlə sərbəst məşğul ola bilməz. Hüquqi şəxs olan sığorta vasitəçiləri istənilən təşkilati-hüquqi formaya malik ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında sığorta agentləri və ya sığorta brokerləri fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün sığorta nəzarəti orqanından müvafiq lisenziya alınmalıdır. Şəxslər bu tələbə əməl etməməyə görə müvafiq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Fiziki şəxs müvafiq sığorta vasitəçiliyi üzrə fəaliyyətə lisenziya almaq üçün aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- ən azı 21 yaşının olması;
- müvafiq lisenziya almaq istəyən şəxslər üçün sığorta nəzarəti orqanının müəyyən etdiyi qaydalara əsasən həmin orqanda müvafiq attestasiyadan keçməsi;
- sığorta vasitəçiliyi fəaliyyəti üzrə lisenziyasının əvvəllər ləğv edilməməsi;
- iqtisadi fəaliyyət və mülkiyyət əleyhinə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətə görə heç zaman məhkum edilməməsi;
- sığorta əməliyyatlarına nəzarət etmək, istiqamətləndirmək və ya cəlb etmək üçün məcbur etmə, təzyiq və ya təsir göstərmə imkanı verən mövqeyə malik olmaması.

Hüquqi şəxs sığorta agentləri fəaliyyətinə lisenziya almaq üçün onun əmək müqaviləsi əsasında işçisi olan ən azı bir şəxs fiziki şəxs kimi sığorta agentləri lisenziyasına malik olmalıdır. Hüquqi şəxs olan sığorta brokerləri, habelə müstəsna olaraq sığorta agentləri olmaq üçün təsis edilmiş hüquqi şəxs müvafiq sığorta vasitəçiliyi fəaliyyətinə lisenziya almaq üçün onun icra orqanının rəhbəri fiziki şəxs kimi həmin lisenziyaya malik olmalıdır. Hüquqi şəxs olan sığorta brokerlərinin səhmdarı və ya iştirakçısı sığorta əməliyyatlarına nəzarət etmək, istiqamətləndirmək və ya cəlb etmək üçün məcbur etmə, təzyiq və ya təsir göstərmə imkanı verən mövqeyə malik olmamalıdır. Şəxs sığorta agentləri və

sığorta brokeri fəaliyyətləri ilə eyni vaxtda məşğul ola bilməz. Sığorta agenti və ya sığorta brokeri fəaliyyətinə verilən lisenziya müddətsizdir.

Sığorta brokeri müvafiq lisenziya aldıqdan 15 gün müddətində öz peşə məsuliyyətini sığorta nəzarəti orqanının müəyyən etdiyi məbləğdə sığorta etdirməli və belə sığorta onun fəaliyyətinin bütün müddəti ərzində təmin olunmalıdır.

Sığorta müqaviləsinin bağlanması vasitəçilik və ya məsləhət xidməti göstərmiş sığorta brokerinin həmin müqavilə üzrə risklərin təkrar sığortalanması zamanı vasitəçilik və ya məsləhət xidmətinə cəlb edilməsi qadağandır. Bu tələbə riayət etməməyə görə həm sığorta brokeri, həm də müvafiq sığortaçı məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycanda sığorta fəaliyyətində əvvəlki fikirlərimizdə qeyd olunan şəxslər istisna olmaqla, hər bir şəxs sığorta brokerinin və müstəsna olaraq sığorta agenti fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxsin təsisçisi və iştirakçısı ola bilər.

Ən azı son 5 il ərzində sığorta brokeri fəaliyyəti ilə məşğul olmayan, öz ölkəsində sığorta brokeri fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağan olunmuş, siyasi partiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) olan hüquqi şəxslərin törəmə cəmiyyəti olan yerli hüquqi şəxslər Azərbaycanda sığortaçılıqda vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər. Həmçinin xarici sığorta brokerinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində filial açması qadağandır. Xarici sığorta təşkilatları adından sığorta müqaviləsi bağlanması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının ərazisində vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmağa (Azərbaycan Respublikasının sərhəddindən kənara çıxan avtomobil nəqliyyatı vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortasına dair – “yaşıl kart sistemi” üzrə müqavilələr istisna olmaqla) icazə verilmir.

Sığortaçılar öz fəaliyyətlərini əlaqələndirmək, öz üzvlərinin mənafeələrini müdafiə etmək və birgə proqramları həyata keçirmək məqsədilə bilavasitə sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malik olmayan ittifaqlarda, assosiasiyalarda və digər birliklərdə birləşmək hüququna malikdirlər. Bu birliklər nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir və sığorta fəaliyyəti üzərində nəzarət orqanında qeydiyyatdan keçdikdən sonra hüquqi şəxs hesab edilir. İcbari Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 27-ci maddəsinə uyğun olaraq İcbari Sığorta Bürosu fəaliyyət göstərir. İcbari Sığorta Bürosu zərərçəkən sığorta olunanların və zərər vurulan üçüncü şəxslərin maraqlarının müdafiəsini, icbari sığorta sisteminin sabitliyi və inkişafını təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq hüquqi şəxslərin ittifaqı kimi təsis edilmişdir.

İcbari Sığorta Bürosu (bundan sonra - “Büro”) zərərçəkən sığorta olunanların və zərər vurulan üçüncü şəxslərin maraqlarının müdafiəsini, icbari sığorta sisteminin sabitliyi və inkişafını təmin etmək üçün, habelə aşağıdakı funksiyaların həyata keçirilməsi məqsədilə hüquqi şəxslərin ittifaqı kimi təsis edilir və fəaliyyət göstərir:

- icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsi zamanı iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətini təmin etmək;
- iştirakçılarının icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar maraqlarının dövlət hakimiyyət və yerli idarəetmə orqanlarında, habelə digər orqan və təşkilatlarda təmsil və müdafiə etmək;
- icbari sığorta növləri ilə əlaqədar qanunvericiliyin və təcrübi işin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər vermək;
- icbari sığorta növləri üzrə hadisələrin araşdırılması və zərərlərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı texniki ekspert müayinələrinin həyata keçirilməsi üçün metodoloji təlimatlar işləyib hazırlamaq və tətbiq etmək;
- icbari sığorta növləri üzrə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə Büronun iştirakçılarını təmsil etmək;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində baş verən hadisələr nəticəsində sağlamlığına zərər dəyən üçüncü şəxslərə nəzərdə tutulmuş müvafiq hallarda kompensasiya ödənişlərinin verilməsini təmin etmək;
- elektron informasiya sisteminin mövcudluğunu, istifadəsini və onun digər elektron informasiya sistemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etmək;

- hər hansı icbari sığorta növünü aparmağa icazə almaq və bu növ üzrə fəaliyyət göstərmək üçün sığortaçı Büronun iştirakçısı olmalı və müvafiq icbari sığorta növü üzrə müəyyən edilmiş məbləğdə təminat depoziti yerləşdirməlidir.

Büronun iştirakçısı olmaq istəyən sığortaçı müvafiq icbari sığorta növünə icazənin verilməsi ilə bağlı sığorta nəzarəti orqanının ilkin razılığı ifadə olunan sənədin əlavə olunduğu rəsmi müraciətini Büroya təqdim etməlidir. İştirakçı sığortaçı ilə Büro arasındakı qarşılıqlı münasibətlər, o cümlədən sığortaçının Büronun fəaliyyətindəki iştirakı, onun qarşısındakı hesabatlılığı, məlumatların təqdim edilməsi və digər məsələlər Büronun nizamnaməsində nəzərdə tutulur.

İştirak haqqı Büronun iştirakçısı olmaq üçün müraciət etmiş sığortaçının ödəməli olduğu məbləğdir. İştirak haqqının məbləği sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. İştirak haqqının ödənilməsinə və təminat depozitinin yerləşdirilməsinə təsdiq edən sənədlərin Büroya daxil olduğu tarixdən sığortaçı Büronun iştirakçı sığortaçıların reyestrinə daxil edilir.

Sığortaçının Büroda iştirakına aşağıdakı əsaslarla xitam verilir:

İştirakçı sığortaçıya sığorta fəaliyyətinə verilmiş lisenziya dayandırıldıqda və ya ləğv edildikdə; İştirakçı sığortaçının bütün icbari sığorta növləri üzrə fəaliyyəti məhdudlaşdırıldıqda. Büroda iştiraka xitam verildiyi halda, Büro müvafiq sığortaçını iştirakçı sığortaçıların reyestrindən dərhal çıxarır və bu barədə özünün rəsmi internet sahifəsində məlumat yerləşdirməklə, 2 iş günü ərzində həmin sığortaçıya və sığorta nəzarəti orqanına bildiriş göndərir. Büroda iştiraka xitam verilməsi sığortaçını xitam verilmə tarixinədək bağladığı müvafiq icbari sığorta müqavilələri üzrə təqvim haqlarını və əlavə haqları ödəmək öhdəliyindən azad etmir. İştirakçı sığortaçıya sığorta fəaliyyətinə verilmiş lisenziya ləğv edildikdə onun Büroda iştirakı ilə bağlı öhdəliklərinin icrası həmin sığortaçının müvəqqəti inzibatçısı və ya ləğvətmə komissiyası tərəfindən həyata keçirilir.

Sığorta nəzarəti orqanı Büronun fəaliyyətinin, o cümlədən kompensasiya ödənişlərinin həyata keçirilməsinin tənzimlənməsinə dair müvafiq normativ hüquqi aktlar qəbul edir. Büro iştirakçı sığortaçıların, həmçinin sığorta nəzarəti orqanının qayda və təlimatları ilə müəyyən olunmuş tələblərə riayət etməməsi, habelə öhdəliklərini Büronun nizamnaməsinə uyğun yerinə yetirməməsinə dair ona məlum olan faktlar barədə sığorta nəzarəti orqanına məlumat verir. Sığorta nəzarəti orqanı iştirakçı sığortaçıda kompensasiya ödənişinin verilməsi üçün əsas ola biləcək halları aşkar etdikdə, habelə aşağıdakı qərarlardan hər hansı birini qəbul etdiyi tarixdən 1 iş günü müddətində bu barədə Büroya məlumat göndərir:

- sığorta fəaliyyətinə lisenziyanın verilməsi;
- sığortaçının yenidən təşkil olunması;
- iştirakçı sığortaçının lisenziyasının hər hansı icbari sığorta növü üzrə məhdudlaşdırılması və ya bərpası;
- iştirakçı sığortaçının lisenziyasının qüvvəsinin dayandırılması və ya bərpası;
- iştirakçı sığortaçıya müvəqqəti inzibatçının təyin edilməsi;
- iştirakçı sığortaçının sığorta fəaliyyətinə verilmiş lisenziyasının ləğvi.

Sığorta nəzarəti orqanı nəzarət funksiyalarını həyata keçirərkən, iştirakçı sığortaçıların Büro qarşısındakı öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi, o cümlədən Büroya ödənilməli olan məbləğlərin tam və ya düzgün ödənilməməsi hallarını aşkar etdikdə, belə halların aradan qaldırılması barədə həmin sığortaçıya icrası məcburi olan göstəriş verərək bu barədə Büronu məlumatlandırır.

Sığortaçılar özlərinin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətini təmin etmək üçün aktivləri ilə üzərlərinə götürdükləri sığorta öhdəlikləri arasındakı normativ nisbətə əməl etməyə borcludurlar. Bu nisbətin və onun normativ həcmnin hesablanması metodikası sığorta fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. Sığorta ehtiyatları şaxələndirmə, etibarlılıq, rentabellik, gəlirlilik və likvidlik şərtləri ilə yerləşdirilir.

Sığortaçılar öz fəaliyyətləri barədə sığorta nəzarəti orqanına hesabat verməyə borcludurlar.

Azərbaycan Respublikasının Sığorta fəaliyyəti haqqında qanunun 78-ci maddəsində şərh olunmuş tələblərə uyğun olaraq sığortaçı illik maliyyə hesabatlarını müvafiq auditor rəyi və maliyyə hesabatlarının dərc olunduğu qəzetlərin nüsxələri ilə birlikdə maliyyə ili başa çatdıqdan 3 ay

müddətində, fəaliyyətləri barədə digər hesabatları isə müvafiq hesabat dövrü başa çatdıqdan 20 gün müddətində sığorta nəzarəti orqanına təqdim etməlidir.

Sığortalama ilə əlaqədar olan bütün hüquqi münasibətlər iki qrupa bölünür: 1) sığortanı tənzimləyən, başqa sözlə, sığorta fondunun formalaşması və istifadəsi prosesini tənzimləyən hüquqi münasibətlər ; 2) sığortaçıların fəaliyyətini, onların banklarla, büdcə ilə, dövlət idarəetmə orqanları ilə fəaliyyətlərini tənzimləyən hüquqi münasibətlər. Hər iki hüquqi münasibətlər qanunvericiliklə və digər hüquqi aktlarla tənzimlənir. Lakin belə hesab olunur ki, yalnız birinci qrup hüquqi münasibətlər mülki hüquq sahəsini, ikinci qrup hüquqi münasibətlər isə dövlət, inzibati, maliyyə, cinayət, prosessual və digər sahələri əhatə edir.

Sığortaçının və sığortalının hüquqi münasibətlərini tənzimləyən əsas normativ sənəd sığorta müqaviləsidir. Müqavilədə sığorta halı baş verdikdə sığortaçının sığortalıya və ya digər şəxsə (sığorta olunan şəxsə, üçüncü şəxsə, sığortalının vərəsəsinə) ödəməli olduğu öhdəlik, sığortalının isə müəyyən edilmiş müddətlərdə sığorta haqqının ödənilməsinə öhdəsinə götürməsi göstərilir. Sığorta müqaviləsində tərəflərin razılığı ilə müəyyən olunan digər şərtlər də nəzərdə tutula bilər. Məsələn, müqavilədə icbari qaydada sığortaçının üzərinə götürdüyü sığorta öhdəlikləri, ümumi sığorta məbləği, sığorta haqqının həcmi, sığorta ödənişləri və digər hadisələr də göstərilir.

İndi isə sığorta ödənişlərini müəyyən edən əsas amilləri nəzərdən keçirək:

1) **sığorta müqaviləsi qüvvədə olduğu müddətdə sığorta faktı - halı.** Sığorta ödənişi sığorta halı baş verdiyi halın özü, yaxud da onun müqavilədə şərh olunan nəticələri (məsələn , insan bədbəxt hadisə nəticəsində sağlamlığını itirdikdə) əsasında həyata keçirilir. Müəyyən yaşadək, yaxud da ölüm hallarına qarşı sığortalanma zamanı (özünəqəsd nəticəsində ölüm hallarından başqa) sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi üçün sığortalının müqavilədə göstərilən müddət başa çatana qədər yaşamaq faktı, yaxud da ölüm faktı əsas götürülür.

2) **Sığorta halının baş verməsinin səbəbləri və vəziyyətin müəyyən edilməsi.** Sığorta halı haqqında akt sığortaçı və ya onun müvəkkili, yaxud da digər bir şəxs (məsələn, turist səfərləri zamanı qrupun rəhbəri) tərəfindən tərtib edilir. Zəruri hallarda sığortaçı sığorta halı ilə əlaqədar hüquq mühafizə orqanlarından, yanğınsöndürmə, bank və digər təşkilatlardan, sığorta halı haqqında informasiyalara malik olan tibb müəssisələrindən, digər müəssisə və kommərsiya firmalarından əlavə məlumatlar toplayır. O, həmçinin sığorta halının səbəbləri və nəticələrini müstəqil surətdə müəyyən etmək hüququna malikdir. Bu zaman idarələr, müəssisələr, banklar və digər təşkilatlar sığortaçıya kommərsiya sirri hesab edilən məlumatlar da daxil olmaqla sığorta halı ilə əlaqədar informasiyaları verməyə borcludurlar. Sığortaçı sığortalı və onun əmlak vəziyyəti haqqında məlumatları (Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla) yaymamalıdır;

3) **müqavilədə şərh olunan sığorta halının nəticələri;**

4) **Sığorta halının müəyyən edilmiş sığorta məsuliyyətinin həcminə uyğunluğu.** Məsələn, turistin şəxsi sığortası zamanı ödənilən sığorta məbləği müqavilədə həmin sığorta növü üçün nəzərdə tutulmuş sığorta məbləği limitindən, əmlak sığortası zamanı isə əmlakın faktiki dəyərindən çox ola bilməz.

5) **Sığorta halı baş verdiyi anda müqavilə qüvvədə olduqda,** başqa sözlə, sığorta halı baş verdiyi anda sığorta haqqı ödənilmiş və sənədlə təsdiq edildiyi, habelə sığorta şərtlərində şərh olunan bütün tələblərə əməl olunduğu hallarda sığorta məbləği və ya onun bir hissəsi ödənilməlidir.

6) **Sığorta halının məhz sığortalı, yaxud da sığorta olunanla və sığorta şərtlərinə zidd olmayan vəziyyətdə baş verməsi faktının rəsmi sənədlə təsdiq edilməsi.** Bu, təqdim olunan sənədlərin (bədbəxt hadisə haqqında akt, tibb müəssisəsinin və hüquq mühafizə orqanlarının rəyi və i. a.) təhlil olunması yolu ilə təsdiqlənir.

7) **Sığorta ödənişinin həcminin və onun konkret olaraq kimə verilməsinin müəyyən edilməsi.**

Bu zaman ödənişin tam və ya qismən həyata keçirilməsi məsələsi həll olunur, sığorta olunan şəxs öldükdə sığorta məbləğinin onun vərəsələrindən hansına verilməsi, vərəsənin olub-olmaması (o, kimdir, harada yaşayır və i.a.) müəyyən edilir.

Bütün bu amillər sənədlərlə təsdiq olunduqda sığorta məbləğinin ödənilməsi və müvafiq hesablaşmaların aparılması haqqında qərar qəbul olunur.

Sığortaçı sığorta məbləğinin ödənilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edə bilər :

- 1) Sığortalının, sığorta olunan şəxsin və ya onun vərəsəsinin sığorta halının baş verməsinə bilərəkdən, qəsdən səbəbkar olduqda;
- 2) Sığortalı, yaxud da digər faydalanan şəxs tərəfindən qəsdən cinayət törədildikdə (məsələn, həddən çox spirtli içki və ya narkotik maddə qəbul etdikdə, küçə və ya idman yarışları zamanı ictimai qaydalar çərçivəsindən kənara çıxılması halları baş verdikdə və i. a.) ;
- 3) Sığortalı sığortaçıya sığorta obyektini haqqında yalançı məlumatlar verdikdə (məsələn, xroniki xəstəliyin olmasının gizlədilməsi, əmlakın dəyərini şişirdilməsi, saxta sənədlərin təqdim edilməsi və i. a.)
- 4) Ziyanın dəyməsində günahkar olan şəxsdən sığortalının dəymiş ziyanın dəyərini alması və gizlətməsi və Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan digər hallarda.

Bundan başqa, müəyyən yaşa qədər yaşamaq üçün sığorta müqaviləsi bağlanarkən, bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyəti müvəqqəti itirilərkən, ölüm halları baş verərkən, işçilər təşkilatlar hesabına sığorta olunarkən və s. hallarda ödənişin aparılması qaydaları müqavilədə hökmən göstərilməlidir.

Sığorta müqaviləsinin bağlanması sığorta qaydalarının da əlavə olduğu sığorta şəhadətnaməsi (polisi) ilə təsdiq edilir.

Sığortaçı özünün peşəkarlıq fəaliyyəti nəticəsində sığortalı, sığorta olunan və faydalanan şəxslər, onların sağlamlığı, habelə həmin şəxslərin əmlak vəziyyəti haqqında məlumatları yaymamalıdır.

Sosial sığorta sahəsində münasibətlər sosial sığortanın hüquqi, iqtisadi və təşkilatı əsasları Sosial sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Sosial sığorta məcburi dövlət sığortası və könüllü (əlavə) sığorta formalarında həyata keçirilir. [31]

Məcburi dövlət sosial sığortası sığorta edənlər tərəfindən bütün əmək müqaviləsi üzrə işləyənlər üçün tətbiq edilir. Həmçinin müvafiq olaraq qanunda nəzərdə tutulmuş digər şəxslər də məcburi sosial sığortasına cəlb olunurlar.

Sosial sığortanın iştirakçıları sığortaçı, sığorta edənlər və sığorta olunanlardır.

Sığortaçının hüquqları aşağıdakılardır:

bütün sığortaedənlərdən məcburi dövlət sosial sığortası üzrə işçilərin sığorta edilməsini tələb etmək;

sosial sığorta ödəmələrinin həcmi və verilmə əsasları barədə sığorta edənlərdən arayış almaq; məcburi dövlət sosial sığortası qaydalarına sığortaedənlər tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət etmək;

könüllü (əlavə) sosial sığorta müqaviləsi üzrə öhdəliklərin icrasını tələb etmək;

qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hüquqları həyata keçirmək.

Sığortaçının vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

özünün müntəzəm ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlər görmək; sosial sığorta ödəmələrinin vaxtında hesablanıb ödənilməsinə təmin etmək; könüllü (əlavə) sosial sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərini vaxtında və tam həcmdə icra etmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Sığortaedənlər aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

sosial sığortanın bütün formalarında iştirak etmək; könüllü (əlavə) sosial sığortanı həyata keçirmək üçün sığortaçı təşkilatı müstəqil seçmək; sosial sığorta qaydalarına və könüllü (əlavə) sosial sığorta üzrə müqavilələrə əməl edilməsini tələb etmək.

Sığortaedənlərin vəzifələri aşağıdakılardır:

məcburi dövlət sosial sığortasını həyata keçirən sığortaçı təşkilatda uçota durmaq (kommersiya hüquqi şəxsləri, xarici kommersiya hüquqi şəxsin nümayəndəlik və filialları, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər istisna olmaqla);

müəyyən edilmiş müddət daxilində sosial sığorta haqqını sığortaçıya ödəmək;

sosial sığorta haqlarının uçotunu aparmaq və bu barədə sığortaçıya hesabat vermək;

hesabat dövründə fəaliyyət göstərmədiyi halda sığortaçıya hesabat əvəzinə hesabatın təqdim edilməsi üçün müəyyən edilmiş müddətdən gec olmayaraq fəaliyyətin olmaması barədə arayış təqdim etmək;

qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Sığortaolunanların hüquqları aşağıdakılardır:

onları məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta etməyi sığortaedəndən tələb etmək;

könüllü (əlavə) sosial sığorta üçün sığortaçını müstəqil seçmək;

sosial sığorta ödəmələrinin vaxtında verilməsini tələb etmək;

sosial sığorta ödəmələri təyin edilərkən sığortaçıdan və ya sığortaedəndən özünün sığorta stajı barədə məlumat almaq.

Sığortaolunanların vəzifələri aşağıdakılardır:

məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığortaçı təşkilatda uçota durmaq;

sosial sığorta haqqını vaxtında ödəmək;

sosial sığorta hadisəsinin baş verdiyini təsdiq edən sənədləri sığortaçıya və ya sığortaedənə təqdim etmək.

Məcburi dövlət sosial sığortasının vəsaitləri aşağıdakı mənbələr hesabına yaradılır: məcburi və könüllü sosial sığorta üzrə daxil olan sığorta haqqı; dövlət büdcəsindən ayırmalar; maliyyə sanksiyalarının və cərimələrin tətbiqi nəticəsində daxil olan məbləğlər; sanatoriya, kurort yollarının satışından əldə edilmiş vəsaitlər; bank kreditləri və s.

Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələrdə fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur.

4.3. Sığorta işində hüquqi münasibətlərin meydana gəlməsi və ona xitam verilməsi

Azərbaycan Respublikasında sığorta işində meydana çıxan hüquqi münasibətlər və onlara xitam verilməsi ölkənin Mülki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Sığorta müqaviləsində başlıca məsələ onun qüvvəyə minməsi tərəflər arasında razılığa gəldiyi və ya onun imzalandığı an deyil, ümumi qayda ilə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 906-cı maddəsində şərh edildiyi kimi, icbari sığorta qanunlarında və ya könüllü sığorta müqaviləsində başqa cür nəzərdə tutulmamışdırsa, sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsi halında, müqavilə bağlandığı gün saat iyirmi dördə başlanır. [2]

Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət müqavilədə göstərilən sonuncu gün saat iyirmi dördə başa çatır. Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə sığortaçı sığorta müqaviləsində olan şərtlər daxilində baş verən zərərlərə təminat verir. Sığorta müqaviləsi qüvvəyə mindikdən sonra sığorta halının baş verməsi ehtimalı olmadıqda və hər hansı səbəb üzündən sığorta riskinin ötür keçdiyi və digər hallarda sığorta müqaviləsinin müddəti vaxtından əvvəl dayandırılı (xitam verilə) bilər.

Sığorta müqaviləsinə aşağıdakı hallarda vaxtından əvvəl xitam verilir:

- sığorta predmeti artıq mövcud olmadıqda;
- aşağıdakı hallar istisna olmaqla, sığortalı fiziki şəxs öldükdə və ya sığortalı hüquqi şəxs ləğv olunduqda:
- sığorta müqaviləsi üzrə sığortalı olmayan sığorta olunan vəfat etdikdə sığortalının onun başqası ilə əvəz olunması təklifinə sığortaçı etiraz etdikdə;
- İcbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda, yaxud sığorta müqaviləsində digər hal nəzərdə tutulmamışdırsa, sığortalanmış əmlak özgəninkiləşdirilərkən sığortaçı sığortalının hüquq və vəzifələrinin əmlakın yeni mülkiyyətçisinə, sahibinə və ya istifadəçisinə keçməsinə etiraz etdikdə; əmlak özgəninkiləşdirilərkən sığortaçı sığortalının hüquq və vəzifələrinin əmlakın yeni mülkiyyətçisinə, sahibinə və ya istifadəçisinə keçməsinə etiraz etmədikdə əlavə sığorta haqqı ödənilmədən sığorta müqaviləsi üzrə sığortalı dəyişdirilir;
- sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı olmadıqda və sığorta riskinin mövcudluğu, səbəbi sığorta hadisəsi olmayan hallara görə başa çatdıqda;
- sığortaçı sığortalı qarşısında öz öhdəliklərini tam olaraq yerinə yetirdikdə;

- sığortalı sığorta haqqını icbari sığorta qanunlarında və ya sığorta müqaviləsində müəyyən edilən qaydada ödəmədikdə;
- sığorta marağı artıq mövcud olmadıqda;
- sığortalı və ya sığortaçı sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi tələbi ilə çıxış etdikdə.

Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu dövrdə sığortalı məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmişdirsə, yaxud onun fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmənin qərarı ilə məhdudlaşdırılmışdırsa, mülki məsuliyyət sığortası üzrə müqavilə məhkəmənin müvafiq qərarının qüvvəyə mindiyi andan xitam verilmiş hesab edilir, digər hallarda isə belə sığortalının hüquq və vəzifələrini onun qəyyumu və ya himayəçisi həyata keçirir.

Qeyd edilən hallarda sığorta müqaviləsinə xitam verilməsi üçün əsas olan şərait yarandıqda, müqaviləyə xitam verilməsində maraqlı olan tərəf dərhal digər tərəfi bu barədə xəbərdar etməlidir. Sığorta müqaviləsinə sığortalının və ya sığortaçının tələbi ilə vaxtından əvvəl xitam verilməsinə bu barədə bir tərəf digərinə ən azı 30 gün əvvəl (əgər müqavilə beş ildən çox müddətə bağlanmış olduqda 60 gün, 3 aydan az müddətə bağlanmış olduqda isə 5 iş günü əvvəl) tələbini əsaslandırıdığı yazılı bildiriş göndərməlidir. [30]

Sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verildikdə sığortalının sığortaçıya ödədiyi sığorta haqqı məbləği aşağıdakı şərtlərlə sığortalıya qaytarılır:

- sığorta müqaviləsinə (qrup halında sığorta zamanı həm də müqaviləyə hər hansı bir sığorta predmetinə münasibətdə) sığortalının tələbi ilə vaxtından əvvəl xitam verildikdə, sığortaçı həmin müqavilə üzrə (qrup halında sığorta zamanı isə müqavilənin hər hansı sığorta predmeti ilə bağlı sığorta haqqına mütənasib olan) sığorta haqqının qaytarılan hissəsindən işlərin aparılması xərclərinin müqavilənin qurtarmamış müddətinə mütənasib hissəsini çıxmaqla həmin müddət üçün sığorta haqlarını ona qaytarır. Sığortalının sığorta müqaviləsinə xitam verilməsi ilə bağlı tələbi sığortaçının sığorta müqaviləsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirməməsi ilə bağlıdırsa, sığortaçı sığorta haqlarını (qrup halında sığorta zamanı həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmeti üzrə ödənilmiş sığorta haqlarını) bütünlüklə sığortalıya qaytarır;
- sığorta müqaviləsinə (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqaviləyə hər hansı bir sığorta predmetinə münasibətdə) sığortaçının tələbi ilə vaxtından əvvəl xitam verildikdə o, sığorta haqlarını (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmeti üzrə ödənilmiş sığorta haqlarını) bütünlüklə sığortalıya qaytarır; əgər bu tələb sığortalının sığorta müqaviləsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirməməsi ilə bağlıdırsa, sığortaçı müqavilənin qurtarmamış müddəti üçün sığorta haqlarını (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmeti üzrə ödənilmiş sığorta haqlarını) qaytarır. Bu halda sığortaçı sığorta müqaviləsi üzrə (qrup halında sığorta zamanı isə müqavilənin hər hansı sığorta predmeti ilə bağlı sığorta haqqına mütənasib olan) sığorta haqqının qaytarılan hissəsindən işlərin aparılması xərclərinin müqavilənin qurtarmamış müddətinə mütənasib hissəsini çıxmaqla bilər;
- sığorta müqaviləsinə (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqaviləyə hər hansı bir sığorta predmetinə münasibətdə) vaxtından əvvəl xitam verildiyi halda, əgər xitam verilməsinə qədər sığortaçı tərəfindən sığortalıya ödənilmiş sığorta haqqına (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmeti üzrə ödənilmiş sığorta haqlarına) bərabər və ya ondan çox miqdarda sığorta ödənişi verilmişdirsə, sığorta haqqı (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmeti üzrə ödənilmiş sığorta haqları) sığortalıya qaytarılır;
- sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verildiyi halda, əgər xitam verilməsinə qədər ödənilmiş sığorta haqqından (qrup halında sığorta zamanı, həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmeti üzrə ödənilmiş sığorta haqlarından) az miqdarda sığorta ödənişi verilmişdirsə, həmin sığorta haqqı məbləği ilə sığorta ödənişi məbləği arasındakı fərq miqdarında sığorta haqqının sığortalıya qaytarılması müvafiq olaraq nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu dövrdə sığortalı məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmişdirsə, yaxud fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmənin qərarı ilə məhdudlaşdırılmışdırsa, mülki məsuliyyət sığortası üzrə müqavilə məhkəmənin müvafiq qərarının qüvvəyə mindiyi andan xitam verilmiş hesab edilir. Bu halda sığortaçı həmin müqavilə üzrə işlərin aparılması xərclərini çıxmaqla müqavilənin (qrup halında sığorta zamanı həm də müqavilənin hər hansı bir sığorta predmetinə münasibətdə) qurtarmamış müddəti üçün sığorta haqlarını sığortalının qanuni nümayəndəsinə qaytarır.

Həmçinin əqdlərin etibarsızlığının Mülki Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş ümumi əsasları ilə yanaşı, sığorta müqaviləsi aşağıdakı hallarda bağlandığı andan etibarsız sayılır: sığorta obyektini məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən müsadirə edilməli əmlakla bağlı olduqda; sığorta müqaviləsi sığortaçının və ya sığortalının adından müqavilə bağlamağa ixtiyarı olmayan şəxslərlə bağlandıqda; sığorta müqaviləsi bağlandığı anda sığorta predmeti mövcud olmadıqda; sığorta obyektini sığortalının qeyri-qanuni mənafeleləri ilə, həmçinin sığortalı qanunvericiliklə qadağan olunmuş mənafeleləri ilə bağlı olduqda; əmlak bir və ya bir neçə sığorta müqaviləsi ilə həqiqi dəyərindən artıq məbləğə sığortalandıqda sığorta məbləğinin sığorta dəyərindən artıq olan hissəsində; sığorta qaydalarında nəzərdə tutulmayan və sığortalının vəziyyətini pisləşdirən əlavə şərtlər sığorta müqaviləsinə daxil edildikdə həmin şərtlərə münasibətdə; sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ olmayan və ya müvafiq sığorta növünü aparmağa icazəsi olmayan şəxs sığortaçı qismində müvafiq sığorta müqaviləsinə bağlandıqda (bu halda ödənilmiş sığorta haqları tam həcmdə sığortalıya qaytarılır); sığorta marağı mövcud olmadıqda. [2]

4.4. Sığorta müqaviləsinin obyektləri və subyektləri

Sığorta obyektini sığortalının, yaxud sığorta olunanın qanuna zidd olmayan hər hansı əmlak mənafeyidir. Qanuna zidd mənafelelər, həmçinin qanuni, lakin sığortalı qadağan olunan mənafelelər, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində və digər qanunlarda nəzərdə tutulmuş cərimələr, habelə oyunlarda, mərcələrdə, lotoreyalarda iştirakla bağlı mənafelelər sığorta obyektini ola bilməz.

Sığorta obyektini 2 yerə ayrılır:

- şəxsi sığortanın obyektini;
- əmlak sığortasının obyektini.

Şəxsi sığortanın obyektləri sığortalının və ya sığorta olunanın həyatı, sağlamlığı, əmək qabiliyyəti və pensiya təminatı ilə bağlı əmlak mənafeleləridir.

Əmlak sığortasının obyektlərinə isə sığortalının əmlaka sahibliyi, ondan istifadəsi və ya ona sərəncam verməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, digər fiziki şəxslərin sağlamlığına xəsarət verilməsi və ya fiziki şəxslərin əmlakına, həmçinin hüquqi şəxslərə vurduğu zərərin əvəzinin ödənilməsi, istehsalat fəaliyyəti ilə bağlı əmlak mənafeleləridir.

Ümumiyyətlə, əmlak sığortasına əmlakın və mülki məsuliyyətin sığortası aiddir. Əmlakın sığortası zamanı əmlakın zədələnməsi, itirilməsi (məhv olması) və çatışmazlığı, eyni zamanda əmlak hüquqlarının itirilməsi ilə bağlı risklər sığortalınır. Mülki məsuliyyətin sığortası zamanı isə üçüncü şəxslərin həyatına, sağlamlığına, yaxud əmlakına zərər vurulması nəticəsində yaranan öhdəliklərə görə, habelə mülki-hüquqi müqavilələrlə bağlı yaranan məsuliyyətə görə risklər sığortalınır. Burada həm zərər vurmağa görə, həm də müqavilə şərtlərinin pozmağa görə mülki məsuliyyətin sığortası nəzərdə tutulur.

Sığorta müqaviləsinin subyektləri isə aşağıdakı sığorta iştirakçılarından ibarətdir: sığortaçılar, sığortalılar və digər şəxslər (sığorta ödənişləri, sığorta və sığortalı olmayanların aldıkları məbləğlər, bank müəssisələri, maliyyə, vergi və hüquq-mühafizə orqanları, dövlət idarəetmə təşkilatları və i.a.). Sığortalı və onun varisi qismində mülkü hüquqi münasibətlərinin istənilən iştirakçısı çıxış edə bilər. Sığortada iştirak edən tərəflərdən biri (sığortaçı) digər tərəfin (sığortalının) sığorta riskinin öz öhdəsinə götürür. Bu zaman sığorta halının baş verməsi ilə əlaqədar dəyən ziyanın (əgər bu

qabaqcadan nəzərdə tutulduğu kimi dağıdıcı təsir etmişdir və ya onun təsiri digər nəticəyə gətirib çıxarmışdırsa) sığortalıya, yaxud da digər şəxsə ödənilməsinə öz öhdəsinə götürür. Digər tərəf isə (sığortalı) müəyyən edilmiş sığorta haqqının vaxtında ödənilməsinə və sığorta ilə əlaqədar digər hərəkətləri yerinə yetirəcəyini öhdəsinə götürür.

Sığorta müqaviləsi yazılı olaraq əsasən aşağıdakı hər hansı bir formada bağlanır:

- tərəflərin müvafiq sığorta qaydaları əsasında sığorta müqaviləsi adlanan sənəd tərtib edərək qarşılıqlı imzalanması yolu ilə;
- müvafiq sığorta qaydaları ilə sığortalının razı olmasını təsdiq etməsi şərti ilə sığortaçı tərəfindən ona sığorta şəhadətnaməsinin verilməsi yolu ilə;
- icbari sığorta qanunlarında nəzərdə tutulmuş digər qaydada.

Sığorta müqaviləsində bir neçə sığortaçının iştirak etməsi də mümkündür. Ölkəmizdə qüvvədə olan qanunvericiliyə görə (Mülki Məcəllənin 893 və 895-ci maddələri) şərikli sığorta, ikiqat (çoxqat) və təkrarsığorta münasibətləri tətbiq olunur.

Şərikli sığorta bir neçə sığortaçının aralarında bağladıkları müqaviləyə müvafiq olaraq, sığorta ödənişi üzrə öhdəlikləri bölüşdürməklə sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sığorta risklərini eyni zamanda sığortalamaları ilə bağlı fəaliyyət və bununla əlaqədar yaranan münasibətlərdir.

Sığorta obyektini bir müqavilə ilə bir neçə sığortaçı tərəfindən sığortalana bilər. Bu müqavilədə hər bir sığortaçının razılaşıdırılmış paylar əsasında hüquq və vəzifələrini müəyyən edən şərtlər olmalıdır.

Sığortalı qarşısında öhdəliyi öz payı miqdarında olmaqla şərikli sığortaçılardan biri sığortalı ilə münasibətdə bütün şərikləri təmsil edə bilər. Müvafiq sığorta növü üzrə fəaliyyət göstərməyə icazəsi olmayan sığortaçı şərikli sığortada iştirak edə bilməz.

Sığorta müqaviləsi bağlanan andaki həqiqi, yəni sığorta dəyərindən artıq məbləğdə əmlakın eyni risklərdən iki və ya daha çox sığortaçıda sığortalınması halında (ikili və ya çoxqat sığorta halında), sığorta hadisəsinin baş verdiyi zaman dəyən zərər üzrə sığortaçılardan hər biri onunla bağlanmış sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta məbləğinə mütənasib qaydada, ümumilikdə sığorta dəyərindən artıq olmamaq şərti ilə öhdəlik daşıyır. Əgər böyük məbləğdə dəyərə malik olan əmlak mənafeyi sığortalanırsa, onda hər sığortaçının konkret öhdəlikləri (sığortanın şərtləri) müəyyən olunmalıdır.

Təkrarsığorta münasibətlərində sığortaçı digər bir sığortaçının üzərinə götürdüyü sığorta ödənişi riskini sığortalayır. Başqa sözlə, sığortaçı üzərinə götürdüyü öhdəliklərə görə riski başqa bir sığortaçıya "ötürür". Lakin buna baxmayaraq əsas sığorta müqaviləsinə görə müqavilə tərəflərindən biri kimi məsuliyyət birinci sığortaçının üzərində qalır. Həmçinin, ardıcıl olaraq bir neçə təkrarsığorta müqaviləsinin bağlanması da mümkündür. Ümumiyyətlə, təkrarsığorta sığortaçının sığorta müqaviləsi üzrə sığortaladığı və ya təkrarsığortaladığı risklərin bütövlükdə, yaxud bir hissəsinin sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada təkrarsığortaçı ilə bölüşdürülməsi və ya təkrarsığortaçıya ötürülməsidir. Təkrarsığortanın şərtləri təkrarsığortaçı və təkrarsığortalı arasında yazılı formada bağlanan təkrarsığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilir. Sığortaçı və ya təkrarsığortaçı sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri üzrə sığortaladığı (təkrarsığortaladığı) riskləri təkrarsığorta etdirərkən müvafiq sığortalıların və ya təkrarsığortalıların razılığı tələb olunmur.

Təkrarsığorta fakultativ və ya obliqator formada, mütənasib və ya qeyri-mütənasib növlər üzrə aparıla bilər. Mütənasib təkrarsığorta müvafiq sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsinin baş verdiyi təqdirdə, təkrarsığortaçının təkrarsığorta müqaviləsi üzrə qəbul etdiyi sığorta riskinə mütənasib məbləğdə sığorta ödənişi vermək öhdəliyinin müəyyən edildiyi təkrarsığorta növüdür.

Qeyri-mütənasib təkrarsığorta müvafiq sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsinin baş verdiyi təqdirdə, təkrarsığortaçının təkrarsığortalının şəxsi tutumundan artıq olan məbləğdə sığorta ödənişi vermək öhdəliyinin müəyyən edildiyi təkrarsığorta növüdür. Fakultativ təkrarsığorta hər bir riskin ayrılıqda qiymətləndirilməsinə əsasən onun təkrarsığortalınmasını nəzərdə tutan təkrarsığortanın formasıdır. Obliqator təkrarsığorta təkrarsığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunan şərtlərə cavab verən bütün risklərin təkrarsığortalınmasını nəzərdə tutan təkrarsığortanın formasıdır.

İcbari sığortanın həyata keçirilməsi icbari sığorta qanunları ilə tənzimlənir. Ölkəmizdə icbari sığortanın xüsusi çəkisi son beş ildə (2010-cu ildə 48983,1 min manat, 2015-ci ildə 194683,0 min manat olmuşdur) 4,0 dəfə artmışdır.

Xeyrinə icbari sığorta müqaviləsi bağlanmalı olan şəxs sığortalanmadığını bildikdə onu sığorta etdirmək vəzifəsi olan şəxsdən sığorta etdirilməsini məhkəmə qaydasında tələb etmək hüququna malikdir. İcbari sığorta qanunları ilə icbari sığorta etdirmək vəzifəsi müəyyən olunmuş şəxs bu vəzifəni yerinə yetirmədikdə və ya müvafiq sığorta müqaviləsini həmin qanunlarda nəzərdə tutulmuş şərtlərlə müqayisədə sığorta olunanın vəziyyətini pisləşdirən şərtlərlə bağladıqda həmin şəxs müvafiq icbari sığorta üzrə sığorta hadisəsi kimi tanına bilən hadisənin baş verdiyi, yaxud halın yarandığı zaman sığorta olunan qarşısında ən azı həmin icbari sığorta üzrə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sığorta təminatı həddində öhdəlik daşıyır. İcbari sığorta qanunlarında fərqli müddəaların nəzərdə tutulduğu hallar istisna olmaqla, icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsindən irəli gələn münasibətlər Mülki Məcəllə və Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. İcbari sığorta qanunları ilə üzərinə icbari qaydada sığorta etdirmək vəzifəsi qoyulan şəxs müvafiq icbari sığorta növünü aparmağa icazəsi olan sığortaçıını sərbəst seçmək hüququndan istifadə etməklə müvafiq icbari sığorta müqaviləsini bağlamağa borcludur. İcbari sığorta növünü aparmağa icazəsi olan sığortaçı müvafiq riskləri sığorta etdirmək üçün müraciət edən və sığorta marağı olan şəxslə icbari sığorta müqaviləsi bağlamaqdan imtina edə bilməz. Sığortalı qismində sığorta etdirməli olan şəxsin, eləcə də sığortaçı qismində sığortalamaya borclu olan sığortaçının müvafiq icbari sığorta müqaviləsini bağlamaması Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olur.

Azərbaycan Respublikasının Mülkü Məcəlləsində sığorta müqaviləsində iştirak edən tərəflərin bəzi hüquq və öhdəlikləri şərh olunur. Xüsusilə də 911, 912, 913, 914, 923-cü və digər maddələrində nəzərdə tutulmuşdur ki, əmlak sığortası ilə əlaqədar müqavilə bağlanarkən sığortaçı sığorta olunan əmlaka baxmaq, zəruri hallarda isə onun həqiqi dəyərini müəyyən etmək məqsədilə ekspertiza təyin etmək hüququna malikdir; o, sığorta haqlarını hesablayır, sığortalıya sığorta şəhadətnaməsi verir; sığorta halı baş verdikdə onun səbəblərini, yaranmış vəziyyəti hüquqi fakt kimi təsdiq edən sığorta aktını tərtib edir, dəyən ziyanın həcmi və sığorta məbləğini müəyyənləşdirir və onu ödəyir, dəyən ziyanın məhkəmə qaydasında günahkar şəxslər tərəfindən ödənilməsinə təşkil edir, sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi, yaxud da ondan imtina olunması haqqında qərar qəbul edir. Şəxsi sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortaçının sığorta olunan şəxsin faktiki sağlamlıq vəziyyətinə qiymət vermək üçün onu müayinədən keçirmək hüququ vardır. Sığortalı isə öz növbəsində sığortalanma haqqında ərizə verir (əgər sığorta könüllüdürsə), birdəfəlik, yaxud da hissə-hissə sığorta haqqı ödəyir, sığorta münasibətləri üçün əhəmiyyət daşıyan zəruri məlumatları sığortaçıya verir, sığorta şəhadətnaməsini saxlayır, hissə-hissə haqların ödənilməsinə vaxtından əvvəl dayandırmaq hüququna (onu bununla əlaqədar nəticə təmin edirsə) malikdir.

Sığortalı, sığorta halı baş verdikdən sonra: bu barədə sığortaçıya məlumat verməyə, ziyan dəymiş əmlakın xilas edilməsi və müəyyən qaydaya salınması ilə əlaqədar işləri yerinə yetirməyə, sığorta halının vəziyyəti və baş verməsi səbəbləri, dəyən ziyanın həcmi haqqında məlumat verməyə borcludur və sığortaçı qarşısında məhkəmə qaydasında həll olunmayan məsələ barədə iddia qaldırmaq hüququna malikdir. Şəxsi sığorta müqaviləsində göstərilən sığorta olunmuş şəxsi sığortalı başqa bir şəxslə yalnız sığorta olunan şəxsin və sığortaçının razılığı ilə əvəz edə bilər. Sığortalının isə sığorta müqaviləsində göstərilən varisini başqa bir şəxslə yalnız yazılı şəkildə sığortaçını məlumatlandırmaqla əvəz etmək hüququ vardır. Şəxsi sığorta müqaviləsi üzrə sığorta olunan şəxsin razılığı ilə təyin edilmiş varisin başqası ilə əvəzlənməsinə yalnız həmin şəxsin razılığı ilə yol verilir. Varis sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan öhdəliklərdən hər hansı birini yerinə yetirmiş olduqda, yaxud da sığortaçı qarşısında sığorta ödənişinin və ya sığorta məbləğinin ödənilməsinə dair tələb qoyduqda hər hansı başqa bir şəxslə əvəz edilə bilməz.

Əmlak sığortası müqaviləsi üzrə sığorta halının baş verməsi haqqında məlumat alan kimi sığortalı bu barədə vaxt itirmədən və ləngimədən sığortaçıya, yaxud da onun nümayəndəsinə məlumat verməyə borcludur. Müqavilədə məlumat verilməsinin müddəti və üsulu nəzərdə tutulduğu hallarda həmin müddətdə və üsulla sığortaçıya informasiya çatdırılmalıdır. Bu sığortalının varisinə də

aidir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsi sığortaçıya sığorta ödənişini həyata keçirməkdən imtina etmək hüququ verir. Lakin bu, sığortaçının sığorta halı haqqında məlumatı olması sübuta yetirilmədiyi, yaxud da bu barədə onda məlumatın olmaması sığorta ödənişinin icra olunmasının onun vəzifəsinə aid olmaması sübuta yetirildiyi zaman mümkün ola bilər. Sığorta halı sığorta olunmuş şəxsin ölümü və ya onun səhhətinə ziyan vurmasının səbəbi hesab edildikdə göstərilən qaydalar şəxsi sığorta müqaviləsinə də aid edilir.

Əmlak sığortası müqaviləsində nəzərdə tutulan sığorta halı baş verdikdə sığortalı mövcud vəziyyətdən mümkün olan itkini azaltmaq üçün ağıllı və münasib tədbirlər görməyə borcludur. Bu zaman sığortalı sığortaçının məsləhətlərinə qulaq asmalıdır. İtkinin azaldılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərlə əlaqədar zəruri xərclər sığortaçı tərəfindən (hətta müvafiq tədbirlər nəticə vermədiyi hallarda da) ödənilməlidir. Bunun üçün işlənilmiş metodikadan istifadə oluna bilər. Sığortalı itkinin azaldılması məqsədilə qəsdən münasib tədbirlər görmədikdə sığortaçı itkinin ödənilməsindən azad edilir. Sığorta halı sığortalı, onun varisi, yaxud da sığortalanan şəxs tərəfindən qəsdən törədildikdə də sığortaçı sığorta ödənişini həyata keçirməkdən, yaxud da sığorta məbləğini verməkdən azad olunur. Sığortalının və ya onun varisinin kobud ehtiyatsızlığının ucbatından sığorta halı baş verdikdə sığortaçının əmlak sığortası ilə əlaqədar bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan sığorta ödənişindən azad edilməsi nəzərdə tutula bilər. Lakin bu zaman sığortaçı sığorta olunan şəxsin həyatına və ya sağlamlığına dəyən ziyana görə mülki məsuliyyətin sığortası müqaviləsi üzrə nəzərdə tutulan ödənişi yerinə yetirməkdən azad olunmur.

Aşağıdakı halların təsiri nəticəsində sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaçı sığorta ödənişlərini həyata keçirməkdən və sığorta məbləğini ödəməkdən (sığorta müqaviləsində digər şərtlər nəzərdə tutulmamışdırsa) azad olunur:

- nüvə partlayışı, radiasiya, yaxud da radioaktiv zədələnmənin təsiri;
- hərbi əməliyyatlar, habelə manevrlər və ya hərbi tədbirlər;
- vətəndaş müharibəsi, hər cür xalq ixtişaşları və ya tətilə .

Əmlak sığortası müqaviləsində başqa hallar nəzərdə tutulmadıqda sığortaçı mənimsəmə, müsadirə etmə, dövlət orqanlarının sərəncamı ilə sığortalanmış əmlaka həbs qoyulduqda, yaxud da onun məhv edilməsi nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsindən azad edilir. Əmlak sığortası müqaviləsində başqa hallar nəzərdə tutulmadıqda sığortaçı ödənilmiş məbləği geri qaytarmaq üçün sığortaçı qarşısında tələb qoymaq imkanı əldə edir. Sığortaçıya keçmiş tələbetmə hüququ, sığortalı (onun varisi) ilə baş vermiş itki üçün məsuliyyət daşıyan şəxs arasındakı münasibətləri tənzimləyən qaydalara əməl olunmaqla reallaşdırılır. Sığortalı (onun varisi) bütün sənədləri və sübutları, subroqasiya hüququ üzrə zəruri məlumatları sığortaçıya verməlidir ki, o, (yəni sığortaçı) üzərinə düşən işləri həyata keçirə bilsin. Sığortalının məsuliyyətsizliyi və səhlənkarlığı ucbatından bunlara əməl olunmadıqda sığortaçı sığorta ödənişini həyata keçirməkdən ya tamamilə, ya da qismən azad oluna və ödənilmiş sığorta məbləğinin geri qaytarılmasını tələb edə bilər.

Artıq qeyd olunduğu kimi, sığorta obyektinə əmlak mənafeələrindən ibarətdir. Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuşdur ki, müəyyən bir əmlakın çatışmazlığı (azalması) və ya zədələnməsi (xarab olması) nəticəsində itkinin baş verməsi riski ilə yanaşı, sığorta obyektinə kimi müqavilədən kənar mülki - hüquqi məsuliyyət və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar itkilərin riski də ola bilər. Əmlak sığortasının obyektinə olan əmlak riskləri həmin normalara uyğun olaraq qapalı, tükənməz xarakterə malik deyildir.

Sığortalananın obyektinə olan sığorta mənafeyi sığorta hüququnun hamı tərəfindən qəbul edilmiş iki prinsipini nəzərdə tutur : 1) sığorta marağı olmadan sığortalama da ola bilməz; 2) sığorta ödənişinin mümkün olan maksimum həcmi həmişə sığortaya olan maraqla müəyyən edilir. Odur ki, əmlak yalnız onun sığortalanmasına marağı olan şəxsin xeyrinə sığortalana bilər. Bu şəxs həm mülkiyyətçi, həm də digər şəxs, habelə konkret əmlak növünə öhdəlik hüququna malik olan şəxs (məsələn, girov saxlayan, icarədar, etibarnamə ilə idarə edən və i.a.) ola bilər. Varis kimi də həmin əmlakın saxlanmasında marağı olan şəxs ola bilər. Həmin şəxsin həmin əmlaka sığorta marağı olmadıqda (məsələn, təşkilatın əmlakında muzzdlu işçinin) o, həmin əmlakı sığortalatdırma bilməz, bağlanmış sığorta müqaviləsi isə etibarsız hesab olunur.

Əmlak sığortasının obyektı əmlak mənafeyi ilə yanaşı, həm də əmlak məsuliyyəti (onun başverməsi riski) ola bilər. Həm sığortalının, həm də məsuliyyətin həvalə olunduğu başqa bir şəxsın, məsələn, yüksək təhlükəlilik mənbəyi sahibinin və onun etibarnaməsi ilə bu mənbəni idarə edən şəxsın məsuliyyət riski sığortalana bilər. Belə sığortalananmış şəxs sığortalı deyildirsə, müqavilədə adı çəkilmirsə, onda yalnız sığortalının özünün məsuliyyət riski sığortalananmış hesab olunur. Sığortalı sığortaçıya yazılı şəkildə məlumat verməklə (məsələn, ona avtomobil nəqliyyatının idarə edilməsi ilə əlaqədar yeni etibarnamə verildiyi hallarda), lakin əvəz etmə imkanının sığorta müqaviləsində istisna təşkil etdiyi göstərildikdə, sığorta halı baş verənə qədər sığorta olunmuş şəxsi digəri ilə əvəz etmək hüququna malikdir.

Sahibkarlıq riskinin sığortalınması müqaviləsi, başqa sözlə, sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticəsində gəlirin əldə edilməməsi riskinə xüsusi yer ayrılır. Bu halda yalnız sığortalının (sahibkarlıqla məşğul olan şəxsın) özünün riski və yalnız onun xeyrinə sığortalana bilər. Üçüncü şəxs sahibkarın sahibkarlıq riskini sığortalaya bilməz. Çünki sahibkar onu özü, öz vəsaiti (gəlirləri) hesabına etməyə borcludur. Əgər sahibkar (sığortalı) bu müqaviləni digər bir şəxsın (varisin) xeyrinə bağlayarsa, müqavilə sığortalının xeyrinə bağlanmış hesab olunur.

Şəxsi sığorta müqavilələrinin başlıca xüsusiyyəti onda sığorta məbləğinin (sığorta ödənişinin) maksimum həcmnin olmamasıdır. Ona görə də bu müqavilələrdə sığorta məbləğləri tərəflərin özləri tərəfindən müəyyən edilir və həm də məhdudlaşdırıla bilməz.

Şəxsi sığorta müqaviləsində vətəndaşların həyatına və sağlamlığına ziyan vura bilən, müəyyən yaşa çatana qədər, yaxud da onların həyatında müqavilədə göstərilən hadisələrdən birinin baş verməsi riski sığortalınır. Bu zaman müqavilənin şərtlərinə görə sığortalanan şəxsin özü və ya onun müəyyən etdiyi istənilən şəxs sığortalı hesab edilə bilər. Müqavilədə varis göstərilmədiyi hallarda onun özü varis hesab edilir (o, öldükdə isə varisləri varis hesab edilir).

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində müqavilənin qüvvədə olduğu dövrdə sığorta riskinin nəticələrinin artırılması da şərh olunmuşdur. Əmlak müqaviləsi qüvvədə olduğu dövrdə sığortalı (onun varisi) mövcud vəziyyətdə baş vermiş və ona məlum olan əhəmiyyətli dəyişikliklər barədə sığortaçıya əlavə məlumat (əgər bu dəyişikliklər sığorta riskinin artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilərsə) verməyə borcludur. Sığorta riskinin artması ilə əlaqədar məlumatlandırılan sığortaçı sığorta müqaviləsində dəyişikliklər edilməsini və ya riskin artmasına uyğun həcmdə əlavə sığorta haqqı tələb etmək hüququna malikdir. Sığortalı (onun varisi) sığorta müqaviləsində dəyişikliklər olunmasına və ya əlavə sığorta haqqı ödənilməsinə etiraz etdikdə sığortaçı müqaviləyə xitam verilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Sığortalı və ya onun varisi nəzərdə tutulan vəzifələri yerinə yetirmədikdə sığortaçı müqaviləsinə xitam verilməsi ilə yanaşı, həm də onun ləğv edilməsi ilə əlaqədar olan xərclərin sığortalı tərəfindən ödənilməsinə tələb edə bilər.

4.5.Könüllü sığorta müqaviləsi anlayışı

Könüllü və icbari sığorta bir - birindən fərqlənir. Könüllü sığorta sığortalı ilə sığortaçı arasında bağlanan müqavilə əsasında kəyata keçirilir. Könüllü sığortanın həyata keçirilməsi qaydaları "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq sığortaçının özü tərəfindən müstəqil müəyyən edilir. Sığortanın konkret şərtləri isə sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığorta qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

İcbari sığortada sığortaçı obyektlərin sığortalınması ilə əlaqədar sənədləri və uçot qeydlərini rəsmiyyətə salır, sığorta şəhadətnaməsini sığortalıya təqdim edir. Sığortalı isə müvafiq qanuna uyğun olaraq sığorta haqqını ödəməyə borcludur. Sığorta haqqı vaxtında ödənilmədikdə onun məhkəmə yolu ilə ödənilməsi üsulundan istifadə edilə bilər.

Könüllü sığortada müqavilənin bağlanmasına sığortalının yazılı şəkildə ərizəsi və şifahi qaydada müraciət etməsi ilə başlanır və ona sığorta şəhadətnaməsinin təqdim olunması ilə başa çatır. Müqavilə yalnız sığortalı tərəfindən birdəfəlik, yaxud da ilkin sığorta haqqı ödənildikdən sonra qüvvəyə minir. Könüllü sığorta müqaviləsinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, icbari sığortadan fərqli olaraq üçtərəfli, ayrı - ayrı hallarda isə çoxtərəfli ola bilər. Belə ki, şəxsi sığorta müqaviləsinə

əsasən sığorta məbləğini və ya digər məbləğləri ya sığortalının özü, ya sığorta olunan, ya onun varisi, yaxud da göstərilən şəxslərin qanuni varisləri ala bilərlər. Uşaqların sığortalanması üzrə, məsələn bir deyil, iki və daha çox sığortalı ola bilər. Çünki sığortalama şərtlərində sığortalının dəyişdirilməsinə icazə verilir. Sığorta müqaviləsi yalnız mülkiyyətçi ilə deyil, həm də əmlak sahibi (məsələn, avtomobillərin sığortalanması müqaviləsində mülkiyyətçi ondan istifadə edənə etibarnamə verir) ilə bağlana bilər.

Könüllü sığorta müqaviləsində hər iki tərəf (sığortaçı və sığortalı) qabaqcadan öz üzərlərinə öhdəlik götürdüklərinə görə onu qarşılıqlı müqavilə öhdəlikləri sırasına aid edirlər. Sığortaçı sığorta halı baş verdikdə müqavilədə nəzərdə tutulan şərtlərə uyğun olaraq sığorta ödənişlərini həyata keçirməlidir. Sığortalı isə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq müddətlərdə sığorta haqqını ödəməyə borcludur. Qarşılıqlı sığorta öhdəliklərinin xüsusiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, sığortalı ödədiyi sığorta haqqına olan mülkiyyət hüququnu, başqa sözlə, öz puluna sahibolma, ondan istifadə etmə və ona sərəncam vermə hüquqlarını itirir. Bu ödəmələr sığorta fonduna daxil olur və sığorta halı baş verdikdə ziyan çəkənlər arasında bölüşdürülür. Sığorta təminatı dövründə hər hansı bir sığortalı ziyan çəkəndə, onun yalnız ödədiyi sığorta haqqı geri qaytarılmır. Burada yalnız müəyyən olunan yaş həddinə qədər yaşamağın sığortalanması istisna təşkil edir. Çünki şəxsi sığorta növündə sığortalı bağladığı müqaviləyə əsasən fərdi qaydada ehtiyat yaradır.

Sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan öhdəliklər adi müqavilə öhdəliklərindən onunla fərqlənir ki, sığorta müqavilələrindəki şərtlərin yerinə yetirilməsində müəyyən edici rol sığorta riski oynayır. Sığortalama zamanı sığortalı icbari qaydada sığorta haqqı ödəyir, sığortaçı isə yalnız sığorta halının nəticələrinə görə pul ödəyir. Sığorta dövründə bu hal baş vermədikdə sığortaçının üzərinə götürdüyü öhdəliklər yerinə yetirilməmiş olaraq qalır. Bununla əlaqədar olaraq sığorta qanunvericiliyində yalnız sığorta öhdəliklərini müəyyən edən ümumi prinsiplər öz əksini tapır, sığortanın konkret şərtləri isə hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda müəyyən olunmuş qaydalarla tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində mülki və şəxsi sığorta müqaviləsinin çox mühüm şərtləri müəyyən edilmişdir:

- şəxsi sığorta müqaviləsi üzrə - sığorta olunan şəxs haqqında;
- əmlak sığortası müqaviləsi üzrə - sığorta obyektini olan müəyyən bir əmlak və ya əmlak mənafeyi haqqında.

Bundan başqa, əmlak və şəxsi sığorta üzrə aşağıdakı çox mühüm şərtlər də müəyyən edilmişdir :

- sığorta halının xarakteri;
- sığorta məbləğinin həcmi . [2]

Bu şərtlərdən hər hansı biri olmadıqda müqavilə hüquqi cəhətdən bağlanmış hesab edilmir. Müqavilədə əsas şərtlərlə yanaşı, tərəflərin şərh etdikləri əlavə şərtlər də nəzərdə tutula bilər və tutulur.

Sığortaçı sığortalını sığortanın şərtləri ilə tanış etməyə borcludur. Sığorta müqaviləsinin bağlandığı şərtlər sığortaçı tərəfindən işlənilib hazırlanan müvafiq sığorta növü üzrə standart qaydalarla müəyyən edilir.

Sığorta qaydalarında əksini tapmış və sığorta müqaviləsinə (sığorta şəhadətnaməsinə) daxil edilməmiş şərtlərin əgər müqavilədə (sığorta şəhadətnaməsində) belə şərtlər birbaşa nəzərdə tutulmuşdursa və qaydaların özü müqavilə (sığorta şəhadətnaməsi) ilə bir sənəddə, yaxud onun arxa tərəfində şərh olunmuşdursa, yaxud da ona əlavə edilmişdirsə tərəflər onu yerinə yetirməyə borcludur. Sığortalı və sığortaçı sığorta qaydalarından ayrı-ayrı müddəaların çıxarılması və ya dəyişdirilməsi və ya qaydalara əlavələr edilməsi ilə əlaqədar öz aralarında danışıqlar apara bilərlər.

4.6. Sığorta müqaviləsi şərtlərinin pozulması ilə əlaqədar mülkü - hüquqi məsuliyyət

"Sanksiya", "məsuliyyət", "müdafiə tədbirləri" kateqoriyaları haqqında hüquqşünaslar arasında fikir ayrılığı vardır. Bu, onunla əlaqədardır ki, mülki hüquqda həmin anlayışlar müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir. Məsələn, "sanksiya" termini latınca "pozulmaz qanun", "bəyənmə", "məcbureddici tədbirlər" mənası verən sözdən əmələ gəlmişdir. Bu mənada "sanksiya" anlayışı hüquqi normaların məntiqi strukturu ilə sıx surətdə əlaqədardır. Məlum olduğu kimi, onun tərkibi üç məcburi elementdən dispozişiya, hipoteza, sanksiya - ibarətdir. Sanksiya terminindən həm də bu və ya digər normativ - hüquqi akt, hüquqi qüvvə vermək məqsədilə də istifadə olunur. Qanunvericilikdə "Sanksiya" sözü bəzi hallarda hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün təsdiqetmə, bəyənmə, icazəvermə kimi də izah olunur. Hüquqşünas alimlər arasında "Sanksiya", "dövlət tərəfindən məcburetmə", "hüquqi məsuliyyət" anlayışları geniş mübahisə doğuran anlayışlardır. Müstəqil elmi araşdırma tələb edən bu, çox mürəkkəb problem ətrafında müzakirə açmadan bu fəsilə bəzi məsələlərin aydınlaşdırılması üçün vəs ilə olan ümumi müddəalar üzərində dayanmağı lazım bilir. Yalnız onu deməyi lazım bilir ki, "sanksiya" və "hüquqi məsuliyyət" kateqoriyaları sinonim sözlər deyildir. Ona görə ki, "sanksiya" anlayışı "hüquqi məsuliyyət" onların geniş olmaqla, onun tərkibinə həm də müdafiə tədbirləri daxildir.

Elmi - ədəbiyyatda mülki - hüquqi məsuliyyət məsələsi ilə də əlaqədar müxtəlif baxışlar vardır. Bunlardan biri ondan ibarətdir ki, bəzi mütəxəssislərin fikrincə mülki - hüquqi məsuliyyəti hüquq pozuntularına qarşı sanksiya kimi müəyyən etmək lazımdır. İstənilən məsuliyyət növünün başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, hüququ pozuntuların məlum hüquqlar kompleksindən məhrum edilməsi şəklində ona qarşı sanksiya tətbiq edilməlidir. Subyektiv hüquqların müdafiəsi və hüquqi vəzifələrin (müdafiə tədbirlərinin) yerinə yetirilməsinin təmin olunması mülki işlərin məhkəmə araşdırmalarının gedişində həyata keçirilir.

Mülkü - hüquqi sanksiyaları müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirmək olar. Onlar məzmunlarına görə əmlak və qeyri - əmlak (təşkilati) növlərinə bölünür. Birinciyə dəbbə pulunu itkilərin və pul öhdəlikləri üzrə faiz məbləğlərinin ödənilməsinə, əmlakın müsadirə edilməsinə misal göstərmək olar. Yerdə qalan sanksiyalar (müdafiə tədbirləri) təşkilati sanksiyalara aiddir.

Qarşıya qoyulan məqsədə (yerinə yetirilən funksiyalara) uyğun olaraq onlar cərpaz (kəşişən), bərpa edilən və təmin olunan sanksiyalara bölünür. Bu sanksiyaların özləri də yekcins deyildir və ayrı - ayrı növlərə ayrılabilir.

Sığorta müqaviləsinin fəaliyyət göstərdiyi (qüvvədə olduğu) sahədə bəzi mülki - hüquqi sanksiyaları nəzərdən keçirək. Dəbbə pulu və itkilərin ödənilməsi sığorta ilə əlaqədar götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirməməklə hüquq pozuntularına yol verənlərə qarşı tətbiq olunan mülki - hüquqi məsuliyyətin ənənəvi formalarıdır. Bununla birlikdə, sığorta qanunvericiliyində itkilərin ödənilməsində bu və ya digər tərəfin məsuliyyət daşdığı ayrı - ayrı xüsusi hallar nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 921-ci maddəsinin ikinci bəndində nəzərdə tutulan vəzifələri yerinə yetirmədikdə sığortaçı müqaviləyə xitam verilməsinə və bununla əlaqədar dəyən ziyanın ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdir. [2] Burada mülki - hüquqi məsuliyyətin universal tədbiri kimi itkinin ödənilməsi qaydasının tətbiqini müqaviləyə xitam verilməsinin və nəticələrinin dəyişdirilməsinin xüsusi halı kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Sığortaçı sığorta sirlinin məxfi saxlanması qaydalarına əməl etmədiyi hallarda da eyni vəziyyət meydana çıxır. Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.3. maddəsinə görə - Sığorta sirlini qanuni yolla əldə edən bütün şəxslər onu yaymağa və digər şəxslərə açıqlamağa görə müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. [30] Sığortaçının məsuliyyəti xidməti və kommersion sirlini istənilən formada yaydıqda baş verir. Sığorta müdafiəsi predmetinin həqiqi dəyəri haqqında düzgün məlumatların təqdim edilməsi sığortalının vəzifələri sırasına daxildir. Sığortalı onu pozduqda bu sığortaçıya sığortalını cəzalandırmaq hüququ verir.

Sığorta ilə əlaqədar hüquqi münasibətlərdə tərəflər - üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri pozduqda real itkinin ödənilməsində məhdudlaşma hallarına rast gəlinir. Bu, sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün əhəmiyyəti olan etibarlı və düzgün məlumatların sığortalı tərəfindən sığortaçıya verilməsi ilə əlaqədar vəzifə borcunu yerinə yetirmədikdə baş verir.

İqtisadi məzmunlarına görə bir - birinə çox yaxın, lakin hüquqi cəhətdən prinsipcə müxtəlif olan "mülki - hüquqi məsuliyyətin ölçüsü olan itki" anlayışı ilə "sığorta itkisi" anlayışını bir - birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu, son nəticədə sığorta halının baş verməsi nəticəsində sığortalıya dəyən və pulla ifadə olunan ziyan deməkdir. Burada sığorta münasibətlərində olan tərəflərin hüquq pozmalarına yol verdiklərini demək düzgün olmazdı. Buna görə də sığorta ödənişlərinin mülki - hüquqi məsuliyyət tədbiri kimi nəzərdən keçirilməsi düzgün deyildir. Əksinə, itkinin ödənilməsi olduqca mürəkkəb və çoxcəhətli hadisə olmaqla, həm də mülkü hüquqların müdafiəsi üsulu və əmlak münasibətləri sahəsində məsuliyyətin universal formasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (935-ci maddə) sığorta hadisəsi nəticəsində dəyən ziyanın azaldılması qaydalarını tənzimləyir. Artıq qeyd olunduğu kimi, əmlak sığortası müqaviləsi çərçivəsində sığorta halı baş verdikdə sığortalı mümkün olan itkinin azaldılması üçün ağıllı və münasib tədbirlər görməlidir. Sığortalı itkinin azaldılması üçün müvafiq tədbirlər görmədikdə sığortaçı həmin itkinin ödənilməsindən azad olunur. [2]

Çərimə və dəbbə pulu sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinin üsullarından biridir. Bununla birlikdə, dəbbə pulu da sığorta müqaviləsi üzrə mülkü - hüquqi məsuliyyətin yüksəldilməsinə təsir göstərən tədbirlər sırasındadır. Ona görə ki, bu, qanunun normalarına və müqavilənin şərtlərinə əməl edilməsinə, məcburetmə vəzifələrinin həll olunmasına imkan verir.

Dəbbə pulu və cərimələr ziyan çəkmiş tərəfə onun pozulmuş subyektiv hüquqlarının itkilərin ödənilməsində fərqlənən üsullarla müdafiə və bərpa olunmasına imkan verir. Əlavə məsuliyyət tədbiri olan cərimələr və dəbbə pulu qanunla və ya tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilə bilər. Tərəflər qanunla müəyyən edilmiş cərimə və dəbbə pullarını yenidən nəzərdən keçirə (əgər bu, qanunla qadağan olunmamışdırsa) və onu artırma bilərlər.

Mülki - hüquqi sanksiyalar içərisində sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan şərtlərin pozulmasına qarşı ehtiyat tədbirləri görülməlidir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 925-ci maddəsinə uyğun olaraq sığortalı (onun varisi) sığorta hadisəsinin baş verməsi haqqında sığortaçıya vaxtında məlumat vermədikdə o, (yəni sığortaçı) sığorta ödənişini verməkdən imtina edə bilər. Bu zaman göstərilən sanksiya sığortalının (onun varisinin) üzərinə götürdüyü vəzifələri yerinə yetirmədiyinə görə ehtiyat tədbiri kimi nəzərdə tutula bilər. Lakin sığorta ödənişini həyata keçirməkdən imtina edilməsini mülki - hüquqi məsuliyyət tədbiri kimi nəzərdən keçirmək düzgün deyildir. Ödənişdən imtina etmək nəzərdə tutulmuş vəzifələrdən birtərəfli qaydada imtina edilməsi deməkdir.

Sanksiya kimi sığorta ödənişindən sərbəst surətdə imtina edilməsi itkilərin və dəbbə pulunun alınmasının mənfə formalarına nisbətən ehtiyat tədbiri olaraq başqa şərtlərlə müəyyən edilir. Sığortalının üzərinə heç bir yeni və əlavə mülkü-hüquqi vəzifələr qoyulmur. O, sığortaçıdan sığorta ödənişi üzrə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri (vəzifələri) yerinə yetirməyi tələb etmək hüququndan məhrum edilir.

Məhkəmə təcrübəsinin təhlili göstərir ki, sığorta ödənişlərindən sığorta təminatından imtina edilməsi sığorta müqaviləsində və sığorta qaydalarında nəzərdə tutula bilər. Tərəflərin birtərəfli qaydada öhdəliyini yerinə yetirməkdən imtina etməsi və onun birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə müqavilədə nəzərdə tutulan hallarda yol verilir. Sığortaçının sığorta qaydalarında nəzərdə tutulan sığorta ödənişindən imtina etməsi imkanları bağlanmış sığorta müqaviləsinin şərtlərinə əsasən məcburi xarakter alır.

Sığortaçının sığorta ödənişindən imtina etməsi ilə onun sığorta ödənişinin və ya sığorta məbləğinin ödənilməsindən azad edilməsini bir - birindən fərqləndirmək lazımdır. Sığorta riski sığortalı və ya onun vərəsesi yaxud da sığorta olunan tərəfdən qəsdən, bilərəkdən, şüurlu surətdə törədildikdə sığortaçı sığorta ödənişlərini həyata keçirməkdən azad edilir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 935-ci maddəsində sığortaçının sığorta məbləğinin verilməsindən imtina olunan halların siyahısı verilmişdir. [2] Sığortaçı aşağıdakı səbəblər nəticəsində sığorta halı baş verdikdə müvafiq ödənişlərdən azad edilir: nüvə partlayışı, radiasiya və radioaktiv zədələnmə; hərbi vəziyyət, xalq ixtişaşları və digər hərbi tədbirlər; vətəndaş mühariləsi ; hər cür təhillər. (bu barədə 4.4 yarım fəslində də bəhs olunmuşdur.) İlk baxışda belə təsəvvür yaranır

ki, göstərilən siyahı tamamlanmışdır və bundan başqa səbəblər ola bilməz. Lakin 935-ci maddədəki bu müddəalar başqa bir nəticə çıxarmağa imkan verir. Belə ki, qanunda, yaxud da müqavilədə sığortaçının sığorta ödənişini həyata keçirməkdən və ya sığorta məbləğini ödəməkdən azad edilməsi hallarını aradan qaldıran qaydalar da formalaşdırıla bilər.

Lakin Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 935-ci maddəsinə əsasən mühakimə yürütməklə məlum olur ki, həmin siyahı tamamlanmışdır. Belə ki, sığortalanmış əmlak dövlət orqanının sərəncamı ilə müsadirə edildikdə, ona həbs qoyulduqda, yaxud da məhv olduqda dəyən zərərə görə sığortaçı sığorta ödənişlərini həyata keçirməkdən azad olunur. Lakin sığorta müqaviləsində başqa hallar da nəzərdə tutula bilər.

Sığortaçının sığorta ödənişlərindən azad edilməsi üçün əsas gətirilən dəlillərə xarakteristika verərkən başqa bir olduqca vacib məsələyə diqqət yetirməmək olmaz. Əksəriyyət hallarda bunlar sığortalı tərəfindən hər hansı bir pozuntu halları ilə əlaqədar olurlar.

Belə bir fikir formalaşmışdır ki, "sığorta ödənişlərindən azad olunma"nı mülki - hüquq öhdəliklərin ləğv edilməsi üçün əsas göstərmək olar. Əlbəttə bu fikir təqdirə layiq və maraq doğuran olmaqla, həm də mübahisəlidir. Ona görə ki, söhbət borclunun üzərinə kreditörün qoyduğu öhdəliklərdən azad olunmasından gedir. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq (sığorta ödənişlərindən azadolunma) sığortalı, (onun varisi və sığorta olunan şəxs) sığorta halı baş verdikdə azadolunma səbəb olan hər hansı bir hərəkəti etmir; nüvə partlayışı və s. nəticəsində baş verən sığorta halını sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi üçün əsas kimi qiymətləndirmək olar. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu vəziyyətdə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin dayandırılması borcun ödənilməsindən azad edilməsi səbəbindən deyil, onun faktiki və hüquqi cəhətdən icra olunmasının qeyri - mümkünlüyünün nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Çünki bu hadisə tərəflərdən heç birinin cavabdeh olmadığı vəziyyətlə əlaqədar olur. Sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi tamamilə və ya qismən dayandırıla bilər.

Sığorta haqqının tamamilə və ya qismən (sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu dövrdəki vaxta mütənəsib olaraq) qaytarılmaması kimi hüquqi müdafiə tədbirlərinin təbiətinin aydınlaşdırılmasına marağa münasibət bildirilməsi də az əhəmiyyət kəsb etmir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 906- cı maddəsinə uyğun olaraq sığorta müqaviləsi qüvvəyə mindikdən sonra sığorta hadisəsinin baş verməsi halı aradan qalxdıqda və digər səbəblər üzündən sığorta riskinin mövcud olması ehtimalı yox olduqda sığorta müqaviləsinin fəaliyyətdə olması müddəti vaxtından əvvəl dayandırıla bilər. [2]Belə hallara adətən aşağıdakıları aid etmək olar: Sığorta olunmuş əmlakın sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə əlaqədar deyil, başqa bir səbəb üzündən məhv olunması; mülkü - hüquqi məsuliyyətlə əlaqədar sahibkarlıq riskini sığorta etdirmiş şəxsin bu fəaliyyətlə məşğul olmasının müəyyən olunmuş qaydada dayandırılması.

Yuxarıda göstərilən səbəblərlə bağlı sığorta halının baş verməsi imkanı imtina olunma anına qədər aradan qalxmamışdırsa, bu, sığortalıya müqavilədən imtina hüququ verir. Sığortalı sığorta müqaviləsindən vaxtından əvvəl imtina etdikdə, onun sığortaçıya ödədiyi sığorta haqqı tam geri qaytarılır (müqavilədə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla).

Hüquq ədəbiyyatında belə bir ideyaya rast gəlinir ki, sığorta haqqının geri qaytarılmasını mülkü - hüquqi sanksiya kimi təsbitləşdirmək lazımdır. Lakin artıq qeyd olunduğu kimi sanksiya törədilmiş hüquq pozuntularına görə əmlak və təşkilati xarakterli əlverişli olmayan nəticələr şəklində tətbiq olunur. Sığortalı tərəfindən sığorta müqaviləsindən vaxtından əvvəl imtina edilməsində hüquqpozma əlamətləri yoxdur. Sığortalı öz hüququnu reallaşdırmaq və bağlanmış müqavilədən imtina etmək hüququna malikdir. Bu hala görə Mülkü Məcəllədə sığortaçı tərəfindən sığorta haqqının tamamilə və ya qismən qaytarılmamasının qaydaları müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə, sığortalının təşəbbüsü ilə (lakin o, öz üzərinə müəyyən öhdəliklər götürməklə) sığorta müqaviləsinin ləğv edilməsinə yol verilir. Sığorta məbləği iqtisadi məzmununa görə sığorta riskinin dəyəri olmaqla, sığortanın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar sığortaçının çəkdiyi xərcdir. Odur ki, sığortaçı sığorta haqqını qaytarmamaqla çəkdiyi xərcin ödənilməsi hüququnu reallaşdırmış olur. Beləliklə, sığorta haqqının qaytarılmaması sanksiya deyil, sığortaçı tərəfindən sığorta münasibətləri çərçivəsində özünün subyektiv mülkü hüquqlarının reallaşdırılması deməkdir.

Sığorta müqaviləsindən imtina olunmasını həmişə ehtiyat tədbiri hesab etmək olmaz. Bu imtina sığorta münasibətləri iştirakçılarının qanun pozuntuları ilə əlaqədar olmayan hərəkətləri nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Buna sığortalıların bağlanmış müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq sığorta haqlarının ödənilməsi sahəsində öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirməmələri, habelə sığortalı tərəfindən vəzifələrin yerinə yetirilməməsini misal göstərmək olar.

FƏSİL V

SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLATI VƏ MALİYYƏ ƏSASLARI

5.1.Sığorta bazarlarının ümumi xarakteristikası

Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının formalaşması ilk növbədə bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bazar iqtisadiyyatının əsas cəhətlərindən biri onun tənzimlənməsinin çevik olmasıdır. Sığorta bu ölkələrdə tənzimləmənin həm ünsürlərindən biri, həm də obyektidir. Azərbaycanda sığortanın fəaliyyət müddətini iki yerə bölmək olar. Bunlardan biri dövlət inhisarlarının mövcud olduğu, digəri isə mövcud olmadığı dövrləri əhatə edir. Sığortanın dövlət inhisarları dövründə bu sahədə əhaliyə göstərilən xidmətin dairəsi olduqca kiçik olmuş, dövlət sosial sığorta sistemi ilə kifayətlənmişdir.

Əmtəə istehsalçılarının müstəqilliklərinin genişləndirilməsi, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması, iqtisadi nemətlərin istehsalı və istehsal münasibətlərinin inkişafına dövlətin təsir dairəsinin kəskin surətdə azalması ölkəmizdə sığorta bazarının formalaşması prosesinin, onun məzmununun, fiziki və hüquqi şəxslərə təklif olunan sığorta xidməti növlərinin dəyişməsinə əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir.

XIX əsrin axırlarında Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investorların cəlb olunması nəticəsində ilk neft və gəmiçilik şirkətləri meydana gəlmiş, sığorta işinin inkişafında tərəqqi başlanmışdır. Sənayeçilərin qarşılıqlı sığortası, yanğından sığorta, vətəndaşların şəxsi əmlakının sığortası növləri geniş yayılmışdır. Azərbaycanda bu dövrdə, əsasən, xarici ölkələrin sığorta şirkətlərinin filialları fəaliyyət göstərmişdir.

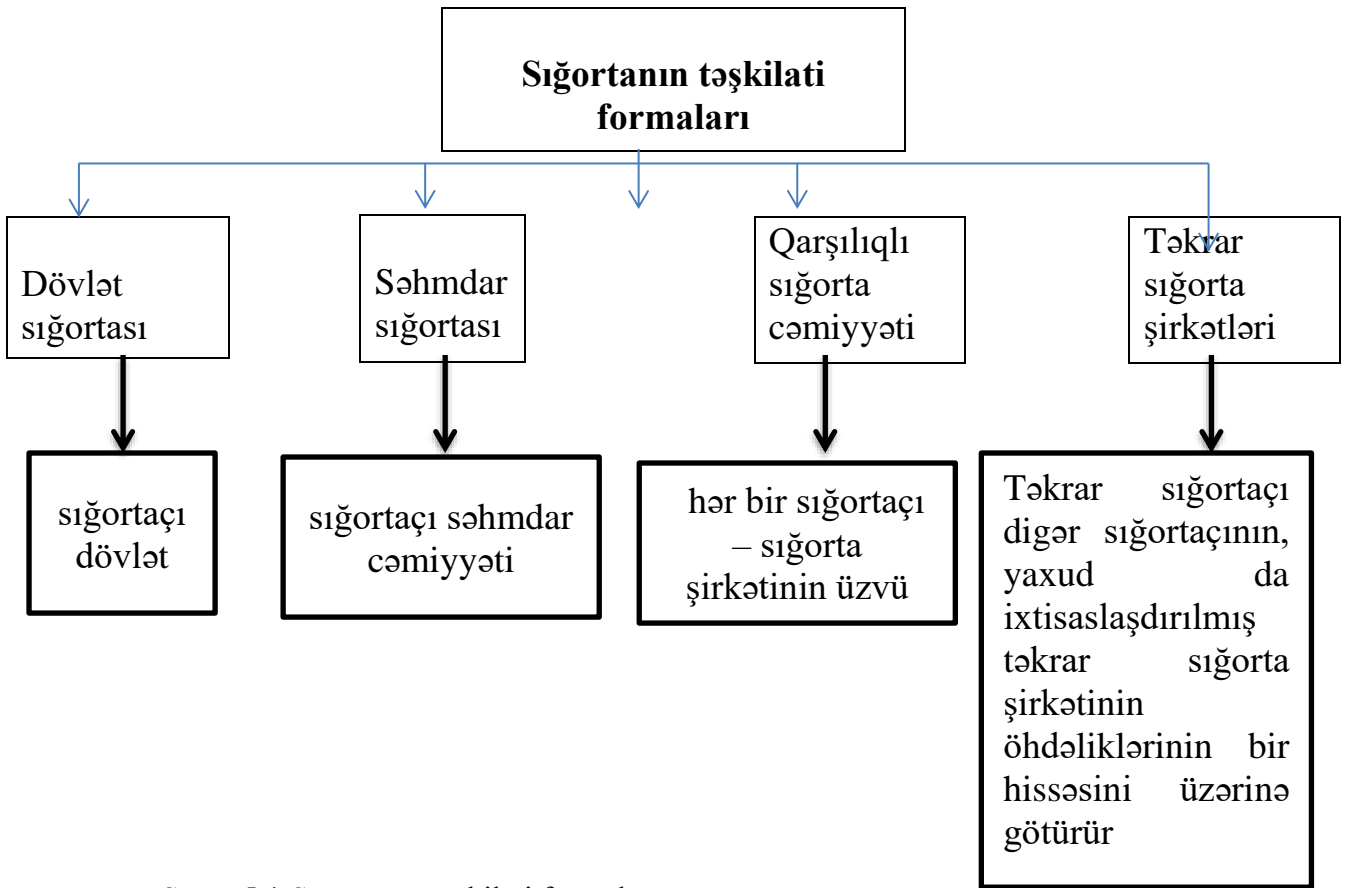
Müstəqil Azərbaycan Respublikasında 1998-2000-ci illərdə sığorta bazarında sığorta işinin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsinə dair Dövlət Sığorta Nəzarəti tərəfindən konsepsiya işlənib hazırlanmış və onun həyata keçirilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. [46.səh. 357, 360.]

Azərbaycanın sığorta bazarında ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Fransa və İngiltərədən olan xarici sərmayəçilər tərəfindən investisiya yatırılmışdır. Azərbaycan 2006-cı ildən Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiyasına (BSNA) üzv seçilmişdir. O, cümlədən Azərbaycanın sığorta bazarı güclü inkişaf potensialına malikdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bundan səmərəli istifadə edilmir. Bunu ondan görmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta haqqının ümumi məbləği ÜDM – də 8 – 10% -ə bərabər olduğu halda , bu, göstərici ölkəmizdə vur – tut 0,8 % təşkil edir.

Sığorta bazarının formalaşmasının ən mühüm şərtlərindən biri sığorta şirkətləri arasında gedən rəqabət , başqa sözlə onların, sığortalıların cəlb edilməsi , sığorta fondlarına pul vəsaitinin səfərbərliyə alınması, pul vəsaitlərinin əlverişli şərtlərlə investisiyalaşdırılması və sonda yüksək maliyyə nəticələrinə nail olması uğrunda öz aralarında bəhsləşmələridir.

Sığorta bazarı dedikdə, alqı – satqı obyektinin sığorta müdafiəsinin olduğu iqtisadi münasibətlər sahəsi nəzərdə tutulur. Bazarın inkişaf etməsinin əsasını təminatlı təkrar istehsal – zərərçəkənlərə xidmət göstərilməsi – təşkil edir. Sığorta xidmətləri bazarının mövcud olmasının ən mühüm şərti sığortaya tələbatın və sığortaçının mövcudluğu olduğuna görə sığorta şirkəti cəmiyyət həyatının təsərrüfat subyektlərindən birinə çevrilir.

Sığorta, mülkiyyətin formasından və sığorta xidmətləri bazarında ixtisaslaşmadan asılı olmayaraq dəyər qanununa, tələb və təklif qanununa tabedir. Sığortanın təşkilati formalarını 5.1.sxemindən daha aydın görmək olar.

Sxem 5.1.Sığortanın təşkilati formaları

Sığorta bazarının strukturunu təfərrüatı ilə nəzərdən keçirsək, sığorta şirkətlərini aşağıdakı əlamətlərə görə təsnifləşdirmək olar:

- kimə məxsus olması əlamətinə görə - sığortanın xüsusi, səhmdar, qarışıq və dövlət formaları ;
- göstərilən xidmətlərin xarakterinə görə - sığortanın ixtisaslaşmış, universal və təkrar sığorta formaları ;

- təsiretmə zonalarına görə - sığortanın yerli , regional və beynəlxalq formaları.

Səhmdar sığorta cəmiyyətləri kapitalı səhmlərin satışı vasitəsilə səfərbərliyə alır və idarə edir. Onların təsisçilərinin qərarına uyğun olaraq filialları, nümayəndəlikləri (müştəri axtarmaq üçün yaradılır), müvəkkilləri ola bilər.

Qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri öz fondlarını üzvlərinin iştirak payları vəsaiti əsasında yaradırlar, sığorta cəmiyyətinin üzvü olmaqla və onun fəaliyyətində iştirak etməklə ilin axırında mənfəətin və zərərin bölüşdürülməsi haqqında üzərinə öhdəlik götürür.

Dövlət sığorta şirkətləri səhmdar sığorta şirkətlərinin dövlət tərəfindən milliləşdirilməsi və ya dövlət tərəfindən təsis edilməsi yolu ilə yaradılır. [30]

Xüsusi sığorta şirkətlərinin yaradılması qərb ölkələri üçün səciyyəvidir və onlar bir sahibkarın, yaxud da onun qohum varislərinin mülkiyyətində olurlar.

Sığorta şirkəti sığorta müqaviləsini bağlayan və onu həyata keçirən strukturdur. Şirkətin resursları və dövriyyəsi əlahiddələşsə də (ayrılrsa da), o, bu sistemdə işləyir, öz funksiyalarını yerinə

yetirir, sığorta müqavilələri bağlamaq və bərabər şərtlərlə təkrar sığorta aparmaqla digər sığortaçıların münasibətlərə girir. Lakin onun istənilən hərəkəti dövlətin nəzarəti olmadan mümkün deyildir. Bu şirkətlərin dilbir olmalarının, digər iştirakçıların sığorta bazarına daxil olmalarına göstərilən maneələrin qarşısını alır.

Azərbaycan Respublikasının Sığorta fəaliyyəti haqqında qanununa uyğun olaraq sığorta bazarının iştirakçıları aşağıdakılar ola bilər :

- sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları – sığortaçılar, təkrarsığortaçılar, sığorta vasitəçiləri, aktuarlar, müstəqil auditorlar, müstəqil ekspertlər, sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər və s.

- sığorta bazarının digər iştirakçıları – sığortalılar, sığorta olunanlar, faydalanan şəxslər və s.

Xarici sığortaçı Azərbaycanda sığortaçının 100% səhmdarı ola bilər. Lakin xarici kapitalın ümumi məbləği bütün sığortaçıların nizamnamə kapitallarının ümumi məbləğlərinin 25%-dən çox ola bilməz.

Sığorta işinin subyektləri sığorta şirkətlərindən, təkrarsığorta təşkilatlarından, sığorta agentlərindən sığorta brokerlərindən və sığorta aktuarlarından ibarətdir. Sığorta işi subyektlərinin fəaliyyəti (sığorta aktuarlarının fəaliyyəti istisna almaqla, çünki onların fəaliyyəti attestasiyadan keçirilir) lisenziyalaşdırılmalıdır.

Sığorta işinin subyektləri öz fəaliyyətlərini əlaqələndirmək, öz üzvlərini təmsil etmək və onların mənafeələrini müdafiə etmək məqsədilə büdcələr, ittifaqlar, assosiasiyalar və digər birliklər yarada bilərlər. Ölkəmizdə bu istiqamətdə İcbari Sığorta Bürosu yaradılmışdır və o, öz işini genişləndirərək davam etdirir. (bu barədə əvvəlki fəsildə geniş verilmişdir)Sığorta işi subyektlərinin birləşmələri haqqında məlumat sığorta işi subyektlərinin sığorta nəzarəti orqanına özlərinin birləşmək haqqında şəhadətnamələrinin və təsis sənədlərinin surətini təqdim etməklə dövlət qeydiyyatı reyestrində müvafiq dəyişikliklər edilməklə həyata keçirilir.

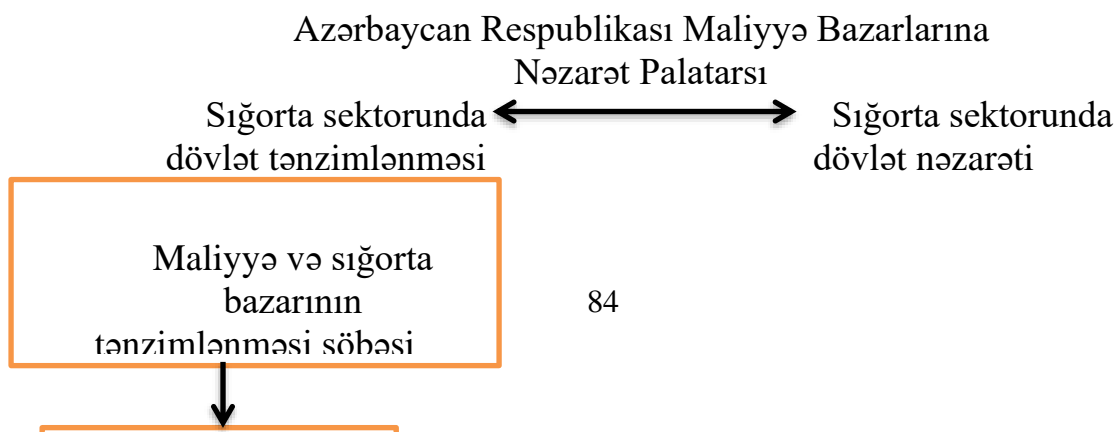
Sığorta işi subyektlərinin fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti (sığorta nəzarəti) onların sığorta qanunvericiliyinə əməl etmələrinə nəzarəti həyata keçirmək məqsədilə aparılır. Bu, Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunu ilə həmçinin sığortaçıların sığortalıların, digər maraqlı şəxslərin və dövlətin hüquqları və qanuni mənafeələrini təmin edən qanunvericilik aktlarının müddəalarına uyğun olaraq tənzimlənir.

5.2. Dövlət sığorta nəzarətinin məzmunu və vəzifələri

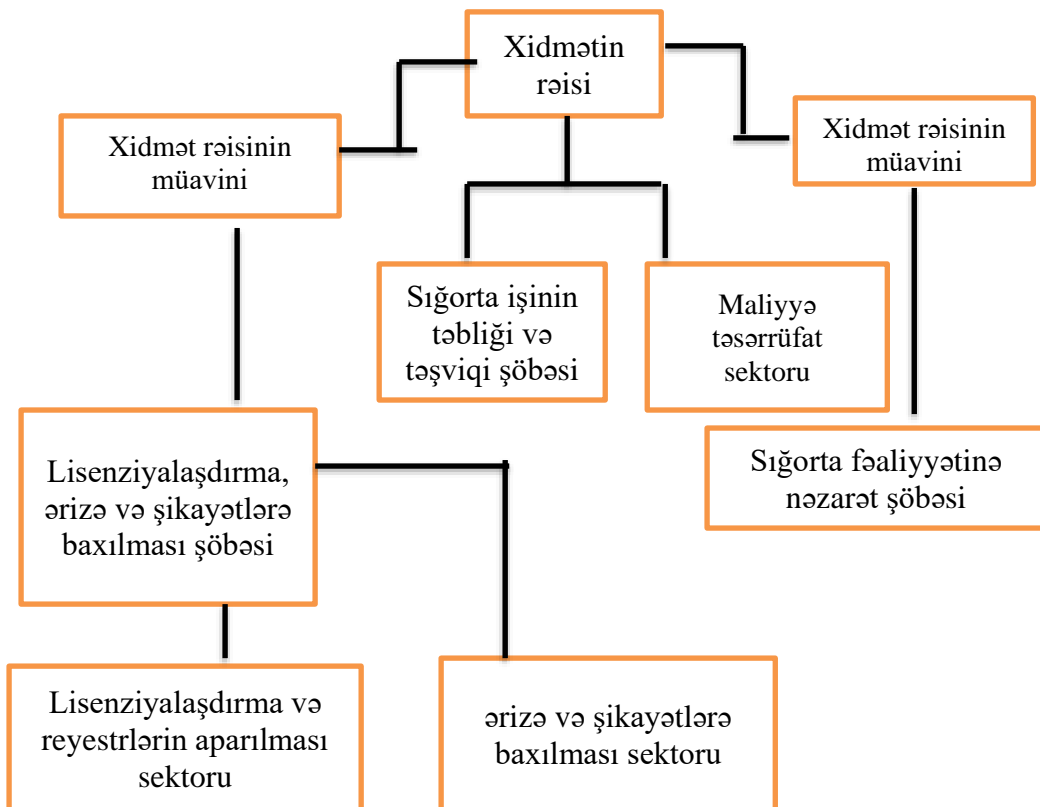
Sığorta fəaliyyətində dövlət tənzimlənməsinin məqsədi səmərəli fəaliyyət göstərən sığorta xidmətləri bazarının formalaşdırılması və inkişafının təmin edilməsindən, müxtəlif təşkilatı – hüquqi formalı sığortaçıların fəaliyyət göstərmələri üçün zəruri şəraitin yaradılmasından, sığortalıların mənafeələrinin müdafiə edilməsindən ibarətdir.

Dövlət sığorta nəzarəti orqanı sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir :

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimlənməsini və nəzarətini, sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər iştirakçıların, habelə bu sahədə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunmasını təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır. Bunu aşağıdakı sxemdən də görmək olar.

Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti

Sxem 5.2. Sığorta sektorunun dövlət tənzimlənməsi və nəzarəti

Sığorta nəzarəti orqanı müəyyən edilmiş qaydada digər ölkələrin eyni müəssisələri ilə əlaqələri həyata keçirir, sığorta fəaliyyətinə nəzarət olunması və onun tənzimlənməsi ilə bağlı məsələlərdə ölkəmizin mənafeyini qoruyur və onların işində iştirak edir. Azərbaycan hökumətinin tapşırığı ilə sığorta məsələləri üzrə beynəlxalq müqavilə və razılaşmaların hazırlanmasında iştirak edir, digər ölkələrin sığorta təşkilatları ilə respublikamızın sığorta təşkilatlarının əməkdaşlığına təsir göstərir.

Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasında sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunması, həmçinin sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsi məqsədilə sığorta sektorunda tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını həyata keçirir;
- Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartların və beynəlxalq təcrübənin

Azərbaycan Respublikasının sığorta bazarında tətbiqi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirir;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarından hesabatlar və sığorta statistikasına dair lazım olan məlumatlar almaq;
- tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət orqanlarından, kommərsiya və qeyri-kommərsiya təşkilatlarından, onların vəzifəli şəxslərindən özünün tənziqləmə və nəzarət vəzifələrini həyata keçirmək üçün lazım olan məlumatlar, zəruri hallarda arayış və izahatlar almaq (sığortaçıların, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin səyyar yoxlanılmasını aparmaq, belə yoxlamaların təyin edilməsi, müddəti, istiqamətləri və vaxtının uzadılması barədə qərarlar qəbul etmək);
- araşdırma və yoxlamalar zamanı zəruriyyət yarandıqda hüquq-mühafizə və digər dövlət orqanları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərmək (qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslarla sığortaçılara və sığorta brokerlərinə icrası məcburi olan təqdimatlar vermək, onlara verilmiş lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılması və ya məhdudlaşdırılması, lisenziyanın qüvvəsinin bərpa edilməsi, məhdudlaşdırılmasının aradan qaldırılması və ləğv edilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarəti Palatasına təkliflər vermək);
- sığorta, təkrarsığorta, sığorta brokeri və sığorta agenti fəaliyyətinə verilmiş lisenziyanın ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda sığorta ödənişinin sığortaçının bank hesablarından ödənilməsi üçün banklara və ya digər kredit təşkilatlarına icrası məcburi olansərəncam vermək;
- fəaliyyətlərini inkişaf etmiş beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması barədə sığorta bazarının peşəkar iştirakçılara tövsiyələr vermək;
- lisenziyası ləğv edilmiş sığortaçıların Azərbaycan Respublikasının qanunverici aktlarında nəzərdə tutulan əsaslarla məcburi qaydada ləğv edilməsi haqqında müvafiq tədbir görmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;
- Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarının subyektlərinə nəzarəti həyata keçirən digər dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək və lazımi məlumat mübadiləsi həyata keçirmək;
- digər ölkələrin sığorta nəzarəti orqanları ilə və beynəlxalq təşkilatlarla sığorta sektorundakı tənziqləmə və nəzarət məsələləri sahəsində əlaqələrdə iştirak etmək;
- öz işçilərinin peşə hazırlığının və ixtisas keyfiyyətlərinin artırılması məqsədilə tədbirlər görmək, o cümlədən onların yerli və beynəlxalq səviyyədə keçirilən təlim kurslarında, seminarlarda, konfranslarda və digər bu kimi tədbirlərdə iştirakını təmin etmək;
- sığorta ilə bağlı keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək;
- sığorta işinin öyrənilməsi, sığorta ilə bağlı inkişaf etmiş beynəlxalq təcrübənin, o cümlədən beynəlxalq standartların mənimsənilməsi məqsədilə təlim kursları, seminarlar, konfranslar və digər bu kimi tədbirlər təşkil etmək;
- sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər hazırlamaq;
- sığorta ilə bağlı normativ hüquqi aktların layihələrinə rəy bildirmək;

- sığortaçılar tərəfindən fiziki şəxslərə təqdim olunan sığorta növləri üzrə müvafiq sığorta qaydalarını hazırlamaq və təsdiq edilmək üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası qarşısında vəsatət qaldırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında sığorta işinin inkişafı və vəziyyətinə dair maarifləndirmə işləri aparmaq, bu məqsədlə analitik və elmi-kütləvi informasiya və digər təbliğat vasitələrindən istifadə etmək, çap məhsullarının nəşr edilməsini təmin etmək;
- qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada xarici və yerli mütəxəssisləri, ekspertləri, məsləhətçiləri, tərcüməçiləri öz fəaliyyətinə cəlb etmək;
- sığorta bazarının konyunkturasını və sığorta ilə bağlı ictimai düşüncəni qiymətləndirmək üçün sığortaçılar və onların assosiasiyaları ilə birlikdə idarə, müəssisə və təşkilatlarda, habelə vətəndaşlar arasında vaxtaşırı sosioloji rəy sorğuları keçirmək;
- müəyyən olunmuş qaydada səlahiyyətinə aid olan məsələlər üzrə xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla faydalı əməkdaşlığın perspektiv inkişaf planlarının və dövlətlərarası müqavilə layihələrinin hazırlanmasında iştirak etmək;
- səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə sığorta bazarının iştirakçılarını dəvət etməklə iclaslar və müşavirələr keçirmək;
- fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hüquqları həyata keçirmək.

Sığorta bazarının səmərəli, etibarlı, ədalətli və sabit tərzdə fəaliyyət göstərməsi və sığorta sektorunun dayanıqlı inkişafı üçün ölkədə sığorta tənzimlənməsi və sığorta nəzarəti sistemi mövcud olmalıdır. Respublikamızda dövlət sığorta nəzarəti orqanı funksiyasını Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti həyata keçirir.

Lisensiyalarının verilməsi hüquqi yalnız sığorta fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanına verilmişdir və o:

- a) Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinin tələblərinə əməl olunmasına nəzarəti təmin edir;
- b) sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq sığortaçılar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının normativ aktlarının icrasına nəzarət edir ;
- c) sığorta tariflərinin düzgün müəyyən olunması və sığortaçıların tədiyə (ödəmə) qabiliyyətinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirir ;
- ç) sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və yerləşdirilməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş qaydalara əməl olunmasını təmin edir ;
- d) sığortaçıların, sığorta vasitəçilərinin və sığorta bazarının digər iştirakçılarının iş təcrübəsini ümumiləşdirir və Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinin və sığorta fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlanır ;
- e) Azərbaycan Respublikasının sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyinin pozulması halları ilə əlaqədar fiziki və hüquqi şəxslərin ərizə və şikayətlərinə baxır;
- ə) qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada özünün fəaliyyəti haqqında yuxarı orqanlara mühasibat, statistika hesabatları və digər sənədləri təqdim edir .

5.3. Sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması

Sığortaçının və təkrarsığortaçının Azərbaycan Respublikasının ərazisində sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olması hüququnu təsdiqləyən sənəd sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən verilən lisenziyadır. Lisenziyalaşdırılan sığorta fəaliyyəti dedikdə, sığorta təşkilatlarının gələcəkdə sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan xüsusi pul vəsaiti fondlarının formalaşdırılması ilə əlaqədar fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Sığorta növlərinin lisenziyalaşdırılması Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti

haqqında qanunla tənzimlənir. Lisenziya Azərbaycan Respublikasının ərazisində qeydiyyatda alınmış hüquqi şəxsə icbari və könüllü sığorta fəaliyyətini həyata keçirilməsi üçün verilir. Artıq Azərbaycanda sığortaçılar, təkrarsığortaçılar və sığorta brokerləri ilə yanaşı sığorta vasitəçiləri də lisenziyalaşdırılır.

Sığorta fəaliyyətinə və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziyanın verilməsi, lisenziyanın qüvvəsinin müvəqqəti dayandırılması, məhdudlaşdırılması və ləğv edilməsi sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Yeni təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin müvafiq olaraq sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya 5 il müddətinə (sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətini davam etdirmək istəyən sığortaçı ilk lisenziyanın müddətinin başa çatmasına ən az 1 ay qalmış yeni – müddətsiz lisenziyanın verilməsi üçün sığorta nəzarəti orqanına müraciət etməlidir) verilir. Sığorta fəaliyyətinə verilən lisenziya sığorta və təkrarsığorta fəaliyyəti ilə, təkrarsığorta fəaliyyətinə verilən lisenziya isə yalnız təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ verir.

Sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziyanın verilməsi üçün müraciətə sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən iki mərhələdə baxılır: [30]

- təsisçilər və ya qanunvericiliyə müvafiq qaydada vəkil edilmiş şəxs tərəfindən lisenziya verilməsi üçün edilən ilkin müraciətə baxılması;
- açıq səhmdar cəmiyyəti kimi dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra lisenziya verilməsi üçün yekun müraciətə baxılması .

Lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciət edilərkən sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin təsisçiləri və ya səhmdarları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olduqda – müvafiq səhmləri alamq üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinə malik olmalı; mühüm iştirak payına və ya əhəmiyyətli nəzarəti əldə etmək niyyətində olduqda – vətəndaş qüsursuzluğu olmalıdır.
- sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı yerli hüquqi şəxs olduqda – qanunvericilikdə tələb olunduğu halda fəaliyyət göstərdiyi sahə üzrə maliyyə sabitliyi normativlərinə malik olmalı; mühüm iştirak payını və ya əhəmiyyətli nəzarəti əldə etmək niyyətində olduqda isə - öz icra orqanının rəhbər işçilərinin vətəndaş qüsursuzluğu olmalıdır.
- sığortaçının təsisçisi və ya səhmdarı xarici sığortaçı olduqda – öz ölkəsinin qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti normativlərinə malik olmalı, fəaliyyətində qanun pozuntusuna yol verməməsi faktının öz ölkəsinin sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən təsdiqlənməsi; son beş il ərzində öz ölkəsində fasiləsiz olaraq sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətini həyata keçirməsi; beynəlxalq reyting təşkilatları tərəfindən verilmiş və sığorta nəzarəti orqanının təsdiq etdiyi qaydalara uyğun olan müvafiq reytingə malik olmalıdır.

Sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin təsisçiləri və ya səhmdarları lisenziya alamq üçün dövlət sığorta nəzarət orqanına ilkin müraciət edərkən əvvəldə qeyd olunan sənədlərlə yanaşı, aşağıdakı sənədlər də təqdim etməlidirlər:

- sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin adı və ünvanı əks olunmaqla lisenziya verilməsi barədə yazılı müraciət;
- açıq səhmdar cəmiyyətinin nizamnaməsinin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti, təsisçilərin sayı birdən artıq olduqda isə, həmçinin müvafiq qaydada təsdiq edilmiş təsis müqaviləsinin surəti;

hüquqi şəxs olan təsisçilər haqqında məlumatlar, o cümlədən belə təsisçilərin: hüquqi şəxs kimi dövlət qeydiyyatına alınması haqqında şəhadətnamənin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti; təsis sənədlərinin notariat qaydasında təsdiqlənmiş surəti; son üç maliyyə ili üzrə, 3 ildən az müddətdə fəaliyyət göstərdikdə isə, bütün fəaliyyət dövrü üzrə, o cümlədən sənədbirin təqdim edildiyi tarixdən əvvəlki rübün mühasibat balansları, mənfəət və zərərlər haqqında müstəqil auditor tərəfindən müvafiq rəy əlavə olunmaqla təsdiq edilmiş maliyyə hesabatları; nəzərdə tutulan iştirak payını əldə etməsi barədə onun səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarının müvafiq qaydada təsdiq edilmiş surəti;

- fiziki şəxs olan təsisçilərin şəxsiyyət vəsiqəsinin məlumatları, daimi yaşayış yerini, iş yerini (məşğuliyyət növünü) göstərən məlumatlar və sənədlər, səhmləri almaq üçün vəsaitinin kifayət qədər olmasını təsdiq edən sənədlər;
- şəxsin təsisçilər adından müraciət etmək səlahiyyətini təsdiqləyən, müvafiq qaydada təsdiq olunmuş sənəd;
- təsisçilərin digər hüquqi şəxslərdə mühüm iştirak payları, habelə hər bir hüquqi şəxs olan təsisçi üçün onun nizamnamə kapitalında digər şəxslərin mühüm iştirak payları haqqında məlumatlar;
- ən azı növbəti 3 il üçün aşağıdakı məlumatları əks etdirən biznes-plan: təşkilati tədbirlər planı və bu məqsədlə ayrılan vəsaitin əsaslandırılmış məbləği; sığorta risklərinin növləri və qəbul ediləcək öhdəliklər; marketinq planı, gələcək müştəri bazasının təsviri və ehtimal olunan müştəri qrupları; təkrarsığorta siyasətinin prinsipləri və təkrarsığorta proqramı; təsis edilən sığortaçının maliyyə nəticələrinə dair proqnoz; auditori həyata keçirəcək müstəqil auditor barədə məlumat; biznesin inkişaf etdirilməsi və ödəmə qabiliyyətinin artırılması planını gəlir və xərclər formasında əks etdirən, əməliyyatların həcmindən və strukturunun, sığorta haqlarının, komissiyon mükafatlarının, işlərin aparılması xərclərinin, sığorta ödənişlərinin, investisiya gəlirlərinin və vergilərin proqnozlaşdırılmış rəqəmlərdə ifadə olunduğu sadələşdirilmiş balans nümunəsi; istifadə ediləcək ofis binasının, kompüter və telekommunikasiya sistemlərinin, elektron mühasibat və digər kompüter proqramlarının təsviri; daxili nəzarət mexanizmlərinin təsviri;
- rəhbər işçi vəzifələrinə təyin olunması nəzərdə tutulan şəxslərin siyahısı və onların vətəndaş qüsuruzluğu barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş ərizəsi.
- sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətə baxarkən sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalında mühüm iştirak payını əldə etməyi nəzərdə tutan fiziki şəxs olan təsisçi və hüquqi şəxs olan təsisçinin rəhbər işçiləri barədə maliyyə, vergi və hüquq-mühafizə orqanlarından müvafiq məlumat ala bilər. Bu tələb sonradan mühüm iştirak payını əldə etmək istəyən fiziki şəxsə, hüquqi şəxs olan istənilən səhmdarın rəhbər işçilərinə də şamil edilir. Maliyyə, vergi və hüquq-mühafizə orqanları isə sığorta nəzarəti orqanının tələb etdiyi məlumatları 10 gün müddətində verməyə borcludurlar.
- lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətlə bağlı xarici təsisçinin xarici ölkənin müvafiq dövlət orqanı tərəfindən verilmiş sənədləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunmalıdır.
- sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətə əlavələr və ya düzəlişlər edilmiş sənədlərdən ən sonuncusunun ona təqdim edildiyi tarixdən etibarən **1** ay ərzində baxmalıdır; Lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətlə bağlı sənədlər tam həcmdə təqdim olunmadıqda, yaxud sənədlərdəki məlumatlar tam olmadıqda və ya yanlış olduqda sığorta nəzarəti orqanı sənədlərin tam həcmdə təqdim edilməsini, məlumatların tamamlanmasını və ya düzəldilməsini tələb edə bilər. Sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətə baxılmasının nəticəsi barədə müraciət edənə yazılı bildiriş göndərir.

Sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya verilməsinin ilkin müraciəti müəyyən əsaslarla rədd oluna bilər. Sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciəti aşağıdakı hallarda rədd edir: nəzərdə tutulmuş sənədlər tam həcmdə təqdim edilmədikdə və ya onlarda uyğunsuzluq aşkar olunduqda, habelə sənədlərdəki məlumatlar tələb olunan qaydada tamamlanmadıqda və ya düzəldilmədikdə; sığortaçının təsisçilərinin və səhmdarlarının kateqoriyaları, onlara qoyulan tələblər və xarici sığortaçılara qoyulan əlavə tələblər uyğun olmadıqda; təsisçilərin maliyyə vəsaitləri səhmlərin ödənilməsi və təşkilati tədbirlər üçün kifayət etmədikdə; biznes – plan gələcək fəaliyyət zamanı maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin, təsis edilən sığortaçının normal fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi, habelə sığortalıların hüquqlarının müdafiəsi baxımından qənaətbəxş hesab edilmədikdə; sığorta nəzarəti orqanına sığortaçı olmaq üçün təsis edilən hüquqi şəxs və onun təsisçiləri barədə yanlış məlumatlar təqdim edilməsi aşkar və şübhəsiz olduqda.

Sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciəti rədd etdikdə əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi ilkin müraciətə baxılmasının nəticəsi barədə müraciət edənə verdiyi bildirişdə bunun

səbəbləri göstərilməlidir. Lisenziyanın verilməsi üçün ilkin müraciət rədd edildikdə sığorta nəzarəti orqanına təkrarən təqdim edilən lisenziya verilməsi üçün müraciətə yeni ilkin müraciət kimi baxılır.

Sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətlə bağlı sığorta nəzarəti orqanı müsbət cavabını dəyişdirə bilər. Sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətlə bağlı müsbət cavabını aşağıdakı hallarda geri götürülür: lisenziyanın verilməsi üçün ilkin müraciətlə bağlı təqdim olunmuş sənədlərdə yanlış məlumatların mövcudluğu sonradan aşkar edildikdə; açıq səhmdar cəmiyyəti kimi dövlət qeydiyyatına alınmış hüquqi şəxsin müvafiq lisenziya almadan sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olması faktı aşkar edildikdə; təsisçilərdən asılı olmayan səbəblərə görə dövlət qeydiyyatının yubadılması halları istisna olmaqla, sığorta nəzarəti orqanının lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətə müsbət cavab verildiyi tarixdən etibarən 6 ay müddətində lisenziya almaq üçün yekun müraciət təqdim etməməklə açıq səhmdar cəmiyyəti kimi hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınmasını təmin etmədikdə.

Sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyəti lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətinə sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müsbət cavab verildikdən sonra qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınır. Sığortaçı sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya alınması üçün ilkin müraciətə müsbət cavab aldıqdan sonra 6 ay müddətində sığorta nəzarəti orqanına yekun müraciət etməlidir. Sığortaçı kimi təsis edilmiş hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra lisenziya verilməsi üçün sığorta nəzarəti orqanına aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir; adını, təşkilati-hüquqi formasını, olduğu yeri, hesablaşma hesabının nömrəsini və müvafiq bankın adını, lisenziya verilməsi üçün müraciət olunan fəaliyyət növünün adını əks etdirən yekun müraciət; dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti; sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin nüvəfiq vergi orqanı tərəfindən uçota alınması haqqında sənədin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti; nizamnaməsinin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti; sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının bank hesabına ödənilməsinə təsdiq edən sənədlər; rəhbər işçi vəzifələrinə təyin edilən şəxslərin müvafiq tələblərə uyğunluğunu təsdiq edən məlumatlar, o cümlədən təhsili və iş təcrübəsi barədə müvafiq sənədlərin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surətləri; müvafiq qaydalar mövcud olmadıqda aparılmasına icazə istənilən könüllü sığorta növü (və ya növləri) üzrə sığorta qaydaları. (Sığorta nəzarəti orqanı fiziki şəxslərə təqdim edilən müəyyən könüllü sığorta növü üzrə bütün sığortaçılar üçün məcburi olan sığorta qaydalarını qəbul edə bilər).

Sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün yekun müraciətə tələb olunan sənədlərdən, tələb olunduqda isə əlavələr və ya düzəlişlər edilmiş sənədlərdən sonuncusunun təqdim edildiyi tarixdən etibarən 1 ay ərzində baxmalıdır. Lisenziya verilməsi üçün yekun müraciətlə bağlı sənədlər tam həcmdə təqdim olunmadıqda, yaxud sənədlərdəki məlumatlar tam olmadıqda və ya yanlış olduqda sığorta nəzarəti orqanı sənədlərin tam həcmdə təqdim edilməsini, məlumatların tamamlanmasını və ya düzəldilməsini tələb edə bilər. Lisenziya verilməsi üçün ödənilən dövlət rüsumunun məbləği qanunvericiliklə müəyyən edilir. Sığorta nəzarəti orqanı lisenziya verilməsi üçün yekun müraciət zamanı təqdim olunan sənədləri və məlumatları tələblərə uyğun hesab edib bu barədə müraciət edənə məlumat verərək lisenziya verilməsi üçün dövlət rüsumunun ödənilməsinə təsdiq edən bank sənədi təqdim olunduqdan sonra müvafiq lisenziya verir. Sığorta nəzarəti orqanı lisenziyanın verilməsi və ya lisenziya verilməsindən imtina olunması barədə məlumatı 1 ay ərzində müraciət edənə yazılı bildiriş göndərməklə çatdırır. Lisenziya sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən sığortaçının səlahiyyətli nümayəndəsinə şəxsən təqdim edilir. Sığorta nəzarəti orqanı lisenziyanı reyestrədə qeydə aldığı tarixdən etibarən 10 gün müddətində lisenziyanın verilməsi barədə müvafiq vergi orqanına bildiriş göndərir və lisenziya sahibinin vəsaiti hesabına Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan iki dövlət qəzetində məlumat dərc etdirir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli 782 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısı və həmin fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsinə görə ödənilən dövlət rüsumunun məbləğləri aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- 1) Sığorta fəaliyyəti üzrə - 22000 manat;
- 2) Təkrarsığorta fəaliyyəti üzrə - 22000 manat;

- 3) Hüquqi şəxs olan sığorta brokeri fəaliyyəti üzrə - 22000 manat;
- 4) Fiziki şəxs olan sığorta brokeri fəaliyyəti üzrə - 1000 manat;
- 5) Hüquqi şəxs olan sığorta agentli fəaliyyəti üzrə - 1000 manat;
- 6) Fiziki şəxs olan sığorta agentli fəaliyyəti üzrə - 200 manat.

Sığortaçının sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya verməkdən sığorta nəzarəti orqanı imtina edə bilər. Sığorta nəzarəti orqanı sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya verməkdən aşağıdakı hallarda imtina edir: nəzərdə tutulmuş sənədlər tam həcmdə təqdim edilmədikdə və ya onlarda uyğunsuzluqlar aşkar edildikdə, habelə sənədlərdəki məlumatlar müvafiq qaydada tamamlanmadıqda və ya düzəldilmədikdə; sığortaçının rəhbər işçilərinə, o cümlədən sığortaçının xarici fiziki şəxs olan rəhbər işçisinə qoyulan tələblərə uyğunsuzluqlar aşkar olunduqda; sığorta nəzarəti orqanının lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətə müsbət cavab verdiyi tarixdən etibarən 6 ay müddətində lisenziya almaq üçün yekun müraciətin təqdim olunması və sığorta nəzarəti orqanının lisenziya verilməsi üçün ilkin müraciətin rədd edilməsini nəzərdə tutan əsaslardan hər hansı birinin yaranması aşkar edildikdə; sığorta nəzarəti orqanına lisenziya verilməsi üçün yekun müraciətlə bağlı sənədlər tam həcmdə təqdim olunmadıqda, yaxud maddələrdəki məlumatlar tam olmadıqda və ya yanlış olduqda sığorta nəzarəti orqanı sənədlərin tam həcmdə təqdim edilməsini, məlumatların tamamlanmasını və ya düzəldilməsini tələb etdikdən sonra da lisenziya verilməsi üçün təqdim edilmiş sənədlərdə yanlış məlumatlar təqdim edilməsi aşkar və şübhəsiz olduqda; təsisçilərdən asılı olmayan səbəblərə görə dövlət qeydiyyatının yubadılması halları istisna olmaqla, sığortaçı olmaq üçün təsis edilmiş açıq səhmdar cəmiyyəti lisenziya verilməsi üçün müəyyən edilmiş müddətdə sığorta nəzarəti orqanına yekun müraciət etmədikdə.

Sığortaçının rəhbər işçiləri dedikdə - sığortaçının Direktorlar Şurasının, İdarə heyətinin və Təftiş Komissiyasının üzvləri, daxili audit xidmətinin rəhbəri, baş mühasib və aktuarisi nəzərdə tutulur. [30] Sığortaçının rəhbər işçisi aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: ali təhsili olmalıdır; müvafiq rəhbər vəzifəyə təyin olunmaq üçün aşağıdakı iş təcrübəsinə malik olmalıdır: Direktorlar Şurasının sədri - istənilən sahədə rəhbər vəzifədə və ya sığorta sektorunda ən azı 5 il; İdarə Heyətinin sədri - sığorta sektorunda ən azı 3 il; Direktorlar Şurasının, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının üzvləri, habelə daxili audit xidmətinin rəhbəri - maliyyə sahəsində ən azı 3 il, yaxud sığorta sektorunda ən azı 2 il; baş mühasib - maliyyə sahəsində baş mühasib kimi ən azı 3 il və ya sığorta sektorunda mühasib kimi ən azı 2 il; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müflis elan olunaraq məcburi ləğv edilmiş hüquqi şəxsin ləğvi haqqında qərarın qəbul edildiyi tarixdən ən azı 12 ay əvvəlki dövrdə həmin hüquqi şəxsin Direktorlar Şurasının, Təftiş Komissiyasının, İdarə Heyətinin və ya daxili audit xidmətinin üzvü, yaxud baş mühasibi olmamalıdır. Bu tələb həmin hüquqi şəxsin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müflis elan olunaraq məcburi ləğvi haqqında qərarın qəbul edildiyi tarixdən etibarən 5 il müddətində tətbiq edilir; sığortaçının rəhbər işçisi vəzifəsindən qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada qeyri-qənaətbəxş fəaliyyətinə görə kənarlaşdırılmış olmamalıdır; səhmdarların Ümumi Yığıncağı istisna edilməklə, sığortaçının digər idarəetmə orqanının üzvü olmamalıdır; müəyyən edilmiş vətəndaş qüsuruzluğu tələblərinə uyğun gəlməlidir; sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən qaydalara əsasən həmin orqanda müvafiq attestasiyadan keçməlidir.

Sığortaçıya sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyəti üçün verilən lisenziyada aşağıdakı məlumatlar göstərilir: lisenziyanın qeydiyyat nömrəsi və verilmə tarixi, lisenziya verən dövlət orqanının adı, lisenziya sahibinin tam adı və hüquqi ünvanı, lisenziya sığortaçıya verildikdə “sığorta fəaliyyəti”, təkrarsığortaçıya verildikdə isə “təkrarsığorta fəaliyyəti” növünün adı. Yeni təsis edilən sığortaçıya verilən lisenziyada yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı lisenziyanın müddəti də göstərilməlidir. Lisenziya sığorta nəzarəti orqanının rəhbəri və ya onun həvalə etdiyi vəzifəli şəxs tərəfindən imzalanır və möhürlə təsdiq edilir.

Sığortaçıya sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziyaların, qüvvəsi məhdudlaşdırılan, həmçinin ləğv edilən lisenziyaların reyestrini sığorta nəzarəti orqanı aparır və reyestrə aşağıdakı məlumatlar daxil edilir: lisenziya sahibinin tam adı və hüquqi ünvanı; lisenziyaların verilmə tarixi, müddəti, nömrəsi və qeydiyyat nömrəsi; lisenziyanın verilməsinə dair sığorta nəzarəti orqanının qərarının tarixi və nömrəsi; fəaliyyət növünün adı; lisenziyanı imzalayan

məsul şəxsin vəzifəsi, adı, soyadı, atasının adı; lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılması tarixi və müddəti; lisenziyanın qüvvəsinin məhdudlaşdırılması tarixi və müddəti; lisenziyanın bəğv edildiyi tarix; lisenziyanın verilməsi, qüvvəsinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması, həmçinin ləğv edilməsi barədə reyestrdə qeydiyyat müvafiq qərar qüvvəyə mindiyi tarixdə aparılır.

Sığortaçıya lisenziya sığorta növü üzrə verilir. Sığortaçı könüllü sığorta növü üzrə fəaliyyətini sığorta nəzarəti orqanının verdiyi icazə əsasında həyata keçirir. Sığortaçının könüllü sığorta növləri üzrə fəaliyyətinə icazə müvafiq sığorta qaydaları sığorta nəzarəti orqanı ilə razılaşdırıldıqdan sonra verilir. İcbari sığorta növləri üzrə fəaliyyət sığorta nəzarəti orqanından icazə alındıqdan sonra həyata keçirilir. Sığorta növünün aparılmasına icazə verilməsi ilə bağlı müraciət lisenziya alınması üçün yekun müraciətlə birlikdə, həmçinin lisenziyanın qüvvədə olduğu müddət ərzində sığorta nəzarəti orqanına təqdim edilə bilər. Könüllü sığorta növü üzrə sığorta qaydalarına sığortaçının etdiyi dəyişikliklər sığorta nəzarəti orqanı ilə razılaşdırıldıqdan sonra tətbiq edilə bilər.

Sığorta növünün aparılmasına sığorta nəzarət orqanı icazə verməkdən imtina edə bilər: Sığorta nəzarəti orqanı sığortaçıya sığorta növünü aparmağa icazə etməkdən aşağıdakı əsaslardan biri olduqda imtina edir; sığortaçının sığorta qaydalarının müddələri mövcud normativ hüquqi aktlara zidd olduqda; sığortaçının sığorta qaydalarında sığortalıların, sığorta olunanların, yaxud faydalanan şəxslərin qanuni mənafelərinə uyğun olmayan müddəalar nəzərdə tutulduqda; müvafiq sığorta qaydaları üzrə sığorta haqlarının tarif dərəcələri düzgün əsaslandırılmadıqda, yaxud aktuar hesablamalar adekvat olmadıqda; sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən verilmiş hər hansı təqdimatın və ya tətbiq edilmiş sanksiyanın tələblərinin yerinə yetirilməsi başa çatdırılmamış olduqda.

Sığortaçı adında dəyişiklik edildikdə belə dəyişikliyin hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması barədə sənədi aldıqdan sonra 5 iş günü müddətində, lisenziya itirildikdə, yararsız hala düşdükdə və ya məhv olduqda isə, onun etibarsız hesab edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan iki dövlət qəzetində dərhal elan dərc etdirməklə lisenziyanın yenilənməsi üçün sığorta nəzarəti orqanına müraciət etməlidir.

İki və ya daha çox sığortaçı birləşmək barədə qərar qəbul etdikdə sığortaçı kimi yenidən təşkil edilən açıq səhmdar cəmiyyəti dövlət qeydiyyatına alındığı gündən sonra 10 gün ərzində sığorta və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziya verilməsi üçün sığorta nəzarəti orqanına müraciət etməli, sığorta nəzarəti orqanı isə bu müraciəti aldıqdan sonra 15 gün ərzində müvafiq lisenziyanı verməlidir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığortaçılara sığorta nəzarəti orqanı sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması, dayandırılması və ləğv edilməsi ilə əlaqədar sanksiya verilməsi hüququna malikdir. Sığorta nəzarəti orqanı müvafiq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və əsaslarla aşağıdakı sanksiyaları tətbiq edə bilər: sığortaçının sığorta vasitəçisini, həmçinin onların rəhbər işçilərini inzibati məsuliyyətə cəlb etmək; lisenziyanın qüvvəsini məhdudlaşdırmaq; lisenziyanın qüvvəsini dayandırmaq ; lisenziyanı ləğv etmək.

Sığorta nəzarəti orqanının verdiyi lisenziyanın qüvvəsini məhdudlaşdırılmalı halı təkrarsığortaçılara və sığorta vasitəçilərinə şamil edilmir. Sığorta nəzarəti orqanının təqdimatları və sanksiyaların tətbiqi haqqında qərarların surətini sığortaçının İdarə Heyətinin sədrinə, sığorta vasitəçisinin icra orqanının rəhbərinə, fiziki şəxs olan sığorta vasitəçisinə çatdırılması təsdiq olunan qaydada göndərilə bilər. Sığortaçıya verilən təqdimatın surəti və (və ya) tətbiq olunan sanksiya barədə məlumat sığortaçının Direktorlar Şurasının sədrinə də göndərilir. Təqdimatlar və sanksiyalar haqqında qərarlar sığortaçının və ya sığorta vasitəçisinin ünvanına çatdırılması təsdiq edilən qaydada daxil olduğu andan qüvvəyə minir.

Lisenziyanın qüvvəsi sığorta nəzarəti orqanının sığortaçıya sığorta növünün aparılması üzrə verdiyi icazənin ləğv edilməsi yolu ilə aşağıdakı hallarda məhdudlaşdırıla bilər: aşağıdakı hallarla bağlı verilmiş təqdimata vaxtında və (və ya) tam əməl edilmədikdə: könüllü sığorta müqavilələrinin şərtləri qanunvericiliyə uyğun olmamaqla sığortalıların mənafelərinin pozulmasına şərait yaradırsa; icbari sığorta müqavilələri müvafiq qanunvericiliyə uyğun olmayan şərtlərlə bağlanırsa, yaxud icbari sığorta növləri üzrə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş məcburi ayırmalar vaxtında və

(və ya) tam aparılmırsa; sığorta ödənişi sığorta qanunvericiliyində və müvafiq sığorta qaydalarında nəzərdə tutulmuş qaydada verilmirsə, müvafiq halların aradan qaldırılması mümkün olduqda sığortaçının lisenziyası onların aradan qaldırılmasınadək, digər hallarda isə 6 ayadək müddətə məhdudlaşdırılır. Sığortaçının lisenziyasının qüvvəsinin məhdudlaşdırılması onun müvafiq sığorta növü üzrə yeni sığorta müqavilələri bağlamasını, habelə həmin növ üzrə qüvvədə olan sığorta müqavilələrinin müddətini uzatmasını qadağan edir.

Sığortaçı lisenziyasının qüvvəsinin məhdudlaşdırıldığı sığorta növü üzrə əvvəllər bağlamış olduğu sığorta müqavilələrində üzərinə götürdüyü öhdəlikləri həmin müqavilələrin müddəti başa çatanadək və ya onlara sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsaslarla vaxtından əvvəl xitam verilənədək yerinə yetirməlidir. Lisenziyanın qüvvəsinin məhdudlaşdırılması haqqında qərarda belə məhdudlaşdırılmaya əsas verən hallar göstərilməlidir. Lisenziyanın qüvvəsinin məhdudlaşdırılması, həmçinin belə məhdudlaşdırmanın götürülməsi barədə məlumat müvafiq qərar qəbul edildikdən 3 iş günü müddətində sığorta nəzarəti orqanının mətbuat xidməti tərəfindən yayılmaqla, həmin orqanın rəsmi internet səhifəsində yerləşdirilməlidir.

Sığorta nəzarəti orqanı aşağıdakı əsaslarla lisenziyanın qüvvəsini 6 ayadək müddətə dayandıra bilər: verilmiş təqdimatların vaxtında və (və ya) tam yerinə yetirilməməsi; sığorta ödənişinin verilməsi ilə bağlı məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarının sığortaçı tərəfindən icra edilməməsi; lisenziyanın verilməsi üçün əsas götürülmüş sənədlərdə düzgün əks etdiriləcəyi təqdirdə sığorta nəzarəti orqanının əlavə sənəd və ya məlumat tələb etməsinə səbəb ola biləcək səhv və ya yanlış məlumatların sonradan aşkar edilməsi və sığorta nəzarəti orqanının tələbi ilə həmin sənəd və ya məlumatların 20 gün ərzində təqdim edilməməsi; lisenziya sahibinin icazə verilməyən fəaliyyətlə məşğul olmasının konkret faktlarla təsdiq edilməsi; hüquqi şəxs olan sığorta vasitəçisinin müvafiq lisenziyaya malik olan işçisi ilə əmək münasibətlərinə xitam verilərkən. Lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılması sığortaçıların yeni sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri bağlamasını, habelə qüvvədə olan sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələrinin müddətini uzatmasını, sığorta vasitəçilərinin sığorta əməliyyatları ilə bağlı vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmasını qadağan edir. Sığortaçı lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılmasından əvvəl bağlanmış sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri üzrə, sığorta vasitəçisi isə sığorta əməliyyatları ilə bağlı müvafiq vasitəçilik xidməti müqaviləsi üzrə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməlidir. Lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılması haqqında qərarda buna əsas verən hallar və lisenziyanın dayandırıldığı müddət göstərilməlidir.

Sığorta nəzarəti orqanı aşağıdakı hallarda verilmiş lisenziyanı ləğv edə bilər: lisenziya sahibi lisenziyasının ləğvi barədə müvafiq müraciət etdikdə; lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılmasına əsas vermiş hallar müəyyən edilmiş müddətdə aradan qaldırılmadıqda; 12 ay ərzində lisenziyanın qüvvəsinin iki dəfə dayandırılmasına səbəb olmuş hal, lisenziyanın qüvvəsinin həmin hal əsasında sonuncu dəfə dayandırıldığı tarixdən etibarən 9 ay ərzində təkrar yarandıqda; sığortaçının iflası proseduruna başlamaq üçün nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda; lisenziyanın verilməsi üçün əsas götürülmüş sənədlərdə, düzgün əks etdiriləcəyi təqdirdə lisenziya verilməsindən imtinaya səbəb ola biləcək səhv və ya yanlış məlumatlar sonradan aşkar edildikdə; lisenziyanın qüvvəsinin dayandırılması sığortaçıların, yeni sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri bağlanmasını, habelə qüvvədə olan sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələrinin müddətini uzatmasını, sığorta vasitəçilərinin sığorta əməliyyatları ilə bağlı vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olunmasına qoyulan qadağaya riayət olunmadıqda.

Sığorta nəzarəti orqanı lisenziyanın ləğvi haqqında qəbul etdiyi qərar barədə Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan ən azı iki dövlət qəzetində məlumat dərc etdirir və həmin qərar qəbul olunduğu tarixdən 5 iş günü müddətində müvafiq vergi orqanına məlumat göndərir.

Sığortaçının lisenziyasının ləğvi haqqında qərar qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən sığortaçının bütün idarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri dayandırılaraq nəzərdə tutulmuş qaydada müvəqqəti inzibatçıya və ya ləğvetmə komissiyasına keçir, onun ləğvi prosesinə başlanılır. Ləğv edilən lisenziyanın sahibi müvafiq lisenziyada nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlə bağlı əqdlər bağlaya və bank hesabları üzrə əməliyyat apara bilməz.

Ləğv edilən lisenziyanın sahibi yalnız vergi və digər məcburi ödəmələrin həyata keçirilməsini; işlərin aparılması ilə bağlı cari xərclərin ödənilməsini; sığortaçıya ödənilmiş pul vəsaitlərinin

hesaba daxil edilməsini; sığortaçıya daxil olmuş sığorta haqlarından müvafiq təkrarsığorta müqaviləsi üzrə təkrarsığorta haqlarının ödənilməsinə; lisenziyanın ləğv edilməsindən əvvəl bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə əlaqədar sığorta ödənişinin verilməsini; sığorta brokerinin sığorta haqqı hesabındakı və ya sığorta ödənişi hesabındakı pul vəsaitlərinin təyinatı üzrə müvafiq qaydada ödənilməsinə həyata keçirə bilər. Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, o cümlədən sığorta ödənişlərinin vaxtında verilməsi məqsədilə iş günlərində ləğv edilən sığortaçının ofis binasında müvafiq mütəxəssislərin olması təmin edilməlidir. Fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində sığortaçının müvəqqəti inzibatçısı və ya ləğvetmə komissiyası qoyulan tələblərə riayət etməlidir. Lisenziya sahibi lisenziyanın ləğvi barədə müraciəti sığortaçının, sığorta brokerinin və ya müstəsna olaraq sığorta agentliyi fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxsin səhmdarlarının (payçıların, iştirakçıların) Ümumi Yığıncağı hüquqi şəxsin ləğv edilməsi barədə qərar qəbul etdiyi halda verilə bilər. Bu halda həmin müraciət müvafiq qərarın qəbul edildiyi gündən sonra 20 gün ərzində sığorta nəzarəti orqanına verilməlidir.

Sığortaçının, sığorta brokerinin və ya müstəsna olaraq sığorta agentliyi fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxsin lisenziyası nəzərdə tutulmuş əsaslarla ləğv edildikdə sığorta nəzarəti orqanı lisenziyanın ləğv edilməsi barədə qərarından 20 iş günü müddətində lisenziya sahibinin məcburi qaydada ləğv edilməsi barədə məhkəmədə iddia qaldırır. Ləğv edilən lisenziya sahibi, yaxud onun səhmdarları (payçıları, iştirakçıları) sığorta nəzarəti orqanının lisenziyanın ləğv edilməsi haqqında qərarından qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həmin məhkəmədə qarşılıqlı iddia qaldıra bilər. Sığorta nəzarəti orqanının bu maddədə göstərilən iddiası məhkəmə tərəfindən təmin edilmədikdə müvafiq lisenziya ləğv edilməmiş hesab olunur, lisenziyanın ləğv edilməsi ilə bağlı bütün tədbirlər dayandırılır və bu barədə sığorta nəzarəti orqanı rəsmi internet sahifəsində məlumatlar verir. Həmçinin bu barədə müvafiq vergi orqanına məlumat verir.

Sığorta nəzarəti orqanı nəzərdə tutulmuş əsaslarla lisenziyanın ləğv edilməsi haqqında qərarında lisenziyası ləğv edilən sığortaçının müvəqqəti inzibatçısını da təyin edir. Lisenziyası ləğv edilən sığortaçının müvəqqəti inzibatçısı təyin edilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: müvəqqəti inzibatçı İdarə Heyətinin sədri üçün müəyyənləşdirilmiş tələblərə cavab verməlidir; lisenziyası ləğv edilən sığortaçının kreditoru, səhmdarı, işçisi və onların yaxın qohumları müvəqqəti inzibatçı təyin edilə bilməzlər. Müvəqqəti inzibatçı sığortaçının mövcud maliyyə vəziyyəti barədə hesabatı sığorta nəzarəti orqanına və bu orqanın sığortaçının ləğvi haqqında iddia qaldırdığı məhkəməyə təqdim edir.

Lisenziyanın qüvvəsi məhdudlaşdırıldıqda, dayandırıldıqda və ya lisenziya ləğv edildikdə sığortaçının vəzifələri müəyyən edilir. Lisenziyasının qüvvəsi məhdudlaşdırılan və ya dayandırılan sığortaçı aşağıdakı tələblərə əməl etməlidir: qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vəzifələrini yerinə yetirmək, o cümlədən sığorta ödənişlərinin vaxtında verilməsi məqsədilə sığortaçının səlahiyyətli nümayəndələrinin və müvafiq mütəxəssislərinin iş günlərində ofis binasında olmasını təmin etmək; öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin müvafiq səviyyəsini saxlamaq və ya təmin etməyə səy göstərmək; sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələrinin müddəti bitənədək müvafiq hesabatları və məlumatları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada və müddətlərdə sığorta nəzarəti orqanına təqdim etmək; fəaliyyətinin digər səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən yoxlanılmasının nəticələri barədə sığorta nəzarəti orqanına yazılı məlumat vermək; qanunvericilikdən irəli gələn digər vəzifə və öhdəlikləri yerinə yetirmək. Göstərilən tələbə həmçinin ləğvedilmə prosesində olan sığortaçı da əməl etməlidir.

Sığorta növü üzrə fəaliyyətin və ya lisenziyanın qüvvəsinin bərpa edilməsi halı da var. Sığortaçının lisenziyasının qüvvəsinin məhdudlaşdırılmasına, yaxud sığortaçının və ya sığorta vasitəçisinin lisenziyasının qüvvəsinin dayandırılmasına əsas verən halların aradan qaldırılması üçün müəyyən edilən vaxt, habelə müvafiq hallarda lisenziyanın qüvvəsinin məhdudlaşdırılmasının son müddəti başa çatdıqdan sonra 10 iş günü ərzində sığorta nəzarəti orqanı sığorta növü (növləri) üzrə fəaliyyətin, yaxud lisenziyanın qüvvəsinin bərpa edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Sığorta nəzarəti orqanı sığorta növü (növləri) üzrə fəaliyyətin bərpa edilməsi haqqında qərarı barədə 3 iş günü müddətində sığortaçıya, lisenziyanın qüvvəsinin bərpa edilməsi haqqında qərar barədə isə, 5 iş günü müddətində lisenziya sahibinə məlumat göndərir. Sığorta nəzarəti orqanının lisenziyanın qüvvəsinin,

yaxud sığorta növü (növləbri) üzrə fəaliyyətin bərpa edilməsi haqqında qərarı müvafiq məlumat lisenziya sahibinə çatdırılması təsdiq olunan qaydada təqdim edildiyi andan qüvvəyə minir.

5.4. Sığortaçıların ödədikləri vergilər və rüsumlar

Azərbaycan Respublikasında sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsi qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Sığorta fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsi büdcə sisteminə daxilolmaların artmasını təmin edir, sığorta bazarının optimallaşdırılmasına təsir göstərir. Vergi qoyma sahəsində subyektlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən vergi qanunvericiliyinə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Vergi Məcəlləsi və onlara uyğun olan Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Vergi qanunvericiliyi aktları ilə digər sahə qanunvericilik aktları arasında vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri üzrə ziddiyət yarandıqda vergi qanunvericiliyinin aktları qəbul edilir.

Sığortaçılar vergi qanunvericiliyinə riayət etmələrinə məsuliyyət daşıyırlar (bütünlükdə vergilərin düzgün hesablanması, vaxtında ödənilməsi və i.a).

Sığortaçıların mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi ilə qadağan edilmişdir. [4]

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminə uyğun olaraq sığortaçılar əsasən dövlət vergiləri ödəyirlər. Naxçıvan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığortaçılar Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilən və Naxçıvan Muxtra Respublikasında ödənilən vergiləri ödəyirlər. Həmçinin sığortaçılar bələdiyyə büdcəsinə müvafiq rüsumlar da ödəyirlər.

Sığortaçılar aşağıdakı dövlət vergilərini ödəyirlər:

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisini;
- Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini;
- Hüquqi şəxslərin əmlak vergisini;
- Hüquqi şəxslərin torpaq vergisini;
- Əlavə dəyər vergisini.

Qeyd edildiyi kimi sığortaçılar gəlir vergisinin ödəyiciləridirlər. Belə ki, sığorta şirkətində maddəli işlə əlaqədar gəlir əldə edən rezident və qeyri – rezident fiziki şəxslər gəlir vergisini ödəməlidirlər. Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektinə vergiyə cəlb olunan gəlirdir. Fiziki şəxs tərəfindən maddəli işlə əlaqədar alınan gəlir — əmək haqqı, bu işdən alınan hər hansı ödəmə və ya fayda, o cümlədən əvvəlki iş yerindən, yaxud gələcək maddəli işdən alınan gəlirdir. Gəlirin məbləği, aşağıda göstərilən məbləğdən işçinin əldə etdiyi gəlirə görə ödədiyi hər hansı xərc çıxıldıqdan sonra qalan məbləğə bərabərdir:

- fiziki şəxsə banklararası kredit hərracında olan faiz dərəcəsinə əsasən aşağı faiz dərəcəsi ilə ssuda verildiyi halda — bu tipli ssudalar üzrə banklararası kredit hərracında olan faiz dərəcəsinə uyğun faizlə ödənməli olan məbləğlə aşağı faiz dərəcəsinə uyğun ödənməli olan məbləğ arasındakı fərq;
- işə götürənin öz işçisinə malı, işi və ya xidməti təqdim etdiyi, yaxud hədiyyə verdiyi halda — bu cür malların, işlərin və xidmətlərin bazar qiyməti ilə dəyəri;
- işçinin xərclərinin əvəzi ödənilməsi halda — ödənilən vəsaitin məbləği;
- işçinin işə götürənə olan borcunun və ya öhdəliyinin bağışlanıldığı halda — həmin borcun və ya öhdəliyin məbləği;
- işəgötürən tərəfindən ödənilən sığorta haqları;

Sığorta şirkətlərində də digər hüquqi şəxslərdə olduğu kimi gəlir vergisi aşağıdakı dərəcələrlə tutulur:

<i>Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği</i>	<i>Verginin məbləği</i>
<i>2500 manatadək</i>	<i>14 faiz</i>

2500 manatdan çox olduqda

350 manat + 2500 manatdan çox olan məbləğin 25 faizi

Sığorta şirkətində muzzdu işləyən fiziki şəxslərin aşağıdakı gəlirləri gəlir vergisindən azaddır: təqvim ili ərzində alınan hədiyyə, maddi yardım, birdəfəlik müavinət və miraslar: hədiyyələrin, təhsil və ya müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 1000 manatadək olan hissəsi, xaricdə müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 2000 manatadək olan hissəsi, mirasların dəyərinin 20000 manatadək olan hissəsi; Təhsil və ya müalicə haqları almış şəxslərə bu güzəşt o halda verilir ki, həmin məbləğlərin təyinatı üzrə ödənildiyini təsdiq edən müvafiq sənədlər təqdim edilmiş olsun. hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda onun tam dəyəri. Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə ödənilən müavinətlər istisna olmaqla, dövlət müavinətləri, əvəzsiz dövlət köçürmələri, dövlət pensiyaları, dövlət təqaüdləri, işçilərin sayının və ştatların ixtisar edilməsi ilə əlaqədar olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildikdə işçilərə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə müvafiq ödənilən təminatlar, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunları və müvafiq icra hakimiyyəti Orqanlarının qərarları əsasında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına fərdi birdəfəlik ödəmələr və ya maddi yardımlar; sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta olunanın və faydalanan şəxsin həyatına, habelə onun əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəymiş zərərin əvəzini ödəmək üçün pul və ya natura şəklində ödənilmiş vəsait, həmçinin işəgötürən tərəfindən ödənilən bütün növ icbari sığorta və könüllü tibbi sığorta haqları, 3 ildən az olmayan müddətə bağlanan müqavilə ilə həyatın yığıcı sığortası və pensiya sığortası üzrə işəgötürənin Azərbaycan Respublikasının sığortaçılarında ödədikləri sığorta haqları, həyatın yığıcı sığortası və pensiya sığortası üzrə müqavilənin qüvvəyə mindiyi andan etibarən 3 illik müddət keçdikdən sonra sığorta olunana və faydalanan şəxsə ödənilən hər hansı məbləğlər; dəymiş zərərlərin ödənilməsi ilə bağlı alınan kompensasiya ödənişləri; müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə müəyyən edilmiş ezamiyyə xərclərinin məbləğləri; istehsalatdan ayrılmaqla təhsil almağa göndərilmiş tələbələrə, doktorantlara (magistrlərə) müəssisə və təşkilatların hesabına ödənilən təqaüd məbləğləri; təbii fəlakət və digər fəvqəladə hallarla əlaqədar müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları əsasında, habelə xarici dövlətlər və digər təşkilatlar tərəfindən göstərilən birdəfəlik yardımlar; işəgötürən tərəfindən işçinin hərbi və alternativ xidmətə çağırılması ilə əlaqədar ödənilən müavinətlərin qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məbləği; Dövlət qulluqçusuna pensiya yaşına çatmasına görə könüllü işdən çıxması ilə əlaqədar verilən birdəfəlik haqq.

Sığorta təşkilatlarında muzzdla işləyən aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 400 manat məbləğində azaldılır: Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının; Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının; həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarının (ərlərinin); 1941—1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslərin; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslərin; Çernobıl AES-də qəza, mülki və ya hərbi təyinatlı atom obyektlərində digər radiasiya qəzaları nəticəsində, habelə nüvə qurğularının hər hansı növləri, o cümlədən nüvə silahı və kosmik texnika ilə bağlı olan sınaqlar, təlimlər və başqa işlər nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüa yükü ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslərin. I və II qrup əlillərin (müharibə əlillərindən başqa), sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 200 manat məbləğində azaldılır.

Aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 100 manat məbləğində azaldılır: həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin valideynləri, habelə vəzifələrinin icrası zamanı həlak olmuş dövlət qulluqçularının valideynləri və arvadları (ərləri). Bu şəxslərin arvadlarına (ərlərinə) güzəşt o halda verilir ki, onlar təkrar nikaha girmiş olmasınlar; 1990-cı il yanvarın 20-də SSRİ qoşunlarının müdaxiləsi nəticəsində, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün müdafiəsi zamanı həlak olmuş şəxslərin valideynləri və arvadları (ərləri). Bu şəxslərin arvadlarına (ərlərinə) güzəşt o halda verilir ki, onlar təkrar nikaha girmiş olmasınlar; Əfqanıstana və döyüş əməliyyatları aparılan başqa ölkələrə göndərilmiş hərbi qulluqçular və təlim-yoxlama toplanışlarına çağırılmış hərbi vəzifəli; daimi qulluq tələb edən sağlamlıq imkanları

məhdud uşağa və ya I qrup əlilə baxan və onunla birlikdə yaşayan valideynlərdən biri (özlərinin istəyi ilə), arvad (ər), himayəçi və ya qəyyum:

Məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər. Bu güzəşt mənzil qanunvericiliyinə və ya mülki hüquqi əqdlərə əsasən ayrıca mənzil sahəsi əldə etməsi nəticəsində daimi məskunlaşmış şəxslərə şamil edilmir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq ölkəmizdə sığortaçılar hüquqi şəxs qismində fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri – rezident müəssisələr hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin ödəyiciləridirlər. Sığortaçı müəssisə üçün vergitutma obyektini onun mənfəətidir. Sığortaçının bütün gəlirləri (vergidən azad edilən gəlirdən başqa) ilə gəlirlərdən çıxılan xərc arasındakı fərq onun mənfəətidir. Sığortaçının əsas vəsaitlərinə yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artım (yenidən qiymətləndirmə nəticəsində yaranan müsbət fərq) mənfəət vergisi hesablandıqda nəzərə alınmır.

Respublikamızda sığorta şirkətləri “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd edildiyi kimi Açıq Səhmdar Cəmiyyəti formasında fəaliyyət göstərməlidir. Müvafiq olaraq sığorta şirkətləri öz fəaliyyətindən gəlir əldə etməlidirlər. Sığortaçının gəliri dedikdə, onun sığorta fəaliyyətindən və qanuna zidd olmayan digər fəaliyyətlərin həyata keçirilməsindən daxil olan vəsaitin məbləği nəzərdə tutulur. Sığorta şirkətlərinin gəlirlərinin məbləğindən asılı olaraq, onların gəlirlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1.Sığortaçının sığorta əməliyyatlarından gəlirlər;
- 2.Sığortaçının investisiya fəaliyyətindən gəlirlər;
- 3.Sığortaçının qeyri-sığorta əməliyyatından gəlirlər.

Sığortaçının gəlirinin formalaşması əsasən onun sığorta əməliyyatlarından əldə etdiyi gəlir təşkil edir. Sığorta şirkətlərinin sığorta əməliyyatlarından əldə etdiyi gəlirlərə aiddir:

- sığortalıların ödədikləri sığorta haqları;
- təkrarsığorta mexanizmi vasitəsilə daxil olan təkrarsığorta haqları;
- təkrarsığorta münasibətlərində iştiraka (vasitəçilik) görə aldığı komissiyon və broker mükafatı.

Sığorta şirkətləri fəaliyyətinin maliyyə sabitliyini təmin etmək, daha iri həcmli obyektləri sığorta təminatına qəbul etmək və s. məqsədlər üçün qəbul etdikləri risklərin müəyyən hissəsini təkrarsığortaya ötürürlər. Həmçinin sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaçı əvvəlcə sığorta ödənişini tam məbləğdə sığortalıya ödəyir, sonra isə həmin sığorta ödənişində təkrarsığortaçının payı nisbətində müvafiq məbləği təkrarsığortaçıdan alır. Bu zaman sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı üzrə sığorta ödənişləri sığorta şirkətlərinin gəliri hesab edilir.

Sığortaçının investisiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərinə aiddir:

- bank depozitləri (əmanətləri) üzrə gəlirlər;
- qiymətli kağızlar üzrə gəlirlər;
- səhmlər üzrə dividendlər;
- daşınmaz əmlak üzrə (icarə, kirayə) gəlirlər.

Sığortaçının qeyri-sığorta əməliyyatından gəlirlərinə aiddir:

- sığortaçının mülkiyyətində olan əsas fondların, digər aktivlərin və qiymətlərin satışından gəlir;
- icarədən gəlir;
- depoya əlavə edilən faizlərdən gəlir;
- subroqasiya hüququna görə repress qaydasında yaranan gəlir;
- tədris və konsaltinq xidmətlərindən gəlir.

Sığortaçı fəaliyyətində müəyyən xərcləri icra edirlər ki, bu xərclərdə onların təqdim etdiyi sığorta xidmətinin maya dəyərini formalaşdırır. Sığorta şirkətinin fəaliyyətinin maliyyə nəticəsinin müəyyən olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin maya dəyərinin həcmi büdcəyə ödəniləcək vergilərin həcminə bilavasitə təsir edir.

Sığorta şirkətləri fəaliyyətlərində aşağıdakı xərcləri həyata keçirir:

- sığortaçının təşkili ilə əlaqədar (bank, lisenziya, möhür və s.);
- ehtiyatların yaradılmasına;
- təkrarsığorta ilə əlaqədar sığorta ödənişləri, komissiyon mükafatları və s;

- işlərin aparılmasına;
- nəqliyyat xərcləri;
- icarə xərcləri;
- vasitəçilərə komisiyon mükafatları;
- blankların hazırlanmasına;
- reklam, kadr hazırlığına xərclər;
- auditor, məsləhət və s. xidmətlərin ödənilməsinə;
- digər xərclər.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq könüllü sığortada sığorta müqaviləsinin, icbari sığortada isə icbari sığorta qanunlarında qeyd olunmuş şərtlərə müvafiq olaraq bağlanmış müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam verməklə sığorta şirkətinə ödənilmiş sığorta haqqı və ya sığorta haqqının müəyyən hissəsi sığortalıya qaytarılır.

Sığortaçılar əsasən fəaliyyətlərinin maliyyə sabitliyini təmin etmək, maliyyə tutumu baxımından daha iri həcmli obyektləri sığorta təminatına qəbul edərək, gəlirlərini artırmaq məqsədi ilə qəbul etdikləri risklərin müəyyən hissəsini və sığortalıdan aldığı sığorta haqqının da müvafiq hissəsini təkrarsığortaya verir.

Sığortaçılıq fəaliyyətində icra edilən xərclərin müəyyən hissəsini də bu sahədə işlərin aparılmasına çəkilən xərclər təşkil edir. Sığorta şirkətinin işlərin aparılmasına çəkdiyi xərclər aşağıdakı kimidir:

Əmək haqqı , o cümlədən ştat işçilərinə əmək haqqı

O cümlədən: vəzifə maaşları üzrə; mükafat ; Sair ödənişlər (orta qazanc üzrə) .

Siyahıdankənar tərkibli işçilərə əmək haqqı ; Sığorta vasitəçilərinə komisiyon muzzdlar. O cümlədən: sığorta agentlərinə ; sığorta brokerlərinə .

Təkrar sığortalılara hesablanmış komisiyon muzzdlar ;

Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmalar ;

Təsərrüfat xərcləri ;

Dəftərxana xərcləri ;

Ezamiyə xərcləri .

O cümlədən: ölkə daxilində ; ölkə xaricində .

Bank xidməti xərcləri ;

Məsləhət xidmətləri ;

Reklam işinin aparılmasına xərclər ;

Amortizasiya ayırmaları ;

Əsas vəsaitlərin təmiri üzrə xərclər;

İşçilərin ixtisasının artırılmasına çəkilmiş xərclər ;

Nümayəndəlik xərcləri ;

Sair xərclər : o cümlədən Sığorta Nəzarətinə ; İcbari Sığorta Bürosuna ; Auditə .

Sığorta şirkətlərinin mənfəət vergisinin vergitutma obyektinin onun mənfəətidir. Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 20 faizdir.

Sığorta şirkətinin mənfəəti vergidən azad edilən gəlirlər istisna olmaqla, vergi ödəyicisinin gəliri ilə onun gəlirdən çıxılan xərcləri arasındakı fərqdır. Sığorta şirkətləri gəlirdən çıxılmayan xərclərdən başqa gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı bütün xərclərini gəlirdən çıxmaq hüququna malikdir.

Sığorta şirkətləri əsas vəsaitlərin alınmasına və qurulmasına çəkilən xərclərini, kapital xarakterli digər xərclərini, qeyri-kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı olan xərclərini, əyləncə və yemək xərclərini, faktiki ezamiyyə xərclərinin Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi normadan artıq olan hissəsini gəlirdən çıxmamalıdır.

Sığorta şirkətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş normalara uyğun olaraq ehtiyat sığorta fondlarına ayırma məbləğlərini gəlirdən çıxmaq hüququna malikdir.

Sığorta şirkətləri aldıkları birbaşa sığorta haqlarının hamısından 0,3 faiz Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinə (DSNX) hər rübdə bir dəfə olmaqla məcburi ödənişləri icra edirlər.

Sığorta şirkətlərində də əsas vasitələr üzrə amortizasiya ayırmalarının gəlirdən çıxılması aşağıdakı normalarla yerinə yetirilir:

1. Binalar, tikililər və qurğular - 7 faizədək;
2. Maşınlar və avadanlıq - 20 faizədək;
- 2a. Yüksək texnologiyalar məhsulu olan hesablama texnikası üzrə - 25 faizədək;
3. Nəqliyyat vasitələri - 25 faizədək;
4. İş heyvanları - 20 faizədək;
5. Qeyri-maddi aktivlər - istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10 faizədək, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərdə;
6. Digər əsas vəsaitlər - 20 faizədək;

Əsas vəsaitlərin kateqoriyaları üzrə amortizasiya ayırmaları hər kateqoriyaya aid əsas vəsaitlər üçün müəyyənləşdirilmiş amortizasiya normasını həmin kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin vergi ilinin sonuna qalıq dəyərində tətbiq etməklə hesablanır.

Hər hansı kateqoriyaya aid olan əsas vəsaitlər üzrə vergi ili üçün müəyyən olunmuş amortizasiya normalarından aşağı norma tətbiq olunduqda, bunun nəticəsində yaranan fərqi sığortaçı növbəti vergi illərində amortizasiyanın gəlirdən çıxılan məbləğinə əlavə edə bilər.

Sığorta şirkətləri amortizasiyanın hesablanması üçün əsas vəsaitlərin vergi ilinin sonuna qalıq dəyərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

Əsas vəsaitlərin əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərində, (həmin il üçün hesablanmış amortizasiya məbləği çıxıldıqdan sonra qalan dəyər) cari ildə daxil olmuş əsas vəsaitlərin dəyəri və təmir xərclərinin məhdudlaşdırmadan artıq olan hissəsi əlavə edilir, vergi ilində təqdim edilmiş, ləğv edilmiş və ya qalıq dəyəri 500 manat və ya ilkin dəyərin 5 faizindən az olduqda əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri çıxılır.

Əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən əldə olunan məbləğ onun qalıq dəyərindən artıqdırsa yaranmış fərq gəlirə daxil edilir.

İlin sonuna əsas vəsaitin qalıq dəyəri 500 manat və ya ilkin dəyərin 5 faizindən az olduqda, qalıq dəyərində məbləği gəlirdən çıxılır. Əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən əldə olunan məbləğ onların qalıq dəyərindən azdırsa, yaranmış fərq gəlirdən çıxılır.

Sığorta şirkətləri hər il üçün gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məbləği əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərində binalar, tikililər və qurğuların ilin sonuna qalıq dəyərində 2 faizi, maşınlar, avadanlıqlar və hesablama texnikasının ilin sonuna qalıq dəyərində 5 faizi, digər əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyərində 3 faizi və köhnəlmə hesablanmayan əsas vəsaitlər üzrə 0 faiz həddi ilə məhdudlaşdırılır. Təmir xərclərinin faktiki məbləği bu hədd ilə müəyyənləşdirilən məbləğdən az olduqda, gəlirdən təmir xərclərinin faktiki məbləği çıxılır. Bu halda növbəti vergi illərində təmir xərclərinin gəlirdən çıxılan məbləğ həddi təmir xərclərinin faktiki məbləği ilə müəyyənləşdirilmiş hədd üzrə hesablanmış məbləği arasındakı fərq qədər artırılır. Müəyyən edilən məhdudlaşdırmadan artıq olan məbləğ cari vergi ilinin sonuna əsas vəsaitlərin qalıq dəyərində artmasına aid edilir.

Əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının ilin sonuna qalıq dəyəri sıfıra bərabər olduqda, təmir xərclərinin faktiki məbləği müvafiq kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin qalıq dəyərində aid edilir və onlara amortizasiya hesablanır.

Sığorta şirkətlərinin fiziki şəxslərə ödədiyi dividendlərdən, faizlərdən ödəniş mənbəyində 10 faiz, ödədiyi royaltidən və icarə haqqından 14 faiz vergi tutur. Həmçinin həyatın yığıcı sığortası üzrə sığorta olunanın ödədiyi və ya onun xeyrinə ödənilən sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı fərq kimi alınan gəlirdən ödəniş məbləğindən 10 faiz dərəcəsi ilə vergi tutulur.

Sığorta şirkətlərinin gəlirlərindən çıxılmasına yol verilən xərclərinin gəlirdən artıq olan hissəsi üç ilə də davam edən sonrakı dövrə keçirilir və illər üzrə məhdudluyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilir.

Sığorta şirkətləri rüb qurtardıqdan sonra 15 gündən gec olmayaraq mənfəət vergisi üzrə cari ödəmələri dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər. Hər ödəmənin məbləği əvvəlki vergi ilində hesablanmış mənfəət vergisi məbləğinin 25 %-ni təşkil etməlidir.

Sığorta şirkətləri mülkiyyətlərində olan əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyərində görə əmlak vergisi ödəyirlər. Onlar əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyərində görə (avtonəqliyyat vəsaitləri istisna olmaqla) 1 faiz dərəcəsi ilə əmlak vergisi ödəyirlər. Sığorta şirkətinin əmlakının orta illik qalıq dəyəri

aşağıdakı qaydada hesablanır:

Əmlakın hesabat ilinin əvvəlinə (əvvəlki vergi ilinin sonuna müəyyən edilən qalıq dəyərindən həmin il üçün hesablanmış amortizasiya məbləği çıxıldıqdan sonra qalan dəyər) və sonuna qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünür.

Sığorta şirkəti hesabat ili ərzində yaradıldıqda, onun əmlakının yaradıldığı tarixə və ilin sonuna qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və sığortaçının yaradıldığı aydan sonra, ilin sonuna qədər olan ayların sayına vurulur.

Sığorta şirkəti hesabat ili ərzində ləğv edildikdə, onun əmlakının ilin əvvəlinə və ləğv edildiyi tarixə qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və ilin əvvəlindən sığortaçının ləğv edildiyi aya qədər olan ayların sayına vurulur.

Sığorta şirkətlərinin əmlak vergisi üçün vergi dövrü təqvim ilidir. Amma onlar əmlak vergisi üzrə cari vergi ödəmələrini hər rübün ikinci ayının 15-dək gec olmayaraq əvvəlki ildəki əmlak vergisi məbləğinin 20 faizi həcmində vergini dövlət büdcəsinə ödəməlidir.

Sığorta şirkəti əvvəlki hesabat ilində əmlak vergisi ödəyicisi olmadıqda və növbəti ildə bu verginin ödəyicisi olduqda, habelə yeni yaradıldıqda əmlakın əldə edildiyi rübdən sonra hər rübün ikinci ayının 15-dən gec olmayaraq həmin əmlaka görə hesablanmalı olan illik əmlak vergisi məbləğinin 20 faizi miqdarında cari vergi ödəmələrini həyata keçirməlidir.

Vergitutma məqsədləri üçün sığorta şirkətlərinin əmlakının dəyəri - ekologiya, yanğından mühafizə və ya mülki müdafiə üçün istifadə edilən obyektlərin dəyəri həcmində azaldılır.

Sığorta şirkətləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaq sahəsinin hər 100 kvadrat metrinə görə aşağıda verilmiş dərəcələrlə torpaq vergisini dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

<i>Yaşayış məntəqələri</i>	<i>Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar (manatla)</i>	
	<i>10000 m²-dək olduqda</i>	<i>10000 m²-dən yuxarı olan hissə üçün</i>
<i>Bakı şəhəri, habelə onun qəsəbə və kəndləri</i>	<i>10</i>	<i>20</i>
<i>Gəncə, Sumqayıt, Xırdalan şəhərləri və Abşeron rayonunun qəsəbə və kəndləri</i>	<i>8</i>	<i>16</i>
<i>Digər şəhərlər və rayon mərkəzləri</i>	<i>4</i>	<i>8</i>
<i>Rayon tabeliyində olan şəhərlər, qəsəbələr və kəndlər</i>	<i>2</i>	<i>4</i>

Sığortaçılar torpaq sahələrinin ölçüsünə və torpaq vergisinin dərəcələrinə əsasən illik olaraq hesablayır və mayın 15-dən gec olmayaraq hesablamaları ərazi vergi orqanlarına verirlər. Hesablanmış torpaq vergisi bərabər məbləğlərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq dövlət büdcəsinə ödənilir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 13.2.14.7. maddəsində qeyd edilir ki, sığorta və təkrarsığorta əməliyyatları, habelə bu əməliyyatla bağlı sığorta agentləri və sığorta brokerləri xidmətləri maliyyə xidmətləridir. Həmçinin vergi məcəlləsinin 164.1.2 maddəsində qeyd olunur ki, maliyyə

xidmətlərini göstərən şəxslər əlavə dəyər vergisini ödəməkdən azaddır. Bu baxımdan sığortaçılar apardıqları sığorta əməliyyatları ilə əlaqədar dövrüyyədən əlavə dəyər vergisi ödəmirlər.

Sığortaçılar sığorta əməliyyatlarından başqa əlavə dəyər vergisinə cəlb olunan digər əməliyyatları apardıqda əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi kimi vergi orqanlarında uçota (qeydiyyatata) alınaraq, əlavə dəyər vergisinin müvafiq şəhadətnaməsini almalıdırlar. Sığortaçıların əlavə dəyər vergisinə cəlb olunan dövrüyyəsi dedikdə, onların aldıqları (həmçinin idxal etdikləri) aktivləri və material qiymətliləri nəzərdə tutulur. [4]

Qeyd edilən vergilərdən başqa sığortaçılar aylıq əmək haqqı fondunun 22 faizi nisbətində Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna sosial sığorta haqqı ödəyirlər. [31]Həmçinin sığortaçılar reklam işi ilə əlaqədar yerli büdcələrə və digər xidmətlərlə əlaqədar dövlət büdcəsinə rüsumlar da ödəyirlər.

Vergitutma sistemində vergi uçotunun təşkilinə xüsusi yer ayrılır. Sığortaçılar vergi uçotunu təşkil edir və onun məlumatlarına əsasən vergi dövrünün yekunlarına görə vergi bazasını hesablayırlar.Vergi uçotu dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydalara uyğun olaraq qruplaşdırılmış ilkin sənədlər əsasında vergilər üzrə vergi bazasını müəyyən etmək üçün informasiyaların ümumiləşdirilmiş sistemi nəzərdə tutulur.

Sığorta təşkilatlarında vergilərin uçotunun aparılması qaydası (registrlərin aparılmasına məsul olan şəxslərin siyahısı,sənəd dövrüyyəsi və i.a) uçot siyasətində öz əksini tapmalıdır.

Vergi uçotu hesabat (vergi) dövründə vergi ödəyiciləri tərəfindən həyata keçirilən təsərrüfat əməliyyatlarının vergitutmaya cəlb edilməsi məqsədilə uçot haqqında tam və doğru informasiyaların əldə edilməsi üçün aparılır.Vergi uçotunun aparılması həm də vergilərin hesablanması onun vaxtında və tam olaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsi üzərində nəzarəti həyata keçirmək məqsədilə daxili və xarici istifadəçilərin informasiyalarla təmin olunması üçün lazımdır.

Vergi uçotu sistemi vergi ödəyicisi tərəfindən vergi uçotunun norma və qaydalarının ardıcıl olaraq tətbiqi prinsipinə uyğun olaraq təşkil edilir.Vergi uçotunun aparılması qaydası vergitutma məqsədləri üçün müvafiq əmrlə(sərəncamla) təsdiq olunmuş vergi ödəyicisi tərəfindən müəyyən edilir.

Vergi uçotu özündə aşağıdakı məlumatları ehtiva etməlidir :

- gəlir və xərc məbləğlərinin formalaşdırılması qaydası ;
- cari vergi ilində vergitutma məqsədləri üçün nəzərə alınan xərclərin xüsusi çəkisinin müəyyən edilməsi qaydası ;
- sonrakı vergi dövrlərində xərclərə aid edilən xərclərin(zərərin) qalığının məbləği ;
- sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydası ;
- mənfəət vergisinin büdcəyə ödənilməsi ilə əlaqədar borcların məbləği .

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq vergi bazasının müəyyən edilməsi üçün mühasibat uçotunda kifayət qədər informasiya olmadıqda vergi ödəyicisi mühasibat uçotunun tətbiq edilən registrini apara bilərlər.

Bunu təsdiq edən sənədlər aşağıdakılardır :

- ilk uçot sənədləri ;
- vergi uçotunun analitik registrləri ;
- vergi bazasının hesablanması.

Vergi uçotunda əsas sənəd sayılan (hesab olunan) vergi bazasını müəyyən etmək üçün vergi uçotunun analitik registrlərinin formalarında hökmən aşağıdakı rekvizitlər(göstəricilər) öz əksini tapmalıdır:

- registrin adı ;
- tərtib olunma dövrü (tarixi) ;
- təsərrüfat əməliyyatlarının adı ;
- göstərilən registrlərin tərtib olunması üçün məsul olan şəxslərin imzaları.

Vergi uçotunun analitik registrləri ilə ilk sənədlərdə olan informasiyaları toplamaq və sistemləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

5.5. Sığorta fəaliyyətinin maliyyə əsasları

Sığortaçının fəaliyyətinin əsas göstəriciləri aşağıdakılardır :

- müəyyən dövr ərzində sığorta əməliyyatlarının və ya sığorta təşkilatı fəaliyyətinin nəticələrinin dəyərəcə qiymətləndirilməsinin maliyyə nəticələri ;
- sığorta əməliyyatlarının gəlirlilik səviyyəsi (illik mənfəət məbləğinin il ərzində həyata keçirilmiş ödənişlərə olan nisbəti) və rentabellik ;
- orta sığorta məbləği (bu, ümumi sığorta məbləğinin sığortalanmış obyektlərin sayına bölünməsi yolu ilə müəyyən edilir) ;
- bir müqaviləyə görə orta hesabla daxil olmuş haqq (bu, daxil olmuş sığorta haqqının ümumi məbləğinin bağlanmış müqavilələrin sayına bölünməsi yolu ilə müəyyən edilir).
- Sığorta məbləği və ödənişlərinin səviyyəsi (ödənilmiş məbləğin daxil olmuş sığorta haqqı məbləğinə faizlə olan nisbəti) ;
- Sığorta işinin zərərli başa vurulması - orta hesabla sığorta məbləğinin hər 100 vahidinə düşən ödənişlərin həcmi.

Sığorta əməliyyatlarının maliyyə nəticələri dedikdə, hər bir müstəqil sığorta fondu və hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda müəyyən olunan sığorta təşkilatları fəaliyyətinin yekunlarının dəyərəcə qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur. Sığorta orqanının fəaliyyəti yekunlaşdırılarkən onun maliyyə nəticələri bir il üzrə müəyyən edilir. Tarif dövrü ərzində sığortaçı və sığortalı arasında ekvivalentliyi qiymətləndirərkən iki göstəricidən istifadə olunur. Bunlardan biri sığortaçının əldə etdiyi mənfəət (və ya zərər), digəri isə sığorta haqları ehtiyatlarının artması və ya azalmasıdır.

Sığorta əməliyyatlarından əldə edilən mənfəət göstərilən xidmətlərin qiyməti ilə onların maya dəyəri arasındakı fərq kimi hesablanır. Sığorta işində mənfəət sığortalıların vəsaitinin yenidən (təkrar) bölgüsü hesabına formalaşır. Sığorta əməliyyatlarından əldə edilən mənfəətin – necə deyərlər tarif mənfəətinin - əsas mənbəyi faizlə, yaxud da qəti müəyyən edilmiş məbləğlə göstərilə bilər. Tariflərlə bağlı mənfəəti sığorta əməliyyatlarından əldə edilən faktiki mənfəətdən fərqləndirmək lazımdır.

Sığortaçı sığorta əməliyyatlarından əldə edilən mənfəətlə yanaşı, investisiyalardan, zərərin azaldılması və idarəetmə xərclərinə qənaət edilməsi nəticəsində də mənfəət əldə edə bilər. Investisiyalardan əldə edilən mənfəət sığorta cəmiyyətinin qeyri-sığorta xarakterli fəaliyyətdə iştirak etməklə əldə etdiyi mənfəətə deyilir. Sığorta cəmiyyəti faktiki zərəri azaltmaq yolu ilə də mənfəət əldə edə bilər. Sığorta cəmiyyətlərinin mənfəət mənbələrindən biri də özünün idarəetmə xərclərini, başqa sözlə sığorta işinin aparılması ilə əlaqədar inkassa, idarəetmə aparatının saxlanması xərclərinə qənaət edilməsidir.

Sığorta əməliyyatlarının maya dəyəri onların maliyyə davamlılığının təmin olunması və sığortaçının sığortalı qarşısında götürdüyü öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan ehtiyat fondlarına ayırmalar da daxil olmaqla, sığortaçının sığorta müdafiəsinə sərf etdiyi bütün xərclərin toplusunu səciyyələndirir.

Hər bir sığorta növü üzrə maliyyə nəticələrini müəyyən edərkən bu bölmənin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, əgər kənd təsərrüfatı sığortasının tarif dərəcələrinə mənfəət daxil edilməmişdirsə. Onda, bu sahədə gəlirlərin xərclərə bərabər olması və ya gəlirin xərcdən çox olması müsbət maliyyə nəticəsi hesab edilir və mənfəət əldə edildiyi təqdirdə onun bir hissəsi müvafiq ehtiyat fonduna yönəldilir. Xərclər gəlirlərdən çox olduğu hallarda kəsir əmələ gəlir ki, bu da qabaqcadan yaradılmış ehtiyat fondlarındakı vəsait hesabına “örtülür”.

Həyatın uzunmüddətli sığortalanmasının maliyyə nəticələri öz ifadəsini mənfəətdə və həyatın sığortalanması üzrə sığorta haqları həcmində tapır. Həyatın sığortalanmasının uzunmüddətli xarakteri sığorta əməliyyatlarından əldə edilən mənfəətin hesablanması xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir və üç hissədən ibarətdir: 1)Sağlamlığın itirilməsi üçün ödənilmiş sığorta məbləğinə tarif səviyyəsi ilə müqayisədə qənaət edilməsi; 2)həyatın sığortalanması üzrə işlərin aparılmasına sərf olunan xərclərə qənaət edilməsi; 3) məbləği ödənilmiş müqavilələrə uzunmüddətli xitam verilməsi ilə əlaqədar yaradılmış sığorta haqları ehtiyatlarının qalığı.

İkinci göstərici – sığorta haqlarının bir il ərzində artımı – A.K. İlovayskonun düsturu ilə saldo

metodu ilə aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$SDO - \text{ÖSM} - X - M = \text{SHEİA}$$

Burada : SDO – il ərzində həyatın sığortalanması ilə əlaqədar sığorta haqlarından daxil olmalar ; OSM – müəyyən yaşadək yaşamaq, ölüm halları, sağlamlığın itirilməsi ilə əlaqədar ödənilən sığorta məbləğləri ; X – həyatın sığortalanması üzrə işlərin aparılmasına sərf olunan xərclər ; M – həyatın sığortalanması üzrə əldə edilən mənfəət;

SHEİA – sığorta haqları ehtiyatlarının illik artımı deməkdir.

Hər hansı bir ildə SDO-nun kəmiyyəti ÖSM,X və M-in kəmiyyətindən az olduqda sığorta haqlarının ehtiyatında illik kəsir əmələ gəlir ki, bu da ya həyatın sığortalanması üzrə sığorta haqlarından əvvəllərdə yaradılmış ehtiyatlar hesabına, yaxud da sığortaçının mənfəətindən ödənilir.

Sığorta təşkilatlarının sığorta haqları ehtiyatlarının cəmi (məcmusu) həyatın sığortalanması zamanı şəxsi hesabların inventarlaşdırılması aparılarkən dəqiqləşdirilir. Ehtiyatın faktiki məbləği bankdakı xüsusi hesabda göstəriləndən az olduqda, onların arasındakı fərq hesabat ilinin mənfəətinə köçürülür. Sığorta haqları, ya sadəcə olaraq sığorta ehtiyatları ya da sığorta təşkilatları tərəfindən yaradılan fondları – sığorta məbləği və sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsinə təminat verən maliyyə bazasıdır. Sığorta təşkilatlarının hesablarında saxlandıqları dövrdə onlardan sığorta resursları kimi istifadə edilə bilər.

Sığorta fondunun formalaşdırılmasının əsasında statistik məlumatlara və ehtimal nəzəriyyəsinə əsasən hesablanan ziyanın ehtimalı ola bilər. Sığorta fondu məbləğinin müəyyən edilməsi cari ildə sığortalıya dəyən faktiki ziyanın məbləğinə əsaslanılır. Bu məbləğ sığortaçının fəaliyyətindən asılı olmayaraq nəzərdə tutulduğundan kənarlaşa bilər.

Sığorta fondu tarif əsasında müəyyən olunan sığorta ödənişlərinin səfərbərliyə alınması yolu ilə formalaşdırılır. Gözlənilən və faktiki olaraq dəyən ziyanın bir-birlərinə uyğun gəlməməsinin mümkünlüyü tariflərin strukturunun müəyyən edilməsi qarşısında müəyyən tələblər qoyur. Belə ki, onun əsas hissəsinin üzərinə (netto – dərəcə) özündə faktiki ziyanın kəmiyyətinin onun gözlənilən kəmiyyətindən kənarlaşdırılmasının mümkün olan ehtimalını əks etdirən əlavələr (yüklənmə) edilir.

Sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlılığı dedikdə, sığorta təşkilatları gəlirlərinin həmişə xərclərindən çox, ən pis halda isə, heç olmasa onların bir-birinə bərabər olması başa düşülür. Buna isə sığorta ödənişlərinin optimal tarif dərəcələrinin müəyyən olunması, sığortanın daim inkişaf etdirilməsi, ehtiyat fondları sisteminin yaradılması hesabına nail olunur. Burada zəruri meyar sığorta fondu vəsaitinin maksimum dərəcədə təmərküzləşməsi hesab olunur. Yalnız bu halda vəsaitin uzun müddətli zaman kəsiyi ərzində (necə deyirlər tarif dövründə) sığortalılar arasında səmərəli təkrar bölgüsünü həyata keçirmək mümkün olur.

Sığorta əməliyyatlarının aparılmasının maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsinin başlıca iqtisadi alətlərindən biri də təkrarsığortadır. Bundan sığortaçının sığorta fondunu təşkil etməsinin formasından, nizamnamə kapitalının tələb olunan və məcmu kapitalın və sığorta ehtiyatlarının həcmindən asılı olmayaraq istifadə edilir. Təkrarsığorta sığortaçının sığorta məbləğini götürdüyü sığorta riskinə bərabərləşdirmək vasitəsilə özünün maliyyə imkanlarına uyğun olaraq sığorta portfelinin formalaşdırılmasını təmin edir.

Dayanıqlılığın təmin olunması problemi hər hansı bir ildə vəsait çatışmazlığı ehtimalının dərəcəsinin müəyyən edilməsi, həm də başa çatan tarif dövründə fəaliyyətin qiymətləndirilməsi baxımından nəzərdən keçirilə bilər. Sığorta əməliyyatlarının çatışmazlığı ehtimalı F.V.Konsin əmsalının köməyi ilə müəyyən edilir. Bu əmsal dayanıqlılığın iki amildən – tarif dərəcələrindən və sığortalanmış obyektlərin sayından - bilavasitə asılı olduğunu göstərir. Sığorta məbləğinin tərəddüdü dərəcəsi çox da böyük olmadıqda, bu, ona təsir etmir. Tarif dövrü üzrə dayanıqlılığı qiymətləndirmək üçün ehtiyat fondlarında olan vəsait qalığı da daxil olmaqla, həmin dövrdə onun sərf etdiyi bütün xərclər arasındakı nisbəti ifadə edən göstəricidən istifadə etmək olur. Bu göstəricinin 1-ə bərabər, yaxud da ondan böyük olması dayanıqlılığın normal olduğunu göstərir.

Sığorta təşkilatlarının mənfəət əldə etmələrinin əsas mənbəyi investisiya fəaliyyətidir. Investisiyalaşdırma sığorta işinin şaxələndirilməsi deməkdir. Bu, öz ifadəsini sığortaçının özünün ənənəvi fəaliyyət dairəsindən kənara çıxmasında, onun daha da genişləndirilməsində, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin müəsisələrində birbaşa, yaxud da dolayısı ilə iştirak etməsində, başqa sözlə,

sığortaçının vəsaiti mənfəət əldə etmək məqsədilə istehsal sahələrinə qoymasında tapır.

İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin ilkin şərti çox maliyyə resursları səfərbərliyə almaq qabiliyyətidir. İnvestisiya resursları dedikdə, nizamnamə kapitalı, təminat verən ehtiyat, sığorta ehtiyatları, sığorta və digər fəaliyyət növlərindən əldə edilən gəlirlər nəzərdə tutulur.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 62-ci maddəsində “ Sığortaçının investisiya siyasəti” ndə qeyd edilir ki, hər bir sığortaçı böyük itkilərə məruz qalma risklərinin qarşısını almaq və gəlir əldə etmək məqsədi ilə tələblərə cavab verən, sığortaçının öhdəliklərinin strukturunu adekvat əks etdirən səmərəli investisiya siyasətini müəyyənləşdirməli və ona əsasən fəaliyyət göstərməlidir. [31]

Sığortaçının öz vəsaiti etibarlılığı, mənfəətliliyi, likvidliyi və müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla investisiyaya yönəldilir və bu vəsaitin onun məcmu kapitalının hesablanması üçün qəbul edilən hissəsi aktivlərin aşağıdakı qrupları ilə ifadə olunur: dövlət qiymətli kağızları; bank hesabındakı pul vəsaitləri; daşınmaz əmlak; qeyri-dövlət qiymətli kağızları; digər hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalına qoyulmuş vəsaitlər; öz işçilərinə borc verilmiş pul vəsaitləri.

Maliyyə resursları özlərinin investisiya keyfiyyətinə görə yekcins deyildir. Onlar vəsaitin sığorta cəmiyyətinin sərəncamında olduğu müddətə, mümkün olan ziyanın ödənilməsi üçün onların nağdlaşdırılmasının ehtimal olunan zərurilik dərəcəsinə və s. əlamətlərə görə bir-birindən fərqlənir. Birincinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bağlanmış sığorta müqavilələrində nəzərdə tutulan öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün vəsaitin tələb olduğu məqam (anın) düzgün müəyyən edilməlidir. Uzunmüddətli investisiya resurslarına həyatın sığortasının müxtəlif növləri üzrə uzunmüddətli yığım ehtiyatlarını, nizamnamə fondunu və sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitləri aid etmək olar. Hadisələr yaxşı məcrada inkişaf etdikdə uzunmüddətli resurslara faciələrin və ziyanın aradan qaldırılması üçün tərəddüdetmələrinin aradan qaldırılması üçün yaradılan ehtiyatları da aid etmək olar.

Qabaqalayıcı tədbirlər üçün ehtiyatlar işlərin həyata keçirildiyi bütün dövr ərzində formalaşdırılır və müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdən asılı deyildir. Bu, qabaqalayıcı tədbirlərin maliyyələşdirilməsi planı nəzərə alınmaqla həmin vəsaitin investisiyalaşdırılması zamanı məhdudiyətləri müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Həyatın sığortalanması ilə müqayisədə sığortanın digər növləri üzrə müqavilələr bir qayda olaraq bir il müddətinə bağlanır. Ona görə də texniki ehtiyatları qısamüddətli investisiyalaşdırma üçün maliyyə resursu kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Maliyyə resurslarının investisiyalaşdırılmasının ikinci istiqaməti sığortanın növləri ilə müəyyən edilir. Həyatın sığortalanmasının yığım növü bərabərləşdirilmiş risklərlə dayanıqlı sığorta portfelinin formalaşmasına səbəb olur. Bu isə sığorta ödənişlərinin daha dəqiq həyata keçirilməsinə imkan verir.

Sığorta fəaliyyəti növləri üzrə mükafat vermək üçün yaradılan ehtiyat müvafiq müqavilələrin qüvvədə olduğu müddət başa çatana qədər sığortaçıda qalır. Odur ki, təhlil olunan vəsaitin investisiyalaşdırılmasının konkret müddətləri müqavilələrin qüvvədə olduqları müddətlə müəyyən edilir.

Həyatın uzunmüddətli sığortalanması sinifi üzrə vəsaiti investisiya məqsədləri üçün istifadə edərkən aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir :

- investisiyanın real gəlirləri – gəlir müvafiq tarif dərəcələri hesablanarkən istifadə edilən səviyyədə az olmamalıdır ;
- həyatın sığortalanması müqavilələri – bunlar cari daxilolmaları və bu müqavilələr üzrə ödənişlərin qiymətləndirilməsinin real imkanlarını təmin etməklə, uzunmüddətli xarakter daşıyırlar ;
- həyatın sığortalanması üzrə sığorta fəaliyyəti – faciəli risklərin və ziyanın təsirinə düşməyən (həyatın qrup üzrə sığortalanması – məsələn müəssisədə qəza baş verməsi nəticəsində - istisna olmaqla) sığorta fəaliyyəti ;
- həyatın sığortalanması müqavilələrinin qüvvədə olmasının uzunmüddətli xarakteri – bu, inflyasiyanın təsirini azaltmaq üçün tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanmasının zəruriliyi ilə müəyyən edilir.

Sığortanın digər növləri üzrə investisiya siyasətini işləyib hazırlayarkən aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmalıdır ;

- sığorta müqavilələri qısamüddətli xarakter daşıyır və bir qayda olaraq bir il müddətinə bağlanır ;
- sığorta haqlarının daxil olması sabitliyi və bərabər xarakter daşması ilə fərqlənir ;
- sığorta haqlarından investisiya məqsədləri üçün az istifadə oluna bilər və sığorta ödənişlərini proqnozlaşdırmaq olduqca mürəkkəbdir ;
- faciəli risklərin yüksək ehtimalı mövcuddur. Odur ki, investisiya aktivləri yüksək likvidliyə malik olmalıdır.

Sığorta təşkilatları nizamnamə kapitalının, təminat verən ehtiyatların və qabaqlayıcı tədbirlər fondu ehtiyatlarının investisiya məqsədləri üçün istifadə edilməsində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır :

- investisiya resursları sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərlə əlaqədar deyildir;
- təhlil olunan vəsaitin investisiyalaşdırılması vaxt amili ilə məhdudlaşmır.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin 21 dekabr 2012-ci il tarixli qərarı ilə Sığortaçıların İnvestisiya əməliyyatları ilə bağlı Qaydalar müəyyənləşdirilmişdir. Bu qaydalarda sığortaçının öz vəsaitinin, həmçinin sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərin investisiyaya yönəldilməsini və məcmu kapitalın hesablanması şərh olunmuşdur. Sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərin ifadə olunduğu aktivlərin balans dəyərlərinə aşağıdakı əmsallar tətbiq edilir: dövlət qiymətli kağızları – 100 %; bank hesablarındakı pul vəsaitləri – 100 %; daşınmaz əmlakın qalıq dəyəri – 80 %; qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 80 %; sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları. Sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları aşağıdakı əmsallarla qəbul olunur: Hesabat tarixinə ödəmə vaxtı gecikdirilməmiş və (və ya) 90 gündən az müddətə gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları (dövlət icbari şəxsi sığortaları üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları istisna olmaqla) - 100 %; hesabat tarixinə ödəmə vaxtı 90 gündən artıq müddətə gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları (dövlət icbari şəxsi sığortaları üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları istisna olmaqla) – 0 %; dövlət icbari şəxsi sığortaları üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları – 100 %; sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı – 100 %; həyatın yığım sığortası üzrə sığortalılara və ya sığorta olunanlara borc verilmiş pul məbləğləri – 100 %. [12]

Sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərin investisiya zamanı aşağıdakı diversifikasiya normaları nəzərə alınır. Sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərin məcmu məbləğinin hesablanması zamanı həmin vəsaitlərin ifadə olunduğu aktivlərin balans dəyərlərinə əvvəldə qeyd etdiyimiz əmsallar tətbiq edildikdən sonra alınan məbləğlərin aşağıdakı diversifikasiya normativlərinə cavab verən hissəsi qəbul edilir: dövlət qiymətli kağızları - sığorta ehtiyatlarının 100 %-dək; bank hesablarındakı pul vəsaitləri - bir bankda 30 %-dən artıq olmamaq şərtilə, sığorta ehtiyatlarının 80%-dək; daşınmaz əmlak - bir daşınmaz əmlaka 10 %-dən artıq olmamaq şərtilə, sığorta ehtiyatlarının 20 %-dək; qeyri-dövlət qiymətli kağızları - sığorta ehtiyatlarının 15 %-dək; sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları üzrə: (hesabat tarixinə ödəmə vaxtı gecikdirilməmiş və (və ya) 90 gündən az müddətə gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları (dövlət icbari şəxsi sığortaları üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları istisna olmaqla) - sığorta ehtiyatlarının 30%-dək ; dövlət icbari şəxsi sığortaları üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları - sığorta ehtiyatlarının 100 %-dək); sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı (bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatında təkrarsığortaçıların payı istisna olmaqla) sığorta ehtiyatlarının (bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı istisna olmaqla) 50 %-i həddində qəbul edilir. Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatında təkrarsığortaçıların payı faktiki məbləğdə qəbul olunur; həyatın yığım sığortası üzrə sığortalılara və ya sığorta olunanlara borc verilmiş pul məbləğləri.

Sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərin məcmu məbləği həmin ehtiyatları təmin edən vəsaitlərin ifadə olunduğu aktivlərin balans dəyərinə əvvəldə göstərilən əmsallar tətbiq edildikdən sonra alınmış məbləğlərin diversifikasiya normativlərini aşmayan hissələrinin cəminə bərabərdir.

Sığortaçının öz vəsaiti aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$A = B - \max(C - \max(D - 0,3 * E, 0), 0) - \Theta - F - H - G$$

Burada:

- A- sığortaçının öz vəsaitidir;
- B- sığortaçının aktivlərinin məcmu balans dəyəridir;
- C- sığortaçının sığorta fəaliyyəti ilə bağlı balans öhdəlikləridir (sığorta ehtiyatları çıxılmaqla);
- D- ödəmə vaxtı 90 gündən artıq müddətə gecikdirilməmiş sığorta və təkrarsığorta haqları (dövlət icbari şəxsi sığortaları üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları istisna olmaqla);
- E- sığorta ehtiyatları;
- Ə- sığortaçının sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərinin ifadə olunduğu aktivlərinin balans dəyərlərinin məcmu məbləğidir;
- F- sığortaçının sığorta fəaliyyəti ilə bağlı olmayan balans öhdəlikləridir;
- G- sığortaçının balansdan kənar öhdəlikləridir (ödənilməsinə zəmanət verilmiş məbləğlərin cəmidir);
- H- sığortaçının öz vəsaiti və sığorta ehtiyatlarını təmin edən pul vəsaitlərinin aktivləri qrupuna aid olmayan aktivlərin məcmu balans dəyəridir.

Sığortaçının məcmu kapitalının hesablanması məqsədilə onun öz vəsaitinin ifadə olunduğu aktivlərinin balans dəyərlərinə aşağıdakı əmsallar tətbiq edilir: dövlət qiymətli kağızları – 100 %; bank hesablarındakı pul vəsaitləri – 100 %; daşınmaz əmlakın qalıq dəyəri – 80 %; qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 80 %; digər hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalına qoyulmuş vəsaitlər – 80%; öz işçilərinə borc verilmiş pul vəsaitləri – 80 %.

Sığortaçı öz vəsaitlərinin investisiya zamanı diversifikasiya normalarını nəzərə alır. Sığortaçının məcmu kapitalının hesablanması zamanı bu hesablamada nəzərə alınan aktivlərin balans dəyərlərinə göstərilən əmsallar tətbiq edildikdən sonra alınan məbləğlərin həmin məbləğlərin cəminə olan nisbətinin aşağıdakı diversifikasiya normativlərinə cavab verən hissəsi qəbul edilir: dövlət qiymətli kağızları – 100 %-dək; bank hesablarındakı pul vəsaitləri - bir bankda 30 %-dən artıq olmamaq şərti ilə, 80%-dək ; daşınmaz əmlak - bir daşınmaz əmlaka 10 %-dən artıq olmamaq şərti ilə, 20 %-dək; qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 15 %-dək; bir hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalında payı 5 %-dən, müvafiq hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalının 45 %-dən artıq olmamaq şərti ilə, digər hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalına qoyulmuş vəsaitlər – 10 %-dək; bir işçiyə verilən borcun ümumi məbləği 1 %-dən artıq olmamaq şərti ilə öz işçilərinə borc verilmiş pul vəsaitləri – 10 %-dək.

Sığortaçının nizamnamə kapitalı. Sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsasını onun tələb olunan kapitalı, məcmu kapitalı, nizamnamə kapitalı. Ödəmə qabiliyyətini təmin edən normativlər, sığorta ehtiyatları, habelə təkrarsığorta sistemi təşkil edir. Bu amillərin hər birinin sığortaçının maliyyə sabitliyində rolunu müəyyənləşdirək.

Sığortaçının və təkrarsığortaçının minimum nizamnamə kapitalı Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. Sığortaçının nizamnamə kapitalı dövlət qeydiyyatına alınmasından əvvəl tamamilə ödənilməlidir. Nizamnamə kapitalının tam ödənilməsi xüsusi razılıq (lisenziya) alındıqdan sonra fəaliyyətə başlamağa, sığorta müqavilələri bağlamaqla sığorta haqlarını qəbul edib öhdəlik daşımağa imkan verir.

Nizamnamə kapitalının minimum məbləği xarici ölkələrdə də qanunvericiliklə müəyyən edilir. Sığortaçı ilk əvvəl fəaliyyətə başlayandan sığorta müqavilələri bağlayır, öhdəliklər götürülür. Lakin qısa müddət ərzində bağladığı sığorta müqavilələrinin həm sayı az olur, həm də sığorta haqları yüksək olmur. Bu səbəbdən öhdəliklərə ilk əvvəl cavab vermək, yerinə yetirilməsi üçün nizamnamə kapitalı əsas rol oynayır.

Sığortaçının öz vəsaitinə aid edilən əlavə kapital, ehtiyat kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəət təsisçilərin razılığı ilə dəyişdirilə və ya istifadə oluna bilər. Nizamnamə kapitalının məbləği isə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məbləğdən yalnız yuxarı müəyyən oluna bilər, aşağı salına bilməz.

Bundan başqa nizamnamə kapitalının yüksək olması sığortaçıya sığorta bazarında daha inamlı fəaliyyət göstərəməyə, iri əməliyyatları yerinə yetirməyə, bununla da rəqəmlə tab gətirməyə imkan verir. Sığortaçılardan alınan sığorta haqları hesabına yaradılan sığorta ehtiyatlarının məhdud

müddət üçün nəzərdə tutulduğu halda sığorta təşkilatı qeyri – müəyyən müddətə, uzun müddətə fəaliyyət üçün yaradılır. Bu səbəbdən sığorta təşkilatı yarandığı vaxt nizamnamə kapitalının məbləği və strukturuna fikir vermək lazımdır.

Sığortaçının nizamnamə kapitalı: sığortaçı olmaq üçün təsis edilən hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatına alınanadək onun nizamnamə kapitalı tələb olunan kapitalın (2016-cı ilin 01 yanvar tarixindən etibarən 8 000000 manat) sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş minimum məbləğindən az olmayan hissəsində xüsusi hesaba pul ilə ödənilməlidir.

Sığortaçının nizamnamə kapitalının formalaşdırılması üçün kredit və ya borc şəklində cəlb olunmuş pul vəsaitindən, girov götürülmüş və ya qanunsuz yolla əldə edilmiş əmlakdan, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, dövlət və bələdiyyə büdcələrinin, büdcədən kənar fondların pul vəsaitlərindən və dövlət hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan digər vəsaitdən istifadə etmək olmaz.

Sığortaçının məcmu kapitalı bu kapitalın hesablanması üçün qəbul olunan aktivlərin balans dəyərlərinə müvafiq əmsallar (yuxarıda qeyd etdiyimiz) tətbiq edildikdən sonra alınan məbləğlərin diversifikasiya normativlərini aşmayan hissələrinin cəminə bərabərdir.

Sığortaçının məcmu kapitalının həcmi, onun öz vəsaitinin həcmindən kiçik olur. Çünki, məcmu kapitalın həcmi hesablanarkən sığortaçının öz vəsaitinin tərkib hissələrindən olan daşınmaz əmlakın likvidliyi və bank hesablarında saxlanılan pulların optimal həcmi (30%) nəzərə alınır.

Sığortaçının məcmu kapitalı onun sahib olduğu kapitalının likvid olan hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə sığortaçının məcmu kapitalı ən azından onun tələb olunan kapitalına bərabər olmalıdır.

Sığortaçının məcmu kapitalının həcmi onun tələb olunan kapitalının 30%-dən aşağı olduqda, sığortaçı iflas olmuş hesab edilir.

Sığortaçının tələb olunan kapitalı. Tələb olunan kapital sığortaçının daşdığı öhdəliklərini yerinə yetirməsi üçün tələb olunan kapital məbləğidir. Sığortaçının tələb olunan kapitalı həyat və qeyri-həyat sığortaları üzrə ayrı-ayrılıqda müəyyən edilmiş aşağıdakı iki kəmiyyətdən böyük olmalıdır:

1. tələb olunan kapitalın sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən minimum məbləği
2. sığortaçının hesablanmış ödəmə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyəsi

Ödəmə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyəsi. Sığortaçının ödəmə qabiliyyətinin qeyri-həyat sığortası (ümumi sığorta) üzrə tələb olunan səviyyəsi - aşağıdakı məbləğlərin böyük olanının 16% - nin dürüştəşdirici əmsal (0,5) ilə hasilinə bərabərdir: (Əgər hesabat tarixinə son 3 hesabat dövrü ərzində sığortaçı tərəfindən sığorta ödənişləri verilməmişdirsə, dürüştəşdirici əmsal kimi 1 qəbul edilir.)

1. hesabat dövrü ərzində bağlanmış sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə hesablanmış məcmu sığorta haqlarının məbləğindən həmin müqavilələrin bağlanması üzrə göstərilən vasitəçilik xidmətləri üzrə hesablanmış komissiyon muzzdlar, təkrarsığortalılara hesablanmış komissiyon muzzdlar və sığorta (təkrarsığorta) müqavilələrinə xitam verilməsi və ya onların şərtlərinin dəyişdirilməsi nəticəsində qaytarılan sığorta (təkrarsığorta) haqları çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ;
2. hesabat dövrü ərzində qazanılmış məcmu sığorta haqlarının məbləğindən həmin müqavilələrin bağlanması üzrə göstərilən vasitəçilik xidmətləri üçün hesablanmış komissiyon muzzdlar, təkrarsığortalılara hesablanmış komissiyon muzzdlar və sığorta (təkrarsığorta) müqavilələrinə xitam verilməsi və ya onların şərtlərinin dəyişdirilməsi nəticəsində qaytarılan sığorta (təkrarsığorta) haqları çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ;

Qeyd: 1. hesabat tarixindən əvvəlki son 3 hesabat dövrü ərzində sığortaçı tərəfindən sığorta ödənişi verilməmişdirsə, sığortaçının ödəmə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyəsinin hesablanması zamanı, sığorta ödənişləri metodundan istifadə edilmir.

2. ümumi sığorta sahəsi üzrə ödəmə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyəsinin hesablanması üçün tətbiq edilən dürüştəşdirici əmsal hesabat tarixinə son 3 hesabat dövrü

ərzində hesablanmış məcmu sığorta ödənişlərindən bu ödənişlərdə təkrarsığortaçıların payı çıxıldıqdan sonra qalan sığorta ödənişləri məbləğinin həmin dövr ərzində hesablanmış məcmu sığorta ödənişlərinin məbləğinə nisbətidir. Bu nisbət 0,5 kiçik olduqda, dürüstləşdirici əmsal kimi 0,5 qəbul edilir.

Sığortaçının investisiya əməliyyatları, öz vəsaiti və məcmu kapitalı haqqında hesabatlar sığortaçılar tərəfindən müvafiq formalarda rüblük olaraq tərtib edilməli və təqvim ilinin hər rübü başa çatdıqdan 20 gün müddətində həm kağız, həm də elektron daşıyıcılarda Azərbaycan respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına təqdim olunmalıdır.

FƏSİL VI TƏKRARSIĞORTANIN ƏSASLARI

6.1. Şərikli sığortanın və sığorta daxilının mahiyyəti

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun 1.1.23-cü maddəsinə uyğun olaraq şərikli sığorta - sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sığorta risklərinin birgə sığortalanması və sığorta ödənişi üzrə öhdəliklərin bölüşdürülməsi barədə bir neçə sığortaçının öz aralarında bağladıkları müqavilədən yaranan hüquqi və iqtisadi münasibətlər mexanizmidir. [30] Şərikli sığorta zamanı müqavilədə hər bir sığortaçının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən şərtlər öz əksini tapmalıdır. Şərikli sığortada iştirak edən sığortaçılar bəzi hallarda tələb edirlər ki, sığortalı şərikli sığortalı olsun, başqa sözlə, riskin müəyyən hissəsi onun məsuliyyətinə daxil edilsin. Sığorta təcrübəsində həmçinin belə bir qayda qəbul edilmişdir ki, şərikli sığortada az xüsusi çəkiyə malik olan sığortaçı daha yüksək xüsusi çəkiyə malik olan sığortaçı tərəfindən qəbul olunan şərtlərlə razılaşmalıdır. Sığortalı əmlakını tam dəyəri ilə sığorta etdirmədikdə, o, sığortaçılardan biri hesab olunur və sığortalanmamış xüsusi çəki ilə məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 893-cü maddəsində qeyd edilir ki, şərikli sığorta bir neçə sığortaçının aralarında bağladıkları müqaviləyə müvafiq olaraq, sığorta ödənişi üzrə öhdəlikləri bölüşdürməklə sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sığorta risklərini eyni zamanda sığortalamaları ilə bağlı fəaliyyət və bununla əlaqədar yaranan münasibətlərdir. [2] Sığorta obyektini bir müqavilə ilə bir neçə sığortaçı tərəfindən sığortalana bilər. Bu müqavilədə hər bir sığortaçının razılaşdırılmış paylar əsasında hüquq və vəzifələrini müəyyən edən şərtlər olmalıdır. Sığortalı qarşısında öhdəliyi öz payı miqdarında olmaqla şərikli sığortaçılardan biri sığortalı ilə münasibətdə bütün şərtləri təmsil edə bilər. Müvafiq sığorta növü üzrə fəaliyyət göstərməyə icazəsi olmayan sığortaçı şərikli sığortada iştirak edə bilməz.

Sığorta daxilının fəaliyyəti şərikli sığorta prinsipi əsasında təşkil olunur. Sığorta daxilili ingilis sözü olan “pool” sözündən götürülmüş və “ümumi daxil” mənasını verir. Sığorta daxilili müəyyən risklərin, xüsusilə də təhlükəli, iri və az məlum olan risklərin birgə sığortalanması üçün sığortaçıların birləşməsi deməkdir. Sığorta daxilinin iştirakçıları adından bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar birgə ümumi şərtlər əsasında sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlılığını təmin etmək məqsədilə razılaşma yolu ilə yaradılan və hüquqi şəxs hesab olunmayan sığortaçıların könüllü birliyi. Sığorta daxilili iştirakçılarının sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan öhdəliklərin icrası üzrə birgə ümumi məsuliyyəti müəyyən edilir. Birgə sığorta müqaviləsinin iştirakçıları, müqavilədə sığortaçılardan hər birinin hüquq və vəzifələri müəyyən olunmadığı hallarda sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi üçün birgə cavabdehlik daşıyırlar. Sığorta təcrübəsində təkrarsığorta daxililərinin yaradılması nəzərdə tutulmur. Ona görə ki, təkrar sığortada sığortaçıların birgə ümumi məsuliyyətinə yol verilmir. Təkrarsığorta müqaviləsi bağlayan sığortaçı birbaşa sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığorta məbləğinin tam həcmində ödənilməsi üçün sığortaçı qarşısında məsuliyyət daşıyır. Sığorta daxilinə münasibətdə birgə ümumi məsuliyyət o deməkdir ki, sığortalı (sığorta olunmuş şəxs və ya onun vərəsəsi) daxilili iştirakçısı olan sığortaçıların hər hansı birindən müqavilədə nəzərdə tutulan öhdəliklərin yerinə yetirilməsini tələb etmək hüququna malikdir.

Sığorta daxilini yaratmaqda məqsəd sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlılığını, sığorta ödənişlərinin təminatlılığını, sığorta risklərinin daha tam təmin olunmasını, sığortalıların sığorta xidmətinə olan tələbatlarının daha yaxşı ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. İlk sığorta daxililləri 1960-cı illərdə texnogen amillərin təsiri ilə iri miqyaslı bədbəxt hadisələrin və faciələrin sayının artması ilə əlaqədar meydana gəlmişdir.

Ölkələrin əksəriyyətində sığorta daxililərinin yaradılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsini həyata keçirən xüsusi qanunvericilik mövcud deyildir. Onların fəaliyyəti sığorta şirkətlərinin assosiasiya forması olmaqla, mülki, hüquqi və müqavilədə nəzərdə tutulan ümumi normalarla

tənzimlənilir.

Sığorta daxilinin iki tipi vardır. Onlar şərikli sığorta və təkrarsığorta prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərə bilərlər. Xarici ölkələrdə iri daxilillərin əksəriyyəti bu prinsiplərin ikisini də özündə əks etdirir. Birgə sığorta daxilində iştirakçılar bütün riskləri daxilə ötürürlər. Risklər iştirakçılar arasında onların sığorta haqları ilə birlikdə müəyyən nisbətdə bölünür və birliyin hər bir üzvü sığorta halı baş verdikdə məsuliyyətin müəyyən hissəsini öz üzərinə götürür. Təkrarsığorta daxilinin iştirakçıları ilkin sığorta ilə müstəqil məşğul olur, artıq riskləri isə təkrarsığortalanmaq üçün daxilə ötürürlər.

Daxilə daxil olan sığortaçı müvafiq sığorta növü ilə məşğul olmaq üçün lisenziyaya malik olmalıdır. Daxilə daxil olmaq sığortaçının üçüncü şəxsə münasibətdə imkanlarını məhdudlaşdırmır və digər sığorta daxilillərində iştirak etmək üçün maneə törətmir. Daxilin iştirakçısı olan sığortaçıların sayı məhdudlaşdırılmır. Mövcud olan daxilə yeni-yeni iştirakçıların daxil olması imkanları da olduqca böyükdür.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 11.6-cı maddəsinə uyğun olaraq təkrarsığortanın təşkili üçün sığortaçılar birgə fəaliyyət müqaviləsi əsasında təkrarsığorta daxililləri təsis edə bilərlər. Sığorta daxilinin yaradılmasının əsasını iştirakçılar arasında aşağıdakı razılaşmalar təşkil edə bilər: 1) məşğul olduqları fəaliyyət növünün predmeti; 2) daxilin sığorta üçün qəbul etdiyi əmlak riski və sığorta növü; 3) daxilin üzvləri adından bağlanan sığorta müqaviləsinin şərtləri, qaydaları və icra olunması; 4) iştirakçıların qarşılıqlı öhdəlikləri və onların öz aralarındakı qarşılıqlı fəaliyyət qaydaları. Daxilə daxil olan bütün sığorta şirkətləri vahid sığorta qaydalarını və vahid tarifləri əldə rəhbər tutmalıdırlar. [30]

Razılaşmada həmçinin daxilin üzvləri, sığortalılar və sığorta vasitəçiləri arasında: a) sığorta müqaviləsi bağlanarkən; b) sığorta ödənişi həyata keçirilərkən; c) ziyanın tənzimlənməsi ilə əlaqədar xərclər bölüşdürülərkən və ç) mövcud olmayan müqavilə ləğv olunarkən qarşılıqlı hesablaşmaların qaydaları və müddətləri müəyyən olunur.

Sığorta daxilinin yaradılması haqqında müqaviləni imzalamaqla, onun iştirakçıları bu barədə sığorta fəaliyyəti üzərində nəzarət orqanlarına məlumat verməlidirlər. Daxilə yeni üzvlərin qəbul edilməsi sığorta daxilində müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir. Daxilə daxil olmaq istəyən iştirakçı ərizə, təsis sənədlərinin, lisenziyanın, son hesabat tarixinə balansın, maliyyə nəticələri haqqında məlumatların notarial qaydada təsdiq olunmuş sənədləri ilə birlikdə daxilə müraciət edir. Yeni iştirakçının daxilə qəbul edilməsi haqqında qərar barədə 10 gün müddətində ona məlumat verilməlidir.

Müvafiq sığorta növü üzrə daxil olan sığorta haqlarının uçotu ayrıca sub hesablarda, yaxud da daxil iştirakçıları arasında müəyyən edilmiş qarşılıqlı hesablaşma qaydalarına uyğun olaraq analitik hesablarda aparılır. Sığorta müqaviləsinə əsasən daxilin hər bir iştirakçısının məsuliyyətinin ən yüksək həddi sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması şərtlərinə uyğun olaraq müəyyən olunur və sığorta daxilində müqavilədə öz əksini tapır.

Sığorta daxilinin iştirakçıları adından bağlanan sığorta müqaviləsi adi müqavilələrdən onunla fərqlənir ki, onda daxilin iştirakçısı olan sığortaçıların siyahısı və onlardan hər birinin qəbul olunmuş sığorta riskində xüsusi çəkisi göstərilir. Bundan başqa, bu müqavilədə sığorta müqaviləsinin icrası ilə əlaqədar sığortalının sığortaçı qarşısında tələb qoymaq hüququ da nəzərdə tutulur. Sığortaçı baş vermiş sığorta halı haqqında sığortalıdan ərizə aldıqda dərhal daxilin digər üzvlərinə bu barədə məlumat verməyə borcludur. Daxilin hər bir iştirakçısına sığorta halı haqqında əsas sənədlər-sığorta müqaviləsinin surəti və sığorta aktı-təqdim olunmalıdır.

Bəzən elə hallar olur ki, daxilin iştirakçısı müvəqqəti maliyyə çətinlikləri ilə üzləşir və öz üzərinə düşən sığorta ödənişini vaxtında həyata keçirə bilmir. Bu zaman onun məsuliyyətini qəbul olunmuş sığorta riskində onun xüsusi çəkisinə mütənasib olaraq, daxilin digər bir üzvü daşıyır. Müvəqqəti maliyyə çətinliyi ilə əlaqədar üzərinə düşən öhdəliyi yerinə yetirə bilməyən sığortaçı bunu rəsmi surətdə, müvafiq sənədlərlə təsdiq etməli və göstərilən müddət başa çatdıqda o, mübaliğəsiz olaraq öz borcunu ödəməlidir.

6.2. Təkrarsığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyi

Təkrarsığorta sığortanın müstəqil sahəsidir. Təkrarsığorta fəaliyyəti sığortaçı tərəfindən digər sığortaçılardan sığorta risklərinin qəbul edilməsi və ya həmin risklərin bölüşdürülməsi üzrə təkrarsığorta müqavilələrinin bağlanması və yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan, sığorta fəaliyyətinə və ya təkrarsığorta fəaliyyətinə verilmiş lisenziya əsasında həyata keçirilən fəaliyyət növüdür. Təkrarsığorta sığorta şirkətləri arasında meydana çıxan maliyyə və müqavilə münasibətlərini səciyyələndirir. Təkrarsığorta zamanı sığortaçı sığorta riskini öz üzərinə götürməklə, özünün maliyyə imkanlarını və mövcud müqavilə şərtlərini nəzərə almaqla məsuliyyətin bir hissəsini razılıq əsasında başqa bir sığortaçıya ötürür. Təkrarsığortada (yenidən sığortada) sığortalı yalnız ilkin sığortaçı ilə münasibətlərə girir və itki baş verdikdə ondan bütün sığorta məbləğinin ödənilməsinə tələb edir.

Hər hansı bir sığortaçının gəlir və hətta bütün aktivləri onun sığorta etdirən şəxs qarşısında olan məsuliyyətinin ümumi məbləğinin cüzi hissəsini əhatə etdiyindən qeyd olunan qəzalar nəinki sığorta cəmiyyətinin maliyyə bazasını məhv edir, həttdə onu tam şəkildə müflisləşdirir. Sığortaya qəbul olunmuş risklərin sığorta məbləğinin bərabərləşdirilməsi, sığorta çantasının tarazlandırılması, sığortaçının maliyyə imkanlarına uyğun olaraq sığorta məbləği üzrə potensial məbləğin həyata keçirilməsi və eləcə də sığorta əməliyyatları və onların səmərəliliyinin maliyyə cəhətdən sabitliyinin təmin olunması üçün yenidən sığorta üzrə təsisatlar fəaliyyət göstərir..

[67.səh 217]

Təkrarsığorta hər bir sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının həcmindən, ehtiyat fondlarından və digər aktivlərdən asılı olmayaraq sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlılığının təmin olunmasının və normal fəaliyyət göstərməsinin zəruri şərtidir.

Təkrarsığorta sığortaçının sığorta müqaviləsi üzrə sığortaladığı və ya təkrarsığortaladığı risklərin bütövlükdə, yaxud bir hissəsinin təkrarsığortaçı ilə bölüşdürülməsi və ya təkrarsığortaçıya ötürülməsidir. Təkrarsığortanın şərtləri təkrarsığortaçı və təkrarsığortalı arasında yazılı formada bağlanan təkrarsığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilir. Təminat şəhadətnaməsi üçün müəyyən edilmiş bütün məlumatlar təkrarsığorta müqaviləsində göstərilməlidir. Sığortaçı və ya təkrarsığortaçı sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri üzrə sığortaladığı (təkrarsığortaladığı) riskləri təkrarsığorta etdirərkən, müvafiq sığortalıların və ya təkrarsığortalıların razılığı tələb olunmur. Təkrarsığorta fakultativ və ya obliqator formada, mütənəsb və ya qeyri-mütənəsb növlər üzrə aparıla bilər.

K.Pfayfferin [62.c. 466] fikrincə təkrarsığorta sığortaçıya sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar aşağıdakı risklərin təsirinin minimuma endirilməsinə imkan verir.

1) Təsadüfə itkilər riski:

- sığorta ödənişlərinin həcmində qeyri-bərabər tərəddüdetmələr;
- sığorta ili ərzində sığortalılardan sığorta ödənişləri haqqında ərizələrin qeyri-bərabər daxil olması;
- təbii fəlakətlər və bədbəxt hadisələr böyük məbləğdə ziyanın baş verməsinə səbəb olur. Bu zaman sığortaçı bir sığorta halı nəticəsində çoxsaylı müqavilələr üzrə sığorta öhdəliklərini yerinə yetirməyə borcludur.

2) Dəyişmələr riski:

- qiymətlərin və əmək haqqının yüksəlməsinə təsir göstərən və nəticədə valyuta məzənnələri və inflyasiyanın tərəddüdetməsi;
- texnoloji inkişaf ilkin olaraq qəbul edilmiş sığorta riski yeni təhlükəli vəziyyətə uyğun gəlmir.

3) Xətalının riski. Bu, sığorta mükafatının dərəcələri hesablanarkən qeyri-dəqiq məlumatların əldə edilməsidir.

İlk təkrarsığorta müqaviləsi 1370-ci ildə Genuyada təkrarsığortaçı qismində çıxış edən iki tacir və bir-başa sığortaçının mənafeələrinin müdafiəçisi kimi üçüncü şəxs arasında bağlanmışdır. Sövdələşmənin predmeti dənizlə Genuyadan Brüqqeyə göndərilən əmtələrin sığortalanması olmuşdur. Ticarət münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq Flarensiyada təkrar sığortanın əhəmiyyəti daha da artmışdır. XIX əsrin ortalarından sənayenin inkişafı ilə əlaqədar olaraq Avropa ölkələrində daha böyük risklərin sığortalanmasına tələbat artmışdır. Bu tələbatın ödənilməsinə xeyli dərəcədə təkrarsığorta imkan yaratmışdır.

Müasir dünya sığorta təsərrüfatında təkrarsığortanın əhəmiyyəti daha da artmışdır. Bu, onun

aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməsi ilə əlaqədardır:

- a) birbaşa sığortaçılar tərəfindən sığorta risklərinin qəbul edilməsi üçün əlavə maliyyə tutumu (kapitalı) təqdim edilməsi;
- b) risklərinin (riskin) sığortalanması üçün qəbul edilmiş vəsaitin ikinci dəfə təkrar (yenidən) bölgüsü;
- c) hər hesabat ili üçün sığortaçının fəaliyyətinin nəticələrində tarazlığın təmin edilməsi;
  - d) sığortaçının illik balansının müdafiə olunması;
  - e) birbaşa sığortaçının vergi planlaşdırılmasında iştirakının təmin edilməsi;
  - f) birbaşa sığortaçı tərəfindən aktivlərin yığılımı üçün şərait yaradılması;
  - g) birbaşa sığortaçının tədiyə qabiliyyəti göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərilməsi;
- i) sığorta halı baş verdikdə birbaşa sığortaçı tərəfindən sığortalanmış risklərlə bağlı itkilərin tez bir zamanda tənzimlənməsi üçün likvid aktivlərə sahib olması.

Təkrarsığortanın bu əsas funksiyaları onun maliyyə mahiyyətini aşkara çıxarmağa imkan verir və birbaşa sığortaçıya münasibətdə ikinci (törəmə) olduğunu göstərir. Bununla birlikdə təkrarsığorta sığorta sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin müstəqil növlərindən biridir. Çünki o, sığortaçı ilə təkrarsığortaçı arasında münasibətlərin hüquqi cəhətdən müstəqil tənzimlənməsinə və təkrarsığortaçıların fəaliyyətinin müstəqil hüquqi tənzimlənməsinə imkan verir.

Təkrarsığorta müqaviləsi müstəqil müqavilədir. Lakin aydın məsələdir ki, onun bağlanması birbaşa sığortaçı tərəfindən bağlanan müqavilə olmadan qeyri-mümkündür. Müstəqil xidmət sahəsi olan təkrarsığortanın özünün ayrıca (müstəqil) qiyməti vardır və müəyyən növ təkrarsığorta xidmətlərinə olan tələb və təklif əsasında formalaşır və təkrarsığortanın forma və növündən asılıdır.

Təkrarsığorta öz mahiyyətinə görə beynəlxalq biznesdir. Çünki, başlıca olaraq xarici kapitalın cəlb edilməsi yolu ilə təmin oluna bilər. Müasir dünya təkrarsığorta bazarı, birbaşa sığorta bazarına nisbətən qloballaşma, habelə sığorta, bank və fond kapitallarının bir-biri ilə qaynayıb-qarışması proseslərinə daha çox meyillidir. Bu, onunla əlaqədardır ki, on milyard dollarla ziyan vuran təbii fəlakətlər zamanı sığorta ödənişlərini həyata keçirmək mümkün olsun.

Sığortaçılar özlərinin aktivləri ilə ödəmə qabiliyyətlərini təmin etmək üçün qəbul etdikləri öhdəliklər üzrə normativ nisbətlərə əməl etməyə borcludurlar. Bu nisbət xüsusi metodika ilə müəyyən edilir. Öz imkanlarından çox öhdəlik qəbul edən sığortaçılar bunu özlərinin xüsusi vəsaitləri və sığorta ehtiyatları hesabına yerinə yetirə bilər. Bu zaman aşağıdakı şərtə əməl olunmalıdır:

$$S=(A-Y)*5\%:100\%$$

Burada: S- bu sığorta növü üzrə sığortaçının müqavilə bağlamaq hüququ olan sığorta məbləği;

A- Sığortaçının sahib olduğu aktivlərin kəmiyyəti;

Y- Nizamnamə kapitalının həcmi;

5% - bu sığorta növü üzrə daxil olmuş sığorta haqqının nizamnamə kapitalına faizlə olan normativ nisbəti deməkdir.

Bu şərtə əməl olunmadıqda sığortaçı riskin bir hissəsini təkrarsığortaya verməyə borcludur.

Müasir şəraitdə sənayenin sürətlə inkişaf etməsi, yeni texnologiya və sistemlərin (müasir təyyarələrin, gəmilərin dəyərinin yüksək olması, kosmik peyklərin və avadanlıqların, kompüter texnologiyalarının və sistemlərinin inkişafı və i.a..) işlənilməsi və hazırlanması ilə əlaqədar olaraq böyük miqdarda sığorta obyektləri üzrə sığorta məbləği daim artır.

Milli təkrarsığorta bazarının inkişafı ümumi sığorta münasibətləri sisteminin inkişafından bilavasitə asılıdır. 01.01.2017-ci il vəziyyətinə Azərbaycanın sığorta bazarında 25 sığortaçı, o cümlədən 23 milli sığortaçı, 2 birgə sığortaçı (Azərbaycan – Türkiyə -1; Azərbaycan – İspaniya - 1) bir təkrarsığorta (AzRe Təkrarsığorta ASC) fəaliyyət göstərir. [5.səh.410]Təkrarsığorta biznesinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun daxili sığorta bazarının hüdudlarından kənara çıxması bütün hallarda dövlətin milli mənafehlərinin müdafiəsi sahəsində yeritdiyi siyasətə uyğun olmalıdır. Odur ki, daxili təkrarsığorta bazarının doğurduğu mənafehlərin dünya bazarlarında etibarlı təkrarsığorta imkanları ilə ağıllı və çevik əlaqələndirilməsinin təmin olunması vəzifəsi meydana çıxır və onun yerinə yetirilməsi olduqca vacibdir. Təkrarsığortanın təşkil olunmasının əsas

vəzifəsi təkrarsığortaya yanaşılması qaydasının işlənilib hazırlanmasını, toplanmış materialların sistemləşdirilməsi və təhlilini, müqavilənin rəsmiyyətə salınmasını, təşkilati işlər üzərində nəzarətin həyata keçirilməsini zəruri edir.

6.3. Təkrarsığorta müdafiəsinin formaları və növləri

Təkrarsığorta müdafiəsinin müxtəlif forma və növləri mövcuddur. Təkrarsığorta əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi fakültativ və ya obliqator formada mütənasib və ya qeyri- mütənasib növlər üzrə aparıla bilər . Fakültativ təkrarsığortada hər bir riskin ayrılıqda qiymətləndirilməsinə əsasən onun təkrarsığortalanmasını nəzərdə tutan təkrarsığortanın formasıdır. Təkrarsığortanın məqsədəuyğunluğu və ya zəruriliyi məsələsi hər bir risk üzrə ayrılıqda nəzərdən keçirilir. Təkrarsığortada risk tamamilə (bütöv) və ya qismən təklif oluna bilər. Bundan başqa, təkrarsığortada risklərin ümumi miqdarından “ötürücü” şirkətin rəyi ilə hər hansı biri də təklif edilə bilər. Təkrarsığortaçı da öz növbəsində təklifi tamamilə rədd edə, yaxud da lazım gəldikdə öz şərtlərini irəli sürə bilər.

Fakültativ təkrarsığortanın əsas çatışmazlığı ondadır ki, təkrarsığortaçılar təkrarsığortada və onun tərəddüd etməsində təklif olunan riskin qəbul edilməsi haqqında məsələnin həllində tam sərbəstliyə malik olduqlarına görə sığorta riskinin baş verdiyi anda (məqamda) müəyyən risklər qismən təkrar sığortalanmış, yaxud da tamamilə sığortalanmamış ola bilər. Başqa sözlə, “ ötürücü” şirkətin itkini tamamilə ödəmək imkanı olmaz. Təkrarsığortanın bu formasından sığortaçının xüsusi vəsaitinin sığorta riski üzrə məsuliyyətin ümumi məbləğindən və qüvvədə olan təkrarsığorta müqaviləsi limitindən çox olduğu hallarda istifadə edilir. Belə hallarda təkliflər nəzərdən keçirilərkən ümumi imkanın olub-olmamasına xüsusi diqqət yetirilir.

Təkrarsığorta aktiv və passiv, mütənasib və qeyri - mütənasib ola bilər. Aktiv təkrarsığortada sığorta təminatlarını “ ötmək ”, yaxud da satmaq üçün xarici risklərdən istifadə edilir. Passiv təkrarsığortada isə risklər və sığorta təminatlarının əldə edilməsi xarici sığortaçılara verilir. Riskin müxtəlif ölkələrin sığorta təşkilatları arasında bölüşdürülməsi, obrazlı ifadə ilə desək, “ görünməyən” sığorta xidmətinin ixrac-idxalına aiddir. Onlar sərbəst konversiya oluna bilən valyuta ilə həyata keçirilir. Odur ki, həmin sığorta şirkəti üçün təkrarsığorta əməliyyatlarının inkişafı beynəlxalq sığorta bazarına çıxmaq şansı verir. Təcrübədə bir çox hallarda həm aktiv, həm də passiv təkrarsığorta eyni bir sığorta şirkəti tərəfindən həyata keçirilir. Bu şirkət həm sığortaçı, həm təkrarsığortalı, həm də təkrarsığortaçı kimi çıxış edir.

Təkrarsığortaçı təkrarsığortalıdan müvafiq sığorta qaydalarını və müqavilələrini, həmçinin sığorta hadisəsi baş verdikdə, müvafiq təsdiqediciləri və ya onların surətlərini tələb etmək hüququna malikdir. Sığorta müqaviləsi üzrə sığortaladığı riskləri təkrarsığorta etdirən sığortaçı (təkrarsığorta müqaviləsinə əsasən təkrarsığortalı) həmin sığorta müqaviləsinə görə sığortalı qarşısında tam və birbaşa öhdəlik daşıyır. Sığortaçı sığortalının aşkar yazılı təkidilə seçilən təkrarsığortaçının öz öhdəliklərini icra edə bilmədiyi həddə müvafiq sığorta müqaviləsi üzrə vəzifəsini yerinə yetirməkdən azaddır. Təkrarsığorta müqaviləsi üzrə təkrarsığortaladığı riskləri yenidən təkrarsığorta etdirən təkrarsığortaçı təkrarsığortalı qarşısında tam və birbaşa öhdəlik daşıyır. Təkrarsığortaçı müvafiq riskləri təkrarsığortalının aşkar yazılı təkidilə seçilən təkrarsığortaçıda yenidən təkrarsığorta etdirərsə, müvafiq təkrarsığorta müqaviləsi üzrə vəzifəsini yerinə yetirməkdən ikinci təkrarsığortaçının öhdəliklərini icra edə bilmədiyi həddə azaddır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, maliyyə-iqtisadi nöqtəyi nəzərdən təkrarsığorta tərəflər arasındakı münasibətlərin elə bir formasıdır ki, sığortaçı imkan daxilində tarazlaşdırılmış sığorta çantasının (portfelinin) yaradılması, sığorta əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlılığının (tədiyə qabiliyyətinin) və rentabelliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə müqavilə şərtləri əsasında hüquqi və fiziki şəxslərin mənafeələrinin müdafiəsi ilə əlaqədar məsuliyyətin bir hissəsini təkrarsığortaçıya verir.

Vəsait çatışmazlığının ehtimal olunan dərəcəsinin müəyyən edilməsinin nəzəri əsaslarını F.V.Konşinin aşağıdakı düsturu təşkil edir :

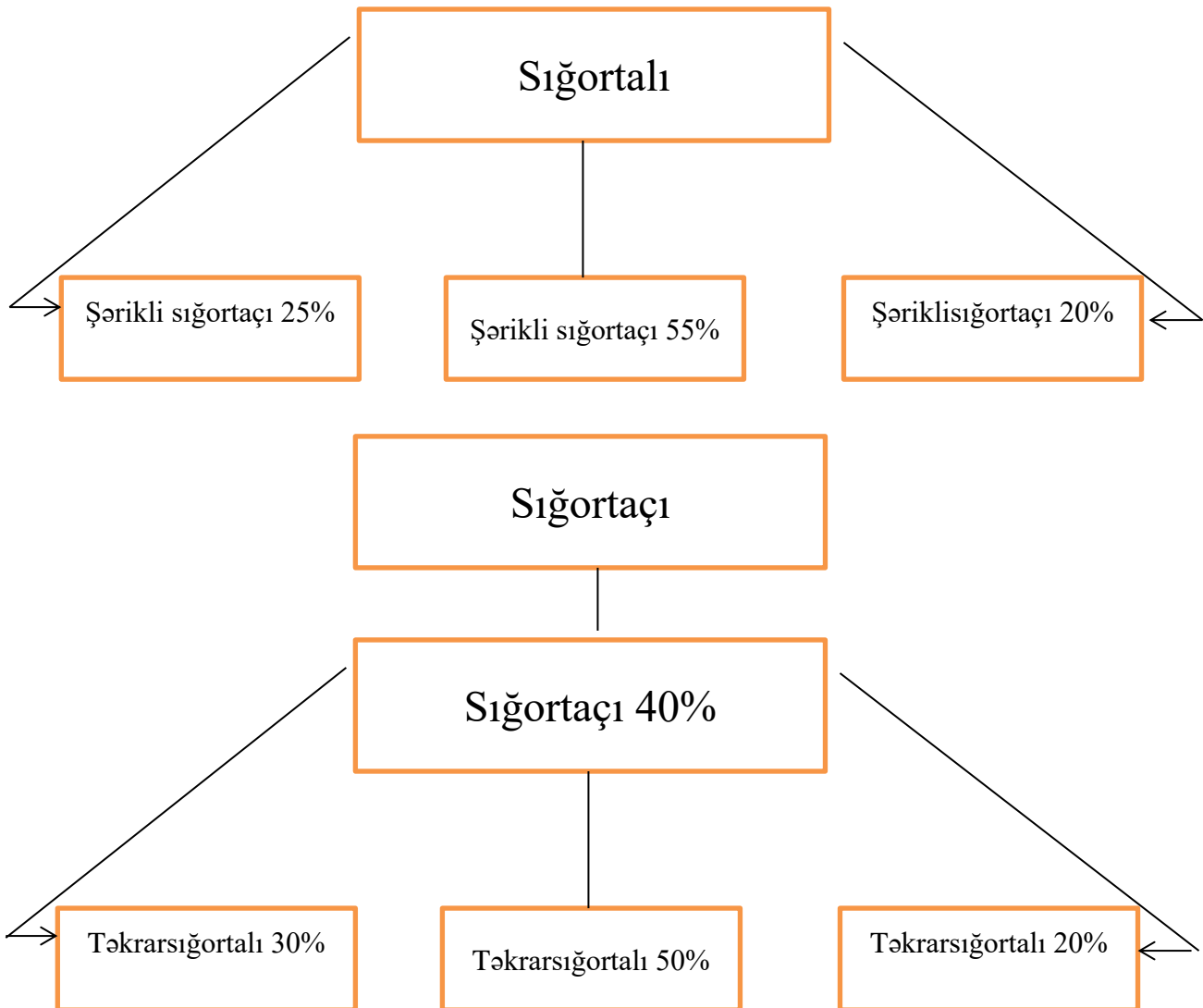
$$\Theta = \sqrt{1 - q_{orta} : nq_{orta}} = \sqrt{1 - q_{orta}^2 : n}$$

Burada: Θ - əmsal, q_{orta} - bütün sığorta partfeli üzrə orta tarif dərəcəsi, n - sığorta olunmuş obyektlərin sayı deməkdir.

Θ -nin qiyməti nə qədər az olarsa, vəsait çatışmazlığı ehtimalı bir o qədər aşağı, sığorta şirkətinin maliyyə dayanıqlılığı da bir o qədər yüksək olur.

Sığorta şirkətinin maliyyə dayanıqlılığının təmin olunması problemi sığorta olunan müxtəlif obyektlərin sığorta məbləğinin tənləşməsi (bərabərləşməsi) ilə bilavasitə əlaqədardır. F.V.Konşin əmsalına uyğun olaraq yalnız bu zaman maliyyə dayanıqlılığı sığorta məbləğlərinin həcmindən asılı olmur.

Təkrarsığorta haqqında danışıarkən sığortanın metodlarından biri olan şərikli sığortanı yaddan çıxarmaq olmaz. (Bu barədə bu fəslin əvvəlində geniş verilmişdir.) Şərikli sığorta o deməkdir ki, eyni bir riskin sığortalanmasında müəyyən bir payla iki və daha çox sığortaçı iştirak edir. Bu risklərdən hər birinə ayrılıqda və ya hamısına birlikdə sığorta şəhadətnaməsi verilə bilər. Təkrarsığorta ilə şərikli sığortanın fərqlərini aşağıdakı sxemdən daha aydın görmək olar.

Sxem 6.1 Şərikli sığorta və təkrar sığortada iştirakçılar arasında qarşılıqlı əlaqələr

Təkrarsığorta müqavilələrin növləri. Təkrarsığorta müqaviləsi sığorta şirkətlərinin öz aralarında razılığa gəlmələri deməkdir. Bu razılışmada təkrarsığortalı riskin ötürülməsini, təkrarsığortaçı isə onun qəbul olunmasını öz öhdəsinə götürür. Təkrarsığorta müqaviləsində təkrarsığorta metodları, məsuliyyət limitləri, təkrarsığortaçının müqavilədə iştirak payı, itkilər üzrə mükafatın hesablanması formaları nəzərdə tutulur və şərh olunur.

Qarşılıqlı şəraitdə götürülmüş öhdəliklərin formasına görə təkrarsığorta müqaviləsi aşağıdakı tərkib hissələrinə ayrılır:

- 1) Fakultativ;
- 2) Obliqator.

Müqavilənin ilkin forması təkrarsığortanın fakultativ forması olmuşdur. Bunun fərqləndirici cəhəti riskin fərdi qaydada qiymətləndirilməsi imkanının olmasındadır.

Fakultativ təkrarsığortadan fərqli olaraq obliqator təkrarsığortada təkrarsığortalı ilə təkrarsığortaçı arasındakı müqavilə münasibətləri icbari xarakter daşıyır. Təkrarsığorta müqaviləsi tərəflər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri, onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edən hüquqi sənəddir. Bu, məhkəmə və ya arbitraj çəkişmələrində təkrarsığortalı ilə təkrarsığortaçı arasındakı mübahisəli məsələlərin araşdırılmasında həlledici sənəddir. Təkrarsığortanın formalaşması və inkişafı dövründə təkrarsığorta müqavilələrinin standart şərtləri işlənib hazırlanmışdır. Bu şərtlərə görə təkrarsığorta növündən asılı olaraq sığorta müqaviləsində müəyyən dəyişiklik və əlavələr edilə bilər. Lakin aydın məsələdir ki, müqavilələrin əsas (bazis) şərtləri həmişə dəyişməz qalır və bir qayda olaraq təkrarsığorta təcrübəsində buna əməl olunur.

Obliqator təkrarsığorta təkrarsığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunan şərtlərə cavab verən bütün risklərin təkrarsığortalanmasını nəzərdə tutur. Burada təkrarsığortalı və təkrarsığortaçı olan sığorta, yaxud da təkrarsığorta şirkətlərinin hüquqi ünvanı və tam adı göstərilir, təkrar sığortalanmalı olan risklərə və onların yerləşdikləri ərazilərə xarakteristika verilir. Müqavilənin ayrı-ayrı maddələrində itkilərin nəzərdən keçirilməsi və ödənilməsi, mükafat və itkilər üzrə hesablaşma qaydaları, tərəflərin müqavilədən çıxmaq qaydaları, mübahisələrə baxılması rejimi, müqavilənin fəaliyyətdə olma müddəti kimi müddəalar öz əksini tapır. Bu müqavilə forması sığorta olunan şəxs üçün daha sərfəlidir. Ona görə ki, qabaqcadan müəyyən olunmuş risklərə sığortaçıdan təminat alınmasına imkan verir.

Artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi mütənasib və qeyri –mütənasib təkrarsığorta növləri mövcuddur. Sığorta təcrübəsində mütənasib sığorta müqavilələrinə kvota, limit və kvota – limit (qarışıq) növləri formalaşmışdır.

Mütənasib təkrarsığorta müvafiq sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsinin baş verdiyi təqdirdə, təkrarsığortaçının təkrarsığorta müqaviləsi üzrə qəbul etdiyi sığorta riskinə mütənasib məbləğdə sığorta ödənişi vermək öhdəliyinin müəyyən edildiyi təkrarsığorta növüdür.

Qeyri – mütənasib təkrarsığorta müvafiq sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsinin baş verdiyi təqdirdə, təkrarsığortaçının təkrarsığortalının şəxsi tutumundan artıq olan məbləğdə sığorta ödənişi vermək öhdəliyinin müəyyən edildiyi təkrarsığorta növüdür.

6.4. Xarici ölkələrdə və respublikamızda müasir təkrarsığorta bazarları

XVI fəsildə inkişaf etmiş ölkələrin sığorta və təkrarsığorta bazarları haqqında müfəssəl məlumat verildiyinə görə bu fəsildə əsasən Rusiyanın və Azərbaycanın müasir təkrarsığorta bazarlarının vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri barədə məlumatlar verilərək münasibət bildirilmişdir.

Təkrarsığortaçının vətəni Almaniya hesab olunur. İlk təkrarsığorta cəmiyyəti 1846-cı ildə Kölnə yaradılmışdır. Rusiyada “ yanğın risklərinin təkrar sığortası üzrə rus cəmiyyəti ” 1895-ci ildə formalaşdırılmışdır. Bundan sonra isə “ Kömək” adlı təkrarsığorta cəmiyyəti yaradılmışdır. Hazırda Rusiyanın sığorta bazarı üç əsas iştirakçı qrupları ilə təmsil olunur.

Birinci qrupa Rusiyanın peşəkarlardan ibarət təkrarsığorta şirkətləri daxildir. Bu qrupda olan şirkətlərin sayı bir o qədər də çox deyildir. (hazırda 20-ə yaxın belə şirkət fəaliyyət göstərir).

Bu şirkətlər arasında rəqabət güclənir və ekspertlərin fikrincə XXI əsrin yaxın illərində sığortanın ümumi həcmnin 10-12%-i onların payına düşəcəkdir.

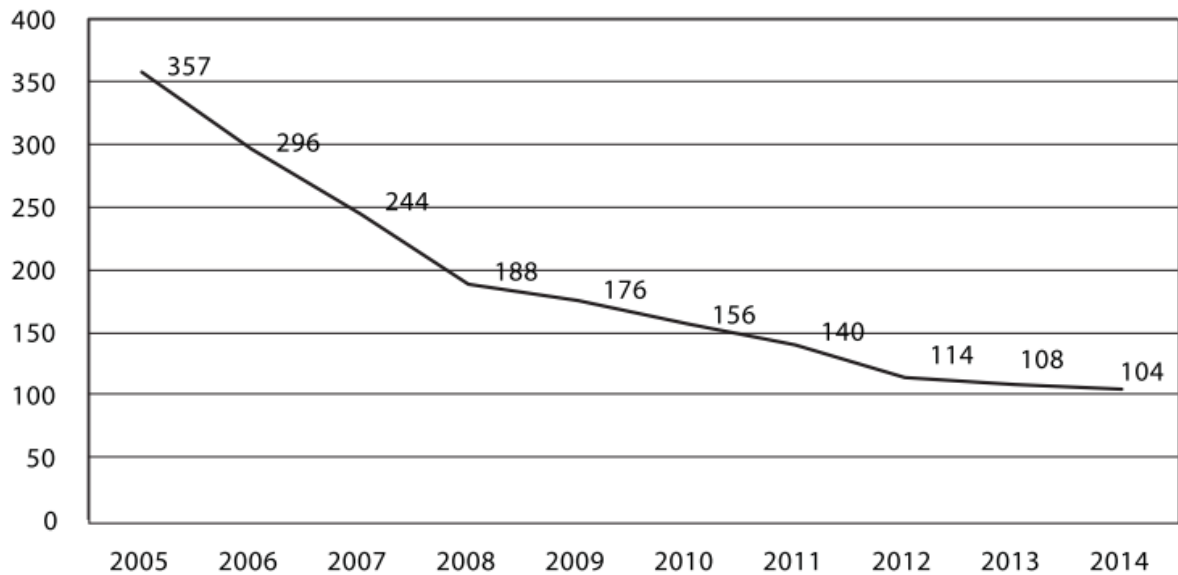
Müasir dövrdə “ Rus təkrarsığorta cəmiyyəti ” daha çox tanınır. Bu cəmiyyət əsas etibarilə Fransanın GESA şirkəti ilə birlikdə turizm təşkilatlarının və turistlərin sığorta məsuliyyətinin təkrarsığortası ilə məşğul olur. Onun yerinə yetirdiyi əsas işlər turistlərə tibbi xidmət göstərilməsindən, yüklərin, yaxud da digər əmlakın müəyyən ünvanlara göndərilməsinin təşkil edilməsindən, onlara hüquqi xidmət göstərilməsindən (sənədlərin itirilməsi, gömrükxanalarda oğurluq və digər anlaşılmaz hallar baş verdikdə) ibarətdir. “Rus təkrarsığorta cəmiyyətinin” təqdim etdiyi xidmətlərə nəqliyyat vasitələrində qəza baş verdikdə uşaqların, qocaların, onların ölmüş valideynlərinin, sürücü və sənişinlərin təxliyəsi və göstərilən ünvanlara çatdırılması və s. daxildir.

İkinci qrupa sığorta sahəsində bir – birinə təkrarsığorta xidməti göstərən şirkətlər daxildir. Statistik məlumatlar olmadığına görə belə təkrarsığortanı yerli və xarici təkrar sığortaçıların təkrar sığortadan qalıq prinsipi ilə yalnız dolay yolla qiymətləndirmək olar. Hazırda təkrarsığortanın bu növü təkrar sığorta bazarında əhəmiyyətli yer tutsa da, tədriclə ixtisar olunmaqdadır.

Üçüncü qrupa xarici sığorta və təkrarsığorta şirkətləri daxildir. Hazırda Rusiya Federasiyasında bütün ən iri xarici təkrarsığorta şirkətlərinin nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərirlər. Dünyanın sığorta nəhəngləri (məsələn Allianz AG) Rusiyadan təkrarsığorta əməliyyatlarının cəlb olunması üçün aktiv siyasət yeridirlər. Rusiyanın ən iri maliyyə - sənaye qruplarına daxil olan bir sıra sığortaçıları (məsələn, “ Lukoyl” sığorta şirkətinin HK “ Lukoyl” qrupu, “ Soqaz” sığorta şirkətinin RAO “ Qazprom ” qrupu və i.a) xarici təkrarsığorta şirkətləri ilə sıx əlaqə saxlayırlar.

Federal sığorta nəzarəti xidmətinin məlumatlarına görə son dövrlərdə təkrarsığorta fəaliyyəti ilə 104 sığorta şirkəti məşğul olmuşdur ki, onların da 28-i ixtisaslaşdırılmış təkrarsığorta şirkətləridir. [72.c.436]

Rusiyanın təkrarsığorta bazarında son 10 ildə təkrarsığortaçıların sayı da azalmışdır. Bunu, sxem 6.2 dən də görmək olar.

Sxem 6.2 Təkrarsığorta üçün qəbul edilmiş müqavilələr üzrə sığorta haqqı alan sığorta şirkətlərinin sayı

Sxemdən görüldüyü kimi təkrarsığorta üçün qəbul edilmiş müqavilələr üzrə sığorta haqqı alan sığorta şirkətlərinin sayı ilbəlil azalır. Belə ki, 2005-ci ildə 357 şirkət olduğu halda 2014-cü ildə onların sayı 104-ə qədər azalmışdır.

Rusiyada təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərin əsas göstəriciləri haqqında 6.1 cədvəlindəki məlumatlara əsasən mühakimə yürütmək olar.

Təkrarsığorta fəaliyyətinin göstəriciləri

Göstəricilər	2005-ci il	2010-cu il	2005-ci ilə görə artma, azalma sürəti, faizlə	2011-ci il	2005-ci ilə görə artma, azalma sürəti, faizlə	2012-ci il	2005-ci ilə görə artma, azalma sürəti, faizlə	2013-cü il	2005-ci ilə görə artma, azalma sürəti, faizlə	2014-cü il	2005-ci ilə görə artma, azalma sürəti, faizlə
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Təkrarsığorta üçün qəbul edilmiş müqavilələr üzrə mükafat mln. rub.	100,6	34,9	-34,7	34,8	-34,6	42,3	-42,0	44,7	-44,4	48,4	-48,1
O cümlədən RF-nin ərazisində	95,3	25,8	-27,07	24,4	-25,6	31,0	-32,5	31,9	-33,5	32,3	-33,9
RF-nin ərazisindən kənarında	5,3	9,1	71,7	10,5	98,1	11,3	213,2	12,8	141	16,1	203
RF-nin hüdudlarından kənarında qəbul edilmiş təkrarsığorta müq. üzrə mükafat payı, faizlə	5,3	26,07	-	30,1	-	26,7	-	28,6	-	33,7	-
Təkrarsığorta üzrə qəbul edilmiş müqavilələrə əsasən ödənişlər mln. rub.	10,8	35,5	328,7	45	416,6	43,5	302,7	46,3	428,7	48,4	448,1
O cümlədən RF-nin ərazisində	9,3	26,3	282,8	24,9	267,7	32,3	352,7	32,8	352,7	33,2	357,0
RF-nin ərazisindən kənarında	1,5	9,3	620,0	13,5	900,0	11,6	733,3	13,3	886,7	16,1	1073,3
RF-nin hüdudlarından kənarında qəbul edilmiş təkrarsığorta müq. üzrə ödənişin xüsusi çəkisi, faizlə	13,8	26,1	-	30,1	-	26,7	-	28,6	-	33,3	-

Mənbə: Maliyyə Araşdırmalar üzrə Milli Agentlik hesabatı nacfin.ru/analytics/

Təkrarsığorta münasibətlərinin strukturunda aparıcı mövqə əmlak və maliyyə risklərinin sığortasına məxsusdur – 71,6%. Məsuliyyət sığortasının xüsusi çəkisi 10,1% təşkil edir. Son dövrlər təkrarsığorta müqavilələrində şəxsi, əmlak və maliyyə riskləri üzrə ödənişlərin həcmində əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, şəxsi sığorta ödənişləri 67%, əmlak və maliyyə riskləri üzrə ödənişlər 66% artmışdır. [72.c.437-438]
) Bunlarla əlaqədar 6.2 cədvəlindəki məlumatların əsasında daha ətraflı təsəvvürə malik olmaq olar.

Cədvəl 6.2

Təkrarsığortanın strukturu (min rubl)

Göstəricilər	2014-cü il	2015-ci il	Artım sürəti, faizlə	Artma (+), azalma (-)
Yığım sığortası	1043174	1146277	9,9	103103
Könüllü Tibbi Sığorta	785260	454710	-42,1	-330550
Kasko	2453210	1910019	-22,1	-543191
Yük sığortası	512093	225824	-55,9	-286269
Aviasığorta	1915059	1720722	-10,1	-194337
Dəniz sığortası	718890	1008068	40,2	289178
Kənd təsərrüfatı	611642	62031	-89,9	-549611
Hüquqi şəxslərin əmlak sığortası	7743593	11503344	48,6	3759751
Məsuliyyət	1963954	1913567	-1,5	-29387
Təhlükəli istehsal obyektlərinin sığortası	35283	10306	-70,8	-24977
Digər	994403	2803388	181,9	1808985
Cəmi	18776561	22779256	21,3	4002695

Mənbə: Maliyyə Araşdırmalar üzrə Milli Agentlik hesabatı nacfin.ru/analytics

Rusiyanın təkrarsığorta bazarının potensial tutumu artmaqda davam edir. Lakin təkrarsığortaçıların xüsusi kapitalının kifayət etməməsi onun real inkişafını ləngidir. Bunun nəticəsidir ki, Rusiyada iri əmlak bazarının yerləşməsində müəyyən məhdudiyətlər vardır və onların haqqında zəruri statistik məlumatların azlığı onların xaricə “ötürülməsi ” işini çətinləşdirir.

Respublikamızda təkrarsığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi 2007-ci il tarixdə qəbul edilmiş “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə tənzimlənir. Bu qanunda və digər milli normativ-hüquqi aktlarımızda təkrarsığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar münasibətlər tam açıqlanmamışdır. Daha dəqiqi ölkəmizdə təkrarsığorta fəaliyyətinin tənzimləyən hüquqi baza tam formalaşmamışdır. Məlum olduğu kimi təkrarsığorta sığorta prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla birbaşa sığortanın məntiqi davamıdır. Müasir qloballaşma şəraitində təkrarsığorta dünya sığorta bazarının və sığorta şirkətinin fəaliyyətinin zəruri şərtlərindəndir. Beləki, təkrarsığortaçıları sığorta şirkətləri ilə təkrarsığorta münasibətlərinə girərək onların sığorta fondları arasında əlaqələndirici fəaliyyəti həyata keçirirlər. Nəticədə təkrar sığortaçıları vasitəsilə müxtəlif sığorta şirkətlərinin sığorta fondları arasında pul axınları baş verir ki, buda dəymiş zərərləri ərazicə daha geniş sığorta məkanında paylanmasına şərait yaradır.

Təkrarsığortaçıya ayrılan məbləği daha doğrusu təkrarsığorta məbləğinin düzgün müəyyənəndirilməsi sığorta şirkətləri üçün çox önəmlidir. Çünki, sığortaçıları tərəfindən xüsusi saxlanma limitlərinin düzgün təyin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu 79.6-cı maddəsinə əsasən hər bir sığortaçının bir sığorta predmeti üzrə sığorta riskləri ilə bağlı şəxsi tutumunun həcmi

onun məcmu kapitalının 10 faizindən, 79.7-ci maddəsinin tələblərinə əsasən isə sığortaçının əmlak sığortasına aid bir sığorta müqaviləsi üzrə risklərlə bağlı şəxsi tutumunun həcmi onun məcmu kapitalının 30 %-dən çox olmamalıdır. Bu isə milli qanunvericiliyimizdə təkrarsığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin zəruriliyi deməkdir. Ümumiyyətlə, təqribi hesablamalar göstərir ki, son 7 – 8 il ərzində Azərbaycanda xaricə təkrarsığorta xətti ilə 250 mln. ABŞ dollarından artıq vəsait köçürülmüşdür. Özü –özlüyündə sığorta resurslarının və müvafiq olaraq sığorta risklərinin xaricə axması təkrarsığorta institutu üçün tamamilə təbii bir haldır. Bizcə təhlükə və problem bundadır ki, belə təkrarsığorta prosesi bir kanallı, bir istiqamətlidir. Azərbaycan sığorta və təkrarsığorta bazarı öz həcmi və maliyyə imkanları baxımında zəif olduğu üçün xarici partnyorlardan respublika sərhədləri daxilində maliyyə axınları baş vermir. Belə bir tendensiyanı isə heç cür əlverişli və müsbət dəyərləndirmək olmaz. [67. səh. 230]

Cədvəl 6.3.

Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin birbaşa və təkrarsığorta üzrə sığorta haqlarının məbləği, manatla

Sıra №	Sığorta şirkətlərinin adı	2014			2015			2016			2014-cü ilə nisbətən 2016-cı ildə artma(+), azalma(-), faizlə	
		Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqları	Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqlarının xüsusi çəkisi, faizlə	Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları	Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqlarının xüsusi çəkisi, faizlə	Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları	Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqlarının xüsusi cəmi, faizlə	Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqları
No	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	“A-Qroup	12549078	1644128	13.1	1262947	1236879	98	12 796101	1 125 628	8.8	+1.9	-31.5
2	AXA MBASK	18 522 961	1 566 513	8.4	17663569	1 639 325	9.3	21 088 940	2 501 406	11.9	+13.8	+59.7
3	AtaSığorta	9 245 507	756 279	8.2	9 482029	1 727 064	18.2	8 802 699	4 077 543	46.3	-4.9	+439.1
4	Atəşgah Həyat	42 043 727	2 615 276	6.2	40 503 538	5 421 942	13.4	37 109 996	5 695197	15.3	-11.7	+117.8
5	Atəşgah	35 316 448	4 787 850	13.5	43 338 550	10 247 444	23.6	40 022 616	9 236 222	23.1	+13.3	+92.9
6	AzSığorta	36563694	1443120	3.9	32417585	1473131	4.5	22 525631	944952	4.2	-38.4	-34.5
7	Azərbaycan Respublik	41560541	26438623	63.6	41092212	26981179	65.7	41 216778	26 416538	64.1	-0.8	-0.08

	ası Dövlət Sığorta Kommersiya											
8	Azərbaycan Sənaye Sığorta	12 090 922	2 862 651	23.7	10 028 856	2 558 937	25.5	6 395 698	2 516 544	39.3	-47.1	-12.09
9	Azərbaycan Sığorta	267936	990	0.4	228326	5629	2.5	259433	7281	2.8	-3.2	+635.4
10	Bakı Sığorta	3 467 307	541 266	15.6	2 363 633	396 668	16.8	938 701	259 323	27.6	-72.9	-52.1
11	Mega Sığorta	12289167	5618172	45.7	17770521	8237925	46.3	20 154079	9 860731	48.9	+63.9	+75.5
12	Paşa Həyat Sığorta	41 901 120	914 110	2.2	54 513 129	698 338	1.3	77 705 390	989 041	1.3	+85.4	+8.2
13	Paşa Sığorta	49614694	8635682	17.4	63 804 057	13 156 280	20.6	98 199 478	18 942 161	19.3	+97.9	+119.3
14	Qala Həyat	10 011 453	912 000	9.1	22798987	1792000	7.8	31 963 194	5 476 929	17.1	+2.2 dəfə	+5 dəfə
15	Rəvan Sığorta	3247668	7956	0.2	2141656	17318	0.8	1486876	10760	0.7	-54.2	+35.2
16	Standard Insurance	16705254	9666643	57.9	19 616 122	11038905	56.3	20 283 049	5 897 430	29.1	+21.4	-38.9
17	Xalq Sığorta	11178970	3658389	32.7	11179409	3697434	33.1	9846652	524810	5.3	-11.9	-85.6
18	Qala Sığorta	151834	140852	92.8	62132	62132	100	4 642 397	4 405 695	94.9	+30.5 dəfə	+31.3 dəfə

19	İpək yolu sığorta	18,812,952	14 720 898	78.2	17212624	13752187	79.9	19 034 091	15 410 243	80.9	+1.2	+4.7
20	Amrah sığorta	1 109 392	150	0.01	886 209	-	0	62 553	-	0	-94.4	-
	Yekun	376650625	86931548	23.1	408366091	104140717	25.5	474534352	114298434	24.1	+25.9	+31.5

Mənbə: cədvəl qeyd olunan sığorta şirkətlərinin hər birinin saytında olan maliyyə hesabatlarının məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən görüldüyü kimi təhlil apardığımız dövrdə respublikamızda 2016-cı ildə fəaliyyət göstərən 25 sığorta şirkətindən 20-sinin məlumatından istifadə olunmuşdur. Çünki, digər sığorta şirkətlərinin saytında maliyyə hesabatları tam verilməmişdir. Ümumiyyətlə respublikamızda yığılan sığorta haqqının 2014-ci ildə 23.1 faizi, 2015-ci ildə 25.5 faizi və 2016-cı ildə 24.1 faizi təkrarsığortaya verilmişdir. Mütləq ifadədə isə 2016-cı ildə 20 sığorta şirkətində birbaşa sığorta üzrə yığılan sığorta haqqının yəni, 114298434 manatı təkrarsığortaya verilmişdir. Məlumat olmadığından təkrarsığortaya verilən bilavasitə sığorta haqqının hansı hissəsinin respublika daxilində və hansı hissəsinin respublikadan kənara təkrarsığortaya verilməsi barədə fikir söyləyə bilmirik.

Azərbaycanın sığorta bazarında hazırda birbaşa təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan ilk və yeganə şirkət AzRe təkrarsığorta ASC-dir. O təkrarsığorta fəaliyyəti aparmaq üçün Azərbaycan respublikası Maliyyə nazirliyindən 2007-ci ilin noyabr ayında lisenziya almışdır. AZRe təkrarsığorta ASC-nin 01.01.2017-ci il tarixinə Nizamnamə kapitalının həcmi 50 milyon manat təşkil edir. O, qyeri – həyat sığortası sahəsində bütün sığorta növləri üzrə birbaşa və ya brokerlər vasitəsilə, prorsional və qeyri-prorsional qaydada, fakültativ və obliqator təkrarsığorta müqavilələri bağlamaqla riskləri qəbul edir.

Cədvəl 6.4.

AzRe təkrarsığorta ASC-nin təkrarsığorta üzrə fəaliyyəti, manatla

s/s	Göstəricilər	2014	2015	2016	2016-cı ildə 2014-cü ilə nisbətən artma(+), azalma(-), faizlə
1	Təkrarsığorta üzrə aldığı təkrarsığorta haqları	46525911	50715549	53691758	+15.4
2	Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları	13207226	20599440	24073139	+82,2
3	Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqlarının xüsusi çəkisi, faizlə	28,4	40.6	44.8	+16,4 bənd
4	Sığorta ödənişlərində xarici təkrarsığortaçıların payı	219202	3425041	2144099	+9,8 dəfə
5	Xricə təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları üzrə ödənişin xüsusi çəkisi, faizlə	1,6	16,6	8,9	+7,3 bənd

Mənbə: www.azre.az/new/.

Cədvəldən görüldüyü kimi təhlil olunan dövrdə respublikamızda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətinin təkrarsığortaya verdikləri sığorta haqlarının məbləği 15,4 faiz, təkrarsığorta şirkətinin özünün təkrarsığortaya verdiyi sığorta haqları isə 82,2 faiz artmışdır. əgər nəzərə alsaq ki, Az Re təkrarsığorta ASC respublikamızda yeganə təkrarsığorta şirkətidir, deməli 2016-cı ildə yalnız AzRe təkrarsığorta şirkəti vasitəsilə xarici təkrarsığortaçılara 24073139 manat təkrarsığorta haqqı ötürülmüşdür.

Təhlildən də görüldüyü kimi 2014-cü ilə nisbətən 2016-cı ildə bu göstərici 16,4 bənd artmışdır. Həmçinin xarici ölkələrin təkrarsığorta şirkətlərinə verilmiş təkrarsığorta haqları üzrə sığorta ödənişi (sığorta halı baş verdikdə) 2016-cı ildə 8,9 faiz olmuşdur. Hansı ki, 2016-cı ildə respublikamız üzrə yığılan 100 manat sığorta haqqının təxminən 49 manatı sığortalıya sığorta ödənişi formasında verilmişdir. Həmçinin (bax cədvəl 6.3-ə) 2016-cı ildə respublikamızda fəaliyyət göstərən 20 sığorta şirkəti üzrə yığıqları sığorta haqqının 24,1 faizi, yəni 114298434 manatı təkrarsığortaya verilmişdir. Bu məbləğin 53691758 manatı respublika daxilində (bax cədvəl 6.4-ə) təkrarsığortaya, yerdə qalan təxminən 50000000 manatın müəyyən hissəsi də respublikadan kənara təkrarsığortaya verilmişdir.Ümumiyyətlə respublikamızda sığorta şirkətlərinin kaptallaşma səviyyəsinin aşağı olmasından, sığorta və təkrarsığorta şirkətləri yığıqları pulun müəyyən hissəsini xaricdəki həmkarlarına ötürürlər.

Beləliklə, şərikli sığorta, sığorta daxili (pulu) və təkrarsığorta sığortanın yeni növləridir, xarici ölkələrdə bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdür və görülməkdədir. Ölkəmizdə də sığortanın bu növlərinin inkişaf etdirilməsi sığorta işinin daha da təkmilləşdirilməsinə özünün müsbət təsirini göstərə bilər.

FƏSİL VII SİĞORTADA MARKETİNQ FƏALİYYƏTİ

7.1. Sığortada marketinq anlayışının mahiyyəti və xüsusiyyətləri

Marketinq dedikdə, bazarın tədqiq olunması və proqnozlaşdırılması, müəssisənin daxili və xarici mühitinin öyrənilməsi, marketinq proqramlarının köməyiylə bazarda davranışın strategiya və taktikasının işlənilib hazırlanması əsasında konkret istehlakçıların tələbatının öyrənilməsi və mənfəət əldə edilməsinə yönəldilən istehsalın təşkili, məhsulların satışı və xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar kompleks tədbirlər sistemi nəzərdə tutulur. Bu proqramlarda göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, istehlakçıların, rəqiblərin və rəqabətin öyrənilməsi, qiymət siyasətinin təmin olunması, tələbin formalaşdırılması, satışın stimullaşdırılması və reklam işinin, habelə texniki xidmətin təşkili, təqdim olunan xidmətlərin çeşidinin genişləndirilməsi və s. öz əksini tapır. Bazar iqtisadiyyatının “ məhsulu” olan marketinq müəyyən mənada istehsalın və göstərilən xidmətlərin fəlsəfəsi olmaqla, iqtisadi, siyasi, elmi – texniki və sosial amillərin təsiri ilə daim inkişaf edən bazarın şərtləri və tələblərinə tamamilə tabe edilmişdir. Təşkilatlar marketinqə hər bir konkret bazarda və onun çeşidində qarşıya qoyulan məqsədlərə - mümkün olan ən yüksək səmərə əldə olunmasına imkan verən bir vasitə kimi baxırlar. Lakin bu, istehsalçı bazar konyunkturunun dəyişməsinə uyğun olaraq öz planlarında müntəzəm olaraq düzəlişlər aparıqda, özünün maddi və intellektual resursları ilə manevr etdikdə reallığa çevrilir. Belə bir şəraitdə marketinq müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin uzunmüddətli və operativ planlaşdırılması üçün əsas, marketinqin idarə edilməsi isə müəssisənin idarə edilməsi sisteminin başlıca ünsürünə çevrilmiş olur.

Sığorta xidməti marketinqinin özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır. Bunu aydınlaşdırmaq üçün əvvəlcə xidmət marketinqi nədir? sualına cavab vermək lazımdır. Xidmət marketinqi dedikdə, təşkilatın göstərdiyi xidmətlərin öz müştərilərinə çatdırılması ilə əlaqədar fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Xidmət marketinqinin başlıca məqsədi müştəriyə göstərilən xidmətin mahiyyətini aydınlaşdırmaqda və onun xeyrinə seçim etməkdə kömək etməkdir. Sığorta xidməti marketinqinin spesifik cəhətləri bazarların və xidmətin özünün xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir.

Sığorta xidmətləri bazarlarının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır :

1) Xidmət təklif edilənə qədər mövcud olmur. Bu hətta sığorta şirkətinin eyniyyət təşkil etdiyi iki müxtəlif təklifinin bir – biri ilə müqayisə olunmasını mümkünəş edir. Maddi əmtələri müxtəlif üsulların (məsələn, nümunə üçün bazarlıq edilməsi, sınaqdan keçirmə və s.) köməyiylə müqayisə etmək olar . Sığorta xidmətləri bazarında isə bircə şeyi- gözlənilən səmərə ilə əldə edilmiş nəticəni müqayisə etmək olar – həyata keçirmək olar ;

2) Sığorta xidmətlərinin təklif olunması xüsusi bilik və ustalıq tələb edir ki, istehlakçı bunu çox zaman müəyyən edə, hətta bəzi hallarda başa düşə bilmir. Xidmətlərin təklifi zamanı qeyri-müəyyənliyin yüksək olması müştərini çıxılmaz vəziyyətə salır. Odur ki, müştəri eyni bir “ satıcı” ilə işləməyə cəhd göstərir. Bu, satıcının xeyrinədir, ona görə ki, istehlakçı satıcının yol verdiyi xətanı, anlaşılmazlığı bağışlamağa meyilli olur.

Xidmət dedikdə, adətən bir tərəfin digər tərəfə təklif etdiyi tədbirlər və əldə edilməsi gözlənilən səmərə başa düşülür. Təklif olunan xidmətlər maddi məhsulla əlaqədar ola da bilər, olmaya da bilər. Özünün müxtəlifliyi baxımından marketinq proqramlarının işlənilib hazırlanmasına xeyli dərəcədə təsir edən xidmətlərin aşağıdakı əsas əlamətləri vardır : 1) xidmətlərin qeyri – maddi xarakter daşması ; 2) xidmətlərin mənbədən ayrılmazlığı, başqa sözlə, xidmətlərin istehsalı və istehlakının bir – biri ilə əlaqəli olmaması ; 3) xidmətlərin yekcins olmaması (onların keyfiyyətinin dəyişkən olması) ; 4) xidmətlərin saxlanması mümkünəşlüyü (onların uzunömürlü olmaması).

Xidmətlərin qeyri – maddi xarakter daşması o deməkdir ki, onları nümayiş etdirmək, gözlə görmək, yoxlamaq, yükləmək, daşımaq, saxlamaq, qablaşdırmaq, yaxud da bu xidmət göstərilənə qədər öyrənmək mümkün deyildir. Belə ki, maddi əmtəələrdən fərqli olaraq sığorta xidməti istehlakçıya bazarlıq qurtarana qədər maddi formada təklif oluna bilməz. İstehlakçı, qeyri –

müəyyənliyi azaltmağa çalışaraq xidmətin xarici əlamətlərini və ya keyfiyyətinin əyanılığını (məsələn, ofisin yerləşməsini, interyerini, verilən informasiyaları, xidmətləri təklif edən satıcılar heyəti, qiymətlər və i.a.) təhlil edir. Bu mərhələdə marketoloqun vəzifəsi maddi olmayanları maddiyə “çevirmək” dən ibarətdir, başqa sözlə, istehlakçıda xidmət, onun keyfiyyəti, “gələcək taleyi” haqqında tam təsəvvür yaratmaqdır.

Qeyri – maddi olan xidmətlərə maddi ünsürlər də daxil ola bilər. Məsələn, hər hansı bir layihəni hazırlayan firma işi başa çatdırdıqdan sonra görülmüş işlər haqqında hesabat şəklində tam informasiya verir.

Xidmətlərin təklif olunmasının spesifik xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, maddi əmtəələrdən fərqli olaraq onlardan ehtiyat yaratmaq olmaz. Xidməti yalnız və yalnız sifariş olduqda, yaxud da müştəri olduqda göstərmək olar. Başqa sözlə, xidmətlər eyni vaxtda təklif olunur və istehlak edilir. Həm də bu zaman müştərilər xidmətəmə prosesinin bilavasitə iştirakçısı olur və onun son nəticələrinə təsir göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, maddi əmtəələrin reallaşdırılmasına nisbətən xidmətlərin reallaşdırılması alıcıların bu prosesdə daha çox şəxsi iştirak etmələrini, onlara xüsusi diqqət göstərilməsini, əlaqə saxlanılmasını, onlar haqqında informasiya toplanmasını tələb edir. İstehlakçının xidmətlərin istehsalı prosesinə daxil olması o deməkdir ki, satıcı yalnız nə istehsal olunmasına deyil, həm də necə istehsal edilməsinə qayğı göstərməlidir. Bundan başqa xidmətlərin ayrılmazlığı ilə əlaqədar olaraq menecərlər yalnız öz işçilərini deyil, həm də müəyyən dərəcədə müştəriləri də idarə etməlidirlər.

Xidmətlərin istehsalı və istehlakının eyni vaxtda baş verməsinin labüd nəticəsi özünü onun icra olunmasının dəyişkənliyində göstərir. Sığorta xidmətinin keyfiyyəti onu təmin edəndən və onun harada və nə vaxt göstərilməsindən (məsələn, eyni bir işçi bir günün müxtəlif vaxtlarında müxtəlif cür xidmət göstərir) çox asılıdır. Sığorta sahəsində çoxdan fəaliyyət göstərən şirkətlər dəyişkənliyi azaltmaq üçün xidmət standartları işləyib hazırlayırlar. Bu standartlara əsasən müştərilərə xidmətin səviyyəsinə və sığorta şirkətinin istənilən əməkdaşlarının fəaliyyətinə qiymət verilir.

Sığorta xidmətlərinin başlıca fərqləndirici cəhətlərindən biri də onların gələcəkdə satılması, yaxud da təklif olunması üçün saxlanmasının mümkün olmamasıdır. Sığorta xidmətlərinə olan tələbin tərəddüd etməsi sığortaçı üçün problemlər yaradır. Tələblə təklifin ən yaxşı formada əlaqələndirilməsi üçün sığortaçı onun azaldığı, yaxud da ən yüksək səviyyəyə qalxdığı vaxtlarda konkret tədbir görməli, işçilərin bir hissəsinin ixtisar olunması, yaxud da ehtiyac olduqda əlavə işçilər qəbul edilməsi yolu ilə onun idarə edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirməlidir. (işçi heyətinin bir neçə ixtisasa yiyələnməsinin təmin edilməsi də vacib məsələlərdən biridir). Xidmətin cəlbədiciliyini təmin etmək məqsədilə müştərilərə əlavə xidmətlərin göstərilməsi də (məsələn, müştərilərə qara qəhvə, yeni jurnallarla tanış olmağın təklif edilməsi və i.a.) müsbət nəticələr verə bilər. Xidmətin sürətinin artırılması da o cümlədən avtomatlaşdırma hesabına – sığortaçıya daha çox müştəri cəlb etməyə imkan verir.

7.2. Sığorta xidməti marketinqinin elementləri

Sığorta xidməti marketinqinin ən böyük elementləri aşağıdakılardır: 1) marketinq tədqiqatları; 2) özündə təşkilatın çeşid (və ya əmtəə), qiymət, satış və kommunikasiya siyasətini birləşdirən bazar (rəqabət) strategiyasının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması.

Tanınmış Amerika alimi M. Porterə görə bu və ya digər sahibkarlıq strukturu öz rəqiblərini ətraflı surətdə öyrəndikdən sonra, onlarla müqayisədə dayanıqlı rəqabət üstünlüyü qazanmaq üçün strategiyalar işləyib hazırlamalıdırlar. M. Porterə görə sahibkarlıq strukturu öz rəqibləri ilə müqayisədə dayanıqlı rəqabət üstünlüyünə nail olmaq üçün üç strategiyadan: xərclər üzrə liderlik, diferensasiyaya və təmərküzləşmə strategiyasının birindən və bir neçəsindən istifadə edə bilər. Bu strategiyalar özlərinin məzmunlarına və zəruri ilkin şərtlərinə görə fərqlənirlər. [63.496 c..]

Təşkilatın çeşid (əmtəə) siyasəti onun rəqabət strategiyasının başlıca tərkib hissələrindən biridir. Buraxılan məhsulun, yaxud da təklif edilən xidmətlərin çeşidinin genişləndirilməsi və ya

azaldılması haqqında məsələ şirkətin fəaliyyət göstərdiyi bir çox konkret şərtlər kompleksindən (sahə, firmanın həcmi və digər konyunktura şərtləri) asılı olaraq müxtəlif formalarda həll oluna bilər. Əmtəə siyasəti hazırlanarkən xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin və keyfiyyətin idarə edilməsinin yüksəldilməsinə çox böyük diqqət yetirilir. Xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyi dedikdə, bazarda onların uğur qazanmasını, başqa sözlə, rəqabətin güclənməsi şəraitində digər xidmətlərlə müqayisədə üstünlüklərinin müəyyən olunmasına imkan verən istehlak və dəyər xarakteristikalarının toplusu nəzərdə tutulur.

Xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyinə çoxsaylı amillər təsir göstərir ki, bunlardan biri də özündə texniki və funksional anlayışları birləşdirən və təşkilatın imicindən asılı olan keyfiyyət anlayışıdır. Xidmətin texniki keyfiyyəti təşkilatın müştəriyə təklif etdiyi xidmətlər toplusu ilə təmin edilir. Bu xidmətlər toplusunda elə şərtlər nəzərdə tutulmalıdır ki, müştəri xidmət göstərilməsinə ehtiyac hiss etsin, bu xidmət texniki cəhətdən münasib olsun və gözlənilən nəticələrin təmin edilməsinə imkan versin. Lakin istehlakçı üçün yalnız istehlakdan əldə edilən nəticə deyil, həm də, o, təşkilatın işçiləri ilə əlaqəyə girərkən istehsal prosesinin özü də vacibdir. Xidmətlərin istehlak prosesində baş verənləri isə onun funksional keyfiyyəti müəyyən edir. Məsələn, müştəriyə göstərilən ümumi münasibət və şirkətin işçi heyətinin zahiri görünüşü funksional keyfiyyətin elementi hesab oluna bilər.

Beləliklə, xidmətlərin keyfiyyəti dedikdə, müştərilərə təklif olunan xidmətlərin onların gözləmələrinə nə dərəcədə yaxşı uyğun gəlib - gəlməməsini nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar olaraq istehlakçılar tərəfindən xidmətlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan meyarlar daha əhəmiyyətli hesab olunur. Marketoloqlar öz tədqiqatlarında on meyarın olduğunu, onlardan istifadə edilməsinin zəruriliyini qeyd edirlər. Bunlardan beşi texniki xarakterli meyar hesab olunur və onlardan son nəticələrin qiymətləndirilməsində istifadə edilməsi məsləhət görülür. On meyardan beşi isə xidmətlərin təklif və təqdim olunma prosesinə qiymət verilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur və funksional keyfiyyətin müəyyən olunması üçün lazımdır. Meyarların birinci qrupuna aşağıdakılar aiddir :

- 1) inamın olması – firmanın vəd verdiyi xidmətin dəqiq və səliqəli şəkildə yerinə yetirəcəyinə nə dərəcədə əməl edə bilməsi qabiliyyətini müəyyən edir ;
- 2) münasiblik – müştərinin uzun müddət gözləmədən xidmətin nəticələrini görə biləcəyi imkanlarını səciyyələndirir ;
- 3) təhlükəsizlik – bu xidmətin müştəri üçün təhlükəli və riskli, yaxud da şübhəli olub-olmamasına xarakteristika verməsi üçün lazımdır ;
- 4) etibarlılıq – xidmət edən firmaya və şəxsə nə dərəcədə etibar olunduğunu göstərir ;
- 5) müştərinin başa düşülməsi – firmanın öz müştərilərinin öyrənilməsinə və onların tələbatlarının başa düşülməsinə yönəldilən söylərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilir.

Meyarların ikinci qrupuna isə aşağıdakılar aiddir :

- 1) cavab reaksiyası – firma işçilərinin alıcıların probleminin həll edilməsində onlara kömək göstərmələrini arzu etmələri və buna cəhd göstərmələrini xarakterizə edir ;
- 2) davranış qaydaları – işçi heyətinin xidmətlərin lazımı səviyyədə təqdim olunması üçün zəruri olan vərdiş və biliklərə yiyələnmələrini səciyyələndirir;
- 3) nəzakətlik – firma əməkdaşlarının öz müştəriləri ilə nə dərəcədə nəzakətlə rəftar etmələrini , xoş rəftar etmələrini göstərir ;
- 4) maddi cəhətdən təmin olunma – xidmətlərin tərkib hissələri olan interyerin, işıqlandırmanın, işçi heyətinin xarici görünüşünün qiymətləndirilməsi üçün lazımdır ;
- 5) kommunikasiya – şirkətin informasiya təminatı sistemini səciyyələndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xidmətlərin qeyri – maddi xarakteri ona gətirib çıxarar ki, alıcı onu qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir. Ona görə də o bir çox hallarda kənar şəxslərin təsəvvürlərinə, onların sözlərinə əsaslanır və bu zaman firmanın imici çox böyük rol oynayır. Şirkət yalnız yüksək səviyyədə yerinə yetirilmiş xidmətləri təklif (və ya təqdim) etməklə kifayətlənməməli, həm də əhalidə yaxşı təəssürat yaratmağa çalışmalıdır. Firmanın imici cəlb edici olmadıqda, çox güman ki, onun məhsulları istehlakçını maraqlandırmayacaqdır. Bu zaman hətta firmanın öz xidmətlərinin yüksək səviyyəli texniki və funksional keyfiyyətlərini nümayiş etdirmək imkanları olmayacaqdır.

Əmtəə siyasətinin başlıca istiqamətlərində biri də təqdim olunan xidmətlərin formalaşdırılması və idarə edilməsidir. Çeşidin formalaşdırılması optimal xidmət növlərinin hazırlanması, həmçinin yeni xidmətlərin yaradılmasının zəruriliyinin, mövcud olanların dəyişdirilməsi və gəlir gətirməyən xidmət növlərinin dayandırılmasının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar məsələlərin həll edilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman bu və ya digər xidmət növünün keçirdiyi həyat yolunun fazalarını (mərhələləri) nəzərə almaq lazımdır.

Yeni xidmət növünün hazırlanması və dövriyyəyə buraxılması firmaların fəaliyyətində başlıca yer tutur. İnnovasiya siyasəti yeridilərkən marketinq xidmətinin vəzifələri bazardakı şəraitin təhlil edilməsi, müştərilərin arzu və təkliflərinin öyrənilməsi, yeni xidmət növlərinin yaradılması və bazara çıxarılmasının məqsədə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi və s. ibarət olur. Yeni xidmət növlərinin yaradılması və onların bazara çıxarılması böyük məbləğdə xərc tələb edən olduqca mürəkkəb bir prosesdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, firmalar bunlarsız keçinə, bazarlarda öz mövqelərini qoruyub saxlaya, dəyişən bazar konyunkturuna uyğunlaşa bilməzlər, rəqibləri tərəfindən sıxışdırıla və son nəticədə rəqabətdə məğlub ola bilərlər.

Marketinqin çox mühüm tərkib elementlərindən biri də qiymət siyasətidir. Qiymət siyasəti hazırlanarkən yalnız qiymətlərin səviyyəsinin müəyyən edilməsi deyil, həm təklif olunan bütün əmtəə çeşidləri, həm də onun ayrı – ayrı növləri üzrə firmanın qiymət strategiyasını formalaşdırmaq lazımdır. Xidmətlərin qeyri – maddi xarakteri qiymətmətləşmə prosesini çətinləşdirir. Bununla əlaqədar olaraq xidmətlərin dəyərinin müəyyən edilməsi üçün bir sıra tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır. Qiymət siyasətinə aid qərarları qəbul edərkən aşağıdakı üç ünsürün nəzərə alınması təklif olunur : 1) xidmətlərin əsasları ; 2) xidmətlərin fərdiləşdirilməsi dərəcəsi ; 3) müştərilər tərəfindən xidmətlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi . Xidmətlərin əsasları insanlardan, yaxud da bir sıra maddi aktivlərdən (məsələn, avadanlıqlardan) ibarət fərdiləşdirmə dərəcəsi yüksək və ya aşağı ola, müştəri, xidməti özünün şəxsi təcrübəsi, yaxud da əvvəllərdə göstərilmiş xidmətlərin nəticələrini öyrənmək əsasında qiymətləndirə bilər.

Sığorta marketinqinin əsas tərkib hissələrindən biri də təşkilatın satış siyasətidir. Satış siyasəti hazırlanarkən nəzərə almaq lazımdır ki, xidmətlərin satışı probleminin olduqca spesifik cəhətləri vardır və onları həll etmək üçün maddi əmtəələri reallaşdırılarkən tətbiq olunan yanaşmalardan, üsullardan müvəffəqiyyətlə istifadə etmək mümkün olmur. İstehsalçıların hamısı öz məhsullarının alıcılar üçün münasib olmasının təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Lakin xidmətlərin istehlakçıları öz məhsullarının münasib olmasını yalnız onun satın alınması zamanı deyil, həm də istehlakı zamanı münasib olmasına təmin etməlidir. Bunlara əsasən demək olar ki, xidmətlərin münasib olmasına iki qrup amillər təsir göstərir: 1) xidmət satın alınarkən onun münasibliyini təmin edən xarici və daxili vasitələr ; 2) xidmət istehlak olunarkən onun münasibliyini təmin edən vasitələr. Buna firmanın daxili resursları (işçi heyəti və maddi resursları) aiddir.

Sığortaçının satış siyasəti hazırlandıqda : a) məkan aspekti (firmanın yerləşməsi üçün ərazinin və satış kanallarının seçilməsi) və b) vaxt aspekti (firmanın iş saatının və xidmətin davam etmə müddətinin müəyyən edilməsi nəzərə alınmalıdır).

Xidmət sahələrinin müəssisələri özlərinin təqdim etdikləri xidmətin spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun gələn bölgü sistemini yaratmalıdırlar.

Marketinq fəaliyyətində ən mühüm məsələlərdən biri də kommunikasiyadır. Marketinq kommunikasiyası kompleksinin əsas ünsürləri aşağıdakılardır : 1) reklam ; 2) satışın stimullaşdırılması ; 3) təbliğat və; 4) şəxsi satış.

Reklam – maliyyələşdirmə mənbəyi dəqiq göstərilməklə informasiyaların yayılmasının pullu formasıdır. Satışın stimullaşdırılması bazarın cavab reaksiyasının sürətləndirilməsinə təsiredici stimullaşdırma tədbirlərində istifadə olunmasını səciyyələndirməyə imkan verir. Təbliğat firmanın potensial müştərilərini " əldə saxlamağın " ən güclü vasitələrdən biri olmaqla bütün informasiya vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirilən tədbirlərdir. Bu satışın artmasına təsir edir. Nəhayət şəxsi satış firmanın məhsullarından istifadə edən bir və ya bir neçə şəxslə aparılan söhbətin gedişində əmtəənin haqqında onlarda təsəvvür yaratmaqla satılması deməkdir. Firmalar təsadüfi hallarda əmtəələrin irəlilədilməsinin yalnız bir elementindən istifadə edirlər. Əksəriyyət hallarda marketoloqlar onların əlaqələndirilməsinin ən səmərəli variantlarından istifadə etməyə

çalışırlar . Bununla əlaqədar olaraq kommunikasiya kompleksinin hər bir elementinin güclü və zəif tərəflərini müəyyən etmək lazımdır.

Sığorta şirkətləri bazarda xidmətləri də irəlilətmək üçün digər əmtələri irəlilədikən tətbiq etdikləri üsullardan istifadə edilərlər . Lakin aparılan tədqiqatlar göstərir ki, xidmətlərə tələbin formalaşdırılması və onlar haqqında informasiyaların yayılmasının bir sıra üsulları daha faydalıdır. Bunlara reklamı, müxtəlif assosiasiyalarda və könüllü peşəkar təşkilatlarda iştirakı, açıqçalarının birbaşa istehlakçılara göndərilməsini, telefon vasitəsilə məhsulların təklif olunması və satışını və s. misal göstərmək olar.

Sığorta xidməti göstərən təşkilatların marketinq kompleksində işçi heyətinin seçilməsi və öyrədilməsi çox mühüm rol oynayır. Xidmətləri təklif edən təşkilatlar üçün işçi heyətinin idarə edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İstehsal və istehlak proseslərinin eyni vaxtda baş verməsi, xidmətlərin təklif olunmasında müştərilərin fəal iştirak etmələri o deməkdir ki, istehlakçılar şirkətlərin xidmət göstərən işçilərinin təsirinə məruz qalırlar. Müştəri ilə təşkilatın əməkdaşları arasında istənilən qarşılıqlı fəaliyyət müştərilərin məmnun qalmasına və son nəticədə xidmət göstərən təşkilatın əldə etdiyi mənfəətlərin artmasına səbəb ola bilər.

Marketinqin tərkib hissələrindən biri də əhali arasında sosioloji tədqiqatın aparılması, başqa sözlə, ailələrlə sorğu aparmaq vasitəsilə onların sığorta mənafeələrinin öyrənilməsidir. Bu tədqiqatlar tərkibinə görə müxtəlif ailələrin sığorta müqaviləsinin bağlanması və ya ondan imtina etməsi üçün səbəbin aşkara çıxarılmasına, sosial, iqtisadi, demoqrafik, regional və digər amillərin əmlak və şəxsi sığortanın konkret növlərinin inkişafına təsirini müəyyən etməyə imkan verir. Sosial tədqiqatın məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir :

- 1) sığorta təşkilatında olan sığorta növləri sisteminin optimallaşdırılması, tələbin olmadığı sığorta növlərindən imtina olması, müxtəlif əhali qruplarının tələbatlarının fərqləndirilməsi nəzərə almaqla sığorta şərtlərinin təkmilləşdirilməsi ;
- 2) sığorta xidmətlərinin təbliği və həyata keçirilməsinin ən real metodlarının işlənilməsi, hazırlanması, müqavilələrin bağlanması zamanı sığortalılarla qarşılıqlı münasibətlərin, sığorta haqlarının toplanması və ödənişlərinin verilməsinin yaxşılaşdırılması .

Tədqiqat (müayinə) başdan – başa (ucdantutma) və seçmə qaydasında aparıla bilər. Seçmə tədqiqat zamanı baş topludakı vahidlərin bir hissəsi seçilir, ətraflı və hərtərəfli öyrənilir və əldə edilmiş məlumatlara əsasən baş topluya xarakteristika verilir. Lakin bu zaman toplanmış materialın təmsilçiliyi təmin olunmalıdır ki, əldə edilmiş məlumatlardan baş topluya xarakteristika vermək üçün istifadə olunması mümkün olsun.

Tədqiqat obyektini kimi istər sığorta müqaviləsi olan, istərsə də olmayan ailələr seçilə bilər. Tədqiqatın predmeti - kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri isə sığortanın inkişaf səviyyəsini səciyyələndirən göstəricilər, yəni sığorta məbləğinin, ödənilməli olan sığorta haqqının həcmi, onların ödənilməsinin üsul və qaydaları, müqavilələrin qüvvədə olduqları müddət və s. ola bilər. Bütün bunlar tədqiqat olunan hadisələrin demokratik, sosial və iqtisadi əlamətlər üzrə qruplaşdırılması yolu ilə nəzərdən keçirilir. Bunun üçün sığortalıların cinsinə, yaşına, ailə üzvlərinin sayına, ailələrdəki uşaqların mövcudluğuna, təhsil səviyyəsinə, peşələrinə, ixtisaslarına, ailələrin sosial tipinə, gəlirlərinin səviyyəsinə, əmlakla təmin olunma dərəcəsinə, mənzil şəraitinə görə bölgüsü (paylanması) haqqında məlumatlar toplanır.

Bəzi hallarda tədqiqat başlanana qədər fərziyyələr (hipotez) hazırlana bilər. Bu, işçi proqramlarının hazırlanması zamanı axtarışın əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması və bu və ya digər məlumatın real olmasının qiymətləndirilməsinə imkan verə bilər. İlk informasiyalar sorğu vərəqələrinin (anketlərin) doldurulması vasitəsilə toplanır və müasir hesablama texnikasının köməyi ilə hərtərəfli təhlil üçün ümumiləşdirilir.

Müasir şəraitdə marketinqin başlıca istiqaməti sığorta xidmətləri göstərilən sahələrin genişləndirilməsinin zəruriliyini müəyyən etməkdən ibarətdir. Bu, onunla əlaqədardır ki, məhz bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommertiya, konyunktur xarakterli risklər sığortanın başlıca obyektlərindən birinə çevrilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin təşkilatı - hüquqi formalarındakı müxtəliflik sığorta şəraitində onların spesifik mənafeələrinin nəzərə alınması zəruriliyini meydana çıxarır.

Sığortaçıların bazarda müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi imkanlarını qiymətləndirərkən onların fəaliyyətinin təşkilati, maliyyə, maddi – texniki və digər şərtləri nəzərə alınmalıdır. Aparılan sığorta əməliyyatlarının xarakteri xeyli dərəcədə sığortaçının nizamnamə və ehtiyat fondunun həcmindən asılıdır. İri obyektlərin və təhlükəli risklərin sığortalanması ilə yalnız böyük məbləğdə kapitalla sahib olan sığorta şirkətləri məşğul ola bilərlər.

Müəssisələrin və əhalinin müasir sığorta xidmətlərinə olan tələbatlarını təhlil edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, dəyən itkinin pulla ödənilməsi və ya pulla yardım göstərilməsi əhalinin tələbatının tam ödənilməsini təmin edə bilməz. Müasir şəraitdə sığortanın faydalılığı ödənilən pulun sığorta hadisəsi nəticəsində məhv olmuş şeylərdə necə maddiləşməsindən asılıdır. Bu, şəxsi sığorta üzrə ödənişlərə də aiddir. Çünki onların səmərəliliyi əhalinin yüksək səviyyəli tibbi xidmət ala bilməsi imkanlarından asılıdır.

7.3. Sığorta şirkətinin marketing siyasətinin idarə edilməsi

Bu məsələnin kompleks şəkildə nəzərdən keçirilməsinə sığorta menecmentinin mahiyyəti və funksiyalarının aydınlaşdırılmasından başlamaq daha yaxşı olardı. Sığorta təşkilatının öz məqsədinə nail ola bilməsi yalnız idarəetmənin ümumi və xüsusi funksiyalarının tam, vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirildikdə mümkündür. İstənilən idarəetmə obyektinə, o cümlədən də sığorta təşkilatının obyektinə tətbiq olunan idarəetmənin ümumi funksiyaları proqnozlaşdırma mərhələsi də daxil olmaqla planlaşdırma ; fəaliyyətin (işlərin , istehsal prosesinin və i.a.) təşkili ; uçot və nəzarət ; nəticələrin təhlili və texniki – iqtisadi, maliyyə qiymətləndirilməsindən ibarətdir. İdarəetmənin xüsusi funksiyaları adətən təşkilatın fəaliyyətinin səciyyəvi , spesifik xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Onların içərisində məhsulların, işlərin və ya xidmətlərin, investisiya fəaliyyətinin, ixrac – idxal əməliyyatlarının idarə edilməsi təşkilatın ayrı –ayrı bölmələrinin və işçilərinin stimullaşdırılması ola bilər.

Sığortada idarəetmə bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bir sıra funksiyaları – planlaşdırma, təşkilati tədbirlər görülməsi, işçilərin həvəsləndirilməsi və nəzarət- yerinə yetirir.

Planlaşdırma idarəetmənin ən başlıca funksiyasıdır. Planlaşdırma istənilən əmək fəaliyyətinin zəruri və şüurlu surətdə həyata keçirilən növlərindən biridir. Planlaşdırmanın əsas məzmununu təşkilatın fəaliyyətinin bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan istiqamətləri və göstəricilərini əlaqələndirilməsinin, istehlakçıların kəskin rəqabət şəraitində məhsulların, işlərin, xidmətlərin keyfiyyəti, qiyməti və səmərəliliyinə artan tələbinin təmin edilməsinə nail olunmasının optimal yolları, üsul və vasitələrinin müəyyən edilməsinin zəruriliyi təşkil edir.

Əmək fəaliyyətinin xüsusi növü olan planlaşdırma tətbiq olunan metodlar, üsullar, texniki vasitələr və son nəticələrlə xarakterizə edilir.

Planlaşdırmanın nəticələri aşağıdakılardır : 1)perspektiv (3-5 il üçün), cari (illik) və operativ (rüblük, aylıq, on günlük və ya həftəlik) planlar sistemi ; 2)idarəetmə obyektinin və onun fəaliyyətinin xarici şəraitin inkişafının sosial – iqtisadi və texniki proqnozları ; 3)qısa, orta və uzunmüddətli məqsədli proqramlar.

İdarəetmənin təşkilati tədbirlər görülməsi funksiyası təşkilatın strukturunu formalaşdırır və onları lazım olan hər şeylə - işçi heyəti, istehsal vasitələri (investisiya əmtəələri) , pul vəsaiti, maddi resurslar və i.a. – təmin edir. Beləliklə də indiki məqamda təşkilatın qarşıya qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün şərait yaradılır.

İşçi heyətinin həvəsləndirilməsi dedikdə, təşkilatın qarşıya qoyulan məqsədə nail olması üçün onlarda inam yaradılması nəzərdə tutulur. Təşkilatın rəhbəri bu funksiyayı yerinə yetirməklə işçilərin maddi və mənəvi cəhətdən stimullaşdırılmasını həyata keçirir, onların öz qabiliyyətləri və peşəkarlıq xüsusiyyətlərini biruzə vermələri üçün daha əlverişli şərait yaradır. Həvəsləndirmə yaxşı təşkil olunduqda işçi heyəti öz üzərinə düşən vəzifələri daha vicdanla, həvəslə yerinə yetirməyə çalışır. Burada rəhbərin öz işçilərinin real tələbatlarının öyrənməsi də az əhəmiyyət kəsb etmir.

İdarəetmənin nəzarət funksiyası təşkilatın işinin səmərəliliyini təhlil etməyə və qiymətləndirməyə imkan verir. Nəzarətin köməyi ilə təşkilatın öz məqsədinə nail olması dərəcəsinə qiymət vermək və müəyyən təshih – etmələri həyata keçirmək mümkün olur. Nəzarət idarəetmənin

bütün funksiyalarını əlaqələndirməyə və düzgün olmayan qərarların vaxtında təshih olunmasına imkan verir.

Marketing və menecment təşkilatın idarə edilməsinin iki tərəfidir. Marketing təşkilatı yeni hərəkətverici ideyalarla, fəaliyyətin və onun yüksək səviyyədə inkişafının istiqamətləri ilə təmin edir, bu ideyaların maddiləşməsinin strategiya və taktikasını işləyib hazırlayır, menecment isə onların reallaşdırılmasını təmin edir. Marketingin əhəmiyyətinin artması sığorta şirkətində müvafiq struktur bölməsinin – marketing xidmətinin – yaradılmasını zəruri edir. Bu xidmət bölməsi reklam, bazarın öyrənilməsi və mənimsənilməsi, qiymətlərin və sığorta xidməti keyfiyyətinin müəyyən edilməsi sahəsində fəaliyyətləri birləşdirməli, sığorta təşkilatının inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməlidir.

Sığorta şirkətinin marketing xidməti onun beyin mərkəzi, sığortaçının bir çox cari və perspektiv məsələləri üzrə əsaslandırılmış informasiya və məsləhət mənbəyi hesab olunur. Xarici ölkələrdə ən iri sığorta şirkətlərinin bazar fəaliyyətinin təhlil göstərir ki, marketingin bir sıra istiqamətləri və funksiyaları müxtəlif sığortaçıların fəaliyyətində ümumi xarakter daşıyır. Bunlara sığorta şirkətlərinin bazarın konyunkturuna, işləyib hazırladıqları ayrı – ayrı xidmət növlərinin ödənilməmiş və potensial sığorta mənafeələrinə maksimum dərəcədə uyğunlaşmasına istiqamət götürmələrini aid etmək olar.

Qərb ölkələrinin təcrübəsində sığorta menecmentinin hamı tərəfindən qəbul olunan idarəetmənin dörd səviyyəli modelidir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- 1) Sığortaçılar – onların sayının artması marketingin məqsədlərindən biridir. Bazar şəraitində hər bir sığorta şirkəti o vaxt fəaliyyət göstərə və rəqabət apara bilər ki, əhali arasında onun təklif etdiyi xidmətlərə tələb olsun ;
- 2) Sığorta xidmətləri – sığortaçının həyata keçirdiyi sığorta müqavilələrinin növləri üzrə siyahısı deməkdir ;
- 3) Sığorta xidmətinin qiyməti – konkret sığorta müqaviləsi bağlanarkən istifadə olunan tarif dərəcəsidir. Sığorta riskinin kəmiyyəti, sığortaçının işlərin aparılmasına sərf etdiyi xərclər və digər amillərlə müəyyən edilir ;
- 4) Bazar – sığorta xidmətlərinin konkret sığortalını tapa bilməsinin fiziki və hüquqi imkanları ilə müəyyən olunur. Sığorta xidmətinin inkişaf etmiş infrastrukturunun mövcudluğu, informasiya təminatı, sığortaçının işgüzar strategiyasının çevikliyi və digər amillərlə əlaqədardır.

Xarici sığorta şirkətlərinin təcrübəsi göstərir ki, marketing prosesi bir çox vəzifələri yerinə yetirir ki, bunları da iki qrupda birləşdirmək olar. Bunlardan biri sığorta xidmətlərinə tələbin formalaşdırılması, digəri isə müştərilərin sığorta mənafeələrinin təmin edilməsidir. İqtisadi nəzəriyyə baxımından tələbin formalaşması tələbin mövcud səviyyəsinin arzu olunan səviyyəyə qədər yüksəldilməsi məqsədilə potensial istehlakçılara məqsədyönlü təsir vasitəsidir. Marketing – nöqtəyi nəzərdən bu funksiya ilk növbədə sığorta şirkətinin xidmətlərinə potensial müştərilərin həyata keçirilməsi daxildir.

Marketingin ikinci funksiyası sığorta maraqlarının ödənilməsindən ibarətdir. Sığorta xidmətinin yüksək mədəni səviyyədə yerinə yetirilməsinin köməyiylə bu funksiyanın reallaşdırılması sığorta xidmətlərinə tələbin yeni təminatıdır. Sığorta şirkətləri sığorta şəhadətnamələrinin satışının təşkilinin təkmilləşdirilməsinə, müştərilərə xidmətin yaxşılaşdırılması və öz imicinin qorunub saxlanmasına böyük məbləğdə vəsait sərf edirlər.

Sığorta mənafeələrinin təmin olunmasına keyfiyyət xarakteristikası verilməsi üzərində bir qədər ətraflı dayanaq . Məlum olduğu kimi, bağlanmış sığorta müqavilələrinin rəsmiyyətə salınması sığortaçı ilə sığortalı arasında formal münasibətlərin başlanğıcıdır. Sığorta müqaviləsinin bağlanması sığorta şəhadətnaməsinin alqı – satqı əməliyyatının həyata keçirilməsi deməkdir. Bu alqı – satqı əməliyyatından əvvəl sığortaçı sığorta şəhadətnaməsini satmaq məqsədilə hazırlıq işləri aparır. Ona görə ki, potensial sığortalı hələ həmin sığortaçının müştərisi deyildir. Onu şirkət rəhbərləri necə qarşılayacaqlar, şirkətin işçi heyəti ona hansı münasibəti bəsləyəcəklər, bu müştəri sığorta müqaviləsi bağlayacaqlarını və s. yeni potensial müştərini maraqlandıran əsas suallardır. Odur ki, ixtisaslı, peşəkar və təcrübəli sığortaçılar müştərilərin müəyyən sosial qrupları ilə iş apararkən onlara diqqət yetirildiyini biruzə verməyə, sığorta şəhadətnamələrinin və digər sənədlərin

xüsusi zövqlə tərtib olunmasına (qəbzlərin, sertifikatların və i. a.) xüsusi fikir verirlər . Sığorta şirkətləri “Sığorta agentinin hər bir müştərisi potensial müştəridir” prinsipini əldə rəhbər tutur, onlara istədikləri informasiyaları və ağıllı məsləhətlər verir, zəruri sənədlərin tez bir zamanda rəsmiyyətə salınmasında kömək göstərirlər.

Müştərilərə sığorta xidməti sığorta mənafeələrinin təmin olunmasının əsas funksiyalarından biridir. Sığorta xidmətinin səviyyəsi tələbə birbaşa təsir göstərir.Sığortaçının göstərdiyi xidmətin səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, onun xidmətlərinə olan tələb də bir o qədər yüksək olur. Lakin xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi və müştərilərin həvəsləndirilməsi müəyyən qədər xərc çəkilməsini tələb edir. Ona görə də sığorta təşkilatının rəhbərliyi xidmətin səviyyəsi ilə onunla əlaqədar olan iqtisadi amillər arasında optimal nisbəti tapmağa çalışmalıdır. Sığortaçının marketinq xidmətinin vəzifəsi xidmətin iqtisadi amilləri ilə sığorta xidmətlərinə olan tələb arasındakı nisbətin qanunauyğunluqlarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Sığortalılara göstərilən xidmətlərin keyfiyyət meyarı kimi onlar tərəfindən heç bir şikayətin olmamasından istifadə olunur.

Təcrübə baxımından sığortaçının marketinqinə aşağıdakılar daxildir:1)potensial sığortalıların, onların arzu və təkliflərinin öyrənilməsi ; 2) sığorta müqaviləsi bağlanarkən potensial müştərinin həvəsləndirilməsi və stimullaşdırılmasının öyrənilməsi; 3) sığorta şirkətinin öz bazarının təhlil edilməsi ;4) məhsulun(sığorta xidməti növlərinin) tədqiq olunması ; 5) sığorta xidmətlərinin sığortaçıdan potensial müştəriyə çatdırılana qədər irəlilədilməsinin forma və kanallarının təhlil edilməsi ; 6) rəqiblərin öyrənilməsi, rəqabətin forma və səviyyəsinin müəyyən olunması ; 7) reklam fəaliyyətinin təhlil edilməsi ;8) sığorta xidmətlərinin sığortaçının potensial müştərilərə qədər irəlilədilməsinin ən səmərəli üsullarının müəyyən olunması .Bunlardan bəzilərinə bir qədər ətraflı nəzərdən keçirək.

Sığortalıların öyrənilməsi çərçivəsində istehlakçıların üstünlük vermələrinin, başqa sözlə, insanların zövqləri və vərdişlərinin, onların sığorta xidmətinin bu və ya digər növünə necə reaksiya vermələrinin araşdırılması və strukturunun müəyyən edilməsi başlıca məsələlərdən biridir. Qərbin sığorta şirkətlərinin ekspertləri belə hesab edirlər ki, potensial sığortalı ən yüksək hörmətə layiqdir, onların fikrini öyrənmək olduqca zəruridir. Sığortaçıların işi onlardan asılıdır. Odur ki, sığortalılar sığortaçılara deyil , əksinə sığortaçılar sığortalılara hörmətlə, qayğı və nəzakətlə yanaşmalıdırlar.Sığortalı sığortaçıya öz arzusunu həyata keçirməyə şərait yaradan şəxsdir. Bütün bunlar sığortaçı ilə sığortalı arasında normal münasibətlərin yaradılmasının zəruri olduğunu deməyə əsas verir.

Bazarda sığortalıların davranışının əsasında stimullar dayanır. Bu daxili və xarici səbəblərlə əlaqədar olan stimullardan ibarətdir. Xarici amillərə təsərrüfat mühiti aiddir ki, bu da müxtəlif iqtisadi parametrlərlə səciyyələnir. Daxili amillərə isə insanların ilk arzuları, onların gələcəyə nikbinliklə baxmaları (ailə sahibi olmaq, yaxşı yaşamaq, şəxsi sağlamlığının qayğısına qalmaq və i.a.)və s.daxildir .İnsanlarda inamın olması, ehtiyacları olduğu tələbatları hiss etmələri və onlara nail olmağa can atmaları vacib məsələlərdəndir. Buna əsas etibarilə insanları stimullaşdırmaq vasitəsilə nail olunur.

Odur ki, insanlarda müəyyən suallar və nələrə üstünlük vermək arzuları baş qaldırır. İnsan ona lazım olan şeyləri şüurlu surətdə dərk etdikdə onda güclü həvəs yaranır, o, bazarda öz arzularını reallaşdırmaq üçün bir növ yollar axtarın, onlara nail olunmasının vasitələrini götür – qoy edir. Bütün bunlar sığorta xidmətinə, sığorta bazarına da aiddir.

Həvəs insanları həmişə müəyyən gərginlikdə saxlayır və onun aradan qaldırılması üçün yolları axtarmağa sövq edir. Sığorta xidmətlərinin satışında başlıca problem (bu, bağlanan sığorta müqaviləsində öz ifadəsini tapır) ondan ibarətdir ki, insanlar az hallarda özlərinin tələbatlarının ödənilməsi üçün qarşılıqlarına yalnız bir məqsəd qoyurlar . Təcrübədə elə hallar olur ki, hər hansı bir şəxs eyni vaxtda bir neçə vəzifənin yerinə yetirilməsini öz qarşısına məqsəd qoyur. Bütün bunlar insanların bazarda davranışlarına təsir göstərir.

İnsanların şüurunda səbəblər müxtəlif cür, müxtəlif səviyyədə öz əksini tapdığına görə , təbiidir ki, hər bir konkret şəraitdə bunlar müxtəlif nəticələrə gətirib çıxara bilər. Sığorta şirkətlərində fəaliyyət göstərən marketinq üzrə mütəxəssislərin vəzifəsi nəinki insanlarda sığortalıanmaya inandırıcı səbəblər gətirməklə inam yaratmaqdan,həm də ayrı – ayrı sığortalılar

qrupunda əhalinin nəyə üstünlük verməsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu zaman potensial sığortalıya reklamların və sığorta müqavilələrinin əhaliyə doğru irəlilədilməsinin digər formalarının köməyiylə təsir göstərmək, müsbət nəticələr əldə edilməsinə ümid bəsləmək olar.

Sığortaçının cavab axtarıb tapmalı olduğu başlıca məsələ “ Sığortalılar bu və ya digər sığorta növünə üstünlük verərkən nəyi əsas götürürlər ? ” sualıdır. Bunun üçün sığortalıların davranışlarına təsir edən səbəblər təhlil olunarkən yalnız onların zövqləri və vərdişləri deyil, həm də adət - ənənələri, köhnə fikirli olub – olmaması da öyrənilir. Bunlar sığortalıların müəyyən sosial qruplarının davranış qaydalarının xüsusiyyətlərini proqnozlaşdırmağa və buna uyğun sığorta siyasəti yeritməyə imkan verir.

Xarici ölkələrin müasir dövrdə sığorta sahəsində qazandıqları təcrübə sığortalıların davranışlarındakı səbəblərin öyrənilməsi cəbbəxanasında kifayət qədər üsulların olduğunu, konkret sığorta məhsullarına necə münasibət bəsləmələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Sığorta marketinqi təcrübəsində xarici ölkələrdə xüsusi testlər, anket paylanması, sorğu aparılması sistemindən geniş istifadə olunur. Bunlar müxtəlif sosial qruplarda sığortalıların gətirdikləri dəlillər haqqında mühakimə yürütməyə və bu əsas üzərində “ Sığortalı – sığortaçı ” əks əlaqəsini qoruyub saxlamağa imkan verir. Sığortalıların davranış qaydalarını öyrənərkən əldə edilmiş məlumatlardan düzgün istifadə olunması sığorta şirkətinin rəhbərliyinə bazarda gedən proseslərə adekvat münasibət bildirmək imkanı verir .

Sığorta bazarının təhlili də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Adətən belə təhlil bazarın potensial tutumunu müəyyən etmək üçün bir və ya bir neçə eynitipli sığorta növü üzrə aparılır və məlumatlar ayrı - ayrı regionlar üzrə paylanır. Sığorta şirkətinin rəhbərliyi təhlildən sonra məhz hansı sığorta növü üzrə hansı bazarda fəaliyyət göstərməyin daha münasib və səmərəli olduğuna dair qərar qəbul etməlidir. Təhlilin nəticələri həm də əhalinin tədiyə qabiliyyətli tələbi ilə sıx surətdə əlaqələndirilməlidir. Bu məsələlərə diqqət yetirilməməsi sığortaçını bazarsız qoya bilər ki, bu da sərbəst iqtisadi məkan şəraitində şirkətin müflisləşməsi demək olardı .

Sığorta marketinqində başlıca məsələlərdən biri də sığorta məhsulunun tədqiq edilməsidir. Bu tədqiqat sığorta şirkətinin rəhbərliyinə bir tərəfdən, sığortalının nə istədiyini, digər tərəfdən isə potensial müştərilərə sığorta məhsullarının necə təqdim olunmasını müəyyənləşdirildiyini göstərir. Qərb ölkələrinin mütəxəssisləri aşağıdakı qaydadan istifadə olunmasını təklif edirlər : sığorta müqaviləsi onu gözləyən sığortalılar olan yerə ünvanlanmalıdır ki, tezliklə onu bağlamaq mümkün olsun.

Sığortaçıların ən geniş yayılmış səhvləri onların özlərinə qarşı əminlikləridir. Sığortalılar həmişə gözləyirlər ki, sığortaçılar onları sığortanın yeni növləri ilə “ sevindirsinlər ” . Lakin bir çox hallarda bu, belə deyildir. Sığortaçılar bir çox hallarda yeni sığorta növünün müəyyən üstünlüklərini potensial sığortalılara sübut etməlidir. Bəzi hallarda hətta sığortaçı, bunu illər boyu dəfələrlə sübut etməyə çalışır. Burada reklam işinin düzgün təşkil edilməsinin , reklamların mətnlərinə müəyyən düzəlişlərin edilməsi və onların təshih olunması olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sığorta xidmətlərinin sığortaçıdan potensial müştəriyə qədər irəlilədilməsinin forma və kanallarının təhlilinə sığortaçı vasitəçilərin fəaliyyətlərinin xüsusiyyətlərinin və funksiyalarının, sığortalılarla qarşılıqlı münasibətlərin xarakterinin öyrənilməsi də daxildir.

Marketinq böyük biznesin rəqabət mübarizəsi alətidir. Marketinq tədqiqatçısı olan Peter Drukkere görə, marketinqin məqsədi satış üzrə qüvvə sərfini lüzumsuz etməkdir. Müştəriləri elə dərk etməkdən ibarətdir ki, əmtəə və xidmətlər ona tamamilə münasib olsun və özləri özlərini satsınlar.

Nəhayət, rəqibləri öyrəndikdə, rəqabətin forma və səviyyəsini müəyyən etdikdə, ilk növbədə başlıca rəqiblərin kimlər olduğunu müəyyən etmək, onların güclü və zəif tərəflərini aşkara çıxarmaq lazımdır. Bu məqsədlə rəqabət aparılan sığorta şirkətləri fəaliyyətinin müxtəlif tərəfləri – maliyyə vəziyyəti, konkret bazarda sığorta tarifləri, sığorta işinin idarə edilməsinin xüsusiyyətləri və i .a. – haqqında məlumat toplanır, sistemləşdirilir təhlil olunur və şirkətdə saxlanılır. Bundan başqa, rəqib sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin təhlil sahəsində xüsusi analitik cədvəllərin tərtib olunması təcrübəsindən də istifadə olunur. Bunlar ayrı – ayrı sığortaçıların konkret sığorta məhsulları üzrə təklifə xarakteristika vermək imkanı verir.

Təcrübədə yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz marketinqin ünsürlərinə əsasən sığorta şirkətlərinin

ümumi marketinq strategiyası işlənib hazırlanır.

FƏSİL VIII AKTUAR HESABLAMALAR

8.1. Aktuar hesablamaların mahiyyəti, növləri və vəzifələri

Aktuar hesablamalar dedikdə sığorta tariflərinin və sığorta ehtiyatlarının hesablanması və sığortaçı ilə sığortalı arasındakı qarşılıqlı maliyyə münasibətlərinin müəyyən edilməsinin statistik və iqtisadi riyazi metodları sistemi başa düşülür. Onlar uzunmüddətli sığorta əməliyyatlarında sığorta ehtiyatlarının yaranması və xərclənməsi mexanizmini əks etdirirlər. Hər bir sığortaçının işi aktuar hesablamalara əsaslanır. Onlara əsasən hər bir sığortalının sığorta ehtiyatlarının yaradılmasında iştirak payı (tarif dərəcələrinin həcmi , həyatın sığortalanması və ya müqavilə üzrə hər bir iştirakçının ödədiyi haqqın kəmiyyəti , sığorta şirkətinin ümumi ehtiyatı və i.a.) müəyyən edilir, həmçinin sığorta müqaviləsinin şərtləri dəyişdikdə sığorta haqqının təkrar (yenidən) hesablanması həyata keçirilir.

Aktuar hesablamalar üzrə mütəxəssis aktuari adlanır. Aktuar termini latın dilində olan “actuaris” sözündən olub Azərbaycan dilində “ qeydə alan”, “hesabdar” mənalarını ifadə edir.

Aktuar hesablamalar sığorta hadisələri statistikasının təhlilinə, sığorta məbləğinin ödənilməsinin kəmiyyət göstəricilərinə, onların dinamikasına və qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. [67. səh.205]

Sığortaçı tərəfindən sığortalıya göstərilən xidmətlərin maya dəyərinin hesablanmasına aktuar kalkulyasiyası deyilir. O, müqavilələrdə qeyd olunan sığorta haqqının məbləğini müəyyən etməyə imkan verir. Ödənilməli olan sığorta tədiyəsinin kəmiyyəti sığortaçı tərəfindən qəbul edilən riskin müəyyən olunmasını nəzərdə tutur. Aktuar kalkulyasiyanın tərkibində həmçinin sığorta müqaviləsinə xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar işlərin aparılmasına sərf edilən xərc məbləği də əks etdirilir.

Aktuar hesablamaları sığortanın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Belə ki, qiymətləndirilən hadisə ehtimal xarakterinə malik olduğuna görə onlar ödənilməli olan sığorta haqlarının tərkibində əks etdirilir. Sığortaçı tərəfindən göstərilən xidmətlərin maya dəyərinin müəyyən edilməsi bütün sığorta toplusuna şamil edilir. Sığortaçının sığorta ehtiyatlarının optimal həcmnin müəyyən edilməsi, sığorta müqaviləsinin bağlanması və ekspert qiymətləndirilməsi, borc faizi normasının və müəyyən zaman daxilində onun dəyişməsi meylinin tədqiq olunması da olduqca vacibdir. Sığorta hadisəsi ilə əlaqədar tam və ya qismən ziyan dəyməsi ziyanın xüsusi cədvəllərin köməyi ilə zaman və məkan üzrə paylanmasını zəruri edir. Alınmış sığorta haqları ilə sığorta şirkətlərinin ödədikləri sığorta ödənişi (məbləği) arasında da tarazlıq olmalıdır . Nəhayət, müəyyən bir sığorta toplusu daxilində risk qruplarının bir – birindən ayrılmasının zəruriliyi mövcuddur.

Aktuar hesablamalar aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

1)Sığorta portfeli daxilində müəyyən əlamətlər (qruplar) üzrə risklərin öyrənilməsi və təsnifləşdirilməsi ;

2)Sığorta hadisəsinin baş verməsinin ehtimalının müəyyən edilməsi, hər bir risk qrupları üzrə ayrılıqda , həm də sığorta toplusu üzrə bütövlükdə dəymiş ziyanın tezliyinin və nəticələrinin ağırlıq dərəcələrinin hesablanması ;

3) Sığortalanma prosesinin təşkilinə çəkilən (sərf olunan) xərclərin riyazi yolla əsaslandırılması;

4) Sığortaçının zəruri ehtiyatlarının və onların formalaşdırılması mənbələrinin riyazi cəhətdən əsaslandırılması ;

5)Sığortaçı tərəfindən toplanmış sığorta haqqından investisiya qoyuluşu kimi istifadə olunduqda investisiya qoyuluşu normasının (faiz dərəcəsinin)və onun konkret zaman kəsiyində dəyişməsi meylinin tədqiq olunması, faiz dərəcəsi ilə brutto – dərəcə arasındakı asılılığın müəyyən edilməsi.

Aktuar hesablamalara əsasən tarif dərəcələri müəyyən edilir. Tarif dərəcələrindən

uzunmüddətli maliyyə təminatları zamanı sığortaçının sığortalılardan aldığı sığorta haqlarından investisiya kimi istifadə etdiyi hallarda əldə etdiyi gəlirin həcmində sığorta haqqının azaldılmasını həyata keçirmək üçün istifadə olunur.

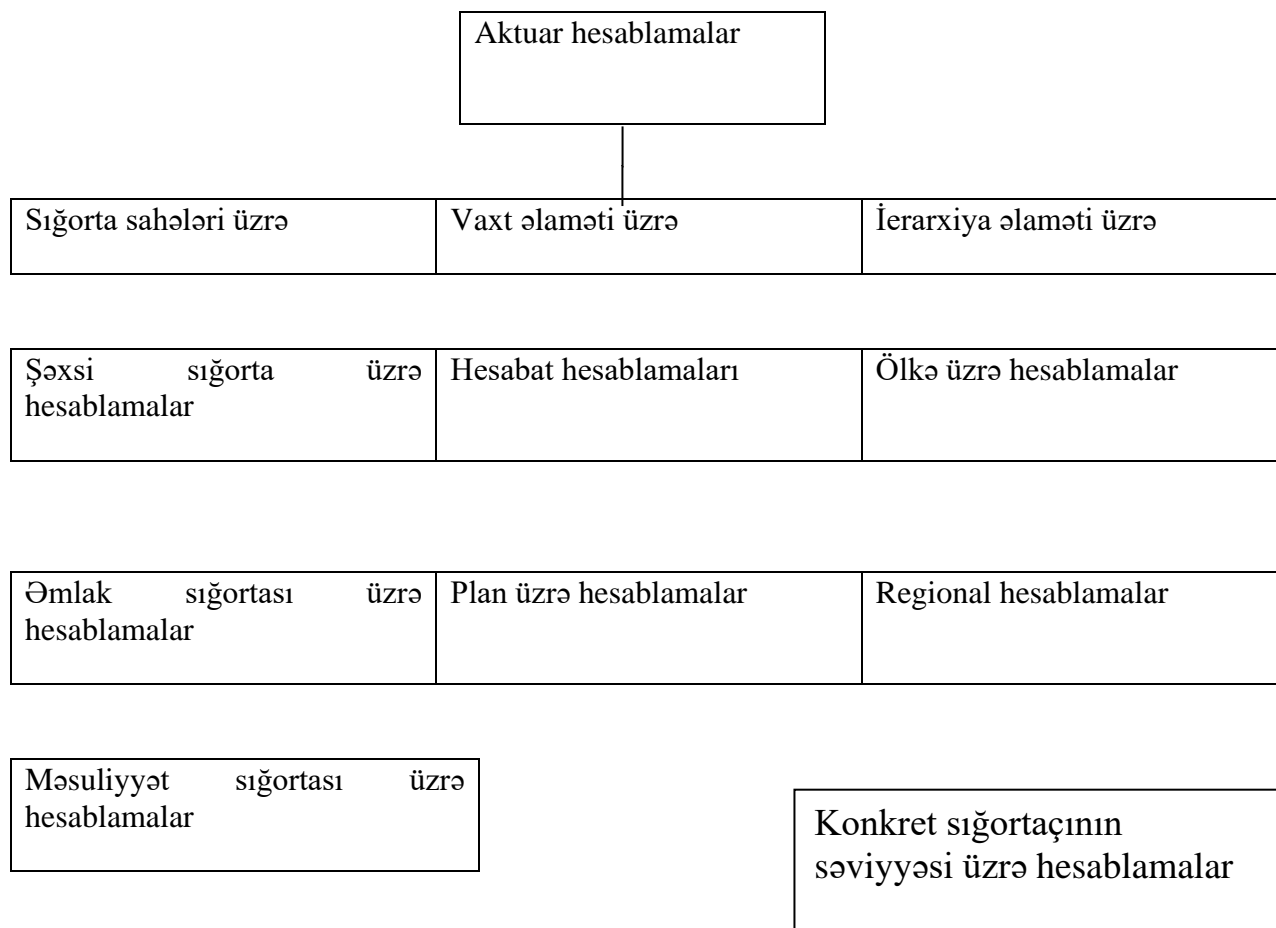
Məlum olduğu kimi, sığortalama həmin ildə hər hansı bir sığorta hadisəsinin baş verib – verməyəcəyi məlum olmadığı zaman həyata keçirilir. Tarif dərəcələri ilk növbədə sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalından asılı olduğuna görə aktuar hesablamalarda ehtimal nəzəriyyəsinə istifadə edilir. Sığorta hadisəsinə münasibətdə ehtimal anlayışı iki xüsusiyyətlə səciyyələnir. Birincisi, ehtimal həm sığortalı, həm də sığortaçı üçün əlverişsiz olan hadisələrin (yanğın , daşqın, oğurluq, dolu, ildırım vurma, talan edilmə və i.a.) sayının hesablanması yolu ilə müəyyən edilir. Sığorta hadisəsinin ehtimalı dedikdə, keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə baş vermiş sığorta hadisələrinin sayının həmin müqavilələrin ümumi sayına, nisbəti başa düşülür. [43. səh.136.]

İkincisi, sığortalanma zamanı yalnız bir neçə obyekt nəzərə alınır və bunlardan bir neçəsi sığorta riski hesab olunur.

Əmlak sığortalanarkən sığorta hadisəsinin ehtimalı, keçmiş dövüdə sığorta hallarının tezliyini , başqa sözlə, hər hansı bir hadisə nəticəsində ziyan dəymiş obyektlərin sayının onların ümumi sayına olan nisbətini ifadə edir. Məsələn hər hansı bir rayonda bir neçə illər ərzində mövcud olan 10 min evdən 100- ü yanğın nəticəsində zədələnmişdirsə, deməli, sığorta hadisəsinin ehtimalı 0,01 - ə (100: 10000) bərabər olacaqdır.

Bədbəxt hadisələr nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi ehtimalı sığorta şirkətlərinin hesabat məlumatlarına əsasən hesablanır. Şəxsi sığortada sığorta hadisəsinin ehtimalını müəyyən etmək üçün əhalinin ölüm cədvəlinə əsasən hesablanan ölüm və ömür uzunluğu göstəricilərindən istifadə olunur. (Əlavə 3-ə bax)

Aktuar hesablamaları müxtəlif əsaslara görə təsnifləşdirmək olar . Bunu 8.1. sxemində daha aydın görmək olar.

Sxem 8.1 Aktuar hesablamaların müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatı.

Sığorta sahələri üzrə aktuar hesablamalar şəxsi, əmlak və məsuliyyət sığortaları üzrə aparılır.

Aktuar hesablamalar vaxt əlamətinə görə hesabat və plan hesablamalarına bölünür. Hesabat üzrə aktuar hesablamalar sığortaçının artıq həyata keçirdiyi əməliyyatlara, başqa sözlə, mövcud olan hesabat məlumatlarına əsasən aparılır. Plan üzrə aktuar hesablamalar yeni sığorta növlərindən istifadə olunmağa başlandıqda istifadə edilir. Çünki bu zaman etibarlı məlumatlar mövcud olmur. Bu zaman sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən ən yaxın sığorta növünün məlumatlarından istifadə oluna bilər. Müəyyən müddət keçdikdən sonra (5 ildən az olmamaqla) həmin risk üzrə əldə edilmiş statistik məlumatlar və plan üzrə aktuar hesablamalar təshih olunur və bununla da plan üzrə aktuar hesablamalar hesabat üzrə aktuar hesablamalara çevrilmiş olur.

İerarxiya (bir şeyin elementlərinin ən yüksəyindən ən alçağına qədər ardıcılıqla düzülməsi) əlaməti üzrə aktuar hesablamalar ölkə, regionlar və fərdi ola bilər.

8.2. Sığorta tarifi və quruluşu

Sığorta fondunun optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsində hər bir sığorta olunanın iştirak səviyyəsinin dəqiqləşdirilməsində sığorta tarifləri çox mühüm bir iqtisadi alət kimi çıxış edir.

Sığorta fondunun lazımı səviyyədə təşkil edilməsi, sığorta tariflərinin düzgün müəyyən edilməsi sığorta əməliyyatlarının maliyyə davamlılığının əsasını təşkil edir. Sığorta əməliyyatlarının maliyyə davamlılığı dedikdə, sığortaçının gəlirlərinin xərclərindən artıq olması başa düşülür. Beləliklə də sığorta əməliyyatlarının maliyyə davamlılığının təmin edilməsində bütövlükdə sığorta tariflərinin əhəmiyyəti aydın olur. [67. səh.202]

Sığorta tarifi (buna sığorta təcrübəsində tarif dərəcəsi, xüsusi ədəbiyyatda isə brutto – dərəcə deyilir) sığortalının sığortaçıya sığorta halı üçün sığorta məbləği vahidinə , yaxud da sığortalanan predmetə görə manatla və ya məbləğindən faizlə ödənişin həyata keçirilməsini ifadə edir. Sığorta tarifi bu cür müəyyən edilməsi bir tərəfdən ondan sığortalı ilə sığortaçı arasında aparılan hesablaşmalarda istifadə edilməsini səciyyələndirir. Sığorta tarifi digər tərəfdən – iqtisadi mahiyyətinə görə - dəyən bütün ziyanın sığortalılar arasında ədalətli paylanmasını ifadə edir . Bunlarla yanaşı, tarif dərəcəsi həm də sığortalılardan hər birinin sığorta fondunun formalaşdırılmasında iştirakını göstərir. Sığorta tarifi bir çox hallarda sığorta məbləğinə nisbətə faizlə ifadə olunur.

İcbari sığorta növləri üzrə sığorta tarifləri icbari sığorta haqqında qanunlarda müəyyən olunur. Könüllü şəxsi , əmlak və məsuliyyət sığortası növləri üzrə tariflər sığortaçı tərəfindən müstəqil müəyyən edilir. Sığorta tarifi konkret həcmi təriflərin razılığı ilə sığorta müqaviləsində müəyyən edilir. Sığorta tədiyələrinin həcmi hesablandıqda hesablama vahidi ölkə üzrə bütövlükdə , ayrı-ayrı regionlar üzrə onların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən etmək olar. Bunları şərti misalla aydınlaşdıraq .

Tutaq ki, 100 obyekt sığortalanmış, onların hər biri üzrə sığorta məbləği 200 min manata bərabərdir, 0,02 %-lik sığorta halı baş verməsi ehtimalı ilə illik sığorta haqqı məbləği 4000 manat $(0,02 \times 200\,000 / 100)$ təşkil edə bilər. Ziyan sığorta məbləğindən çox və ya ona bərabər ola bilər. Adları çəkilən ödənişləri sığortalanmış bütün obyektlərin sayına böldükdə ümumi sığorta fondunda hər bir sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müəyyən ediləcəkdir $(0,02 \times 200\,000 / 100 = 40\,000)$ manat) Hər bir sığortalı məhz bu qədər sığorta haqqı ödəməlidir. Burada 40 manat həmin sığorta toplusunda hər bir sığorta növü üzrə netto – dərəcədir.

Sığorta məbləği vahidi kimi adətən 100 manat, bəzi hallarda bir və ya bir min manat götürülür. Tarif dərəcələrinin köməyiylə sığorta tədiyəsi müəyyən edilir və sığortalı sığorta müqaviləsi bağlanarkən onu ödəməlidir. Bunun üçün tarif dərəcəsi sığorta müqaviləsində göstərilən sığorta məbləğinə vurulur. Məsələn , tarif dərəcəsi sığorta məbləğinin hər 100 manatına görə 2

manat müəyyən edilmişdirsə və onun müqavilədə göstərilən həcmi 5 mln. manata bərabərdirsə, onda sığorta ödənişinin kəmiyyəti aşağıdakı kimi müəyyən ediləcəkdir.

(2 man x 5 mln.man): 100 man = 100.000 man.

Hər cür sığorta hadisəsi (yanğın, xəstəlik , donvurma və i.a) nəticəsində əmlakın (bina , heyvan, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsullarının və i.a .) məhv olması və ya zədələnməsi ehtimalı müxtəlif olur. Deməli, onda seçilmiş sığorta hadisəsi ilə əlaqədar bu və ya digər obyektin sığortalanması zamanı istifadə olunan tarif dərəcələri də müxtəlif olmalıdır.

Tarif dərəcələri düzgün hesablandıqda sığortaçı yığılmış sığorta haqları hesabına üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirə, sığortalanma üzrə olan xərcləri “örtə”, hadisələr əlverişli məcrada davam etdiyi şəraitdə az itki ilə hətta mənfəət də əldə edə bilər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, cari hesabat dövrü üzrə faktiki nəticələri hesabladıqda dəyən , amma tənzimlənməyən itki sığorta təşkilatının maliyyə göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Ehtimala nisbətən tariflərin artıq müəyyən edilməsi potensial sığortalıların müqavilənin bağlanması çətinliklər törədir , sığorta bazarında sığortaçının rəqabət qabiliyyətini aşağı salır. Əksinə , tarif dərəcələrinin aşağı salınması sığortaçının sığorta ödənişlərini həyata keçirə bilməməsinə gətirib çıxara və sığortalılara dəyən ziyanın ödənilməsində çətinliklərə səbəb ola bilər . Dərəcələr tarif dövrü üzrə hesablanır , həmin dövr üzrə ekvivalentlik təmin olunmalıdır. Dünya təcrübəsində sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin son maliyyə nəticəsi olan mənfəətin etimalla nisbətən tarif dərəcələrinin yüksək müəyyən edilməsi hesabına deyil, sığorta vəsaitlərinin investisiyalaşdırılmasından gələn gəlirin hesabına formalaşdırılmasına üstünlük verilir.

Beləliklə , istənilən sığorta növü üzrə tarif dərəcəsi brutto- dərəcə olmaqla , netto – dərəcəyə və yüklənməyə bölünür. Hesablamada istifadə olunan metodika əlavə olunmaqla , tarif dərəcələri üçün ilkin məlumatların mənbələri və quruluşu göstərilməklə , netto – dərəcənin payı (xüsusi çəkisi) və yüklənmə müəyyən olunmaqla sığorta şirkətlərinin hazırladıqları tariflər sığorta nəzarəti orqanlarına təqdim edilir. İcazə alındıqdan sonra sığorta təşkilatı hazırladığı tariflərdən istifadə etmək hüququna malikdir . Konkret sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığorta tarifinin həcmi sığorta obyektini səciyyələndirən bir çox hallar nəzərə alınmaqla və tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir.

Sığorta şirkətləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış sığorta tarifləri sabit iqtisadi şəraitdə bir qayda olaraq uzun müddət fəaliyyət göstərir və sığortalı ilə sığortaçı arasında iqtisadi münasibətlərin təşkilində başlıca element hesab olunur. Tarif dərəcəsini sığorta məbləğinə vurmaqla sığortalıların sığortaçıya ödəyəcəyi sığorta haqqının kəmiyyəti (mükafatı) müəyyən edilir. Sığortalılar tərəfindən sığorta mükafatının (haqqının) vaxtında sığortaçıya ödənilməsi sığorta təşkilatları qarşısında onların əsas öhdəliyi sayılır.

8.3. Tarif dərəcələrinin tərkibi və quruluşu

Şəxsi və əmlak sığortasında tarif dərəcəsinin qurulmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Şəxsi sığorta üzrə tarif dərəcələri riyazi və statistik qanunauyğunluqlar sistemi olan aktuar hesablaşmalar nəzəriyyəsi əsasında müəyyən edilir. Əmlak sığortası üzrə tarif dərəcələri isə sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinin əsasında müəyyən edilir. [67. səh.216]

Aktuar hesablamalar prosesində tarif dərəcələri müəyyən edilir. Bu isə hər bir sığortalının sığorta məbləği vahidindən ümumi sığorta fonduna nə qədər pul ödəməli olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Tarif, dərəcəsi elə hesablanmalıdır ki, toplanmış sığorta haqlarının məbləği sığorta şərtlərində nəzərdə tutulan sığorta ödənişlərini həyata keçirmək üçün kifayət etsin. Tam tarif dərəcəsi (T) həm də brutto - dərəcə (Tb) adlanır. O, iki hissədən : a) netto – dərəcəsindən (Tn) və yüklənmədən (Y) ibarətdir. Tarif dərəcəsinin əsas hissəsi – netto – dərəcə - əmlak sığortasında sığorta ödənişi fondlarının, şəxsi sığortada isə sığorta məbləğinin yaradılması üçün nəzərdə tutulur. Yüklənmə sığorta əməliyyatlarının aparılması üçün sərf olunan xərcləri kompensasiya etmək üçündür.

Netto – dərəcənin hesablanması aşağıdakı bərabərliyə əsaslanır : $ST = SÖ$, burada : ST – netto – dərəcəyə uyğun gələn sığorta tədiyəsi , SÖ- sığorta ödənişi (manatla) deməkdir.

Bu, o deməkdir ki, sığorta şirkəti elə bir sığorta haqqı məbləği toplamalıdır ki, sonra o sığortalılara olan öhdəliyini ödəyə bilsin. Məsələn, tutaq ki, rayonda sığorta halı (yanğın) ehtimalı 0,01 - ə bərabərdir. Hər 100 obyektədən hər biri 5000 manata sığorta olunduqda hər il ödənilən məbləğ : $0,01 \times 100 \times 5000 = 5$ min manat təşkil edəcəkdir. Ümumi sığorta fondunda hər bir sığortalının payı (xüsusi çəkisi) 50 manat ($5000 : 100$) təşkil edir. Bu hər bir sığortalının ödədiyi sığorta haqqını ifadə edir. Netto – dərəcə (Tn) sığorta məbləğinin hər 100 manatına görə bir manat ($50 \times 100 / 5000$) təşkil edəcəkdir.

Təcrübədə zərər çəkən obyektə görə həyata keçirilən sığorta ödənişi məbləği müəyyən edilmiş sığorta məbləğindən kənarlaşır .Həm də ayrıca bir müqavilə üzrə sığorta ödənişi sığorta məbləğindən az və ya çox ola bildiyi halda, obyektlər qrupu üzrə orta hesabla bir müqavilə üzrə ödənilən məbləğ orta sığorta məbləğindən yüksək də ola bilər. Ona görə də netto – dərəcəni hesablayarkən o, təshih olunur. Netto – dərəcə (Tn) aşağıdakı düsturla müəyyən edilir :

$$T_n = E_h \times \Theta \times 100$$

Burada : E_h sığorta hadisəsinin başvermə ehtimalı ; Θ – düzəliş əmsalı ; 100- sığorta məbləği vahidi (100 manat) deməkdir.

Netto – dərəcəni müəyyən etmək üçün sığorta halının başvermə ehtimalını və düzəliş əmsalının kəmiyyətini müəyyənləşdirmək lazımdır.

$$1) E_h = M \text{ s.h} / M \text{ müq.},$$

Burada : M s.h - Dövr ərzində (adətən bir ildə) aparılmış ödənişlərin (sığorta halları üzrə) məbləği manat; M müq.,- həmin ildə bağlanmış müqavilələrin miqdarı (vahid) deməkdir.

$$2) M = S\ddot{O} / S \text{ orta}$$

Burada : $S\ddot{O}$ – bir müqaviləyə düşən orta sığorta ödənişi, manat; S orta – bir müqaviləyə düşən orta sığorta məbləği deməkdir.

Netto – dərəcəni (Tn) aşağıdakı düsturla müəyyən etmək olar (bu düstur əslində sığorta məbləğinin hər 100 manatına düşən zərərlik göstəricisindən başqa bir şey deyildir)

$$T_n = (M \text{ s.h} \times S\ddot{O}) / M \text{ müq} \times S \text{ orta} \times 100$$

$$\sum \ddot{O} = M \text{ s.h} \times S\ddot{O}$$

$$\sum S_n = M \text{ müq.} \times S_n;$$

$$T_n = \sum \ddot{O} / \sum S_n \times 100$$

Burada: $\sum \ddot{O}$ – sığorta ödənişinin ümumi məbləği , manat; $\sum S_n$ bütün sığorta obyektlərinin ümumi sığorta məbləği , manat; 100- sığorta məbləği vahidi deməkdir (100 manat)

Netto dərəcə ilə yanaşı , brutto – dərəcə (Tb), başqa sözlə , tarif dərəcəsi də hesablanır. Bu məqsədlə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur .

$$T_b = (T_n + Y \text{ mad.}) \times 100 / (100 - Y_o)$$

Burada : T_n – netto dərəcə ; Y mad. – mütləq məbləgdə müəyyən olunan yüklənmənin maddələri; Y_o – brutto dərəcəyə faizlə daxil edilən yüklənmənin maddələri deməkdir.

Yüklənmə brutto – dərəcəyə faizlə nisbətdə bütün elementlərin müəyyən olduğu zaman brutto- dərəcənin kəmiyyətini aşağıdakı düsturla müəyyən etmək olar .

$$T_b = (100 \times T_n) / (100 - Y_o)$$

Sığorta məbləğinin zərərliyi sığorta növləri , yekcins sığorta obyektləri və ayrı-ayrı sığorta riskləri üzrə hesablanı bilər. Sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi sığorta ödənişlərinin sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləğine olan nisbətidir.

Sığortaçı yığıdığı sığorta haqlarından investisiya üçün istifadə edir və bu ona müəyyən gəlir gətirir. Qoyulmuş kapitala görə əldə edilən illik gəlirin həcmi faiz dərəcəsi və ya faiz norması adlanır. Məsələn , faiz dərəcəsinin $i = 0,10$ olması o deməkdir ki, qoyulmuş kapitalın hər manatı 10 qəpik və kapitalın bütün məbləği isə 10 % illik gəlir gətirir, $1\% = 100 \times i$ olur.

Gəlirin ümumi kəmiyyəti qoyulmuş kapitalın kəmiyyətindən , faiz dərəcəsiindən və onun dövrüydə olduğu müddətdən , yaxud da müəyyən dövrdə kapitalın dövrüylərinin sayından asılıdır. Bu gəlir t ilinin sığorta fondu deməkdir. O aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$K_t = k (1 + i)^t,$$

Burada : $Kt - t$ ilinin axırına sığorta ödənişini həyata keçirmək üçün lazım olan sığorta ehtiyatının məbləği, manatla ; K – sığorta ehtiyatının ilkin məbləği, başqa sözlə , başlanğıc ilində toplanan ilkin sığorta haqlarının məbləği, manatla; i – vahidin hissələri ilə faiz dərəcəsi; t – vaxt amili (illərin və ya kapitalın dövriyyələrinin sayı) deməkdir.

Kapital qoyuluşundan əldə edilən gəlir nəzərə alınmaqla , həyatın sığortalanması üzrə tarif dərəcələri qabaqcadan bu gəlir qədər azaldılır.

İlkin sığorta haqlarının məbləği aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$K = K t / (1 + i)^t$$

Hesablamaları sadələşdirmək üçün $V = 1 / (1 + i)$ diskontlaşdırıcı vuruqlardan istifadə olunur . Bu xüsusi cədvəldə verilir və nəzərdə tutulan faiz dərəcəsi ilə t ilindən sonra müəyyən məbləğdə sığorta ehtiyatı əldə etmək üçün sığorta haqlarının ilkin məbləğini qabaqcadan müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Ömrün qalan hissəsinin sığortalanması üzrə tarif dərəcəsinin hesablanmasını şərti misalla izah edək . Ömrün qalan hissəsinin sığortalanması birdəfəlik və illik olur.

A. Əvvəlcə birdəfəlik dərəcə (T) hesablanır.

50 yaşında ($x = 50$) olan şəxsi 10 il ($t = 10$) müddətinə 100 manat sığorta məbləği ilə sığorta müqaviləsi üzrə ömrün qalan hissəsinin sığortalanması əməliyyatını aparmaq üçün brutto-dərəcəsinə hesablamaq lazımdır.

Tarifin quruluşunda yüklənmənin payı (xüsusi çəkisi) 30% - ə ($Y_0 = 30\%$) bərabərdir.

Hesablama aşağıdakı ardıcılıqla aparılır :

1) 10 ildən sonra ödəniləcək sığorta məbləği müəyyən edilir: Ölüm cədvəlində verildiyi kimi 60 yaşa qədər 81148 nəfər yaşayır. Deməli, ödənişin sayı 81148 olacaqdır. (3 sayılı əlavəyə bax)

2) 10 ildən sonrakı sığorta fondu müəyyən edilir: Hər müqavilənin sığorta məbləği 100 manatdır. Deməli, sığorta fondu aşağıdakı kimi müəyyən olunacaqdır:

$$81148 \times 100 = 8114800 \text{ manat}$$

3) Diskontlaşdırıcı vuruğun ($V^{10} = 0,0346$) köməyiylə sığorta fondunun ilkin məbləği müəyyən olunur:

$$8114800 \times 0,0346 = 280772 \text{ manat, yaxud da :}$$

$$K = 8114800 / (1 + 0,1)^{10} = 280772 \text{ manat}$$

Deməli , 10 ildən sonra ömrün qalan hissəsi üzrə sığorta məbləğini ödəmək məqsədilə lazımi qədər vəsaitə malik olmaq üçün başlanğıcda 280772 manat məbləğində sığorta fonduna malik olmalıdır. Bu məbləği sığortalılardan birdəfəlik toplamaq lazımdır . Toplanan 280772 manatla 8114800 manatdan ibarət ödəniş məbləği arasındakı fərq toplanan vəsaitdən kapital qoyuluşu kimi istifadə olunduqda onun illik 10%-i məbləğində əldə edilən gəlir hesabına “örtüləcəkdir”

4) Hər bir sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müəyyən edilir. Bu məqsədlə, sığorta fondunun ilkin məbləğini sığortalıların sayına , başqa sözlə , sığortalanmanın əvvəlinə ölüm cədvəlinə əsasən 50 yaşa qədər yaşayacaq şəxslərin sayına (89932 nəfər) bölmək lazımdır.

$$280772 / 89932 = 3 \text{ manat } 12 \text{ qəpik}$$

5) Brutto – dərəcə (tarif dərəcəsi) müəyyən olunur. Hesablama aşağıdakı kimi aparılır:

$$T = (T_n \times 100) / (100 - Y_0) \text{ və ya}$$

$$T = (3,12 \times 100) / (100 - 30) = 4 \text{ manat } 45 \text{ qəpik.}$$

Beləliklə , 50 yaşda olan şəxslərin 10 il müddətinə həyatın qalan hissəsini yaşamaq üçün birdəfəlik tarif dərəcəsi sığorta məbləğinin hər 100 manatına görə 4,45 manat təşkil edir.

B . Ömrün qalan hissəsini yaşamaq üzrə (T_r) illik tarif dərəcəsi aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$T_r = T/a$$

Burada : T – birdəfəlik tarif dərəcəsi (brutto – dərəcə), manatla :

a- müddəti keçmə əmsalı deməkdir.

Müddəti keçmə əmsalı ölüm cədvəli və diskontlaşdırıcı vuruqdan istifadə olunmaqla hesablanır. Bunları xüsusi cədvəllərdən götürmək olar. Məsələn, 50 yaşda və sığorta haqqının ödənilmə müddəti 10 il olan şəxslər üçün müddəti keçmə əmsalı 8,06 – a bərabədirsə, onda :

$$Tr = 4,45 / 8,06 = 0,55 \text{ manat}$$

Deməli, ömrün qalan hissəsini yaşamaq üçün illik tarif dərəcəsi sığorta məbləğinin hər 100 manatı üçün 55 qəpiyə bərabərdir.

8.4. Sığorta statistikasını göstəricilərinin təhlili

Aktuar hesablamalar aparılarkən sığorta statistikasının göstəricilərindən istifadə edilir. Bunlar sığorta işinin ümumiləşdirilmiş yekun göstəricilərinin işlənməsinin statistik metodlarından istifadə olunmaqla ən kütləvi və nümunəvi sığorta əməliyyatlarını müntəzəm olaraq öyrənməyə imkan verir.

Sığorta statistikasının əsas göstəriciləri aşağıdakılardır :

- n – sığorta predmetinin sayı ;
- e – sığorta hadisələrinin sayı ;
- m – sığorta hadisəsi nəticəsində zərər çəkmiş obyektlərin sayı ;
- p – toplanmış sığorta haqlarının məbləği;
- $\sum \ddot{O}$ – Sığorta ödənişinin ümumi məbləği;
- $\sum S_n$ – bütün sığorta obyektlərinin ümumi sığorta məbləği;
- S_m – sığorta toplusunda zərər çəkmiş obyektlərə düşən sığorta məbləği;
- $\sum S_m$ – zərər çəkmiş bütün sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği.

Sığorta işi təcrübəsində yuxarıda qeyd olunan göstəricilər təhlil edilir. Təhlil prosesində aşağıdakı göstəricilər hesablanır : 1) sığorta hadisələrinin ehtimalı ; 2) riskin kumulyasiya əmsalı ; 3) zərərlik əmsalı ; 4) Orta hesabla sığortalanan bir obyektə düşən sığorta məbləği ; 5) zərər çəkmiş bir obyektə orta hesabla düşən məbləğ ; 6) riskin ağırlığı ; 7) sığorta məbləğinin zərərliyi ; 8) zərərlik norması ; 9) ziyanın ehtimalı ; 10) ziyanın ağırlığı.

Sığorta hadisələrinin ehtimalı (E_h) sığortalanmış obyektə düşən sığorta hadisəsinin miqdarı ilə səciyyələnir və aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$E_h = e / n; E_h < 1$$

Sığorta hadisələri ehtimalının vahiddən kiçik olması o deməkdir ki, bir sığorta hadisəsi bir neçə sığorta halının baş verməsinə səbəb olur. Buradan da “ sığorta halı ” və “ sığorta hadisəsi ” terminləri arasında fərq qoyulmasının zəruriliyi meydana çıxır . Belə ki, dolu düşməsi öz təsiri ilə bir çox obyekti əhatə edir və bu obyektlərdən hər biri sığorta halı hesab edilir.

Riskin kumulyasiya əmsalı (Θ_k) zərər çəkmiş obyektlərin sayının sığorta hadisələrinin sayına olan nisbəti kimi aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$\Theta_k = m/e; \Theta_k \leq 1.$$

Kumulyasiya latınca “ cumulatio ” sözündən götürülmüş və “artma “ , “toplama” mənasını verir və sığortalanmış obyektlərin məhdud məkanda (məsələn bir anbarda, bir gəmidə) cəmlənməsi deməkdir . Riskin kumulyasiya əmsalı sığorta hadisəsi nəticəsində ziyan çəkmiş obyektlərin orta sayını göstərir. Riskin kumulyasiya əmsalının ən aşağı qiyməti vahidə bərabərdir. Əmsalın vahiddən böyük olması bir sığorta hadisəsinə düşən sığorta hallarının sayının artması deməkdir . Əmlakın sığortalınması riskində kumulyasiya əmsalı çox böyük olduğuna görə sığortaçılar bundan qaçmağa çalışırlar.

Zərərlik əmsalı (buna ziyanadüşmə əmsalı da deyirlər) – Θ_z , ödənilmiş sığorta məbləğinin sığortalanmış və zərər çəkmiş obyektlərin ümumi sığorta məbləğine olan nisbəti kimi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir :

$$\Theta_z = \sum \ddot{O} / \sum S_m; \Theta_z \leq 1.$$

Zərərlik əmsalı vahiddən böyük ola bilməz . Çünki əks halda bu belə demək olardı ki, sığortalanmış bütün obyektlər bir dəfədən çox məhv edilmişdir.

Əmlak sığortası obyektləri müxtəlif sığorta məbləğlərinə malik olduqlarına görə aktuar hesablamalarda orta kəmiyyətin hesablanmasında müxtəlif metodlardan istifadə edilir.

Sığortalanmış bir obyektə orta hesabla düşən sığorta məbləği (S_{orta}) bütün sığorta obyektlərinin ümumi sığorta məbləğinin sığortalanmış bütün obyektlərin sayına olan nisbəti kimi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir :

$$S_{orta} = \sum S_n / n,$$

Ziyan çəkmiş bir obyektə orta hesabla düşən sığorta məbləği ($S_{ziyan\ çəkmiş}$) zərər çəkmiş bütün obyektlərin sığorta məbləğinin bu obyektlərin sayına olan nisbəti kimi aşağı düsturla hesablanır :

$$S_{ziyan\ çəkmiş} = \sum S_m / m$$

Riskin ağırlığı (Ar) zərər çəkmiş bir obyektə orta hesabla düşən sığorta məbləğinin sığortalanmış bir obyektə orta hesabla düşən sığorta məbləğinə olan nisbəti kimi aşağıdakı formada ifadə edilir :

$$Ar = (S_m / m) : (\sum S_n / n) = S_{ziyan\ çəkmiş} / S_{orta}$$

Riskin ağırlığı göstəricisindən sığorta hadisəsinin baş verməsi tezliyini qiymətləndirmək və təkrar (yenidən) qiymətləndirmək üçün istifadə olunur.

Sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi (Z_s) ödənilmiş sığorta məbləğinin sığortalanmış bütün obyektlərin sığorta məbləğinə olan nisbəti kimi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir :

$$Z_s = \sum \ddot{O} / \sum S_n ; Z_s < 1.$$

Sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi həmişə vahiddən aşağı olur. Başqa cür ola da bilməz. Çünki belə olmasa idi, onda bu sığortalananın həyata keçirilməməsi demək olardı. Sığorta məbləğinin zərərliyini risk mükafatının kəmiyyət ölçüsü kimi də nəzərdən keçirmək olar.

Zərərlik norması (Z_n) və ya ödəniş əmsalı ödənilmiş sığorta məbləğinin toplanmış sığorta haqqının məbləğinə faizlə olan nisbəti kimi aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$Z_n = (\sum \ddot{O} / p) \times 100 \% ; 1 < Z_n < 1.$$

Təcrübə məqsədi üçün zərərliyin netto – norma və brutto – norma göstəriciləri də hesablanır. Zərərlik norması 100% - dən az, ondan çox və ya ona bərabər ola bilər.

Ziyanın ehtimalı (Z_e) sığorta hadisələrinin ehtimallarını kumulyasiya əmsalına vurmaq yolu ilə aşağıdakı kimi hesablanır :

$$Z_e = E_n \times \Theta_K = (e/n) \times (m/e) = m/n$$

$$\text{və ya } Z_e = (m/n) \times 100 \% ; Z_e < 1.$$

Bu göstərici sığorta halının başvermə ehtimalını ifadə edir. Ziyanın ehtimalı adətən sığorta obyektlərinin sayına faiz nisbəti kimi müəyyən edilir.

Ziyanın ehtimalı həmişə 100% - dən aşağı olur. Əks təqdirdə bu, həmin hadisənin baş verməsi ehtimalının olmadığı və onun bütün obyektlər üçün münasib olduğu demək olardı.

Ziyanın ağırlığı (A_z) və ya ziyanın həcmi zərərlik əmsalının (Θ_z) riskin ağırlığı əmsalına (Ar) vurma hasilini kimi hesablanır :

$$A_z = \Theta_z \times Ar = (\sum \ddot{O} / \sum S_M) \times [(\sum S_m / M) / (\sum S_n / n)] .$$

Beləliklə, ziyanın ağırlığı sığorta obyektinin hansı hissəsinin məhv edildiyini göstərir. Sığorta məbləği artdıqca ziyanın ağırlığı aşağı düşür.

Ziyanın ağırlığı göstəricisi qismən ziyanı xarakterizə edir. Ziyan sığortalanmış əmlakın həqiqi dəyərində bərabər olduqda, bu, dəymiş tam ziyan adlanır.

Ən az ziyan düşən regionun müəyyən edilməsini aşağıdakı şərti misalla aydınlaşdıraraq. Aşağıda verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə ən az ziyan çəkmiş regionu seçmək lazımdır. Seçim meyarı kimi aşağıdakı sığorta göstəricilərindən istifadə edilə bilər : 1) sığorta hadisələrinin ehtimalı ; riskin kumulyasiya əmsalı ; sığorta məbləğinin zərərliyi ; riskin ağırlığı .

Hesablamanı aparmaq üçün məlumatlar :

- 1) “ A ” regionunda sığortalanmış obyektlərin sayı (n) 30000 vahidə ; sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği ($\sum S_n$) 150 mln manat ; zərər çəkmiş obyektlərin sayı (m) 10000 vahidə ; sığorta hallarının sayı (e) 8400 vahidə ; sığorta ödənişi ($\sum \ddot{O}$) 2 mln. manata bərabərdir.

2) “ B ” regionunda bu göstəricilər müvafiq olaraq : $n = 4000$; $\sum S_n = 40$ mln , manat ; $m = 2000$; $e = 1600$; $\sum \ddot{O} = 3,2$ mln. manat təşkil edir.

Həlli :

1)100 vahidə düşən sığorta hadisələrinin ehtimalı müəyyən edilir:

“ A ” regionu üzrə : $E_h = (e/n) \cdot 100 = (8400/30000) \times 100 = 28$

“ B ” regionu üzrə : $E_h = (e/n) \cdot 100 = (1600/4000) \times 100 = 40$

2)Riskin kumulyasiya əmsalı müəyyən edilir :

“ A ” regionu üzrə : $\Theta_k = m/e = 10000/8400 = 1,19$

“ B ” regionu üzrə : $\Theta_k = m/e = 2000/1600 = 1,25$

3)Sığorta məbləğinin hər 100 manatına düşən sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi müəyyən edilir :

“ A ” regionu üzrə : $Z_s = (\sum \ddot{O} / \sum S_n) \cdot 100 = (2/150) \cdot 100 = 1$ manat 32 qəpik.

“ B ” regionu üzrə : $Z_s = (\sum \ddot{O} / \sum S_n) \cdot 100 = (3,2/40) \cdot 100 = 8$ manat ;

4)Ziyanın ağırlığı müəyyən edilir :

“ A ” regionu üzrə : $A_z = \Theta_z \times A_z = (\sum \ddot{O} / \sum S_m) \times [(\sum S_m / m) / (\sum S_n / n)] = (2 \times 30000) / (10000 \times 150) = 0,04.$

“ B ” regionu üzrə : $A_z = \Theta_z \times A_z = (\sum \ddot{O} / \sum S_m) \times [(\sum S_m / m) / (\sum S_n / n)] = (3,2 \times 4000) / (2000 \times 40) = (3,2 \times 40) = 0,16.$ Deməli, “ A ” regionu daha az zərərli dir.

8.5. Netto - dərəcə, yüklənmə, brutto – dərəcə

Netto dərəcə. Netto- dərəcə brutto-dərəcənin əsas hissəsidir (80-90 %). Onu müəyyən etməkdə əsas məqsəd cari sığorta ödənişlərini həyata keçirmək və sığorta ehtiyatları yaratmaqdan ibarətdir. Məsələn , həyatın sığortalınmasına nisbətən digər sığorta növləri üzrə tarif dərəcələrini müəyyən edərkən başlıca vəzifə məhz netto-dərəcənin kəmiyyətini hesablamaqdan ibarətdir. Müxtəlif nəqliyyat növlərində sərnişinlərin fərdi icbari sığortalınması zamanı netto-dərəcənin payı (xüsusi çəkisi) yüklənmənin payından (xüsusi çəkisindən) xeyli aşağı olur. Ona görə də , brutto – dərəcənin əsas hissəsi (70%-dən 96 %-ə qədər) qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə yönəldilir.

Netto-dərəcə həmçinin sığorta halı baş verdikdə sığorta məbləği vahidinə düşən sığortaçının sığorta məsuliyyətinin həcmi manatla səciyyələndirir. Həm də netto – dərəcə sığorta riskinin qiymətini ifadə edir.

Hər hansı bir sığorta obyektini üzrə netto-dərəcənin hesablanması şərti misalla izah edək. Tutaq ki, hər il bağ evləri ərazisində olan 1000 evdən 6-sı tamamilə yanıb külə dönür. Hər bir evin dəyəri 50 min manata bərabərdir. Bu zaman sığortaçı sığorta ödənişlərini həyata keçirmək üçün 300 min. manat pul vəsaitinə malik olmalıdır (50 min man x 6). Bu məbləği bütün ev sahiblərinə bölsək , hər bir sığortalının sığorta təşkilatına ödəyəcəyi sığorta haqqında payını (xüsusi çəkisini) müəyyən etmiş olarıq . Yəni :

$$300 \text{ min. man} : 1000 = 300 \text{ man.}$$

Bu, bir sığorta obyektini üçün netto-dərəcə olacaqdır. Təcrübədə netto-dərəcənin hesablanması təsəvvür olunduğu qədər də asan deyildir. Ona görə ki, onun müəyyən olunması sığortalınmış obyektlərin zədələnmə dərəcəsinin (evlərin bir hissəsi qismən yana , bir hissəsi zədələnə bilər), sığorta hallarının (məsələn , yanğın , daşqın və i.a). sayının illər üzrə bir- birindən tərəddüd etməsinin və digər amillərin nəzərə alınmasını tələb edir.

Netto- dərəcə iki hissədən ibarətdir: sığorta məbləğinin əsas hissəsi (zərərliyi) və risk üstəliyi.

Qeyri- həyat sığortası sahəsinə aid olan sığorta növləri üzrə netto – dərəcəsinin əsas hissəsi orta sığorta ödənişinə uyğundur. Risk üstəliyi isə ayrı- ayrı illər üzrə sığorta hadisələrinin sayının onların orta qiymətini aşmasını nəzərə almaq məqsədi ilə netto-dərəcənin tərkibinə daxil edilir. Sığorta məbləğinin zərərliyini müəyyən etmək üçün ödənilmiş sığorta məbləğini sığortalınmış obyektlərin cəmi sığorta məbləğinə bölmək lazımdır. Məsələn , bir avtomobilin dəyəri 90 min manata, sığorta halı ilə əlaqədar təmir xərcləri (dəyəri) 30 min manata , yol-nəqliyyat hadisələrinin ehtimalı 0,2 -ə (başqa sözlə , Dövlət Yol Polisinin məlumatına görə hər beş avtomobildən biri qəzaya uğrayır), bərabərsə, onda sığorta məbləğinin zərərliyi göstəricisi belə hesablanacaqdır:

$$Z_s = 30 \text{ min man.} / 90 \text{ min man.} \times 0,2 \times 100 = 7 \text{ manat və ya } 7\%$$

Sığorta haqqının risk üstəliyinin kəmiyyəti sığorta halının baş verməsi ehtimalının dərəcəsindən asılıdır. Şəxsi sığortada riskin ehtimalı xeyli dərəcədə müştəri bazasının yaş- cins quruluşundan asılı olur. Əmlak sığortasında isə nisbi mənada daimi olaraq sığorta haqqının tərkibində risk üstəliyi nəzərə alınır. Müəyyən vaxt keçdikdə onların kəmiyyəti az da olsa dəyişə bilər.

Müəyyən edilmiş qaydalarda, yaxud da sığorta müqaviləsində bir neçə sığorta risklərindən, sığorta hallarından müdafiə olunmaq nəzərdə tutulmuşdursa, onda ümumi netto-dərəcəni hesablamaq üçün xüsusi netto-dərəcələri cəmləmək lazımdır. Beləliklə, netto-dərəcə sığorta müqaviləsi üzrə sığortanın neçə növü nəzərdə tutulmuşdursa bir o qədər hissələrdən ibarət olur. Məsələn, həyatın qarışıq sığortasında netto- dərəcə yaşama netto-dərəcəsindən; ölüm halından; əmək qabiliyyətinin itirilməsi halından ibarət olur.

Yüklənmə (əlavə). Netto- dərəcə sığorta ödənişini, yüklənmə isə sığorta təşkilatının saxlanmasını təmin edir. Brutto- dərəcənin quruluşunda əsas yeri netto-dərəcə tutur, sığortanın növündən asılı olaraq onun payı 60- 95 %-ə, yüklənmənin payı isə buna uyğun olaraq 5- 40 %-ə bərabərdir. Yüklənməyə işin aparılması ilə əlaqədar xərclər daxil edilir. Xərclər isə öz növbəsində iki yerə bölünür: 1) inzibati – təsərrüfat xərcləri (təşkilatda ştatda olan işçilərin əməyinin ödənilməsi xərcləri də daxil olmaqla), 2) Sığorta şəhadətnamələrinin yerləşdirilməsi üçün əməyin ödənilməsi xərcləri (menecerlərin, sığorta agentlərinin, brokerlərin əmək haqqı). Həyatın sığortalanmasına nisbətən sığortanın digər növləri üzrə yüklənməyə işlərin aparılmasına sərf olunan xərclərlə yanaşı, qabaqlayıcı tədbirlər üçün ayırmalar və mənfəət də daxil edilir.

İşlərin aparılması xərcləri dəyişən və ya sabit ola bilər. Dəyişən xərclər ayrıca sığorta növünə və ya sığorta şəhadətnaməsinə aid edilə bilər. Sabit xərclər isə ayrıca sığorta növünə aid edilə bilməz. Bu xərclər bağlanmış sığorta müqavilələrinin bütün portfeli üzrə bölüşdürülməlidir.

Sabit və ya dəyişən xərclər anlayışı müddəti bir ildən çox olan sığorta müqavilələri üzrə aktuar hesablamalarda istifadə edilir. İşlərin aparılması xərclərinin tərkibində sabit xərclərin çəkisi dəyişən xərclərlə müqayisədə kiçikdir. Sığortaçının fəaliyyətində dəyişən xərclər mühüm yer tutur.

Sığorta tarifləri hesablanarkən nəzərə alınır ki, bu tarifləri tətbiq etməklə sığorta etdirənlərdən alınacaq sığorta haqları sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə yanaşı həm də işlərin aparılması xərclərinə kifayət edəcək.

Qarşısızalma tədbirləri fondu baş verə biləcək sığorta hadisələrinin qarşısını almaq məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün yaradılır. Bu fond sığorta tarifinin strukturunda nəzərdə tutulduğu halda yaradılır (sığorta müqaviləsi üzrə daxil olmuş sığorta haqqından sığorta tarifinin strukturunda nəzərdə tutulmuş faiz qədər birbaşa ayırma yolu ilə).

Tarif mənfəəti sığorta işinin kommersiya xarakterinə malik olması nəzərə alınaraq sığorta tarifinin strukturuna daxil edilir. Başqa sözlə desək, sığortaçı fiziki və hüquqi şəxslərə sığorta xidmətləri göstərməklə yanaşı həm də mənfəət qazanmağa çalışır. Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta tarifinin strukturunda tarif mənfəəti nəzərdə tutulmaya da bilər. Çünki sığortaçı maliyyə nəticəsini birbaşa olaraq sığorta tarifinin strukturu üzrə deyil, konkret fəaliyyətlə əlaqədar yaranan gəlirlər və xərclər əsasında fərqlə müəyyən edir.

Brutto- dərəcə hesablanarkən əvvəlcə netto-dərəcə müəyyən edilir sonra isə onun üzərinə brutto-dərəcəyə faizlə olan nisbət kimi müəyyən olunan yüklənmə əlavə edilir:

$$T_b = 100 T_n / 100 - Y,$$

Burada: Y – faizlə ifadə olunan yüklənmə deməkdir.

Artıq əvvəldə deyildiyi kimi, yüklənmə sığortaçının sığorta fəaliyyətini həyata keçirərkən sərf etdiyi xərclərin “örtülməsi”nə xidmət edir, (sığorta risklərinin aşağı salınması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı sərf olunan xərclər də daxil olmaqla).

Xüsusilə də, yüklənmə hesabına sığortaçının aşağıdakı xərcləri ödənilir:

1. Ştatda olan və ştatda olmayan işçilərin, mütəxəssislərin, əmək haqqı;
2. Binaların, avadanlıqların, digər əmlak növlərinin icarəyə götürülməsi ilə əlaqədar olan xərclər;

3. Kənar təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilən elektrik enerjisi , su, qızdırıcı sistem , qaz , poliqrafiya işləri ilə əlaqədar olan xərclər;
4. Sığortanın istifadəsində olan nəqliyyat vasitələri , kompüter və digər texnika növlərinin saxlanması , təmiri və istismarı üzrə xərclər;
5. Amortisasiya ayırmaları;
6. Sərf olunmuş materialların dəyəri , az qiymətli tez xarab olan əşyaların köhnəlməsi;
7. Büdcədənkənar fondlara ayırmalar , (Dövlət Sosial Müdafiə Fondu , icbari tibbi sığorta fondu və i.a.);
8. Reklam , ezamiyyə , dəftərxana , poçt –teleqraf, məhkəmə xərcləri;
9. Bankın göstərdiyi xidmətlər üzrə xərclər;
10. Qabaqlayıcı tədbirlər fonduna , ehtiyat fonduna ayırmalar;
11. Sair xərclər.

Könüllü sığortanın riskli növləri üzrə brutto- dərəcədə yüklənmənin payı , (xüsusi çəkisi) , adətən 40-50% -dən çox olmur. Həyat sığortasının yığım -əmanət növləri üzrə yüklənmə 10%-dən çox olmur. Ona görə ki, bu halda sığorta tarifləri, sığortanın riskli növlərinə nisbətən 4-5 dəfə yüksək və sığorta müdafiəsinin müddəti daha uzun olur.

Brutto - dərəcə. Sığorta tarifi , (brutto-dərəcə) mahiyyətə sığorta xidməti vahidinin qiymətidir və ondan sığortalama zamanı sığortalı tərəfindən sığortaçıya ödənilən sığorta haqqını hesablamaq üçün istifadə olunur . Sığorta mükafatı (M) , brutto-dərəcəni (T_b) sığortalama predmeti (obyekti) üzrə sığorta məbləğinə (S) , sığorta halına , (riskinə) , yaxud da bütövlükdə sığorta müqaviləsinə vurmaqla müəyyən edilir:

$$M = T_b \times S$$

Məsələn , T_b = 5 % , S = 40000 manata bərabədirsə , onda M = (5/ 100) x 40000 = 2000 manat olur. Əgər T_b sığorta məbləğinin hər 100 manatına görə 5 manat təşkil edirsə , onda : M = 5 x (40000 / 100) = 2000 manat olur.

Sığorta müqaviləsi tərəflərinin razılığına görə sığorta haqqı birdəfəlik və ya müddət müəyyən olunmaqla nağd qaydada və ya köçürmə yolu ilə ödənilə bilər . Sığorta mükafatının sığorta müqaviləsində müəyyən olunduğu kimi sığortalı tərəfindən mərhələ-mərhələ ödənilən hissəsi sığorta haqqı adlanır. Odur ki, bəzi hallarda sığorta mükafatı sığorta haqqı adlanır . Bəzi hallarda sığorta mükafatını sığorta haqqı ilə eyniləşdirirlər. Sığortalılar isə bir çox hallarda ödədikləri sığorta mükafatını , (sığorta haqqını) , sığorta tədiyəsi adlandırırlar .

Brutto – dərəcə netto-dərəcədən və yüklənmədən ibarət olduğuna görə ödənilən sığorta mükafatını sığorta brutto- mükafatı və onun netto-dərəcə hesabına formalaşan payını , (xüsusi çəkisini) , netto – mükafat adlandırırlar.

(M_n.) Yəni : M_n = T_n x S. Məsələn , tutaq ki, T_n = 4 manat (sığorta məbləğinin hər 100 manatına görə) , S = 40000 manata bərabərdir . Onda netto – mükafat belə müəyyən ediləcəkdir:

$$M_n = 4 (40000 / 100) = 1600 \text{ manat}$$

Tarif dərəcəsi sığorta olunan bir predmetə görə manatla ifadə olunduqda ,sığorta mükafatı sığortalanmış obyektlərin sayını brutto- dərəcəyə vurmaq yolu ilə müəyyən edilir.

8.6. Tarif dərəcələrinin hesablanması

Aktuar hesablamaların aparılmasına dair təlimata əsasən tarif dərəcələri aşağıdakı kimi hesablanır. [34]

Qeyri-həyat sığortası üzrə tarif dərəcəsi hesablanarkən əvvəlcə netto-dərəcə hesablanır. Netto-dərəcənin hesabla

masında aşağıdakı statistik məlumatlardan istifadə edilir:

- 1) Sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı;
- 2) Bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləği;

- 3) Bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişi;
 4) Bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayı.

Sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalını q , bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləğini S , bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişini isə S_0 ilə işarə edək.

Nəzərdən keçirilən sığorta növü üzrə statistika mövcud olduqda q , S və S_0 kəmiyyətləri aşağıdakı düsturlarla hesablanılır:

$$q = M/N, \quad (1)$$

$$S = \left(\sum_{k=1}^N S_k \right) / N \quad (2)$$

$$S_0 = \left(\sum_{k=1}^M S_{0k} \right) / M \quad (3)$$

Burada:

N – keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayıdır;

M – keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə baş vermiş sığorta hadisələrinin sayıdır;

S_k – k sayılı sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləğidir;

S_{0k} – k sayılı sığorta hadisəsi üzrə sığorta ödənişidir.

Yeni sığorta növləri üzrə q , S və S_0 kəmiyyətləri barədə məlumat olmadığı üçün bu kəmiyyətlərə ekspert metodu ilə qiymətləndirilə bilər və ya onların əvəzinə həmin kəmiyyətlərin analoqunu götürmək olar. Bu halda ekspertin rəyi və ya həmin kəmiyyətlərin analoqunun götürülməsi üzrə əsaslandırılmış izahat təqdim olunmalıdır. Orta sığorta ödənişinin orta sığorta məbləğinə nisbətini isə aşağıda göstərilənlərdən az götürməmək tövsiyə olunur.

Netto-dərəcəni T_n , onun əsas hissəsini T_0 , risk üstəliyini isə T_r ilə işarə etsək yaza bilərik:

$$T_n = T_0 + T_r, \quad (4)$$

Netto-dərəcənin əsas hissəsi (100 manat sığorta məbləğinə uyğun olaraq) aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_0 = 100qS_0/S, \quad (5)$$

Risq üstəliyi q , S və S_0 kəmiyyətlərindən başqa həm də aşağıdakı üç parametrdən asılıdır:

n – bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayı;

R_0 – sığorta ödənişlərinin orta kvadratik kənarlaşması;

Y (təminat ehtimalı) – yığılan sığorta haqlarından yaradılan sığorta ehtiyatlarının baş vermiş sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsinə kifayət etməsi üçün tələb olunan ehtimal.

Risq üstəliyi hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda hesablandıqda aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$T_r = T_0 \cdot \infty(Y) \cdot \left((1-q + (R_0/S_0)^2) / nq \right)^{1/2}, \quad (6)$$

Burada $\infty(Y)$, Y -dan asılı əmsaldır. Onun qiymətləri aşağıdakı cədvəldən götürülür:

Y	0,84	0,90	0,95	0,98	0,9986
---	------	------	------	------	--------

$\infty(Y)$	1,0	1,3	1,645	2,0	3,0
-------------	-----	-----	-------	-----	-----

R^2_{δ} kəmiyyəti aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$R^2_{\delta} = (1/(M - 1)) \cdot \sum_{k=1}^M (S_{\delta k} - S_{\delta})^2, \quad (7)$$

Əgər sığortaçıda R_{δ} kəmiyyəti barədə məlumat yoxdursa, onda risk üstəliyi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_r = 1,2 T_{\delta} \cdot \infty(Y) \cdot ((1-q)/nq)^{1/2}, \quad (8)$$

Netto-dərəcə hesablandıqdan sonra aşağıdakı düsturla brutto-dərəcə hesablanır:

$$T_b = 100 T_n / (100-f), \quad (9)$$

Bu düsturda T_b ilə brutto-dərəcə, T_n ilə netto-dərəcə, f ilə isə yüklənmə (brutto –dərəcədən faizlə) işarə edilmişdir.

Misal: Qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta tariflərinin hesablanması. Məlum olduğu kimi tarif dərəcəsini hesablayarkən əvvəlcə netto – dərəcə hesablanır. Netto- dərəcənin hesablanmasında aşağıdakı məlumatlardan istifadə edilir:

- 1) sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı (q) – 0,02;
- 2) Bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləği (S) – 800000 manat;
- 3) Bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişi (S_{δ})- 100000 manat;
- 4) Bağlanılacaq sığorta müqaviləsinin sayı (n) – 100;

T_n , T_{δ} və T_r ilə müvafiq olaraq netto-dərəcəni, onun əsas hissəsini və risk üstəliyini işarə edək. Netto-dərəcənin əsas hissəsi 100 manat sığorta məbləğinə uyğun olaraq aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_{\delta} = 100qS_{\delta}/S = 0,02 \times 100 \times 100000 / 800000 = 0,25 \text{ manat.}$$

Risk üstəliyini hesablamaq üçün təminat ehtimalını 0,98 götürək. Bu halda həmin ehtimala uyğun əmsal $a=2$ olar. Risk üstəliyi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_r = 1,2 T_{\delta} \cdot a \cdot ((1-q) / (nq))^{1/2} = 0,25 \times 1,22 \times ((1-0,02) / (0,02 \times 100))^{1/2} = 0,42 \text{ manat}$$

$$T_n - T_{\delta} + T_r = 0,25 + 0,42 = 0,67 \text{ manat}$$

Tarif dərəcəsinin sturukturu: netto-dərəcə-70%, yüklənmə - 30%. O cümlədən işlərin aparılması xərcləri – 28%, qarşılıqlı tədbirləri fonduna ayırma -1%.tarif mənfəəti -1%. Brutto-dərəcəni T_b ilə işarə edək. Onda brutto-dərəcənin hesablanması düsturuna əsasən

$$T_b = T_n / (1-f) = 0,67 / (1-0,3) = 0,96 \text{ manat.}$$

Sığortanın hansı variantlarda aparılmasından asılı olaraq baza tarif dərəcəsinə azaldıcı və artırıcı əmsallar tətbiq edilir. Ona görə də, yekun tarif dərəcəsi 0,05%-5% aralığında dəyişə bilər.

8.7. Sığortaçıların zərərlik dərəcəsi

Sığortaçıların zərərlik dərəcəsi “Həyat sığortası və qeyri – həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması Qaydaların” da aşağıdakı kimi verilmişdir. [22]

Zərərlik dərəcəsi sığorta fəaliyyətinin ümumilikdə və ayrı –ayrı sığorta sinifləri üzrə səmərəliliyin, habelə sığortaçının maliyyə vəziyyətini xarakterizə edir. Zərərlik dərəcəsi zərər əmsalı ilə xərc əmsalının cəminə bərabərdir.

Hər hansı sığorta sinifi üzrə sığortaçının zərərliyi təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanmış zərərlik dəyərinin yuxarı həddi 90 faizdən artıq olduqda o, həmin sinifə aid bir ildən

çox müddəti əhatə edən sığorta müqavilələri bağlaya bilməz.

Zərər əmsalı təkrarsığortaçıların payı həm çıxılmamaqla, həm də çıxılmaqla hesablanır. Zərər əmsalı təkrarsığortaçıların payı çıxılmamaqla ayrılıqda hər bir sığorta sinifi və ya bütün sığorta portfeli üzrə məcmu zərərlərin qazanılmış məcmu sığorta haqlarına nisbətində bərabərdir :

$$T = (M/Q) \times 100 \%$$

burada :

T- təkrarsığortaçıların payı çıxılmamaqla hesablanan zərər əmsalıdır ;

M- məcmu zərərlərdir;

Q - qazanılmış məcmu sığorta haqlarıdır .

Zərər əmsalı təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla ayrılıqda hər bir sığorta sinifi və ya bütün sığorta portfeli üzrə təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla məcmu zərərlərin qazanılmış xalis sığorta haqlarına nisbətində bərabərdir :

$$T_n = (M_n/Q_n) \times 100 \%$$

burada :

T_n - təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanan zərər əmsalıdır ;

M_n - təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanan məcmu zərərlərdir;

Q_n - qazanılmış xalis sığorta haqlarıdır.

Qazanılmış məcmu sığorta haqları – hesabat dövrü ərzində bağlanmış sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə hesablanmış məcmu sığorta haqlarının və hesabat dövrünün əvvəlinə qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsinin cəmindən həmin dövrün sonuna qazanılmamış sığorta haqları çıxdıqdan sonra qalan məbləğdir.

Xərclər – sığorta haqlarından hesablanmış məcburi ayırmalar və işlərin aparılması xərcləridir.

Məcmu zərərlər - sığorta hadisələri ili üzrə məcmu sığorta ödənişlərinin , tənzimləmə xərclərinin , həmçinin sığorta hadisələri ili üzrə hesabat dövrünün sonuna zərərlər ehtiyatının cəmidir.

Tənzimləmə xərcləri- sığorta ödənişlərinin məbləğinə daxil olmayan, lakin sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə əlaqədar olan təşkilati, texniki, hüquqi və qiymətləndirmə xidmətlərinin əldə edilməsi üzrə sığortaçının əlavə xərclərinin cəmidir.

Sığorta hadisələri ili üzrə xalis sığorta ödənişləri - sığorta hadisələri ili üzrə məcmu sığorta ödənişlərindən təkrarsığortaçıların bu ödənişlərdəki payı çıxdıqdan sonra qalan məbləğdir.

Sığorta hadisələri ili – hesabat tarixindən əvvəlki dörd rüb ərzində baş vermiş bütün sığorta hadisələrinə münasibətdə götürülür (bu halda məcmu sığorta ödənişləri və həmin ödənişlərdə təkrarsığortaçıların payı yalnız həmin dörd rüb ərzində baş vermiş sığorta hadisələri üzrə hesablanır).

Qazanılmış xalis sığorta haqları aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$Q_n = A - B + C - E + \Theta - (F - K)$$

burada:

Q_n - qazanılmış xalis sığorta haqlarıdır ;

A - hesabat dövrünün əvvəlinə qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsidir;

B - hesabat dövrünün əvvəlinə qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatında təkrarsığortaçıların payıdır;

C - hesabat dövrü ərzində bağlanmış sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə hesablanmış məcmu sığorta haqlarıdır ;

E - hesabat dövrü ərzində təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə hesablanmış təkrarsığorta haqlarıdır ;

Θ - hesabat dövrü ərzində təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə hesablanmış təkrarsığortalılara hesablanmış komissiyon müddəti ;

F- hesabat dövrünün sonuna qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsidir;

K- hesabat dövrünün sonuna qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatında baza - təkrarsığortaçıların payıdır.

Xərc əmsalının hesablanması. Xərc əmsalı bütün sığorta portfeli üzrə xərclərin qazanılmış məcmu

sığorta haqlarına nisbətində bərabərdir :

$$E = (X/Q) \times 100\%$$

burada:

E- Xərc əmsalındır;

X- bütün sığorta portfeli üzrə xərclərdir;

Q- bütün sığorta portfeli üzrə xərclərin qazanılmış məcmu sığorta haqlarıdır.

Zərərlik dərəcəsinin hesablanması. Hər bir sığorta sinifi və ya bütün sığorta portfeli üzrə zərərlik dərəcəsi təkrarsığortaçıların payı həm çıxılmamaqla ,həm də çıxılmaqla hesablanır. Təkrarsığortaçıların payı çıxılmamaqla hesablanan zərərlik dərəcəsi təkrarsığortaçıların payı çıxılmamaqla hesablanan zərər əmsalının və xərc əmsalının cəminə bərabərdir:

$$Z_n = T_n + E$$

burada:

Z_n – təkrarsığortaçıların payı çıxılmamaqla hesablanan zərərlik dərəcəsidir;;

T_n - təkrarsığortaçıların payı çıxılmamaqla hesablanan zərər əmsalındır;

E- xərc əmsalındır.

Təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanan zərərlik dərəcəsi təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanan zərər əmsalının və xərc əmsalının cəminə bərabərdir:

$$Z_n = T_n + E$$

burada:

Z_n – təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanan zərərlik dərəcəsidir;;

T_n - təkrarsığortaçıların payı çıxılmaqla hesablanan zərər əmsalındır;

E- xərc əmsalındır.

Zərərlik dərəcəsi ilə bağlı hesabat. Zərərlik dərəcəsi ilə bağlı hesabat sığortaçıların tərəfindən rüblük olaraq tətbiq edilməli və təqvim ilinin hər rübü başa çatdıqdan 20 gün müddətində həm kağız, həm də elektron daşıyıcılarda Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim olunmalıdır

Hesabat sığortaçının İdarə Heyətinin sədri (və ya onun vəzifələrini müvəqqəti icra edən şəxs) və baş mühasibi tərəfindən imzalanmalı və həmin sığortaçının möhürü ilə təsdiq edilməlidir; Hesabatda müvafiq məbləğlər manatla ifadə olunmalıdır.

Hesabatda göstərilən məbləğlər əlli qəpikdən az olduqda sıfır , əlli qəpiyə bərabər və ya ondan böyük olduqda isə bir manat kimi qeyd edilməlidir. Hesabatda hər hansı formada düzəliş edilməsinə və ya pozulmuş, yaxud tam və ya qismən oxunmayan məlumatların mövcudluğuna yol verilmir.

8.8. Həyat sığortası və qeyri – həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması

Tarif dərəcələrinin hesablanmasında olduğu kimi sığorta ehtiyatlarının həcmi müəyyən edilməsi də aktuarlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu, Azərbaycan Respublikasında həyat sığortası və qeyri – həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması Qaydalarına uyğun olaraq aşağıdakı kimi yerinə yetirilir. [22] Sığorta ehtiyatları formalaşdırılarkən sığorta ehtiyatlarını təmin edən aktivlərin diversifikasiya səviyyəsi, etibarlılığı, investisiyaya yönəldilməsi, rentabelliği, likvidliyi, tərkibi və digər keyfiyyət meyarları nəzərə alınır.

İcbari sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatları hesablanarkən icbari sığorta qanunlarının tələbləri nəzərə alınır. Bu zaman aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

- aktuar metodları - sığorta ehtiyatlarının hesablanması zamanı aktuari tərəfindən tətbiq edilən iqtisadi-riyazi hesablama metodları;
- hesabat tarixi – sığortacının müvafiq hesabatının tərtib edildiyi tarix;
- hesabat dövrü - hesabat tarixindən əvvəlki 12 ay;

- sığorta (təkrarsığorta) muqavilələri – sığorta muqavilələri və təkrarsığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə təkrarsığorta muqavilələri;
- baza sığorta haqqı – sığorta muqaviləsi üzrə hesablanmış sığorta haqqından həmin muqavilənin bağlanması üzrə göstərilən vasitəçilik xidməti üçün komisyona muzdu (hesablanmış sığorta haqqının 15%-dən çox olmamaqla) çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ;
- baza təkrarsığorta haqqı – təkrarsığorta muqaviləsi üzrə hesablanmış təkrarsığorta haqqından həmin muqavilə üzrə təkrarsığortalıya və (və ya) vasitəçilik xidməti üçün hesablanmış komisyona muzd (qəbul edilən risklərlə bağlı təkrarsığorta muqavilələri üçün hesablanmış təkrarsığorta haqqının 15%-dən çox olmamaqla) çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ.;
- qazanılmamış sığorta haqqı - sığorta haqqının sığorta təminatının quvvədə olma müddətinin hesablama tarixindən sonrakı dövrünə aid olan hissəsi;
- qazanılmamış təkrarsığorta haqqı - təkrarsığorta haqqının təkrarsığorta muqaviləsi üzrə təkrarsığorta təminatının quvvədə olma müddətinin hesablama tarixindən sonrakı dövrünə aid olan hissəsi;
- qazanılmış məcmu sığorta haqları - hesabat dövrü ərzində bağlanmış sığorta (təkrarsığorta) muqavilələri üzrə hesablanmış məcmu baza sığorta haqlarının və hesabat dövrünün əvvəlinə qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsinin cəmindən həmin dövrün sonuna qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsini çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ;
- minimum depozit təkrarsığorta haqqı – qeyri-mütənasib təkrarsığorta üzrə obliqator formada bağlanan təkrarsığorta muqavilələrində təkrarsığortalının gözlənilən sığorta portfelinə uyğun olaraq müəyyən edilən, muqavilə ilinin əvvəlində ödənilən ilkin təkrarsığorta haqqı;
- tənzimlənməmiş tələb - sığorta və ya təkrarsığorta muqaviləsinə müvafiq olaraq sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi üçün sığortacıya bildirilmiş elə sığorta və ya təkrarsığorta tələbidir ki, onunla əlaqədar sığorta ödənişi verilməmişdir və ya tam məbləğdə verilməmişdir;
- gətirilmiş gözlənilən dəyər - faiz dərəcəsi və hesabat tarixi ilə sığorta haqlarının və ya sığorta ödənişlərinin verilməsi tarixləri arasındakı müddət nəzərə alınmaqla hesablanan (diskontlaşdırılan) sığorta haqlarının və ya sığorta ödənişlərinin, yaxud da xərclərin gözlənilən (ehtimal olunan) dəyəri;
- bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərər ehtiyatı - baş verməsi haqqında qanunla və ya sığorta və ya təkrarsığorta muqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada hesabat tarixinə qədər sığortacıya bildirilmiş, lakin sığorta ödənişləri verilməmiş, yaxud tam verilməmiş sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə bağlı sığortacının öhdəliyi;
- uzunmüddətli öhdəliklər ehtiyatı (riyazi ehtiyatlar) - hesabat tarixinə qədər baş verməmiş, lakin sığorta (təkrarsığorta) muqaviləsinin quvvədə olma müddətində gələcəkdə baş verməsi mümkün ola bilən sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə bağlı sığortacının (təkrarsığortacının) öhdəliyi;
- baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı - baş verməsi haqqında qanunla və ya sığorta (təkrarsığorta) muqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada hesabat tarixinə qədər sığortacıya bildirilməmiş, sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə bağlı sığortacının (təkrarsığortacının) öhdəliyi;
- sabitləşdirici ehtiyat – hər hansı sığorta sinfi üzrə zərərlik dərəcəsi (təkrarsığortacıların payı çıxılmaqla) 100 faizdən artıq olduğu halda yaradılan ehtiyat;
- şərti öhdəliklər ehtiyatı – “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tələblərinə uyğun olaraq kompensasiya ödənişlərinin verilməsi üçün kompensasiya ödənişləri ehtiyatı kifayət etmədikdə, sığortacı tərəfindən əlavə haqların ödənilməsinə təmin etmək üçün yaradılan ehtiyat;
- həyatın qeyri-yığıcı sığortası – həyatın yığıcı sığortasına aid olmayan həyat sığortası sinifləri;
- xalis sığorta ehtiyatları – sığorta ehtiyatlarından bu ehtiyatlarda təkrarsığortacıların payı çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ.

Sığortacı aşağıdakı tərkibdə sığorta ehtiyatları formalaşdırmalıdır:

- qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatı (QSHE) sığortacı tərəfindən qeyri-həyat sığortası sahəsindəki, hesabat tarixinə quvvədə olan sığorta (təkrarsığorta) muqavilələri üzrə formalaşdırılır;

- uzunmüddətli öhdəliklər ehtiyatı (riyazi ehtiyatlar) (RE) – sığortacı tərəfindən həyat sığortası sahəsindəki, hesabat tarixinə qüvvədə olan sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə yaradılır;
- zərərlər ehtiyatı:
- baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (BVBZE);
- bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı (BTZE).
- sabitləşdirici ehtiyat;
- şərti öhdəliklər ehtiyatı;
- sığorta nəzarəti orqanının qeyri-həyat sığortası üzrə formalaşdırılmasını tələb etdiyi əlavə ehtiyatlar.

Sığorta ehtiyatlarının hesablanmış məbləği onun minimum məbləğidir. Sığortacı sığorta ehtiyatlarını hesablanmış minimum məbləğdən artıq məbləğdə formalaşdırma bilər. Sığorta ehtiyatlarının hesablanmış minimum məbləğindən artıq məbləği və əlavə ehtiyatlar üzrə təkrarsığortaçıların payı sıfıra bərabər qəbul edilir.

Qüvvədə olan sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə qəbul edilmiş öhdəliklərin icrasını təmin etmək üçün sığortacı hesablanmış məbləğdən az olmayan məbləğdə formalaşdırılmış sığorta ehtiyatlarına malik olmalıdır. Sığorta ehtiyatları sığortacı tərəfindən sığortanın hər bir sinfi üzrə ayrılıqda formalaşdırılmalıdır. Sığorta ehtiyatlarının hesablanması sığortacı tərəfindən bağlanmış bütün sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə qəbul edilən öhdəliklər nəzərə alınmaqla risklərin sonrakı təkrarsığortasından asılı olmayaraq aparılır. Sığorta ehtiyatlarının hesablanması zamanı onun hər bir növü nəzərə alınmaqla sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı müəyyən edilir. Əgər sığorta (təkrarsığorta) müqaviləsi və ya qanunla sığorta təminatının müddəti dəqiq təyin olunmamışdırsa, onda sığorta ehtiyatlarının hesablanması üçün sığorta və ya təkrarsığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti qəbul edilir. Müəyyən sığorta sinfinə münasibətdə sığorta ehtiyatlarının növü üzrə sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı sığorta ehtiyatlarından böyük olarsa, sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı sığorta ehtiyatlarına bərabər götürülür.

Sığortacı sığorta ehtiyatlarının hesablanması üçün zəruri olan məlumatları əks etdirən sənədləri (sığorta və təkrarsığorta müqavilələri, sığorta müqavilələrinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi və ya sığorta hadisələrinin baş verməsi haqqında daxil olmuş ərizələr, bildirilmiş zərərin ehtimal olunan ilkin məbləğini əks etdirən sənəd, hesablanmış komissiyon müddələri, sığorta haqlarının ödənilməsi, hesablanmış sığorta ödənişləri, sığorta ödənişlərinin verilməsi və qaytarılan sığorta haqları barədə mühasibat sənədləri) sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə öhdəliklərin tam yerinə yetirildiyi tarixdən ən azı 5 il müddətində saxlamalıdır.

Sığortacı həyat və qeyri-həyat sığortaları üzrə sığorta ehtiyatlarının hesablanması üçün zəruri olan məlumatların ayrılıqda aşağıdakı jurnallarda qeydiyyatını (kağız və elektron daşıyıcılarında) aparmalıdır: Sığorta (təkrarsığorta) müqavilələrinin uçotu jurnalı; Zərərlərin uçotu jurnalı.

Qeyri – həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatları. Qeyri – həyat sığortası sahəsi üzrə aşağıdakı sığorta ehtiyatları yaradılır: qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatı; sabitləşdirici ehtiyat; bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı; şərti öhdəliklər ehtiyatı; baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı.

Qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatı iki hissədən ibarətdir: qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsi (QSHEB); qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının əlavə hissəsi (QSHEƏ).

Qazanılmamış sığorta haqqı hər bir sığorta müqaviləsi üzrə hesablanır.

Baxılan sığorta sinfinə aid olan bütün sığorta müqavilələri üzrə ayrı-ayrılıqda hesablanmış qazanılmamış sığorta haqlarının cəmi sığortaçının həmin sinif üzrə qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsini təşkil edir.

Qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının əlavə hissəsi təkrarsığortaçıların reytinglərinə əsasən müəyyən edilən qruplarından asılı olaraq qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsində onların paylarına aşağıdakı cədvəldə göstərilən müvafiq əmsalların tətbiq edilməsindən sonra alınan məbləğlərin cəminə bərabərdir:

Qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının əlavə hissəsində təkrarsığortaçıların payı sıfıra bərabər qəbul edilir.

Sığorta sinfi üzrə sabitləşdirici ehtiyatın məbləği hesabat tarixinə həmin sinif üzrə hesablanmış zərərlik dərəcəsinin (təkrarsığortacıların payı çıxılmaqla) 100 faizdən artıq olan hissəsi ilə bu sinif üzrə qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının hasilinə bərabərdir. Sabitləşdirici ehtiyatda təkrarsığortacıların payı sifirə bərabər qəbul edilir.

Sıra sayı	Reyting agentliklərinin adları	Təkrarsığortacıların maliyyə etibarlılığı reytingləri	Qazanılmamış sığorta haqları ehtiyatının baza hissəsində təkrarsığortacıların paylarına tətbiq olunan əmsallar
1.	I qrup təkrarsığortacılar		
1.1.	Standard and Poor's Corporation	«A-» və ya yuxarı	0%
1.2.	Moody's Investor Services	«A3» və ya yuxarı	
1.3.	Fitch, Inc	«A-» və ya yuxarı	
1.4.	A.M.Best company, Inc	«A-» və ya yuxarı	
1.5.	Yerli sığortacılar	istənilən	
2.	II qrup təkrarsığortacılar		
2.1.	Standard and Poor's Corporation	«BBB+»-dan «BB-»-dək	15%
2.2.	Moody's Investor Services	«Baa1 «- dən «Ba3 «- dək	
2.3.	Fitch, Inc	«BBB+»-dan «BB-»-dək	
2.4.	A.M.Best company, Inc	«B++»-dan «C-»-dək	
3.	III qrup təkrarsığortacılar		
3.1.	Standard and Poor's Corporation	«B+»-dan «CCC-»-dək	25%
3.2.	Moody's Investor Services	«B 1 «- dən «Caa3 «- dək	
3.3.	Fitch, Inc	«B+»-dan «CCC-»-dək	
3.4.	A.M.Best company, Inc	«D»-dən «F»-dək	
4.	IV qrup təkrarsığortacılar		
4.1.	I, II və III qruplara daxil olmayan təkrarsığortacılar		50%

Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı (BTZE). Sığortacıya bildirilmiş, lakin hesabat tarixinə qədər tənzimlənməmiş hər bir tələb üzrə hesablanır. Bildirilmiş tələb sığorta hadisəsinin baş verməsi barədə qanunla və ya sığorta (təkrarsığorta) müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada sığortacıya bildirildiyi andan zərər məbləği göstərilməklə sığortacının zərərlərin ucotu jurnalında qeyd olunur.

Əgər verilməli olan sığorta ödənişinin məbləği müəyyən edilməmişdirsə, onda BTZE-nin hesablanması üçün sığorta ödənişinin sığorta hadisəsi barədə sığortacı tərəfindən ilkin olaraq alınmış məlumatlar əsasında qiymətləndirilmiş mümkün ola bilən maksimum qiyməti istifadə edilir (sığorta məbləğindən böyük olmamaqla). BTZE-nin məbləği sığorta haqlarının ödənilməsi üzrə sığortalının (təkrarsığortalının) hesabat tarixinə sığortacıya olan borcları qədər azaldıla bilər. Sığortacı BTZE-ni, hansının birinci baş verməsindən asılı olaraq, sığorta ödənişinin verildiyi və ya sığorta ödənişinin verilməsindən imtina edilməsi barədə sığortacının qərar qəbul etdiyi anadək,

yaxud sığorta ödənişinin alınmasından sığortalının yazılı şəkildə imtina etməsi anıadək formalaşdırır.

Şerti ohdəliklər ehtiyatı “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan icbari sığorta sinifləri üzrə yaradılır. Şerti ohdəliklər ehtiyatının məbləği Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 2011-ci il 06 dekabr tarixli Q-01 nomrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İcbari Sığorta Burosunun iştirakçısı olan sığortacıların şerti ohdəliklər ehtiyatının formalaşdırılması Qaydası”na əsasən müəyyən edilir. Şerti ohdəliklər ehtiyatında təkrarsığortacıların payı sifira bərabər qəbul edilir.

Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatının (BVBZE) hesablanması hər bir sığorta sinfi üzrə ayrılıqda aparılır. Baxılan sığorta sinfi üzrə BVBZE aşağıdakı üç məbləğdən böyük olanıdır:

- verilmiş sığorta ödənişlərinə əsasən hesabat tarixinə üçbucaq metodu ilə hesablanmış BVBZE;

- hesabat tarixinə hesablanmış BTZE-nin 25 faizi;

- hesabat tarixindən əvvəlki 4 rüb ərzində qazanılmış məcmu sığorta haqlarının 2,5 faizi.

- Üçbucaq metodundan istifadə edərkən hesablama istifadə olunan sığorta ödənişlərinin aid olduğu dövr kimi sığorta sinifləri üçün hesabat tarixindən əvvəlki 12 rüb və ya 20 rüb qəbul edilir. Rübblərin sayı N ilə işarə olunur. Hesabat tarixi isə N-ci rübün sonu ilə üst-üstə düşür.

Hesablama üçün istifadə olunan ilkin məlumatlar aşağıdakılardır:

Butun sığorta portfeli üzrə BVBZE-nin hesablanması üçün hər bir sığorta sinfi üzrə hesablanmış baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatını toplamaq lazımdır.

Həyatın sığortası üzrə sığorta ehtiyatları:

Həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının hesablanması sığorta siniflərinə aid olan hər bir sığorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda aparılır: həyatın qeyri – yığım sığortası (həyatın ölüm halından sığortası, əmək qabiliyyətinin sığortası və sağalmaz xəstəliklərdən sığorta) ; həyatın yaşam sığortası; annuitet sığortası (sığorta ödənişlərinin verilməsinin başlanğıc tarixi hesabat tarixindən sonra gələn annuitet sığortası; sığorta ödənişlərinin verilməsinin başlanğıc tarixi hesabat tarixindən əvvəl gələn annuitet sığorta).

Həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatlar iki hissədən ibarətdir: riyazi ehtiyatların baza hissəsi (REB); riyazi ehtiyatların əlavə hissəsi (REƏ).

REB-in hesablanması zamanı sığortaçı həmin ehtiyatların təmin edilməsi üçün qəbul edilən aktivlərin investisiya portfeli üzrə gəlirliliyin proqnozlaşdırılan səviyyəsinə bərabər olan və aşağıdakı hədləri aşmayan illik faiz dərəcəsindən istifadə etməlidir: əgər sığortanın valyutası xarici valyutadırsa, 5 %; əgər sığortanın valyutası milli valyutadırsa, 8 %.

Həyat sığortası üzrə bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı annuitet sığortası istisna olmaqla, digər həyat sığortası sinifləri üzrə BTZE sığortaçıya bildirilmiş, lakin hesabat tarixində qədər tənzimlənməmiş hər bir tələb üzrə hesablanır. Həyat sığortası və qeyri – həyat sığortası üzrə ehtiyatların hesablanması “ Sığorta işi üzrə praktikum” da verildiyinə görə burada təkrarlanmamışdır. [54.]

Burada sığorta hadisələrinin tənzimlənməsi, sığorta ödənişlərinin məbləğlərinin müəyyən edilməsi, həmcinin sığorta (təkrarsığorta) müqavilələrinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi ilə əlaqədar hesabat tarixinə sığortalılara (təkrarsığortalılara) qaytarılan məbləğlərin və ya qaytarılmalı olan sığorta (təkrarsığorta) haqlarının hesablanması üzrə sığortacının xərclərinin gozlənilən dəyəri göstəricisindən istifadə edilir.

Sığortacının xərclərinin gözlənilən dəyəri bildirilmiş tələblərlə bağlı verilməli olan sığorta ödənişlərinin və sığorta (təkrarsığorta) müqavilələrinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi ilə əlaqədar hesabat tarixinə sığortalılara (təkrarsığortalılara) qaytarılan məbləğlərin və ya qaytarılmalı olan sığorta (təkrarsığorta) haqlarının 3 faizi məbləğində qəbul edilir.

BTZE-nin məbləği sığortalının (təkrarsığortalının) sığorta (təkrarsığorta) haqlarının ödənilməsi üzrə hesabat tarixinə sığortacıya (təkrarsığortacıya) olan borcları qədər azaldıla bilər.

Sığortacı BTZE-ni, hansının birinci baş verməsindən asılı olaraq, sığorta ödənişinin verildiyi və ya sığorta ödənişinin verilməsindən imtina barədə sığortacının qərar qəbul etdiyi anadək, yaxud

sığorta ödənişinin alınmasından sığortalının yazılı şəkildə imtina etməsi anınadək formalaşdırır. Annuitet sığortası üzrə BTZE sifirə bərabər götürülür.

Sığortaçı həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının hesablanması üçün istifadə olunmuş ölüm cədvəlini və riyazi modellərin əsaslandırmasını illik hesabatlarla birgə təqdim etməlidir. Riyazi modellərin əsaslandırması hər bir sinif üzrə olmalı və məsul aktuarinin imzası ilə təsdiq olunmalıdır.

FƏSİL IX

RİSKLƏRİN MAHIYYƏTİ VƏ TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ

9.1. Risk və qeyri – müəyyənlik anlayışlarının mahiyyəti

Təhlükəli hadisələr onların baş verməsinin yüksək ehtimallıq dərəcəsi ilə səciyyələnir. Məhz buna görə də insanlar özlərinin həyat fəaliyyətlərini həmişə baş verməsi gözlənilən risklərdən sığortalamağa çalışırlar. Təsadüfi və təhlükəli hadisələr özlərinin həcmələrinə və əhatə dairələrinə, idarəetmə müddətlərinə görə bir- birindən fərqlənirlər . Təsadüfi və təhlükəli hadisələrin baş verəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkün olduğu halda onların verəcəyi ziyanın həcmi və dərəcəsinə müəyyən etmək qeyri - mümkündür. Təhlükə böyük məbləğdə maddi ziyan vura və geniş miqyaslı ola, bəzi hallarda isə hətta heç bir ziyan vurmaya bilər.

Məsələn, zəlzələ kimi təbii hadisəni götürək . məlum olduğu kimi, zəlzələ olduqca güclü, böyük dağıdıcı təkanların olması ilə səciyyələnir və bu zaman insanlara irihəcimli maddi ziyan vurur, insanların məhv olması ilə nəticələnir .Zəlzələ zəif ola, az hiss olunan təkanlarla səciyyələnə, çox da böyük olmayan və asanlıqla aradan qaldırılması mümkün olan ziyan vura bilər.Digər təbii hadisə və təhlükələr (məsələn, yanğın, sunami, sel və i. a.) haqqında da eyni sözləri demək olar.

Təsadüfi və təhlükəli hadisələr insanların həyatına, sağlamlıqlarına, əmlakına ziyan vura bilər və vurur. Odur ki, insanlar yuxarıda adları çəkilən təhlükəli hadisələrə qarşı ehtiyatlı olmalı, necə deyirlər vaxtında tədbir görməlidirlər ki, baş verdiyi təqdirdə dəyən ziyanın müqabilində nəyəsə sahib ola bilsinlər. Bütün bunlara əsasən demək olar ki, insanlar daim qorxu altında yaşayır, hər an təhlükəli hadisələrin baş verəcəyindən ehtiyat edirlər.

Sığorta işində istifadə olunan “ risk” və “ qeyri- müəyyənlik” anlayışları haqqında iqtisadçılar arasında fikir müxtəlifliyi vardır.Bunlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək . Məsələn N.M.Vasilyev və Q.B.Kleyner tərəfindən tərtib olunmuş “ risklərin sığortalanması və idarə edilməsi ” adlı terminoloji lüğətdə riskə belə xarakteristika verirlər: 1) mümkün olan təhlükə;2) uyğunsuzluq şəraitində qeyri- müəyyənlikdən və əlverişsiz nəticələrdən ibarət olan fəaliyyətə xarakteristika verilməsi; 3) dağıntının və ziyanın baş verməsinin mümkünlüyü, yaxud da ehtimalı; 4) sığorta mənafeyi ; 5) dağılmış əmlak , yaxud da ziyanə düşən şəxs ; 6) sığortaçı üçün iddia üzrə son məbləğin ödənilməsinin (sığorta riski – undervriting risk), yaxud da ödənişin həyata keçirilməsi vaxtının (riskin vaxtının – timinq risk) və ya hər iki riskin eyni vaxtda həyata keçirilməsi deməkdir”. [59 C.281..]

Elmi ədəbiyyatda da “ qeyri – müəyyənlik ”termini haqqında da müxtəlif fikirlər mövcuddur.Məsələn, S.İ.Abramovun fikrincə qeyri- müəyyənlik dedikdə : “ Müəyyən bir itki , bəzi hallarda isə hətta əlavə səmərənin ola biləcəyi ayrı- ayrı plan qərarlarının icrası ilə əlaqədar şərait haqqında tam və ya dəqiq informasiyanın olmamasını ” nəzərdə tutur. [36. C.395] Müəllif qeyri – müəyyənliyin aşağıdakı üç növünün olduğunu göstərir:

- 1) Təşkilatın fəaliyyətinə təsir göstərə biləcək heç bir şeyin qabaqcadan bilinməməsi. Onların hamısının öyrənilməsi nəinki mürəkkəbdir, həm də iqtisadi cəhətdən sərfəli deyildir;
- 2) Təsadüflük .Proqnozlaşdırılan istənilən hadisələrdə hər hansı bir təsadüfi xarici təsirlərin nəticələrində tərəddüdütmələr ola bilər.Başqla sözlə , hər hansı bir texniki aparatın işindən imtina edilə, istehsal prosesinin maddi – texniki təminatında , ayrı- ayrı sahələrin investisiyalaşdırılmasında pozulmalar və bir çox digər təsirlər ola bilər;
- 3) Əks fəaliyyətin qeyri- müəyyənliyi. Bu, əsas etibarilə rəqiblərin və məhsulun

sifarişlərinin qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan davranışlarına aiddir. Burada lazımi materialların göndərilməsində müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində də, sığorta şirkətlərinin maliyyə öhdəliklərini icra etməmələrində də müəyyən pozuntular ola bilər. Bazar münasibətlərinin hələ təkmil olmaması, kriminal və korrupsiya halları da qabaqcadan plan qərarlarının dəqiq qiymətləndirilməsinə imkan vermir.

A.S.Şapkin “ qeyri - müəyyənlik əlverişsiz və nəticəsiz şəraitdə qərarların həyata keçirilməsi gedişində meydana çıxma ehtimalı ilə əlaqədar risk anlayışı ilə səciyyələnir” fikrinə tərəfdar çıxır. [39. c 17]

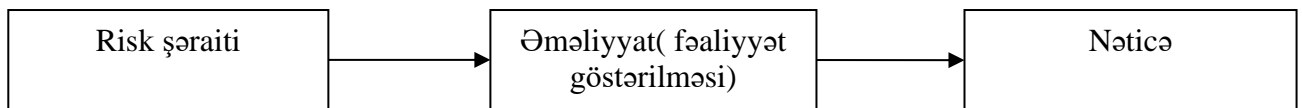
Bizə elə gəlir ki, “ qeyri- müəyyənlik” termini V.A.Çernov tərəfindən daha tam müəyyən edilmişdir. Onun fikrincə : “ Qeyri- müəyyənlik dedikdə, müxtəlif səbəblərin , hər şeydən əvvəl qərarların, o cümlədən onlarla əlaqədar xərclərin və nəticələrin həyata keçirilməsi şərtləri haqqında tam və ya dəqiq olmayan informasiyanın doğurduğu müxtəlif parametrlərin gələcəkdə əhəmiyyəti haqqında tam olmayan , yaxud da qeyri-dəqiq təsəvvürlər nəzərdə tutulur”. [50. c. 23-24]

Nəticənin qeyri- müəyyənliyinin əsas forması risk olan hər hansı bir şəraitin xarakteristikasında təzahür edir . Eyni zamanda nəticənin hökmən mənfə olacağını düşünmək olmaz. Başqa sözlə, riski bütöv bir vahid – onun müsbət və mənfəi qüvvə (mümkün olan nəticələrlə) kimi fəaliyyət göstərdiyini nəzərə almaq lazımdır. Lakin risk etməklə arzu olunmaz nəticə əldə olunmamalıdır – məlum olduğu kimi, bu riskin idarə edilməsinin başlıca prinsipidir.

F.X.Nayt sinonim kimi “ risk” termininin əvəzinə “ ölçülə bilən qeyri-müəyyənlik ” və ya “ ehtimal olunan qeyri- müəyyənlik” terminindən istifadə olunmasını təklif edir. [55. C. 12-28]

Qeyri - müəyyənliyin mənbələrini təhrif etmək düzgün olmasa da, bizə elə gəlir ki, risk və qeyri- müəyyənlik anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.” Risk” qeyri-müəyyənliyin identifikasiyası (eyniləşdirilməsi) zamanı onun (yəni qeyri- müəyyənliyin) nöqsanını göstərmək məqsədilə istifadə edildiyi halda, “ qeyri müəyyənlik ” dənlə gözlənilən təhlükəyə münasibətdə hər hansı bir müəyyənliyin olmadığı bir termin kimi istifadə edilməlidir.

Risk özünün inkişafı prosesində bir neçə mərhələdən keçir. Bunu aşağıdakı sxemdən də görmək olar.(sxem 8.1).

Sxem 8. 1. Riskin mərhələləri

Birinci mərhələdə riskli şəraitin meydana gəlməsi ehtimalı ilə əlaqədar müəyyən işlər nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, arzu olunan nəticəyə nail olmaq üçün sonrakı fəaliyyətin planlaşdırılması və təhlil edilməsi ilə məşğul olmaq lazımdır. Güman etmək olar ki, bu mərhələdə ideyanın qiymətliliyi, fikrin perspektivləri riski meydana çıxır. Məhz bu mərhələdə qarşıya qoyulan (haqqında fikirləşilən) investisiya ideyasının həyata keçirilməsinin məqsədə uyğunluğu haqqında suala cavab tapmaq lazımdır. Bu mərhələ riskin idarə olunmasında ən məsuliyyətli mərhələdir. Çünki bu mərhələdə riskin keyfiyyətinin perspektivliliyi müəyyən edilir.

İkinci mərhələ riskin faktiki baş verdiyi mərhələdir. Bu mərhələdə risk idarə olunmalıdır. Bu mərhələdə ideyanın maddiləşməsi baş verir, başqa sözlə, birinci mərhələdə hansı məsələlər haqqında ideyalar qarşıya qoyulmuşdursa, onların təcrübədə tətbiq olunması həyata keçirilir.

Üçüncü mərhələ ilk iki mərhələdə nəzərdə tutulan işlərin yekunlaşdırılması aparılır. Bu mərhələdə risk mövcudluğunu itirir, artıq olanlar arxada qalır və mövcud vəziyyətə qiymət verilir, bütün şərait təhlil olunur, gələcəkdə belə hallar baş verərsə onun necə idarə edilməsi haqqında təcrübə toplanır və riskdə müəyyən təkmilləşdirmələr aparılır.

Bu mərhələlər riskin tam olaraq həyata keçirildiyi müddəti əhatə edir və onun nəticəsi riskin keyfiyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Bütün bunlara əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki,

riskin keyfiyyəti dedikdə, riskli şəraitdən gözlənilən nəticə nəzərdə tutulur.

Hadisələrin baş vermə ehtimalı baxımından qeyri- müəyyənliyin üç növünün olduğunu demək olar: 1) tam qeyri- müəyyənlik ; 2) tam müəyyənlik; 3) qismən qeyri-müəyyənlik.

Tam qeyri- müəyyənlik hadisənin baş verməsinin P_t proqnozunun sıfıra bərabər olması ilə səciyyələnir və aşağıdakı riyazi bərabərliklə ifadə olunur:

$$\lim_{t \rightarrow t_k} P_t = 0$$

Burada: t - vaxtı (zamanı) ifadə edir.

Tam müəyyənlik abstrakt anlayış olmaqla, hadisənin baş vermə ehtimalının 100 % - ə bərabər olması deməkdir. Tam müəyyənlik proqnozlaşdırılan hadisənin vahidə bərabər olmasına yaxındır və aşağıdakı kimi müəyyən edilir :

$$\lim_{t \rightarrow t_k} P_t = 1$$

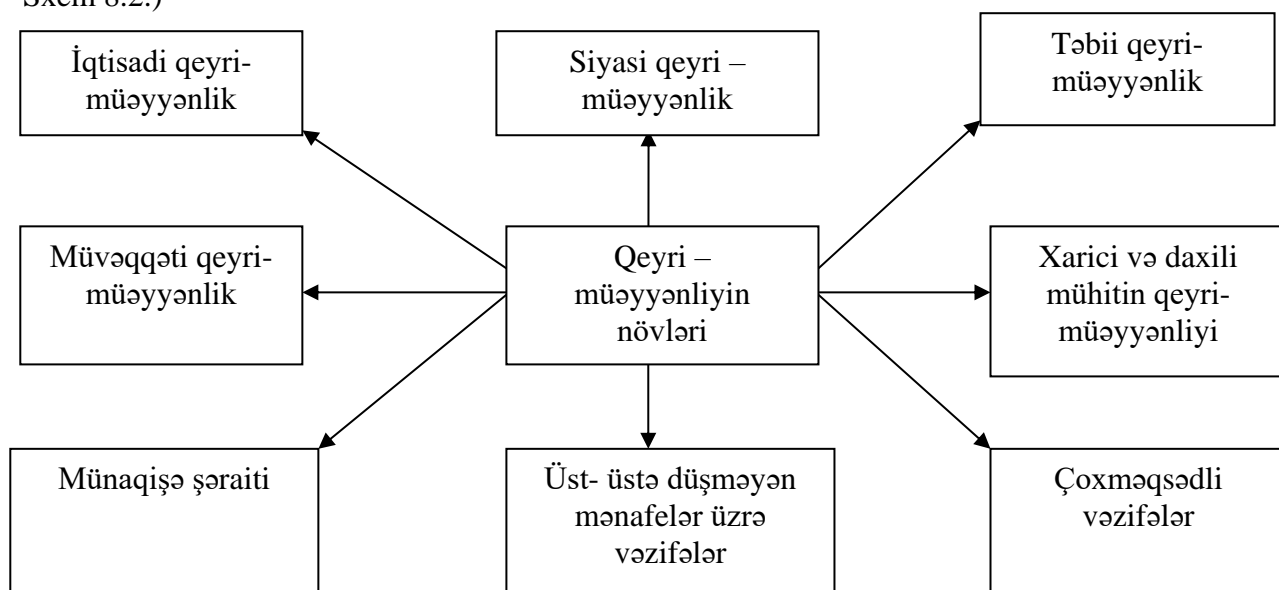
Burada : t_k – hadisənin proqnozlaşdırılmasının son vaxtı (son zaman) deməkdir.

Bu, hər şeydən əvvəl qeyri- müəyyənlik şəraitində hər hansı bir ehtimalla onun optimal həllini həyata keçirməyə və qabaqcadan məlum olan ehtimalla (adətən 0,90- 0,99-a bərabər olan ehtimalla) nəinki bazarda öz strategiyasını , həm də bazarın “ davranışı” nı, onun inkişaf meylini və s. müəyyənləşdirməyə imkan verən proqnozlaşdırılan intervalın etibarlılıq dərəcəsi müəyyən olduğu hallarda mümkündür.

Qismən qeyri- müəyyənlik proqnozlaşdırılması sıfırla vahid arasındakı hədd daxilində olan hadisələrə cavab verir və aşağıdakı qeyri-bərabərliklə müəyyən edilir :

$$0 < \lim_{t \rightarrow t_k} P_t < 1$$

Qeyri- müəyyənlik ona təsir edən amillərə görə iqtisadi siyasi, sosial və aralıq madellərə bölünür.(Sxem 8.2.)

Sxem 8.2. Qeyri – müəyyənliyin növləri

İqtisadi qeyri- müəyyənlik iqtisadiyyatda əlverişsiz dəyişiklərin baş verməsi ilə əlaqədardır . Buna bazar tələbinin və təklifinin qeyri- müəyyənliyi, rəqiblərin fəaliyyəti haqqında kiyafət qədər informasiyanın olmaması, bazar qiymətlərinin qabaqcadan müəyyənləşdirilməsində çətinliklərin

olması və s. misal göstərmək olar. Siyasi qeyri- müəyyənlik sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir göstərən siyasi şəraitin dəyişməsi ilə şərtlənir. Sosial qeyri- müəyyənlik ilk növbədə demoqrafik vəziyyətdə baş verən dəyişikliklər, əhalinin investisiya fəaliyyətinə təsir edən mənəvi keyfiyyətləri və nəyəyə üstünlük vermələri ilə şərtlənir. Qeyri –müəyyənliyin bu növləri bir- biri ilə əlaqədardır və təcrübədə onları fərqləndirmək olduqca çətindir.

Təbii qeyri-müəyyənlik bir sıra amillərin (məsələn, təbii və hava şəraiti , müxtəlif növ əngəlləmələrin (maneələr, çətinləklər) – atmosferdə baş verən hadisələr, elektromaqnit dalğaları və s amillərin toplusu ilə şərtlənir.

Xarici mühitin qeyri- müəyyənliyi – qeyri- müəyyənliyin daha bir növüdür. Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi cəhətdən təhlil olunarkən biznesin xarici və daxili mühiti anlayışlarından istifadə olunur. Daxili mühit sahibkarın özünün fəaliyyəti və onun əlaqələrinin formalaşmasına təsir edən amillərlə şərtlənir. Xarici mühit amilləri isə sahibkarın fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədar deyildir və çox geniş sosial, demoqrafik, siyasi xarakterli amillərlə səciyyələnir.

Qeyri- müəyyənliyin növlərindən biri də münafiqəli şəraitdə baş verən qeyri- müəyyənlikdir. Bu zaman təşəbbüskar kimi bu və ya digər müsabiqədə iştirak edən şəxslərin strategiya və taktikası, rəqiblərin hərəkəti (fəaliyyəti) , oliqopolçuların qiymət siyasəti və s. çıxış edir.

Qeyri- müəyyənlik şəraitində bir- birinə uyğun gəlməyən məafələr və çoxmeyarlı optimal həll variantlarının seçilməsi problemləri nəzərdən keçirilərkən əlahiddləşmiş qrupu əmələ gətirirlər. Qeyri- müəyyənliyin mövcudluğu optimal qərarların qəbul olunması prosesini mürəkkəbləşdirir və qabaqcadan müəyyən edilməsi mümkün olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər. Nəzarət olunmayan amillər nəzərə alınmadan səmərəli qərarların seçilməsi siyasəti bir çox hallarda xeyli iqtisadi və sosial itkilərə səbəb olur.

Qeyri- müəyyənliyin meydanagəlmə vaxtına görə keçmiş, cari və perspektiv növləri bir- birindən fərqlənir. Qəbul edilmiş qərarların iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirərkən vaxt amilinin nəzərə alınmasının zəruriliyi onunla əlaqədardır ki, həm əldə edilən fayda, həm də sərf olunan xərclər vaxta görə paylana bilər. Bərabər məbləğdə xərclərin vaxta görə müxtəlif cür paylanması bu və ya digər növün (iqtisadi, sosial və i.a.) faydalı nəticələrinin qeyri- bərabər olmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında gedən dəyişikliklər bütövlükdə ölkə, o cümlədən də ayrı - ayrı müəssisə və təşkilatlar üçün riskli vəziyyət yaratmışdı. Bu, onunla əlaqədardır ki, Azərbaycanda transformasiya prosesləri siyasi və iqtisadi qeyri- sabitlik, köhnə qanunların real həyatla uyğun gəlməməsi, yeni hüquqi bazanın zəif olduğu bir şəraitdə başlanmışdı. Bunun nəticəsidir ki, bir sıra arzuolunmaz amillər bütövlükdə ölkə üzrə islahatların gedişinə, xüsusilə də maliyyə- kommersiya sahəsinə mənfi təsir göstərmişdir. İşlərin belə gedişi ölkə iqtisadiyyatında risklərin səviyyəsinə təsir etmişdir. Bu olduqca vacibdir, çünki bu və ya digər ölkədə qeyri- müəyyənliyin səviyyəsi xeyli dərəcədə onun investisiya və ümumi işlərinin həyata keçirildiyi mühitə təsir edir.

Fikrimizcə, təsərrüfat və investisiya fəaliyyəti qiymətləndirilərkən qeyri- müəyyənliyin aşağıdakı növləri daha böyük əhəmiyyət kəsb edir :

1)İqtisadi qanunvericiliyin və cari iqtisadi şəraitin, investisiyalaşdırma və mənfəətdən istifadə şərtlərinin qeyri – sabitliyi ilə əlaqədar olan qeyri – müəyyənlik ;

2)Xarici iqtisadi əlaqələrlə (ticarət və mal göndərilmələri üzərində məhdudiyətlərin qoyulması, sərhədlərin bağlanması imkanının olması) bağlı qeyri- müəyyənlik ;

3)Siyasi şəraitdə, ölkədə və ya regionda əlverişsiz sosial – siyasi dəyişikliklərin aparılması ilə əlaqədar qeyri – müəyyənlik ;

4)Yeni texnika və texnologiyaların texniki – iqtisadi göstəricilərinin dinamikası haqqında informasiyanın tam, yaxud da dəqiq olmaması ;

5)Bazar konyunkturunda, qiymətlərdə, valyuta məzənnələrində tərəddüetmələrin olması;

6)Təbii – iqlim şəraitində, təbii fəlakətlərin baş verməsinin mümkünlüyündəki qeyri- müəyyənlik ;

7)İstehsal – texniki proseslərlə əlaqədar (avadanlıqlarda qəza baş verməsi, yaxud da

nöqsanların olması, istehsalda məhsulun zay olması və i.a.) olan qeyri- müəyyənlik ;

8)Bazar iştirakçılarının məqsədləri, mənafeləri və davranışlarında olan qeyri – müəyyənlik ;

9)Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyəti və işgüzar əlaqələri haqqında informasiyanın tam və dəqiq olmaması (müflisləşmə, müqavilə öhdəliklərinin pozulması, tədiyə imkanları və i.

9.2. Qeyri – müəyyənlik şəraitində biznesin idarə edilməsi

Məsələnin mahiyyətinə keçməzdən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, qeyri – müəyyənliyin artması meyli yalnız Azərbaycan üçün səciyyəvi deyildir. Bu, biznesin mürəkkəbləşməsi, biznesdə istifadə olunan texnoloji sistemin mürəkkəbliyinin daha geniş miqyas alması ilə əlaqədardır. Bu dəyişikliklərin başlıca səbəbləri aşağıdakılardır : qismən dəyişkənliyinin artması ; bazarların qloballaşması ; rəqabətin güclənməsi, vergilərdə maneveretmələrin artması, maliyyə nəzəriyyələrində qazanılan nailiyyətlər, insan həyatının bütün sahələrində texniki sistemlərin mürəkkəbləşməsi, müxtəlif ölkələrdə əhalinin həyat səviyyəsindəki fərqlərin artması ilə əlaqədar sosial gərginliyin artması və i. a. Bunlar qeyri – müəyyənliyə ikili təsir göstərir.Belə ki, onlar bir tərəfdən qeyri – müəyyənliyi artırır, digər tərəfdən isə qeyri- müəyyənliyin təzahür etməsinin forması olan risklərin idarə edilməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Qeyri – müəyyənlik şəraitində təsərrüfat və investisiya fəaliyyətinin idarə olunması bazar iqtisadiyyatının maliyyə infrastrukturunun inkişaf etməsinə təsir göstərir. Azərbaycanda o, sürətlə inkişaf edir, lakin aparıcı dövlətlərlə müqayisədə geridə qalır.

İqtisadiyyatda qeyri – müəyyənliyin səviyyəsinin yüksək olması iki başlıca nəticəyə gətirib çıxarır. Bunlardan biri son nəticədə işgüzar adamların və təşkilatların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olan adekvat olmayan riskləmə, digəri isə adekvat olmayan ehtiyatlılıqdır. Qeyri – müəyyənlik, qeyri – sabitlik artdıqca risklər də artır, iqtisadiyyatda sürətli islahatlar və dəyişikliklər baş verir.

Dəyişən iqtisadiyyat şəraitində qeyri – müəyyənliyin artması fenomeni kifayət dərəcədə tədqiq olunmamışdır. Hətta risklər üzrə çoxsaylı ingilis dilli ədəbiyyatda onun bu cəhəti zəif işıqlandırılmışdır. Bu, onunla əlaqədardır ki, indiki inkişaf etmiş ölkələrdə sürətlə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar dövründə Azərbaycanda aparılan islahatlara nisbətən texniki inkişafın daha aşağı səviyyəsində, üzvü sürətdə və ardıcıl olaraq aparılmışdır. Bu islahatlar aparılarkən iqtisadiyyatda risklər haqqında elmi biliklər zəif inkişaf etmişdi, onlar sürətlə inkişaf etdikdə isə transformasiya dövrü artıq başa çatmışdı.

Nəzərə almaq lazımdır ki, transformasiya olunan iqtisadiyyatlarda qeyri – müəyyənlik səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olur. Həm də təsərrüfat və investisiya fəaliyyəti həyata keçirilərkən qeyri – müəyyənlik nə qədər yüksək olarsa : 1) investisiya horizonsu qısa olur ; 2) biznesin mənafeyi, yaxud da onun əksinə olaraq müxtəlif dələduzluqlar üçün böyük imkanlar açılır ; 3) qeyri – müəyyənliyin yüksək səviyyəsində daha az mütəxəssis tələb olunur ; 4) investisiya fəallığı aşağı olur ; 5) bütün bazarlara daxil olmağa əngəlləmələr (maneələr) daha çox olur ; 6) kapital sürətlə xaricə axır.

Azərbaycanda təsərrüfat və investisiya fəaliyyəti həyata keçirilərkən qeyri- müəyyənliyin artmasına aşağıdakı mikro və makro iqtisadi səbəblər təsir göstərir :

- investisiya kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin yüksək olması ;
- dayanıqlı investisiyaların gözlənilməsi ;
- təkrar maliyyələşdirmədə dərəcələrin tərəddüd etməsi ;
- təşkilatların resurs bazasının zəif, vəsaitin kapitallaşmasının isə aşağı olması;
- ilkin borcların az saylı olması;
- təklif olunan investisiya layihələrinin keyfiyyətinin aşağı olması və i. a.

Azərbaycan şirkətlərində biznesin inkişaf etməsinə mənfi təsir göstərən (əngəl törədən) amilləri belə qruplaşdırmaq olar. Bunu 8.1. cədvəldə daha aydın görmək olar .

Azərbaycanda təsərrüfat və investisiya fəaliyyətinə əngəl törədən əsas qeyri – müəyyənlik amilləri.

s/s	İnvestisiya fəaliyyətinə əngəl törədən qeyri – müəyyənlik amilləri
1.	İnvestisiya resurslarının kifayət qədər olmaması
2.	Əsas vəsaitlərin (əsas kapitalın) köhnəlməsi
3.	Şirkətlərin məhsullarına (xidmətlərinə) tədiyə qabiliyyətli tələbin aşağı olması
4.	Vergitutma faizinin yüksək olması
5.	Əmək məhsuldarlığının aşağı olması
6.	Ümumi iqtisadi qeyri – sabitlik
7.	İxtisaslı mütəxəssislərin çatışmaması
8.	Göndərilmələrin, yaxud da xammal bazarının kifayət dərəcədə inkişaf etməməsi
9.	Şirkət daxilində informasiya mübadiləsi sisteminin səmərəliliyinin aşağı olması
10.	Vaxtı keçmiş debitor borcları

8.1. cədvəlində sahibkarlıq fəaliyyətinə əngəl törədən həm xarici , həm də daxili qeyri – müəyyənlik amilləri göstərilmişdir. Xarici qeyri – müəyyənlik amilləri üstünlük təşkil edir.İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə riskin qeyri- müəyyənlik amillərinin 30% -i xarici, 70 % - i isə daxili amillərin payına düşür. Burada problem ondan ibarətdir ki, investisiya fəaliyyətinin subyektləri xarici amillərə təsir etmək iqtidarında deyillər , lakin onları nəzərə almaq olar və nəzərə almaq lazımdır .

Qeyri – müəyyənliyin əsas amili kimi investisiya resurslarının çatışmamasıdır. Yüksək faiz dərəcələri borcalanlar üçün ciddi maneə olaraq qalır. Təşkilatlara verilən investisiya krediti inflyasiya da daxil olmaqla nominal faizlə ödənməlidir. Borcalanların heç də hamısı qiymətlərin mövcud dinamikasında əldə etdikləri gəlirlə götürdükləri krediti ödəyə biləcəklərinə əmin olurlar. Yüksək faiz dərəcələri təşkilatların investisiya fəallığına binbaşa təsir göstərir.Məsələn orta faiz dərəcəsi ABŞ –da və Qərbi Avropa ölkələrində 2015-ci ildə 0,4 – 0,5% təşkil edir və onun tərəddüdetməsi çox azdır.

9.3. Risk haqqında nəzəriyyələr

Riskin müəyyən olunmasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, C.Bessis düzgün olaraq qeyd edir ki, “ ... riskin müəyyən edilməsi müxtəlif risklərin tənzimlənməsi üçün başlanğıc nöqtəsidir ” [52. P.11]

Dünya iqtisad elmində klassik və neoklassik risk nəzəriyyələri vardır. Klassik nəzəriyyənin nümayəndələri C.Mill və İ.Senior sahibkar mənfəətini tədqiq edərkən sahibkar gəlirinin strukturunda faizi (qoyulmuş kapitala görə pay), sahibkarın əmək haqqını və risk üçün haqqı (sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar mümkün olan riskin ödənilməsi) bir- birindən fərqləndirirdi. [70. C. 129-130.] Beləliklə, klassik nəzəriyyələrdə sahibkarlıq riski qəbul edilmiş qərar nəticəsində baş verə biləcək ehtimal olunan itki ilə eyniləşdirilir. Burada riski həmin qərarın həyata keçirilməsi ilə dəyən ziyandan başqa ayrı cür başa düşmərlər. Lakin riskin bu cür müəyyən edilməsi onun mahiyyətini azaldır və ona birtərəfli yanaşılması deməkdir.

1930 – cu illərdə tanınmış iqtisadçılar A.Marşall və A.Piqu neoklassik risk nəzəriyyələrinin əsaslarını işləyib hazırlamışlar .Onlar bunu belə izah edirlər.Qeyri müəyyənlik şəraitində işləyən sahibkar üçün mənfəət təsadüfi dəyişən kəmiyyət olduğuna görə sövdələşmə apararkən iki meyarı əldə rəhbər tutur. Bunlardan biri gözlənilən mənfəətin kəmiyyəti digəri isə onun mümkün olan tərəddüd etmələridir. Risk haqqında neoklassik nəzəriyyələrə uyğun olaraq sahibkarın davranışı son faydalılıq konsepsiyası ilə şərtlənir. Bu, o, deməkdir ki, iki variant, məsələn, eyni məbləğdə gözlənilən mənfəət əldə etməyə imkan verən kapital qoyuluşu olduqda, sahibkar gözlənilən

mənfəətin tərəddüdetmə dərəcəsi daha az olan variantı seçəcəkdir. Eynitipli bir o qədər də çox sayda olmayan qərarlar qəbul olunduqda, gözlənilən mənfəətdən, tərəddüdetmələrin tənləşəcəyini gözləmək olmaz . Çünki bu zaman böyük ədədlər qanunu fəaliyyət göstərmir. Məhz buna görə də sahibkar qərar qəbul edərkən mənfəətin tərəddüdetməsini nəzərə almalı, az tərəddüdetmələrlə eyni nəticəni verən variantı seçməlidir. Fikrimizcə belə müəyyənətmə də birtərəfli xarakter daşıyır.

T.V.Sevruk riski hər bir hüquqi şəxsin o cümlədən maliyyə sektoru subyektinin fəaliyyətinin qeyri- müəyyənlikdə və uğursuzluq şəraitində mümkün olan əlverişsiz nəticələrdən ibarət olan vəziyyət kimi müəyyən edir. [51. c.8-9] Bu nöqtəyi – nəzər riskin subyektiv konsepsiyasına yaxınlaşır. Onun inkişafına ən böyük töhfəni V.A.Oytenzixit vermişdir. Onun fikrincə, risk həmişə subyektiv xarakter daşıyır .Subyektiv konsepsiya subyektin fəaliyyətini əks etdirir, mümkün olan nəticəni, davranış variantlarının seçilməsini nəzərə alır. Bu, müəyyən öhdəliklərin səhməna salınmasını, yaxud da onlardan azad olunmaları şərtləndirir. Bu konsepsiya riski insanların iradəsi və təfəkkürü ilə əlaqələndirdiyinə görə riski təhlükənin nəzərə alınmaqla davranış variantının seçimi hesab edir. [47.] Riskin subyektiv tərəfi bunda təzahür edir.

V.H.Vyatkin, V.A.Hamza, Y.Y.Yekaterinoslavskiy, C.Hempton “ şəxsiyyətsiz risk yoxdur, yalnız təbiətin hadisəsi vardır” , deməklə eyni nöqtəyi – nəzərlərə tərəfdar çıxırlar. Müəlliflərin fikrincə riski müəyyən edərkən insan amilini, başqa sözlə, risk altında yaşayan şəxsi nəzərə almaq lazımdır. Risk müəyyən subyekt üçün arzu olunmayan hadisələrin baş verməsinin mümkünlüyü deməkdir.

Təsədüfi deyildir ki, sahibkarlıq gəlirinin mənbələri haqqında nəzəriyyənin ilk çıxışçıları olan R.Kantilyon, İ.Tyunen və F.Nayt onun (yəni gəlirin) təkrar istehsal prosesində sahibkarın əsaslandırılmış riskə olan qabiliyyətindən ibarət olduğunu deyirdilər.

Risk bir- birinə uyğun gəlməyən və bəzi hallarda hətta bir- biri ilə ziddiyyət təşkil edən çoxsaylı əsaslara malik olan mürəkkəb hadisədir. Ola bilsin ki, elmdə indiyədək onun haqqında hərtərəfli , düşünülmüş – daşınılmış mükəmməl nəzəriyyənin olmaması məhz bunlarla əlaqədardır. Riskin mövcud olması üçün ya təhlükə, ya da heç olmasa mümkün olan nəticənin qazanılmasına, yaxud da şəraitin inkişafına mane olan hadisələrin mövcudluğu haqqında insanlarda təsəvvür formalaşmalıdır. Risk baş verə bilən və ya bilməyən hadisələri özündə ehtiva edən iqtisadi kateqoriyadır. Belə bir hadisə baş verdiyi təqdirdə üç iqtisadi nəticənin olacağı mümkündür : 1) mənfəi nəticə (ziyan dəyməsi) ; 2) sıfırla başa çıxan nəticə ; 3) müsbət nəticə (mənfəət, fayda əldə edilməsi). Buradan aydın olur ki, riskdə dərin ziddiyyətlər vardır.

Elmi ədəbiyyatda riskin mahiyyətinin müəyyən olunması ilə əlaqədar müxtəlif yanaşmalar vardır ki, bunları da üç qrupda birləşdirmək olar .

- 1) Risk insan fəaliyyətinin istənilən sahəsinin atributiv (keyfiyyət) xarakteristikası deməkdir;
- 2) Risk repressiv potensialın toplanmasının nəticəsi deməkdir;
- 3) Risk nəticənin qeyri-müəyyənliyinin eyniləşdirilməsi (identifikasiyası) forması deməkdir.

Optimal idarəetmə nəzəriyyəsinə həsr olunmuş elmi ədəbiyyatda risk insanın istənilən məqsədəuyğun fəaliyyətinin ümumi sosioloji atributiv xarakteristikası kimi nəzərdən keçirilir. İnsanın heç bir səyi , hansı keyfiyyətlərə fitri istedadla malik olursa olsun heç bir qabiliyyəti riskin qarşısını almaq iqtidarında deyildir, olsa-olsa , yalnız onun mənfəi nəticələrinin az olmasına çalışa bilər.

Risk sosial – iqtisadi sistemin dayanıqlığının dəyişməsinə səbəb olur, cəmiyyətə, hər bir vətəndaşa maddi və mənəvi ziyan vurur. İdarəetmə nəzəriyyələri üzrə ədəbiyyatda qeyri- müəyyənliyin çoxsaylı növlərinin olduğu göstərilir. Onların əksəriyyəti məqsədli göstəricilərə bilavasitə təsir etmənin səmərəli olub-olmaması ilə deyil , bu təsiretmənin müvəqqəti parametrləri ilə əlaqədardır. Çünki burada məsələ belə qoyulur ki, qeyri- müəyyənlik onun baş verməsi üçün şərait yetişdikdə baş verir.

Bu yanaşmada risk insanların istənilən məqsədəuyğun fəaliyyət növünə xas olan xüsusiyyəti hesab olunur. Bu xüsusiyyət xarakteri , məzmunu istiqaməti və nail olunması şərtləri qərar qəbul edən şəxsə (subyektə)axıra qədər məlum olmayan məqsədli funksiyaların həyata keçirilməsinin qeyri- müəyyənlik ehtimalı kimi təzahür edir. Sosial- iqtisadi dinamika nəzəriyyələri informasiyaların asimmetrik paylanması şəraitində riskləri qiymətləndirmək və proqnozlaşdırmağa , onların müəyyən zaman daxilində daim dəyişməsinə tədqiq etməyə imkan

verir.

Sosial- iqtisadi dinamika nəzəriyyələri iqtisadi informasiyaların asimmetrik paylanmanın qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodları əsasında istehlak , sahə, ərazi siyasi və sosial risklərin strukturu və miqyasını daha dəqiq proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Risqlərin mahiyyətinin tədqiq olunmasının digər bir istiqaməti onun (yəni riskin) reqressiv potensialın formalaşmasının nəticəsi kimi nəzərdən keçirilməsidir. Bu, yanaşma qədim tarixi ənənədir və öz kökləri ilə tarixi və texnoloji tərəqqiyə gedib çıxır. Tarixi və texnoloji tərəqqidə əsas diqqət aşağıdakıların tədqiqinə həsr edilmişdi: keçmişdə faydalı olan və hazırda isə bütün bu əlamətlərini itirmiş maddi və mənəvi qiymətlilərin yerinin doldurulmasının mümkün olmaması ; yeni keyfiyyətlərin , xüsusiyyətlərin maddi və mənəvi qiymətlilərin meydana gəlməsi , gələcəkdə təhdidin miqyası və reqressiya potensialının aydın olmaması və müəyyən edilməmiş olması ; sənaye potensialının artması ilə əlaqədar ekoloji təhdidlərin artması və i.a.

Elmi ədəbiyyatda geniş tarixi materiallara əsasən müəyyən edilmişdir ki, iqtisadi fəaliyyətin miqyasının genişlənməsi bir tərəfdən, əlaqə və münasibətlərin daim kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişməsinə gətirib çıxarır və hər bir fərd , sosial qrup, hətta bütöv bir xalq buna uyğunlaşa bilmədiyinə görə onların sosial və iqtisadi riskləri də artır. Belə bir vəziyyət sosial gərginliyin , narazılığın artmasına və deməli , cəmiyyətə zidd davranışların , kortəbii ixtişaşların , inqilabi çıxışların baş verməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən , iqtisadi fəaliyyətin istənilən nəticəsi, hətta o, ictimai sərvətin artmasına səbəb olduğu təqdirdə belə, reqressiv artımı özündə əks etdirir. Məsələn , əqli əməklə məşğul olan mütəxəssislərin sayının artması ürək-damar xəstəliklərinin artmasına, bu isə öz növbəsində istər hər bir fərdin həyatı, istərsə də bütövlükdə cəmiyyət üçün yeni risk növlərinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. İctimai münasibətlərin mürəkkəbləşməsi , ümumi məhsuldarlığın artması , kütləvi istehlak sisteminin yaradılması ona gətirib çıxarır ki, istehsal prosesindən kənarlaşdırılan fərdlərin sayı çoxalır və onlar passiv istehsalçılara çevrilirlər. Belə bir şəraitdə xeyli insan qruplarının tərbiyə olunması, peşə hazırlığına yönəldilən resursların heç bir zaman ödənilməyəcəyi ilə əlaqədar olan risklər də artır.

İnsanlar öz fəaliyyətlərində demək olar ki, risklə eyni vaxtda çalışırlar, başqa sözlə ictimai həyatda elə bir sahə yoxdur ki, orada bu və ya digər dərəcədə risk olmasın. Deməli , insan fəaliyyətində riskdən qaçmaq mümkün deyildir. Bunlara əsasən demək olar ki, risklər destruktiv , yəni qeyri-sağlam , pozucu , xoşagəlməz, insanların ürəyindən olmayan xarakter daşıyır. Destruktiv risklər dedikdə başvermə ehtimalı vahidə qədər olan risklər nəzərdə tutulur. Belə ki, bu risklərdən qaçmaq mümkün deyildir, yalnız onun başvermə vaxtını uzatmaq (ləngitmək) olar ki, bu da yeni şəraitdə sosial və iqtisadi həyatı təşkil etmək üçün zəruri olan resursları toplamağa və bununla da xərcləri və itkini azaltmağa imkan vermiş olardı. Buna müəssisələrin , sahələrin iqtisadi və texnoloji , investorların bioloji “ölümü ”nü misal göstərmək olar. Əvvəlki vəziyyətinə qaytarıla bilmə qabiliyyətinə malik olan ictimai proseslərdə destruktiv risklərin miqyası dəyişməz qalır. Özünün əvvəlki vəziyyətinə qaytarıla bilmə qabiliyyətinə malik olmayan proseslərdə isə risklər artır. Sosial –iqtisadi dəyişikliklərin çoxu əslində əvvəlki vəziyyətinə qaytarıla bilmə qabiliyyətinə malik olmadıqlarına görə cəmiyyətdə risklər mütləq müsbət artma meyilli dayanıqlı xarakter daşıyır.

Risqlərin kəmiyyət göstəriciləri sisteminin vasitəsilə qiymətləndirilməsi resurslardan müxtəlif ehtiyat fondlarına ayırmaları azaltmağa imkan verir. Destruktiv riskləri bir qayda olaraq kəmiyyətə dəqiq qiymətləndirmək mümkün deyildir, çünki onlar haqqında olan informasiyalar əsas etibarilə ehtimal xarakteri daşıyır və təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyəti üçün münasib deyildir.

Bu , onunla əlaqədardır ki, mümkün olan itkilərin keyfiyyət parametrləri o qədər böyükdür ki, cəmiyyət baş verən destruktiv risklərin vurduğu ziyanın ləğv edilməsi üçün ehtiyat fondları yaratmaq iqtidarında deyildir.

Müəlliflərdən bir qrupu isə riski nəticənin qeyri - müəyyənliyinin eyniləşdirilməsi forması kimi tədqiq edir və onu təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi növü- sahibkarlıqla əlaqələndirirlər.

Sahibkarlıq. resursların məhdudluğu, konstruktiv (kreativ) idarəetmə əsasında həyata

keçirilən yeni texnoloji imkanlardan , yeni xammal mənbələrindən istifadə etmək, hazır məhsul bazarları , yeni istehsal sahələri yaratmaqla rəqibləri qabaqlamaq və mahiyyətə yeni əmtəə (xidmət)növləri yaradılması prosesidir.

Bu istiqamət çərçivəsində risklərə xarakteristika verilir, onların hər birinin ayrı-ayrılıqda səciyyəvi cəhətləri aydınlaşdırılır.

İqtisadi inkişafın qeyri-tarazlığı prosesləri nəzəriyyəsi bazar tarazlığı haqqında klassik nəzəriyyəyə nisbətən risklərin meydana gəlməsi və artması qanunauyğunluqlarını daha müfəssəl tədqiq etməyə imkan verir. Tarazlı risklər sistemi dedikdə sistemin bütün elementləri üçün eyni ehtimalla malik olan ilkin vəziyyətdən kənarlaşmalar nəzərdə tutulur. Qeyri-tarazlıq sistemlərində risklər başqa cür təzahür edir. Çünki müxtəlif elementlər müxtəlif ehtimalla malik olurlar. Qeyri - tarazlıq xüsusilə investisiya fəaliyyətində innovasiya risklərinə aiddir. Ona görə ki, əldə edilməsi arzu olunan mənfəət məbləği ilə faktiki əldə edilmiş mənfəət məbləği bir-birinə uyğun gəlmir, kiçik firmaları sıxışdırılıb sıradan çıxarılır və s. və i.a.

9.4. Risklərin əsas funksiyaları və onların xarakteristikası

Risklərin mahiyyəti onların yerinə yetirdikləri funksiyalarda təzahür edir. Risklər isə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: 1) risklərin tənzimləyici funksiyaları ; 2) risklərin müdafiə funksiyaları.

Riskin tənzimləmə funksiyasının iki cəhəti vardır .

Bunlardan biri konstruktiv, digəri isə destruktiv aspektdir. Birinci onda təzahür edir ki, risk iqtisadi vəzifələri həll edərkən katalizator rolunu oynayır. Bu, özünü innovasiyalı investisiya qərarlarının həyata keçirilməsində daha bariz şəkildə göstərir. İkinci aspekt öz ifadəsini onda tapır ki, əsaslandırılmış risklər üzrə qərarların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi avanturizmə (xəyalpərəstliyə)gətirib çıxarır.

Riskin müdafiə funksiyasının da iki cəhəti vardır. Bunlardan biri onun tarixi- genetik , digəri isə sosial-hüquqi əhəmiyyətə malik olmasıdır. Birincinin məzmunu ondan ibarətdir ki, insanlar həmişə mümkün olan arzuolunmaz nəticələrdən müdafiə olunmasının forma və vasitələrini kortəbii surətdə axtarmışlar. Təcrübədə bu, ehtiyat sığorta fondlarının yaradılmasında təzahür edir. İkinci cəhətin mahiyyəti isə öz ifadəsini təsərrüfat, əmək və cinayət haqqında qanunvericiliyə riskin qanuni olması haqqında müddəanın daxil edilməsinin zəruriliyində tapır.

Riskin həmçinin kompensasiyaedici və sosial-iqtisadi funksiyalarını da bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Riskin kompensasiyaedici funksiyası kompensasiya faydasını (müsbət kompensasiya), başqa sözlə , plan mənfəəti ilə müqayisədə əlavə mənfəət əldə olunmasını təmin edə bilər. Riskin sosial-iqtisadi funksiyası o deməkdir ki, bazar fəaliyyəti prosesində risk və rəqabət ictimai siniflər içərisində mülkiyyətçi sosial qrupları , iqtisadiyyatda isə riskin qəbul edilməsi mümkün olan sahələrdə fəaliyyət göstərilməsini ifadə edir. Bazarda riskli şəraitə dövlətin müdaxiləsi (məsələn , maliyyə- kredit sahəsində zəmanətlər də daxil olmaqla) riskin sosial-iqtisadi funksiyasının səmərəliliyini məhdudlaşdırır. Bu, sosial planda müxtəlif təsərrüfat sahələrindən bazarda iştirak edən bütün subyektlər üçün bərabər şərait yaradılması prinsipini təhrif etməklə, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində risklərdə qeyri-bərabərlik yaradılmasına gətirib çıxara bilər.

Riskin mahiyyəti və funksiyaları onun ziddiyyətli , alternativ , qeyri-təfavütsüzlük ,ümumilik , amillik, şəraitlilik kimi xassələrinin formalaşmasına səbəb olur. Riskin ziddiyyətli xarakteri özünü onda göstərir ki, risk bir tərəfdən , ictimai texniki-tərəqqini sürətləndirdiyinə görə çox mühüm iqtisadi nəticəyə malikdir, digər tərəfdən risk avanturizmə , volyuntarizmə , subyektivizmə doğru aparır, tam olmayan ilkin informasiya şəraitində bu və ya digər sosial-iqtisadi və mənəvi xərc doğurur və s. Alternativlik iki və bir neçə həll variantının seçilməsini nəzərdə tutur. Seçim imkanının olmaması risk haqqında məsələni gündəlikdən çıxarır. Harada seçim imkanı yoxdursa riskli şərait meydana çıxmır və deməli, risk də olmayacaqdır. Qeyri- təfavütsüzlük onunla şərtlənir ki, risk arzuolunmaz hadisələrin baş verməsinə yol verməməyə cəhd göstərən müəyyən bir şəxs və ya təşkilatın mənafeyinə toxunmalıdır.

Sosial-iqtisadi inkişaf risklərinin ümumiliyi onda təzahür edir ki, onlar menecerin şüurlu

fəaliyyətinin təsadüfi nəticəsi deyil, həm də iqtisadi sistemlərin mövcud olmasının zəruri şərtidir. Təşkilatların mənafeələrinə toxunan sosial-iqtisadi şəraitin keyfiyyətə dəyişməsinin baş verməsi ehtimalı və onun mümkünlüyü və müxtəlif səviyyəli sistemlərin inkişafını həmişə onlar risk hesab edirlər. Riskin amilliliyi onda təzahür edir ki, işgüzar nailiyyətlər, maliyyə vəziyyəti xeyli dərəcədə təşkilatların həm xarici, həm də daxili mühitində yeri olan risk amillərinin nəzərə alınmasından asılıdır. Sığortalanmada şəraitlilik sığortalanan obyektin təbii vəziyyətini və mövcud şəraiti səciyyələndirən risk şəraitinin olması ilə əlaqədardır. Bunun nə demək olduğu haqqında aydın təsəvvürə malik olmaq üçün taxıl anbarında temperatur rejiminin qalxmasını göz önünə gətirmək kifayətdir.

Belə ki, taxıl anbarında temperatur yüksəldikdə sığortalanmış taxıl məhv ola, hətta yana bilər. Bu, təhlükəli yüklərin, məsələn, neftin daşınmasına da aiddir.

Risk bir sıra çox mühüm xüsusiyyətlərə malikdir ki, bunlardan da aşağıdakıları xüsusi qeyd etmək lazımdır:

- a) İmkanların təsadüflüyü. Riskin belə xarakterizə edilməsi ehtimal nəzəriyyəsinin təcrübədə təzahür etməsi ilə əlaqədardır. Bu zaman gözlənilən imkanlar müəyyən ehtimal dərəcəsi ilə proqnozlaşdırılır və deməli, bununla bağlı bütün imkanlar üzrə müxtəlif ehtimallar ola bilər;
- b) Mənfi, bitərəf və müsbət nəticələrin paylanması ehtimalı. Riskin bu cəhəti özünü onda göstərir ki, riskli hadisə müxtəlif ehtimallarla onların paylanmasına dair üç müxtəlif nəticə ilə səciyyələnməyə bilər;
- c) Gözlənilən itkinin arzuolunmazlığı. Riskin bu cür xarakterizə edilməsi onunla əlaqədardır ki, istənilən itki arzuolunmazdır. Ona görə də yaxşı olar ki, qabaqlayıcı tədbirlər görməklə onun baş verməsinə yol verməmək, ən münasib üsulların vasitəsilə onu minimuma endirmək;
- d) Riskin obyektivliyi. Artıq qeyd olunduğu kimi risk bütün fəaliyyət növlərinə aiddir. Riskin təzahür etməsinin obyektiv təbiəti fiziki təbiətin və bazar rəqabətinin kortəbii qüvvələrinin dəyişməz fəaliyyətinin, xüsusilə də dövlət və inhisarlar tərəfindən səmərəsiz tənzimlənməsinin mövcudluğu ilə əlaqədardır.
- e) Riskin seçilməsinin subyektivliyi. Riskin baş verməsinin obyektiv xarakter daşmasına baxmayaraq onun əsas göstəricisi (riskin səciyyəsi) subyektiv xarakter daşıyır. Riskin qiymətləndirilməsinin subyektivliyi idarəetmə informasiyalarının etibarlıq səciyyəsinin müxtəlifliyi, menecerlərin ixtisası və səriştəliliyi, peşəkarların təcrübəsi və digər amillərlə şərtlənir.
- f) İnformasiyanın çatışmaması. Riskin belə səciyyələndirilməsi onun qeyri-müəyyənlikdən fərqləndirilməsinin zəruriliyi, yaxud da başqa sözlə desək, riskin tam müəyyən edilməməsi ilə əlaqədardır;
- g) Obyektin əvvəlki vəziyyətə qaytarılmasının qeyri mümkünlüyü. Riskin bu cəhəti bir tərəfdən onunla əlaqədardır ki, onun fəaliyyətinin nəticələri konkret növ itkiyə, yaxud da əlavə gəlirə çevrildiyi zaman baş verir. Riskin minimuma endirilməsi və lokallaşdırılması üçün qoruyucu (və ya qabaqlayıcı) tədbirlər vaxtında aparılmır, başqa sözlə o, risk baş verənə və konkret nəticələrinə qədər həyata keçirilmir. Digər tərəfdən, bir halda ki, uzunmüddətli mütərəqqi sosial-iqtisadi dəyişikliklərin əksəriyyəti əvvəlki vəziyyətə qayıtmağın mümkün olmadığı proseslərə aid olduğuna görə, cəmiyyətdə risklər dayanıqlı olaraq artmağa doğru meyilli olur.
- h) Risklərdən uzun müddət "qaçılmasının" qeyri-mümkünlüyü. Riskin bu xüsusiyyəti xarici şəraitin müvəqqəti olaraq sabit və əlverişli olduğu zaman idarəetmə metodu kimi riskdən "qaçılmasının" qısamüddətli səmərəliliyi ilə əlaqədardır. Zaman keçdikcə riskin idarə edilməsinin bu metodu böyük itkilərə gətirib çıxara bilər;
- i) Reqressiv potensialın toplanması dərəcəsi üzrə miqyasın artması. Riskin bu xüsusiyyəti onunla əlaqədardır ki, iqtisadi fəaliyyətin miqyasının artması fərdlər, sosial qruplar, hətta ayrı-ayrı ölkələrin xalqları arasında əlaqə və münasibətlərin kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə gətirib çıxarır.

- j) Qeyri-tarazlıq proseslərinin ehtimal olunma dərəcəsi. Riskin bu xüsusiyyəti göstərir ki, sahibkarlıq sosial-iqtisadi sistemin tarazlıq səviyyəsinin aşağı düşməsinə, sistemin yeni tarazlıq səviyyəsinin formalaşmasına səbəb olur, tarazlıq səviyyələrinin dinamikliyini təmin edir;
- k) Gözlənilən itki və gəlirlərin çoxvariantlılığı və alternativliyi . Riskin bu xüsusiyyəti investisiya fəaliyyəti , xüsusilə də kommersiya və maliyyə riskləri çərçivəsində xalis və möhtəkirlik xarakteri risklər arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələrdən mümkün olan seçim variantlarının alternativliyi ilə əlaqədardır;
- l) Mənfi və müsbət nəticələr arasında ziddiyyətin olması . Riskin bu xüsusiyyəti özünü onda göstərir ki, risk bir tərəfdən cəmiyyətin sosial-iqtisadi və elmi-texniki inkişafına müsbət təsir göstərir, digər tərəfdən isə avantürizmə, volyuntarizmə , subyektivizmə gətirib çıxarır, sosial-iqtisadi və elmi-texniki inkişafı ləngidir (əngəlləyir), inkişafın obyektiv qanuna uyğunluqlarının tam və adekvat nəzərə alınmaması şəraitində müxtəlif xərclərin sərf edilməsinə səbəb olur.

9.5. Sığorta riskinin qanunvericiliklə müəyyən edilməsi

Burada ilk növbədə təsadüfiliklə sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı arasındakı qarşılıqlı əlaqə və nisbəti nəzərdən keçirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının “Sığorta fəaliyyəti haqqında” qanununun 1-ci maddəsinin 1.1.18. bəndində sığorta riski belə müəyyən edilmişdir: sığorta riski və ya risk – sığorta obyektini ilə bağlı itkilərin və ya zərərlərin yaranmasına səbəb olan hadisənin baş verməsi və ya halın yaranması ehtimalı, həmçinin bu ehtimala qarşı sığortaçının üzərinə götürdüyü öhdəlikdir.

Deməli, sığorta riski hər hansı bir hadisənin baş verməsinə qarşı qabaqcadan həyata keçirilən əməliyyatdır. Buna əsasən demək olar ki, riski iki əlamətlə səciyyələndirmək olar. Bunlardan biri ehtimal, digəri isə riskin baş verməsinin təsadüfi xarakter daşmasıdır. Ehtimal hər şeydən əvvəl hər hansı bir hadisənin baş verməsinin mümkünlüyü deməkdir. Təsadüfi risk dedikdə isə onun nə vaxt baş verəcəyini heç kim bilmir və buna görə də onun haqqında hər cür ehtimala qarşı tədbir görmək lazımdır. Ehtimal və təsadüfilik olmadıqda ümumi qaydaya görə sığorta münasibətləri də ola bilməz. Təsadüfilik və ehtimal kəmiyyət ifadəsinə malikdir. Burada söhbət ondan gedir ki, sığorta hadisəsinin sığortaçının üzərinə götürdüyü nəticəsinə görə göstərilən xidmətin dəyərinin ekvivalenti sığortaçının ödəyə biləcəyi məbləğin ən yüksək həddi ilə müəyyən edilir. Bununla əlaqədar olaraq sığortaçı sığorta müqaviləsinin bağlanması və onun konkret şərtləri məsələsinə həll edərkən sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalının müəyyən edilməsi üçün bir tərəfdən böyük əhəmiyyətə malik olan məlumatlara , digər tərəfdən isə mümkün olan ziyanın həcmi haqqında məlumatlara malik olmalıdır. Bu məlumatları sığortaçıya sığortalı verməlidir.(Bununla bağlı digər məsələləri Mülki Məcəlləyə istinad etməklə həll etmək olar)

Sığorta riskinin həcmi müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən vəziyyətin qiymətləndirilməsi də zəruridir. Əmlakın sığortalanması müqavilələrində sığorta risklərinin həcmi qiymətləndirilməsi üçün onun dəyərinin müəyyən olunması xüsusi rol oynayır . Ona görə ki , sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalıya dəyən mümkün olan ziyanın həcmi və sığortaçının yerinə yetirəcəyi vəzifə xeyli dərəcədə məhz bundan asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq Mülki Məcəllədə əmlakın sığortalanması müqaviləsi bağlanarkən sığortaçıya sığortalanan əmlaka baxış keçirmək , zəruri olduqda isə hətta ekspertizadan keçirmək hüququ verilmişdir. Şəxsi sığortalanma müqaviləsində isə bir qayda olaraq qabaqcadan müəyyən edilmiş mütləq məbləğin ödənilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman başqa bir göstərici – sığortalının faktiki sağlamlıq vəziyyətinin nəzərə alınması da şəxsi sığortalanmada həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Müvafiq sığorta növlərinə xas olan risk qanunla , yaxud da digər qanunvericilik aktlarında və ya sığortalanma ilə əlaqədar müvafiq qaydalarda (sığorta qaydalarında)müəyyən edilir. Orada sığorta riski hesab olunmayan hadisələr də göstərilir. Məsələn , sığorta şirkətlərinin birinin istifadə etdiyi maliyyə risklərinin sığortalanması qaydalarında sığorta riski kimi təbii fəlakət nəticəsində - yangın ,

qazın partlaması , qızdırıcı, su kəməri , yanğın əleyhinə və kanalizasiya sistemlərində qəza baş verdikdə , görünməmiş xərclər, və i.a.- ziyan dəyəri göstərilir. Bununla birlikdə , bu qaydalarda xüsusi olaraq qeyd edilir ki, hərbi fəaliyyətin , terror əməliyyatlarının , radiaktiv zədələnmələrin nəticələri sığortalanma ilə əhatə olunmur. Həmin sığorta şirkəti tərəfindən işlənilib hazırlanmış müəssisələrin əmlakının sığortalanması qaydalarında sığorta riskləri kimi yanğın , ildırım vurması , sığortalanan obyektin üstünə uçan aparatların düşməsi , buxar qazanlarının , qaz kəmərlərinin , aparatların , digər cihazların partlaması və s. nəticəsində əmlakın məhv olması, yaxud da zədələnməsi müəyyən edilmişdir.

Əmək sığortası müqaviləsi bağlayarkən sığortaçı sığortalanan predmetə baxış keçirmək, fiziki və texniki xüsusiyyətlərini müxtəlif vasitələrlə təyin etməklə sxem və cizgilər tərtib etməklə, foto və video çəkilişlər aparmaqla onu qiymətləndirmək, lazım gələndə isə onun həqiqi dəyərini müəyyən etmək məqsədilə “ Sığorta fəaliyyəti haqqında ” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərini nəzərə almaqla müstəqil ekspert təyin etmək hüququna malikdir. Sığortaçı sığortalanan əmlakı, həmçinin sığorta risklərini bilavasitə özü və ya “ Sığorta fəaliyyəti haqqında ” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərini nəzərə almaqla təyin etdiyi sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən müvafiq şəxs, yaxud müstəqil ekspert vasitəsilə qiymətləndirir. Şəxsi sığorta müqaviləsi bağlandıqda sığortaçı sığorta olunan şəxsin səhhətinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək məqsədilə onun sığorta müqaviləsinin şərtlərindən asılı olaraq öz hesabına və ya sığortalının hesabına müayinə olunmasını tələb edə bilər. Sığorta riskinin qiymətləndirilməsi üçün təyin olunan müstəqil ekspertlər və sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən şəxslər bununla bağlı sığortaçının malik olduğu bütün hüquqlardan istifadə edə bilərlər.

Müqavilə bağlanarkən tərəflərin, hər şeydən əvvəl sığortaçının nəzərə aldıkları risk sonradan dəyişdirilə bilər. Sığortalı bildirilmiş hallarla bağlı sığorta müqaviləsi bağlandıqdan sonra meydana çıxan bütün dəyişikliklər barədə sığortaçıya və ya sığortaçının adından çıxış edən sığorta vasitəçisinə məlumat verməlidir. Girov və lizinq münasibətlərinin şərti kimi tətbiq edilən sığorta müqavilələri üzrə bildirilmiş hallarla bağlı sonradan meydana çıxan dəyişikliklər barədə sığortaçıya və ya sığortaçının adından çıxış edən sığorta vasitəçisinə məlumat vermək həmin dəyişikliklərdən xəbərdar olan girovsaxlayan və ya lizinqverənin vəzifəsidir. Sığortaçının adından çıxış edən sığorta vasitəçisinin bildirilmiş hallarla bağlı sığorta müqaviləsi bağlandıqdan sonra meydana çıxan hər hansı dəyişiklik barədə məlumatlandırılması sığortaçının məlumatlandırılması hesab edilir. Bu qaydadan şəxsi sığorta zamanı da istifadə oluna bilər.

9.6. Risklərin ümumi təsnifləşdirilməsi

Həyatımızda baş verən müxtəlif vəziyyətlər riskin hər bir növünün qeyri-müəyyənliyinin mənbələrinin qeyd olunmasını zəruri edir. Aydın məsələdir ki, bu zaman problemin xırdalanmasına dair müxtəlif baxışlar çoxsaylı risk növlərindən istifadə edilməsinə gətirib çıxarır. Bundan başqa , risklərin təsnifləşdirilməsindəki çətinliklərin səbəblərini axtarmaq lazımdır. Beləliklə , risklərin təsnifləşdirilməsi seçilmiş nöqtəyi – nəzərdən bilavasitə asılıdır, bu və ya digər dərəcədə cəmiyyətdə mövcud olan risk haqqında təsəvvürləri özündə ehtiva edir ki, bu da riskin bir növündən digərinə keçirilməsinə gətirib çıxara bilər. Hazırda riskin təsnifləşdirilməsinin aşağıdakı prinsipləri təklif edilir [69. c.12-13]

Birincisi risklərin təsnifləşdirilməsi konkret məqsədə uyğun gəlməlidir. Risklərin qruplara paylanmasının həyata keçirilməsi əlamətləri təsnifləşdirmənin məqsədi ilə əlaqədar meyarları təmin etməlidir. Bu məqsədlər sığorta xidmətləri nomenklaturunun formalaşdırılması , bankda adekvat menecment üçün risklərdən qorunması metodlarının seçilməsi , möhtəkirlik imkanlarının təhlili , risklərin təbiətinin öyrənilməsi , nəticələrdən hüquqi müdafiə ola bilər.

İkincisi , təsnifləşdirmə sistemi yanaşma mövqeyindən aparılmalıdır. Sistemli yanaşma dedikdə , obyektlərin bir sistem kimi tədqiqinə əsaslanan (burada obyekt dedikdə , təsnifləşdirilən risklər nəzərdə tutulur)metodologiyanın istiqamətləri başa düşülür, başqa sözlə , qarşılıqlı əlaqədə olan elementlər çoxluğu kimi nəzərdən keçirilir. Təsnifləşdirilən risklərin strukturu müşahidə olunan

hadisələrin sistemli qarşılıqlı əlaqədə olduqlarını əks etdirir. Bu o deməkdir ki, nəzərdən keçirilən müxtəlif səviyyəli risklər bilavasitə bir qrupda birləşdirilməməlidir.

Üçüncüsü , bir qrupdakı riskli şərait eyni qaydada “xırdalanmalı” və təsnifləşdirmənin məqsədinə cavab verməlidir. Əlamətlərin dəqiqləşdirilməsi bir risk qrupu həddlərində məhdudlaşmalıdır, başqa sözlə , obrazlı ifadə ilə desək , zərurət olmadan risklərin sayını artırmaq lazım deyildir.

Dördüncüsü , eyni bir riskli vəziyyətdə bir neçə riskin olması ehtimalı olduğuna görə qeyri-müəyyənlik və risk anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Məsələn, bankın banklararası kredit formasında aldığı borc vəsaitindən digər bankın qiymətli kağızını satın alması eyni vaxtda bir neçə risklə- qiymət riski , valyuta riski, faiz riski, əldən çıxmış səmərə riski, qeyri-likvidlik riski, müflisləşmə (iflasa uğrama)riski və i.a. – müşayiət oluna bilər.

Beşincisi , riskin mənbəyi , obyektı , subyektı və s. nəzərə alınmalıdır.

Nəzərdən keçirilən prinsiplərə uyğun olaraq riskləri aşağıdakı meyarlarla (əsaslarla) təsnifləşdirmək olar :

- a) Başvermə vaxtına görə: keçmişdə qalmış , cari və perspektivdə baş verə biləcək risklər;
- b) Təzahür etmə səviyyəsindən asılı olaraq risklər az hiss olunan , mülayim hiss olunan və tam hiss olunan risklərə bölünür;
- c) Risklər meydana gəlmə mənbələrinə görə rəhbərin şəxsiyyəti ilə əlaqədar olan təsərrüfat risklərinə , həmçinin siyasi , iqtisadi , yaxud da təbii amillərlə və ya sair fors-majör hadisələrlə bağlı risklərə bölünür;
- d) Meydana gəlmə meyarından (əsasından) asılı olaraq qeyri-müəyyən (proqnozlaşdırılmayan) , subyektlərin davranışlarının müəyyən edilməsi mümkün olmayan , informasiyanın kifayət etməməsi və ya düzgün olmaması ilə əlaqədar olan risklər;
- e) Qərarların qəbul edilməsi səviyyəsinə görə global və yerli risklər bir-birindən fərqləndirilir;
- f) Riskin başvermə vaxtına görə daimi olaraq baş verməsi ehtimal olunan və qısamüddətli risklərə bölünür. Daim gözlənilən risklər fasiləsiz olaraq mövcud olur, hər an baş verməsi ehtimal edilir və konkret şəraitdən asılı olaraq yalnız onun səviyyəsi dəyişir;
- g) Maliyyə itkilərinin səviyyəsinə görə mümkün ola bilən (yol verilə bilən), təhlükəli və faciə doğuran risklərə bölünür.
- h) Risklər meydana gəlmə yerlərinə (sahələrinə) görə xarici və daxili risklərə bölünür. Xarici risklərin meydana gəlməsi mənbəyi təsərrüfat subyektlərinin təsir edə bilməyəcəkləri xarici mühitdir. Bu riskləri yalnız qabaqcadan görmək və öz fəaliyyətində nəzərə almaq olar. Daxili risklər isə konkret təşkilatların fəaliyyətindən asılı olan risklərdir. Bu risklərin mənbəyi subyektin özü hesab edilir. Bu risklər aktivlərin səmərəli olmayan quruluşu, rəhbər işçilərin səriştəsizliyi , maliyyə vəziyyətinin qeyri-sabitliyi və digər amillərlə əlaqədar olaraq meydana çıxmaqla əlaqədar risklərdir. Daxili risklərin mənfi nəticələrini onları daha səmərəli idarə etməklə xeyli azaltmaq olar. Beləliklə , sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar risklərin ümumi səviyyəsinin aşağı salınmasına məhz daxili risklər hesabına nail oluna bilər;
- i) Risklər qabaqcadan müəyyən olunması imkanlarına görə proqnozlaşdırılan və proqnozlaşdırılmayan risklərə bölünür.
- j) Riskləri əmələgəlmə səbəblərinə görə aşağıdakı növlərə ayırmaq olar:
  - a) sosial hüquqi risklər . Bu risklər “oyun qaydaları ”- vergi tutma, siyasi şərait, qanunvericiliklə verilən təminatlar – sabit olmadıqda meydana çıxır;
  - b) inflyasiya ilə əlaqədar olan risklər. Bu risklər onunla əlaqədardır ki, inflyasiyaların sürətinə görə əhalinin investisiyalar üzrə gəlirlərinin artım sürətini qabaqlayır;
  - c) bazar riskləri . Bu risklər tələbin aşağı düşməsi nəticəsində meydana çıxır. Məsələn , bir investisiya obyektı olan hər hansı bir qiymətli kağıza olan tələb azaldıqda belə bir risk meydana çıxır;
  - ç) əməliyyat riski. Bu risklər informasiya sistemində , yaxud da kompüter texnikasının işində pozulmalar olduqda baş verir;
  - d) funksional risklər . Bu risklər qiymətli kağızlar portfelinin formalaşdırılması və ya idarə olunmasında buraxılan səhvlərlə əlaqədar olaraq meydana çıxır;

- e) selektiv risk . Bu , kapital qoyuluşunun növünün düzgün seçilməməsi ilə əlaqədar meydana çıxıb bilər;
- j) likvidliklə əlaqədar olan risklər . Bu risklər investisiya olunmuş vəsaitin itkisiz sərbəstləşdirilməsi mümkün olmadığı hallarda meydana çıxıb bilər.

9.7. Sığorta riskləri və onların təsnifləşdirilməsi

Sığorta riskləri dedikdə , ziyan vuran (sığorta riskləri üzrə) yaxud da gəlir gətirən (əmanətlərin , sığortalanması üzrə) gözlənilən əlverişli və ya əlverişsiz hadisələr nəzərdə tutulur. Təsnifləşdirmə üçün əsas götürülən meyarlardan asılı olaraq xalis və möhtəkirlilik xarakteri daşıyan ; sığorta və qeyri- sığorta; əlverişli və əlverişsiz ; sığortaçının texniki riskləri və s. risklər bir-birindən fərqləndirilir.

- 1) Risklər mümkün olan iqtisadi nəticələrindən asılı olaraq iki əsas qrupa bölünür: a) xalis risklər; b) möhtəkirlilik xarakteri daşıyan risklər. Xalis risklər mənfi və ya sıfırla bitən iqtisadi nəticənin (kortəbii hadisələr , təbii, texnogen , ekoloji risklər) əldə edilməsi imkanlarını müəyyən edir. Möhtəkirlilik xarakteri daşıyan risklər hər üç iqtisadi nəticənin – mənfi, sıfırla bitən və müsbət (kommersiya risklərinin tərkib hissəsi olan maliyyə riskləri)nəticələr əldə olunmasına imkan verir.
- 2) Sığortalanmalı olmaq imkanlarına görə risklər sığortalanan və sığortalanmayan riskləri başqa sözlə , sığortalanmalı olmayan və deməli , sığorta müqavilələrinə daxil edilməyən risklərə bölünür. Lakin risklərin çoxunu sığortalamaq olar. Sığorta risklərinin siyahısı sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məsuliyyətinin həcmi təşkil edir və bu, müqavilənin sığorta məbləğinin köməyi ilə ifadə olunur;
- 3) Təhlükəlilik mənbəyindən asılı olaraq risklər iki yerə bölünür: a) təbiətin kortəbii qüvvələri ilə əlaqədar olan risklər; b) insanların məqsədyönlü təsiri nəticəsində meydana çıxan risklər. Birinci qrup risklərə zəlzələ, daşqın , sel, sunami və s. aiddir. İnsanların məqsədyönlü təsiri ilə əlaqədar olan risklərə oğurluq, talançılıq, vandalizm əməliyyatları və insanlığa zidd digər hərəkətləri misal göstərmək olar.
- 4) Risklər sığortaçının məsuliyyət dərəcəsinə görə iki yerə bölünür: a) fərdi risklər; b) universal risklər. Fərdi risklərə ən qiymətli təsviri incəsənət əsərlərinin bir yerdən başqa yerə aparılması zamanı onlara qarşı törədilən vandalizm (vəhşilik) hallarını , universal risklərə isə əmlakın dağılması və ya oğurlanması hallarını misal göstərmək olar.
- 5) Spesifik risklər – anomal , faciəli, iri miqyaslı –xüsusi qrupu təşkil edir.

Anomal (qeyri-normal) risklərə sığorta toplusunun bu və ya digər qrupuna aid etməyə imkan verməyən riskləri aid etmək olar. Anomal risklər normal risklərdən yüksək və aşağı ola bilər. Normal riskdən aşağı olan anomal risklər sığortaçı üçün sərfəlidir, çünki sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan şərtləri “örtmək” imkanı əldə edir. Normal, riskdən yuxarı olan risklər isə sığortaçı üçün həmişə sərfəli olmur və müqavilədəki şərtlərin “örtülməsi” üçün sərfəli deyil.

Özü ilə faciə gətirən risklər sığortalanmış çoxsaylı obyektləri və ya sığortalıları əhatə edən qrupu əmələ gətirir. Bu risklər çox böyük həcmdə ziyan vurmaq qabiliyyətinə malik olurlar. Bu risklər təbiətin kortəbii qüvvələrinin və insanların iqtisadi nemətlərin istehsalı prosesində üzləşdikləri hadisələrin (məsələn , ABŞ –da enerji blokunda qəza baş verməsi)təsiri ilə əlaqədardır.

İri miqyaslı risklər , çox böyük itkilərə səbəb olan risklərdir. Bu risklərin vurduğu ziyanı sığortaçı təkbəşinə ödəyə bilməz. Bu böyük məbləğdə maliyyə vəsaitinin lazım olması ilə əlaqədardır. Bu zaman dünya bazarı səviyyəsinə çıxmaq lazım gəlir.

- 6) Sığortaçının işində obyektiv və subyektiv risklərin müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Obyektiv risklər özünə təbiətin nəzarət olunmayan qüvvələrinin və digər hadisələrin sığorta obyektlərinə ziyan vurucu təsir etməsində göstərir. Subyektiv risklər isə gerşəkliyə obyektiv yanaşılmasının inkar olunması və ya təhrif edilməsinə əsaslanır, insanların iradəsi və şüurundan asılıdır.

- 7) Ekoloji risklər . Bu risklər insanlar tərəfindən iqtisadi nemətlərin yaradılması prosesində ətraf mühitin çirkləndirilməsi ilə əlaqədardır. Bu risklər bir qayda olaraq sığortaçının məsuliyyətinə aid edilmir. Bununla birlikdə ekoloji risklərlə şərtlənən müəyyən sığorta mənafeləri , bu mənafeələrə cavab verən müstəqil sığorta növünün yaradılmasına gətirib çıxarmışdır;
- 8) Nəqliyyat riskləri . Bu risklər “kasko” və “karqo”risklərinə bölünür. Kasko nəqliyyat riski dedikdə , hava , dəniz və çay gəmilərinin , dəmir yolunda dəmir yolu nəqliyyatının, avtomobillərin hərəkətdə və təmirdə olduqları , bir yerdə dayandıqları zaman sığortalanması başa düşülür. Karqo nəqliyyat riski dedikdə isə hava, dəniz, çay, dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatı ilə daşınan yüklərin sığortalanması nəzərdə tutulur;
- 9) Siyasi risklər .Bu risklər beynəlxalq hüquq normaları , baxımından , xarici dövlətlərin hökumətlərinin ayrıca bir suveren dövlətə qarşı münasibətdə həyata keçirdikləri tədbir yaxud da aksiyaların müqabilində hüquqa zidd fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədardır. Bu risklərə aşağıdakılar aiddir:
- hərbi təcavüz , inqilab, ölkədə daxili siyasi şəraitin kəskinləşməsi , əmtəə və müəssisələrin milliləşdirilməsi , müsadirə olunması , yeni hökumətin əvvəlki hökumət tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən imtina etməsi ilə əlaqədar embarqo qoyulması nəticəsində təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyü;
  - fövqəladə vəziyyətin (tətil hərəkəti , müharibənin başlanması və i.a.)baş verməsi ilə əlaqədar müəyyən müddətdə xarici borcun müddətinin uzaldılması;
  - vergi qanunvericiliyində əlverişli olmayan dəyişikliklərin edilməsi;
  - milli valyutanın hesablaşma aparılan valyutalara mübadiləsinin qadağan olunması və ya məhdudiyətlər qoyulması . Bu zaman ixracatçılar qarşısında məhdud tətbiq dairəsi olan milli valyuta ilə yerinə yetirilə bilər;
- 10) Texniki risklər . bu risklər maşın və avadanlıqların qəflətən sıradan çıxması , yaxud da istehsal texnologiyasındakı çatışmazlıqlar baş verdikdə qəzalar formasında təzahür edir. Texniki risklərin sığortalanmasında əsas problem qəzaların baş verməsinin tezliyinin və bunun nəticəsində dəymiş ziyanın qiymətləndirilməsi üsuludur. Texniki risklər universal xarakter daşıyır, başqa sözlə , obyektə ziyan vura bilən çoxsaylı səbəblərdən müdafiə edir. Belə səbəblər isə idarəetmədə, quraşdırmada, texnologiyada pozuntuların baş verməsində , işdə ehtiyatsızlıqda və s. hallarda xətalara yol verilməsi ola bilər. Beləliklə , texniki risklər əmlaka , insanların həyatına və sağlamlığına ziyan vura , maliyyə itkilərinə gətirib çıxara bilər və s.
- Əsas və dövriyyə fondlarının zahiri görünüşünə uyğun olaraq texniki risklər aşağıdakı növlərə bölünür:
- maşın və avadanlıqlarla əlaqədar sənaye riskləri;
  - bina, qurğu, ötürücü cihazlarla əlaqədar tikinti(tikinti-quraşdırma)riskləri;
  - cihazlar , hesablama texnikası, rabitə vasitələri ilə əlaqədar elektromexaniki risklər;
  - nəqliyyat vasitələri (kasko, yüklər, məsuliyyət)ilə əlaqədar nəqliyyat riskləri;
  - heyvanların və bitkilərin xəstəlikləri, mal-qaranın məcburi kəsilməsi, məhsulun xarab olması və s. əlaqədar olan risklər.
- 11) Mülki məsuliyyət riskləri. Bu risklər , məsələn , yüksək təhlükə mənbəyinin (avtomobil, dəmir yolu, hava və dəniz nəqliyyatı, bir sıra kimya istehsalatları)olması nəticəsində dəymiş ziyanla əlaqədar fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni iddiaları ilə bağlıdır. Belə yüksək təhlükə mənbəyinə malik olan fiziki və hüquqi şəxslər üçüncü şəxs qarşısında özlərinin mülkü məsuliyyətlərini sığortalada , başqa sözlə, əmlaka dəyən ziyanın sığortaçı tərəfindən üçüncü şəxsə ödənilməsi vəzifəsini ona “ötürə” bilər.
- 12) Kommersiya riskləri maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində itki ilə üzləşmək təhlükəsi deməkdir. Onlar nəticələrin kommersiya sövdələşmələrindən asılılığın qeyri- müəyyənliyini göstərir . Kommersiya riskləri quruluş əlamətinə görə əmlak , istehsal , ticarət və maliyyə risklərinə bölünür.
- Əmlak riskləri sahibkarın oğurlanma , məsuliyyətsizlik , texniki və ya texnoloji sistemlərdə gərginliyin həddən artıq olması və sair səbəblər üzündən əmlakın itirilməsi ehtimalı ilə

əlaqədardır.

İstehsal riskləri dedikdə, müxtəlif amillərin, hər şeydən əvvəl əsas və dövriyyə fondlarının (avadanlıqlar, xammallar, nəqliyyat vasitələri və i.a.)məhv olması və ya zədələnməsi ilə əlaqədar istehsalın dayanması nəticəsində ziyan dəyməsi , habelə istehsalata yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə əlaqədar olan risklər daxildir.

Ticarət riskləri ödənişlərin (tədiyələrin)ləngidilməsi, əmtələrin yüklənməsi zamanı ödənişdən imtina olunması, əmtələrin göndərilməməsi ilə əlaqədar olan risklərdir.

13) Maliyyə riskləri. Bu risklər maliyyə resurslarının itirilməsi ehtimalı ilə əlaqədardır. Bu risklər iki növə ayrılır:

a) Pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə - inflyasiya , deflyasiya , valyuta riskləri , likvidlik riskləri və i.a.- əlaqədar olan risklər . İnflyasiya riski o deməkdir ki, inflyasiyanın səviyyəsi yüksəldikdə real alıcılıq qabiliyyəti baxımından əldə edilən pul gəlirləri daha tez qiymətdən düşür. Bu zaman sahibkar real itkilərlə üzləşir. Deflyasiya riski o deməkdir ki, deflyasiya artdıqda qiymətlərin səviyyəsi aşağı düşür, sahibkarlığın iqtisadi şəraiti pisləşir, gəlirləri azalır. Valyuta riski bir xarici valyutanın məzənnəsinin başqa bir xarici valyutanın məzənnəsinə olan nisbətinin dəyişməsi , xarici iqtisadi kredit və digər valyuta əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar olaraq valyuta itkisi təhlükəsinin olması deməkdir. Likvidlik riski qiymətli kağızların və ya digər əmtələrin reallaşdırılması zamanı onların keyfiyyətinin və istehsal dəyərinin dəyişməsi ilə itkinin baş verməsinin mümkünlüyü ilə əlaqədardır;

b) Kapital qoyuluşu ilə əlaqədar olan risklər (investisiya riskləri) aşağıdakı növlərə bölünür: İtirilmiş səmərə riski, gəlirin azalması , birbaşa maliyyə itkiləri . İtirilmiş səmərə riski hər hansı bir tədbirin həyata keçirilməsi nəticəsində əlavə maliyyə vəsaitinin əldə edilməməsi (əlavə mənfəətin itirilməsi)deməkdir. Gəlirin azalması riski portfel investisiyaları , əmanətlər və kreditlər üzrə faiz və dividendlərin həcmnin azalması nəticəsində baş verə bilər. Birbaşa maliyyə itkiləri riskləri aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- birja riskləri . Bu birja sövdələşmələrində itkinin baş verə biləcəyi təhlükəsi ilə (kommersiya sövdələşmələri üzrə tədiyələrin ödənilməməsi riski, broker firmalarının komissiyon haqqını ödəməmələri ilə əlaqədar risklər və i.a.)əlaqədardır.
- selektiv risklər. Bunlara kapital qoyuluşu üçün sahələrin, investisiyalaşdırma üçün qiymətli kağız növlərinin düzgün seçilməməsi ilə əlaqədar meydana çıxan riskləri misal göstərmək olar.
- müflisləşmə riski. Bu risk çox təhlükəlidir. Çünki bu risk sahibkarın öz xüsusi kapitalını - tamamilə itirməsinə, üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirə bilməməsinə səbəb ola bilər.

Aktuar risklərin öyrənilməsinə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatın təhlili sığorta riskləri ilə əlaqədar aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

- 1) Təsadüfi əlverişli və əlverişsiz hadisələrin müəyyən ehtimalla proqnozlaşdırılması mümkündür;
- 2) Risk gözlənilən ziyan və gəlir kimi sığorta təşkilatları tərəfindən idarə oluna bilər;
- 3) Sığorta riskləri dəyərcə iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilə bilər;
- 4) Sığortalanmağa qəbul olunan risklərin dəyəri onu qəbul edən sığorta şirkətinin xüsusi kapitalı, cari mükafatları (haqları , netto-dərəcə üzrə), sığorta ehtiyatları , sığorta və qeyri-sığorta əməliyyatlarından əldə edilən mənfəət hesabına onun daxili maliyyə imkanlarına uyğun gəlməlidir;
- 5) Risklərin dəyəri onu qəbul edən sığorta şirkətinin daxili maliyyə imkanlarından çox olduqda, onlar yalnız bir neçə sığortaçı şirkətlər arasında paylandıqda sığorta riskləri hesab olunur;
- 6) Risk mümkün olan və ya təsadüfi hadisə kimi sığortaçının məsuliyyətinə daxil edilir və sığortalının iradəsi , yaxud da fikri ilə əlaqədar olmamalıdır;
- 7) Sığorta hadisəsinin həcmi faciəli həddə olmamalıdır, lakin buna baxmayaraq sığortalının əmlak mənafeələrinə toxunmalıdır;
- 8) Riskin kommersiya sığortası sahəsinə transferti hər iki tərəf üçün sığorta müqaviləsi üzrə səmərənin xərcdən üstün olması prinsipini təmin etməlidir, başqa sözlə, həm sığortalı, həm də sığortaçı üçün faydalı olmalıdır;
- 9) Sığortalanmaya qəbul edilən risk sığortaçı üçün münasib, tarazlıq gözlənilməklə rentabelli olmalıdır;

10) Sığorta riskinin həyata keçirilməsinin nəticələri sığortalı üçün faciəli ola bilər. Lakin bu, sığortaçı üçün faciəli olmamalıdır.

Hər bir sığorta növü üçün sığortalanan risklər , sığorta məbləği, sığorta dəyəri, sığorta ehtiyatı, sığorta münasibətlərinin xüsusi formaları , hadisənin baş verdiyi yer və vaxt, sığorta haqqının (mükafatının)müəyyən edilməsi və onların ödənilməsi metodları, məsuliyyətdən azad olunması şərtləri və mübahisəli məsələlərin həll edilməsi qaydaları müəyyən olunur.

FƏSİL X

MÜƏSSİSƏLƏRİN ƏMLAK MƏNAFELƏRİNİN SİĞORTASI

10.1. Müəssisələrin əmlak mənafeələrinin sığortası, onun iqtisadi mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu

Əmlak sığortası dedikdə , sığorta xidməti ilə əlaqədar sığorta olunanla sığorta edən arasında meydana çıxan münasibətlər sistemi nəzərdə tutulur. Bu zaman sığorta münasibətlərinin obyektini kimi əmlakın müxtəlif növləri götürülür. Onun iqtisadi təyinatı sığorta hadisəsi nəticəsində dəyən zərərin ödənilməsindən , əmlaka sahiblik , ondan istifadə etmə və ona sərəncam vermə ilə əlaqədar əmlak məsələlərinin müdafiə edilməsindən ibarətdir . Burada sığortalılar həm fiziki , həm də hüquqi şəxslər ola bilər. Əmlakın sığortalanması sığortanın başlıca tərkib hissələrindən biridir. Təcrübədə əmlak sığortasına şəxsi və məsuliyyət sığortası ilə əlaqədar olmayan istənilən sığortanı aid etmək olar (Xarici ölkələrdə məsuliyyət sığortası da əmlak sığortasına aid edilir.)

Əmlak dedikdə , yalnız hər hansı bir konkret predmet (televizor , tozсорan, paltar və i.a.) deyil , həm də predmetlər, məmulatlar qrupu , habelə nəqliyyat vasitələri , yüklər , dövlətin və vətəndaşların mülkiyyəti, maliyyə riskləri və.s. nəzərdə tutulur.

Hüquqi şəxslərin əmlakının sığortalanması fiziki şəxslərin əmlakının sığortalanmasına nisbətən daha sürətlə inkişaf edir. Hazırda könüllü sığorta növləri üzrə toplanan sığorta haqlarının yarısından çoxu hüquqi şəxslərin sığortalanmasının payına düşür. Həm də hüquqi şəxslərin ayrı-ayrı əmlak növlərinin sığortalanmasının özü də qeyr-bərabər inkişaf edir. Daha böyük sığorta müdafiəsi hava və su nəqliyyatında , habelə kosmonavtikada özünü göstərir. Bu , xeyli dərəcədə həmin sahələrdə fəaliyyətin xarici investorlarla əməkdaşlıq əsasında qurulması ilə əlaqədardır. Çünki daxildə fəaliyyət göstərən strukturlar xarici investorlar, tərəfdaşlar , sifarişçilərlə əlaqə yaratdıqda nəqliyyat daşımaları müxtəlif ölkələrin ərazilərindən keçir və bu da biznesin hüquq normaları əsasında sığortalanmasını zəruri edir.

Hüquqi şəxslərin əmlakının sığortalanmasının inkişaf etdirilməsinin prioritet vəzifələrindən biri ümumdövlət əhəmiyyətli iri sənaye , nəqliyyat , energetika və digər obyektlərin sığorta olunmasıdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında bu bölmənin ayrı-ayrı müəssisələrində sığorta təminatının səviyyəsi , bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir. Böyük maliyyə imkanları olan şirkətlər özlərinin xüsusi sığorta təşkilatlarını yaradırlar ki, onlar da öz növbələrində həmin şirkətlərin sığorta müdafiəsini təmin edirlər . Yerdə qalan müəssisələr , xüsusilə də fəaliyyətləri xarici bizneslə bağlı olmayan müəssisələr bir çox hallarda vəsaitə qənaət etmək məqsədilə sığortalanmadan ya istifadə etmir, yaxud da çox az hallarda istifadə edirlər. Ölkəmizdə sığortaçıların imkanlarını məhdudlaşdıran ciddi problem onların əlində olan kapitalın azlığıdır.

Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, müəssisə və təşkilatların sığortadan istifadə etmələrinin stimullaşdırılmasının ən mühüm vasitələrindən biri onların ödədikləri sığorta haqlarını məhsulların istehsal xərclərinə daxil etməklə imkanlarının genişləndirilməsindən ibarətdir. Lakin müəssisələrin ödədikləri bütün sığorta haqlarının məhsulların maya dəyərinə daxil edilməsi məqsədəuyğun deyildir. Çünki bu , sığortadan vergi bazasının aşağı salınması üçün istifadə edilməsi təcrübəsinin genişlənməsinə gətirib çıxara bilər. Əmlakın sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin səviyyəsini xarakterizə edən məlumatları təhlil edərkən aydın olur ki, ölkəmizdə sığortanın bu növü üzrə sığorta tarifləri olduqca yüksək müəyyən edilmişdir.

Belə bir şəraitdə məhsulun maya dəyərinə yalnız müəssisələrin əmlakının real dəyərində və sığorta tarifləri nəzərə alınmaqla hesablanan sığorta haqlarının daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı.

Ölkədə özəlləşdirmənin aparılmasına baxmayaraq dövlət yenə də böyük məbləğdə maddi qiymətliyə sahib olan ən böyük mülkiyyətçidir. (Azərbaycan Respublikasının torpaq fondu 8641506 hektardır, onun 57%-i – 4919138 hektarı dövlət mülkiyyətində; 23,7%-i - 2051378 hektarı bələdiyyə mülkiyyətində və 19,3%-i isə - 1670990 hektarı xüsusi mülkiyyətdədir.) [5] Bununla əlaqədar olaraq dövlət mülkiyyətindən səmərəli istifadə olunması ilə bağlı məsələlər həll edilərkən onun sığortalanması da bu prosesdə xüsusi yer tutmalıdır. Dövlət müəssisə və

təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar olaraq risklərin sığortası proqramının qəbul edilməsi problemi də olduqca aktualdır. Bu məqsədlə sığortanın həyata keçirilməsi prinsiplərini, subyektlərini, obyektlərini və sığorta risklərini, sığortaçıları müəyyən etmək lazımdır. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin əmlakının sığortalanmasının da yaxşı perspektivləri vardır.

10.2. Əmlakın sığortalanması. Sığortanın obyektləri . Sığorta dəyəri və sığorta məbləği

Əmlak dedikdə, fiziki və ya hüquqi şəxslərin mülkiyyətində, yaxud da istifadəsində olan şeylərin və maddi qiymətlərin toplusu nəzərdə tutulur. Daşınan və daşınmaz, vətəndaşların, sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əmlakını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Daşınmaz əmlak dedikdə, yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan əmlak növləri nəzərdə tutulur. Bunlara torpaq sahələri, onun üzərində inşa olunmuş tikililər, binalar və i.a. aiddir. Daşınan əmlaka isə bir yerdən başqa bir yerə daşınması mümkün olan şeylər daxildir. Daşınan əmlak üçün sövdələşmələrin aparılmasının daha sadə qaydası müəyyən edilmişdir.

Müəssisələrin əmlak sığortası aşağıdakı növlərə bölünür:

- dövlət müəssisələrinin (təşkilatlarının, birliklərinin) əmlakı;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əmlakı;
- kooperativ və ictimai təşkilatların mülkiyyəti;
- xüsusi şəxslərə və təşkilatlara icarəyə verilmiş, yaxud da digər məqsədlər üçün istifadə olunan dövlət tikililəri;
- dini təşkilatların əmlakı;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən xarici hüquqi və fiziki şəxslərin, habelə Azərbaycanın xarici ölkələrdə olan fiziki və hüquqi şəxslərinin əmlakı.

Azərbaycan Respublikasında adları çəkilən bu sığorta növləri demək olar ki, könüllü formada həyata keçirilir.

Sənaye müəssisələrində aşağıdakılar sığortalanır:

- müəssisə və təşkilatlara məxsus olan binalar, tikililər, başa çatmamış əsaslı tikinti obyektləri, nəqliyyat vasitələri, maşınlar, avadanlıqlar, inventarlar, əmtəə-material qiymətliləri və digər əmlak növləri;
- təşkilatlar tərəfindən saxlamaq, emal və təmir etmək, daşınmaq üçün qəbul edilmiş əmlak ;

Başqa müəssisə və təşkilatlara icarəyə verilmiş əmlak xüsusi əmlakdan ayrılıqda sığortalana bilər. Əmlakın sığortalanması qaydalarına görə özlərinin xüsusi əmlakları üzrə əsas müqavilə, alınmış, qəbul edilmiş əmlak üzrə isə əlavə müqavilə bağlaya bilərlər.

Torpaq bəndlər (dambalar) və torpaqdan düzəldilən digər qurğular, sədlər – bəndlər (onlar müəssisənin bir hissəsi deyildirsə), sututarlar, su quyuları, silos quyuları, körpülər, səkilər, asfalt döşənmiş və körpülü yollar, avtonəqliyyatın saxlanması üçün meydançalar, irriqasiya və meliorasiya qurğuları sığortalanmaya cəlb edilmir.

Kənd təsərrüfatında, əslində əsas və dövrüyyə fondlarının bütün növləri – binalar, tikililər, kənd təsərrüfatı texnikası, nəqliyyat vasitələri, avadanlıqlar, məhsullar, əmtəələr və digər əmlak növləri – sığortalanır. Dini təşkilatların istifadə etdikləri maddi qiymətlilər onların hüquqi statuslarına görə iki qrupa bölünür. Birinci qrupa dini təşkilatlara icarəyə (istifadəyə) verilmiş dövlətə məxsus bina və tikililər (qurğular) aiddir. İkinci qrupa dini təşkilatların mülkiyyət hüququ olan əmlak növləri – öz vəsaitləri hesabına əldə etdikləri və yaratdıqları, vətəndaşların və ya təşkilatların ianələri, dövlət tərəfindən verilən əmlaklar daxildir. Bütün bunların hamısı könüllü sığortanın obyektləridir. Sığorta müqavilələri qeydiyyatdan keçirilmiş dini təşkilatlar, mərkəzlər və idarələrlə bağlana bilər.

Vətəndaşların və təsərrüfat subyektlərinin əmlak mənafevləri əmlak zədələndikdə

(dağıldıqda),məhv olduqda , xarab olduqda , subasmalara məruz qaldıqda , oğurlandıqda və s. hallarda meydana çıxır. Lakin göstərilən əmlak mənafeləri onlar qabaqcadan düşünülmüş xarakter daşmadıqda , yəni təsadüf nəticəsində baş verdikdə sığorta müdafiəsi tətbiq olunur. Əmlakın sığortalanması yanğın , ildırım vurması , partlayış , zəlzələ , torpaq çökməsi və sürüşməsi , qasırğa , dolu düşməsi , leysan yağış yağması , yeraltı suların fəaliyyəti, sel gəlməsi , qəzalar, çovğun və i.a. nəticəsində dəyən zərərin ödənilməsi məqsədilə həyata keçirilir.Zədələnmə dedikdə , əmlakın elə bir vəziyyəti nəzərdə tutulur ki, o, təmir olunmaq yolu ilə bərpa edilə və yenidən istifadə oluna bilər. Əmlakın məhv olması dedikdə , onun istifadə üçün yararsız vəziyyətə düşməsi , istifadədən çıxması nəzərdə tutulur. Əmlakın oğurlanması hamıya məlumdur.Bunun nəticəsində əmlak istifadədən çıxmış olur. Çünki əmlakın sonrakı taleyi onun sökülməsi , dağıdılması , hissələrinin satılması və.s. ilə nəticələnir.

Əmlak sığortalanarkən müəyyən olunan konkret sığorta halları , sığorta riskinin xarakteri ilə müəyyən edilir. Lakin yalnız bir faktın (əmlakın zədələnməsi, məhv olması, oğurlanması) mövcudluğu sığorta məbləğinin ödənilməsi üçün sığortaçının öhdəliyinin və sığortalının bu məbləği tələb etməsi hüququnun meydana gəlməsi üçün kifayət deyildir.Bunun üçün həm də əmlakın zədələnməsi, məhv olması , oğurlanması müəyyən bir hüquqi və iqtisadi nəticələrin ortada olması vacibdir. Sığorta olunmada əsas nəticə isə dəyən zərər və ya itki olur.

Sığorta hadisəsi nəticəsində sığortalıya ziyan dəymədikdə , başqa sözlə , onun əmlak mənafeləri pozulmadıqda sığorta məbləğinin ödənilməsi üçün heç bir əsas olmur. Sığortaçı və sığortalı müqavilə bağlayarkən qabaqcadan ziyan dəyməsinə gətirib çıxara biləcək vəziyyəti müəyyən edirlər.

Hər hansı bir iddiaya görə dəyən zərərin qiymətləndirilməsinin əsas qaydası qiymətin müəyyən edilməsi yox , sığorta halı baş verdiyi məqamda və yerdə zədələnməmiş əmlakın dəyərinin müəyyənləşdirilməsi olduqca mühüm məsələdir.

Şəhadətnamə qüvvədə olduğu müddətdə əmlakın dəyəri artdığı hallarda sığortalı artan dəyər nəzərə alınmaqla ödəniş tələb etmək hüququna malik olur . Dəyən zərəre görə gələcəkdə əldə edilməsi iddia olunan gəlir , yaxud da ondan irəli gələn digər iddialar nəzərə alınmır. Mənəvi xərclər də ödəniş məbləğinə daxil edilmir.

Müəssisələrə, təşkilatlara, birliklərə məxsus olan əmlakın sığortalanması aşağıdakı qiymətləndirmələrə əsaslanır:

- əsas fondlar –məhv olarkən onların bərpa dəyərindən yüksək olmamaqla ən yüksək balans dəyəri;
- dövriyyə fondları – orta bazar, buraxılış qiymətləri və öz istehsalındakı mövcud qiymətlərlə faktiki maya dəyəri;
- başa çatmamış tikinti – sığorta hadisəsi məqamında (anında)faktiki sərf edilmiş maddi və əmək məsrəfləri həcmində;
- istehsal və ya emal prosesində olan məhsullar – təsdiq olunmuş qiymətlər , normalar və qiymətləndirmələr əsas götürülməklə sığorta anında (məqamında)sərf edilmiş xammal , material və əmək məsrəflərinin dəyəri həcmində .

Müəssisə əmlakını onun tam dəyərində və dəyərinin müəyyən faizində sığortalatdıra bilər. Tam dəyərində olmayan sığortalanmada bütün obyektlər onların yuxarıda göstərilən qiymətləndirmələri əsas götürməklə eyni faiz dərəcəsi ilə sığortalanmış hesab olunur.

İşlərin yerinə yetirilməsi və xidmətlərin göstərilməsi üçün qəbul edilmiş əmlakın (təmir, daşınma və saxlanma məqsədləri üçün və i.a.) sığortalanması zamanı dəyərindən aşağı sığorta təminatına qəbul edilmir. O, qəbul olunarkən sənədlərdə göstərilmiş dəyəri həcmində sığortalanmış hesab edilir. Lakin bu dəyər köhnəlmə çıxılmaqla həqiqi dəyərindən yüksək olmamalıdır.

Əmlakın sığortalının arzusu ilə müəyyən edilmiş tam dəyəri, yaxud da onun bir hissəsi bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq ümumi sığorta məbləğini təşkil edir. Həm mövcud olan , həm də müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə daxil olan əmlak həmin sığorta məbləği həddlərində (həm əsas, həm də əlavə müqavilə üzrə)sığortalanmış hesab edilir. Sığortaçı əmlakın dəyərinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta məbləğini artırma bilər. Təbii fəlakət , bədbəxt hadisələr və qəzaların tikililərə və digər əmlaka vurduqları ziyanın və onun zərərçəkənlərə ödənilməsinin

müəyyən edilməsi sığorta təşkilatlarının ən mürəkkəb və məsuliyyətli işlərindən biridir.

Ziyanın və sığorta ödənişlərinin müəyyən edilməsi metodikası sığorta olunan əmlakın növündən (tikili , nəqliyyat vasitəsi, əmtəə, məhsul və i.a.), təbii fəlakətdən (yanğın , subasmalar, zəlzələ və i.a.), qəza , yaxud da bədbəxt hadisədən sığortalının kim olmasından (dövlət, kənd təsərrüfatı müəssisələri , fərdi sahibkar, ailə təsərrüfatları , kooperativlər , səhmdar cəmiyyətləri və ya ictimai təşkilatlar , vətəndaşlar və i.a.) asılıdır. Bu iş həmişə eyni ardıcılıqla həyata keçirilir və aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) Əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi faktının müəyyən edilməsi ;
- 2) Dəymiş ziyanın səbəbini müəyyənləşdirmək və sığorta hadisəsinin olub-olmaması haqqında məsələnin həll edilməsi ;
- 3) Ziyan çəkmiş obyektlərin və əmlakın kimə məxsus olmasının müəyyən edilməsi ;
- 4) Ziyanın və sığorta ödənişinin məbləğinin hesablanması.

Əsas və dövriyyə fondları məhv olduqda və ya zədələndikdə dəymiş ziyanın ödənilməsi proporsional məsuliyyət sisteminə əsaslanır:

Dəymiş ziyanın müəyyən edilməsinin ümumi düsturu aşağıdakı kimidir:

$$Z = D - K + S - T$$

Burada: Z – dəymiş ziyanın məbləği ;

D - əmlakın sığorta qiyməti ilə dəyəri ;

K - köhnəlmə dəyəri ;

S - əmlakın silinməsi və qaydaya salınması ilə

əlaqədar

xərclər ;

T – tikinti materialı kimi istifadə olunmağa yararlı qalıqın dəyəri deməkdir.

Dəyən ziyanın müxtəlif variantlarında bu düstur dəyişdirilə bilər. Sonra isə sığorta ödənişinin məbləğini müəyyən etmək lazımdır. Bu məbləğ əmlakın sığortalanma səviyyəsindən və sığorta təminatından asılıdır. Sığortalıya məxsus olan əmlak məhv olduqda , yaxud da zədələndikdə ödəniş, əmlakın sığortalandığı dəyərdən dəymiş ziyanın müəyyən faizi məbləğində , lakin sığorta məbləğindən çox olmamaqla həyata keçirilir. Lakin bu zaman könüllü sığorta haqqında müqavilə bağlanarkən ərizədə əmlakın dəyərinin faktiki məbləğindən aşağı müəyyən edildiyi aşkar olunarsa , əmlakın sığortalandığı faiz aşağı salınır. Əmlak sığortalanarkən sığorta məbləği sığortalı ilə sığortaçı arasındakı razılaşma yolu ilə müəyyən edilir. Lakin “Sığorta fəaliyyəti haqqında ”Azərbaycan Respublikasının qanununda sığorta məbləğinin həddi müəyyən olunmuşdur. Bu məbləğ müqavilə bağlanan anda əmlakın dəyərindən yüksək olmamalıdır.[30] Müqavilədə qeyd edilmiş dəyər əmlakın sığorta , yaxud da həqiqi dəyəri adlanır. Müqavilə ilə müəyyən edilən sığorta məbləği əmlakın sığorta dəyərindən yüksək olduqda , müqavilənin sığorta məbləğinin əmlakın həqiqi dəyərindən çox olan hissəsi etibarsız sayılır. Sığorta məbləği sığorta dəyərindən aşağı olduqda sığorta ödənişinin həcmi sığorta məbləğinin sığorta dəyərinə olan nisbətə proporsional olaraq ixtisar edilir. Məsələn, sığorta ödənişini – SÖ, müqavilə üzrə sığorta məbləğini – SM, sığorta dəyərini SD, dəyən faktiki ziyanı – FZ ilə işarə etsək aşağıdakı düsturu yaza bilərik:

$$SÖ = SM \times FZ : SD$$

Sığorta ödənişi sığortalının özünə , yaxud da təyin olunmuş varisə (hüquqi və ya fiziki şəxsə) verilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi öhdəliyi sığortaçıda yalnız sığorta hadisəsi baş verdikdə meydana çıxır. Ona görə də sığorta halı baş verənə qədər varisin sığorta ödənişini tələb etmək hüququ olmur .

Binalar zədələndikdə və dağıldıqda ödəniş məbləği sığorta hadisəsi baş verən ana (məqama) onların təmiri və yeniləşdirilməsi ilə əlaqədar sərf edilən bütün xərcləri (onların təmiri və ya tam dəyişdirilməsi) çıxmaqla yerdə qalan dəyər kimi hesablanır . Bəzi hallarda zədələnməmiş mülkiyyət onun təmiri , yaxud da ayrı-ayrı hissələrinin dəyişdirilməsi nəticəsində sığorta hadisəsi baş verənə qədər olan vəziyyətə nisbətən daha yaxşı vəziyyətə salınmış ola bilər. Bu, məsələn yeni su kəmərlərinin , elektrik xətlərinin çəkilməsi nəticəsində baş verə bilər. Belə hallarda təmir prosesində yaxşılaşdırma ilə əlaqədar xərclər çıxılmadıqda, dəyən ziyan ödənildikdən sonra sığortalanmış aktivlərin dəyəri onun sığorta hadisəsi baş verən vaxtadək olan dəyərindən yüksək

olacaqdır. Sığortalanmış əmlak təmir olunduqda və ya ayrı – ayrı hissələri tam dəyişdirildikdə onun dəyəri sığorta dəyərindən yüksək ola bilər. Məsələn, binada yeniləşdirmə aparıldıqda və onun üstündə əlavə bir mərtəbə inşa olunduqda, yanğından mühafizə tədbirləri ilə əlaqədar xərclər olduqda belə hallara rast gəlinir. Yaxşılaşdırmanın bu növü üzrə xərclərin sığortaçı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və o, tamamilə sığortalıya aiddir. Eyni zamanda binanın bazar qiyməti onun bərpa dəyərindən yüksək olduqda sığorta hadisəsi baş verdikdə tikinti texnologiyası və materialları, yaxud da konstruksiyalar və həcmi dəyişmədən binanın bərpası iqtisadi cəhətdən səmərəli olmaya bilər. Bəzi hallarda binanın bazar dəyəri onun əvvəlki şəkildə bərpa olunma və hətta təmir “dəyərindən” aşağı olur.

Məsələn , tutaq ki, keçmiş mebel fabrikinin binasından məişət texnikasının saxlanması üçün istifadə olunur. Aydın məsələdir ki, yanğın baş verdikdə və bina tamamilə yararsız vəziyyətə düşdükdə onun əvvəlki şəklə salınması üçün xərc çəkmək iqtisadi cəhətdən sərfəli deyildir. Müasir standartlarla bu, hətta daha baha başa gələ bilər. Belə hallarda sığortalı ona məxsus olan mülkiyyəti təmir, yaxud da əvvəlki şəkildə bərpa etməyi təklif etdikdə, ödəmənin dəyəri amortizasiya ayırmaları çıxılmaqla bərpa işlərinin dəyərindən ibarət olur. Sığortaçı sığortalının öz mülkiyyətində olan binanın bərpa edilməsinə maraqlı olmadığına əmin olduqda, “ sübut etmə” yükü sığortaçının üzərinə düşür. Belə sübut etmələr olmadıqda ödəmə məbləği amortizasiya çıxılmaqla bərpa dəyərinə bərabər olur.

Sığortaçı ödəmə məbləğinin binanın bazar dəyərinə bərabər olduğunu gördükdə o, belə bir bazarın mövcud olduğunu və oxşar binaların həmin bazarda göstərilən qiymətlə satıla bildiyini sübut etməyə borcludur. Sığorta hadisəsi baş verən məqama (ana)sığortalının binanı satmaq istəməsi faktı ortalıqda olarsa və bunu sübut etmək mümkündürsə , bu zaman ödəmənin dəyəri torpaq sahəsinin dəyəri çıxılmaqla binanın bazar qiymətinə bərabər olacaqdır.

Müəssisələr tərəfindən istifadə üçün icarəyə götürülmüş əmlak üzrə ödəniş dəymiş ziyanın tam məbləği ilə, habelə bütün əmlakın sığorta məbləği hədudlarında müəyyən edilir. Müəssisə tərəfindən emal, təmir, daşınma , saxlanma və digər məqsədlər üçün qəbul edilmiş əmlak üzrə həm anbar , sex, mağaza , emalatxana və.s. üçün sığorta ödənişləri sığorta haqqında ərizədə göstərilən sığorta məbləği hədudlarında (çərçivəsində)dəymiş ziyanın tam dəyəri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Bəzi hallarda saxlanılan mülkiyyətin ayrı-ayrı növləri üzrə bazarlar mövcud olmur. Ona görə də bu mülkiyyət növləri silinərkən onlar ya məhv edilir, yaxud da istifadəyə yararlı tullantı kimi satılır və deməli , sığortalı saxladığı əmlakı əvəz edə bilən tam dəyərli əmlak əldə edə bilməz. Belə hallarda ödəniş gələcəkdə istifadəyə yararlı materialların dəyəri çıxılmaqla sığorta olunmuş mülkiyyətin təmir dəyəri kimi hesablanır.Əmtəə ehtiyatları zədələndikdə və ya məhv olduqda (anbardakı xammal ehtiyatları , bitməmiş istehsaldakı xammal və yarımfabrikatlar , son məhsul ehtiyatları)ödəniş məbləği onların satın alındıqları qiymətlərlə deyil, əmtəələrin yerində bərpa olunması və ya dəyişdirilməsi , habelə sığorta hadisəsi baş verdiyi anda mövcud olan dəyərdən asılı olur. Xammal ehtiyatları məhv olduqda ödəniş məbləğinə xammalın maya dəyəri və onun anbara qədər daşınması ilə əlaqədar xərclər də daxil edilir . Digər ehtiyatlar məhv olduqda isə ödəniş məbləği belə hesablanır: sığorta anında qüvvədə olan qiymətlərlə qiymətləndirmə nəticəsində yaranan dəyər xammalın ilkin qiymətinin üzərinə əlavə edilir.

Anbardakı əmlakın itirilmiş dəyərini müəyyən olunmasının çətinliklərindən biri ondadır ki, istehsal edilmiş əmtəələrin heç də hamısı satılmır. Elə hal ola bilər ki, əvəzləmənin dəyəri əmtəənin bazar qiymətindən yüksək olsun. Bu zaman sığortalı və sığortaçı öz aralarında danışıqlar aparır və ödəniş məbləğini müəyyən edirlər. Bu ödəniş sığortalıya sığorta hadisəsi baş verməzdən əvvəlki maliyyə vəziyyətini qoruyub saxlamaq imkanı verməlidir.

Kənd təsərrüfatı sığortasında sığorta hadisəsi nəticəsində məhv olmuş (dağılmış)binalar, tikililər ,ötürücü qurğular və digər maşınlar, nəqliyyat vasitələri, avadanlıqlar, balıq tutmaq üçün istifadə olunan gəmilər, ov alətləri , inventarlar, məhsullar , xammal materiallar üzrə könüllü sığorta üzrə sığorta ödənişləri dəymiş ziyanın 100% - i məbləğində ödənilir, başqa sözlə, hesablanmış dəymiş zərərin həcmi ilə ödənilən sığorta məbləği bir-birinə uyğun gəlir. Sığorta olunmuş əmlak (binalar, tikililər , digər obyektlər) kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əsas vəsaitlərinin tərkibinə

daxildirə ,onda onlar məhv olduqda və ya zədələndikdə ziyanın hesablanmasının iki variantının birindən istifadə olunur.

Əmlak tamamilə məhv olduqda dəyən ziyanın məbləği onun köhnəlməsi nəzərə alınmaqla balans dəyərində bərabər olur. Bu zaman obyektin balans dəyərindən çıxılan köhnəlmə məbləği onun məhv olduğu gündəki vəziyyətə olan dəyərində bərabər götürülür. Sığorta hadisəsindən sonra gələcəkdə istifadəyə yararlı materiallar olduqda obyektin həqiqi dəyəri həmin materialların dəyəri çıxılmaqla yerdə qalan dəyər hesab olunur. Əldə edilən fərqin üzərinə sığortalının əmlakının silinməsi, sökülməsi və tullantının qaydaya salınması ilə əlaqədar sərf etdiyi xərclər əlavə olunur. Bina , tikili, nəqliyyat vasitəsi və əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil olan digər obyektlər qismən zədələndikdə ziyanın kəmiyyəti ya onun bərpa dəyəri, yaxud da ilkin dəyərindən köhnəlmə dəyəri çıxılmaqla yerdə qalan dəyərlə müəyyən olunur. Bundan sonra isə müəyyən edilmiş dəyərin üzərindən istifadəyə yararlı qalıq materiallarının dəyəri çıxılır, zədələnmiş obyektin və onun qalıqlarının silinməsi və qaydaya salınması ilə əlaqədar sərf olunan xərclər isə üzərinə əlavə edilir.

Ötürücü qurğular, iş və digər maşınlar, nəqliyyat vasitələri, avadanlıqlar , inventarlar, balıq ovlamaq üçün gəmilər və balıq ovu alətləri zədələndikdə dəyən ziyan bu əmlakları təmir edən müəssisələrin təqdim etdikləri hesab, habelə bu müəssisələrin norma və qiymətləri əsasında tərtib olunmuş smetadan istifadə etməklə müəyyən olunur. Bəzi hallarda dəyən ziyan bu obyektlərin müəyyən olunmuş zədələnmə faizinə əsasən hesablanır.

Dəymiş ziyan və sığorta ödənişi aşağıdakı kimi hesablanır: əmlakın sığorta hadisəsi baş verən ana dəyəri müəyyən edilir; onun üzərindən əmlakın qalan hissəsinin (zədələnməmiş və qalıq hissələri)dəyəri çıxılır; alınan fərqin üzərinə əmtəə-material qiymətlilərinin silinməsi və qaydaya salınması ilə əlaqədar xərclər əlavə edilir.

Məhv olmuş və zədələnmiş əmtəə-material qiymətliləri üçün dəyən ziyan könüllü sığorta qaydaları üzrə 100% ödənilməsinə görə əldə edilən yekun rəqəmi ziyanın və kənd təsərrüfatı müəssisəsinə ödəniləcək sığortanın məbləğini verəcəkdir.

Könüllü sığortada dövlət müəssisələrinə məxsus olan əmlak məhv olduqda (zədələndikdə)sığorta ödənişləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

- sığortalıya məxsus olan əmlak üzrə - əmlak sığorta olunarkən sığortalanma faizi nə qədər müəyyən edilmişdirsə , sığorta məbləğindən yüksək olmamaqla, dəymiş ziyanın dəyərinin də o qədər faizi nisbətində;
- müəssisələrin icarə əsasında götürdüləri əmlak üzrə - sığorta məbləği çərçivəsində dəymiş ziyanın tam məbləği qədər;
- müəssisələr tərəfindən emal olunmaq , təmir etmək , daşımaq , saxlamaq məqsədilə qəbul edilmiş əmtəə- material qiymətliləri üzrə - sığorta ərizəsində göstərilən anbar , sex , mağaza , emalatxana və i.a. üzrə müəyyən edilmiş sığorta məbləği çərçivəsində (hüdüdlərində)dəymiş ziyanın tam məbləği qədər .

Eksperiment , yaxud da tədqiqat işləri aparılarkən , habelə əmlak sərgilərdə nümayiş etdirilərkən meydana çıxan ziyana görə sığorta məbləği əmlak xüsusi müqavilə ilə sığortalanmış olduqda ödənilir.

Ticarət təşkilatlarında əmtəə- material qiymətliləri məhv olarkən əmtəələrin bədbəxt hadisə baş verən məqamda olan dəyərindən pulun axırncı dəfə banka təhvil verildiyi andan hadisə baş verən anadək olan müddətdə banka təhvil verilməmiş faktiki məbləğ çıxılır. Satışdan əldə edilən pul vəsaitinə təsir edən amilləri, keçən ayın eyni günlərində , yaxud da keçən ilin eyni ayında orta hesabla daxil olan pul vəsaitini , əmtəə dövriyyəsinin artımını və s. bildikdə onun həcmnin düzgünlüyünü hesablanma yolu ilə yoxlamaq olar .

Ticarət təşkilatlarına dəyən ziyanı hesablamaq üçün məhv olmuş və ya zədələnmiş əmlakın dəyərindən ticarət əlavələri (güzəştləri)çıxılır və əldə edilmiş nəticənin üzərinə tədavül xərcləri əlavə olunur. Tədavül xərcinin həcmi onun, hadisə baş verən ayın 1-nə olan əmtəə qalığına nisbəti kimi müəyyən olunan orta faiz göstəricisinə əsasən hesablanır.

Ziyan müəyyən olunduqdan sonra ödəniləcək sığorta məbləği müəyyən edilir. Bu zaman ödəniləcək sığorta məbləği dəymiş ziyanın dəyəri nəzərə alınmaqla , başqa sözlə , məhv olmuş və ya zədələnmiş əmlakın sığorta dəyəri nə qədərdirsə dəymiş ziyanın dəyərindən asılı olaraq

hesablanacaq sığorta məbləği müəyyən edilir.

Azərbaycanda fermer təsərrüfatlarında əmlakın sığorta məbləğinin hesablanmasının müəyyən xüsusiyyətləri vardır. Burada sığorta ödənişinin məbləği sığorta müqaviləsi bağlanarkən müəyyən edilmiş məbləğdən çox olmamalıdır. Kənd təsərrüfatı bitkiləri və çoxillik əkmələrin məhsulları üzrə sığorta məbləği onun hesablanmış dəyərinin 70% - dən , heyvanlarınkı onların dəyərinin 80%-dən az olmamaqla , binaların , tikililərin və digər əmlaklarınkı, habelə çoxillik əkmələrininki 100% civarında sığortalana bilər.

Sığortaçılar bir çox hallarda əmlakın sığortalanması qaydalarında sığorta hadisələri baş verməsi nəticəsində meydana çıxan itkilərə görə əlavə kompensasiya şərtlərini müəyyən edirlər. Məsələn , təbii fəlakət və ya digər sığorta hadisəsi nəticəsində istehsalatda istifadə olunan avadanlıqlar, elektron-hesablama texnikası sındıqda və ya zədələndikdə gözlənilən gəlirin bir hissəsi itirildikdə belə əlavə kompensasiya nəzərdə tutula bilər. Belə bir şərait bir qayda olaraq tərəflərin razılığı barədə müqavilədə xüsusi bənd nəzərdə tutmaqla yaxud da ayrıca müqavilə bağlamaq yolu ilə tətbiq edilir.

Əmlak tamamilə məhv olmadıqda və onun bir hissəsi pis vəziyyətə düşdükdə yaxud da zədəli vəziyyətdə olduğu hallarda (məsələn, ticarət təşkilatında , yaxud da anbarda yanğın baş verdikdə)dəyən ziyanın ödənilməsi haqqında məsələ xüsusi diqqət tələb edir. Ola bilər ki, bəzi şeylər yansın , bəziləri əmələ gələn tüstü nəticəsində xarab olsun (bu keyfiyyətin pisləşməsi kimi qiymətləndirilir), bir hissəsi isə oda davamlı olsun və salamat qalsın.Sığortalı özünə dəyən itkinin məbləğini qalan əmtəələri bəzi əlavələr etməklə , yaxud da cüzi şəkildə “yeniləşdirməklə”aşağı qiymətlərlə satışdan daxil olan məbləği nəzərə almaq yolu ilə müəyyən edə bilər . Sığortalı mülkiyyətin tamamilə məhv olduğunu demirsə , onda o, ödənişin tam həcmdə həyata keçirilməsini tələb etmək hüququna malik deyildir.

Bunlarla yanaşı ,əmlak sığortasında itkinin ödənilməsi prosesində necə deyərlər bir sıra əlavə ödənişlər də mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Bərpaolunma. “Bərpaolunma ”termini adətən yalnız bina və avadanlıqlara şamil edilir. Sığortalı şəhadətnaməyə “bərpaolunmaya dair qeyd”i daxil etməyi tələb edərsə, onda ziyan baş verdikdə itkini hesablamaq üçün məhz bərpaetmə metodundan istifadə olunur. Sığortalı sığorta olunmuş əmlak üzrə ödəniləcək bu məbləği onu əvəz edən əmtəələrin cari qiymətinə əsasən hesablamaq bilər. İddiaya baxılarkən köhnəlmə və amortizasiya nəzərə alınmadan hesablanan bu məbləğ əmlakın dəyərinin sığortalıya ödənilməsində istifadə olunur.

Sığortaçılar bərpaolunmanın tam dəyərinin ödənilməsinə razı olduqları hallarda tərəflər danışıqlarda ödənişlə əlaqədar aşağıdakıları nəzərdən keçirirlər:

- ödəmənin kəmiyyəti (məbləği);
- fiziki və mənəvi köhnəlmə və amortizasiyanın kəmiyyəti;
- ziyan baş verdiyi andan bərpaolunma anına qədər olan dövrdə inflyasiyanın sığorta məbləğine təsiri.

Problem yalnız ödəniş məbləğinin hesablanmasında deyil, avadanlıqlar dəyişdirilən zaman da (lazım olan model istehsalatdan çıxarıldıqda, satışda isə yüksək keyfiyyətli və yüksək qiymətli modellər olduqda)meydana çıxan bilər. Texniki tərəqqi şəraitində bu adi haldır.Belə hallarda sığortalının əlində sığortaçıya ədalətli təsiretmə vasitəsi olmalıdır. Ona görə ki, yeni avadanlıq daha yüksək məhsuldarlığa nail olunmasını təmin edir , yaxud da başqa yaxşılaşdırılmış xüsusiyyətlərə malik olur. Odur ki, bərpa olunan obyektin ödəniş qiymətlərindəki fərq sığorta tariflərini artırmaq yolu ilə deyil, sığorta məbləğini artırmaqla kompensasiya edilməlidir.

- 2) Razılaşdırılmış əlavə xərclər. Sığortalıya dəyən ziyan ödənilərkən meydana çıxan əlavə xərclər bərpa olunan zaman sərf edilən xərclərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Daşınmaz əmlak sığortalanarkən bir çox hallarda elə şərait yaranır ki, yanğın və digər zədələnmələr nəticəsində əlavə xərc tələb olunur. Bunlara hadisə yerinin təmizlənməsi ; yeni binaların bir sıra texniki sisteminin (yanğın söndürmə vasitələri, signal sistemi , havalandırma və i.a.)sahmana salınması ; arxitektorların göstərdikləri xidmətlərin haqqının ödənilməsi misal ola bilər.

Bütün bu xərclər sığorta şəhadətnaməsinə daxil edilə bilər və onunla əlaqədar olan bütün

ödənişlərin sığorta məbləğinə əlavə olaraq ödənildiyini demək olar.

3) Razılaşdırılmış sığorta məbləğləri. Razılaşdırılmış sığorta məbləğlərindən adətən dəniz sığortasında istifadə olunur. Lakin o, sığortanın digər sahələrində də tətbiq edilə bilər və edilir. Razılaşdırılmış sığorta məbləğlərindən obyekt xüsusi əhəmiyyətə malik olduqda (təsviri incəsənət əsəri , əntiq mallar və i.a.)istifadə edilir və məmumatın dəyəri haqqında razılığa gəlməyə ehtiyac olduqda meydana çıxır.Bu zaman bir il müddətinə müqavilə bağlanır və sığortaçı obyektə qoyulan qiymətlə razılaşır.

Sığorta hadisəsi baş verdikdə ödəniş məbləği müəyyən olunarkən onun sığorta dəyəri aşağıdakı kimi ödənilir:

- a) obyekt (məmumat)tamamilə məhv olduqda –razılaşdırılmış sığorta məbləği qədər;
- b) qismən zədələndikdə - ödəmə prinsiplərinə uyğun olaraq

10.3. Əmlakın sığortalanması müqaviləsi , onun bağlanması qaydası, tərəflərin hüquq və vəzifələri

Sığortaçı ilə sığortalı arasında sığorta müqaviləsi sığortalının yazılı, yaxud da şifahi ərizəsi (müraciəti)əsasında bağlanır.Müqavilənin şərti ən nümunəvi sığorta tələbatları (məsələn, avtomobillərin , kənd təsərrüfatı bitkilərinin , heyvanların , yüklərin , maliyyə risklərinin və i.a.) əsasında sığortaçı tərəfindən əmlakın sığortalanması qaydalarına uyğun olaraq formalaşdırılır.

Əmlak, sığorta müqaviləsi üzrə qanuna, digər hüquqi aktlara və müqaviləyə əsasən həmin əmlakı saxlamaqda maraqlı olan hər hansı bir şəxsin (sığortalının və ya onun varisinin)xeyrinə sığortalana bilər. [2. 888 maddəsi]

Sığortalının və ya onun varisinin sığortalanmış əmlakı saxlamağa marağı olmadıqda bağlanmış sığorta müqaviləsi etibarsız sayılır. Əmlakın sığortalanması haqqında müqaviləyə görə tərəflərdən biri (sığortaçı)sığorta hadisəsi baş verdikdə dəymiş ziyana görə sığorta məbləğini sığortalıya və ya onun varisinə ödəməyi öhdəsinə götürür.

Əmlak sığortası ilə əlaqədar bağlanan müqaviləyə əsasən aşağıdakı əmlak mənafeləri sığorta oluna bilər:

- müəyyən bir əmlakın itirilməsi(məhv olması), çatışmazlığı və zədələnməsi riski;
- digər şəxslərin həyatına , sağlamlığına və ya əmlakına dəyən ziyan nəticəsində meydana çıxan öhdəliklər üzrə məsuliyyət riski, habelə qanunda və müqavilədə nəzərdə tutulan mülki məsuliyyət riski.

Sığorta müqaviləsi sığorta haqqının nağd ödəməklə, yaxud da sığortaçının hesablaşma hesabına köçürülmə yolu ilə bağlana bilər. Sığorta haqqı bir qayda olaraq birdəfəlik ödənilir. Sığorta haqqı ödənildikdən sonra sığortalıya müəyyən edilmiş formada (lisenziya və qeydiyyat nömrəsi olmaqla) sığorta şəhadətnaməsi verilir. Sığorta şəhadətnaməsi itirildikdə sığortalının yazılı ərizəsinə əsasən sığortaçı ona sığorta şəhadətnaməsinin təkrarını (dublikatını) verir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 906-cı maddəsinə əsasən digər hallar nəzərdə tutulmadıqda sığorta müqaviləsi sığorta haqqı ödənilməyə andan qüvvəyə minir. [2] Sığortalıya sığorta məbləği tam olaraq ödənilməyi hallarda sığorta müqaviləsi ödənişin həyata keçirildiyi gün və saatda qüvvədən düşür.Sığorta məbləğinin yalnız bir hissəsi ödənildikdə isə müqavilə sığorta şəhadətnaməsində göstərilən müddətdə qüvvədə qalır. Bu zaman sığortalı aşağıdakı kimi hərəkət etməyə borcludur:

- 1) Sığorta haqqını müqavilədə göstərilən müddətdə ödəməlidir;
- 2) Sığorta hadisəsi baş verdikdə dərhal , (bir sutka ərzində)bu barədə səlahiyyətli orqanalara , habelə sığortaçıya məlumat verməlidir;
- 3) Dəymiş ziyanın hesablanması və sığorta məbləğinin ödənilməsi üçün bütün zəruri sənədləri vaxtında, sığortaçıya təqdim etməlidir.

Sığortalı bunları yerinə yetirmədikdə sığortaçı sığorta məbləğini ödəməkdən imtina etmək hüququnu özündə saxlayır.

Sığorta müqaviləsində və ya sığorta şəhadətnaməsində sığortalı tərəfindən nəzərdə tutulan

tələblərə və şərtlərə əməl edilmədiyi hallarda sığortaçının sığorta məbləğini ödəməkdən imtina etmək hüququnun olması da göstərilir. Məsələn, əmlak zədələndikdə, itirildikdə, yaxud da oğurlandıqda sığortalı ziyanın azaldılması və əmlakın xilas edilməsi üçün tədbir görməmiş, baş vermiş hadisə barədə səlahiyyətli orqanlara (polis, yanğınsöndürən , qəza xidməti və i.a) məlumat verməmiş, sığortaçı hadisə yerinə gələndə qədər əmlakı hadisə nəticəsində düşdüyü vəziyyətdə saxlamamış, zədələnmiş əmlaka (kommersiya sirri altında olan əmlak da daxil olmaqla) baxış keçirilməsi üçün şərait yaratmamışdırsa, sığorta hadisəsinin baş verməsinin səbəblərini aşkara çıxarmaq üçün zəruri olan bütün məlumatları sığortaçıya(sığorta üzrə ekspertə) çatdırılmamışdırsa , bütün bunlar nəzərdə tutulan tələb və şərtlərin yerinə yetirilmədiyi hal kimi qiymətləndirilir.

Müqavilə bağlanarkən həmçinin sığortaçının məsuliyyət yükü müəyyən edilir. Sığortaçının məsuliyyət yükü dedikdə, sığortaçı tərəfindən sığortalıya sığorta məbləğinin ödənilməsi ilə əlaqədar meydana çıxan konkret sığorta hadisələrinin toplusu nəzərdə tutulur.

Sığorta hadisəsi baş verdikdə və bütün şərtlərə əməl olunduqda sığortaçı sığortalının ərizəsi və sığorta aktı əsasında sığorta məbləğini ona ödəməyə borcludur. Sığorta müqaviləsində ödəniləcək sığorta məbləği müəyyən olunmadığı, yaxud da dəyən ziyanın natura formasında (məsələn , daşınmaz əmlak , avtomobil və i.a.) kompensasiya edilməsi nəzərdə tutulmadığı hallarda ödənilən sığorta məbləği sığortalanmış əmlaka dəyən ziyandan çox olmamalıdır.

Adətən, sığortaçıda sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün verilmiş lisenziyaya uyğun olaraq müxtəlif sığorta növləri üzrə müəyyən şərtlər “dəsti” olur. Dövlət müəssisələrinin , kooperativ və ictimai təşkilatların əmlakının könüllü sığortası üzrə əsas etibarilə sığorta risklərinin eyni siyahısı nəzərdə tutulur. Əmlak yanğın , ildırım vurmaları , partlayış, sel-suların aşırıb daşması, zəlzələ , qasırğa , çovğun, leysan yağışlarının yağması, dolu düşməsi , torpaq sürüşməsi , yeraltı suların fəaliyyəti, sel gəlməsi, həmin ərazi üçün səciyyəvi olmayan güclü şaxtaların olması və qar yağması, təbii fəlakət nəticəsində elektrik enerjisinin verilməsinin dayandırılması , nəqliyyat vasitələrinin qəza törətməsi , qızdırıcı , sutəchizatı və kanalizasiya (çirkab sular)sistemlərində nasazlıqların olması nəticəsində məhv olduqda və ya zədələndikdə dəyən ziyan ödənilir. Sığortalanmış binalar, tikililər və digər əmlak növləri də yanğın , yaxud da qəflətən baş verən təbii fəlakət nəticəsində onların sökülməsi və ya başqa yerə köçürülməsinə ehtiyac olduqda ziyan ödənilir. Bu zaman sığorta ödənişi məbləğinə binanın sökülməsinə, avadanlıqların yenidən quraşdırılmasına , əmlakın daşınmasına, bina və tikililərin bərpasına sərf olunan xərclər də daxil edilir.

Sığortalanmış ov gəmiləri və digər gəmilər , istismarda olan ov ləvazimatı çovğun , qasırğa , sunami , duman, yanğın, ildırım vurmaları, partlayış, qəza , gəmilərin aşması, habelə itkin düşməsi halları baş verdikdə də ziyan ödənilir.

Dövlət müəssisələri, kooperativ və ictimai təşkilatlarla bağlanan müqavilə üzrə yükün məsuliyyəti həm əsas, həm də əlavə sığorta müqavilələri üçün eynidir. Fərq özünü onda göstərir ki, qanunvericilikdə və ya müqavilə ilə yükün məhv olması , yaxud da zədələnməsinə görə yükü daşıyanın məsuliyyəti müəyyən olunduğu hallardan başqa, sığortalanmış xüsusi əmlak üzrə ödəniş daşınmalar da daxil olmaqla əmlakın məhv olduğu , yaxud da zədələndiyi yerdə olmasından asılı olmayaraq həyata keçirilir. Sığortalı tərəfindən icarə formasında alınmış və ya digər təşkilat və əhalidən qəbul edilmiş əmlak üzrə sığorta məbləği həmin əmlak sığorta ərizəsində göstərilən yerdə məhv olduqda , yaxud da zədələndikdə ödənilir.

Beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan sığorta şərtlərinin fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, dəymiş ziyanın kompensasiya olunmasını və sığorta məbləğinin ödənilməməsini zəruri edən hadisələrin ətraflı siyahısı (xüsusilə də əmlakın yanğından və başqa təhlükələrdən sığortalanmasında) verilir. Məsələn, sığortaçılar aşağıdakı səbəblər nəticəsində dəyən ziyanı kompensasiya etməirlər:

- sığortalının bilərəkdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən etdiyi hərəkətlər nəticəsində dəyən ziyan;
- əmlakın nöqsanlarının və həqiqi dəyərinin gizlədilməsinə görə;
- əmlak öz-özünə yandıqda, partlayış və s. səbəblər nəticəsində məhv olduqda;
- müsadirə olunacaq , yaxud da həbs qoyulmuş əmlak zədələndiyi, dağıldığı hallarda;

- üçüncü şəxslə əlbir olaraq əmlakın(dələduzluq, sığortaçıını çaşdırmağa cəhd göstərərək sığorta ödənişi almaq üçün başqa şəxslərlə dilbir olmaq və i.a.) dağıdılması, oğurlanması , talan edilməsi hallarına görə.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxslərinə həmçinin xarici vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə məxsus olan binaların, tikililərin, avadanlıqların, inventarların sərəgədə nümayiş etdirilən eksponatların və digər əmtəə - material qiymətlilərinin sığortalanması müqaviləsinə görə əmlakın yanğın, ildırım vurmaları , qazın partlaması(məişət şəraitində istifadə olunan qazın), habelə əmlakın xilas edilməsi, yanğının söndürülməsi, onun yayılmasının qarşısının alınması ilə əlaqədar görülən tədbirlər üzrə dəyən ziyan ödənilir.

Müqaviləyə əlavə olaraq daha geniş sığorta məsuliyyəti, məsələn , təbii fəlakət nəticəsində dəyən ziyanın; texniki avadanlıqların istismarı, buxar qazanlarının partlaması , maşınların, cihazların elektrik enerjisinin təsiri ilə zədələnməsi, onların metal qırıntısı kimi istifadə etmək məqsədilə oğurlanması nəticəsində ziyanın ödənilməsi halları nəzərdə tutula bilər.

Elə hallar da olur ki,onların baş verməsi ilə əlaqədar dəyən ziyan ödənilir. Bunlara yanğın əleyhinə qaydalara əməl olunmamasını ; yanğın təhlükəsi törədə və hər an partlaya bilən şeylərin saxlanması qaydalarına riayət edilməməsini; hərbi əməliyyat və tədbirləri , onların nəticələrini , vətəndaş müharibələrini , xalq hərəkətlərini və tətilləri; əmlakın müsadirə olunmasını, ona həbs qoyulmasını ; əmlakın hərbi və mülki hakimiyyət dairələrinin sərəncamları nəticəsində məhv olması və ya zədələnməsini ; öz-özünə yanma , qızışma , çürümə və digər təbii xassələr üzrə dəyən ziyanı misal göstərmək olar.

Əmlak sığortası üzrə sığorta haqqı aktuar hesablamalarının köməyi ilə müəyyən olunan müvafiq dərəcə və tariflər əsasında hesablanır. Sığorta tariflərinin əsaslandırılmış şəkildə müəyyən edilməsi üzərində nəzarət Azərbaycan Respublikasının sığorta nəzarəti xidmətinə həvalə edilmişdir. Sığorta haqqı birdəfəlik və ya müəyyən edilmiş müddətlərdə ödənilə bilər. Sığorta haqqının bir hissəsi müqavilə bağlanarkən ,qalan hissəsi isə tərəflərin razılığı ilə ödənilməlidir. Sığorta haqqı növbəti dəfə müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə müqavilənin qüvvədə olduğu müddət dərhal dayandırılır. Əmlakın könüllü sığortalanması zamanı sığorta məbləği onun sığorta müqaviləsi bağlanan ana (məqama)həqiqi dəyərindən yüksək olmamalıdır.

Sığortaçı bütün zəruri sənədləri sığortalıdan aldığı gündən sığorta şəhadətnaməsində müəyyən olunmuş müddətdə sığorta ödənişini həyata keçirir . Sığortalı sığorta ödənişini almaq üçün sığortaçıya aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir:

- 1) ərizə; 2) sığorta şəhadətnaməsi ; 3) şəxsiyyəti təsdiq edən şəxsiyyət vəsiqəsi və ya digər sənəd; 4) sığorta hadisəsinin baş verməsini təsdiq edən arayış (protokol, akt)

Sığortalıya sığorta ödənişi aşağıdakı qaydada ödənilir:

- a) əmlak, sığorta hadisəsi nəticəsində özünün keyfiyyətini tamamilə itirdikdə və təmir yolu ilə onun əvvəlki vəziyyətini bərpa etmək mümkün olmadıqda, yaxud da oğurlanma , yanğın , subasması nəticəsində yox olduqda onun dəyərinin 100% -i həcmində;
- b) sığorta hadisəsi nəticəsində əmlakın keyfiyyəti pisləşmiş, lakin ondan təmir olunduqdan sonra təyinatı üzrə istifadə etmək mümkün olduqda sığorta məbləği dəyən ziyanın məbləği, yaxud da əmlakın təmirinə sərf edilən xərc məbləğində ödənilir;
- c) sığorta hadisəsi nəticəsində zədələnməmiş əmlak sığortalının arzusu (istəyi)əsasında sığorta dəyəri ilə sığortaçı tərəfindən əldə edilə bilər(satın alınma bilər).

Sığorta ödənişi şəhadətnamədə müəyyən edilmiş sığorta məbləğindən çox olmamalıdır.Sığorta ödənişinin həcmi sığortalının razılığı ilə sənədlərdə göstərilən şərtlərə əsasən sığortaçı tərəfindən müəyyən edilir.Tərəflər arasında razılaşma əldə etmək mümkün olmadıqda sığorta ödənişi məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur. Oğurlanmış əmlak sığortalıya qaytarıldıqda sığortalı dəymiş ziyanın məbləği çıxılmaqla sığortaçının ona ödədiyi sığorta məbləğini geri qaytarmağa borcludur. Sığorta məbləği sığortalıya ödənilmədiyi halda dəymiş ziyanı ödəməyə məsul olan şəxs qarşısında tələb qoymaq hüququ (subroqasiya hüququ)sığortaçıya keçir. Sığortaçı səbəbkardan dəymiş ziyanı tam olaraq aldıqda sığorta ödənişini almaq hüququnu itirmiş hesab olunur. Zərərvuran tərəfindən sığortalıya ziyan qismən ödənildikdə sığortaçı sığortalıya sığorta məbləğini ziyanvuranın ödədiyi məbləği nəzərə almaqla ödəyir.

Sığorta ödənişi sığortalının razılığı ilə onun bankdakı şəxsi hesabına , poçt, yaxud da qanunvericilikdə icazə verilən digər üsulların köməyi ilə köçürülür.

Sığortalı ilə sığortacı arasında sığorta haqqı və sığorta məbləği ilə əlaqədar meydana çıxan fikir müxtəlifliyi qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq inzibati qaydada və ya məhkəmə tərəfindən baxılır və həll edilir.

10.4. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin və çoxillik əkmələrin sığortalanması

Kənd təsərrüfatı bitkiləri və çoxillik əkmələr sığortalanarkən sığorta obyektinə məhsul və onun yetişdirilməsinə sərf edilən xərclər olur . Sığorta müqaviləsi hansı təbii- iqlim zonasında yerləşməsindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan istehsalçıların hamısı üçün bərabər şərait yaranması təmin olunmaqla bütün təbii fəlakət növlərini əhatə edir . Sığortanın bu növündə sığorta hadisəsinə aşağıdakılar aiddir : quraqlıq, hərəkətin çatışmaması, həddindən çox yağıntının olması, buxarlanma, havaların şaxtılı keçməsi, dolu düşməsi, leysan yağışların yağması, çovğun, yanğın baş verməsi, əkinləri sel- suların basması, su çatışmamazlığı, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlikləri, bu və ya digər ərazi üçün qeyri – adi meteoroloji və təbii şəraitin (uzunsürən yağışların yağması və küləyin əsməsi, qeyri – adi şəraitdə qar yağması, dumanlı havanın üstünlük təşkil etməsi, torpaqların su və külək eroziyası və i. a.) baş verməsi.

Sığortalama bütün bitki növlərinə - payızlıq bitkilərə, bağlara, giləmeyvəliklərə, üzümlüklərə, istixanalara, tinglik təsərrüfatlarına və i. a. – şamil edilir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin bütün təbii hadisələrdən və qeyri – adi təbii iqlim şəraitindən sığortalanması bitkiçilikdə istənilən zərərin ödənilməsi demək deyildir. Kənd təsərrüfatında sığorta hadisəsi anlayışına məsuliyyət obyektinin mövcudluğu – bitki toxumlarının səpilməsi (əkilməsi) ; təbii fəlakət, yaxud da digər qeyri – adi əlverişsiz hadisələrin baş verməsi faktı ; kənd təsərrüfatı məhsullarının nəzərdə tutulan qədər olmaması və s. aiddir. Bunlardan hər hansı birinin olmaması sığortacıyı məsuliyyətdən azad edir . Payızın quraqlıq keçməsi nəticəsində səpinin aparılmaması sığorta hadisəsi hesab edilə bilməz, çünki burada sığorta məsuliyyəti obyektinə yoxdur. Bu və ya digər ərazi üçün adi olan təbii şəraitdə nəzərdə tutulan qədər məhsul yığılmamasında sığorta hadisəsi hesab olunmamalıdır. Bundan başqa, yazda erkən bitki toxumu səpilmiş sahə dolu düşməsi nəticəsində zərər çəksə də, yenidən yaxşı vəziyyətə düşə və əvvəlki illərdəkindən az olmamaqla məhsul verə bilər . Məhsulun azalmasına səbəb olan leysan və uzunsürən yağışların mənfi nəticələri bitkilərin zədələnməsinə gətirib çıxarmaqla yanaşı, çiçəkləmə dövründə əmələ gələn bir sıra fəsadlar (toxumun çürüməsi, bitkilərin yatması, əkinləri sel – suların yuyub aparması, məhsul yığımının gecikməsi) məhsul yığımında itkilərə yol açır. Məhsulun vəhşi heyvanlar, quşlar və gəmiricilər tərəfindən zədələnməsi də əlverişsiz amillərə aiddir. Fərdi və digər fərdi təsərrüfatlarda sığortalama şərtlərində bunlardan başqa örtülü şəraitdə (istixanalarda, ting yetişdirilən təsərrüfatlarda) təbii fəlakət, yanğın və qəza baş verməsi nəticəsində elektrik enerjisinin kəsilməsi ilə əlaqədar məhsulun məhv olması da nəzərdə tutula bilər. Güllər, oğurlanma hadisəsinin baş verilməsi hadisəsi ilə əlaqədar əlavə olaraq sığortalana bilər.

Bu sahədə sığortalananın könüllü forması üstünlük təşkil edir. Müqavilənin bağlanmasının əsas şərtlərindən biri təsərrüfatların aqrotexniki tələblərə əməl etmələridir. Sığorta müqaviləsi bir qayda olaraq həmin ərazidə bu və ya digər kənd təsərrüfatı bitkilərindən çüçərtilər, bağlarda isə tumurcuqlar əmələ gələndən sonra bağlanmalıdır . Təsərrüfatlar bitkilərə qulluq olunması qaydalarına əməl etmədikdə bağlanmış müqavilə pozula bilər. Sığorta təminatının həcmi məhsuldarlığın səviyyəsindən asılıdır. Fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarında itkinin ödənilməsi səviyyəsi ən azı 70% müəyyən edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları bu səviyyəni sığorta müqaviləsi bağlanarkən özləri müəyyən edirlər.

Məhsulun məhv olması, yaxud da zədələnməsinə görə itkilərin ödənilməsi ilə yanaşı, təbii fəlakətdən sonra yenidən səpin aparılması ilə əlaqədar olan xərclər də ödənilir. Bir qayda olaraq

son beş ilin əlverişli keçən üç ili ərzində orta hesabla əldə edilən məhsuldarlıqla müqayisədə müqavilə bağlanmış ildə nəzərdə tutulan itkinin ödənilməsi təcrübəsi tətbiq olunur. Çoxillik əkmələr sığortalanarkən sığorta obyektini kimi əsas və ya dövriyyə fondları formasında əkmələrin özü götürülür. Sığorta ödənişlərinin dərəcələri bitki qrupları (növləri) və ərazilər üzrə fərqləndirilir.

Çoxillik əkmələr kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortalanmasının növlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Bu müqavilə ilə məsuliyyətin həcminə havaların quraqlıq və ya şaxtılı keçməsi, çovğun, leysan yağışların yağması, dolu düşməsi, torpaq sürüşməsi, partlayış, qəza baş verməsi, yeraltı suların təsiri, ildırım vurmaları, zəlzələ, yanğın, bitkilərin xəstəlikləri və zərərvericilərinin təsiri nəticəsində bütün, yaxud da ayrı-ayrı ağacların (kolların) tam məhv olmaları daxildir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dəyən zərər 100% həcmində ödənilir. Müqaviləyə əkmələrin bütün növləri, yaxud da onların tam dəyəri hüduqlarında ayrı-ayrı bitki qrupları üzrə bağlanır.

10.5. Zərərin müəyyən edilməsi və sığorta məbləğinin ödənilməsi

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün sığorta haqqının həcmi hər bir bitkinin orta məhsuldarlığı, onun əkin sahəsi, tariflər və məhsulların qiymətlərinə əsasən müəyyən edilir. Tarifləri müəyyən edərkən son beş il üzrə orta məhsuldarlıq və bir hektardan yığılan məhsulun dəyəri əsas götürülür. Beş ilin məlumatlarına əsasən hesablanan orta məhsul göstəricisi bədbəxt hadisə baş verdikdə ödənilən sığorta məbləğinə təsir göstərir.

Beşillik üzrə orta məhsuldarlıq kənd təsərrüfatı bitkilərinin bütün növləri (yaxud da qrupları) və onların hər birinin əsas məhsulu üzrə müəyyən edilir. Orta məhsuldarlıq hesablanarkən bitkinin məhsulunun məhv olduğu dövrlər də daxil olmaqla bütün illərdəki əkin sahəsi nəzərə alınır. Əgər hesablama aparılan dövrün hər hansı bir ilində həmin bitki əkilməmiş və yetişdirilməmişdirsə, orta məhsuldarlıq yerdə qalan illərin məlumatlarına əsasən sadə hesabi orta kəmiyyət kimi müəyyən edilir. Son beş ildə hər bir bitkidən ən azı üç il əkilməmişdirsə, onda hesablama da ya əvvəlki, yaxud da cari dövrün plan məhsuldarlığı əsas götürülür.

Məhsulun tam dəyəri bitkinin əkin sahəsinin bir hektarından orta hesabla əldə edilən məhsulun dəyəri nəzərə alınmaqla hesablanır. Orta məhsuldarlıq kənd təsərrüfatı bitkilərinin həmin ildəki bütün əkin sahəsinə əsasən müəyyən edilir. Başqa sözlə, zədələnmiş məhv olmuş və deməli, məhsul yığılmayan sahələr də hesablama da nəzərə alınmalıdır. Bunlarla yanaşı, elə bitkilər vardır ki, onlardan 2-3 əsas məhsul (məsələn kətan, səpilmiş ot) alınır, yaxud da onlar müxtəlif məqsədlər (məsələn dən və ya yaşıl yem üçün əkilən payızlıq bitkilər) üçün yetişdirilir. Dəymiş zərəri hesablamaq üçün alınmış əsas məhsulun bütün növləri nəzərə alınır.

Dəymiş zərər və ödəniləcək sığorta məbləği bir qayda olaraq sığorta müqaviləsi bağlanarkən mövcud olan qiymətlərə əsasən hesablanır.

Sığorta ödənişləri bütün sahədən yığılan məhsulun dəyəri və sığorta ödəmələrinin dərəcələrinə əsasən müəyyən edilir. Tariflər bitkilərin növləri və ərazi əlamətləri (rayonlar) üzrə bir-birindən fərqləndirilir. Bir qayda olaraq fermer təsərrüfatları üzrə sığorta ödəmələri dərəcələrini hesabladıqda müqaviləsində nəzərdə tutulan, yaxud da həmin dövr üçün planlaşdırılan məhsuldarlıq göstəricisindən istifadə olunur.

Təbii fəlakət nəticəsində kənd təsərrüfatı bitkiləri zədələndikdə və ya məhv olduqda təsərrüfat sığorta hadisəsi baş verdiyi (yaxud da zədələnmə və ya məhv olma faktı müəyyən olduğu) gündən sonra üç gün ərzində sığortaçıya məlumat verməlidir. Sığortaçı təbii fəlakət və bununla əlaqədar bitkilərin məhv olması faktını hidrometeoroloji xidmət, kənd və su təsərrüfatı orqanlarının, bitkilərin karantin müfəttişliyi və əkinlərin vəziyyətinə təbii şəraitin, zərərverici və xəstəliklərin təsiri üzərində müşahidə aparan digər təşkilatların materialları əsasında yoxlayır. Bu təşkilatların materialları olmadıqda təbii fəlakət faktı müvafiq orqanların nümayəndələrinin bilavasitə iştirakı ilə yerində yoxlanılır.

Təbii fəlakətin baş verməsi haqqında müəyyən edilmiş müddətdə (təbii fəlakətin faktiki nəticələrinin müəyyən edilməsi imkanları nəzərə alınmaqla) məlumat verilmədikdə sığorta ödənişindən imtina oluna bilər.

Dəymiş zərərin hesablanması metodikası məhsulun tam və ya qismən məhv olmasından asılı olaraq riyazi düsturlarla ifadə edilə bilər .

Bitkinin bütün əkin sahəsinin məhsulu tamamilə məhv olduqda dəyən zərəri aşağıdakı düsturla hesablamaq olar:

$$Z = (D_{sm}/\dot{I}) \Theta S$$

Burada: Z - bütün əkin sahəsi üzrə dəyən zərəri ;

D_{sm} - bitkinin sığorta olunmuş məhsulunun dəyəri ; $\dot{I}$ – Hesablama aparılan dövr (bir qayda olaraq 5 il);

ΘS – cari ilin məhsulu altında olan ümumi əkin sahəsi deməkdir.

Orta məhsuldarlıq azaldıqda (və ya qismən məhv olduqda) dəyən zərəri aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$Z = (D - G_{orta}) \times \Theta S ,$$

Burada : G_{orta} - əkin sahəsi vahidindən orta hesabla əldə edilən gəlir;

D- cari ildə bir hektardan orta hesabla yığılacaq məhsulun dəyəri deməkdir.

G_{orta} - aşağıdakı kimi müəyyən edilir :

$$G_{orta} = (Q \times \ddot{U}Y) : \Theta S;$$

D - isə aşağıdakı kimi hesablanır:

$$D = (D_{sm} : \dot{I});$$

Bu düsturlarda: Q – bitkinin əsas məhsulunun bir sentnerinin bazar qiyməti; $\ddot{U}Y$ cari ildə bitkinin əsas məhsulunun ümumi yığımı deməkdir.

Müxtəlif məqsədlər üçün becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinə (məsələn , qarğıdalıdan və çuğundurdan həm ərzaq məhsulu , həm də yem kimi istifadə olunur)təbii fəlakət nəticəsində dəyən zərəri , əldə edilmiş hər iki məhsul nəzərə alınmaqla bütövlükdə bitki üzrə müəyyən edilir. İllik hesabatda məhsuldarlığı və əkin sahəsi öz əksini tapan , açıq şəraitdə becərilən (yetişdirilən)tərəvəz bitkiləri üzrə dəyən zərəri hər bitki üzrə ayrılıqda “sair bitkilər” üzrə isə qrup üzrə bütövlükdə hesablanır. Örtülü şəraitdə yetişdirilən bitkilər üzrə zərəri pomidor, xiyar digər tərəvəz bitkiləri , əkin materialları , tərəvəz bitkilərinin toxumları , gülçülük məhsulları, tingliklər (şitilliklər), göbələk, çiyələk üzrə ayrılıqda müəyyən edilir.

Ərzaqlıq bostan bitkiləri üzrə də dəyən zərəri qrup üzrə bütövlükdə hesablanır. Meyvə - giləmeyvə kimi çoxillik əkmələrinin məhsulu məhv olduqda və ya zərəri çəkildikdə dəyən zərəri hər bir bitki qrupu (tumlu çeyirdəkli , subtropik sitrus , üzümlük , qoz- fındıq və i.a.)üzrə dəyən zərəri müvafiq qrupun bir hektarından əldə edilən məhsulun dəyəri nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Dəyən zərərin məbləği çoxillik əkmələrin bar verən sahələrinə görə hesablanır.

Yenidən səpin aparıldıqda dəyən zərəri aşağıdakılardan ibarət olur : 1) yenidən səpin aparılarkən sərf olunan xərc ; 2) məhv olmuş və yenidən səpilmiş bitkinin məhsulunun dəyəri ilə orta məhsuldarlıq arasındakı fərq . Bir hektara çəkilən xərcin məbləği yenidən səpin aparılarkən görülən işlərin və yeni səpilmiş toxumun dəyərinə əsasən müəyyən olunur.

Bitki məhv olduqda məhv olmuş sahənin hamısında , yaxud da bir hissəsində yenə də həmin bitki əkilmişdirsə onda zərərin həcmi həmin bitkinin sığorta olunmuş məhsulunun dəyəri ilə faktiki səpilmiş bitkinin məhsulunun dəyəri arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. Lakin bu zaman faktiki yığılmış məhsulun dəyərindən yenidən səpinə sərf olunan xərclər çıxılmalıdır. Məhv olmuş sahədə başqa bir bitkinin toxumu səpilmişdirsə dəymiş zərəri 1 hektardan yığılması gözlənilən sığortalanmış məhsulun dəyəri ilə yeni səpilmiş bitkidən faktiki alınan məhsulun dəyəri arasındakı fərq (yenidən səpinə sərf olunmuş xərc çıxılmaqla) kimi müəyyən olunur .

Zədələnmiş bitkinin yerində başqa bir bitki əkilmişdirsə dəymiş zərəri zədələnmiş bitkinin məhsulunun orta dəyəri ilə yenidən səpilmiş bitkidən alınan faktiki dəyərin (yenidən səpinə sərf edilmiş xərc çıxılmaqla)arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. Çoxillik əkmələr tamamilə məhv olduqda dəymiş zərərin məbləği növlər və ya bitki qrupları üzrə hesablanır.

Dəymiş zərərin məbləğinə (məhv olmuş çoxillik əkmələrin balans dəyərindən onların köhnəlməsi çıxılmaqla)yalnız bağı bu və ya digər yerində məhv olmuş sahə daxil edilir. Bağdakı ağacların 70%-i məhv olduqda onun yerdə qalan sahəsini qoruyub saxlamaq məqsəduyğun deyildir və yerdə qalan ağaclarda çıxarılmalı , dəyən zərəri bütün ağaclar nəzərə alınmaqla , bütün bağı

balans dəyərinə görə hesablanmalıdır.

Dəymiş zərərin məbləğini hesablamaq üçün konkret olaraq məhv olmuş çoxillik əkmələrin köhnəlməsini nəzərə almaq lazımdır. Amortizasiya hər qrup üzrə istifadə müddəti və illik amortizasiya normasına əsasən hesablanır. Amortizasiya normaları çoxillik əkmələrin orta istismar müddətindən asılı olaraq növlər üzrə fərqli müəyyən edilir. Çoxillik əkmələr məhv olduqda material və ya yanacaq kimi istifadə edilməsi mümkün olan qalıq nəzərə alınır və dəyən zərərin həcmi onların dəyəri qədər azaldılır. Bar verən üzüm tənəklərinin sitrus və subtropik bitkilərin kök sistemi, sağlam qaldıqda onun torpaqaltı hissəsinin tam məhv olması nəticəsində dəyən zərərin məbləğini aşkara çıxararkən nəzərə almaq lazımdır ki, bu əkmələr bərpa oluna bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, üzümlüklərin bərpası 2 il və daha çox, sitrus və subtropik bitkilərini ki, isə 3-4 ildən az olmamaqla davam edir. Bu zaman dəyən zərəri balans dəyərinə görə(köhnəlmə çıxılmaqla) aşağıdakı kimi hesablamaq olar: üzümlüklər üzrə - 30 % ; sitrus bitkiləri üzrə - 35 % ; subtropik əkmələr üzrə - 32%.

Təbii fəlakət və ya hadisə baş verənə qədər tamamilə köhnəlməyə məruz qaldığına, yeniləşdirmə tələb etdiyinə, yararsız vəziyyətə düşdüynə görə balansdan silinməli olan çoxillik əkmələrin dəyəri dəyən zərərin məbləğinə daxil edilmir.

Nəzərdə tutulan qədər məhsul yığılmadıqda sığorta ödənişi məhsulun məhv olması, zərərin və sığorta məbləğinin hesablanması haqqında aktın tərtib olunmasından sonra keçən bir ay ərzində ödənilir. Məhv olmuş çoxillik əkmələrə dəyən zərəri və sığorta məbləği ağaclar kəsildikdən, yaxud da bərpa etmək məqsədilə darandıqdan və ödəniləcək sığorta məbləği hesablandıqdan bir ay müddətində ödənilir.

Çoxillik əkmələrin məhv olması, yaxud da zədələnməsində günahgar olan şəxslərin cəzalandırılması üçün iddia qaldırıla bilər. Zərərin baş verməsində sığortalının günahı olduqda sığorta məbləği ödənilir.

Yuxarıda nəzərdən keçirilənlərdən başqa sığortalı təcrübəsində məhv olunmuş və ya zədələnmiş bitkinin yerində yenidən səpin aparıldıqda itkinin ödənilməsinin aşağıdakı metodlarından istifadə olunur :

- yenidən səpinə sərf olunan xərcin hamısının və ya bir hissəsinin ödənilməsi ;
- sığortalı bitki üzrə ümumi sığorta məbləğinin müəyyən edilmiş faiz qədər ödənilməsi ;
- yenidən səpin aparılması müddətindən asılı olaraq bu faizin fərqləndirilməsi. Yenidən səpin aparıldıqdan sonra sığorta məbləği ya əvvəlki həcmdə saxlanıla, yaxud da yenidən səpin aparılan zaman ödənilmiş itkinin kəmiyyəti qədər azaldıla bilər.

10.6. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortalıması

Kənd təsərrüfatı heyvanları və məhsulları sığortalıanarkən ödənişin hesablanması üçün yerli bazarlardakı qiymətlər (satış qiymətləri)əsas götürülür. Ev heyvanı və kənd təsərrüfatı məhsulu satış üçün nəzərdə tutulduqda ödəniş məhsulun emalı ,saxlanması və daşınması xərcləri çıxılmaqla bazar dəyəri ilə həyata keçirilir. Beynəlxalq təcrübədə fermerlər üçün “təminatlı” qiymətlər müəyyən olunur. Fermer əmtəə məhv olduğuna görə onu sata bilmədikdə gəlirini bazar qiymətləri ilə “təminatlı” qiymətlər arasındakı fərq qədər itirmək məcburiyyətində qalır. Bu zaman kompensasiya ödənişi aparılarkən bu fərq nəzərə alınır. Başqa sözlə , ödənilmək üçün nəzərdə tutulan məbləğdə daha yüksək qiymət öz əksini tapır.

Heyvandarlığın sığortalıanma vasitəsilə müdafiəsi kənd təsərrüfatında məhsul istehsalçılarının əsas və dövrüyyə fondlarının tərkib hissəsi olan heyvanların ölməsi ,məhv olması və məcburiyyət qarşısında kəsilməsi nəticəsində dəyən zərərin ödənilməsinə, təbii fəlakət və digər əlverişsiz hadisələr nəticəsində heyvandarlıq məhsullarının azalması ilə əlaqədar kompensasiyaların ödənilməsinə yönəldilmişdir .

Heyvanların kəsilməsi və məhv olması nəticəsində dəyən zərərin ödənilməsi mal- qaranın sayının sabit saxlanması təmin olunmasına təsir göstərir. Sığortalının bu növü üzrə sığorta

hadisəsinə aşağıdakı səbəblərlə əlaqədar olaraq heyvanların kəsilməsi və məhv olması aiddir. Heyvanların :

- 1) təbii fəlakət nəticəsində məhv olması ;
- 2) müxtəlif xəstəliklər nəticəsində məhv olması .

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, heyvanların saxlanması , yemləndirilməsi və təkrar istehsalı şərtlərinin pozulması ilə əlaqədar bəzi xəstəliklər sığorta hadisəsinə aid edilmir.

Heyvandarlıqda bala alınması , cavan heyvanların yetişdirilməsi, məhsuldar və iş heyvandarlıqdan istifadə edilməsi də daxil olmaqla bütün proseslər fasiləsiz xarakter daşıyır. Odur ki, sığortalanma heyvanların bütün yaş , cins və digər qruplarını əhatə edir. Kənd təsərrüfatı heyvanları müəyyən yaşda sığortalanmağa cəlb edilir. Sığorta obyektinə kənd təsərrüfatı heyvanlarının ayrı-ayrı növləri aid edilir.

Sığortalanma zamanı əgər belə demək mümkündürsə, sığortalının payına düşən dəyərin xüsusi çəkisi müəyyən edilir. Bu, onun heyvanların saxlanılmasında maddi məsuliyyətinin stimullaşdırılmasına təsir göstərir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində sığortalanmağa iri buynuzlu qaramal, qoyun və keçilər , ev quşları və 6 aydan yuxarı xəzdərili vəhşi heyvanlar və 4 aydan yuxarı dovşanlar , atlar, dəvələr , qatırlar, uzunqulaqlar göstərilən yaşa çatmamış cavan heyvanlar, arı ailələri cəlb edilir. Sığorta məsuliyyəti heyvan qrupları məhsuldar mal- qara, cavan heyvanları , yüksək qiymətli cins heyvanlar üzrə bölünür.

Sığortalanma yaşında heyvanları əhatə edən məhsuldar mal-qara və arı ailələri təbii fəlakət , keçici xəstəliklər , yanğın və elektrik cərəyanının təsiri nəticəsində məhv olduqda sığortalanmış hesab edirlər. Xüsusi qulluq və qayğı tələb edən cavan heyvanlar yalnız təbii fəlakətlərdən, elektrik cərəyanının təsiri və yanğından sığortalanırlar. Heyvanların keçici və qeyri keçici (keçici olmayan) xəstəliklər , bədbəxt hadisələr , təbii fəlakət və yanğın baş verməsi səbəblərindən kəsilməsi ilə əlaqədar sığorta məsuliyyətinin genişləndirilmiş həcmi cins heyvanların sığortalanmasına şamil edilir. Sığortalamada heyvanların məhv olması dedikdə ,yalnız onların kəsilməsi deyil , həm də məcburiyyət qarşısında kəsilməsi və sığorta hadisəsi ilə əlaqədar məhv edilməsi nəzərdə tutulur. Heyvanların sığortalanması aşağıdakı təbii fəlakətlərə qarşı həyata keçirilir: qasırğa , çovğun , leysan yağışların yağması, dolu düşməsi, daşqın , torpaq sürüşməsi, zəlzələ baş verməsi, ildırım vurması, sel- sularının tüğyan etməsi və i.a. Bəzi ərazilər üzrə heyvanların donması , qalın qar örtüyünün yaranması nəticəsində məhv olması da təbii fəlakət hesab olunur. Heyvanlar təbii fəlakət baş verdikdən sonra 10 gün ərzində keçici olmayan xəstəliklər nəticəsində məhv olduqda da sığorta məbləği ödənilir.

Fermer təsərrüfatlarında iri buynuzlu qaramal , qoyunlar, keçilər, donuzlar, ev quşları , 6 aylıq xəzdərili vəhşi heyvanlar və dovşanlar, atlar, dəvələr, 1 yaşıdan 18 yaşadək uzunqulaq və qatırlar, arı ailələri könüllü sığortalanma qaydasında sığortalanır.

Sığortalanma təbii fəlakət , xəstəlik , bədbəxt hadisələr nəticəsində , habelə epizodik hadisələrə qarşı mübarizə tədbirləri aparılarkən xəstələnmə səbəbindən heyvandan istifadə etmək mümkün olmadıqda məcburiyyət qarşısında kəsilmə hallarına görə həyata keçirilir.

Xəzdərili vəhşi heyvanlar və arı ailələri xəstəliklərə , təbii fəlakətlərə , bədbəxt hadisələrə, ev quşları isə yalnız epizootologiya , yanğına, daşqınlara , qasırğaya , çovğuna , dolu düşməsinə, zəlzələyə, torpaq sürüşməsinə qarşı sığortalanır.

Müəyyən edilmiş qaydada (həvəskar it saxlayanlar, ovçular və balıq tutanların cəmiyyətlərində) qeydiyyatdan keçirilmiş ov və xidməti məqsədlər üçün istifadə olunan , habelə dekorativ itlər sığortalanır. Burada sığorta hadisəsi kimi həmin heyvanların müxtəlif xəstəliklər , təbii fəlakətlər nəticəsində və oğurlanma halları və s. nəzərdə tutulur və bunların müqabilində dəyən zərər ödənilir. Ovçuların ov etmək məqsədilə istifadə etdikləri bir sıra yırtıcı ov quşları (şahin, qırğı, berkut- yırtıcı- quş və s.) da sığortalana bilər. Bu zaman sığorta hadisəsi onların xəstəlik, təbii fəlakət digər vəhşi heyvanların hücumları nəticəsində məhv olması , boğulması və s. zədələnmə halları hesab olunur. Sığortanın bu növü üzrə müqavilə hər şeydən əvvəl əhali ilə bağlanır, lakin qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir təşkilat da sığortalı ola bilər

Əhali ilə sığorta müqaviləsi təsərrüfatda həmin növdən olan və sığorta yaşına çatmış bütün sağlam heyvanlar sığortalandıqda bağlanır. Karantin elan olunmuş ərazilərdən olan heyvanlar

(həmin xəstəliyə tutulması qeyri- mümkün olan heyvanlardan başqa), habelə xəstə, döl ərəfəsində və doğuşdan sonrakı vəziyyətdə olan heyvanlar sığortalanmır.

Bu məhdudiyyətlər yeni müddətə bağlanmış , yaxud da əvvəllərdə bağlanmış müqavilənin qüvvədə olduğu müddətin uzadılması hallarına şamil edilmir.

Kənd təsərrüfatı heyvanları sığortalanarkən ödəniləcək sığorta haqqı müəyyən olunarkən onların cari ilin yanvar ayının 1- nə olan bazar dəyəri nəzərə alınır. Bu sığorta növü üzrə tariflər aşağıdakı heyvan qrupları üzrə fərqləndirilir : iri buynuzlu qaramal; donuzlar ; qoyun və keçilər ; atlar ; dəvələr; uzunqulaqlar və qatırlar; ev quşları ; xəzdərili vəhşi heyvanlar və dovşanlar; arı ailələri. Müqavilə bağlanarkən sığorta məbləği sığorta olunanın arzusuna uyğun olaraq müəyyən edilir.(hevanların dəyərinin 80% - dən az olmaqla). Lakin həmin məbləğ maksimum sığorta məbləğindən çox olmalıdır . Bu isə hər bir yaş qrupu üzrə heyvanların bazar qiymətləri əsasında hesablanan dəyəri ilə sığorta məbləği arasındakı fərqin hüdudları daxilində hesablanır.

Heyvanların könüllü sığortalanmasına dair müqavilənin bağlanması qaydası tikililərin sığortalanması üzrə müqavilələrin bağlanması qaydası kimidir. Sığortaçının məsuliyyəti müqavilənin qüvvədə olduğu vaxtda heyvanlar yalnız bədbəxt hadisələr nəticəsində məhv olduqda başlanır. Həmçinin heyvanların sığortalanmasında müqavilə, müqavilə bağlandıqdan 10 gün sonar qüvvəyə minir. Digər hallarda isə sığorta müqaviləsinin qüvvədə olması tikililərin könüllü sığortalanması qaydasında olduğu kimidir. Tarif dərəcələri həmçinin ərazi əlamətləri üzrə son beş ildə dəyən zərərin sığorta məbləği nəzərə alınmaqla fərqləndirilir və hər baş heyvana görə sığorta ödənişi müəyyən olunur.

İş atları (idman atları da daxil olmaqla), dəvələr , uzunqulaq və qatırlar məhv olduqda dəyən zərər amortizasiya məbləği çıxılmaqla müəyyən edilir. İribuynuzlu qaramal, qoyunlar, keçilər , donuzlar, atlar ,dəvələr və habelə ev quşları məcburiyyət qarşısında kəsildikdə dəyən zərər onların balans dəyəri ilə qida kimi istifadə edilməyə yararlı olan ətin satışından əldə edilən məbləğ arasındakı fərq kimi müəyyən olunur.

Xəzdərili vəhşi heyvanlar kəsildikdə (o cümlədən, məcburiyyət qarşısında kəsildikdə) dəyən zərər keçici xəstəliklər , bədbəxt hadisələr və ya yanğın nəticəsində dərinin dəyərində əmələ gələn dəyişikliklər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Vətəndaşlara məxsus olan heyvanlar məhv olduqda sığorta ödənişinin həcmi məhv olmuş heyvanların sayı və müvafiq heyvan növünün bir başının sığorta məbləğinə əsasən müəyyən olunur. Məcburiyyət qarşısında kəsilmə zamanı ödəniş ətin və ya dərinin satışından əldə edilən məbləğ qədər azaldılır. Bu da kənd təsərrüfatı müəssisələrində olduğu qaydada müəyyən edilir. Dəyən zərəre heyvanın kəsildiyi yerə daşınması, heyvandarlıq binalarının təmiri, xəstəliyin qarşısının alınması və ləğv edilməsi üçün karantin və digər tədbirlərə sərf olunan xərclər daxil edilmir. Məhsul itkisi də ödənilmir.

Heyvanlar sığortalı tərəfindən heç bir səbəb olmadan qəsdən məhv edildikdə sığorta məbləği ödənilmir. Sığortalı keçici xəstəliyin qarşısının alınması üçün baytar həkiminin profilaktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar verdiyi məsləhətlərə əməl etmədikdə yaxud da xəstə heyvan müalicə olunmadığına görə məcburiyyət qarşısında kəsildikdə, heyvanın məhv olması haqqında vaxtında məlumat vermədikdə də sığorta məbləği ödənilmir. Sığortalanma zamanı xəstə heyvanlar sığortalanarsa və heyvan müqavilə bağlanan məqamda həmin xəstəlikdən ölərsə, sığorta məbləği ödənilmir.

FƏSİL XI

VƏTƏNDAŞLARIN ƏMLAKININ SİĞORTALANMASI

11.1. Vətəndaşların əmlakı (mülkiyyəti) siğortalanmasının zəruriliyi

O.Q. Məmmədlinin fikrincə “mülkiyyət investisiya əmtələri və istehlak şeylərinin mənimsənilməsini səciyyələndirən , istehsal , bölgü , mübadilə və istehlak prosesində insanlar arasında meydana çıxan və tarixən dəyişən münasibətlər sistemidir. ”

Mülkiyyət münasibətləri ... mülkiyyətin obyektini ilə əlaqədardır. [68. 888 səh.]Bəs mülkiyyət obyektini dedikdə nə nəzərdə tutulur?

Müəyyən bir subyektə (mülkiyyətçi)məxsus olan şeylərin toplusu mülkiyyətin obyektini təşkil edir. Ona görə də hər hansı bir şəxsin mülkiyyət münasibətləri həm də əmlak münasibətləri adlanır.Dövlət tərəfindən tənzimlənən münasibətlər mülkiyyət hüquqi forması alır. Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq vətəndaşların və hüquqi şəxslərin mülkiyyətində bir sıra əmlak növləri istisna olmaqla istənilən əmlak ola bilər.

Xüsusi mülkiyyət, mülkiyyətin formalarından biridir. Başqa sözlə , vətəndaşların və ya hüquqi şəxslərin konkret əmlak növlərinə (torpaq , digər daşınan və daşınmaz əmlak)qanunla müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququnun mütləq mənadada müdafiə edilməsi deməkdir.Ayrı-ayrı şəxslərin xüsusi mülkiyyəti tarixən icma mülkiyyətindən (tayfaların , icmaların , ailələrin) əvvəl meydana gəlmişdir. “ Mülkiyyət” və “xüsusi mülkiyyət ”terminləri Roma hüququnda (e.ə II əsrdə)təşəkkül tapmışdır.Xüsusi Roma hüququ üçün yüksək səviyyədə inkişaf etmiş fərdiyyətçilik, sosial və təsərrüfat həyatının bərabər hüquqlu hər bir iştirakçısı üçün optimal şəraitin təmin olunmasına cəhd göstərilməsi səciyyəvidir. Daha dəqiq desək, hər şeydən əvvəl hər bir malikanə sahibinə - familiyanın daşıyıcısına (pater familias – böyük patriarxal ailəsinə)xas olan cəhətdir. Roma hüquqşünaslarının əsərlərində fərdlərin şəxsi və əmlak hüquqlarının müdafiəsi üsulları, hər şeydən əvvəl şeylərə, vərəsəliyə və icbari hüquqlara aid olan hüquqi anlayışları ciddi surətdə və hərtərəfli işlənilib hazırlanmışdır.Roma hüququ dedikdə , Qədim Romada təşəkkül tapmış və Avropada hüququn inkişafında xüsusi rol oynamış hüquq sistemi nəzərdə tutulur. Avropa və Amerikanın müasir hüquq sistemlərində əsas hüquqi terminologiyalar, bir çox hüquqi təşkilatları , qanunlar məəcəlləsində və tədris vəsaitlərində materialın şərh olunması və s.Roma hüququndan qaynaqlanır.

Roma hüququnun çiçəklənməsi erkən Roma imperiyası dövrünə (e.ə I əsrin axırları – bizim eranın III əsrinin əvvəlləri)təsədüf edir. Bu dövr üçün siyasi və sosial sabitlik , urbanizasiyanın və əmtə - pul münasibətlərinin yüksək səviyyəyə çatması səciyyəvidir.

1789-cu ildə insanların və vətəndaşların hüququna dair Fransa bəyannaməsi mülkiyyətin müqəddəs və toxunulmazlığını elan etmişdir. Azərbaycan Respublikasında xüsusi mülkiyyət 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Konstitusiyaya uyğun olaraq qanunla qorunur. Mülkiyyət hüququ – hər bir hüquq sisteminin başlıca institutudur; hər bir vətəndaşın və onların birliklərinin istənilən iqtisadi resurs növlərinə sahibolma , sərəncamvermə və istifadə etmə hüququdur. Sahiblik hüququ dedikdə, nemətlər üzərində mütləq fiziki nəzarətin həyata keçirilməsi hüququ nəzərdə tutulur.Sərəncamvermə hüququ əmlakın sahibinə nemətdən kim və necə istifadə etməyi müəyyən etmək imkanı verir . İstifadə etmə hüququ dedikdə, isə nemətin faydalı xassələrindən istifadə etmək imkanları başa düşülür. Mülkiyyət hüququ zaman etibarilə məhdudlaşdırılmır, başqa sözlə ,müddətsizdir.

Mülkiyyətçi öz mülkiyyətini mülkiyyət hüququnu özündə saxlamaqla etibarnamə ilə başqasına idarə etməyə vermək hüququna malikdir.

İctimai istehsalın artması və bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi ilə vətəndaşların mülkiyyəti də artır.Bu, əhalinin tələbatının ödənilməsinin qanunauyğun prosesidir. Onun başlıca tərkib hissəsi əhalinin şəxsi mülkiyyətində olan kütləvi predmetlərin , habelə xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakın artırılmasıdır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin iqtisadi mənfələri , öz əməklərinin nəticələrinə maddi maraqlarının artırılması mexanizmləri, vətəndaşların mülkiyyətinin genişlənməsi , onun kəmiyyətinin artmasına , bu isə öz növbəsində ictimai istehsalın miqyasının genişlənməsinə və milli sərvətin çoxalmasına səbəb olur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əmlak dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə , habelə ictimai birliklərin (təşkilatların) mülkiyyətində ola bilər.Vətəndaşların mülkiyyətində torpaq sahələri , yaşayış evləri, mənzillər, bağ evləri , saraylar , ev təsərrüfatı predmetləri, şəxsi istehlak malları, kənd təsərrüfatı və digər ev heyvanları , pul vəsaiti, səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlar, kütləvi informasiya vasitələri, müəssisə , əmtələrin istehsalı, məişət xidməti, ticarət, sahibkarlıq fəaliyyətinin digər sahələrindəki əmlak kompleksləri, binalar, qurğular, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və digər istehsal vasitələri (investisiya əmtələri) ola bilər. Vətəndaşlara məxsus olan əmlakın miqdarı və dəyəri məhdudlaşdırılmır.

Əhalinin gəlirlərinin artması və rifahının yaxşılaşdırılması vətəndaşların mülkiyyətinin strukturunun dəyişməsinə səbəb olur. Belə ki, onların mülkiyyətinin tərkibində uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulan yüksək qiymətli predmetlərin xüsusi çəkisi artır, yeni sığorta obyektləri meydana çıxır. Bütün bunların nəticəsində son dövrlərdə ölkəmizdə toplanan sığorta haqlarının və ödənilən sığorta məbləğinin artması halları müşahidə edilir. Bunu aşağıdakı cədvəlin məlumatlarından da aydın görmək olar.(cədvəl 11.1)

Cədvəl 11.1.

Könüllü sığorta üzrə sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin strukturu , % -lə.

Sığorta haqları və ödənişləri	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sığorta haqları cümlədən:	72,2	70,4	60,2	61,8	62,9	59,6
-əmlak sığortası	47,6	46,2	37,7	37,8	28,0	25,5
-şəxsi sığorta	24,6	24,2	22,5	24,0	34,9	34,1
sığorta ödənişləri o cümlədən:	76,5	76,7	75,0	66,0	71,1	70,6
-əmlak sığortası	41,7	44,2	32,4	29,5	25,6	23,2
-şəxsi sığorta	34,8	32,5	42,6	36,5	45,5	47,4

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2016. səh 411-412

Vətəndaşların əmlakının sığortalanmasının əhəmiyyətini qiymətləndirməmək düzgün olmazdı.Ona görə ki, o vətəndaşların həyat səviyyəsi sahəsində qazanılmış nailiyyətləri qoruyub saxlamağa təsir göstərir. Bu sığortanın bir sıra növlərinin inkişaf etməsinə (tikililərin və mənzillərin , ev əmlakının , nəqliyyat vasitələrinin sığortalanması daha geniş yayılmışdır)dövlətin özü də bilavasitə maraqlıdır.Çünki əhalinin sığorta təminatı müəyyən şəraitdə dövləti büdcə vəsaiti hesabına kompensasiya ödəməkdən azad edir.Lakin Azərbaycanda sığorta bazarının zəif inkişaf etməsi vətəndaşların əmlakının sığortalanma səviyyəsində də özünü göstərir.

Sığorta müqavilələrinin az bağlanması əsas səbəbləri əhalinin sığorta mədəniyyətinin aşağı olması , sığorta xidmətinə kifayət qədər tələbatın və onun stimullaşdırılması mexanizminin olmaması ,əhali arasında qüvvədə olan mənzilin sığortalanmasının əhəmiyyəti haqqında maarifləndirmə işlərinin zəif aparılması, maddi imkan və s.-dir.

Hər il ölkəmizdə yanğın hadisəsi baş verir ki, bunun da təqribən yarısı yaşayış sahəsinin payına düşür. Bunun nəticəsində hər il yaşayış evləri yanır, digərləri isə zədələnir. Mənzilinin və ya yaşayış evinin itirilməsi və ciddi şəkildə zədələnməsi onların sahiblərinin, mənzildən istifadə edənlərin, habelə ailə üzvlərinin maddi vəziyyətlərini həddindən artıq pisləşdirir. Bir çox hallarda dövlət həmin evlərin və mənzillərin bərpa olunması, yaxud da kompensasiya ödənilməsi üçün böyük məbləğdə xərc çəkməyə məcbur olur. Hətta bəzi hallarda yaşayış yerlərinin bərpası sahəsində bir sıra yenidənqurma tədbirlərinin həyata keçirilməsinin zəruriliyi meydana çıxır.

İcbari və könüllü sığortalanmanın ən əlverişli surətdə əlaqələndirilməsi, risklərin təsnifləşdirilməsinə yanaşmasının vahid qaydasının işlənilib hazırlanması yaşayış yerlərinin sığortalanmasının inkişaf etməsinə təsir göstərir.

Yaşayış sahələrinin sığortalanmasını maliyyə sisteminin müstəqil həlqəsi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Yaşayış sahələrinin sığortalanması növbəti fəsilə geniş verilmişdir.

11.2. Vətəndaşların əmlakının könüllü sığortalanması

Könüllü əmlak sığortası dedikdə, təsərrüfat subyektlərinin ictimai təşkilatların, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan vətəndaşların və vətəndaşlara məxsus olan ev əmlakının və nəqliyyat vasitələrinin sığortalanması başa düşülür. Vətəndaşların əmlakının könüllü sığortalanması zamanı sığorta hadisələrinə aşağıdakılar aid edilir: yanğın hadisəsi, təbii fəlakət, qəzalar, partlayışlar, nəqliyyat vasitələrinin oğurlanması, ağacların aşması, hava nəqliyyatının yerə düşməsi, əmlakın yerləşdiyi tikililərin qəflətən dağılması, qonşu binalardan suyun axıb gəlməsi, oğurlanma, talan etmə, nəqliyyat vasitəsinin qaçırılması. Qiymətli metallardan hazırlanmış məmulatlar, qiymətli, yarımqiymətli və qızıl suyuna çəkilmiş daşlar yalnız onlar oğurlandıqda sığortalanmış hesab olunurlar.

Ev əmlakının sığortalanması məqaviləsinin şərtlərinə görə mebel, bərk ev əşyaları, qab-qacaq, mətbəx əşyaları, kitablar, şəkillər, musiqi alətləri, tele-radio – elektrik aparatları və digər şəxsi istehlak malları, mənzillərin bəzək şeyləri və avadanlıqları, sığortalının dövlət və ictimai fondlardakı mənzilləri (vətəndaşların şəxsi mülkiyyətinə keçən satılmış əmlaklar və mənzil-istismar idarələrində olan mənzillər də daxil olmaqla) və digər əmlak növləri köhnəlmə üçün güzəşt nəzərə alınmadan tam dəyəri ilə sığortalana bilər.

Nəqliyyat vasitələri təbii fəlakət, qəza baş verdikdə, yaxud da qaçırıldıqda köhnəlmə üçün güzəştli birlikdə onların tam dəyəri ilə sığortalanır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə məxsus əmlakın sığortalanmasına dair müqavilə bağlanarkən köhnəlmə üçün güzəşt nəzərə alınmaqla avadanlıqlar, alətlər, hazır məhsullar və digər maddi qiymətlilər sığortalanır.

Vətəndaşların bütün əmlakını şərti olaraq aşağıdakı iki qrupa bölmək olar:

- prioritet əmlak, yəni xüsusilə vacib ən zəruri əmlak. Bu əmlak növlərinin məhv olması nəinki şəxsi, həm də ictimai mənafeyə zərbə vurur;
- digər əmlak növləri. Bunların məhv olması ilə vətəndaşların şəxsi mənafeələrinə ziyan vurur.

Birinci kateqoriyaya aid olan əmlakın (yaşayış evi) məhv olması onların sahibinə çox ciddi ziyan vurduğuna görə kənardan kömək olmadan vəziyyətdən çıxmaqda çətinlik çəkmələrinə gətirib çıxara bilər və çıxarır. Bu əmlak növləri məhv olduqda dövlət vətəndaşlara maddi kömək göstərmək məcburiyyətində qalır. Dövlət onların sığorta müdafiəsini təmin etmək üçün birinci dərəcəli əmlakın öz dəyərindən müəyyən qədər aşağı olmaqla icbari qaydada sığortalanmasını təşkil edir. Dəyərin yerdə qalan hissəsi könüllü sığortalana bilər.

İkinci kateqoriyaya aid edilən əmlak yalnız könüllü qaydada sığortalanır. Könüllü sığortanın qüvvədə olan şərtləri vətəndaşların bütün əmlakını əhatə etmir. Əmlakın bir hissəsi – sənədlər, qiymətli kağızlar, pul nişanları, əlyazmalar, kolleksiyalar və əntiq əşyalar, qiymətli materiallardan düzəldilmiş məmulatlar, qiymətli, yarımqiymətli və qızıl suyuna çəkilmiş daşlar, slaydlar, fotoşəkillər, videokasetlər, dini əşyalar, nəqliyyat vasitələri üçün ehtiyat hissələri, quşlar, xəzərdili vəhşi heyvanlar və digər heyvanlar, otaq şəraitində saxlanılan bitkilər və onların toxumları, bəzək-

dekorativ və digər bitkilər xüsusi şərtlərlə sığortalanır.

Bunların icbari sığorta obyektinə daxil edilməməsi aşağıdakı iki amillə şərtlənir:

- müvafiq obyektlərin sığorta qiymətinin qeyri-müəyyənliyi;
- əmlakın (məsələn, pul, qiymətli kağız və s.) məhv olması faktının və bir çox hallarda dəyən ziyanın həcmnin dürüst müəyyən edilməsinin qeyri- mümkünlüyü.

Ev əmlakı ümumi , yaxud da ayrıca müqavilə ilə sığortalana bilər. Birinci halda daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə (xüsusi müqavilə ilə sığortalanmış əmlakdan başqa), habelə evdəki bəzək işləri və mənzilin avadanlıqları (ev və əlaltı yardımçı binalar) sığortalanmış sayılır. Ayrıca müqavilə ilə aşağıdakılar sığortalana bilər: qiymətli metallardan hazırlanmış məmulatlar; qiymətli , yarımqiymətli və qızıl suyuna çəkmiş daşlar; kolleksiyalar, rəsm əsərləri, əntiq şeylər (səlahiyyətli təşkilatlar tərəfindən onların qiymətləndirilməsi haqqında sənəd varsa); radio –tele və video aparatlar, kompüterlər, foto və kino aparatları , musiqi alətləri, elektron aparatları və elektrik cihazları, audio, video, foto kasetlər, disklər, DVD, CD – ROM , nəqliyyat vasitələri üçün ehtiyat hissələri , detallar, ləvazimatlar və avtomobil sarayında fərqli qaydada saxlanılan digər əmlak növləri; torpaq sahəsində yerləşən xüsusi mülkiyyətdə olan tikinti materialları.

Xüsusi müqavilə həm bu və ya digər qrupa aid olan bütün predmetlər, həm də sığortalanan hər bir predmet üzrə ayrılıqda tərtib oluna bilər.

Ev əmlakı sığortalının daimi yaşayış yeri üzrə sığortalanır. Qiymətli daşlardan hazırlanmış məmulatlar, qiymətli, yarımqiymətli və qızıl suyuna çəkilmiş daşlar sığortalı işdə , ezamiyyətdə, küçədə və i.a. yerlərdə olduğu dövrdə də sığortalanmış sayılır.

Ev əmlakı həmçinin sığortalı daimi yaşayış yerini dəyişərkən və o dəmir yolu , avtomobil nəqliyyatı və digər nəqliyyat növləri ilə daşınarkən (qanunvericilikdə və müqavilə ilə yükün salamat saxlanması üzrə nəqliyyat təşkilatının məsuliyyəti müəyyən edilmiş olduğu hallardan başqa) də sığortalana bilər. Ev əmlakının hansı müqavilə ilə (ümumi və ya əlavə müqavilə ilə) sığortalımasından asılı olmayaraq sığorta ödənişlərinin tarif dərəcələri fərqli müəyyən edilir.

Tikililərin və ev əmlakının bir müqavilə əsasında kompleks sığortalıması da mümkündür. Lakin bu zaman sığorta məbləği tikililərin və ev əmlakının sığortalımasına bölünməklə , birlikdə (vahid həcmdə) müəyyən edilir. Sığorta ödənişi ziyanın tikiliyə, yaxud da ev əmlakına dəyməsindən asılı olmayaraq sığorta məbləğindən yüksək olmamaqla, faktiki dəyən ziyan həcmində həyata keçirilir. Tikiliyə dəyən ziyan onun könüllü sığortalıması üçün müəyyən edilmiş maksimum mümkün olan sığorta məbləğinə əsasən hesablanır. Sığorta müddəti bir ildir.

Vətəndaşların ev təsərrüfatlarının (həyətəyən təsərrüfatların) könüllü sığortalıması obyektləri ev təsərrüfatlarının aparılması üçün lazım olan predmetlər və şəxsi istehlak şeyləri , kənd təsərrüfatı məhsulları , yanacaq , tikinti materialları , bağ-bostan (dirrik) və digər inventarlar (ev əmlakı); heyvanlar , barvermə yaşında olan məhsuldar çoxillik ağaclar ola bilər. Bu zaman müqavilə bütün bu əmlakın sığortalıması şərti ilə ya əmlakın hamısı, yaxud da onun ayrı-ayrı növləri üzrə bağlana bilər.

11.3. Tərəflərin qarşılıqlı öhdəlikləri və sığorta məbləğinin ödənilməsi qaydası

Könüllü sığortalımadə sığorta ödənişi sığortalının özünə məxsus olan əmlak üzrə köhnəlmə üçün güzəşt nəzərə alınmadan əmlakın balans dəyərində (balans dəyərində) əsasən , kənardan qəbul edilmiş , yaxud da icarəyə götürülmüş əmlak üzrə isə köhnəlmə üçün güzəştə birlikdə müəyyən edilir. Sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta məbləği əmlakın dəyəri və sığortalıma şərti nəzərə alınmaqla sığortaçı tərəfindən müəyyən edilir. Müqavilənin qüvvədə olduğu dövrdə sığorta məbləği əsas müqavilənin qüvvədə olduğu müddətin axırına qədər qalan müddət üzrə əlavə müqavilə bağlanması yolu ilə artırıla bilər. Bütün hallarda əsas və əlavə müqavilələr üzrə sığorta məbləği mənzillərin təmir dəyəri də daxil olmaqla köhnəlmə nəzərə alınmaqla əmlakın dəyərindən çox ola bilməz. Əmlak zədələnməsinə görə sığorta ödənişi həyata keçirildikdə müqavilə sığorta məbləği ilə ödənilmiş məbləğ arasındakı fərq həcmində qüvvədə olur.

Sığortalanan əmlakın dəyərindən asılı olaraq sığorta müqaviləsi ya əmlaka baxış keçirilməsi, yaxud da keçirilməməsi yolu ilə bağlanır. Böyük məbləğ üzrə müqavilə sığortalının iştirakı ilə

əmlaka baxış keçirməklə bağlanır. Qiymətli metallardan hazırlanmış məmulat, qiymətli, yarımqiymətli və qızıl suyuna çəkilmiş daşlar köhnəlmə nəzərə alınmaqla onların dəyəri hədudlarında xüsusi müqavilə ilə baxış keçirmədən sığortalana bilər. Kolleksiyalar və əntiq əşyalar sığortalanmağa hökmən baxış keçirilməklə onların tam dəyəri həcmində qəbul edilir.

Məişət texnikasının sığortalanması müqaviləsinə əsasən onlar siyahı tərtib olunmadan bütövlükdə, yəni hamısı bir yerdə sığortalanmaya qəbul olunduqda sığorta məbləği bazar qiymətlərinə uyğun olaraq onların ümumi dəyəri hədudlarında müəyyən edilir. Müqavilə bu qrupa aid olan ayrı-ayrı predmetlər üzrə bağlandıqda sığorta məbləği sığortalının qiymətləndirilməsi əsasında hər predmet üzrə onun dəyəri həcmində müəyyənləşdirilir.

Sığorta haqqı məbləği isə aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

$$SHM = TD \times SM : 100,$$

Burada : SHM - sığorta haqqı məbləği;

TD - bu sığorta üzrə müəyyən edilmiş tarif dərəcəsi ; SM – sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləği deməkdir.

Bir ildən az müddətə bağlanmış müqavilə üzrə sığorta haqqı illik sığorta haqqı məbləğindən müəyyən edilmiş faiz əsasında hesablanır. Ev əmlakının sığortalanmasına dair ümumi müqaviləyə görə güzəştlər müəyyən edilə bilər.

Sığorta şirkəti əks iddia qaldırmaq - subroqasiya hüququna (bir təsərrüfat subyekti və ya vətəndaş tərəfindən ödənilmiş məbləğin başqa bir təsərrüfat subyektinə, yaxud da vətəndaşa verilməsi haqqında əks tələb qoymaq hüququna) malikdir. Əks iddia (subroqasiya) sığortaçıya təsərrüfat subyekti və ya vətəndaş qarşısında dəymiş ziyana görə məsuliyyət tələbini qoymaq hüququ verir. Məsələn, sığorta hadisəsi üçüncü şəxsin günahı üzündən baş verdikdə (yanğın, qonşu binalardan suyun gəlib dolması, habelə əmlakın oğurlanması) sığorta ödənişini həyata keçirmiş sığortaçı ziyanın bilərəkdən (qəsdən) və ya ehtiyatsızlıq üzündən baş verib- verməməsindən asılı olmayaraq onun (və ya qüvvədə olan qanunverciliyə uyğun olaraq dəymiş ziyana görə məsuliyyət daşıyan şəxsin) qarşısında əks iddia qaldırmaq hüququna malik olur. Müqavilənin şərtlərində sığorta ödənişinin sığorta məbləği hədudlarında natura formasında kompensasiya edilməsi nəzərdə tutula bilər.

11.4. Tikililərin sığortalanması

Dünya təcrübəsində müqavilələrin əksəriyyətində tikililərin sığortalanması dedikdə, xüsusi yaşayış yerlərinin (dam örtüyü şiferdən, kirəmitdən, metaldan, asfaltdan və ya dəmir betondan ibarət olan kərpic, daş, yaxud da dəmir beton evlər), onların əlavə tikililəri olan daşınmaz əmlak və avadanlıqlar, divarları, hasarı, kiçik çəpəri, qapısı, üzgüçülük hovuzu, piyada cığırının əsas yola çıxan yolların sığortalanması nəzərdə tutulur. Ölkəmizdə vətəndaşlara məxsus olan tikililərin sığortalanması icbari və könüllü formada həyata keçirilən əmlak sığortasının növlərindən biridir. Sığortanın bu növündə mənzil fondunun sığortalanması daha yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Mənzil fondunun köhnəlməsinin artması yaşayış evlərinin və mühəndis infrastrukturunu obyektlərinin etibarlılıq səviyyəsinin aşağı düşməsinə tikililərin qəza və qeyri-münasiblik vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Mənzil fondunun bərpası probleminin həll edilməsi yaşayış yerlərinin sığortalanması hesabına əldə edilən maliyyə vəsaiti olmadan mümkün deyildir.

Mənzil fondunun aşağıdakı növləri mövcuddur:

- xüsusi mənzil fonduna aşağıdakılar daxildir:
vətəndaşların mülkiyyətində olan fərdi yaşayış evləri, özəlləşdirilmiş, tikilmiş və əldə edilmiş mənzillər və evlər, pay haqqı tam ödənildikdə mənzil və mənzil – tikinti kooperativlərinə məxsus olan evlərdəki mənzillər, ortaqlıqlara məxsus evlərdə (binalarda) fərdi mənzil sahiblərinin mənzilləri, vətəndaşların qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər əsaslarla əldə etdikləri və mülkiyyətlərində olan mənzillər və evlər; hüquqi şəxslərin vəsaiti, o cümlədən pay haqlarının tam ödənilmədiyi mənzil və mənzil-tikinti kooperativlərinin vəsaiti hesabına əldə edilən və onların mülkiyyətində olan fondlar;

- dövlət mənzil fondu. Buna aşağıdakılar daxildir: Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətində olan idarələrə məxsus mənzil fondu.

Azərbaycan Respublikasında mülkiyyətin müvafiq növlərinə - bələdiyyə mülkiyyətində , rayonların , şəhərlərin mülkiyyətində olan mənzil fondu;

- ictimai mənzil fondu. Bu aşağıdakılardan ibarətdir : ictimai birliklərin mülkiyyətində olan mənzil fondu.

Bunlarla yanaşı, ölkəmizdə mənzil fondu həm də aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir: bütün mənzil fondu, o cümlədən , şəhər mənzil fondu, kənd mənzil fondu. Bunların hər biri də aşağıdakı qruplara bölünür: a) dövlət mülkiyyətində olan mənzil fondu: b) qeydiyyatda olmayan mənzil fondu. Qeydiyyatda olmayan mənzil fondunun tərkibindən isə əhalinin şəxsi mülkiyyətində olan mənzil fondu xüsusi qrupa ayrılır. Mənzillərin sığortalanması barədə növbəti fəsilə geniş verilmişdir.

Tikililərin sığortalanması onların yanğın, partlayış baş verməsi, ildırım vurmaları , daşqın (subasmalar), zəlzələ, qasırğa , tufan , sunami, leysan , dolu düşməsi, torpaq sürüşməsi, sel gəlməsi, yeraltı suların üzə çıxması , həmin ərazi üçün qeyri-adi olan uzunmüddətli yağışın və qalın qarın yağması , qızdırıcı sistemdə, su kəmərinə və kanalizasiya şəbəkələrində qəza baş verməsi, habelə qəflətən təbii fəlakətlər olması nəticəsində əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi hallarına qarşı həyata keçirilir. Beynəlxalq təcrübədə sığorta hadisələrinə sadalananlardan başqa qiyam, vətəndaş hərəkatları , tətilər, iqtisadi və ya siyasi tələblər , vandalizm hərəkatları, üzgüçülük hovuzlarının, daxili hərəkatların , piyada cığırlarının , qapıların , hasarların (eyni vaxtda mənzilə , əlavə tikililərə və saraylara , müvafiq texnoloji standartlara uyğun gəlməyən materiallardan istifadə olunduğu yaxud da binanın özülünün düzgün qoyulmaması hallarından başqa), əsas yola çıxan yolların zədələnməsi və ya tam məhv olması və s. aid edilir.

Sığortalı sığorta müqaviləsini onun sərəncamında olan bütün yaşayış və təsərrüfat tikililəri , habelə ayrı-ayrı tikililər (məsələn , yaşayış evi), yaxud da tikintidə ona məxsus olan pay üzrə bağlaya bilər. Sığortalı tikintiyə olan mülkiyyət hüququnu itirdikdə (tikintinin üçüncü şəxsin mülkiyyətinə keçməsi halından başqa) sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət sığorta ödənişi qaytarılmamaqla dayandırılır. Tikili üçüncü şəxsin mülkiyyətinə keçdikdə isə o, müqavilədə göstərilən müddətin axırına qədər sığortalanmış hesab edilir.

Kənd yaşayış məntəqələrində və şəhər yerlərində, habelə bağçılıq ortaqlıqlarında olan ayrı-ayrı tikililər üzrə müqavilə sığortalının arzusu ilə könüllü qaydada bağlana bilər. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq tikili icbari sığortada olduğu kimi, yaxud da tikilinin dəyərindən köhnəlmə nəzərə alınmaqla sığortalana bilər. Müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə təmir işləri aparıldıqda , yaxud da əlavə tikililər inşa olunduqda əsas müqavilənin qüvvədə olduğu müddətin axırına qədər qalan müddət üçün əlavə müqavilə də bağlana bilər. Bu zaman sığorta haqqı müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdən asılı olaraq ödənilir.

Ölkəmizdə iqtisadiyyat inkişaf etdikcə və sosial-iqtisadi şərait qabaqcıl ölkələrdə olduğu kimi sabitləşdikcə sığortanın icbari forması da daha səmərəli olacaqdır.

Tikililərin sığorta qiyməti (yenidən qiymətləndirilməsi) sığorta məbləğinin , vətəndaşlardan alınan sığorta haqqının , tikinti məhv olduğu və ya zədələndiyi hallarda isə sığorta ödənişi məbləğini müəyyən etməyə imkan verir. O, tikintinin köhnəlməsi nəzərə alınmaqla onun dəyərini əks etdirir. Zaman keçdikcə , tikintinin dəyəri onun təbii köhnəlməsi, tikinti materiallarının qiymətinin və təmir işləri dəyərinin dəyişməsi nəticəsində və s. amillərin təsiri ilə dəyişir.

Bütün təsərrüfat təyinatlı yaşayış və təsərrüfat tikilisi qiymətləndirilməlidir. Tikililərin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar işlərin operativ surətdə və yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün nümunəvi tikililər üzrə müəyyən edilmiş qiymətləndirmə normalarından istifadə etmək olar. Nümunəvi tikili dedikdə , həmin ərazidə divarların və dam örtüyünün hördüyü və düzəltdiyi materiallardan istifadə olunduğu , həcmində, daxili quruluşuna, tikinti materiallarının keyfiyyətinə və bəzək işlərinin daha çox yayıldığı və səciyyəvi olan tikililər nəzərdə tutulur. Hər bir tikinti növü (yaşayış evi, anbar, hasar və i.a.) üçün bir neçə qiymətləndirmə norması mövcuddur.

Sığortalanma üçün qiymətləndirmə vərəqinə harada olmasından (yerləşməsindən) asılı olmayaraq sahibinə məxsus olan bütün tikililər daxil edilir. Bir tikili hissələrə bölünmədən ümumi

mülkiyyət hüququ ilə bir neçə vətəndaşa məxsus olduqda , bütün həmsahiblər göstərilməklə bir qiymətləndirmə vərəqi tərtib edilir. Tikili hissələrə bölünməklə (tikilinin 1/2-i, 1/3-i və i.a.)bir neçə həmsahibə məxsus olduqda isə hər bir hissə ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilir, sonra tikintinin onlardan hər birinə məxsus olan hissəsinin qiyməti göstərilməklə hər biri üçün ayrıca qiymətləndirmə vərəqi tərtib olunur.

Çox köhnə və ya dağılmış vəziyyətdə olan, özünün təsərrüfat təyinatı üzrə istifadə edilməyən , habelə yeraltı “tikililər”qiymətləndirilmir.

Yeni inşa olunan tikililər qiymətləndirmə vərəqinə yazılır və onlar yalnız daimi yeri, divarları və dam örtüyü olduqda qiymətləndirilir. Sığorta vərəqində işlərin yerinə yetirilməsi haqqında qeydlər aparılır. Bu tikililər inşaat işləri qurtardıqdan sonra yenidən qiymətləndirilir.Müstəqil təsərrüfat təyinatı olan tikililər (məsələn,darvaza, hasar, həyət və i.a.)ayrıca qiymətləndirilir.

Tikinti nümunəvidirsə, lakin yeni deyildirsə qabaqcadan köhnəlməyə görə güzəşt faizinin hesablanması tələb olunur. Tikilinin köhnəlmə dərəcəsi hesablanarkən onun yalnız xidmət etmə müddəti deyil, həm də tikinti materiallarının və konstruksiyaların keyfiyyəti , cari təmirin vaxtında aparılıb-aparılmaması , tikintinin istismar-olunma qaydalarına əməl olunub-olunmaması , harada yerləşməsi və bir sıra digər amillər nəzərə alınır . Nümunəvi və nümunəvi olmayan tikililər üçün köhnəlmə üzrə güzəşt faizi hər bir tikiliyə xüsusi baxış keçirilməsi və onun əsas konstruksiya elementlərinin – dam örtüyü , divarları, döşəməsi , daxili quruluşu və i.a. – köhnəlməsi dərəcəsi müəyyən edilir. Tikiliyə köhnəlmə üzrə edilən güzəştin son həddi onun ilkin dəyərinin 70-75%-i qədər ola bilər. Çox böyük köhnəlmə faizinə malik olan tikililər (xüsusilə də yaşayış evləri)təsərrüfat təyinatı üzrə istifadə üçün yararsız hesab olunur.

Vətəndaşlara məxsus olan tikililər köhnəlmə üzrə güzəşt çıxılmaqla qiymətləndirildiyi üçün qiymətləndirmə sənədlərində onların ilkin və həqiqi qiymətləri göstərilir. İlkin qiymət dedikdə, hər hansı bir yerdə tətbiq olunan qiymətləndirmə normalarına əsasən yeni tikintinin dəyərinin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Tikintinin həqiqi dəyəri isə ilkin qiymətdən köhnəlmə dəyəri çıxılmaqla hesablanır.

Nümunəvi tikililərdən fərqlənən tikililər texniki xarakteristikasına görə nümunəvi tikililərə daha yaxın olan qiymətləndirmə normaları əsasında müəyyən düzəlişlər edilməklə qiymətləndirilir. Bu düzəlişlər (əlavələr və ya güzəştlər)manatla , yaxud da tikilinin ümumi dəyərinə və ya qiymətləndirmə normalarına olan faizlə nisbəti kimi ifadə edilə bilər.

Vətəndaşlara məxsus olan tikililərin könüllü sığortası icbari sığortaya əlavə kimi həyata keçirilir. Odur ki, müqavilə bağlanarkən tikilinin qiymətini müəyyən etmək üçün həmin təsərrüfatda tikilinin qiymətləndirilməsi haqqında son məlumatdan icbari sığortalanma məqsədi üçün(tikilinin tipi , onun ölçüsü , dəyəri (qiyməti), köhnəlmə faizi və i.a.) istifadə olunur.

Sığortalının arzusu ilə tikili icbari sığorta məbləği həcmində könüllü sığortalana bilər. Lakin bu zaman icbari sığorta məbləği 1,5əmsalına vurulmalı, yaxud da onun köhnəlməsi nəzərə alınmaqla hər hansı bir sığorta məbləğinin 60%-i civarında müəyyən oluna bilər. Beləliklə, tikilinin icbari və könüllü sığortalanması üzrə ümumi sığorta məbləği bazar qiymətləri ilə hesablanan dəyərinin 100% -dən çox olmamalıdır.

Xarici təcrübədə xüsusi tikililər sığortalanarkən onların sığorta məbləği sığorta hadisəsi baş verən anda və yerdə zərərə məruz qalan predmetlərin qiymətləri əsasında hesablanır. Lakin bu zaman tikilinin dəyəri köhnəlmənin kəmiyyəti qədər azaldılır. Müxtəlif sığortaçıların şəhadətnamələrində ev əmlakı risklərinin müxtəlif səviyyələrinin “örtülməsi” nəzərdə tutulur. Bu müxtəliflik ödənişin mahiyyətində özünü göstərir. Bu isə ödənişin iki formada – “yalnız ödəniş”və “keçmiş” üçün yenisinin müəyyən edilməsi deməkdir. Belə bir şəraitdə dəyən ziyan əmlakın sığortalanmasında olduğu kimi ödənilir və həm də köhnəlmə nəzərə alınır. “Keçmiş üçün yeni” şəraitdə müqavilə bağlanması daha geniş yayılmışdır. Bu o deməkdir ki, məhv olmuş və ya zədələnmiş predmet eyni tiptən olan yeniləri ilə əvəz olunur. Bundan təkcə ev əmlakının deyil , həm də kommersiya əmlakının sığortalanmasında istifadə edilir. Belə müqavilələr üzrə əlavə şərtlərə sığortalının xüsusi əmlakı və ya fəaliyyəti də əlavə edilir. Bu əlavələr qayıqlar və kiçik təyyarələr , atlar, idman avadanlıqları , velosipedlər və s. ibarət ola bilər.

FƏSİL XII YAŞAYIŞ SAHƏLƏRİNİN SİĞORTALANMASI

12.1. Mənzil sığortası haqqında ümumi anlayış

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar metodlarına keçməsi ilə əlaqədar olaraq mənzil sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün obyektiv şərait yaranmışdır. Başqa sözlə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf sistemində sığortanın genişləndirilməsi imkanlarından səmərəli istifadə edilməsinin zəruriliyi meydana çıxmışdır. Son dövrlərdə ölkəmizin bir sıra regionlarında baş verən təbii fəlakətlər, xüsusilə də daşqınlar, yer sürüşmələri, leysan yağışların yağması, dolu düşməsi, qasırğa, çovğun, sel-suların əkinləri yuyub aparması və s. İnsanlara böyük ziyan vurur, onları evsiz-eşiksiz qoyur. Dövlət təbii fəlakətin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün konkret tədbirlər görür, dövlət büdcəsindən vəsait ayırır. Lakin bunlar dəyən ziyanla müqayisədə kifayət etmir və bununla əlaqədar olaraq digər mənbələrin işə salınması, onlardan məqsədyönlü istifadə edilməsinin zəruriliyi meydana çıxır. Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsinin 19 – cu maddəsində qeyd edildiyi kimi - yaşayış sahələrinin itirilməsi (dağılması) və ya zədələnməsi ilə əlaqədar zərərin ödənilməsinə zəmanət vermək məqsədilə yaşayış sahələri qanunverciliyə uyğun olaraq sığorta oluna bilər. [3]

Faciəli xarakter daşıyan sığorta hadisələri miqyasının getdikcə genişlənməsi və təbiətin şiltaqlığı üzündən təbii fəlakətlərin müntəzəm olaraq baş verməsi dövləti əhaliyə dəyən ziyanın ödənilməsi probleminin həll edilməsi ilə məşğul olmağa məcbur edir. Bu problemin həll olunmasına sığorta bazarını – mənzil sığortasını təkmilləşdirmək və inkişaf etdirməklə – cəlb etmək olar.

Mənzil sığortası dedikdə, fiziki və hüquqi şəxslərin mənzil fonduna sahiblik, ondan istifadə və ona sərəncam vermələri ilə əlaqədar əmlak mənafeələrinə, daha dəqiq desək onun məhv olması, yaxud da zədələnməsi, habelə üçüncü şəxs tərəfindən onlara dəyən ziyanın qismən, yaxud da tamamilə ödənilməsinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan sığorta növlərinin toplusu nəzərdə tutulur.

Mənzil sığortası təsadüfi hadisələrin baş verməsi nəticəsində əhaliyə və dövlətə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün maliyyə təminatıdır.

Mənzil sığortasını özündə həm əmlak həm də məsuliyyət sığortasını ehtiva edən kompleks sığorta kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq mənzil sığortasını aşağıdakı növlərə ayırmaq olar :

- mülkiyyətçilərin yaşayış sahələrinin sığortalanması;
- icarədarların yaşayış sahələrinin sığortalanması ;
- yaşayış binasında qeyri-yaşayış tikililəri icarəyə götürən üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyətin sığortalanması (üçüncü şəxslərin məsuliyyətinin);
- icarədarların mülki məsuliyyətinin sığortalanması;
- mənzillərdə yeniləşdirmə işləri aparılarkən, yaxud da onlar ofis kimi istifadə olunmağa hazırlanarkən üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyətin sığortalanması;
- kommunal müəssisələrinə dəyən ziyana görə üçüncü şəxs qarşısında məsuliyyətin sığortalanması ;
- mülkiyyətçinin (sahibkarın, icarədarın) mənzil fonduna dəyən ziyana görə üçüncü şəxsin əmlak mənafeələri qarşısında məsuliyyətin sığortalanması ;
- İpoteka sığortası ;
- mülkiyyətçi adı (titulu) sığortası;
- mənzillərin ortaq mülkiyyətçilərinin əmlak sığortası ;
- tarixi abidələrdə - evlərdə yaşayış tikililərinin sığortalanması və i.a.

Bir sıra şəxsi sığorta elementləri də yaşayış sahələri sığortasının növləri ola bilər.

Məlum olduğu kimi, təbii fəlakət, qəza, ağır faciə nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsi və aradan qaldırılması ilə əlaqədar dövlət büdcəsindən, habelə vətəndaşların və hüquqi şəxslərin özləri

tərəfindən böyük məbləğdə xərc çəkilir. Bəzi hallarda dəyən ziyan vəsait çatışmazlığına görə seçmə qaydasında ödənilir və bununla da vətəndaşların və hüquqi şəxslərin əmlak mənafevləri xeyli dərəcədə pozulur.

Mənzil sığortası təbii fəlakət, qəza, digər fəlakətlərin baş verməsi nəticəsində bütün mülkiyyət formalarına mənsub olan əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsi və onun bərpa olunmasını təmin edir. Azərbaycan cəmiyyətində müasir dövrdə gedən sosial- iqtisadi dəyişikliklər nəticəsində mənzil fondunun mülkiyyət formaları üzrə strukturu dəyişmiş və bu mənzil fonduna sahibolma , istifadə etmə və sərəncamvermə sahəsində təşkilati-hüquqi və maliyyə münasibətlərinin yeni sisteminə keçirilməsini zəruri edir. Bunu statistik məlumatlardan da aydın görmək olar. Belə ki, 2015-ci il yanvarın 1-nə olan məlumata görə Azərbaycanın ümumi mənzil fondunun tərkibində xüsusi mülkiyyətdə olan mənzillərin xüsusi çəkisi 93 %-ə bərabər olmuşdur. [5]

Yaşayış sahələrinin sığortasına real tələbat dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan yaşayış sahələrinin vətəndaşların xüsusi mülkiyyətinə verilməsi ilə əlaqədar formalaşmışdır. Bir yaşayış binasında (evində) bir neçə mülkiyyətçinin yaşaması həmin binanın saxlanmasının formaları haqqında məsələnin birgə həll olunmasını, dəyən ziyanın ödənilməsi mənbələrinin müəyyənləşdirilməsini zəruri edir.

Sığortalamanın zəruriliyi mənzil islahatının aparılması , fəvqəladə və digər əlverişsiz təsadüfi hadisələr nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsinin zəruriliyi , qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, habelə onun sosial – iqtisadi əhəmiyyəti ilə əlaqədardır.

Çox böyük ərazini əhatə edən , minlərlə sakinin həyatı üçün təhlükə törədən , çoxsaylı müəssisədə istehsalın normal gedişinə mənfi təsir göstərən iri təbii və ya texnogen faciələrin baş verməsi nəticəsində dəyən ziyanın mənzil sığortası vasitəsilə ödənilməsi müsbət makroiqtisadi nəticələrə gətirib çıxarır.

Ağır qəzalar və faciələr , habelə fəvqəladə hadisələr nəticəsində dəyən ziyanın dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına ödənilməsi arzuolunmazdır. Çünki qabaqcadan nəzərdə tutulmamış xərclər büdcə planını pozur , mərkəzləşdirilmiş dövlət ehtiyatları isə həmişə kifayət qədər olmur . Digər tərəfdən , xüsusi mülkiyyət obyektlərinə dəyən ziyanın dövlət vəsaiti hesabına ödənilməsi bazar iqtisadiyyatı üçün səciyyəvi deyildir.

Beləliklə , mənzil sığortası inflyasiya amilləri olan dövlət xərcləri və büdcə kəsiri kimi çox ciddi makroiqtisadi problemlərdən yaxa qurtarmağa kömək göstərə bilər .

Bunlarla yanaşı , sığorta şirkətlərinin çox böyük məbləğdə olan investisiya ehtiyatları da olduqca mühüm strateji amildir. Çünki iqtisadi inkişafın makroiqtisadi proporsiyaları xeyli dərəcədə bununla müəyyən edilir.

Mənzil sığortası olduqca böyük sosial əhəmiyyətə malikdir. Bu o deməkdir ki, mənzil sığortası mənzillərinə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün vətəndaşlara zəmanət verməklə cəmiyyətdə sabitliyi təmin edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial sahələrin çoxuna dövlət tərəfindən az müdaxilə olunur , lakin sosial təminatın həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Odur ki, bu funksiyalar dövlət tərəfindən sığorta şirkətlərinə verilmişdir. Bu, o deməkdir ki, onun minimum səviyyəsi icbari sığorta növləri, yerdə qalanları isə könüllü sığorta müqaviləsi bağlanması vasitəsilə təmin edilir. Dövlət mənzillərin sığortalımasını həyata keçirməklə büdcədən kənar fondların sosial yükünü azaldır.

Yaşayış sahələrinin sığortalımasına aşağıdakı amillər təsir göstərir: əhalinin maliyyə vəziyyətinin sabit olması , yaşayış sahələri bazarının möhkəmləndirilməsi və inkişaf etməsində dövlətin rolunun fəallaşdırılması, lazımi statistik informasiyanın mövcudluğu , əhalinin tələbatının ödənilməsi məqsədilə yaşayış sahələrinin inkişafı konsepsiyasının işlənilib hazırlanması , müəssisələrin etibarlı şəkildə müdafiə edilməsi və i.a.

Yaşayış sahələrinin sığortalıması cəmiyyətdə sosial-iqtisadi sabitliyə təsir göstərir və əhalinin əmlak mənafevlərinin sosial müdafiəsinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biridir. Azərbaycanda yaşayış sahələrinin sığortalımasının zəruriliyi sosial-iqtisadi dəyişikliklər şəraitində mülkiyyətçilərə, icarədarlara dəyən ziyanın ödənilməsinin bazar mexanizmlərindən istifadə edilməsi ilə əlaqədardır.

Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında yaşayış sahələrinin sığortalanmasının kifayət dərəcədə inkişaf etməməsi sosial-iqtisadi şərait, sığorta bazarının vəziyyəti, qanunverici bazanın təkmil olmaması ilə şərtlənir. Bununla birlikdə, bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün imkanlar da vardır. Bu ondan ibarətdir ki, təbii fəlakət, qəza, yanğın və digər təsadüfi hadisələr baş verdikdə dövlətin dəyən ziyanın ödənilməsinə təminat verməsi olduqca vacibdir.

Azərbaycanda yaşayış sahələrinin sığortalanmasının gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsi aşağıdakıların həyata keçirilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır:

- geniş əhali təbəqəsinin və dövlətin tələbatına cavab verən sığorta məhsulları növlərinin genişləndirilməsi;
- göstərilən sığorta xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- əhəlinin sığortaya olan inam və etibarının möhkəmləndirilməsi;
- sosial –iqtisadi islahatlar şəraitində yaşayış sahələrinin sığortalanmasına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi;
- təşkilati-metodiki, hüquqi və qanunvericilik təminatı ilə əlaqədar tədbirlərin işlənilib hazırlanması.

12.2. Mənzil fondunun sığortalanması yaşayış sahələrinin sığortalanmasının başlıca tərkib hissəsi kimi

Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsinin 17 – ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, Mənzil Fondu - Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən bütün yaşayış sahələrinin məcmusudur. [3]

Yaşayış sahələrinin sığortalanması vəziyyətinin təhlili göstərir ki, fəvqəladə hadisələr, habelə yaşayış sahələrinin icbari sığortalanmasına keçid şərtləri nəticəsində vətəndaşların yaşayış sahələrinə dəyən ziyanın ödənilməsinə təminat verən iqtisadi mexanizmin yaradılması vacibdir.

Yaşayış sahələrinin saxlanması və təmiri üçün ayrılan vəsaitin kifayət qədər olmaması onların və mühəndis təminatı sisteminin köhnəlməsinə, bu isə öz növbəsində evlərdə baş verən qəza və yanğınların sayının artmasına gətirib çıxarır. Bununla əlaqədar olaraq, sığortalanma yaşayış fonduna dəyən ziyanın ödənilməsi mexanizmlərindən biridir.

Hazırda yaşayış fondunun zədələnməsi və ya itirilməsi nöqtəyi-nəzərindən sığortalanma ən çox diqqəti cəlb edən məsələlərdən biridir. Zədələnmiş yaşayış sahəsinin təmiri və yaşayış sahəsi fondunun saxlanması ilə əlaqədar xərclər mənzil –kommunal təsərrüfatı müəssisələrinə ayrılan büdcə vəsaitinin ixtisar olunmasına yönəldilən yenidənqurma tədbirlərinin həyata keçirilməsinə və əhəlinin ödədiyi mənzil-kommunal xərclərinin yüksəlməsinə mənfi təsir göstərir.

Zədələnmiş yaşayış sahələrinin təmiri üzrə işlərin büdcədən maliyyələşdirilməsinin azaldılması və ayrılan vəsaitin kifayət etməməsi yaşayış fondunda baş verən qəzalar, yanğınlar və digər hadisələrin vurduğu ziyanın ödənilməsinin başqa mənbələri və mexanizmlərindən istifadəni zəruri edir. Mənzil – kommunal təsərrüfatı sistemində islahatların aparılmasında belə bir mexanizm kimi sığorta sisteminin müəyyən olunmasını əldə rəhbər tutulması məsləhət görülməlidir.

Təbii fəlakət və ya digər fəvqəladə hadisələr nəticəsində yaşayış sahələri zədələndikdə, yaxud da məhv olduqda dəyən əmlak itkisini hakimiyyət orqanları deyil, mülkiyyətçilərin özləri kompensasiya etməlidirlər. Lakin mülkiyyətçilər özlərinin əmlak mənafeələrinin müdafiə olunmasına kifayət qədər diqqət yetirmir, yəni də hakimiyyət orqanlarının köməyinə ümid edirlər. Odur ki, dövlət yaşayış sahələri zədələndikdə və ya məhv olduqda ona təminat verilməsinə dair bazar mexanizmi olmadığına görə büdcə vəsaiti hesabına əmlakın təmirini həyata keçirməyə yaxud da dəyişdirilməsi haqqında qərar qəbul etməyə məcbur olur.

Yaşayış sahəsi zədələndikdə istifadəçi də sahibkar kimi dəyən ziyanın günahkar tərəfindən ödənilməsinə (o cümlədən məhkəmə qaydasında) tələb etmək hüququna malikdir. Yaşayış sahələrinin zədələnməsi əsas etibarilə mühəndis təminatı sistemində (su, istilik, qaz, kanalizasiya sistemləri və i.a.) baş verdiyinə görə günahkar tərəf bir qayda olaraq ya müqavilə üzrə binanı tikən podrat təşkilatı, ya da yaxın qonşular hesab edilir.

Mənzillər yanğın və ya suyun dolması nəticəsində zədələndiyi hallarda onu ləğv edərəkən günahkar tərəfin müəyyən edilməsi düşünülüyü kimi bir o qədər də asan olmur , hətta bəlkə də mümkün deyildir. Mövcud təcrübəyə görə dəyən ziyan mənzillərin saxlanması və təmiri üçün ayrılan vəsait, başqa sözlə, büdcədən verilən dotasiya hesabına ödənilir.

Azərbaycanda daşınmaz əmlak bazarının tərkib hissəsi olan mənzil bazarının formalaşmasına XX əsrin 90-cı illərin əvvəllərində , müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra başlanmışdır. Həmin vaxtdan keçən müddət ərzində onun hüquqi bazasının yaradılması, dövlət əmlakının, o cümlədən mənzillərin özəlləşdirilməsi sahəsində bir sıra işlər görülmüşdür ki, bu da mənzil fondunun mülkiyyət növləri üzrə quruluşunda çox mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Ümumi mənzil fondunun tərkibində özəlləşdirilmiş mənzillərin xüsusi çəkisi haqqında aşağıdakı cədvəlin məlumatlarına əsasən mühakimə yürütmək olar (cədvəl 12.1)

Cədvəl 12.1

Azərbaycanda özəlləşdirilmiş mənzillərin quruluşu

İllər	2010	2014	2015
Göstəricilər			
Özəlləşdirilmiş mənzillərin sayı,min ədəd	10,5	6,8	4,3
Özəlləşdirilmiş mənzil fondunun ümumi sahəsi min kv.m	804,6	391,4	266,8
Mənzil fondu: mln kv. m			
Ümumi sahə	159,6	168,9	171,3
Yaşayış sahəsi	106,7	114,0	115,2

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı 2016. səh 200-2001

Təhlil aparılan dövrdə (2015- ci ildə) şəhər yerlərində özəl mənzil fondunun xüsusi çəkisi 84 % olmuşdur.2015- ci ildə özəlləşdirilmiş mənzillər şəhər yerlərində 335318 kv.m., rayon yerləri üzrə isə 56059 kv.m olmuşdur . [5]

Yaşayış sahələrindən istifadənin hüquqi rejimindən asılı olaraq mənzil fondu tamamilə yeni quruluşa malik olur ki, bu da mənzil qanunvericiliyi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu özünü aşağıdakılarda göstərir:

- sosial istifadədə olan mənzil fondu;
- mülkiyyətçi olan vətəndaşların və onlarla birlikdə yaşayanların istehlak məqsədilə istifadə etdikləri mənzil fondu;
- mülkiyyətçilərin mənfəət əldə etmək məqsədilə istifadə etdikləri gəlir gətirən yaşayış evləri (binaları).

Mənzil fondunun quruluşunun dəyişməsi mülkiyyət formaları üzrə sığorta sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə təsir göstərir.

Mülkiyyətə sahib olmaq yalnız nemətə sahib olmaq demək deyildir, o, həm də çox ağır yüküdür,həm də elə bir yüküdür ki, bu yükü çəkməyi,habelə əmlakın təsadüf nəticəsində məhv olması riskini idarə etməyi bacarmaq lazımdır.

Müasir şəraitdə mənzil fonduna sahibolma , istifadə etmə və sərəncamvermə sahəsində sığorta , təşkilati hüquqi və təsərrüfat-maliyyə münasibətlərinin yeni sisteminə keçidin real zəruriliyini meydana çıxarmışdır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə və Mənzil Məcəlləsinə uyğun olaraq xüsusi mülkiyyətdə olan yaşayış sahələri zədələndiyi , əmlak itkisi hallarında və sahibkara məxsus olan binanın (tikilinin) saxlanması xərcləri ona ödənilmir. [3]

Bələdiyyə yaşayış fondunun və müqavilə ilə icarəyə verilmiş yaşayış binalarına xidmət göstərilməsi və onların təmiri ilə əlaqədar xərclər büdcə vəsaiti hesabına , dövlət mənzil fondu binaları və mənzillərin ki, isə təsərrüfat tabeliliyi və operativ idarə etməsində olan müəssisə və təşkilatların vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının mənzil fondunun ümumi sahəsi 2015 – ci ilə 171,3 milyon kvadrat metr olmuşdur. O, cümlədən şəhər mənzil fondu 61,1 milyon kvadrat metr, kənd mənzil fondu isə 54,1 milyon kvadrat metr. [5. səh.200]

Müasir şəraitdə yaşayış sahələrinin sığortalanmasına çox böyük tələbat vardır. Köhnəlmiş kommunikasiyalar binaların qəzalılıq vəziyyətdə düşməsinə təsir göstərir. Mənzil- kommunal təsərrüfatı obyektlərində kütləvi qəza baş verməsi ehtimalı olduğuna görə bu sahədə iri miqyaslı infrastruktur böhranı tamamilə real və qaçılmazdır. Deməli, yaşayış sahələrinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi həm də onların vəziyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədardır.

Sovet hakimiyyəti illərində tikilmiş binaların əksəriyyətində yaşayış insanlar üçün demək olar ki, yüksək risklidir. Binaların özləri”ömürlərini başa vurmuş”kommunikasiyalar çürümüş , on illərlə təmir olunmadıqlarına görə qəza vəziyyəti yaranmışdır.Bütün bunların nəticəsində həmin binaların təmirinə və ya bərpa olunmasına hər il küllü məbləğdə vəsait ayrılması lazım gəlir. Lakin ayrılan vəsait əhaliyə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün təbiidir ki, kifayət etmir.

Mənzil fondunun saxlanması və təmiri üçün bütün səviyyələrdə büdcədən ayrılan vəsaitin azlığı etməsi onun köhnəlməsinə və sıradan çıxmasına gətirib çıxarır. Hər il həddindən artıq köhnəlmiş və çürümüş, habelə qəzalılıq vəziyyətdə olan çoxlu sayda bina və tikililər sıradan çıxır.

Yaşayış binalarının fiziki cəhətdən köhnəlməsi istismar prosesində onların istehlak dəyərinin itirilməsi deməkdir. Bu , özünü onların ilkin xassələrinin konstruktiv elementlərinin itirilməsində göstərir.Yaşayış binalarının köhnəlməsinə onların mexaniki keyfiyyətlərinin , məsələn, metalların korroziyaya uğraması; konstruksiyaların çürüməsi və dağılması ; möhkəmliyin itirilməsi və s. təsir göstərir.Beləliklə, binaların konstruksiya elementlərində özünü göstərən istismar keyfiyyətlərinin pisləşməsi onların fiziki köhnəlməsinin təzahürüdür.

Qəza vəziyyətində və çox köhnə olan yaşayış sahələrinin saxlanması dövlətə texniki cəhətdən saz vəziyyətdə olan yaşayış sahələrinə nisbətən 2-3 dəfə baha başa gəlir.Çox köhnə olan yaşayış sahələri bələdiyyə mülkiyyətində də mövcuddur. Lakin yerli özünü idarə orqanlarının vəsaiti həmin binaların saxlanması və təmiri üçün kifayət etmir, onların digər mənbələr hesabına saxlanması və təmir olunmalarına ehtiyacları vardır. Həm də qəzalılıq vəziyyətdə olan və çox köhnəlmiş yaşayış sahələri daim artmaqdadır.Hazırda ölkəmizdə on minlərlə əhali belə yaşayış yerlərində məskunlaşmışdır. Odur ki, belə bir şəraitdə yaşayış sahələrinin sığortalanmasının rolu getdikcə daha da artır.

Yaşayış sahələrinin sığortalanması aşağıdakıları təmin edir :

- 1) Yaşayış sahələri məhv olduqda və ya zədələndikdə dəyən əmlak itkisinin vaxtında və tam ödənilməsinə təminat verilməsi;
- 2) Yaşayış sahəsinə dəyən ziyanın obyektiv qiymətləndirilməsi sisteminin yaradılması , onun günahkarlarının aşkara çıxarılması və sığortaçıya verilmiş hüquqdan istifadə etməklə ödənilmiş ziyanın onlardan alınması;
- 3) Ziyaçəkənə ünvanlı yardım göstərilməsi;
- 4) Yaşayış binalarına podrat təşkilatlarının göstərdikləri xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün onların məsuliyyətinin yüksəldilməsi.

12.3. Müasir sığorta bazarı və yaşayış sahələrinin sığortalanmasının zəruriliyi

Vətəndaşların sosial müdafiəsi üçün mövcud olan bütün imkanlardan geniş miqyasda istifadə edildikdə cəmiyyətin iqtisadi sisteminin sabitliyi haqqında mühakimə yürütmək olar. Vətəndaşların, təşkilatların və dövlətin əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sistemi olan sığortalanma iqtisadiyyatın, sosial sahənin inkişaf etdirilməsinin, maddi və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasının zəruri şərtlərindəndir. Bunlar isə öz növbəsində ölkədə sığorta bazarının elmi əsaslar

üzərində formalaşdırılmasını zəruri edir.

Azərbaycanda sığorta bazarının təşəkkül tapması onun infrastrukturunun daha da genişləndirilməsinin bazar subyektlərinin sayının artırılmasını, yeni subyektlərin (sığorta aktuarları, qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri və i.a.) meydana gəlməsini, ölkəmizin sığorta bazarının beynəlxalq sığorta birliyi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin genişləndirilməsini tələb edir.

Sığorta təşkilatları özlərinin sığorta məhsullarını təkmilləşdirməkdə davam edirlər. Bunu ondan görmək olar ki, həmin təşkilatlar mütəmadi olaraq özlərinin həyata keçirdikləri sığorta növlərini genişləndirməyə çalışır və bunun üçün yeni – yeni lisenziyalar əldə edirlər. Lakin buna baxmayaraq Azərbaycanın sığorta bazarının imkanlarından hələ tam olaraq istifadə edilmir. Vətəndaşların sığorta risklərindən müdafiə olunması səviyyəsi hələ də aşağıdır.

Artıq əvvəldə qeyd edildiyi kimi, zədələnmiş yaşayış sahələrinin təmiri ilə əlaqədar görülən işlərin büdcədən maliyyələşdirilməsinin azaldılması (ixtisar olunması) üçün qəza, yanğın və digər hadisələr nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsinin başqa mənbələrinin axtarılıb tapılması zəruridir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi vəziyyəti, ilk növbədə valyuta ehtiyatlarının kifayət qədər olması çox köhnəlmiş və qəzalı vəziyyətdə olan yaşayış sahələrinin yeniləşdirilməsinə imkan verir. Lakin aydın məsələdir ki, bu zaman sığortalananın rolu nəinki azalmalı, əksinə daha da artmalıdır. Bu, ilk növbədə icbari sığortaya aiddir. Çünki icbari sığorta ölkəmizdə sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və əhalinin öz əmlakına qayğı ilə yanaşmasının təmin olunmasına təsir göstərə bilər. İcbari sığorta sahəsində formalaşmış bir müsbət meyli də qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu, ondan ibarətdir ki, icbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 40.3 maddəsinə müvafiq olaraq - ünvanlı dövlət sosial yardımını almaq hüququna malik olan aztəminatlı ailələrə məxsus yaşayış evlərinin və mənzillərin icbari sığortası üzrə sığorta haqları dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir. Bu , həmin əhali kateqoriyasının rifahının yüksəldilməsində müəyyən rol oynayır.

Yanğın və partlayışlar nəticəsində yaşamaq üçün yararsız vəziyyətə düşmüş və ona dəymiş ziyanın kompensasiya edilməsi, mühəndis sistemi və konstruksiya elementlərinin təmirinin aparılması mənzil-kommunal təsərrüfatına yönəldilən məhdud məbləğdə maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini aşağı salır.

Vətəndaşların tədiyə qabiliyyətinin aşağı olması onların sığortalanmaya vəsait qoymalarında çətinliklərə gətirib çıxarır. Əhalinin sərəncamında qalan gəlirlərin sair istiqamətlər və sığortalanma arasında bölüşdürmək üçün bir sıra şərtlər olmalıdır ki, bunlardan da ən əsası əhalinin tədiyə qabiliyyəti ilə yanaşı, yaşayış sahələrinin sığortalanması haqqında informasiyaya və iqtisadi təfəkkürə malik olmaları, vətəndaşlarda sağlam ictimai şüurun və sığortaya marağın formalaşdırılması və.s.

Yaşayış sahələrinin sığortalanması sahəsində tələbin formalaşmasına aşağıdakılar təsir göstərir:

- potensial sığortalıların və sığorta obyektlərinin sayı, başqa sözlə, sığorta sahəsinin ölçüsü;
- potensial sığortalıların gəlirləri;
- yaşayış sahələrinin sığortalanması şərtlərinin qanunvericilikdə təsbit olunması;
- inflyasiya prosesləri;
- sığorta tarifiinin səviyyəsi.

Yaşayış binalarının (tikililərin) tikildikləri materiallarda kəskin fərqlərin olması ilə əlaqədar olaraq onların konstruksiya – texnoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı. Bütün obyektləri (binaları, evləri və mənzilləri) onların konstruksiya – texnoloji xarakteristikalarına və istehlak xassələrinə görə bir neçə yeni-tipli (eyni cinsli) qruplara bölmək lazımdır. Buna “ yaşayış sahələrinin keyfiyyətlərinə görə tiplərə ayrılması” deyilir.

Tikililəri tiplərə ayırarkən əsas təsnifləşdirmə əlaməti kimi daxili divarların və ya binanın neçə mərtəbəli olmasına deyil, onun inşa olunmasında istifadə edilmiş materiallar və texnologiya götürülür. Bütün bunları nəzərə alaraq tikililərin aşağıdakı qruplara ayrıldığını demək olar: a) ağac materialından istifadə edilməklə inşa olunmuş tikililər; b) kərpicdən istifadə olunmaqla hazırlanmış tikililər; c) dəmir-betondan istifadə olunmaqla inşa edilmiş tikililər; d) möhkəm əsas üzərində hazırlanmış tikililər.

Yaşayış sahələrini aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- aşağı keyfiyyətli yaşayış sahələri;
- tipik yaşayış sahələri;
- XIX əsrin 50-ci illərinin ortalarında inşaa edilmiş tikililər (Stalinin hakimiyyətdə olduğu dövrdəki tikililər);
- yaxşılaşdırılmış yaşayış sahələri;
- ən yüksək keyfiyyətli yaşayış sahələri.

Yaşayış fondu tarixən formalaşmış amillərin təsiri ilə təşəkkül tapmışdır. İndiyədək formalaşmış yaşayış fondunu tarixi cəhətdən aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- 1) Böyük Oktyabr Sosialist İnkilabı deyilən vaxtadək (1917-ci ilədək) mövcud olan tikililər;
- 2) Sosializm dövründə (1920-1990-cı illərdə) inşaa edilmiş tikililər;
- 3) Müstəqillik dövründə inşaa olunmuş tikililər.

İnkilabdan əvvəlki tikililər çox da böyük olmayan xüsusi təyinatlı evlər (yenidənqurulan azmənşilli evlər və ya qeyri-yaşayış binaları) və çoxmənşilli evlərdən ibarətdir. Xüsusi şəraitli, xudmani, bir ailə üçün tək evlər adətən 2-4 mərtəbəli, çoxmənşilli evlər isə 5-9 mərtəbəli olur. Bu evlərin sığortalanmasına az diqqət yetirilir, çünki onların köhnəlmə dərəcəsi çox yüksəkdir. Bu evlər bir qayda olaraq indiyədək dəfələrlə əsaslı təmir olunmuş və hətta bir neçə dəfə yenidən qurulmuşdur.

Sosializmdə tikilmiş yaşayış sahələrini isə aşağıdakı dövrlərə bölmək olar: a) 1930-1960-cı illərdə inşaa olunan tikililər (“stalin evləri”); b) 1961-1970-ci illərdə inşaa olunmuş tikililər (“ beşmərtəbəli xruşçovkalar”); 1970-1990-cı illərdə inşaa olunmuş tikililər. Bu bina və evlərin demək olar ki, özləri və mühədis-infarstruktur qurğuları həm mənəvi, həm də fiziki cəhətdən köhnəlmişdir.

Dəmir-betondan tikilmiş evlərin (binaların) özləri də panel və blok-sistemli binalara bölünür. Dəmir-beton bloklardan mənzil tikintisi və əvvəlcə 9-12, sonra isə 17 mərtəbəyə qədər yüksəlmişdir. Ümumiyyətlə, binaları (tikililəri) konstruksiya – texnoloji xüsusiyyətlərindən və istehlak xassələrindən asılı olaraq aşağıdakı seqmentlərə bölmək olar:

- 1) Paneldən yığılma tikililər;
- 2) Kərpicdən istifadə edilməklə inşaa olunan tikililər;
- 3) Monolit – karkas tikililər.

Müstəqillik dövründə ölkəmizdə mənzil tikintisi sahəsində çox böyük nailiyyətlər qazanılmışdır. Müstəqillik dövründə tikilmiş mənzil fondunun strukturunda mülkiyyət növləri üzrə çox böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, yeni yaşayış sahələrində dövlət, bələdiyyə və ictimai mülkiyyətdə olan obyektlərin xüsusi çəkisi azalır, xüsusi mülkiyyətdə olan yaşayış sahələrinin xüsusi çəkisi isə fasiləsiz olaraq artır. Buna həm də ictimai mülkiyyətdə olan yaşayış sahələrinin özəlləşdirilməsi təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasında yaşayış sahələrinin əsas hissəsi şəhər mənzil fondunun payına düşür. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi hazırda şəhər mənzil fondunun ümumi mənzil fondunda xüsusi çəkisi 53 %-ə bərabərdir. Mənzillərin ümumi sayında iki və üç otaqlı mənzillərin xüsusi çəkisi üstünlük təşkil edir.

Bakı şəhərinin yaşayış fondu bir sıra xüsusiyyətlərinə malik olsa da, onun timsalında şəhər yaşayış fondunun səciyyəvi cəhətlərini nəzərdən keçirmək olar.

Bakının yaşayış fondunun əsas hissəsini xüsusi mülkiyyət təşkil edir. Bakıda inşaa olunan yaşayış binaları özlərinin keyfiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Bakının yaşayış fondunun texniki vəziyyətinə nəzər salsaq, demək olar ki, ümumiyyətlə o qənaətbəxşdir.

Mülkiyyət formalarının çoxnövçülüüyü və yaşayış fondunun keyfiyyət xarakteristikasının müxtəlifliyi ilə əlaqədar olaraq yaşayış sahələri sığortalanarkən hər bir sığorta şəhadətnaməsi çoxsaylı fərdi xüsusiyyətlərə malik olur. Tariflərə tək cə evlərin coğrafi cəhətdən harada yerləşməsi deyil, həm də çoxsaylı digər şərtlər təsir göstərir.

Bəzi şirkətlər mənzillərində dəmir qapıların olmasını, pəncərələrə tor vurulmasını, mühafizə və yangın siqnallarının mövcudluğuna baza tariflərini azaldan amillər kimi baxırlar. Digər şirkətlərin fikrincə isə əksinə, hər bir mənzildə siqnallaşdırma olmalıdır və bu, yeni təhlükəsizlik sistemi olmadıqca baza tariflərinin artmasına səbəb olsun. Nəticədə konkret şəraitdə güzəştlər və əlavələr

edilməsi hesabına yüksək baza tariflərinə malik olan şirkətlərdə sığorta şəhadətnaməsi aşağı baza tariflərinə malik olan şirkətlərə nisbətən ucuz olacaqdır.

Sığorta dəyərinin artmasına adətən birinci və axırıncı mərtəbələrdə yaşamaq, mənzildə onun sahibinin uzun müddət olmasını, onun icarəyə verilməsi, binada qazdan, yaxud da ondan məişət ehtiyacları üçün istifadə edilməsi, ödənişlərin vaxtının keçməsi kimi amillər təsir edir.

Yaşayış sahələrinin sığortalanması zamanı tariflərin daha çox fərqləndirilməsi məhz binaların tikildiyi materiallarla əlaqədardır. Bir qayda olaraq taxta evlərin sığortalanması digər evlərin sığortalanmasına nisbətən 20-30% baha başa gəlir.

Evlərin sığortalanması prinsipcə mənzillərin sığortalanmasından fərqlənir. Hazırda vətəndaşların əmlakının sığortalanmasının yeni qaydası tətbiq olunur. Burada da güzəşt və əlavələr sisteminə oxşar eyni risklər, vahid tariflər müəyyən edilir. Lakin tariflərin formalaşdırılmasında spesifik amillərdən də istifadə olunur. Məsələn, evdə əlavə olaraq hamam tikilmişdirsə, açıq şəraitdə soba quraşdırılmışdırsa və ev yaşayış məntəqəsindən uzaqda yerləşmişdirsə, onda sığorta olunan evin dəyəri artırılacaqdır.

Sığorta şirkətləri həm tikililəri, həm də mənzilləri sığortalayarkən müxtəlif müqavilə növlərindən istifadə edirlər. Onlar çox da böyük olmayan sığorta məbləğini müəyyən edir və mənzilin, yaxud da evin hər bir konstruksiya elementi üçün məsuliyyət limiti tətbiq edir. Məsələn, mənzillərə bəzək vurulması 1000 manata sığortalanır, sığortalanma qaydalarında isə sığorta şirkətlərinin hər bir konstruksiya elementi üzrə aşağıdakı məsuliyyət limiti göstərilir (%-lə): divarlar-27, tavan-10, döşəmə -30, qapılar -10, pəncərələr -8, mühəndis avadanlıqları -15. Bu zaman bəzək işlərinin dəyərindən asılı olmayaraq bütün tavanın zədələnməsi nəticəsində dəyən ziyanə görə 100 manat (sığorta məbləğinin 10%-i qədər) almaq olar.

Obyektin elementi qismən zədələndikdə sığorta ödənişi həmin element üzrə bəzək işlərinin sığorta məbləğində tutduğu xüsusi cəkiyə mütənasib olaraq bölüşdürülür. Başqa sözlə, bəzək işlərinin xüsusi çəkisi sığorta məbləğində neçə faizə bərabərdirsə, dəyən ziyanın dəyərinin də bir o qədər faizi ödənilir. Fikrimizi bir qədər də sadə şəkildə ifadə etsək bu o deməkdir ki, məsələn, əgər tavanın 1/5 hissəsi zədələnməmişdirsə, onda sığortaçının ödədiyi məbləğ 20 manata, yəni 100 manatın 1/5 hissəsinə bərabər olar. Tikililərin sığortalanmasında da eyni qaydadan istifadə etmək olar.

Tutaq ki, tikilinin ayrı-ayrı elementlərinin xüsusi çəkisinin aşağıdakı kimi olduğu müəyyən edilmişdir (%-lə): binanın binövrəsi-14, əsas divarlar-25, döşəmə və taxtapuş(üstün örtülməsi)-19, dam örtüyü-6, qapı və pəncərələr-11, bəzək işləri-11, sair-14. Bu zaman hətta ev yansa və binövrəsi zədələnməsə belə sığortalı sığorta məbləğinin 86%-ni (binövrənin dəyəri çıxılmaqla) alacaqdır. Qasırğa (tufan) dam örtüyünü yerindən qopararsa onda ödəniş dəyərin real ziyan həcmində deyil, sığorta məbləğinin 6%-i qədər olacaqdır.

Hazırda yaşayış fondu sığortalanarkən “bütün risklərdən” şəhadətnaməsi daha geniş yayılmışdır. Həm də bu zaman risklərdən hər biri üçün ayrıca tarif müəyyənləşdirilir.

Bakı şəhəri üzrə tariflər orta hesabla konstruksiya elementləri üçün müəyyənləşdirilən mənzillərin sığorta dəyərinin 0,5-0,6%-ni təşkil edir.

Hətta hər hansı bir şirkətdə eyni bir risk üçün sığorta tarifləri regional xüsusiyyətlərdən asılı olaraq fərqlənə bilər. Yaşayış fondu sığortalanarkən risklərin standart dəstinə yangın, subasması, partlayış, təbii fəlakət, üçüncü şəxslərə qarşı qəsdən hüquqa zidd hərəkətlər, uçan aparat və onların hissələrinin düşməsi daxildir.

Şəhadətnamənin dəyərinə ən böyük “təhəfəni” yangın riski verir. Onu arzu edildikdə sığorta məbləğinin 0,3-0,4% dərəcəsi ilə ayrıca sığortalamaq olar.

Bəzək işləri sığortalanarkən müqavilənin dəyərinə su, kanalizasiya və istilik sistemlərində baş verən qəzalar nəticəsində onun zədələnməsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Evlər və onlardakı əmlak sığortalanarkən yangın və üçüncü şəxslərin qanuna zidd hərəkətləri ehtimal olunan ən böyük risklər hesab edilirlər.

Bu risk isə sığorta hadisələrinin baş verməsi ehtimalı çox köhnəlməyə məruz qalmış binalarda daha yüksəkdir. Yaşayış sahələrinin texniki vəziyyəti ilə əlaqədar problemlər fəvqəladə hadisələrin miqdarının artması nəticəsində getdikcə çoxalır. Burada fəvqəladə hadisə kimi “binaların qəflətən dağılması” (uçması, sökülməsi) daim artma meylinə malikdir.

Son illərdə dəyən ziyanın artması "suyun səviyyəsinin yüksəlməsi" kimi (daşqın, su basması, güclü küləyin əsməsi və i.a.) fəvqəladə hadisələr böyük təsir edir. Fəvqəladə hadisələr nəticəsində dəyən ziyanın təqribən 50%-i onun payına düşür. Bu vətəndaşların ziyana düşməsinə təsir edən ən mühüm amillərdən biridir.

Yaşayış sahələrinin sığortalanmasında yanğınlar başlıca risklərdən biridir. Baş verən yanğınların və dəyən maddi ziyanın əsas hissəsi məhz yaşayış fondunun payına düşür. Yanğınların əsas səbəbi insanların odla ehtiyatsız davranmaları, elektrik avadanlıqlarında müəyyən çatışmazlıqların olmasıdır.

Son illərdə yaşayış binalarında yanğınların sayının azalmasına baxmayaraq dəyən birbaşa maddi ziyanın artması müşahidə olunur. Bu, bir yanğına düşən ziyanın miqdarının daim artması ilə əlaqədardır. Belə bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi mülkiyyətdə olan evlərdə baş verən yanğınların sayı hər il artmaqdadır. Azərbaycanın yaşayış sahəsində daha çox yanğınlara rayonlarda rast gəlinir.

Beləliklə, yaşayış sahələrinin sığortalanması bir sıra amillərlə, hər şeydən əvvəl, yaşayış fondunun istismarı üzrə xərclərin artması və onların texniki vəziyyətləri, qəzaların, təbii fəlakətlərin, faciələrin baş verməsi nəticəsində itkilərin xeyli çoxalması və s. əlaqədardır. Azərbaycanın bütün regionlarında mülkiyyətçilərin və icarəyə götürənlərin (istifadəçilərin) əmlak mənafeələrinin sığortalanması itirilmiş, yaxud da zədələnmiş, yaşayış sahələrinin bərpa olunmasına və mühəndis infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə yönəldilən əlavə maliyyə resurslarının formalaşmasına imkan verən başlıca mexanizm ola bilər.

12.4. Yaşayış sahələrinin sığortalanmasının inkişaf perspektivləri

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin formalaşması fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsi üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə-kredit mexanizmlərinin müxtəlif formalarının yaradılması ilə əlaqədar olaraq yaşayış sahələrinin sığortalanmasının rolu getdikcə artır. Hazırda sığorta şirkətləri ipoteka mənzil kreditləşdirilməsinin bilavasitə iştirakçılıqlarına çevrilmişlər.

Məlum olduğu kimi, Sovet hakimiyyəti illərində dövlət mənzil fondunun tikintisi üçün büdcə resursları mərkəzləşdirilmiş qaydada bölüşdürülür və vətəndaşlara pulsuz paylanılırdı. Mənzil probleminin həll edilməsində əhalinin müstəqil iştirakını nəzərdə tutan bazar mexanizmi yox idi. Sərbəst mənzil bazarı fəaliyyət göstərmirdi. Yaşayış sahələrinin maliyyələşdirilməsinin ümumi həcmində əhaliyə verilən uzun müddətli kreditlər az xüsusi çəkiyə malik idi və əsas etibarilə hazır mənzillərin satın alınması üçün deyil, fərdi ev tikənlərə, mənzil tikinti kooperativlərinə yeni binaların tikintisi üçün verilirdi.

İpoteka sığortası. İpoteka sığortası sisteminin inkişafı ipoteka kreditləşdirilməsinin yaradılmasının başlıca sosial- iqtisadi vəzifələrindən biridir. Çünki bu, kreditörün tədiyə qabiliyyətinin olmaması riskin maksimum dərəcədə aşağı salmağa imkan verir. Son dövrlərdə həm ölkə, həm də regional səviyyədə öhdəliklərin təmin edilməsi üçün ipoteka mexanizmindən istifadə olunmaqla müxtəlif proqramlar işlənib hazırlanır.

1) Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin 2011- ci il tarixli qərarı ilə "İpoteka predmeti olan əmlakın sığortası" və 2014- cü il tarixli qərarı ilə "Fiziki şəxslərə təqdim edilən kredit müqavilələri üzrə borcalanın həyatının ölüm halından və əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığortası" qaydaları təsdiq olunmuşdur. Qaydalarda ipoteka kreditləşdirilməsi zamanı həyata keçirilən sığortalanma şərtləri müəyyənləşdirilmişdir. İpoteka predmeti olan əmlakın sığortası növü əmlakın yanğın və digər risklərdən sığortası sinfinə aid edilir. [23.]

[20]

İpoteka müqaviləsi üzrə kreditörün zərərinin tam ödənilməsi üçün ipoteka predmetinin dəyərinin çatışmayan (ödənilməyən) hissəsinin sığortalanması ipoteka sığortası adlanır.

2) İpoteka sığortasına borcalanın həyatının və əmək qabiliyyətinin itirilməsi, daşınmaz

əmlakının ziyandan və eləcə də əmək hüququnun sığortalanmasından (mülkiyyət titulu) ibarətdir. Sığorta hadisəsinin baş verdiyi halda sığorta şirkəti müştəri tərəfindən ipoteka krediti üzrə vəsaitin ödənilməyən miqdarı həcmində qalığın ödənilməsini öz üzərinə götürür.

“ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun yenidən maliyyələşdirdiyi ipoteka kreditlərinin müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən verilməsinə dair standart tələblər ”- ə əsasən ipoteka kreditini alan şəxs mütləq olaraq aşağıdakı 3 növ sığorta əməliyyatını həyata keçirməlidir : [11]

- əmək sığortası ;
- iş qabiliyyətinin itirilməsinin sığortası ;
- həyat və sağlamlılığının itirilməsinin sığortası .

İpoteka kreditləşməsində əmlaka sığorta təminatı yalnız aşağıdakı risklərə verilir :

- yanğın və ya ildırım vurması ;
- partlayış ;
- zəlzələ ;
- təyyarə və digər hava aparatlarının və ya onların hissələrinin düşməsi ;
- tufan və qasırğa ;
- daşqın, sel basması ;
- sığorta edilmiş binaların içində və ya qonşu binalarda yerləşən rezervuar və borulardan sızma və ya onların partlaması nəticəsində su basması ;
- yerüstü nəqliyyat vasitələrinin dəyməsi ;
- sındırmaqla oğurluq və ya oğurluğa cəhd ;
- yer sürüşməsi, torpaq çökməsi və ya qalxması .

İpoteka kreditləşməsində borcalanın həyat sığortasında, sığortaçı ölüm, 1 – ci qrup əlillik və 2- ci qrup əlillik hallarında ipoteka kreditinin ödənilməsini həyata keçirir.

İpoteka sığortalanmasının inkişaf etdirilməsinin iki variantı mövcuddur. Sığortanın bu növünün könüllü-icbari, yaxud da bazar münasibətlərinə əsaslanması, məhz bu variantlardan birinin seçilməsindən asılıdır. Birinci halda, ixtisaslaşdırılmış şirkət yaradılmalıdır və ipoteka sığortalaması üzrə bütün üzvlük haqqının daxil olması nəzərdə tutulmalıdır. Bazar münasibətləri baxımından ikinci variant daha cəlbədidir. Bu variantda ən etibarlı və tədiyə qabiliyyətli şirkətlər müsabiqə əsasında seçilir.

Hazırda ipoteka sığortası bilavasitə bankla sığortaçı arasında razılaşma əsasında həyata keçirilir. Bu zaman bank və sığorta şirkəti sığorta müqaviləsində xüsusi tələbin nəzərdə tutulması imkanına malik olur.

Daşınmaz əmlakın ipoteka kreditləşdirilməsi və onun möhlətlə satışı zamanı mülkiyyətin alqı-satqı hüququ ilə əlaqədar əməliyyat aparılarkən satıcının mülkiyyət hüququna tam zəmanət verilməsi, həmçinin mülkiyyətin əvvəlki sahibi yaxud da onun qohumları tərəfindən obyektə əmlak iddialarının mövcudluğunun müəyyən edilməsi çox çətinidir. Bu problemi həll etmək üçün daşınmaz əmlaka olan mülkiyyət hüququnun (mülkiyyət titulu) sığortalanması lazımdır.

İpoteka əməliyyatlarında əmlak sığortası onda təzahür olunur ki, kreditör tələb edir ki, girov zədələnməkdən, korlanmaqdan və ya məhv olmaqdan onun, yaxud da kredit müqaviləsinin qüvvədə olduğu bütün müddət ərzində alanın xeyrinə sığortalansın.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən və sosial-iqtisadi dəyişikliklərin istiqamətlərindən asılı olaraq belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ipoteka krediti və onunla əlaqədar sığorta sistemi daha böyük rol oynayacaqdır. İpoteka kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar olan risklərin kompleks sığortalanması mənzil tikintisi sahəsinə, xüsusilə də ipoteka proqramlarının həyata keçirilməsi üçün əlavə təminat yaradılmasına imkan verir.

Bu problemin aktuallığını onda görmək olar ki, Azərbaycanın regionları özlərinin ipoteka proqramlarının sığortalanmasını həyata keçirməyə başlasınlar. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, regional strukturlar, kifayət qədər təcrübəyə malik deyildirlər və buna görə də ipoteka sığortası sahəsində nəzəri və təcrübi köməyə ehtiyac duyurlar. Sığorta vasitəsilə müdafiənin kompleks tətbiqi etibarlı sığorta sisteminin yaradılmasına imkan verəcəkdir.

Sığorta növləri üzrə sığorta obyektləri aşağıdakılar ola bilər:

- 1) Şəxsi sığorta – borclunun əmək qabiliyyətini itirməsi halarına görə həyatının və sağlamlığının sığortalanması ;
- 2) əmlak sığortası-ipoteka predmeti olan əmlakın uzunmüddətli kreditin təmin olunması üçün girov kimi təqdim olunması, yaşayış sahəsi sahibinin mülkiyyət hüququnun sığortalanması ;
- 3) məsuliyyətin sığortalanması- qiymətləndiricilərin, peşəkarlıq məsuliyyətlərinin sığortalanması.

İpoteka mənzil kreditləşdirilməsində, daşınmaz əmlakın əldə edilməsində, onun lizinqə verilməsində və girov qoyulmasında sığortalanmanın tətbiqi könüllü və icbari sığortanın inkişaf perspektivlərini müəyyən edir. 25 iyun 1998 – ci il tarixli, 510-İQ № -li “Azərbaycan Respublikasında qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” qanunda qiymətləndiricilərin mülki məsuliyyətinin sığortalanması nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman qiymətləndirici sığorta müqaviləsi bağlamadan qiymətləndiricilik fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malik olurlar. Sığorta şəhadətnaməsinin mövcudluğu obyektin qiymətləndirilməsi haqqında müqavilənin bağlanması üçün məcburi şərtidir. Burada sığorta hadisəsi qiymətləndiricilərin öz fəaliyyətini həyata keçirmələri ilə əlaqədar üçüncü şəxsə dəyən ziyan hesab olunur. [28]

Həmçinin bu qanunun 5 – ci maddəsində icbari sığorta növləri üzrə sığorta hadisəsinin baş verməsi nəticəsində sığortalanmış dövlət və bələdiyyə əmlakına dəyən zərərin müəyyən edilməsi məcburi qiymətləndirmə hallarına aid edilmişdir.

Mənzil mülkiyyətçiləri ortaqlıqlarının əmlakının sığortalanması. Yaşayış fonduna kollektiv sahibolma formalarının genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq mənzil mülkiyyətçiləri ortaqlıqlarının əmlakının sığortalanmasına ehtiyac var. Çoxmərtəbəli yaşayış binalarında mənzillərin özəlləşdirilməsi vətəndaşların mülkiyyətinin daha səmərəli idarə edilməsinə tələbatın artmasını müəyyən etmişdir. Xaricdə və ölkəmizdə mövcud olan təcrübə mənzil mülkiyyətçilərinin özlərinin mənafeələrinin müdafiəsi üçün birləşmələrinin məqsədəuyğunluğunu deməyə əsas verir. Bu birləşmə və mənafeələrin birlikdə müdafiə edilməsi əlavə maliyyələşdirmə mənbələrinin cəlb olunmasına və həmin vəsaitin yaşayış sahələri fondunun təmir edilməsinə yönəldilməsinə imkan verir. Bundan başqa, yaşayış sahələrinin ortaq mülkiyyətçilərinin vəsaitdən istifadə qaydalarını müəyyən etməyə imkan verə bilər.

Ortaqlıq özünə məxsus olan əmlakı və bir başa ziyan vuran hər hansı bir risk növü üzrə ümumi əmlak siyahısına daxil edilmiş əmlakın sığortalanmasını həyata keçirə bilər. Sığorta halı nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsi üçün sığortalanma olduqca vacibdir.

Daşınmaz əmlakın vahid kompleksində birləşmiş sahibkarlara sığorta hadisəsi nəticəsində ziyan dəydikdə sığorta ev sahibləri və ipoteka kreditörleri tərəfindən gələcəkdə istifadə edilmək üçün ortaqlığa , yaxud da onun xüsusi təyin olunmuş nümayəndəsinə ödənilir. Bədbəxt hadisələr nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün verilmiş sığorta məbləğindən hər şeydən əvvəl kompleksin bərpa olunması və təmir işlərinin aparılması üçün (ortaqlıq özü bədbəxt hadisənin nəticələrinin ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul etmədikdə) istifadə olunur.

Ortaqlıq ləğv edildikdə sığorta üzrə kompensasiyanı alan şəxs - ortaqlıq və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsi - vəsaiti qanunvericiliyə uyğun olaraq kompleksin daşınmaz əmlakının girov qoyulması müqabilində ssudanı verən kreditörler arasında bölüşdürülür.

Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş digər hallar olduqda vəsaitin qalığı ev sahibləri arasında onların iştirak paylarına uyğun olaraq bölüşdürülür.

Mülkiyyətçi adının (titulunun). Son illərdə ölkəmizdə sığorta bazarı üçün yaşayış sahələrinin sığortalanmasının yeni növü –mənzillə bağlı aparılmış sövdələşmələrdə hər hansı birinin məhkəmə tərəfindən etibarsız hesab edilməsi nəticəsində yaşayış sahələrinə olan mülkiyyət hüququnun itirilməsi riskinin (mülkiyyətçi titulunun) sığortalanmasına – ehtiyac yaranmışdır. Sövdələşmənin ləğv edilməsinin əsas səbəbləri isə mənzillərin özəlləşdirilməsi, onun satışı, dəyişdirilməsi və s. ola bilər. Ekspertlərin fikrincə, Azərbaycanın mənzil bazarının təkmil olmamasının nəticəsidir ki, aparılan məhkəmə araşdırmalarındakı bəzi işlər mübahisə obyektinə çevrilir və məsələnin qanunvericilik çərçivəsində obyektiv həllini müəyyən dərəcədə çətinləşdirir.

Mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanması dedikdə, daşınmaz əmlaka olan mülkiyyət hüququnu müəyyən və təsdiq edən sənədlərin hüquqi cəhətdən düzgün tərtib olunması nəzərdə

tutulur. Mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanması keçmişdə baş verən , lakin nəticələri özünü gələcəkdə göstərə bilən hadisələrdən sığorta olunma deməkdir. Bu, borcluya və ya daşınmaz əmlakı satın alan şəxsə - məhkəmə tərəfindən kredit müqaviləsi, yaxud da daşınmaz əmlakın alqı- satqısı müqaviləsi etibarsız hesab olunan zaman dəymiş ziyanın ödənilməsinə ümid etmək, onu tələb etmək imkanı verir.

Sığorta sənədləri kimi ya sığorta şirkəti tərəfindən verilmiş sığorta şəhadətnaməsi, ya da borclunun daşınmaz əmlaka olan mülkiyyət hüququnu və zərurət olduqda həmin əmlakın hüquqi cəhətdən heç bir maneə olmadan sata bilmək imkanlarının təsdiq edən yazılı surətdə bağlanmış xüsusi sənədlərdən istifadə edilə bilər.

Bu sahədə Rusiya Federasiyasında müsbət təcrübə toplanmışdır . Belə ki, Rusiya Federasiyası Dövlət Tikinti Komitəsinin 28 iyun 2000- ci il tarixli , 149 № li əmri ilə təsdiq olunmuş tövsiyələrdə mənzil –kommunal kompleksində sığortanın daha da inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. [71] Əmrdə göstəriləndiyi kimi, mülkiyyət hüququnun itirilməsi nəticəsində yaşayış sahələrinin itirilməsinin sığortalanması sistemi aşağıdakılara əsaslanmalıdır :

- mənzil alanlara mülkiyyət hüququnun itirilməsinin mümkün olması və sığorta müdafiəsi üsulları ilə əlaqədar risklər haqqında tam və ətraflı məlumatların verilməsi ;
- həmin risk üzrə sığorta şirkətinin münasib olması və potensial alıcıya müvafiq sığorta müqaviləsini bağlamaq üçün sığorta şirkətini seçmək hüququnun verilməsi;
- potensial sığortaçıya gözlənilən sövdələşmələrin ekspertizasını keçirmək imkanının verilməsi ;
- hər hansı bir sığorta növü həyata keçirilərkən sövdələşməni qeyri – qanuni hesab edən məhkəmə qərarının qüvvəyə minmiş olduğunun nəzərə alınması;
- sığorta şirkəti tərəfindən sığortalıya əlavə vaxt itirmədən başqa bir yaşayış yeri əldə etməsi üçün birdəfəlik ödənişin verilməsi.

Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətindəki bu ardıcılıq və ödənişin çox qısa müddətdə həyata keçirilməsi ikinci mənzil bazarının sabitliyinin təmin olunmasına imkan vermiş olar.

Mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanması Azərbaycanda xüsusi aktualıq kəsb etməli və onun əhəmiyyətini qiymətləndirməmək düzgün olmazdı. Çünki informasiya bazasının kifayət qədər inkişaf etməməsi və qanunvericilikdəki boşluqlar alıcı tərəfindən əldə edilən daşınmaz əmlakın əvvəllərdə onunla bağlı aparılmış sövdələşmələrin “təmizliyinə” təminat vermək mümkün deyildir. Özəlləşdirmənin gedişində bu və ya digər sövdələşmənin aparılmasında müəyyən xətərlərə yol verilməsi gələcəkdə iddia qaldırılması üçün bir növ zəmin yaratmışdır. Bundan başqa ,əslində risklər üzrə statistik məlumatlar demək olar ki, yoxdur. Sığortanın bu növünün inkişaf etdirilməsində vasitəçi (rueltor) firmalar da maraqlıdırlar. Başqa sözlə ,onlar satıcılar tərəfindən aldadılacaqlarından ehtiyat edir və bağlanmış sövdələşmənin qeyri – qanuniliyi üçün maliyyə məsuliyyətinin bir hissəsini öz üzərindən “götürmək” arzusunu həyata keçirməkdə maraqlıdırlar.

Xarici ölkələrdə sığortanın bu növü yaxşı inkişaf etmişdir və mənzil, yaxud da evin alqı- satqısı ilə əlaqədar sövdələşmə mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanması ilə eyni vaxtda, yəni birlikdə aparılır.

ABŞ- da mülkiyyətçi adının(titulunun) sığortalanması iki tərəfin – daşınmaz əmlakın mülkiyyətçisi və daşınmaz əmlakı əldə etmək üçün kredit verən bankın- əmlak mənafeələrinin müdafiəsi üçün aparılır. Birinci halda daşınmaz əmlakın dəyəri ekspertlər tərəfindən müəyyən olunan bazar dəyərinə uyğun gəlir, ikinci halda isə sığorta müqaviləsinin müddəti kreditin verildiyi müddətə uyğun gəlir və buna görə də sığorta məbləği kredit müqaviləsi üzrə əsas məbləğin ödənilməsi dərəcəsi nəzərə alınmaqla azaldılır.

Mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanmasının üstünlüyü özünü onda göstərir ki, müqavilə bağlanarkən sığorta məbləği daşınmaz əmlakın satınalma dəyəri və ona sahibolma ilə əlaqədar sərf olunan xərclərə əsasən hesablanır. Beləliklə, mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanması yaşayış sahəsinin satın alınması ilə əlaqədar maliyyə xərclərini tam ödəyir və daşınmaz əmlakın satın alınması ilə əlaqədar sövdələşmə etibarsız hesab olunduqda, onun sahibinin qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün ən etibarlı mexanizmdir.

Mülkiyyətçi adının sığortalandığı ölkələrdə qanunvericilikdə onun həyata keçirilməsinin

tənzimləyən xüsusi normalar nəzərdə tutulmuşdur.

ABŞ – da belə qanunvericilik hər bir ştatın müvafiq dövlət təsisatları tərəfindən qəbul olunur və onun həyata keçirilməsinə nəzarət edilir. Məsələn, Alyaskada 1974 – cü ildə qəbul edilmiş mülkiyyətçi adının (titulunun) sığortalanması haqqında xüsusi qanun fəaliyyət göstərir. Qanunda sığortalanma şərtləri, tariflər, risklərin qiymətləndirilməsi üzrə mövcud sənədlərdən istifadə olunmasına dair sığortaçıların sorğu vermək hüquqları və s. məsələlər nəzərdə tutulmuşdur.

Bütün bunlar belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, kifayət qədər hüquqi təminat olmadan bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşayış sahələrinin sığortalanmasının gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsi və onun yeni- yeni növlərindən istifadənin mümkünlüyü barədə fikir söyləmək mümkün deyildir.

FƏSİL XIII ŞƏXSİ SİĞORTA

13.1. Şəxsi sığortanın xüsusiyyətləri və növləri

Sığorta münasibətləri ilk dəfə əmlakın sahibinə dəyən zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. İnsan cəmiyyəti inkişafının sonrakı mərhələlərində ictimai istehsalın sığortalanması ilə əlaqədar sığorta münasibətləri formalaşmışdır. Sığortanın formalaşmasının sonrakı mərhələsində insanın özünün sığorta vasitəsilə müdafiə olunmasının zəruriliyi meydana çıxmışdır. Son illərdə texniki tərəqqi, urbanizasiya, ətraf mühitin çirkləndirilməsi, ictimai həyatın sürətinin yüksəldilməsi, ümumiyyətlə əhalinin, o cümlədən əmək qabiliyyətli yaşda olan əhalinin xəstələnməsi, ölüm hallarının, istehsalat və məişət zədələnmələrinin xeyli artmasına səbəb olmuşdur. Bütün bunların nəticəsində qocalma (yaşın ötməsi) ilə əlaqədar olaraq əmək qabiliyyətini itirmiş insanların maddi cəhətdən təmin olunması problemi kəskinləşmişdir. Elmi – texniki tərəqqinin adları çəkilən mənfi nəticələri və ictimai həyatın digər amillərinin təsiri ilə risklərin xüsusi qrupu və baş verən itkilərlə əlaqədar insanlar arasında spesifik iqtisadi münasibətlər formalaşmışdır. Əhali gəlirlərinin müdafiəsi vasitəsi olan həyatın könüllü sığortalanmasının maliyyə mexanizminin mahiyyəti öz ifadəsini məhz gəlirlərin itirilməsi riski və müvafiq müdafiə tədbirlərində tapır.

Əhali gəlirlərinin çox böyük hissəsinin dövlət sosial sığortası və pensiya təminatı şəklində ictimai istehlak fondları (sosial sığorta və pensiya fondları) vasitəsilə reallaşdırılmasına baxmayaraq həyatın könüllü sığortalanması da əhalinin müdafiəsində az əhəmiyyət kəsb etmir. Dövlət yalnız ictimai istehlak fondlarının vəsaiti hesabına əhalinin təlabatını tamamilə ödəyə bilməz . Odur ki, əhalinin öz həyatını sığortalamaq yolu ilə onun sosial müdafiəsi üçün obyektiv imkan yaranır. Bu imkan ya şəxsi yığım hesabına fərdi, yaxud da kollektiv formada həyata keçirilir.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 14 – cü maddəsinə müvafiq olaraq respublikamızda şəxsi sığorta həm həyat sığortası, həm də qeyri – həyat sığortası obyektləri üzrə sığorta siniflərini özündə birləşdirir. [30] Şəxsi sığorta dedikdə, ailə başçısının ölüm, yaxud da ailə üzvünün sağlamlığını itirməsi halının baş verməsi ehtimalı, habelə vətəndaşların ailə yığımına səy göstərmələri ilə əlaqədar vətəndaşların əmlak mənafeələrini təmin edən sığorta sahəsi nəzərdə tutulur. Şəxsi sığorta obyektini insanın həyatı, sağlamlığı və əmək qabiliyyətindən ibarətdir. Onun həyata keçirildiyi konkret hadisələrə sığorta müddətində nəzərdə tutulmuş hadisələr (bir qayda olaraq bədbəxt hadisələrdən sığortalanma) nəticəsində sığortalının, yaxud da sığorta olunanın ölməsi və ya onların sağlamlıqlarının itirilməsi halının baş verməsi, sığorta müddəti başa çatana qədər ömrün qalan hissəsini yaşaması aid edilə bilər .

Ümumiyyətlə, şəxsi sığorta dövlətin sosial sığorta və sosial təminatının əlavə formasıdır. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, sosial sığorta əsasən icbari, şəxsi sığorta isə bir qayda olaraq könüllü xarakter daşıyır.

Şəxsi sığorta üzrə sığortaçı həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər, sığortalı isə yalnız fiziki şəxslər ola bilər. Şəxsi sığortada sığortaçı eyni zamanda həm də sığorta olunan ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığorta qeyd etdiyimiz kimi sığorta obyektlərinə görə həm həyat, həm də qeyri –həyat sığortası sahələrini əhatə edir. Həmçinin sığorta obyektinə görə şəxsi sığortaya həyat sığortasının beş sinifi, qeyri – həyat sığortasının iki sinifi aiddir. [30] Şəxsi sığortanın sinifləri sığorta olunanların ən müxtəlif mənafeələrini nəzərə alır. Həyatın sığortalanması ilə əlaqədar müqavilə bağlanması daha geniş yayılmışdır. Bu sığorta növündə onun risk və yığım funksiyalara münasib şəkildə əlaqələndirilməsi mümkündür.

Sığortaçı sığorta olunanları seçərkən əsas etibarilə iki meyarı nəzərdə tutur. Bunlarda biri sığorta olunanın yaşı, digəri isə əhalinin ölüm səviyyəsini ifadə edən başlıca amil kimi onun sağlamlığıdır.

13.2. Həyatın sığortalanmasının mahiyyəti

Həyatın sığortalanmasının xüsusiyyətləri əlverişsiz və əlverişli təsadüfi hadisələr nəticəsində insanların həyat səviyyəsi və həyat keyfiyyətinin başlıca göstəricisi olan gəlirlərində dəyişikliklərin olmasında tapır. Bununla əlaqədar olaraq demək olar ki, həyatın sığortalanması sığortanın xüsusi formasıdır. Onun köməyi ilə vətəndaşların şəxsi və ailə gəlirlərinin müdafiəsi həyata keçirilir, yaxud da onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi mümkün olur. Bunu vətəndaşların mənafeləri mövqeyindən nəzərdən keçirdikdə qeyd etmək olar ki bu, əslində müxtəlif mənbəli gəlirləri olan insanların həyat səviyyəsini aşağı salan, gözlənilməz təsadüfi hadisələrlə əlaqədar əmlak mənafeələrinin qorunması deməkdir. Sığorta olunanın və ya sığorta edən əmlak mənafeyi anlayışı sığorta münasibətlərinin baş tutması üçün çox mühüm məsələlərdən biridir. Ona görə ki, sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq məhz əmlak mənafeələri sığortalanmanın obyektini təşkil edir. [30] Həyat sığortasında sığorta obyektini vətəndaşın həyatında zaman keçdikcə müəyyən hadisələrin baş verməsi ilə əlaqədar əmələ gələn əmlak münasibətləridir. Buna sığorta olunmuş şəxsin ölümü, vətəndaşın müəyyən yaşa və ya müddətə qədər yaşaması , həmin şəxsin həyatında özündən asılı olmayaraq digər hadisələrin baş verməsi aiddir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyatın sığortalanmasını kommertiya sövdələşməsi kimi də nəzərdən keçirmək olar. Məsələn, S.Y. Yanovanın fikrincə sığorta olunan öldükə, yaxud da o, müəyyən müddətə qədər yaşadıqda sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müqabilində sığortaçı tərəfindən müəyyən məbləğdə pulun (sığorta ödənişinin) onun özünə, yaxud da üçüncü şəxsə ödənilməsi üçün təminat verilməsi kimi başa düşülməsini təklif etmişdir. [77. c 251] Lakin qeyd etmək lazımdır ki, həyatın sığortalanması anlayışının mahiyyətinin bu cür müəyyən edilməsi onun bütün hallarının könüllü kommertiya sığortası olması anlamına gətirib çıxarır, həyatın icbari qeyri – kommertiya sığortası – məsələn, hərbi qulluqçuların və dövlət qulluqçularının – işə təhriif edilmiş olur. Ona görə də bizə elə gəlir ki, həyatın sığortalanmasına dair S.Y. Yanovanın fikirlərində müəyyən çatışmazlıqlar vardır.

Həyatın sığortalanması dedikdə, sığortalı sığorta müddəti qurtarana və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatana qədər vəfat etdikdə sığorta məbləğinin ödənilməsi, habelə sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hallarda (sığorta olunan şəxs müəyyən yaşa çatdıqda, sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət bitdikdə, ailə başçısı vəfat etdikdə, əmək qabiliyyəti daimi itirildikdə) müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə həyata keçirilən cari ödənişləri və pensiya təminatı ilə əlaqədar sığortaçının öz üzərinə götürdüyü bütün sığorta növlərinin toplusu nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq həyatın sığortalanması şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən müəyyən edilir. Bu, həyatın sığortalanmasını, xüsusilə də sığorta hallarının geniş miqyasda müxtəlif parametrlərdə nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Məsələn Mülki Məcəllənin 885-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq şəxsi sığorta müqaviləsinə əsasən sığortalının özünün həyatına ziyan dəydikdə və ya müqavilədə nəzərdə tutulan vətəndaş (sığorta olunan şəxs) müəyyən yaşa çatdıqda, yaxud da onun həyatında hər hansı bir sığorta riski baş verdikdə tərəflərdən biri- sığortaçı digər tərəfə- sığortalıya sığortalının ödədiyi sığorta haqqı müqabilində birdəfəlik və ya vaxtaşırı olaraq müəyyən qədər sığorta məbləği ödəməyi öhdəsinə götürür. [2] Bu həyatın sığortalanmasının daha geniş mənalandırılması hesab oluna bilər. Lakin sığorta münasibəti həyatın sığortalanmasına dair müqavilə bağlanarkən meydana çıxır. Deməli, sığorta risklərini və məqsədləri müəyyən etmədən həyatın sığortalanmasının mahiyyətini müəyyən edən sığorta münasibətlərinin xarakterini aşkara çıxarmaq mümkün deyildir. Həyatın sığortalanması zamanı insan həyatının davam etmə müddətini sığorta riski kimi müəyyən etmək olmaz. Ona görə ki, yalnız həyat dövrü və onun dayanmasına səbəb olan ölüm halı deyil, həm də müəyyən yaş həddində onun baş verməsinin nəzərə alınması vacibdir. Fikrimizcə, nəzərdə tutulan yaşda ölüm halının baş verməsi səbəbləri və şərtləri , ehtimal riski onun baş verməsinin təsadüflüyü kimi başa düşülə bilər. Yalnız aşağıdakı hallarda bu özünü daha əyani şəkildə göstərir: Birincisi, cavan yaşda

ölüm halı ehtimal olduqda və ya ölüm halı orta ömür uzunluğundan əvvəl baş verdikdə; ikincisi, müəyyən zaman kəsiyi ərzində ölmək və ya yaşamaq ehtimalı olduqda ; üçüncüsü qocaldıqda daha uzun müddət ərzində yaşamaq ehtimalının olması.

Həyat sığortasında sığortaçının sığorta məsuliyyətinə konkret hadisələrin daha geniş siyahısı daxildir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: 1) Sığorta olunanın yaşı və ya vəfat etməsi hadisəsi ilə şərtlənən sığorta müddəti qurtarana qədər onun yaşaması; 2) Sığortalının və ya sığorta olunanın sığorta müddətində nəzərdə tutulmuş hadisələr, ilk növbədə baş verən bədbəxt hadisələr nəticəsində sağlamlıqlarını itirmələri, yaxud da vəfat etmələri. Bunlarla yanaşı, həyatın sığortalanması ilə əlaqədar onların əmək qabiliyyəti və sağlamlıqları da nəzərə alınır, sığorta şirkətinin məsuliyyətinə müxtəlif xəstələnmələr və bədbəxt hadisələr və müalicə ilə bağlı xərclərin ödənilməsi də daxildir. Qarışıq sığorta obyektı olan həyat, sığortaçının geniş miqyaslı məsuliyyəti – sığortalının sığorta müddəti qurtarana qədər yaşaması, onun vəfat etməsi və bədbəxt hadisələr – ilə əlaqədardır.

Bizə elə gəlir ki, həyatın sığortalanmasının mahiyyətini müəyyən etmək üçün sığorta riski və sığorta obyektini bilməklə kifayətlənmək olmaz . Bununla yanaşı, həyatın sığortalanmasında qarşıya qoyulan məqsədin də öyrənilməsi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Həyatın sığortalanması sığorta olunana müəyyən məbləğdə sığorta məbləğinin ödənilməsini və sığortanın yığım xarakteri daşması ilə əlaqədar əlavə ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün investisiya xidmətinin göstərilməsinə təminat verilməsini nəzərdə tutur. Sığorta olunan şəxs, yaxud da onun varisləri bunların köməyi ilə özlərinin həyat fəaliyyətlərinin sabitləşdirilməsi sahəsində sosial və maliyyə vəziyyətlərini yaxşılaşdırmağa bilirlər. Sosial vəzifələrin həyata keçirilməsi dövlət sosial sığorta sistemindəki çatışmazlıqları aradan qaldırmağa və prinsipcə onun tamamlanmasına imkan yaradır. Maliyyə vəzifələrinin reallaşdırılması bir tərəfdən şəxsi gəlirlərin artmasına təsir edir, digər tərəfdən isə bir sıra maliyyə - kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu vəzifələr həyatın sığortalanmasında qarşıya qoyulan əsas məqsədə - əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin surətdə aşağı düşməsinin qarşısının alınması məqsədinə nail olmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Həyatın sığortalanmasını təşkil edən sığortaçılar sığortalının vəzifələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sosial , xüsusilə də maliyyə vəzifələrini yerinə yetirirlər. Həm də sığortaçılar sosial xarakterli vəzifələri həmişə aşağıdakı maliyyə vəzifələri ilə əlaqələndirirlər :

1) Qeyri - təkmil dövlət sosial sığortasının həyatın könüllü kommersion sığortası ilə əlaqələndirilməsi konsepsiyası . Bu , sosial, hətta siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsində çox mühüm rol oynayır;

2) Şəxsi və ailə gəlirlərinin sabitliyinin təmin edilməsi. Bu , ümumi sosial – siyasi sabitliyin bazası kimi əhalinin orta təbəqəsinin xüsusi çəkisinin qorunub saxlanmasına və həyatın sığortalanmasının daha da inkişaf etdirilməsinə imkan verir ;

3) Xüsusi sığorta biznesinin sosial və siyasi risklərin mənfi təsirindən müdafiəsi hesabına sabitləşdirilməsi ;

4) Sığorta sahəsində xüsusi biznesin sosial reabilitasiyası (bərpa) problemini həll etməklə həyatın sığortalanması üzrə ixtisaslaşan xüsusi sığorta biznesinə ayrıca diqqət yetirməsi.

Bu sosial vəzifələrin həll edilməsi sığortaçıları eyni zamanda maliyyə xarakterli vəzifələri də reallaşdırmağa imkan verir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1) Sığorta işinin (portfelinin)sabitləşdirilməsi, onun uzunmüddətli xarakter daşmasına nail olunması , bunun həyata keçirilməsində müsbət rol oynayan həyatın uzunmüddətli sığortalanması müqavilələrinin xüsusi çəkisinin artırılması , sığorta ehtiyatlarının möhkəmləndirilməsi;

2) Uzunmüddətli perspektivdə sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi;

3) Sığorta şəhadətnamələrinin satışının ucuzlaşdırılması imkanlarının genişləndirilməsi və investisiya gəlirləri hesabına sığorta əməliyyatlarının rentabelliyyətinin yüksəldilməsinin sabitləşdirilməsi;

4) Həyatın sığortalanması üzrə ehtiyatların investisiyalaşdırılması yolu ilə əldə edilən

gəlirlərin hesabına sığorta işinin (portfelinin) müvəqqəti zərərlik konsepsiyasının imkanlarının genişləndirilməsi ;

5) İqtisadiyyatın real sektorunda uzunmüddətli investisiyalaşdırma imkanlarının artırılması; həyatın sığortalanması ilə əlaqədar ehtiyatların miqyasının xeyli genişləndirilməsi hesabına yeniliklərin tətbiqinə investisiya qoyuluşunun daha da çoxaldılması . Bu sığortaçılar möhtəkirlik edən investordan sabit institusional strateji investordan , investisiya fondları və bankları üçün güclü rəqibə çevrilməsinə səbəb olar.

6) Kredit və borclara, xüsusilə də istehlak və ipoteka kreditlərinə, müddətli və ömürlük sığorta şəhadətnamələrinə təminat verilməsi. Bunlar həyatın sığortalanması sahəsində sığortaçıların, cəlb edilmiş vəsaitlərin investisiyalaşdırılması imkanlarını genişləndirir, bu isə sığorta ehtiyatları vasitəsilə təmin olunur.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, sığortalı həyatın sığortalanmasına dair müqaviləni müxtəlif məqsədlər üçün bağlayır. Başqa sözlə, sığortalı hər şeydən əvvəl müqaviləni ya ailənin, ya da özünün şəxsi rifahının vaxtsız ölüm hadisəsindən qorumaq, yaxud da gələcəkdə maliyyə vəsaitinə olan tələbatını daha yaxşı ödəmək məqsədilə bağlayır. Həyatın sığortalanmasını təşkil edən sığortaçı isə özünün sığorta biznesinin uzunmüddətli dayanıqlı maliyyə sabitliyini, sığorta əməliyyatlarının rentabelliğini, sığorta portfelinin tarazlığını, investisiya portfelinin genişləndirilməsini, eyni zamanda özünün xüsusi biznesinin sosial gəlirliyinə verilən təminatının yüksəldilməsini təmin edir, dövlət sosial sığortası ilə birlikdə onu sosial və siyasi risklərin mənfi təsirindən qoruyur. Bunun sayəsində həyatın uzunmüddətli sığortalanması çox mühüm sosial sabitləşmə vəzifələrinin həll olunmasına, iqtisadi artımın investisiyalaşdırılmasına imkan verir və dövlət tərəfindən hər vasitə ilə dəstəklənir. Bu, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə iqtisadi və sosial sabitliyin təmin edilməsinin başlıca mexanizmlərindən biridir.

Sığortalının və sığortaçının əmlak mənafeələrini və obyektlərini , sığorta risklərini və hadisələrini , onların məqsədlərini ardıcıl olaraq və hərtərəfli nəzərdən keçirdikdən sonra həyatın sığortalanmasının mahiyyətinin yeni variantını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: həyatın sığortalanması dedikdə , insanların həyat fəaliyyətlərinin müdafiəsinin təmin olunması sahəsində sığorta münasibətlərinin xüsusi əmanət – yığım növü nəzərdə tutulur. Bununla da sığortalılar özlərinin nail olduqları rifah səviyyəsinin təhlükəsizliyinin təmin olunması , yaxud da sığorta hadisəsi üzrə sığorta məbləği əldə etmək üçün sığorta haqqı ödəməklə yığım sxemi əsasında investisiya hesabına onu artırmaq vəzifələrini həyata keçirir. Sığortaçılar isə sığorta məbləğini sığorta ehtiyatı yaradılmasına cəlb etmək və onu investisiya qoyuluşu kimi müxtəlif aktivlərin satın alınmasına (ilk növbədə sabit və likvid aktivlərin satın alınmasına)sərf etməklə ölkənin sosial- iqtisadi inkişafının sabitləşdirilməsi ilə yanaşı , həm də özünün sığorta biznesinin uzunmüddətli maliyyə sabitliyini və rentabelliğini təmin edir.

Həyatın sığortalanmasının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri vətəndaşların həyatı sığorta olunarkən onların əmlak mənafeələrinin müdafiəsi , təsadüfi baş verən əlverişsiz hadisənin təsiri ilə insanın vəfat etməsi nəticəsində dəyən zərər sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq xüsusi əmanət-yığımın ödənilməsi şəklində ifadə olunur. İnsanların həyat fəaliyyətində əlverişli hadisələr baş verdikdə vətəndaşların əmlak mənafeələrinin müdafiəsi öz ifadəsini sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq onlar müəyyən yaşa, yaxud da müqavilədə nəzərdə tutulan yaşa çatdıqda və ya əlverişli hadisə baş verənə qədər yaşadığıda sığorta məbləğinin ödənilməsində tapır.

Həyatın sığortalanması zamanı bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ödənişləri vasitəsilə vətəndaşların mənafeələrinin müdafiəsi üçün sığortaçı tərəfindən məqsədli pul vəsaiti fondları – həyatın sığortalanmasının növləri üzrə sığorta fondları – formalaşdırmaq lazımdır. Bu fondlar bir halda universal sığortaçının ümumi sığorta fonduna daxil olur, digər halda onlar dərhal yalnız həyatın sığortalanması üzrə ixtisaslaşmış sığortaçının ümumi fondunu əmələ gətirir. Bu məsələdə ölkəmizdə axırıncı variant tətbiq olunur.

Sığorta müdafiəsinin təmin edilməsi üsulu sığorta ödənişləri üzrə zərərlərin həyatını sığortalatmış bütün iştirakçılar arasında ədalətli bölgüsünə əsaslanır. Bu, əlverişsiz və əlverişli hadisələrin təsadüfən, müəyyən zaman və məkan daxilində qeyri - bərabər baş verdiyini təsdiq

edən real gerçəkliyə əsaslanır.

Sığorta ödənişlərinin ehtimal olunma xarakteri həyatın qabaqcadan müəyyən təsadüfi hadisələrdən müdafiəsini zəruri edir. Bunun üçün sığorta şirkətləri ölüm , həyatın uzunluğu və sosial və demoqrafiya statistikasına dair digər statistik məlumatlardan istifadə etmək , onların dəyən zərərin kəmiyyətinə təsirini nəzərə almaqla sığorta olunanlar üçün sığorta ödənişinin məbləğini müəyyən edirlər . Ödənilən məbləğin kəmiyyəti həyatın sığortalanması üzrə hər bir sığortalı tərəfindən sığorta hadisəsi zamanı orta hesabla gəlirin itirilmə ehtimalının bir hissəsini təşkil edir. Bu zaman sığorta ödənişi sığortalı üçün sığorta müdafiəsinin haqqına və ya qiymətinə, sığorta tarifi isə sığortaçı üçün həyatın sığortalanmasının qiymətinə çevrilir. Beləliklə də sığorta tarifi ehtimal nəzəriyyəsiindən , riyazi və sosial- demoqrafik statistikasından, uzunmüddətli maliyyə - investisiya hesablamaları metodlarından və riskologiyadan, yəni risklərin idarə edilməsi elmindən istifadə olunmaqla həyatın sığortalanması üzrə sığorta fondunun formalaşdırılmasının əsas göstəricisinə çevrilmiş olur.

Sığorta şirkətləri təsadüfi hadisələrin vaxt etibarilə baş verməsinin qeyri- müəyyənliyini nəzərə alaraq daxil olan sığorta haqlarından sığorta fondu yaradır. Fondun vəsaitindən cari sığorta məbləğlərinin ödənilməsi və sığorta ehtiyatlarının yaradılmasına sərf edilir. Sığorta ehtiyatı sığorta şirkətlərinin öhdəliklərinin sığorta hadisəsi baş verənə qədər sığorta ödənişləri üzrə icra olunmamış hissəsini göstərir.

Həyatın sığortalanmasının bir sıra əmanət- yığım xarakterli növləri sığorta hadisəsi baş verənə qədər(ömrün qalan hissəsini yaşamaq üçün həyatın təcili sığortalanması)məlum olur, lakin buna baxmayaraq ona görə də sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması zəruridir, çünki burada sığorta müddəti daha uzundur. Bu vəsaitdən investisiya qoyuluşu üçün istifadə olunması sığortaçıya əlavə gəlir əldə etməyə və buna uyğun olaraq maliyyə dayanıqlılığına xələl gəlmədən sığorta tariflərinin həcmi azaltmaq imkanı verir.

Sığorta fondunun vəsaitindən əsas etibarilə həyatın sığortalanmasına dair müqavilə üzrə sığorta ödənişləri üçün istifadə olunur. Lakin sığorta şirkəti sığorta fondundakı vəsaitin bir hissəsindən özünün sığorta işinin aparılması ilə əlaqədar xərclərinin ödənilməsi, qəbul edilmiş risklərin azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi, sığorta ehtiyatlarının yaradılması və öz mənfəətinin artırılması üçün istifadə edə bilər.

Taarif dövrü (həyatın sığortalanmasının müəyyən bir növündə sığorta hadisəsi üzrə ümumi ödəniş məbləğinə daxil etmək məqsədilə sığorta tarifinin hesablanması üçün müəyyən edilmiş 5 - 10 il)üzrə ödənilməsi nəzərdə tutulan vəsait müqavilədə müəyyən edilmiş qaydada ödənilməlidir. Sığorta fondunun vəsaiti kifayət etmədikdə bu, insanların həyatının sığortalanması ilə əlaqədar risklərin dəqiq nəzərə alınmadığını , yaxud da sığorta tarifləri hesablanarkən sığorta ehtiyatları vəsaitinin yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlirin həcmi düzgün müəyyən olunmadığını deməyə əsas verir.

13.3. Həyatın sığortalanmasının prinsipləri və funksiyaları

Həyatın sığortalanması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- 1) Diskontlaşdırma ;
- 2) Xüsusi investisiya şəhadətnaməsi üzrə sığortaçının əldə etdiyi mənfəətin bölüşdürülməsində iştirak etmək ;
- 3) Müqavilənin pul verib başa çatdırılması;
- 4) Həyatın sığortalanmasının şəffaflığı (şəhadətnamənin girov qoyulması).

Həyatın sığortalanmasının başlıca prinsiplərindən biri diskontlaşdırmaadır. Riyazi statistikada bu prinsip cəmiyyətin demoqrafik inkişafı göstəricilərini (uzunömürlülük , müəyyən bir yaş həddinə qədər yaşamaq və ya ölmək)kifayət qədər dəqiq müəyyən etməyə , sığortaçıya sığorta məbləğlərini vaxt etibarilə planlaşdırmağa imkan verir. Odur ki , sığorta şirkətləri daxil olan sığorta haqlarından çox böyük əminliklə investisiya qoyuluşu üçün istifadə etməyə , sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləğlərini ödəməyə çalışırlar.

Sığortaçının əldə etdiyi mənfəətdə xüsusi investisiya şəhadətnaməsi ilə iştirak prinsipi ona əsaslanır ki, həyatın sığortalanması üzrə sığorta şirkətini sığortanın bu növünün uzunmüddətli xarakter daşdığına nəzərə alaraq, sığortalıları sığorta ehtiyatlarından istifadə nəticəsində əldə etdikləri mənfəətin bölüşdürülməsində iştirak etməyə dəvət edirlər. Sığorta şirkətləri hər il əldə etdikləri mənfəətin bir hissəsini həyatın sığortalanması müqaviləsinə əsasən sığorta məbləğinin ödənilməsinə yönəldirlər. Bu əlavə məbləğ bonus adlanır və yalnız müqavilə müddəti başa çatdıqda, yaxud da sığorta hadisəsi baş verdikdə ödənilə bilər. Bonusun hesablanması iki üsulu vardır: 1) sığorta məbləğindən elan olunmuş faiz şəklində hər il hesablanan bonus; (yeni investisiyalar nəzərə alınmaqla sadə və mürəkkəb bonuslar); 2) qəti müəyyən olunmuş bonus. Bu, sığorta şirkətləri tərəfindən müştərini sığorta müqaviləsinə axıra qədər qüvvədə saxlamağa həvəsləndirmək, yaxud da ömürlük sığortalanma zamanı sığorta müddətinin daha uzun bir dövrü əhatə etməsinə maraqlandırmaq məqsədilə hesablanan bonusdur. Qəti müəyyən edilmiş bonus nə qədər çox olarsa, müqavilənin qüvvədə olduğu müddət də bir o qədər uzun olur. Belə bir sistem də vardır ki, hesablanmış bonusdan illik sığorta ödənişlərini azaltmaq üçün istifadə olunur.

Sığorta şirkətinin qazandığı mənfəətdə sığorta olunanın iştirakını müəyyən etmək üçün onun əldə edilməsi mənbəyini bilmək lazımdır. Həyatın sığortalanması ilə əlaqədar sığorta şirkətlərinin əldə etdikləri bütün mənfəət mənbəyindən asılı olaraq iki yerə bölünür:

- 1) Texniki mənfəət;
- 2) Maliyyə mənfəəti.

Texniki mənfəət aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Aşağıdakı hallarda ölüm göstəricisinin dəyişməsi nəticəsində əldə edilən mənfəət: a) ölüm halları üzrə sığorta müqaviləsi üçün ölüm haqqında cədvələ uyğun olaraq sığortalıların faktiki ölüm hallarının nəzəri göstəricidən aşağı olması və ya b) həyatın qalan hissəsini yaşamaq üzrə sığortalıların faktiki ölüm hallarının, müqavilədə nəzərdə tutulan nəzəri ölüm hallarından yüksək olması;
- 2) Sığorta işinin aparılması ilə əlaqədar faktiki sığorta ödənişləri xərcləri brutto dərəcələrində ona (yəni faktiki sığorta ödənişlərinə) edilməsi nəzərdə tutulan əlavələrin həcmindən az olduqda xərclərə qənaət edilməsi nəticəsində əldə edilən mənfəət.

Maliyyə mənfəəti sığorta fondundakı vəsaitdən investisiya qoyuluşları üçün istifadə edilməsi hesabına formalaşır və aşağıdakı kimi hesablanır: 1) sığortaçı tərəfindən həyata keçirilən investisiyalaşdırma üzrə faiz məbləği ilə ödənilən sığorta məbləğinin faiz dərəcələri arasındakı fərq kimi hesablanan maliyyə mənfəəti; 2) sığortaçının investisiya qoyuluşlarını həyata keçirərkən əldə etdiyi dəyərin artması nəticəsində əldə olunan mənfəətdən hesablanan maliyyə mənfəəti.

Müqavilənin pul verib başa çatdırılması prinsipi verilən pulun məbləğinə əsaslanır. Pul verib, başa çatdırılma məbləği dedikdə sığortaçı tərəfindən həyatın sığortalanmasına dair müqaviləni pozmaq arzusunda olan sığortalıya ödədiyi sığorta məbləği nəzərdə tutulur. Pul verib başa çatdırılma məbləği həyatın uzunmüddətli sığortalanması müqaviləsinə uyğun olaraq onun (yəni müqavilənin) vaxtından əvvəl pozulduğu gündəki yığılan ehtiyat deməkdir. Hər bir müqavilə üzrə ayrılıqda ödənilən sığorta məbləğlərinin kapitallaşması həyata keçirilir və riyazi ehtiyat hesablanır. Adətən şəhadətnamədə onun müxtəlif dövrlərdə pozulması ilə əlaqədar pul verib başa çatdırılmasının təminatlı dəyəri göstərilir.

Sığortalı tərəfindən sığorta müqaviləsi üzrə hesablanmış riyazi ehtiyat məbləğini tələb etmək hüququ baş verdikdə digər əməliyyatların da aparılması mövcuddur:

- 1) Sığortalı müqaviləni hədiyyə etmək və ya satmaq yolu ilə başqasının mülkiyyətinə verə bilər. Bu zaman yığılmış riyazi ehtiyatın dəyəri sığorta olunmuş başqa bir şəxsin mülkiyyətinə keçə bilər və sığorta müqaviləsi öz fəaliyyətini dayandırmır;
- 2) Başqa bir sığorta müqaviləsinə görə avans və ya borc verilə bilər. Sığortalı sığorta haqqının ödənilməsinə davam etdirmək şərti ilə müqavilənin fəaliyyətini dayandırmamaqla pul verib başa çatdırılmanın dəyərinin 90% -i həcmində sığortaçıdan pul borc ala bilər. Sığortalı avans məbləğini nəzərdə tutulmuş (razılaşdırılmış) faizlə qaytardıqda sığorta məbləği bərpa olunur və müqavilənin müddəti başa çatana, yaxud da şikayətmə (narazıqalma) halları baş verənə

qədər ödənilir. Avans məbləği faiz məbləği ilə birlikdə qaytarılmadıqda sığorta məbləği həmin həcmdə azaldılacaq, yaxud da sığorta müqaviləsi sığortaçı tərəfindən pozula bilər.

Azərbaycan Respublikasında sığortalılara-müəyyən müddətədek ömrün qalan hissəsinin sığortalanmasına dair müqavilə bağlamış fiziki şəxslərə - borc verilir. Verilən borcun məbləği pul verib başa çatdırılan məbləğdən çox olmamalıdır. Ssudan istifadə üzrə müəyyən edilən faiz həmin sığorta müqaviləsi üçün sığorta məbləğinin hesablanmasında əsas götürülən gəlirlilik normasından yüksək olmamalıdır. Ssudanın verilməsi müddəti sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə məhdudlaşdırılır.

3) Şəhadətnamənin girov qoyulması həyatın sığortalanmasının ən mühüm prinsiplərindən biridir. Bu prinsip o deməkdir ki, müqavilə bağlanan və o, qüvvədə olan zaman sığorta olunan şəxs sığorta şirkətindən onun fəaliyyəti və apardığı sığorta əməliyyatları haqqında bütün informasiyaları tələb etmək hüququna malikdir. Bu, müştəriyə bağladığı müqavilənin əsas şərtlərini yaxşı başa düşməsi üçün lazımdır. Avropa anlamında şəffaflıq o deməkdir ki, sığortaçı təşkilat sığorta olunana həm müqavilə bağlanana qədər, həm də müqavilə bağlandıqdan sonra bütün zəruri informasiyaları verməyə borcludur. Bunlar konkret olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Sığorta şirkətinin adı , onun hüquqi forması , baş ofisinin qeyd olunduğu ölkə, onun və müqaviləni bağlayan agentin ünvanı ;
- 2) Sığortalanmanın şərtləri , o cümlədən müqavilə ilə müəyyən olunan hər bir təminatı və əlavələri , bonusların hesablanması şərtləri, şəhadətnamənin pul verib başa çatdırılması qaydaları, hər bir təminat növü üzrə sığorta məbləğinin hesablanması ;
- 3) Fikirləşmək üçün verilən günlərin sayı haqqında məlumat . Bu müştəriyə müqavilə bağlandıqdan sonra ilk günlərdə , ödədiyi məbləğ tam həcmdə qaytarılmaqla onu pozmaq imkanı verir. Bu günlərin sayı İngiltərədə 14, Fransa və İtaliyada isə 30- a bərabərdir.
- 4) Şəhadətnamənin hər biri üzrə vergiyə cəlb olunma (vergitutma) haqqında məlumat;
- 5) Sığorta müqavilələrindən şikayətin verilməsi və işə məhkəmədə baxılması qaydaları haqqında məlumat;
- 6) Sığortanın bu növü üzrə şəhadətnamənin şərtlərində , yaxud da qanunvericilikdə baş verən bütün dəyişikliklər haqqında məlumat

Həyatın sığortalanmasının yuxarıda nəzərdən keçirilən bütün prinsipləri onun aşağıdakı funksiyalarına təsir edir. Sığortalanmanın : a) sosial funksiyası ; b) əmanət – yığım funksiyası ; c) investisiya funksiyası ; ç) kredit funksiyası. Həyatın sığortalanması cəmiyyətin sosial problemlərinin həll edilməsi üçün xüsusilə geniş istifadə edilir, başqa sözlə , sosial funksiyayı yerinə yetirir. Sığortanın bu funksiyası özünü bir sıra cəhətlərdən göstərir. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkətləri zərər çəkənlərin müalicəsi və bərpası ilə əlaqədar olan xərcləri maliyyələşdirir, onların itirilmiş gəlirlərini ödəyir. Sığortalı şəxs vəfat edəndə onun yaxınlarına müəyyən məbləğdə vəsait ödənilir ki, bu da mövcud həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısını alır. Bununla da həyatın sığortalanması vətəndaşların həyat səviyyəsinin sabitləşdiricisi rolunu oynamaqla , həm də cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunub saxlanmasına xidmət etmiş olur.

Son illərdə pensiya təminatında həyatın sığortalanmasının rolu artır . Başqa sözlə , pensiyaların sığortalanması həyatın sığortalanmasının növlərindən birinə çevrilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə doğumun azalması və uzunömürlülüyün artması məşğul əhəlinin sayının azalmasına və pensiyaçıların sayının artmasına gətirib çıxarmışdır. Ölkələrin çoxu bölgü prinsipi əsasında hazırlanmış dövlət pensiya proqramlarının həyata keçirilməsində çətinlik çəkirlər. Pensiya təminatı üçün dövlət xərcləri o qədər çoxdur ki, onun gələcəkdə artırılması mümkün deyildir. Yaranmış şəraitdə vətəndaşların və ya işəgötürənlərin vəsaiti hesabına bağlanan pensiyanın sığortalanması haqqında müqavilə bir tərəfdən , pensiyaçıların həyat səviyyəsini yüksəldir, digər tərəfdən isə dövlətin maliyyə yükünü azaldır.

Həyatın uzunmüddətli sığortalanması ictimai- iqtisadi münasibətlər sistemində olduqca böyük

əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu, əhalinin fərdi yığımının təşkil forması kimi sığortanın xüsusi sosial funksiyası haqqında danışmağa imkan verir. Həyatın sığortalanmasının inkişafı ahıl yaşda olan vətəndaşlara və əmək qabiliyyəti olmayanlara göstərilən iqtisadi yükün sığortaçıların çiyinlərinə qoyulmasının qarşısını xeyli dərəcədə alır. Həyatın sığortalanması üzrə əməliyyatları həyata keçirən sığorta şirkətlərinin sabitliyi, digər maliyyə institutlarına nisbətən daha qənaətləndiricidir. Lakin bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, onların tədiyə qabiliyyəti dövlət tərəfindən xüsusi nəzarət predmetidir. Çünki həyatın sığortalanması üzrə ixtisaslaşmış sığortaçının müflisləşməsi təkcə həyatın sığortalanması müqaviləsinə xitam verilməsi deyil, həm də sığorta olunan tərəfindən həyatın uzunmüddətli sığortalanması ilə əlaqədar sərf etdiyi vəsaitin itirilməsi deməkdir.

Həyatın sığortalanması ilə məşğul olan sığortaçılar ölüm, yaxud da müəyyən hadisələr baş verəndə ömrün qalan hissəsinin yaşanmasına qədər sığorta ödənişlərini həyata keçirmək üçün sığorta haqlarını səfərbərliyə almaqla, əhalinin şəxsi və ailə çatışmazlığı sahəsində əmanət- yığım tələbatının ödənilməsinə təsir göstərir. Vətəndaşlar özlərinin bir çox xərclərini (məsələn, mənzilə sahib olmaq, təhsil almaq və i.a) özlərinin cari gəlirləri hesabına ödəyə bilməzlər. Odur ki, onlar pul vəsaitini yığmağa məcburdurlar. Bunun ən mühüm üsullarından biri həyatın sığortalanması müqaviləsinin bağlanmasıdır. Bunun sayəsində həyatın qalan hissəsini yaşamaq üçün xeyli məbləğdə vəsait yığılmasıdır.

Həyatın sığortalanmasının yığım funksiyası qabaqcadan müəyyən edilmiş məbləğdə vəsait toplanmasına imkan verməkdən ibarətdir. Bu məbləğ sığorta olunanın sığorta edənə ödədiyi aylıq, yaxud da rüblük sığorta haqları hesabına formalaşır.

Sığorta bazarının tədqiqatçıları haqlı olaraq qeyd edirlər ki, əhali, xüsusi ilə də orta təbəqə arasında şəxsi sığortanın riskli və yığım funksiyalarının daha münasib əlaqələndirildiyi növləri, yəni şəxsi sığorta daha geniş yayılmışdır. Həm də bunların içərisində həyatın sığortalanmasının tərkib hissəsi kimi həyatın qalan hissəsinin yaşanması ilə əlaqədar sığortalanma hakim mövqe tutur. Çünki bu, sığorta olunanların yığımla əlaqədar münasibətlərini əks etdirir. Ailə yığımını ən müxtəlif təyinatlarla, hər şeydən əvvəl istehlak təyinatına malik ola bilər. Çox qısa müddət ərzində lazım olan məbləğdə pul vəsaitinin yığılmasına cəhd göstərilməsi üçün təbiidir ki, əmək haqqından bu məqsəd üçün daha çox məbləğ ayrılmasını tələb edir. Lakin ailənin mənafeyi onun mövcud rifah səviyyəsinin qorunub saxlanması məqsədilə də vəsait toplamağın zərurətini doğurur. Sığorta xarakteri daşıyan bu yığımın hökmən konkret istehlak xarakteri daşması məcburi deyildir. O, ailə büdcəsinin dayanıqlı olmasının təmin edilməsi üçün lazımdır. Sığorta yığımlarının formalaşması üçün daha uzun bir zaman kəsiyi tələb olunur. Və bu həmin məqsəd üçün əmək haqqından daha az vəsait ayrılmasına imkan verir.

Əhalinin banklara əmanət qoyması ilə yanaşı, həyatın sığortalanması qənaətin yerləşdirilməsi və saxlanması ən münasib formalarından biridir. Əhali əlində olan sərbəstləşmiş pul vəsaitini banklarda saxlamaqla yanaşı, həyatın sığortalanmasından istifadə etdikdə sığortalılarla bank əmanətçilərinin mənafevləri arasında qarşılıqlı əlaqə haqqında məsələ meydana çıxır. Sığortalılar və əmanətçilər əksəriyyət hallarda hər ailəyə düşən gəlirlərin səviyyəsinə və yaş qrupları üzrə müxtəlif sosial qruplara aid edilir. Aztəminatlı ailələrdə daha böyük sığorta mənafeyi meydana çıxır. Çünki bu ailələr bankların köməyi ilə dayanıqlı vəsait toplamaq imkanına malik deyildirlər. Odur ki, onları aylıq haqq ödəməklə öz həyatlarını sığortalatdırmaq daha çox cəlb edir. Beləliklə, əhali bankların xidmətlərindən özlərinin cari istehlak yığımlarının təmin olunması üçün istifadə edir. Həyatın sığortalanması isə əksinə, vətəndaşlara müntəzəm olaraq sığorta haqqını ödəməklə sığorta təyinatlı uzunmüddətli yığımını həyata keçirmək imkanı verir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bankda əmanət toplanması ilə həyatın sığortalanması bir- birini təkrarlamır, əksinə, əhalinin müxtəlif mənafevlərini əks etdirməklə bir-birini tamamlayır.

Həyatın sığortalanması özünün əmanət- yığım funksiyasına görə ilk baxışda müddətli bank əmanətlərinə çox bənzəyir, çünki hər iki halda pul vəsaiti toplanır. Sığortalanma müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş vaxtda bu artan məbləğ sığortaçı tərəfindən sığorta olunan şəxsə (yaxud da onun varisinə) verilir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq həyatın sığortalanması bank əmanətlərindən aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənir. Bu fərq özünü: 1) təsadüfilik elementinin mövcud olmasında – sığorta olunanın (sığortalının) sığorta müqaviləsinin müddəti qurtarana, yaxud da müqavilə ilə

müəyyən edilmiş yaş həddinə çatana qədər yaşayıb – yaşamamasında göstərir;

2) Sığortalının (sığorta olunanın və ya onun varisinin) alacağı sığorta məbləğinin bu təsadüfi elementdən asılılığında , yaxud da yalnız ödədiyi sığorta haqqını ala biləcəyində göstərir. Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət başa çatana , yaxud da sığorta olunmuş şəxs müqavilədə müəyyən edilmiş yaş həddinə qədər yaşamadıqda , yəni vəfat etdikdə onun varisi bir qayda olaraq yalnız ödənilmiş sığorta haqqının məbləği qədər vəsait alır . Halbuki bəzi sığortaçıları sığorta qaydalarında həm də vəsaitdən investisiya qoyuluşu üçün istifadə olunduqda əldə edilən gəlirdən də müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdən asılı olaraq müəyyən qədər əlavə məbləğin də ödənilməsinə nəzərdə tuturlar.

3) Sığortalı (sığorta olunan şəxs) müqavilə ilə müəyyən edilmiş yaşa qədər yaşamadıqda , yaxud da müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət qurtardıqda sığortaçının sığortalının varisinə ödəyəcəyi məbləğ məlum olmur. Müddətli bank əmanəti ilə əlaqədar müqavilə bağlandıqda isə bank əmanətçiyə və o, vəfat etdikdə onun varisinə nə vaxt nə qədər məbləğ ödəyəcəyini (əmanət məbləğ üstəgəl hesablanmış faiz məbləği) dəqiqliyi ilə bilir.

Beləliklə, kommersiya banklarının pul yığıcı məqsədlə əhalidə olan müvəqqəti sərbəst pul vəsaitin səfərbərliyə alınması yalnız əmanət qoyuluşunun başlanğıcı olduğu halda, sığortalama ixtisaslaşdırılmış sığorta fondunun formalaşdırılması vasitəsilə əmanət üzrə riskin başlanğıcı deməkdir. Həyatın sığortalanması və vəsaitin əmanətə qoyulması işi özlərinin xarakterinə görə fərqli maliyyə əməliyyatları olmalarına baxmayaraq onların arasında oxşar cəhətlər də vardır. Həyatın sığortalanması ilə əlaqədar bağlanmış müqavilə müddəti başa çatdıqda (yaxud da sığortalı müqavilədə nəzərdə tutulan yaş həddinə qədər yaşadıqda söhbət sığorta məbləğinin ödənilməsindən getdikdə), pulun toplanmasının ona məxsus olan spesifik formasını saxlamaqla son nəticədə əmanət funksiyasını yerinə yetirir . Həyatın uzunmüddətli sığortalanması ilə əmanət işinin ümumi cəhətləri özünü həm də bu iki kanalla səfərbərliyə alınan resurslardan istifadə olunduqda , onların ikisi də uzunmüddətli kreditlərin mənbələri hesab edilir. Həyat sığortasının köməyi ilə inkişaf üçün böyük məbləğdə vəsait toplanır, ondan milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu və onun kreditləşdirilməsi üçün istifadə edilir. Beləliklə , demək olar ki, həyat sığortası investisiya və kreditləşdirmə funksiyalarını yerinə yetirir.

Məlum olduğu kimi , daha çox investisiya kapitalı toplayan ölkələrdə iqtisadi artım sürəti daha yüksək olur. Qısa dövr üzrə vəsaitin səfərbərliyə alınması ilə ixtisaslaşmış kommersiya banklarından fərqli olaraq həyat sığortası üzrə sığorta şirkətləri nisbətən uzun bir müddət (10 il və daha çox) ərzində sığorta haqları şəklində daha çox vəsaitə malik olurlar. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə həyatı sığortalayan şirkətlər ən iri investor hesab edilirlər . Pul vəsaitinin daxil olmasının sabitliyi , sığorta şirkətlərinin öhdəliklərinin uzunmüddətli olması onları biznes və hökumət üçün ən etibarlı pul vəsaiti mənbəyinə çevirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu pul vəsaitinin çox hissəsi istehsalın genişləndirilməsinə yönəldilə bilər. Sığorta şirkətləri dövlət qiymətli kağızlarını əldə etməklə infrastrukturun inkişaf etdirilməsində , büdcə kəsirinin “örtülməsində ” iştirak edirlər. Beləliklə, həyatın sığortalanmasının investisiya funksiyası özünü sığorta ehtiyatları vəsaitinin gəlir gətirən sahələrə qoyulmasında , qiymətli kağızların , istiqrazların, veksellərin , səhmlərin satın alınmasında və sığorta olunanın sığortaçının investisiya gəlirlərində iştirakında göstərir.

Həyatın sığortalanmasının uzunmüddətli növlərinin meydana gəlməsi , sığorta şirkətlərinin əlində böyük məbləğdə kapitalın toplanması sığortanın institusional investor funksiyasının formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu məqsədlə sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığorta ehtiyatları yaradılır. Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdə bu fondun ümumi məbləği 3, 0 trilyon avrodan çoxdur. Bunun 80%-dən çoxu həyatın sığortalanması üzrə əməliyyatları aparan sığortaçıların payına düşür. Müvafiq aktivlərlə təmin edilməli olan sığorta ehtiyatlarının formalaşmasına əlavələr etmək üçün sığortaçıları böyük məbləğdə sərbəst aktivlərə malik olmalıdırlar. Buna uyğun olaraq Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrdə tədiyə qabiliyyətli tələblərə cavab verə biləcək təminatlı fondun minimum həcmi hər hansı bir ayrılıqda götürülən şirkət üzrə 2,0 milyon avrodan az olmamalıdır. Beləliklə, sığorta şirkətləri investisiya prosesinin təmin olunmasında xüsusi yer tutur. Onlar bir tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə vəsaitinin

xeyli hissəsini səfərbərliyə almaq və müxtəlif investisiya növlərinə yönəltməklə institusional investorlar funksiyasını yerinə yetirirlər. Digər tərəfdən isə sığortalamanın köməyi ilə ölkənin və xarici kapital sahiblərinin investisiya fəallığının təmin olunmasını stimullaşdırmaq olar. Bunun sığortanın növləri üzrə sığorta əməliyyatlarının aparılması, investorların qoyduqları vəsaitə təminat verilməsi, hətta bəzi hallarda baş verən müxtəlif səbəblər üzündən əldə edilməmiş gəlirin ödənilməsi yolu ilə həyata keçirilməsi mümkündür.

Həyatı sığortalayan şirkətlərin investisiya aktivlərinin xüsusiyyəti onun mümkün olan uzunmüddətli qoyuluş olmasındadır. Məhz buna görə bəziləri hesab edirlər ki, yalnız həyatın sığortalanması ilə məşğul olan sığortaçıların sayəsində Nyu-Yorkda Manhetten kimi geniş miqyaslı investisiyanın və digər çox bahalı tikinti proqramlarının həyata keçirilməsi mümkün olmuşdur. Bu isə o deməkdir ki, sığorta şirkətləri kapitalın bir sahədən digər sahələrə axıb getməsində də çox böyük rol oynayırlar.

Bunlarla yanaşı, həyatın sığortalanmasının investisiya funksiyası özünü həm də investorların mümkün olan itkilərdən qorunmasında da göstərir. Sığortanın bu növünün həyata keçirilməsi investorlara qoyduqları kapitalın qorunmasında təminat almağa imkan verir və bununla da investisiyalaşdırmanın həcmünün artırılmasına səbəb olur.

Həyatın sığortalanmasının investisiya funksiyasının çərçivələri daxilində sığortaçının investisiya ehtiyatlarından istifadə nəticəsində əldə etdiyi gəlirdə sığorta olunanın iştirakını təmin etmək olar. Lakin sığortalının əldə etdiyi bu vəsaiti bank faizi məbləği ilə eyniləşdirmək düzgün deyildir. Çünki sığortalananın əmanət- yığım növündə sığorta tarifləri belə gəlir nəzərə alınmaqla və müvafiq olaraq azaldılmış faizlə hesablanır.

Həyatın sığortalanmasının kredit funksiyası özünü əlavə pensiyanın sığortalanmasında əmanət- yığım funksiyasının reallaşdırılmasında, “ömrürlük”, “nigahədək”, “dini mərasim”lə əlaqədar sığortalamalarda, habelə uzun müddət istifadə olunan malların əldə edilməsində, götürülmüş ssudalarda göstərir. Vəsaitin sığortaçıdan sığortalıya qaytarılması prinsipi sığortalananı kredit kateqoriyasına yaxınlaşdırır və deməli, yalnız maiyyə kateqoriyası olmaqla qalmır, həm də kredit kateqoriyası olur.

Ümumiyyətlə, həyatın sığortalanmasında eyni vaxtda sosial, əmanət-yığıcı, investisiya və kredit funksiyaları ilə yanaşı risk və qoruyucu funksiyalarla da əlaqələndirilir.

13.4. Həyatın sığortalanması növlərinin təsnifləşdirilməsi

Həyatın sığortalanması nəzəriyyəsi və təcrübəsi maliyyə bazarlarında hər hansı bir dəyişiklik olduqda sığorta şirkətləri ilə bağlanan çoxnövlü müqavilələrin olduğunu deməyə əsas verir. Lakin həyatın sığortalanmasının bütün növlərinin tipik cəhətləri vardır. Həyat sığortasının növlərini bir- birindən fərqləndirmək üçün aşağıdakı meyarlardan istifadə olunur: 1) sığorta obyektini; 2) sığortanın predmetini; 3) sığorta haqlarının ödənilməsi qaydaları; 4) sığorta ödəmələrinin qüvvədə olduğu dövr; 5) sığorta ödəmələrinin formaları; 6) sığorta ödəmələrinin növləri; 7) müqavilənin bağlanması forması.

Beləliklə, bu meyarlar əsas götürülməklə, sığortanın aşağıdakı növləri bir-birindən fərqləndirilir:

- 1) Həyatın sığortalanması obyektinin növünə görə: a) öz həyatının sığortalanması. Bu zaman sığorta etdirən və sığortalı eyni şəxs olur; b) digər şəxsin həyatının sığortalanması. Bu zaman sığorta olunan və sığorta etdirən müxtəlif şəxslər olur; c) həyatın qarışıq sığorta edilməsi. Bu zaman sığorta etdirən və sığorta olunanın ölüm halı prinsipi əsas götürülür.
- 2) Həyatın sığortalanması predmetindən asılı olaraq ölüm hadisəsindən və davam etməkdə olan həyatın qalan hissəsinin sığortalanması bir-birindən fərqlənir.
- 3) Sığorta haqlarının ödənilməsi qaydasından asılı olaraq həyatın sığortalanması aşağıdakı növlərə ayrılır: 1) həyatın birdəfəlik haqq ödənilməklə sığortalanması; 2) sığorta haqqının aşağıdakı qaydada vaxtaşırı ödənilməsi yolu ilə sığortalanması: a) müqavilə müddəti ərzində; b) müqavilə müddətindən az müəyyən edilmiş dövr ərzində; c) yaşadığı bütün illər

ərzində başqa sözlə , həyatı boyu. Birdəfəlik haqq dedikdə sığorta haqqının sığorta müqaviləsi bağlanarkən bir dəfədə tamamilə ödənilməsi nəzərdə tutulur. Vaxtaşırı sığorta haqqı illik , rüblük , yaxud da ayda bir dəfə ödənilir. Hazırda Yaponiya istisna olmaqla , bütün ölkələrdə birdəfəlik ödənilən sığorta haqlarının həcmnin çox sürətlə və dayanıqlı artımı müşahidə olunur.

Avstraliyada , Böyük Britaniyada , Fransada birdəfəlik ödənilən sığorta haqlarının xüsusi çəkisi həyatın sığortalanması üzrə toplanan bütün illik məbləğin 2/3 hissəsindən çoxunu təşkil etmiş, İtaliya və İsveçrədə isə 55% -ə bərabər olmuşdur. Bu, onunla izah edilir ki, sığorta haqqının birdəfədə ödənilməsi müqaviləsinin bağlanması daha çevik və rəqabət qabiliyyətli sığorta məhsuludur. O, nəinki ölüm hallarında vəsaitin ödənilməsini nəzərdə tutur , həm də cəlbedici investisiya alətidir.

- 4) Sığorta ödəmələrinin qüvvədə olduğu dövrə görə ömürlük (bütün həyatı boyu) sığortalanma və həyatın müəyyən bir dövrünün sığortalanması bir-birindən fərqlənir.
- 5) Sığorta ödəmələrinin formalarından asılılığına görə həyatın sığortalanmasını aşağıdakı növlərə ayırmaq olar: a) qəti müəyyən edilmiş sığorta məbləği ilə sığortalanma; b) azalan sığorta məbləği ilə sığortalanma; c) artan sığorta məbləği ilə sığortalanma;ç) pərakəndə satış qiymətlərinin artmasına uyğun olaraq sığorta məbləğinin artması qaydasında sığortalanma ; d) sığortaçının mənfəətində iştirak hesabına sığorta məbləğinin artması; e) sığorta haqlarının ixtisaslaşdırılmış investisiya fondlarına birbaşa investisiyalaşdırılması hesabına sığorta məbləğinin artması.
- 6) Sığorta ödəmələrinin növləri üzrə həyatın sığortalanmasını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: a) sığorta məbləğinin birdəfəlik ödənilməsi ; b) rentanın ödənilməsi; c) pensiyaların ödənilməsi.
- 7) Müqavilənin bağlanması üsullarına görə həyatın sığortalanması iki yerə bölünür: a) fərdi müqavilələr ; b) kollektiv müqavilələr.

Həyatın sığortalanmasının baza tipləri. Həyatın sığortalanmasının müxtəlif növlərinin spesifikasiyasını müəyyən edən çox mühüm meyarlara xarakteristika verdikdən sonra sığorta bazarında daha çox istifadə olunan həyatın sığortalanmasının kompleks sistemini tərtib etmək olar. Həyatın sığortalanmasının nəzəriyyə və təcrübəsində sığortalanmanın üç tipini müəyyən etmək olar:

- 1) Həyatın müddətli sığortalanması - həyatın müəyyən müddətə bağlanan ölüm hallarına qarşı sığortalanma ;
- 2) Ömürlük sığortalanma - fərdin yaşadığı bütün dövr ərzində həyatın ölüm hallarından sığortalanması;
- 3) Həyatın qarışıq sığortalanması – ölüm hallarına və müəyyən dövr ərzində yaşamaqla əlaqədar sığortalanma. Həyatın qarışıq sığortalanmasının daha geniş növləri vardır. Bu zaman ölüm hallarına və həyatın davam etməkdə olan hissəsinin sığortalanması, tibbi və bədbəxt hadisələrdən sığortalanma , hətta məsuliyyətin sığortalanması ilə əlaqələndirilir.

Həyatın sığortalanmasının baza tiplərinin başqa üsulla təsnifləşdirilməsi də vardır. Məsələn, həyatın sığortalanmasının üç tipinin bir-birindən fərqləndirilməsi təcrübəsindən istifadə edilir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: 1) həyatın müddətli sığortalanması; 2) həyatın davam etməkdə olan hissəsinin sığortalanması; 3) ömürlük sığortalanma. Bunlar bu və ya digər dərəcədə bir-biri ilə əlaqələndirilir. Onların daxilində ayrı- ayrı baza tipləri də ola bilər. Sığorta müqavilələrinin baza tiplərinin əsas xarakteristikası 13.1 cədvəlində verilmişdir.

Cədvəl 13.1.

Həyatın sığortalanmasının baza növləri

Sığortanın tipi	Sığortanın ödənilməsi	Sığorta haqqı	İnvestisiya elementinin mövcud	Müqavilənin pul verib başa	Sığortalanma tipinin xarakteristikası
-----------------	-----------------------	---------------	--------------------------------	----------------------------	---------------------------------------

			olması	çatdırılması imkanı	
Müddətli	Sığortalı müqavilədə göstərilən müddətdən tez vəfat etdikdə, sığorta məbləğinin onun varisinə ödənilməsi	Dövri(vaxtaşırı)	yoxdur	yoxdur	Vaxtından əvvəl vəfat etdikdə yüksək təminat verilməklə daha ucuz və sadədir
Ömürlük	Sığortalının sığorta hadisəsinin baş verməsindən asılı olmayaraq sığorta məbləğinin onun varisinə ödənilməsi	Dövri(vaxtaşırı və ya birdəfəlik)	var	Müqavilənin pul verib başa çatdırılması imkanı hüququ müqavilə fəaliyyət göstərdiyi müəyyən vaxtdan sonra baş verir	Varislərin qeyri-məhdud müddətə və kapitallaşma elementləri ilə daha tam təmin edilməsi
Qarışıq	Sığorta məbləğinin müqavilənin müddəti başa çatana qədər sığortalı vəfat etdikdə,yaxud da yaşamaqda davam etdikdə ödənilməsi	Dövri (vaxtaşırı və ya birdəfəlik)	var	var	İnvestisiya məqsədi üçün istifadə etmək və yığım yaratmaq məqsədilə(lakin vəfat etdikdə yüksək təminat verilməməklə) daha səmərəli müqavilə bağlanması

13.5. Həyatın sığortalanmasının baza növlərinin xüsusiyyətləri

Həyatın müddətli sığortalanması. Həyatın sığortalanmasının olduqca mürəkkəb təsnifləşdirilməsi qaydası mövcuddur və buna aşağıdakılar daxildir: a) sabit sığorta haqqı ödənilməklə həyatın müddətli sığortalanması ; b) həyatın dəyişdirilməsi mümkün ola bilən qaydada sığortalanması c) azalan sığorta məbləği ilə həyatın müddətli sığortalanması ç) artan sığorta məbləği ilə həyatın müddətli sığortalanması d) ailə gəlirlərinin sabit və ya artan renta (müqavilənin vaxtı qurtarana qədər müntəzəm olaraq artan ödənişlərlə) ilə həyatın sığortalanması e) həyatın əks sığortalanma ilə müddətli sığortalanması.

Həyatın müddətli sığortalanmasının ən sadə və ucuz forması sabit sığorta haqqı ödənilməklə sığortalanmadır. Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu bütün müddət ərzində vaxtaşırı, sabit və

aşağı sığorta haqları ödənildikdə və sığortalı şəxs vəfat etdikdə sığortaçı şirkət təminatlı sığorta məbləği ödəyir.

Həyatın, dəyişdirilməsi mümkün ola bilən qaydada sığortalanması daha mürəkkəbdir. Ona görə ki, o, müqavilə qüvvədə olduğu müddət ərzində istənilən vaxt ömürlük və ya qarışıq sığortanın dəyişdirilməsi mümkün ola bilən opsiyonunu özündə ehtiva edir.

Azalan sığorta məbləği ilə müddətli sığortalamada sığorta müddətinin axırına qədər sığorta məbləğinin sıfradək müəyyən məbləğdə azaldılması nəzərdə tutulur. Bu müqavilələrdən adətən azalan məbləğlə borc öhdəliklərinə təminat vermək üçün istifadə olunur. Buna mənzil tikintisi və ipoteka kreditlərinin ödənilməsini misal göstərmək olar. Borc ödənildikcə borclunun sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan sığorta məbləği də buna münasib olaraq azaldılar. Bu sığorta müqaviləsi üzrə varis kredit təşkilatları hesab olunur. Sığortanın bu növü ölkəmizdə ipoteka kreditləşməsinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq getdikcə daha geniş yayılır. İnflyasiya şəraitində artan sığorta məbləği ilə müddətli sığorta daha cəlbedici olur. Çünki bu zaman müddətli sığorta inflyasiya proseslərinə əks təsir göstərməsinə təminat verir. Belə ki, bu müqavilə üzrə sığorta məbləği pərakəndə qiymətlər indeksinə mütənasib olaraq artır.

Həyatın sığortalanmasının başlıca növlərindən biri də ailə gəlirlərinin sığortalanmasıdır. Bunun fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, sığorta hadisəsi baş verdikdə - sığorta olunan şəxs vəfat etdikdə - müqavilədə göstərilən varisə birdəfəlik, qəti müəyyən edilmiş məbləğ deyil, ailə başçısının sağlığında ailəyə gətirilən gəliri əvəz edə bilən qədər renta ödənilir. Rentanın ödənilməsi müqavilədə göstərilən müddət qurtarana qədər ayda, rübdə və ya ildə bir dəfə həyata keçirilir.

İnflyasiya amilini “Hamarlamaq” məqsədilə Avropa sığorta şirkətlərinin çoxu ailə gəlirlərinin qabaqcadan razılaşdırılmış dərəcə ilə artan ödənişlərlə sığortalanmasından istifadə edirlər. Buna uyğun olaraq ödənilən gəlirin səviyyəsinin artırılmasının iki metodu vardır. Birinci metodda ödəniş əldə edilən gəlirin hər il artırılması yalnız sığorta şəhadətnaməsi qüvvədə olduğu müddətdə sığorta hadisəsi baş verən tarixədək həyata keçirilir. İkinci metodda isə ödənişin sürətinin artımı sığorta hadisəsindən sonra da, ödənişin özü həyata keçirilərkən davam etdirilir. İllik artım adətən 3 %-lə 10% arasında tərəddüd edir və sadə, yaxud da mürəkkəb faiz hesablanması metodu ilə həyata keçirilə bilər. Təbiidir ki, sığortaçı üçün daha əlverişli şərait ona bir qədər baha başa gələcəkdir.

Son zamanlarda sığorta şirkətləri, xüsusi ilə də Fransa şirkətləri müddətli sığortalanmalara qərribə əlavələr edilməsini təklif edirlər. Bu, əks sığortalanmadır. Əks sığortalanma dedikdə, sığortalı müqavilənin müddəti başa çatana qədər yaşadığı sığorta olunmuş şəxsə müəyyən məbləğdə pul ödənilməsi nəzərdə tutulur. Sığorta olunan şəxsə ödənilən bu məbləğ sığortaçıya ödənilmiş xalis sığorta haqqının geri qaytarılmasından başqa bir şey deyildir. Xalis sığorta haqqı bütün sığorta haqlarından yükləməni (işlərin aparılmasına, komisiyon haqları sığorta şirkətlərinin sərf etdikləri xərclər) çıxdıqdan sonra yerdə qalan məbləğə bərabərdir.

Həyatın müddətli sığortalanması üzrə Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq a) sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə sığorta olunanın öldüyü, yaxud sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş yaşa müddətə qədər yaşadığı halda sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan həyatın yaşam sığortası; b) sığorta olunanın müəyyən yaşa çatması, yaşı, əlilliyi və ya xəstəliyi ilə əlaqədar əmək qabiliyyətini itirməsi, ailə başçısını itirməsi, işsiz qalması və şəxsi gəlirlərinin azalmasına, yaxud itirilməsinə səbəb olan digər hallarda pensiya, yaxud renta şəklində dövrü sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan annuitet sığorta sinifləri tətbiq edilir. [

30]

Ömürlük sığortalanma. Ömürlük sığortalanma aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir: a) qəti müəyyən edilmiş məbləğlə ömürlük sığortalanma; b) sığortaçının mənfəətində iştirak etməklə ömürlük sığortalanma; c) iki sığorta məbləği ilə ömürlük sığortalanma; ç) investisiyalı ömürlük sığortalanma.

Tarixən ömürlük sığortalanmanın ilk və sadə növü qəti müəyyən edilmiş məbləğlə ömürlük sığortalanma olmuşdur. Bu sığorta növündə sığorta olunan şəxs müqavilə bağlanan andan başlayaraq həyatın sonrakı dövrü ərzində bərabər məbləğdə sığorta haqqı ödəyir, vəfat etdikdə isə

müqavilə üzrə sabit sığorta məbləği ödənilir. Hadisənin baş verməsi aydın olduğuna görə bu müqavilələr üzrə sığorta haqqı müddətli sığortaya nisbətən daha yüksək olur. Bu müqavilə üzrə sığorta haqqı nəinki ömürlük ödənilə bilən həm də birdəfəlik (yalnız müqavilə bağlandıqda bir dəfə ödənilir) və ya müvəqqəti (sığorta haqqı qabaqcadan razılaşdırılmış müddət ərzində vaxtaşırı, pensiyaya çıxma vaxtına, yaxud da müəyyən ahilliyə yaşına çatana qədər) ödənilə bilər. Ömürlük sığortalanma sadəcə olaraq riskə görə təminat demək deyildir, həm də özünün uzunmüddətliyinə görə yığılma yaradılması mexanizmidir.

Müştərilər üçün sığortaçısının mənfəətində iştirak etməklə ömürlük sığortalanma daha cəlbəedici olur. Ömürlük sığortanın bu növü özündə həm sığortanı, həm də maliyyəni birləşdirir. Ona görə ki, o, sığorta olunan şəxsə müdafiə xarakterli xidmət göstərməklə yanaşı, həm də sığorta edənin əldə etdiyi mənfəətdə iştirak etmək imkanı verir. Sığortalı müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində bir dəfə, yaxud da daimi sığorta haqqı ödəyir. Sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaçı sığorta məbləğini müqavilənin qüvvədə olduğu zaman hesablanmış bonusla birlikdə ödəyir.

Lakin təminatlı ödənişin səviyyəsi müqavilədə müəyyən olunduğundan az olmamaqla yalnız iki sığorta məbləği ilə ömürlük sığortalanma haqqında təsəvvür verə bilər. Ona görə ki, ömürlük sığortanın bu növündə müqavilədə ölüm hallarına təminatlı sığorta məbləği və daha az baza sığorta məbləği göstərilir. Lakin baza sığorta məbləği hər il bonus hesablanması yolu ilə artırılır. Ölüm halı baş verdikdə həmin vaxtadək iki sığorta məbləğindən daha yüksək olanı ödənilir. Bu müqavilələr həm də mənfəətdə iştirak etməklə bağlanan müqavilələrə nisbətən daha ucuz başa gəlir.

Ömürlük investisiyalı sığortalanma. Ömürlük sığortalanmanın ən yeni, maraqlı, cəlbəedici və mürəkkəb növlərindən biri ömürlük investisiya sığortasıdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sığortaçılar sığorta məbləğinin mənfəətdə iştirak forması ilə yanaşı, sığorta məbləğinin aparıcı investisiya əməliyyatları ilə birbaşa əlaqələndirilməsini təklif edirlər. Sığorta şirkətləri sığorta olunanlardan aldığı sığorta haqlarını xüsusi investisiya fondlarında yerləşdirmək haqqında üzrlərinə öhdəlik götürürlər.

Müasir dövrdə Avropa ölkələrinin çoxu yığılma sığortası – unit – linked – üzrə yeni xidmətlər də edirlər. Investisiya sığortasının bu növünün tanınmış lideri Böyük Britaniyadır. Azərbaycanda investisiya müqavilələrinin bu modelindən hələ istifadə edilmir. Investisiya şəhadətnaməsi ilk növbədə sığortalanma vasitəsilə müdafiə olunmaq haqqında deyil, kapitalın yaradılması və əlavə gəlir əldə olunması ilə maraqlanan müştərilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Unit – linked şəhadətnaməsi bankların və investisiya şirkətlərinin ciddi alternativ məhsulu hesab edilir. Çünki o, fərdi investorların fond bazarlarında aparılan əməliyyatlarda iştirakını asanlaşdırır, digər tərəfdən isə həm də zəruri sığorta təminatı verir.

Müxtəlif investisiya müqavilələrində çox böyük fərqlər vardır. Lakin buna baxmayaraq onların hamısı eyni prinsiplərə əsaslanır. Bunların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə edilən sığorta haqlarının hamısı sığortaçı tərəfindən qarşılıqlı fondlardan (buna yunit – fond deyilir) satınalma anında mövcud olan qiymətlərlə pay almaq üçün istifadə edilir. Yunitlərin qiyməti bu fondun aktivlərinin dəyərini birbaşa özündə ehtiva edir. Sonralar isə şəhadətnamənin dəyəri (sığorta məbləği) əldə olunan yunitlərin dəyərini dəyişməsi ilə birlikdə dəyişir.

İkili qiymət sistemindən istifadə edilir: Hər bir yunit həm satış, həm də alış qiymətinə malikdir. Təklif (satış) qiyməti dedikdə, şirkətin sığorta haqqı ödənilərkən hər bir sığorta şəhadətnaməsi üzrə yunitlərin əldə edilməsi üçün istifadə etdikləri qiymət nəzərdə tutulur. Satınalma qiyməti isə sığorta məbləğinin ödənilməsi vaxtı çatdıqda, yaxud da sığortalı şəhadətnaməni satın almaq qərarına gəldikdə şirkətin yunitə verdiyi qiymət deməkdir. Bu qiymət həmişə təklif üzrə qiymətdən aşağı olur. Adətən fərq təxminən 5% təşkil edir və şirkətlərə onların üstəlik xərclərinin ödənilməsini təmin edən marj kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, şəhadətnamələrin idarə edilməsi üçün alınan çox da böyük olmayan aylıq faiz (0,08%-dən 0,33%-dək) də mövcuddur. Bu aylıq faiz yunitlərin ikili qiyməti hesablanan məqama qədər fonddan götürülür.

Yunitlərin idarə edilməsi ilə əlaqədar olaraq şirkətlərin xərcləri şəhadətnamənin qüvvəyə minməsinin başlanğıcında daha çox olur, yunitlərin kapitallaşması şəraitində isə azalmağa başlayır.

Ona görə də təbiidir ki, ilk yunitlərin əldə edildiyi qiymətlər, sonrakı yunitlərin əldə edildiyi qiymətlərdən yüksək olur. Bir sıra şirkətlər ikili qiymətlərdən istifadə olunmasından imtina etmiş və onun əvəzinə müqavilənin vaxtından əvvəl pozulmasına görə cərimələnmə qaydasını tətbiq edirlər.

Sığorta şirkətləri müxtəlif növ fondlar təklif edir ki, sığortalı öz pulunu onlardan hər hansı birində yerləşdirə bilər. Fondlar yalnız bir sığorta şirkəti tərəfindən yaradılan və istifadə olunan daxili və digər maliyyə qrupları tərəfindən yaradılan xarici fondlardan ibarət ola bilər. Hazırda idarə olunan fond konsepsiyası formalaşmışdır. Bu fondun menecerləri vəsaiti hər bir zaman kəsiyində hara qoymağın şərtləri və etibarlı olduğunu müəyyənləşdirirlər. Bir çox sığorta şirkətləri müqaviləyə əlavə ödəniş üçün bir növ opsiya da daxil etməklə özünün sığortalılarına investisiya şəhadətnaməsi kapitalının bir fondan digərinə keçirilməsi imkanı verirlər. Fondlar yunitlərin məzənnəsini hər gün, hər həftə, yaxud da hər ay dəyişdirirlər. Yunitlərin ikili qiyməti aparıcı maliyyə nəşrlərində (məsələn, Finansal Times) çap olunur.

Mənfəətdə iştirak etmək hüququ verən şəhadətnamələrə nisbətən Unit – Linked şəhadətnaməsinin potensial investisiya imkanları daha yüksəkdir. Lakin sığortalı investisiya şəhadətnaməsi üzrə ödənilmiş sığorta haqqından nəinki çox, hətta az ola bilər. Mənfəətdə iştirak etmək hüququ verən sığortalıya ödənilən məbləğ razılaşdırılmış sığorta məbləğindən aşağı (bonus da bir o qədər də yüksək olmamaqla) ola bilməz. Bununla əlaqədar olaraq son zamanlarda sığorta şirkətləri birbaşa investisiyalaşdırma əməliyyatlarında və mənfəətin bölüşdürülməsində iştirak etmənin əlaqələndirilməsindən istifadə edirlər. Bu məqsədlə sığortalılara mənfəətdə iştirak etməklə yunitləşdirilmiş şəhadətnamə təklif edirlər. Belə şəhadətnamələr yunit – fondlarla bağlıdır. Lakin bununla yanaşı, sığorta şirkətləri sığortalılara yunitlərin qiymətinin sığorta haqqı ödənilən anda olan səviyyədə aşağı düşməyəcəyi barədə təminat verirlər.

Həyatın qarışıq sığortası. Sığortanın nəzərdən keçirilən növlərinin içərisində ən mürəkkəbi həyatın qarışıq sığortalanmasıdır. Qarışıq sığortanın aşağıdakı növlərinin olduğunu demək olar: a) sığortaçının mənfəətində iştirak etmədən həyatın qarışıq sığortalanması; b) sığortaçının mənfəətində iştirak etməklə həyatın qarışıq sığortalanması; c) həyatın iki sığorta məbləği ilə qarışıq sığortalanması; ç) həyatın çevik qarışıq sığortası; d) şəhadətnamənin mürəkkəb bir prosesin sadə prosesə çevrilməsi ilə həyatın qarışıq sığortası; e) investisiyalı qarışıq sığorta; q) həyatın sərbəst sığortalanması formasında (universal həyat) qarışıq sığorta.

Qarışıq sığortanın baza forması həyatın sığortaçının mənfəətində iştirak etmədən sığortalanmasından ibarətdir. Sığortanın bu növündə həm müqavilənin müddəti başa çatdıqda, həm də ölüm halı baş verdikdə sığorta məbləği bərabərləşdirilmiş sabit haqq və təminat verilmiş sığorta məbləği şəklində ödənilir. Sığorta məbləğinin ödənilməsi ölüm halı baş verdikdə dərhal, yaxud da müqavilənin müddəti başa çatana qədər yaşadıqda möhlət verilməklə ödənilə bilər. Möhlət verilməsi zamanı sığortaçı kapitalı yalnız müqavilədə qeyd edilmiş müddətdə sığortalının sağ olması və ya vəfat etməsindən asılı olmayaraq ödəyir. Lakin inkişaf etmiş ölkələrdə yığım xarakterli qarışıq sığortanın daha çox yayılmış forması sığortaçının mənfəətində iştirak etməklə həyata keçirilən qarışıq sığortalanmadır. Sığortanın bu növündə ölüm halı baş verdikdə və müqavilənin müddəti başa çatdıqda ödənilən sığorta məbləği müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə hesablanan bonusla birbaşa sığorta məbləğinin ödənilməsinə təminat verir. Bu sığorta növünün azalan sığorta məbləği ilə müddətli sığortalanma ilə əlaqələndirilməsi iki sığorta məbləği ilə qarışıq sığortaya gətirib çıxarmışdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ölüm halı baş verdikdə sığortaçı iki sığorta məbləğindən daha böyük olanını verir. Başqa sözlə, sığortaçıya hesablanmış bonusla birlikdə baza sığorta məbləğini, yaxud da ölüm halı baş verdikdə təminatlı sığorta məbləğini ödəyir. Müqavilənin qüvvədə olduğu müddət başa çatdıqda baza sığorta məbləği hesablanmış bonusla birlikdə ödənilməlidir.

Müddətli sığorta müqaviləsinin vaxtından əvvəl pozulması zəruriyyəti yarandıqda az məbləğdə pul verilməsi hallarından “ qaçmaq üçün ” həyatın çevik qarışıq sığortalanmasından istifadə olunur. Bu o deməkdir ki, bir böyük məbləğdə sığorta müqaviləsi bağlamaqdansa çox da böyük olmayan sığorta məbləğləri ilə bir neçə müqavilə bağlamaq daha münasibdir. Sığorta haqqı vaxtaşırı ödənilir. Bütün müqavilələr üzrə sığorta haqlarının ödənilməsinə davam etdirmək imkanı olmadıqda şəhadətnamələrin bir hissəsi razılığa və müəyyən şərt daxilində ləğv etmək,

qalanlarını isə adi qaydada davam etdirmək lazımdır. Qarışıq sığortalanmanın ənənəvi müqavilələrindən fərqli olaraq çevik şəhadətnamələrin sabit başa çatma tarixi olmur.

Sığortalının müqavilənin qüvvədə olduğu bütün müddət ərzində sığorta haqqını ödəmək imkanı olmadıqda onun davam etdirilməsinə imkan vermək məqsədilə mürəkkəb bir prosesin sadə prosesə çevrilməsi ilə sığortalanma qaydasından istifadə olunur. Başqa sözlə, sığorta haqqı ödənilmədiyi hallarda sığorta məbləği buna uyğun olaraq azaldılır. Baza sığorta məbləği də ödənilməmiş sığorta haqqına mütənasib olaraq sığorta müddəti başa çatdıqda, yaxud da ölüm hallarında sığortalı ilkin sığorta məbləğinin azaldılmış hissəsini alır. Həmin məbləğin üzərinə bonus da hesablanı bilər.

İnvestisiyalı qarışıq sığorta şəhadətnamələri ömürlük sığorta şəhadətnamələri kimi fəaliyyət göstərir. Fərq yalnız ondadır ki, iki sığorta riski – ölüm və ömrün qalan hissəsini yaşamaq – mövcud olduqda sığortaçı tərəfindən alınan sığorta haqqı iki hissəyə ayrılır. Birinci hissəsi böyük məbləğ – yunitlərin satın alınmasına, ikinci – az məbləğ- hissəsi isə ölüm halı baş verdikdə təminatlı sığorta məbləğinin yaradılmasına yönəldilir. Sığortalanmış şəxs müqavilədə nəzərdə tutulan müddət qurtarana qədər yaşadığı yunitlərin dəyəri satınalma qiymətləri ilə ödənilir. Ölüm riski baş verdikdə iki məbləğdən daha böyüyü - yunitlərin həmin məqama qədər müqavilə üzrə yığılmış dəyəri, yaxud da təminatlı sığorta məbləği ödənilir. Belə müqavilələrin bağlanması standart müddəti 10 ildir. Müqavilə vaxtından əvvəl pozulduqda sığorta məbləği yunitlərin satın alındığı qiymətlə ödənilir. Müqavilənin qüvvədə olduğu birinci il pul ödənilənə azad olunma məbləği, sığortaçının müqavilənin bağlanması və sığorta haqlarının yunit-fondlarda yerləşdirilməsi ilə əlaqədar üstəlik xərcləri çıxılmaqla ödənilir.

Son zamanlarda xarici ölkələrin sığorta bazarında tamamilə yeni məhsul meydana gəlmiş və uğurla həyata keçirilir. Bu, sığortalıya həyatını sığorta etdirmək üçün sərbəst seçim, sığorta şərtlərini dəyişdirmək, lazım gəldikdə müəyyən əlavələr etmək imkanı verir. Bunun əsası sərbəst sığorta şəhadətnaməsinin (universal həyat) yaradılması ilə qoyulmuşdur. Sığortanın bu növü Böyük Britaniyada və ABŞ-da geniş yayılmışdır. Başqa sözlə, sığortanın bu növü həmin ölkələrdə həyatın sığortalanmasının geniş yayılmış növüdür.

Sığortanın bu növünün əsas ideyası ondan ibarətdir ki, sığortalı müqaviləni bağlayarkən həm müddətinə, həm də həcminə görə sığorta haqqının ödənilməsi rejimi, habelə müqavilə qüvvədə olduğu müddət ərzində tələb olunan təminatları sərbəst seçmək hüququnu özündə saxlayır. Faktiki ödənilmiş sığorta haqqından və sığortalının sığorta ödənişləri dəstinə olan tələbinin dəyişməsindən asılı olaraq sığortaçı sığorta məbləğini daim təshih edir. Bu müqavilələr özündə maliyyə, əmanət və xüsusi sığorta məhsullarını birləşdirir. Çünki onların əsas məqsədi yığım yaratmaqdan və deməli, sığorta təminatı əldə etməkdən ibarətdir. Bu sığorta müqavilələrinin baza forması ömürlük və ya qarışıq sığortanın investisiya müqavilələrindən ibarətdir. Sığortalının ödədiyi sığorta haqqı onun əmanət hesabına daxil olur. Bu hesab müəyyən bir minimal gəlirliliyə (ABŞ-da 4,5%) malikdir. Sığorta şirkəti əmanət hesabından hər ay, riskə görə ayırmaları həyata keçirir ki, bu da ölüm hallarına qarşı təminat verir. Sığortalı, ölüm hadisəsinin baş verməsi hallarına görə sığorta məbləğini özü seçir. Haqqın ödənilməsi imkanları isə müxtəlifdir. Sığortalı müəyyən müddət ərzində sığorta haqqını ödəməyə bilər. Lakin əmanət hesabındakı qalıq ölüm riskinin “ örtülməsi ” üçün sığorta haqqının ödənilməsinə kifayət etdiyi müddət qədər müqavilənin qüvvədə qalması üçün şərait yaratmış olur. Həyatın qalan hissəsinin yaşanması üçün sığorta məbləği sığorta olunmuş şəxsin əmanət hesabında yığılmış kapitalla görə hesablanmış olur. Sığorta şirkətləri bir çox hallarda kapitallaşdırma məqsədilə yunitləşdirilmiş fondlardan istifadə edir, “ Universal – həyat ” şəhadətnamələri isə “ Unit – linked ” tipli şəhadətnamə təklif edirlər.

Müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə sığortalı istənilən vaxt şəhadətnaməyə əlavə təminatlar (opsiya) daxil edə, əlavə sığorta haqqı ödəyə, yaxud da əmanət hesabından vəsait götürə və ya sığorta halına görə sığorta məbləğini dəyişdirə bilər. Həyatın davam etməkdə olan hissəsində əsas ödənişlərdən və şəhadətnamələrdəki ölüm hallarından başqa aşağıdakı təminatlar təklif olunur:

- müntəzəm olaraq əldə edilən gəlirin (rentanın) ödənilməsi;
- sağlamlığın daimi itirilməsi ilə əlaqədar ödənilən yardım;
- əlillik baş verdiyi hallarda ödənilən sığorta məbləği;

- xəstəxanada müalicə olunduqda yardım göstərilməsi;
- bədbəxt hadisələr nəticəsində ölüm halları baş verdikdə yüksək sığorta məbləğinin ödənilməsi;
- ən təhlükəli xəstəliklərin öyrənilməsi və tədbirlər görülməsi ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsi.

Bu sığorta müqavilələri banklar və ya investisiya şirkətləri tərəfindən təklif olunan maliyyə məhsulları ilə müvəffəqiyyətlə rəqabət aparır. Çünki onlar əhalinin şəxsi qoyuluşlarının yüksək rentabelliğini təmin edir. Buna, demək olar ki, bütün ölkələrdə həyatın sığortalanması üzrə vergi güzəştlərinin edilməsi təsir göstərir.

Həyatın investisiya yığımlı sığortalanması forması. Xarici ölkələrdəki investisiyalı yığım sığortasının yuxarıda nəzərdən keçirilən növlərindən fərqli olaraq həyatın rentalı sığortalanması mövcuddur. Bu özünü aşağıdakılara təminat verilməsində göstərir:

- sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət başa çatana qədər sığorta olunan şəxsin yaşadığı dövrdə onun sığorta hadisələri ilə qarşılaşması;
- müqavilə qüvvədə olduğu dövrdə sığorta olunan şəxsin vəfat etməsi;
- sığorta olunan şəxsin sığorta rentasının ödənilməsi üçün müqavilə ilə müəyyən edilmiş müddətədək yaşaması.

Bu müqavilədə vergi güzəştləri edilməsi məqsədilə onun qüvvədə olduğu müddət beş ildən az ola bilməz. Lakin bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, sığorta rentasının ödənilməsi dövrünün başlanması sığorta haqqının ödənilməsi dövrü qurtarmazdan əvvəlki tarixə müəyyən edilə bilməz. Odur ki, sığorta haqqının ödənilməsi və sığorta məbləğinin əldə edilməsi müddətindən asılı olaraq renta müqaviləsinin həyata keçirilməsi üç dövrə bölünür:

- 1) Sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş öhdəliklərin sığortalı tərəfindən tam yerinə yetirildiyi dövr;
- 2) Gözləmə dövrü, başqa sözlə, sığorta haqqının ödənilməsi müddətinin qurtardığı dövrlə müqavilə ilə müəyyən edilmiş renta ödənişlərinə başladığı tarix arasındakı dövr;
- 3) Sığorta rentasının ödənilməsi dövrü, başqa sözlə, müqavilə ilə müəyyən edilmiş sığortalının yaşadığı dövrdə ilk sığorta hadisəsi baş verdiyi tarixdən sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətin başa çatdığı tarixədək olan dövr.

Həyatın sığortalanması bazarında yenilik. Son zamanlarda həyatın sığortalanması təcrübəsində sığortaçıları arasında gərgin rəqabətin getdiyi bir şəraitdə həyatın sığortalanmasının tibbi sığorta, bədbəxt hadisələrdən sığortalanma, hətta məsuliyyətin sığortalanması ilə əlaqələndirilməsi əsasında həyatın geniş qarışıq sığortalanması çərçivəsində əlavə təminat verən müqavilələrdən istifadə olunur. Sığorta ilə müdafiənin genişlənməsi üç istiqamətdə həyata keçirilir: 1) Adətən şəxsi sığortanın digər sahəsində və məsuliyyətin sığortasında (tibbi, mülki məsuliyyətin sığortası və bədbəxt hadisələrdən sığortalanma) tətbiq olunan "örtülmələr" in sığorta müqaviləsinin şərtlərinə daxil edilməsi; 2) sığortalıya müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə onun bir sıra şərtlərini dəyişdirmək imkanının verilməsi (müqaviləyə opsiyanın daxil edilməsi); 3) sığorta olunanın müntəzəm olaraq sığorta haqqının ödənilməsinə məhdudlaşdıran müəyyən şərait yarandıqda onun ödənilməsində güzəştlərin edilməsi. Müqaviləyə əlavə şərtlərin daxil edilməsi əlavə sığorta haqqı ödənilməklə həyata keçirilir.

Həyatın sığorta olunmasına əlavələrin edilməsinin birinci qrup daxilində: sığortalı üçün ən münasibi və ən çox istifadə olunanları aşağıdakılardır:

- sığortalı bədbəxt hadisə nəticəsində vəfat etdikdə sığorta məbləğinin ikiqat həcmdə ödənilməsi (o cümlədən üçüncü şəxsə);
- əlillik baş verdiyi hallarda sığorta məbləğinin ödənilməsi (o cümlədən üçüncü şəxsə);
- sığorta olunana (o cümlədən üçüncü şəxsə) əmək qabiliyyətini itirdiyi dövrdə (bir qayda olaraq əmək qabiliyyətini daimi olaraq itirdikdə, lakin həm də əmək qabiliyyətini müvəqqəti olaraq itirdikdə, xüsusilə də xəstəxanada yatdığı dövrdə) gündəlik yardım verilməsi;
- müalicə üçün sərf olunan xərclərin ödənilməsinə (o cümlədən üçüncü şəxsə) təminat verilməsi;

- uzunmüddətli tibbi və məişət xidməti (o cümlədən üçüncü şəxsə) üzrə xərclərin ödənilməsinə təminat verilməsi- lonq-term care;
- kəskin xarakterli xəstəliklərin səbəbini müəyyən etmək üçün sığorta məbləğinin (o cümlədən üçüncü şəxsə) ödənilməsi;
- dəfn mərasimi və dini mərasimlərlə əlaqədar göstərilən xidmətlərin (o cümlədən üçüncü şəxsə) ödənilməsi;

Uzunmüddətli xidmət üzrə sığortalanma. Sığortanın bu növü həyatın sığortası bazarında ən son yenilikdir. Belə təminatlı şəhadətnamələr daha çox müstəqil sığorta məhsuluna çevrilir və ABŞ-da geniş yayılmışdır. Onun meydana gəlməsi və geniş yayılmış demografik şəraitdə global dəyişikliklərlə əlaqədardır. İnsanın ömür uzunluğu ildən-ilə artır. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə orta ömür uzunluğu 80 il səviyyəsinə çox yaxınlaşmışdır. Yaponiya və İsveçdə isə qadınların gözlənilən ömür uzunluğu müvafiq olaraq 82,8 və 81,5 ilə bərabərdir. Bundan başqa, ölüm göstəriciləri daim aşağı düşür ki, bu da əhəlinin ümumi sayında ahıl şəxslərin xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olur. Lonq-term care sığortası zəruri həyat funksiyalarını müstəqil yerinə yetirmək imkanı olmayan ahıl insanlara qulluq göstərilməsi ilə əlaqədar xərcləri ödəmək üçün zəruri kapitalla olan tətəbatı təmin edir. Belə müqavilələr üzrə ödənişlər sığortalının qabiliyyətsizliyi müəyyən edildikdən dərhal sonra başlanan vaxtaşırı (dövrü) ödənişləri ifadə edir. Bu zaman qabiliyyətsizlik gündəlik həyat funksiyalarını yerinə yetirilməsinin mümkün olmaması ilə müəyyən edilir. Gündəlik həyat funksiyaları dedikdə isə sığorta olunan şəxsin sərbəst şəkildə qidalana, yəni yemək yeyə, paltarını geyinə, yuyuna, hərəkət edə bilməsi nəzərdə tutulur. Ödənişin səviyyəsi müqavilədə nəzərdə tutulan sığorta məbləğindən, yerinə yetirilə bilməyən funksiyaların sayından və qabiliyyətin itirilməsi dərəcəsiindən aslıdır. Ödəniş müddəti ömürlük və ya məhdud ola bilər. Bundan başqa, sığorta ödənişlərinin aşağıdakı formaları müəyyən edilə bilər: evdə məişət xidməti, yaxud da oturaq vəziyyətdə olduqda yardım edilməsi; ixtisaslaşdırılmış müəssisələrdə qocalara xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar ödənişlər. Ölkəmizdə bunlar sosial xidmətə aiddir.

Həyatın sığortalanması bir qayda olaraq uzunmüddətli müqavilədir. Onun qüvvədə olduğu müddət ərzində sığortalının maliyyə və ailə vəziyyətində, ölkədə iqtisadi şəraitdə, vergitutma sistemində, qanunvericilikdə və hüquqi təcrübədə dəyişikliklər baş verə bilər. Odur ki, sığortalı üçün onun əldə etdiyi təminatın sonrakı illərdə öz əhəmiyyətini itirməməsi olduqca vacibdir. Ona görə də sığortaçıları sığorta olunanların bu tələblərini qabaqcadan görərək onlara müqavilənin qüvvədə olduğu müddətin gedişində ona əlavələr, yaxud da dəyişikliklər edilməsinin müxtəlif variantlarını təklif edirlər. Buna opsiya deyilir. Sığortalı gələcəkdə müqavilədə müəyyən dəyişikliklər edilməsi üçün imkan yaradılmasına görə çox da böyük olmayan əlavə sığorta haqqı ödəyir.

Daha geniş yayılmış opsiyalara aşağıdakılar aiddir:

- pərakəndə qiymətlər indeksinə uyğun olaraq sığorta məbləğinin artırılması (bununla birlikdə ödənilən sığorta haqqı da artır);
- sığortalının gəlirinin artması ilə əlaqədar müqavilə üzrə sığorta məbləğinin müntəzəm olaraq artırılması imkanının (yeni müqavilə bağlamadan, lakin sığorta haqqının təshih olunması şərti ilə) olması;
- müqaviləyə sonradan sığortalanmış digər şəxsin (məsələn, həyat yoldaşının) daxil edilməsi imkanı.

Əlavələrin bir hissəsi də sığorta şirkətinin müştərini itirməmək və bir sıra əlverişsiz şəraitdə sığorta müqaviləsinin qorunub saxlanması arzusunun həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Bu sığortalının sığorta haqqını vaxtında ödəmək imkanına təsir göstərir. Sığorta şirkətləri sığorta haqlarının ödənilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı güzəştləri təklif edirlər:

- əmək qabiliyyətsizliyi dövründə sığorta haqqının ödənilməsindən azad edilməsi;
- işsizlik dövründə sığorta haqqının ödənilməsinin müvəqqəti dayandırılması.
- sığorta müqaviləsinin reduksiyası. (Reduksiya mürəkkəb bir prosesin sadə prosesə keçirilməsi deməkdir) .

İngiltərə sığortaçıları ödənilmiş polis (şəhadətnamə) deyilən qaydadan istifadə edirlər. Bu o deməkdir ki, sığortalı sığorta haqqını ödəmək imkanına malik olmadıqda sığorta məbləği ödənilmiş və ödənilməmiş sığorta məbləğləri arasındakı nisbətə mütənasib olaraq ixtisar olunur.

Həyatın rentalı sığortalanması. Müddətli, ömürlük və qarışıq sığortanın daxilində, başqa sözlə, həyatın sığortalanmasının bütün baza növlərində həyatın rentalı sığortalanması üstün inkişaf edir. Sığortanın bu növündə sığorta olunanın həyatının hər hansı bir dövrü ərzində müqavilə imzalanarkən ödənilmiş birdəfəlik sığorta haqqının müqabilində illik renta formasında müəyyən məbləğ ödənilir. Həyatın ənənəvi sığortalanması zamanı sığortalı vəfat etdikdə ödəniş birdəfəlik həyata keçirildiyi halda, əksinə rentalı sığortalanmada sığortalı sağ olduğu dövrdə vaxtaşırı gəlir məbləği ödənilməsinə təminat verilir. Təcrübədə illik renta hər rüb və hər ay ödənilə bilər. Lakin onların cəmi illik renta məbləğinə bərabər olmalıdır. Rentanın aşağıdakı növləri vardır:

1. Sadə renta. Ödəniş birqat həcmdə həyata keçirildikdə sığorta olunana illik renta ömürlük ödənilir;
2. Təxirəsalınmış renta. Bu zaman müqavilə bağlanarkən onun bağlandığı dövrə rentanın ödənilməsinə başlanması vaxtı arasındakı dövr razılaşıdırılır. Bu zaman təxirəsalınmış dövrdə sığortaçı tərəfindən vaxtaşırı (dövrü) ödənilməli olan renta təyin olunur.
3. Müddətli renta. Sığorta müqaviləsində rentanın yalnız razılaşıdırılmış tarixlərdə, yaxudda bu dövrlərdə hansının qısa olmasından asılı olaraq ölüm hadisəsi (halı) baş verənə qədər ödənilməsi nəzərdə tutulur;
4. Təminatlı renta. Müqavilədə sığorta olunan şəxsin vəfat edib-etməməsindən asılı olmayaraq rentanın təminatlı müddət ərzində ödənilməsi nəzərdə tutulur. Beləliklə, qeyd olunmuş dövr ərzində sığorta olunan vəfat etdikdə renta onun varisinə bu dövr qurtarana qədər ödəniləcəkdir. Rentanın ümumi məbləği varisə birdəfəlik ödənilə bilər.
5. Kapitalın müdafiəsi ilə əlaqədar renta. Bu müqavilədə sığortalı, yaxudda onun varisi istənilən halda ödənilmiş sığorta haqqının tam dəyərini alır. Sığortalıya gəlirin ömürlük ödənilməsinə təminat verilir. Sığortalı ödənilmiş rentanın ümumi məbləği ödənilmiş sığorta haqqına bərabər olmazdan əvvəl vəfat etdikdə yerdə qalan fərq onun varisinə verilir.

Pensiya sığortası. Həyatın sığortalanmasında pensiya planı xüsusi yer tutur. Bu, işçinin əmək fəaliyyətini dayandırdıqdan sonra gəlirlə təmin olunmasını nəzərdə tutur. Pensiya planına aşağıdakılar daxildir:

- sığorta olunan şəxsin əmək fəaliyyəti ərzində vaxtaşırı olaraq ödənilən sığorta haqqı hesabına pensiya planına uyğun olaraq sığorta məbləğinin toplanması. Burada sığorta hadisəsi dedikdə, sığortalının pensiya yaşına və ya müqavilədə razılaşıdırılmış başqa yaş həddinə çatması, əlilliyin baş verməsi nəzərdə tutulur.
- sığorta olunan şəxs pensiyaya çıxdıqda pensiya sığortası üzrə aldığı renta məbləğinin sığorta təşkilatından satın alınması;
- pensiyaya çıxan zaman birdəfəlik yardım kimi sığortalıya sabit məbləğin ödənilməsi;
- pensiyanın aylıq renta ödənişləri şəklində ödənilməsinin həyata keçirilməsi.

Pensiya sığortası müqaviləsi qocaldıqda yaxud da əlillik baş verdikdə gəlir əldə olunmasını təmin etmək məqsədilə həyata keçirildiyinə görə o, sığortalı tərəfindən satın alınma bilməz. Bu müqavilələrin sosial əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla pensiya sığortasına ödəmələr vergitutmada daha güzəştli rejimə malikdir.

Sığorta olunan şəxs əmək fəaliyyəti ərzində vəfat etdikdə toplanmış sığorta haqlarının müəyyən bir hissəsi onun varisinə ödənilə bilər.

Pensiya sığortası kollektiv sığorta müqaviləsi üzrə işəgötürənlərlə birlikdə həyata keçirilə bilər. Bu, bəzi ölkələrin (İsveçrə, Yaponiya) qanunvericiliyində təsbit olunmuşdur. Azərbaycanda da bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüş və görülməkdədir. Belə ki, bu sahədə sosial sığorta ayırmalarında bir sıra dəyişikliklər aparılmış, onun həddinin normal olması üçün konkret tədbirlər görülmüşdür. Hazırda ölkəmizdə sosial sığorta ayırmalarının norması əsasən 25%-ə bərabərdir. Bunun 22%-i müəssisə tərəfindən ödənilir, 3%-i isə işçilərin əmək haqqından tutulur. Lakin həyatın sığortalanması sahəsində hələ də öz həllini gözləyən problemlər qalmaqdadır.

13.6. Azərbaycanda həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi problemləri

Həyatın sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün aktualdır. Lakin bu prosesə çoxsaylı məhdudlaşdırıcı amillərin vasitəsilə əngəl törədilir.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, həyat sığortası özünün ənənəsinə görə uzunmüddətlidir. Şəhadətnamələri 10-20 il və daha çox müddət qüvvədə olur. İqtisadi qeyri-sabitlik, yüksək inflyasiya şəraitində uzunmüddətli qoyuluşlar əhalinin bir o qədər də maraqlandırmır.

İkincisi uzunmüddətli sığortalanma sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və dayanıqlığı qarşısında müəyyən tələblər qoyur. Çünki onun əsasında sığorta haqlarının kapitallaşdırılması prosesi durur. Ümumi qeyri – sabitlik və maliyyə böhranlarının mümkünlüyü şəraitində sığortaçılar uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilməzlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı və etibarını kifayət dərəcədə olmur;

Üçüncüsü, bütün ölkələrdə həyatın sığortalanması əsas etibarilə əhalinin orta təbəqəsinə hesablanmışdır. Bu onunla əlaqədardır ki, həmin əhali təbəqəsinin gəlirləri xərclərindən çox olur. Onlar bu fərqi özlərinin varislərinə saxlamaq və ya əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə investisiya qoyuluşu üçün istifadə etmək istəyərlər. Hazırda Azərbaycanda həyatın sığortalanması üçün belə bir geniş sosial baza formalaşmaqdadır.

Dördüncüsü, həyatın sığortalanmasının əmanət - yığım funksiyası yalnız inkişaf etmiş investisiya bazarı mövcud olduqda reallaşdırıla bilər. Azərbaycanda belə bir bazar hələ tam və tələb olunan səviyyədə formalaşmamışdır.

Beşincisi, hazırda ölkəmizdə həyatın sığortalanması müqavilələrinin bağlanması üçün sahibkarları və əhalini stimullaşdıran qanunvericilik və ya iqtisadi vasitələr demək olar ki, ilkin mərhələdədir.

Həyatın sığortalanmasında əhaliyə tək cə sığorta hadisəsi baş verdiyi hallarda sığorta məbləğinin ödənilməsinə təminat verməklə kifayətlənmək düzgün olmazdı, həm də onu belə müqavilələrin bağlanmasında iqtisadi cəhətdən maraqlandıрмаq lazımdır. Sığorta əməliyyatlarına münasibətdə düzgün vergi siyasəti əhalinin və hüquqi şəxslərin həyatın sığortalanması məhsullarına olan tələbinin artırılmasının güclü vasitəsi ola bilər. Güzəştli vergitutma haqqında məsələ ölkəmizdə çoxdandır ki, tətbiq olunur və bu istiqamətdə bəzi müsbət meyllər özünü göstərir. Vergitutma üzrə güzəştlər işəgötürənlər tərəfindən öz işçilərinin həyatının sığortalanmasına dair müqavilə bağlanarkən ödənilən sığorta haqlarının müəyyən hissəsi və sığorta ödənişləri üçün müəyyən edilir. Lakin hələ Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində sığorta müqavilələri bağlayan vətəndaşlar üçün onların gəlirləri üzrə heç bir vergi güzəşti və stimulu nəzərdə tutulmamışdır. Qanunvericilikdə həyatın sığortalanması üzrə sığorta xidmətlərinə olan tələbi stimullaşdırmaq məqsədilə, onların ümumi illik gəlirini vətəndaşlar tərəfindən uzunmüddətli sığorta müqavilələri ilə ödənilən sığorta haqları qədər azaltmaq lazımdır.

Sığorta bazarının normal fəaliyyət göstərməsi üçün sığorta fəaliyyətinin maliyyə dayanıqlılığının təmin olunmasına istiqamətləndirilmiş iqtisadi normativləri hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır. Bu normativlər riskin qiymətləndirilməsi nəzərə alınmaqla xüsusi kapitalın həcmi ilə aktivlərin məbləği arasındakı nisbəti; aktivlərin öhdəliklərindən bir qədər çox olmasını; sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının səviyyəsini; balansın likvidlik göstəricilərini; ayrı-ayrı risklər üzrə ən yüksək məsuliyyəti ifadə etməlidir. Sığorta sahəsində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunları Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığortaçılara həyatın uzunmüddətli sığortalanması üçün şərait yaratmışdır. Bununla birlikdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün sığorta növləri, o cümlədən həyatın sığortalanmasında iştirak etmək üçün xarici ölkələrin sığorta şirkətlərinin də iştirakına (səhmdar kimi) icazə verilmişdir. Bu sahədə xarici sığorta şirkətlərinin qazandıqları zəngin təcrübə Azərbaycanın potensial sığorta bazarının onların nəzarəti və təsiri altına düşməsinə gətirib çıxara bilər. Həmdə belə bir faktı nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan sığortaçılarında həyatın sığortalanması vəsaitindən investisiya məqsədilə istifadə etmək imkanı məhduddur.

Beləliklə, Azərbaycanın sığorta şirkətlərinin qarşısında qısa müddət ərzində həyatın sığortalanması bazarına istehlakçılar üçün cəlbədicə, Qərb şirkətlərinin təklif etdikləri məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik, habelə sığorta şirkətlərinə öz vəsaitlərini səmərəli idarə etmək imkanı verən sığorta məhsulları çıxarmaq vəzifəsi durur.

Azərbaycan sığortaçıları üçün investisiya cəlb ediciliyinin olduqca aşağı və seçim imkanının məhdu olduğu da qeyd etmək lazımdır. Bu, nəinki sığortanın xüsusilə də həyat sığortasının, həm də bütün Azərbaycan iqtisadiyyatının hansı vəziyyətdə olduğunu müəyyən edir. Belə bir vəziyyətin olmasının əsas səbəbləri isə aşağıdakılardır:

- 1) İstər ölkə, istərsə də region səviyyəsində sığorta sahəsində perspektiv dövlət proqramının olmaması. Digər tərəfdən, sığorta ilə əlaqədar qəbul olunmuş qanunların bəziləri ya işləmir, yaxud da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır;
- 2) Bu və ya digər biznesin, xüsusilə də istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən bizneslərin dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün inkişaf etmiş fond bazarının olmaması;
- 3) Həyatın uzunmüddətli sığortalanmasının inkişaf etdirilməsi məqsədilə kifayət qədər dövlət dəstəyinin olmaması;
- 4) Aktivlərin peşəkarcasına idarə olunması məqsədilə etibarlı investisiya şirkətlərinin və fondlarının olmaması;
- 5) Maliyyə təşkilatlarının, o cümlədən sığorta bazarının kapitallaşması səviyyəsinin, dipozitlər, dövlətin qiymətli kağızları üzrə, hətta cari inflyasiyanı “örtə” bilməyən bank faizlərinin mövcudluğu;
- 6) Ölkədə riskin mürəkkəb struktura malik olması, onların həm bütövlükdə, həm də istənilən bir istiqamətdə (iqtisadi, siyasi və i.a.) tam proqnozlaşdırılmaması və i.a.
- 7) Sığorta şirkətlərinin ehtiyatının az olması, sığortaçıların bazardakı vəziyyəti olduğu kimi qiymətləndirmək bacarığının kifayət etməməsi və i.a.

Müasir iqtisadi şəraitdə vəsaitin saxlanması təminat verilməsi məsələsi olduqca vacibdir. Bu, xüsusilə də həyatın sığortalanmasına aiddir. Çünki həyatın uzunmüddətli sığortalanması əhalinin yığıdığı vəsaitin uzunmüddətli investisiyaya çevrilməsi deməkdir. Digər tərəfdən, hazırda regional səviyyədə investisiyalaşmanın təşkilində hakimiyyət orqanlarının rolu daha əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda biznesin aparılması şəraitini nəzərə aldıqda bunun xüsusilə əhəmiyyəti artır. Burada söhbət, yalnız hüquqi mühitdən deyil, həm də bütün “münasibətlərin infrastrukturundan” gedir. Hazırda paytaxtın sığorta təşkilatları sığorta haqqının çox hissəsini – demək olar ki, 80%-ni toplayırlar. Odur ki, regionlar investisiyalara böyük ehtiyac hiss edirlər.

Beləliklə, müasir Azərbaycan cəmiyyətində həyatın sığortalanması məsələlərini bir qədər ətraflı təhlil etmək əsasında aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

- iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində həyatın sığortalanmasına uzunmüddətli qoyuluşlar əhali üçün bir o qədər də maraq doğurmur. Bu, cəmiyyətdə orta təbəqənin zəif formalaşması ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, hansı ölkədə orta təbəqə formalaşmışdırsa onun inkişaf səviyyəsi də yüksək olur. Bu isə həyatın sığortalanması üçün əhalidə maraq yaradır
- maliyyə böhranı şəraitində sığortaçıları uzunmüddətli perspektiv üçün təminat verə bilmirlər. Əhalinin onlara və digər maliyyə təsisatlarına olan inamı kifayət dərəcədə deyildir. Həyatın sığortalanmasının əsasında sığorta haqlarının kapitallaşması prosesi dayandığına görə sığorta xidmətlərinin bu növü sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyəti və davamlığı qarşısında ciddi tələblər qoyur;
- Azərbaycanda investisiya bazarı formalaşmaqda davam edir və o, olmadan həyatın sığortalanmasının yığıcı və əmanət funksiyalarının tam reallaşdırılması mümkün deyildir;
- Azərbaycanda sahibkarları və əhalini həyatın sığortalanması müqaviləsini stimullaşdıran qanunvericilik və iqtisadi vasitələr hələ çox zəifdir. Buna mizdlu işçilərin həyatının yaxud da ipoteka krediti almış şəxslərin həyatının sığortalanmasını misal göstərmək olar. Optimal vergi siyasəti əhalinin və hüquqi şəxslərin həyatın sığortalanması məhsullarına olan tələbin artmasında güclü vasitə ola bilər.
- sığorta bazarının normal fəaliyyət göstərməsi üçün sığortalanmanın maliyyə dayanıqlığının təmin olunmasına yönəldilən iqtisadi normativlərin işlənilməsi və istifadə edilməsi lazımdır. Bu normativlər riskin qiymətləndirilməsi nəzər alınmaqla xüsusi kapitalın həcmi ilə aktivlərin məbləği arasında nisbəti, aktivlərin öhdəliklərdən bir qədər çox olmasını; sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının səviyyəsini; ayrı-ayrı risklər üzrə maksimum məsuliyyəti dəqiq müəyyənəlməyə imkan verir.

- Azərbaycanın ərazisində sığortanın bütün növləri, o – cümlədən həyatın sığortalanması sahəsində xarici sığortaçıların fəaliyyət göstərməsinə müəyyən məhdudiyyətlərin olduğu bir şəraitdə Azərbaycanın sığorta şirkətləri qarşısında duran başlıca vəzifə sığorta bazarına qısa müddət ərzində istehlakçı üçün cəlbedici və bütün keyfiyyətinə görə qərb şirkətlərinin təklif etdikləri məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik olan məhsullar çıxarmaqdan ibarətdir.
- Azərbaycanda həyatın sığortalanması bazarının inkişafına əngəl törədən sistem xarakterli səbəblər vardır. Bunlara hər şeydən əvvəl həyatın sığortalanması sahəsində həyata keçirilməsi vacib olan konsepsiyanın olmaması; inkişaf etmiş sığorta bazarının formalaşmaması və s. misal ola bilər. Bu problemlərin həll edilməsi milli sığorta bazarının inkişaf etməsinə, həyatın sığortalanmasının investisiya potensialının artmasına və onun Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji bölməsinə çevrilməsinə öz töhfəsini verə bilər.

FƏSİL XIV MÜLKİ MƏSULİYYƏT SİĞORTASI

14.1. Mülki məsuliyyət sığortasının mahiyyəti

Azərbaycanın müasir sığorta bazarının yeni sahələrindən biri də mülki məsuliyyət sığortasıdır. Sığortanın bu növü ölkəmizdə 1990 – cı ilin əvvəllərində müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra inkişaf etməyə başlamışdır. Mülki məsuliyyət sığortası öz mahiyyətinə görə sığortalının (və ya sığorta olunan şəxsin), yaxud da vətəndaşın (fiziki şəxsin), habelə hüquqi şəxsin əmlakına ziyan dəydiyi hallarda onların əmlak mənafeələrini müdafiə edir. Bu o deməkdir ki, sığortalının və ya sığorta olunanın, yaxud da üçüncü şəxsin əmlakına dəyən ziyan, mülki məsuliyyət sığortası müqaviləsinə uyğun olaraq sığortaçı tərəfindən ödəniləcəkdir. Son dövrlərdə bu sahə üzrə sığorta növlərinin çoxu – nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyəti, yük daşıyanların mülki məsuliyyət sığortası, mülki-hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyət sığortası, işə götürənin məsuliyyət sığortası, peşə məsuliyyəti sığortası, auditorun mülki məsuliyyətinin sığortası və i. a – Azərbaycan sığortaçılarının sığorta portfelinin strukturunda yer tutmuş və sanballı mövqeyə (4 %) malikdirlər.

Bizə elə gəlir ki, sığortanın bu növünün nə əmlak, nə də şəxsi sığortaya aid edilməsi mümkün deyildir. Ona görə ki, əmlak sığortasının obyektı hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyəti, şəxsi sığortanın obyektı isə insanların həyatı, sağlamlığı və əmək qabiliyyəti olduğu halda, mülki məsuliyyət sığortasında sığorta obyektı qanunla, yaxud da dəymiş ziyana görə üçüncü şəxs qarşısında müqavilə öhdəliyi üzrə sığortalının mülki məsuliyyəti olur. Mülki məsuliyyət sığortası üçüncü şəxsin həm sağlamlığına, həm də əmlakına dəyən ziyanın qanunda nəzərdə tutulan qaydada, yaxud da məhkəmənin qərarı ilə ödənilməsinə təminat verir. Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 14-cü maddəsinin 3.3.-cü bəndinə uyğun olaraq mülki məsuliyyət sığortasının obyektı sığortalının şəxsiyyətinə və ya fiziki şəxsin əmlakına, yaxud da hüquqi şəxsə dəyən ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar olaraq əmlak mənafeələri ola bilər. [30] Beləliklə, mülki məsuliyyət əmlak sığortasından onunla fərqlənir ki, əmlak sığortasında qabaqcadan müəyyən bir şey və ya mülkiyyət qabaqcadan müəyyən edilmiş məbləğlə sığorta olunur, mülki məsuliyyət sığortasında isə müdafiə obyektı qabaqcadan müəyyən edilmiş hər hansı bir nemət deyil, bütövlükdə sığortalının rifahı hesab olunur. Mülki məsuliyyət sığortası şəxsi sığortadan da fərqlənir. Bu, özünü onda göstərir ki, şəxsi sığorta müəyyən bir məbləğin sığortalanması, mülki məsuliyyət sığortası isə dəyən ziyanın sığorta olunmasıdır.

Məlum olduğu kimi, əmlak sığortasında sığorta münasibətlərinin subyektləri sığortalı və sığortaçıdır. Əlbəttə, əmlak sığortası üzrə müqavilə üçüncü şəxsin (onun varisinin)mənafeyi nəzərə alınmaqla bağlana bilər. [2] Lakin Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 884 – cü maddəsinə uyğun olaraq əmlak sığortası müqaviləsi əmlakını qoruyub saxlamaqda olan şəxslərin (mülkiyyətçinin, icarədarın, girovqoyanın və i.a.) mənafeələrinə uyğun bağlana bilər. Beləliklə bu üçüncü şəxsə həmişə qabaqcadan məlum olur və əksəriyyət hallarda əmlak sığortası müqaviləsində birbaşa olaraq göstərilir. Şəxsi sığorta müqaviləsində sığortalı və sığortaçı ilə yanaşı, sığorta olunmuş şəxs də, başqa sözlə, kimin həyatı, sağlamlığı və əmək qabiliyyəti sığorta olunmuşdursa, o da sığorta münasibətlərinin subyektı hesab olunur. Mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq mənafeyi sığorta olunan şəxsi (sığortalanan) sığorta müqaviləsində göstərilməlidir. Sığortalının özünün mənafeyi sığortalandıqda, onu da müqavilədə əks etdirmək lazımdır. Şəxsi sığorta müqaviləsi üzrə də sığortalının varisi, başqa sözlə, sığorta ödənişini almaq hüququ olan şəxs də təyin oluna bilər. Şəxsi sığorta müqaviləsi üzrə sığortalının varisi kimi yalnız onun (yəni sığorta olunan şəxsin) razılığı ilə təyin oluna bilər. Deməli, şəxsi sığortada da üçüncü şəxslər (sığorta olunmuş və onun varisi) qabaqcadan məlum olur və sığorta müqaviləsində göstərilir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, şəxsi və əmlak sığortasından fərqli olaraq mülki məsuliyyət

sığortasının obyektini sığortalının (sığorta olunanın) hər hansı bir fəaliyyəti, yaxud da fəaliyyətsizliyi nəticəsində üçüncü şəxs qarşısında məsuliyyəti ola bilər. Bu zaman sığorta müqaviləsində üçüncü şəxs haqqında konkret məlumatlar göstərilməməlidir. Çünki qabaqcadan sığorta ödənişinin kimə və hansı həcmdə veriləcəyini demək mümkün deyildir. Bu, yalnız sığorta halı baş verdikdə, üçüncü şəxsə ziyan dəydikdə (lakin bu müddəə müqavilə məsuliyyəti sığortasına, məsələn, rentə müqaviləsi üzrə məsuliyyət sığortasına aid edilmir) müəyyən olunur. Üçüncü şəxs əmlak və ya şəxsi (fiziki) marağına ziyan dəyən vətəndaş, yaxud da hüquqi şəxs ola bilər. Beləliklə, mülki məsuliyyət sığortasında varis qismində çıxış edən şəxs (yəni üçüncü şəxs) qanunla təyin olunan və müəyyən dərəcədə ziyan çəkən şəxsə deyilir. Həm də sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan tərəflər (sığortaçı, sığortalı və ya sığorta olunan şəxs) özləri varisləri, dəyişdirmək haqqında razılığa gələ bilməzlər. Hətta, müqavilədə başqa bir varis göstərildikdə, yaxud da ümumiyyətlə varis göstərilmədikdə sığorta ödənişi həyata keçirilərkən bu nəzərə alınmayacaqdır.

Mülki məsuliyyət sığortasının sığorta işinin ayrıca bir sahəsinə çevrilməsinin məqsəduyğunluğu sığortanın bu növünün genezisini əyani surətdə sübut edir. Mülki məsuliyyət sığortası tarixən əmlak və şəxsi sığortadan xeyli sonralar meydana gəlmişdir. Mülki məsuliyyət sığortası ölkələrin əksəriyyətində qanunvericilikdə əmlak məsuliyyəti sığortası üzrə dəyən ziyanın ödənilməsi prinsipi ziyanın günahsızca ödənilməsi hallarında geniş istifadə olunduqda tətbiq edilməyə başlanmışdır (XVIII əsrin əvvəllərində). Bu, əsas etibarilə tamamilə insanların nəzarəti altında olmayan mürəkkəb maşınlardan, mexanizmlərdən, texnoloji proseslərdən istifadə edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

XIX əsrin axırlarında qərb ölkələrinin qanunvericiliyində işçinin ölüm halları, yaxud da sahibkarın günahının olub - olmaması nəzərə alınmadan istehsalatda baş verən zədələnmə halları ilə əlaqədar sahibkarın (müəssisənin) məsuliyyəti prinsipi qəbul edilmişdir. Bu vaxta qədər işçiyə dəyən ziyan sahibkar və ya onun nümayəndəsi tərəfindən onların günahı sübuta yetirildiyi hallarda ödənilmişdir. Bundan sonra isə sahibkarların risklərinin sığorta cəmiyyətlərinə “keçirilməsi” nəticəsində müasir mülki məsuliyyət sığortası, habelə sosial sığorta meydana gəlmişdir.

Qeyd olunan dövrdə bir sıra ölkələrin qanunvericiliklərində geniş yayılan və ya mümkün olan ziyanın miqyasına görə daha təhlükəli olan bir sıra yüksək təhlükə mənbələri sahiblərinin icbari mülki məsuliyyət sığortası nəzərdə tutulmuşdur. Əslində inkişaf etmiş ölkələrin hamısında avtonəqliyyat vasitələri, hava gəmiləri, tibbi preparat və avadanlıqları istehsal edən, ev heyvanları sahibləri və s. icbari məsuliyyət sığortasına cəlb olunurlar. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, mülki məsuliyyət sığortası, tarixən inkişaf etmiş digər sığorta növləri kimi fiziki şəxslərin məsuliyyət sığortasından başlamış, yalnız sonralar sosial müdafiənin yüksəldilməsinin zəruriliyi, sığorta bazarının inkişaf etməsi və qanunvericiliklə icbari sığorta növlərinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq müqavilə öhdəliklərinin pozulması hallarına qarşı mülki məsuliyyət sığortası inkişaf etməyə başlamışdır.

14.2. Azərbaycanada mülki məsuliyyət sığortasının həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri

Mülki məsuliyyət həmişə fərdi xarakter daşıyır. Odur ki, mülki məsuliyyət sığortası sığortalının bilavasitə fəaliyyəti və ya fəaliyyətsizliyi nəticəsində yalnız şəxsiyyətə, yaxud da əmlakə dəyən ziyan “ örtülür”. Buna uyğun olaraq mülki məsuliyyət sığortası zamanı sığorta halı sığortalının fəaliyyəti və ya fəaliyyətsizliyi nəticəsində üçüncü şəxsə dəyən ziyan və onun ödənilməsi üçün məsuliyyət halı hesab olunur.

Sığortalının fəaliyyət göstərdiyi və ya fəaliyyətsizliyinin konkret sahələri və sığorta hadisələri sığorta şəhadətnaməsində və müvafiq sığorta növü üçün müəyyən edilmiş qaydalarda göstərilir. Məsələn, mülki məsuliyyət sığortası sığortalı – firma tərəfindən işçilərin şəxsiyyətinə və ya əmlakına dəyən ziyanın ödənilməsi nəticəsində meydana çıxan, sığortalıya - fiziki şəxsə qohum

olan sığorta olunana, sığortaliya məxsus olan, yaxud da onun icarəyə götürdüyü və ya istifadənin başqa bir növünə şamil edilə bilməz.

Mülki məsuliyyət sığortasına dair müqavilə və qaydalar müvafiq icra orqanları (ilk növbədə sığorta nəzarəti orqanları) tərəfindən işlənilib hazırlanmış nümunəvi müqavilələrə və qaydalara əsasən sığortaçı tərəfindən müstəqil işlənilib hazırlanır. Məsələn, avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası və daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası bilavasitə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Normativ sənədləri ilə, digər mülki məsuliyyət sığortaları isə sığortaçıların hazırladıkları sığorta qaydalarına əsasən həyata keçirilir. Mülki məsuliyyət sığortasının müqavilə şərtlərinin ən ümumi tələblərinə əmlak və şəxsi sığorta müqavilələrinə verilən tələbləri aid etmək olar. Belə ki, sığortalı müqavilənin qüvvədə olduğu dövrdə özünün fəaliyyətində baş verən bütün dəyişikliklər, əmlakın, nəqliyyat vasitələrinin saxlanması və istismarı, istehsalın forma və üsullarının, kommersiya müqavilələrinin, turistlərə xidmətin təmin olunması və digər fəaliyyət növlərinin (əgər bunlar üçüncü şəxslərə qarşı münasibətdə risklərin dəyişməsi dərəcəsinə təsir edə bilərsə) dəyişməsi haqqında dərhal məlumat verməlidir.

Sığorta halı baş verdikdə (sığortalı tərəfindən üçüncü şəxsə ziyan vurulduqda) sığortalı dərhal ziyan çəkən şəxsdən rəsmi iddia haqqında məlumat alması, dəyən ziyana dair fakt üzrə səlahiyyətli orqanların fəaliyyətə başlaması, habelə digər zəruri sənədlər haqqında sığortaçıya məlumat verməyə borcludur. Sığortaçı tərəfindən müəyyən qərar qəbul olunana qədər və onun razılığı olmadan sığortalı kiməsə hansısa vədi vermək və dəyən ziyanın könüllü olaraq ödənilməsi barədə təklif vermək, yaxud da özünün tam və ya qismən məsuliyyətini etiraf etmək hüququna malik deyildir.

Sığorta riskinin təsadüflük (qabaqcadan müəyyən edilməsi mümkün olmayan) prinsipinə əsasən sığortalının bilərək, məqsədli sürətdə, peşə hazırlığına (sürücü, həkim, notarius, vəkil və i.a.) verilən tələblərə uyğun gəlməyən fəaliyyətə yol verməsi, yaxud da fəaliyyətsizliyi (idman – mədəniyyət sağlamlıq kompleksləri lazımı qaydada saxlanmadıqda ; yanğına qarşı mübarizə, texniki təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmadıqda, kommersiya və maliyyə pul ödənişləri yerinə yetirilmədikdə və i.a.), habelə sığorta halının sığortalının sərxoş olduğu, narkotik maddə qəbul etdiyi vaxtda baş verməsi nəticəsində özü – özünə ziyan vurduqda sığortaçı sığorta məbləğini (dəymiş ziyana görə kompensasiyanı) ödəməkdən imtina etmək səlahiyyətinə malikdir.

Mülki məsuliyyət sığortası müqaviləsi üzrə sığorta məbləği müxtəlif variantlarda müəyyən edilir. Məsələn, şəxsiyyətə dəyən ziyana görə ayrıca yaxud da əmlaka dəyən ziyana görə ayrıca müəyyən edilir. Sığorta ilə “ örtülən “ (ödənilən) mülki məsuliyyətin ümumi limiti də ayrıca müəyyən edilə bilər.

Dəyən ziyanın sığorta ödənişi sığorta şəhadətnaməsində göstərilən sığorta məbləği həddlərində həyata keçirilir. Sığortaçı həmçinin ziyan çəkənin tələb etdiyi və onun özünün çəkdiyi xərci də (şəhadətnamədə xüsusi sığorta məbləği müəyyən edildiyi şəraitdə) ödəyə bilər. Sığortaçı sığortalının razılığı ilə onun hüquqlarının müdafiəsini, ziyanın tənzimlənməsi ilə əlaqədar bütün işlərin və sığortalının adından məhkəmə işlərinin aparılmasını öz üzərinə götürə bilər.

Mülki məsuliyyət sığortası zamanı tarif dərəcələri sığorta riski, dəyən ziyanın mümkün olan həcmi (dəyər ifadəsində) ; əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində itirilmiş əmək haqqının məbləği ; sağlamlığa dəyən ziyanla əlaqədar çəkilən xərclər, vətəndaşların və təsərrüfat subyektlərinin əmlakına dəyən ziyan nəzərə alınmaqla müəyyən edilə bilər. Tarif dərəcələrinin fərqləndirilməsi həmçinin sığorta məbləğləri limitlərindən sığortanın növündən, sığortalanmış şəxslərin sayından asılıdır.

14.3.Mülki məsuliyyət sığortasının növləri

Ölkəmizdə mülki məsuliyyət sığortası təsisatlarının formalaşması müxtəlif növ çətinliklər və problemlərlə müşahidə olunur. Buna sığorta qanunvericiliyinin mükəmməl olmamasını, sığortaçıların sığorta tarifləri və ödənişlərini müəyyən edərkən istifadə etmələri üçün statistik materialların kifayət qədər olmamasını aid etmək olar. Bütün mülki məsuliyyət sığortası növlərinin

inkışafını ləngidən amil məsuliyyət limitlərinin həcmi nəzərdə tutan təfərrüatı ilə işlənilib hazırlanmış qanunvericilik bazasının olmamasıdır. Bu sahənin inkışafını həm də belə bir amil ləngidir ki, müəssisə könüllü mülki məsuliyyət sığortası ilə əlaqədar xərcləri tam həcmdə məhsulun maya dəyərində daxil etmək hüququna malik deyildir. Bütün bunlar ona gətirib çıxarır ki, Azərbaycanda əsas etibarilə mülki məsuliyyət sığortasının aşağıdakı sinifləri inkışaf edir: 1) avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası; 2) hava nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası; 3) su nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası; 4) yük daşıyanın mülki məsuliyyətinin sığortası; 5) mülki – hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyətin sığortası; 6) peşə məsuliyyətinin sığortası; 7) işəgötürənin məsuliyyət sığortası; 8) ümumi mülki məsuliyyətin sığortası.

Nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası demək olar ki, sivil ölkələrin hamısında geniş yayılmış və icbari xarakter daşıyır. Ona görə ki, sığortanın bu növü ziyan çəkənə dəymiş ziyanın tamamilə ödənilməsinə təmin edir. Bununla əlaqədar olaraq sığortanın bu növünün yerli xüsusiyyətlərinin ətraflı nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Azərbaycanda avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası haqqında qanuna uyğun olaraq 1997 – ci il yanvarın 1 – dən avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin icbari mülki məsuliyyət sığortası tətbiq olunmağa başlanmışdır.

18 oktyabr 2011-ci il tarixdən etibarən isə Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası “İcbari sığorta haqqında” Qanunu ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının icbari sığortalar haqqında qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən, “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan, İcbari Sığorta Haqqında Qanundan, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələrdən, digər normativ hüquqi aktlardan və onlara uyğun olaraq nəşr edilən normativ hüquqi sənədlərdən ibarətdir. Həm də mülki məsuliyyət sığortası sahəsində beynəlxalq müqavilələrin həmin qanunda nəzərdə tutulan qaydalar üzərində üstünlüyə malikdir. İcbari sığortalar haqqında qanunun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq mülki məsuliyyət sığortasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- sığorta hadisələri nəticəsində sağlamlığına və (və ya) əmlakına zərər dəyən şəxslərin müəyyən edilmiş həcmdə və qaydada müdafiəsinin təminatı;
- sığorta hadisələrinə səbəb olan halların qarşısının alınmasının stimullaşdırılması;
- sığorta hadisələrinin nəticələrinin aradan qaldırılması, habelə sığorta ödənişlərinin məhz bu məqsədlər üçün istifadəsinin təminatı;
- çoxqat maliyyə təminatı mexanizmi vasitəsilə sığorta əməliyyatlarında maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;
- nəzərdə tutulan icbari sığorta növləri üzrə əməliyyatların aparılmasına dair vahid metodoloji yanaşmanın təmin edilməsi.

Nəqliyyat vasitəsi sahibləri bu qanunla müəyyən edilmiş qaydalar daxilində sığortalı kimi öz hesablarına özlərinin mülki məsuliyyət risklərini sığortalatmalıdır. Çünki nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunduqda digər şəxslərin həyatına, sağlamlığına, yaxud da əmlakına ziyan dəyə bilər.

Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası mexaniki avtonəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində istifadəsi nəticəsində fiziki şəxslərin sağlamlığına, həmçinin fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakına vurduğu zərərlərin əvəzinin ödənilməsi məqsədi ilə tətbiq edilir.

Aşağıdakı avtonəqliyyat vasitələrinin istifadəsi ilə bağlı üçüncü şəxslər qarşısında mülki məsuliyyətin sığortası icbaridir:

- minik avtomobilləri və onların bazasında istehsal edilmiş digər avtonəqliyyat vasitələri;
- yük avtomobilləri və onların bazasında istehsal edilmiş digər avtonəqliyyat vasitələri;
- mikroavtobuslar, avtobuslar və onların bazasında istehsal edilmiş digər avtonəqliyyat vasitələri;
- motosikletlər və motorollerlər;
- traktorlar, yol-tikinti işlərində, meşə və kənd təsərrüfatında istifadə olunan avtonəqliyyat vasitələri.
- trolleybuslar və tramvaylar.

Mülki məsuliyyət sığortası üzrə öhdəliklər mülki məsuliyyət riski sığortalanmış digər şəxslərə (sığortalılara) şamil edilmir.

Nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası haqqında qanunun 15-ci maddəsində icbari sığortanın həyata keçirilməsi qaydaları icbari sığorta avtonəqliyyat vasitəsi sahibləri tərəfindən sığortaçı ilə icbari sığorta müqavilələrinin bağlanması yolu ilə həyata keçirilir. Müqavilədə nəqliyyat vasitəsi, sığorta olunmuş nəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyəti göstərilir. İcbari sığorta müqaviləsi üzrə sığortalının mülki məsuliyyət riski sığorta olunmuş nəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyəti göstərilir. İcbari sığorta müqaviləsi üzrə sığortalının mülki məsuliyyət riski sığorta olunmuş nəqliyyat vasitəsi sahibinin icbari sığorta müqaviləsində göstərilən başqa bir şəxs, habelə nəqliyyat vasitəsindən qanuni surətdə istifadə edən digər şəxslər ola bilər. İcbari sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortaçı sığortalıya sığorta şəhadətnaməsi və dövlət nümunəli xüsusi nişan verir. İcbari sığortanın həyata keçirilməsini təsdiq edən sənəd sığorta şəhadətnaməsidir. İcbari sığortanın sığorta şəhadətnaməsi forması dövlət nümunəsi xüsusi nişanın forması və nəqliyyat vasitəsində onun yerləşdirilməsi qaydası, ha belə sığortalanma haqqında məlumatları özündə əks etdirən sənədlərin formaları Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. İcbari sığorta müqaviləsi dayandırıldıqda sığortaçı baş vermiş sığorta halının sayı və xarakteri, həyata keçirilmiş və gələcəkdə də həyata keçiriləcək sığorta ödənişləri, sığortanın davam etdiyi müddət, ziyan çəkənin sığorta ödənişləri haqqında müraciətlərinə və tənzimlənməmiş tələblərinə baxılması, göstərilən müqavilə qüvvədə olduğu dövrdə sığorta barədə digər məlumatlar haqqında sığortalının məlumatlandırır.

Həmçinin sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq respublikamızda aşağıdakı mülki məsuliyyətin sığortası həyata keçirilir: [30]

- a) hava nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası, burada sığortalıya məxsus hava nəqliyyatı vasitəsindən istifadə olunarkən 3-cü şəxslərə vurulan zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeləri ilə bağlı zərərin əvəzini tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur;
- b) su nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası, burada sığortalıya məxsus su nəqliyyatı vasitələrindən istifadə olunarkən 3-cü şəxslərə vurulan zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeləri ilə bağlı zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.
- c) yük daşıyanın mülki məsuliyyətinin sığortası burada sığortalının yük daşıyan qismində nəqliyyat vasitəsindən istifadə edərək 3-cü şəxslərə vurduğu zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi ilə əlaqədar onun əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin əvəzinin tam və ya qismən ödənilməsi miqdarında sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur;
- d) mülki- hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyətin sığortası, burada sığortalı müqavilə şərtlərini pozmağa görə mülki məsuliyyətini sığorta etdirdiyi hallarda müqavilə sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə əlaqədar sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur;
- e) peşə məsuliyyətinin sığortası burada lazimi ixtisas keyfiyyətlərinə malik olan müxtəlif peşə sahiblərinin peşəkar fəaliyyətləri zamanı etdiyi səhv və ya yol verdiyi ehtiyatsızlıq, yaxud diqqətsizlik üzündən xidmət göstərdiyi 3-cü şəxslərə dəyən zərər üzrə öhdəlikləri ilə əlaqədar sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur;
- d) işəgötürənin məsuliyyət sığortası, burada işçinin əmək funksiyalarını yerinə yetirərkən sağlamlığına dəyən xəsarət, yaranan xəstəliyi, yaxud ölümü nəticəsində onun əmlak mənafeləri ilə bağlı olan xərclərin əvəzinin işçiyə və ya ailəsinə ödənilməsi ilə əlaqədar işəgötürənin öhdəlikləri üzrə sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur;
- g) ümumi mülki məsuliyyətin sığortası, burada qeyd etdiyimiz digər mülki məsuliyyətin sığortası maddələrində göstərilməyən, sığorta obyektinə görə əmlak sığortasına aid olan öhdəliklər üzrə sığorta ödənişi həyata keçirilir.

Respublikamızda 2014-cü ildə mülki məsuliyyətin sığortası üzrə hesablanmış sığorta haqları aşağıdakı kimi olmuşdur. Avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası üzrə 939283 manat; hava nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətin sığortası üzrə 3754788 manat; su nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası üzrə

1137922 manat; yük daşıyanın mülki məsuliyyətinin sığortası üzrə -28039 manat ; mülki- hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyətin sığortasında -617385manat; peşə məsuliyyətinin sığortasında – 804581 manat ; işəgötürənin məsuliyyət sığortasında – 1149515 manat; ümumi mülki məsuliyyətin sığortasında – 7888767 manat. [83]

Ümumiyyətlə respublikamızda mülki məsuliyyətin sığortası üzrə hesablanmış sığorta haqqı – 16320284 manat olmuşdur ki, bu da həmin ildə bütün hesablanmış sığorta haqlarının təxminən 4%-ni təşkil edir.

Qeyd olunan və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan mülki məsuliyyət sığortası növlərindən başqa inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsində digər mülki məsuliyyət sığortası növləri də tətbiq olunur. Bunlara misal olaraq, kredit borcu üzrə şəxslərin mülki məsuliyyət sığortasını, ekoloji risklər üzrə mülki məsuliyyət sığortası , neftlə çirklənmə nəticəsində dəyən ziyana görə mülki məsuliyyət sığortası və s-ni qeyd etmək olar.

14.4. Mülki məsuliyyət sığortasında beynəlxalq təcrübə

Beynəlxalq miqyasda mülki məsuliyyətin təsnifləşdirilməsinə uyğun olaraq o, sığortanın müstəqil növüdür. Buna aşağıdakılar aiddir :

- ümum mülki məsuliyyət;
- əmtəə istehsalçılarının məsuliyyəti;
- işəgötürənin məsuliyyəti;
- ətraf mühitin çirklənməsinə görə məsuliyyət;
- avtomülki məsuliyyət.

Xaricdə, məsuliyyət sığortasının aşağıdakı növləri inkişaf etmişdir :

Başa çatdırılmış obyektin sığortası müəyyən layihələri həyata keçirən baş podratçıların, memarların yaxud da mühəndislərin peşə məsuliyyətinin müdafiəsini təmin edir. Bu, özündə layihə işləri yerinə yetirilərkən buraxılan səhvləri və ya çatışmazlıqlar, habelə iş başa çatdırıldıqdan sonra sığorta müdafiəsini birləşdirir. Podratçının ödəniş qabiliyyəti olmadıqda və müqavilədə nəzərdə tutulan işləri başa çatdırma bilmədikdə sığortaçı müqavilədəki məbləğə bərabər olan məbləği ödəyir. Bu, digər podratçıya göstərdiyi xidmətin ödənilməsinə və işi başa çatdırmağa imkan verir.

“ Yaşıl kart ” sistemi ilə avtomülki məsuliyyətin sığortası müvafiq beynəlxalq birliklərin üzvü olan bir çox ölkələrdə kifayət qədər inkişaf etmişdir.” Yaşıl kart” adlı sığorta sənədi (Green Card) ölkənin birliyin üzvü olan sığorta şirkəti tərəfindən verilir. Bu kart birliyin üzvü olan bütün ölkələrin ərazisində fəaliyyət göstərir. Bu ölkələrin sığorta şirkətləri “ yaşıl kart ”ın sahibi olan üçüncü şəxsə dəyən ziyanı sənədlə rəsmiləşdirməyə və ziyanı ödəməyə borcludur.

Yaşıl kart sistemi 1949-cu ildə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının (UNECE) tövsiyəsi əsasında təsis edilmiş və 1 yanvar 1953-cü il tarixindən tətbiq olunmağa başlamışdır. Yaşıl kart sistemi avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası şəhadətnaməsinin bu sistemin iştirakçıları, yəni üzv ölkələr arasında qarşılıqlı tanınması haqqında sazişdir. Bu sistemə əsasən “ yaşıl kart” haqqında sazişin iştirakçıları olan dövlətlərin hər hansı biri tərəfindən verilmiş avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığorta şəhadətnaməsi həmin sazişin iştirakçısı olan digər dövlətlərin ərazisində etibarlı sayılır. 01 yanvar 2016-cı il tarixdə sistemə 48 ölkə üzvdür. 2016-cı ildən etibarən Yaşıl kart sistemi Azərbaycanda tətbiq olunur.

Sığortanın bu növü mülki məsuliyyət sığortasına aiddir. Ölkələrin əksəriyyətinin qanunvericiliyində avtomobil nəqliyyatı sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası nəzərdə tutulmuşdur.

Mülki məsuliyyət evlərin, tamaşa və ticarət müəssisələrinin sahibləri və fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər də - həkimlər, hüquqşünaslar, mühasiblər – məsələn,

peşakarlıq səhvinə görə - istifadə edirlər. Bədbəxt hadisə sığortalı tərəfindən qəsdən, bilərəkdən, şüurlu surətdə törədildikdə mülki məsuliyyət sığortası hüquqi qüvvəyə malik olmur. Beynəlxalq təcrübədə mülki məsuliyyət sığortası bədbəxt hadisələrdən sığortaya aid edilir. O, sığortanın müstəqil növü ola, yaxud da bir sığorta sənədində rəsmiyyətə salınmış sığorta növlərinin toplusuna daxil edilə bilər.

Mülki məsuliyyət sığortası zamanı birdəfəlik ödənişlə yanaşı (məsələn, nəqliyyat vasitəsinin, avtomobilin yük yerinin, mağazaların, ev heyvanlarının, digər əmlakın zədələnməsi və ya məhv olması, habelə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə səbəb olan və deməli, insanların sağlamlığına ziyan dəydiyi hallarda), əmək haqqının itirilməsi, yaxud da ailə başçısının ölümü ilə əlaqədar çoxsaylı, uzunmüddətli ödənişlər də həyata keçirilir. Ödənişin həcmi tərəflərin razılığı (sığortaçı və ziyan çəkən) ilə dəyən ziyanın faktiki kəmiyyətinə, yaxud da məhkəmənin qərarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Tarif dərəcələri vətəndaşlara və təşkilatlara dəyən ziyanın həcmi nəzərə alınmaqla (dəyər ifadəsində) hesablanır. Bu isə öz növbəsində ziyan çəkənin əmək qabiliyyətini itirilməsi ilə əlaqədar itirdiyi əmək haqqının həcmindən, sağlamlığa dəyən ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar sərf olunan xərclərdən, ziyan çəkənin (ölümündən sonra) himayəsində olan şəxslərə ödənilən məbləğdən, habelə vətəndaşlara və təşkilatların əmlakına dəyən ziyandan asılıdır. Tarif dərəcələrinin fərqləndirilməsi adətən nəqliyyat vasitəsi mühərrikinin gücü, qəzalılıq dərəcəsi, sığorta əməliyyatlarının zərərlik dərəcəsi və bir sıra digər amillər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Sığorta şərtlərində intizamlı sürücülər üçün müəyyən güzəştlər – bonus, (məsələn, qəzaya yol verməyən sürücülər), intizamsız sürücülər üçün isə müəyyən “ əlavələr ” – malus nəzərdə tutulur.

Xarici ölkələrdə avtomobil saxlanılan sarayların sahiblərinin sığortası da (garagekeepers'insurance) inkişaf etmiş və geniş yayılmışdır. Sığorta müdafiəsinin bu növü avtomobil saxlanılan saraylarla əlaqədar baş verən ziyanın ödənilməsinin təmin olunması məqsədilə həyata keçirilir.

Mülki məsuliyyət sığortasının növlərindən biri kimi intellektual mülkiyyətin (intellektual property insurance) sığortası da böyük maraq doğurur. Sığortanın bu növü müəllif hüquqlarının və kompüter proqram təminatı hüquqlarının müdafiə olunmasını əhatə edir.

Bunlarla yanaşı, hələ bir o qədər də geniş miqyas almamış sığorta müdafiəsinin digər növləri də mövcuddur. Bunlardan biri hər şeydən əvvəl, etibardan sui istifadə olunması (malpractice insurance) sığortasıdır. Etibardan sui istifadə sığortası dedikdə üçüncü şəxs tərəfindən ayrıca bir şəxs, yaxud da təşkilata ehtiyatsızlıq üzündən və ya xidmət göstərərək qeyri – qanuni fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəticəsində dəyən ziyandan müdafiə edilməsi nəzərdə tutulur. Bu sığorta növü əslində peşə məsuliyyəti sığortasının analoqudur, lakin tibbi təcrübədə daha çox istifadə olunur.

Hələ kifayət qədər inkişaf etməmiş sığorta siniflərindən biri də məşğulluğun olmaması halının sığortasıdır. ABŞ – da məşğulluq olmadığına görə gəlirlərin itirilməsi ilə əlaqədar əmək haqqının vergilər hesabına maliyyələşdirilməsi və həm federal hökumət, həm də ştatların hökumətləri tərəfindən idarə olunur, bu itkilərdən müdafiə olunmaq üçün sığorta proqramları fəaliyyət göstərir. ABŞ – ın Federal qanunvericiliyi məşğulluq olmadığı təqdirdə kompensasiya ödənilməsi ilə əlaqədar öz öhdəliklərini müstəqil yerinə yetirmələri üçün qeyri –kommersiya təşkilatlarına imkan verir.

Müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar məsuliyyət sığortasının bir sıra sinifləri mövcuddur. Bu qrupda hər şeydən əvvəl saxta məhsullara yol verilməsi hallarının sığortasını qeyd etmək olar. Bu sığorta növü istehsalçının müəssisəsində standartlara uyğun gəlməyən məhsul buraxılışına yol verildiyi və bunun mövcud əmtəə ehtiyatlarının rəqabət qabiliyyətinin azalmasına gətirib çıxardığı hallarda onun mənafeələrinin müdafiə olunmasına yönəldilmişdir. Bu sığorta sinfi saxta məhsul ehtiyatlarının məhv edilməsi ilə əlaqədar olan xərclərin, onun fəaliyyətində baş verən fasilələrlə bağlı olan itkilərlə əlaqədar itirilmiş gəlirlərin ödənilməsinin təmin edir. Lakin sığorta müdafiəsi üçüncü şəxs qarşısında məsuliyyətə və məcburi xərclərin ödənilməsinə şamil edilmir.

Xarici ölkələrin təcrübəsində okeanla və dənizlə, aviasiya və dəmir yolu ilə yük daşınmalarının sığortalanması da böyük vüsət almışdır. Məsələn, “ müdafiə və ödəmə” şərtləri əsasında sığorta gəmi sahiblərinin məsuliyyətinin sığortalanmasının geniş yayılmış formasıdır. Çünki bu sığorta gəminin göyertəsində olan şəxslərin (sənişinlərin və komanda üzvlərinin)sağlamlığına, onların əmlakına dəyən ziyanın və ya yüklərin zədələnməsi ilə əlaqədar itkilərin ödənilməsini təmin edir.

Xarici ölkələrdə məsuliyyət sığortası mümkün olan bütün sığorta hallarını nəzərdə tutur. Bunlardan biri peyklərin və kosmik aparatların idarə edilməsində yeraltı xidmətin sığortasıdır.

Aviasiya sığortasında məsuliyyət sığortasının bu forması kosmik texnikadan istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. O, peyk və kosmik aparat buraxılarkən müəyyən hadisələrin baş verməsi nəticəsində üçüncü şəxsin həyatına, sağlamlığına, yaxud da əmlakına dəyən ziyanın ödənilməsi üçün iddia qaldırıldığı zaman sığorta müdafiəsini təmin edir.

Məsuliyyət sığortası üzrə bağlanan müqavilələrin böyük bir hissəsi peşə məsuliyyəti sığortasına aiddir. Məsuliyyət sığortasının bu növü müəyyən peşə sahiblərinin (notariusların, həkimlərin, memarların, əczaçıların, vəkillərin və i.a.) fəaliyyətdə olan qanunvercilikdən və ya onlara görə qaldırılan iddialardan irəli gələn və vəzifə borcunu yerinə yetirərkən həmin şəxslərin ehtiyatsızlığı nəticəsində dəyən maddi ziyanın ödənilməsinin təmin olunmasına yönəldilmişdir. Sığorta ödənişi hüquqi məsuliyyətə şamil edilir, mənəvi məsuliyyətə isə aid edilmir. Hüquqi məsuliyyətin meydana çıxmasının əsasını həm peşə sahibləri, həm onların adından çıxış edən üçüncü şəxs tərəfindən müqavilə öhdəliklərinin pozulması təşkil edir. Bir çox ölkələrdə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq peşə məsuliyyəti sığortası icbaridir.

Həkimlərin peşə məsuliyyəti sığortası peşə məsuliyyəti sığortasının növlərindən biridir. Sığortanın bu növü inkişaf etmiş ölkələrdə həkimlərin səhvlərinin sığortası kimi 1960 – 1970 – ci illərdə formalaşdırılmışdır. Burada aydın məsələdir ki, cinayət məsuliyyəti xarakteri daşıyan xətlər deyil, həkimlər öz vəzifə borcunu yerinə yetirərkən buraxdıqları səhvlər nəzərdə tutulur.

Radio və televiziya verilişləri stansiyalarının peşə məsuliyyəti sığortası da vardır. Sığortanın bu növü proqramların və ya reklam materiallarının istifadəsi və yayılması zamanı istehsal fəaliyyətində buraxılan xətlər və diqqətsizliklər nəticəsində dəyən ziyandan radio və televiziya stansiyalarında mənafeələrinin müdafiə olunmasına xidmət edir. Sığorta müdafiəsi adətən “ iddia ərizəsi ” əsasında rəsmiyyətdə sayılır.

İşdə ehtiyatsızlığa görə sığorta da peşə məsuliyyəti sığortasına aiddir. Bu peşə ehtiyatsızlığı haqqında iddiaya uyğun olaraq riskə görə kompensasiyanın ödənilməsi ilə əlaqədar müəyyən peşə sahiblərinin (həkimlər, vəkillər, mühasiblər, biznesmenlər və i.a.)sığortasıdır. Məsələn, burada söhbət biznesmenin öz reklamında düzgün olmayaraq bu sahədə özünün ekspert olduğunu göstərməsindən , həkimin xəstəni səthi müayinə etməsi nəticəsində düzgün olmayan nəticəyə gəlməsindən, yaxud da vəkilin öz vəzifəsinə hamıdan çox bağlı olmasını deməklə özü – özünü tərifləməsindən gedə bilər.

Peşə məsuliyyəti sığortasında həmçinin yol verilmiş səhvlərə və diqqətsizliyə görə da nəzərdə tutulmuşdur. Bu, sığortalının öz fəaliyyətində yol verdiyi səhvlərə və diqqətsizliyə, habelə özünün vəzifə borcunu yerinə yetirərkən fəaliyyətsizliyinə görə sığortanın həyata keçirilməsi deməkdir.

Aviasiya orqanları sahiblərinin sığortası da peşə məsuliyyəti sığortasına aiddir. Bu, aviasiya orqarına məxsus olan (onun sərəncamında olan) daşınmaz mülkiyyətə (anqara) onun sərəncam verməsi, ona xidmət göstərməsi, yaxud da ondan istifadə etməsi ilə əlaqədar sığorta müdafiəsini səciyyələndirir. Bu sığorta növünə yaxın olan sığorta növlərindən biri də aeroport sahibləri və aeroportların sığortasıdır. Bu, sığorta aviasiya sığortası əməliyyatları üzrə ixtisaslaşmış sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkələrin çoxunda bina və qurğu sahiblərinin məsuliyyətinin sığortası da nəzərdə tutulmuşdur. Bu sığorta növündə sığortalı qismən kinoteatrların, teatrların, oyun zallarının, mağazaların, xəstəxanaların, uşaq bağçalarının, mehmanxanaların, pansionatların, restoranların, kəndlərin, camaşırxanaların, kimyəvi – təmizləmə müəssisələrinin, stadionların və s. sahibləri və icarədarları çıxış edirlər. Burada üçüncü şəxs tərəfindən sığorta ödənişlərinə onun (üçüncü şəxsin)

xəstələnməsi və ya ölümü (ştatda olan işçilər istisna olmaqla)və üçüncü şəxsin əmlakına dəyən ziyan daxil edilir. Paltarın, yatacaq ləvazimatının və s. korlanması, məhv olması ilə əlaqədar xırda itkilərlə yanaşı, itki faciəli xarakter də daşıya bilər. Bu, özünün tamaşaçılarla dolu tamaşa müəssisələrində yanğın baş verməsində, restoranın xidmətlərindən istifadə edənlərin kütləvi zəhərlənməsində, xəstələrə diaqnozun düzgün qoyulmamasında, cərrahiyyə əməliyyatlarının nəticəsində, müalicə zamanı yol verilən nöqsanlarda və s- də göstərə bilər.

Dövlət vəzifələrində çalışan şəxslərin məsuliyyəti sığortası da çox maraqlıdır. Bu sığorta forması dövlətin hüquqi şəxsləri və onun adından fəaliyyət göstərən şəxslərin yalançı bəyanatlar vermələri, yaxud da vəzifə borclarını yerinə yetirərək yol verdikləri səhvləri özündə ehtiva edir.

Xarici ölkələrdə sığortanın növlərindən biri kimi məhsulların keyfiyyəti üçün məsuliyyət sığortası da mövcuddur. Bu sığorta növü məmulatın (məhsulun)istehlakçının əmlakına və ya sağlamlığına dəyən ziyan görə istehsalçının, yaxud da məhsulların alıcılarının mənafeələrinin müdafiəsinə xidmət edir. Bu sığortanın xüsusi növlərindən biri də işlər başa çatdırıldıqdan sonra məhsulların keyfiyyəti üçün məsuliyyət sığortasıdır. Bu sığorta növü istehsalçının, satıcının və ya paylayıcının məsuliyyəti ilə əlaqədar baş verən və məhsullardan istifadə nəticəsində dəyən ziyana yaxud da əmlakın məhv olunmasına görə dəyən itkilərdən sığorta müdafiəsidir. Bu, həmçinin ümumi məsuliyyət sığortasının kommersiya şəhadətnaməsi üzrə məhsulların keyfiyyəti üçün məsuliyyətin sığorta müdafiəsinin bir hissəsi deməkdir. Podratçının tələb olunan səviyyədə yerinə yetirmədiyi (tikinti və quraşdırma işləri üzrə) işlər üzrə məsuliyyət də sığorta müdafiəsinə daxil edilir.

Aviasərnişinləri qarşısında məsuliyyət sığortası da sərnişinlər təyyarədə olarkən bədbəxt hadisələr nəticəsində onların həyatına və ya sağlamlıqlarına ziyan dəyməsinə səbəb olan hallarda aviasiya texnikasının operatorları üçün sığorta müdafiəsinin nəzərdə tutulması deməkdir. Məsuliyyət sığortasının təmin olunması üzrə aviasiya şəhadətnaməsi iki əsas növə bölünür. Bunlardan biri ümumi məsuliyyət (sərnişinlər qarşısında məsuliyyət istisna olmaqla) , digər isə sərnişinlər qarşısında məsuliyyət adlanır.

Atom enerjisindən istifadə zamanı məsuliyyət sığortası radiaktiv materialların fəaliyyəti nəticəsində baş verən hadisə ilə əlaqədar sağlamlığa, yaxud da əmlakı dəyən ziyana görə qaldırılan iddia üzrə sığorta müdafiəsinin təmin edən şəhadətnamədir. Atom enerjisindən istifadə ilə əlaqədar məsuliyyət üzrə sığorta şəhadətnamələrinin çoxunda məsuliyyət riski istisna təşkil etdiyi üçün bu sığorta müdafiəsi ayrılıqda rəsmiləşdirilə bilər.

Layihə, mühəndis və digər işlərin yerinə yetirilməsi zamanı məsuliyyət sığortası az əhəmiyyət kəsb etmir. Sığortalıların layihəçilər, şose yollarının, çirkab su kanallarının, su kəmərinin və qızdırıcı sistemlərin yaradılması ilə məşğul olanların, sərnişin liftləri və eskalatorların istismarı üzrə məsuliyyət daşıyanların, sənaye obyektləri və yaşayış evləri layihəçilərin olduqları bu sığorta növünü həyata keçirməkdə məqsəd üçüncü şəxslərin bədən xəsarəti (ölüm halı da daxil olmaqla) , yaxud da xəstələnməsi nəticəsində özünə habelə əmlakına dəyən ziyanın ödənilməsinə həyata keçirməkdən, onun mənafeyini müdafiə etməkdən ibarətdir. Məsələn, su kəmərləri və ya çirkab suların axıdılması üçün dərin qazma işləri aparılarkən insanların uçurum altında qalması, elektrik kabellərinin zədələnməsi, torpaq qatının pozulması nəticəsində yaxınlıqdakı binaların çökməsi, yağışlı və qarlı günlərdə nəqliyyatın hərəkətində ehtiyatsızlıqlara yol verilməsi nəticəsində insanlara ziyan dəyə bilər. Şəhərin hüdudları daxilində hər hansı bir bina və ya qurğunun tikintisi zamanı üçüncü şəxsə və onun əmlakına (qaldırıcı kranın aşması, yüksəklikdən tikinti materialının düşməsi və i.a.)ziyan dəyə bilər.

İstehsalçının məsuliyyət sığortası da mövcuddur. Bu məsuliyyət sığortasında sığortalının istehsal etdiyi, yaxud da satdığı məhsullarda nöqsanlar (çatışmazlıqlar) olması nəticəsində ziyan çəkmiş müştəriyə, ölənlər şəxsə dəyən ziyanı sığortaçı ödəməyə borcludur. Bu nöqsan nəticəsində qanunda nəzərdə tutulmadığı təqdirdə dəyən ziyan bu sığorta növü ilə deyil, istehsalat tullantılarının sığortalanması yolu ilə təmin edilir.

Aviasiya texnikası istehsalçılarının məsuliyyət sığortası məxsusi şəkildə aviasiya texnikası istehsalçıları və dilerləri, habelə onların təmiri ilə əlaqədar xidmət göstərən aviasiya texnikasının əsas operatorları üçün nəzərdə tutulan məhsulların keyfiyyətinə görə məsuliyyətin olmasını nəzərdə

tuttur. Uçuş zamanı təyyarənin əsas aqreqlərindən birinin xarab olması nəticəsində mümkün olan ziyanın çox böyük həcmdə olma ehtimalı ucubatından sığorta şirkətlərinin çoxu bu sığorta növü ilə məşğul olurlar. Bu sığorta növü adətən xüsusi aviasiya sığortaçısı, yaxud da ixtisaslaşmış xüsusi şirkət olan Lloyd tərəfindən həyata keçirilir.

İşgötürənlərin məsuliyyəti sığortasında qulluqçular özlərinin peşə vəzifələrini yerinə yetirərkən onların bədən xəsarətləri almaları ilə əlaqədar ümumi hüquqi əsaslara görə nəzərdə tutulan məsuliyyətlə bağlı baş verə biləcək ziyandan sığorta müdafiəsi nəzərdə tutulmuşdur. Sığorta istehsalda məşğul olanlara dəyən ziyana şamil edilir. Tarif dərəcələri birbaşa olaraq istehsalın xarakterindən, sığorta halının baş verməsi statistikasından və onların nəticələrindən asılıdır. Sığorta bir qayda olaraq peşə xəstəliklərinə şamil edilmir. Məsuliyyətin bu sinfi sığortalı ilə sığortaçı arasında xüsusi razılığa əsasən sığorta oluna bilər.

İşgötürənlərin məsuliyyət sığortasının spesifik növlərindən biri də xidməti məqsədlər üçün istifadə olunan və avtomobil vasitələrinin işgötürənə məxsus olmayan avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sığortasıdır. Avtomobil sığortasında işgötürənin qulluqçularının özlərinin xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən özlərinə məxsus avtomobillərdən istifadə etmələri ilə əlaqədar meydana çıxan məsuliyyət üzrə onun mənafeələrinin mümkün olan ziyandan müdafiəsi üçün istifadə edilir.

Reklamçıların və reklam agentliklərinin məsuliyyət sığortası qanunda və ya sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan məsuliyyətin sığorta müdafiəsinin təmin olunması forması olmaqla, reklamların verilməsi, radio və ya televiziya verilişləri zamanı böhtan, təhqir, müəllif hüququnun pozulması, şəxsi həyata müdaxilə etmə, yaxud da qara – yaxma nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsinə əhatə edir.

Rəhbərlərin və rəhbər işçilərin mülki məsuliyyət sığortası da vardır. Bu, peşə məsuliyyəti sığortasının ixtisaslaşmış forması olmaqla, kommersiya müəssisələri və ya qeyri – kommersiya təşkilatlarının rəhbərləri, yaxud da rəhbər işçilərinin səhmdarlar, kreditorlar və ya digər şəxslər qarşısında danışıqlarının məsuliyyəti nəticəsində hüquqi məsələlərlə əlaqədar baş verməsi mümkün olan ziyanın ödənilməsinə yönəldilmişdir. Sığortanın bu növü üzrə şəhadətnamələrin əksəriyyəti iki hissədən ibarətdir ki, onların da hər biri sığorta müdafiəsinin müxtəlif növlərinə aiddir. Bunlardan biri üçüncü şəxsin iddiası ilə əlaqədar rəhbərlərə və rəhbər qulluqçulara birbaşa xərclərin kompensasiyasını təmin edən sığorta müdafiəsi (“ A ” hissəsi), digəri isə korporasiyanın rəhbərlərə və rəhbər qulluqçulara qanunvericilikdə və ya korporasiyanın nizamnaməsində yol verildiyi hallarda ödənilməli olan vəsaitin verilməsidir. Sığorta müdafiəsi iddia ərizələrinin verilməsi ilə həyata keçirilir. Bəzi şəhadətnamələrdə yalnız “ A ” hissəsinin sığorta müdafiəsi, bəzilərdə isə kompensasiya şərtləri ilə ödənişdən fərqli olaraq rəhbərlər və rəhbər qulluqçular tərəfindən sərf olunan xərclərin ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Yerli televiziya stansiyalarının məsuliyyət sığortası da mövcuddur. Radio və televiziya stansiyaları üçün bu peşə məsuliyyəti sığortası kabel televiziya xidməti göstərən təşkilatların mənafeələrinin müdafiəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu sığorta növündə yerli radio və televiziya stansiyalarında böhtan, təhqir, müəllif hüququnun pozulması, başqa müəlliflərin əsərlərindən köçürmə halları və s- lə əlaqədar iddialara görə dəyən ziyanın ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Sığorta müdafiəsi sponsorla, yaxud da reklam agentliyi ilə bağlanmış müqavilə üzrə məsuliyyətə şamil edilmir.

Məşğulluq prosesinin təmin edilməsi ilə əlaqədar məsuliyyət sığortası işgötürənlər üçündür. Bu sığorta növü qulluqçuların və ya keçmiş qulluqçuların işdən qeyri – qanuni çıxarılması onlar arasında irqi – ayrı seçkiliyə yol verilməsi zamanı qaldırılan iddialara görə sığorta müdafiəsinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sığorta, iddia ərizəsinə əsasən rəsmiyyətə salınır.

Xarici ölkələrdə geniş yayılmış sığorta növlərindən biri də ekoloji risklərin sığortasıdır. Sığorta müdafiəsinin bu növü bu və ya digər dövlətin qüvvədə olan təbiəti mühafizə qanunvericiliyi normalarına əsaslanır. Onun əsas məqsədi sığortalının öz fəaliyyətində ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində üçüncü şəxsə dəyən ziyanın ödənilməsinə təmin etməkdən ibarətdir. Bu sığorta növü üzrə sığortalı həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər ola bilərlər. Sığorta ödənişinə üçüncü şəxslərin

sağlamlığına və mülkiyyətinə dəyən ziyanla əlaqədar həm bir – başa (müstəqim), həm də əlavə (qeyri – müstəqim)itkilər daxil ola bilər. Sığortalının itkinin miqdarının azaldılması üçün sərf etdiyi məhkəmə xərcləri də ödənilir.

Bəzi hallarda hətta bu sığorta növü üzrə məsuliyyət ətraf mühitin çirklənməsində sığortalı günahkar olmadığı hallarda da baş verir. Bunlara hər şeydən əvvəl onların öz işlərində istifadə etdikləri avadanlıqların ətraf mühit üçün kifayət qədər təhlükəli olmasının sübuta yetirilməsi misal ola bilər. Bu, bu və ya digər ölkənin milli ekoloji qanunvericiliyinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Eyni zamanda sığortaçılar bir qayda olaraq ödədikləri sığorta məbləğinə yalnız hər hansı bir qəza baş verməsi ilə əlaqədar halları, habelə sığortalının qabaqcadan bilərəkdən etdiyi hərəkətlərlə bağlı halları daxil edirlər. Ekoloji risklərin sığortalanması bir sığorta halı üçün olduqca böyük sığorta məbləğinin ödənilməsi imkanları ilə əlaqədar ola bilər. Odur ki, bir çox hallarda ödənişin son həcmi (beynəlxalq konvensiya və müqavilələr nəzərə alınmaqla) şərh olunur və müəyyən edilir. Bəzi məlumatlara görə spesifik sığorta növlərində sığorta ödənişinin həcmi bir layihə üçün 100- 150 mln .dollar, bir ölkə üçün isə 300 mln dollardan 350 mln dollaradək müəyyən olunur ki, bunla da yalnız dövlət agentlikləri, yaxud da iri xüsusi sığortaçılar yerinə yetirmək iqtidarındadırlar.

FƏSİL XV SOSIAL SIĞORTA

15.1. Sosial riskin mahiyyəti və formaları

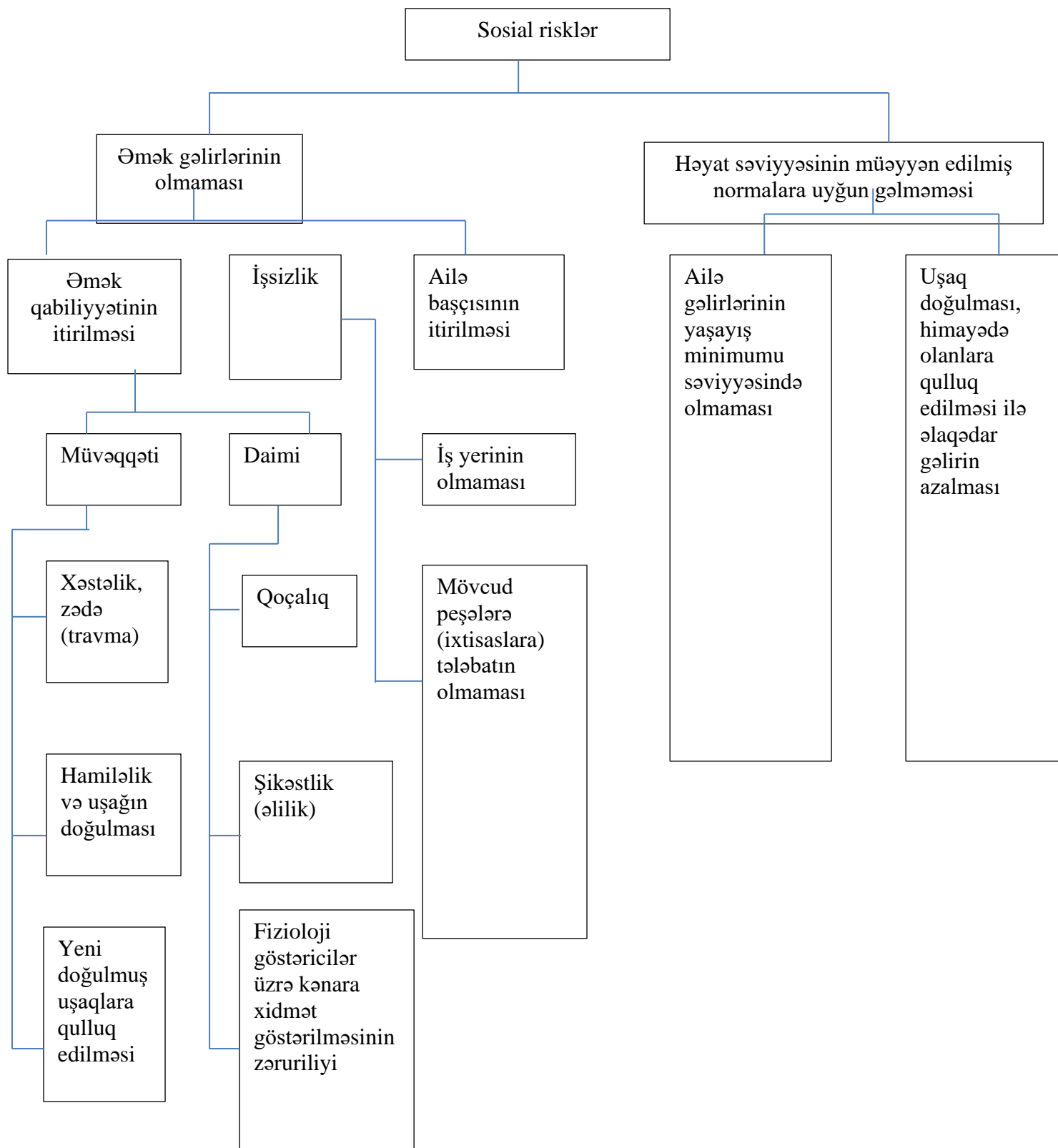
Riskin müxtəlif növləri vardır. Bunların içərisində sosial risklər xüsusi yer tutur. Sosial risklərin baş verməsinin əsas səbəbi yalnız təbii və texnogen hadisələr deyildir. Sosial sığorta insanların həyat fəaliyyətlərinin sosial – iqtisadi şərtləri ilə əlaqədar olaraq da baş verə bilər. Bunların əsasını isə maddi işçilərin yaşaması və deməli, mövcud olmasının yeganə mənbəyi olan əmək haqqı təşkil edir. Çünki maddi işçinin bu, gəlir mənbəyindən məhrum edilməsi, əslində onun ölümə məhkum edilməsi deməkdir. Beləliklə, qətiyyətlə demək olar ki, maddi işçi hər hansı bir səbəb üzündən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanını itirdikdə onun maddi təminatında risk meydana çıxır. Bu isə işçinin xəstələnməsi, əlil olması, qocalması, bazarda onun əməyinə tələbin olmaması və s nəticəsində baş verə bilər.

Mütəxəssislərin fikrincə, sosial risklərin meydana gəlməsinin ilkin şərti insanın özünün riskli varlıq olmasıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhəlinin böyük əksəriyyəti üçün sosial risklər özünü hər şeydən əvvəl insanların yaşaması üçün əsas mənbə olan əmək gəlirlərinin itirilməsində göstərir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin çoxunda iqtisadiyyatın sosial tənzimlənməsinə keçilməsi sosial risklərin daha bir formasının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu, özünü insanların həyat səviyyəsinin fərdi parametrlərinin ictimai norma və standartlara uyğun gəlməməsində göstərir. Bunu 15.1. sxemindən daha aydın görmək olar.

Sosial sığortalıdan sığorta obyektinə məşğul əhəlinin əmək haqqını (gəlirini) itirməsi və müalicə ilə əlaqədar əlavə xərc çəkilməsi riskidir. Maddi işçilərin və özüməşğul əhəlinin maddi cəhətdən təmin olunmamasının səbəbləri ilə əlaqədar meydana çıxan ictimai hadisələrin növləri, tərkibi və əhatə dairəsi bütün bunların hamısı birlikdə “ sosial risk ” kateqoriyasını əmələ gətirir. Sosial risk şəraiti aşağıdakıların təsiri ilə meydana çıxma bilər: 1) Xəstələnmə , bədbəxt hadisələrin baş verməsi, uşaq doğulması və ona qulluq edilməsi, qocalma və s. ilə əlaqədar əmək qabiliyyətinin itirilməsi ; 2) işçi qüvvəsinə tələbatın olmaması (işsizlik) . Ekspertlərin fikrincə, əmək gəlirlərinin itirilməsi və bununla da bütün insanların minimum həcmdə zəruri yaşayış vasitələri ilə təmin edilməsi, onların fərdi imkanlarından asılı olmayaraq , bu problemin nəzərdən keçirilməsi əsas və həlledici məsələlərdən biridir.

İctimai istehsalın miqyasının daha da genişlənməsi və əmək ehtiyatlarının bu prosesə cəlb edilməsinin artması nəzərə alınmaqla riskli şəraitin (xəstələrin , əlillərin, həlak olanların, pensiyaçıların sayı və i.a.) baş verməsi ehtimalının və proqnozlaşdırılmasının həm kəmiyyətə, həm də dəyərə qiymətləndirilməsinin (xəstəliyin müddəti, əlilliyin baş verməsinin orta “ yaşı ”, pensiyayaçıya yaş həddinin qanunla müəyyən edilməsi və i.a.) zəruriliyi meydana çıxır .

Sxem 15.1. Sosial risklərin təsnifləşdirilməsi

Muzdlu əmək adamlarının maddi cəhətdən təminatının olmaması ilə xəstələnməsi, qocalması, ailə başçısını və ya iş yerini itirməsi, bədbəxt hadisələrin baş verməsi nəticəsində əmək qabiliyyətinin

müvəqqəti və ya daimi itirilməsi ilə əlaqədar obyektiv surətdə meydana çıxıb bilən sosial risklərin arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə iqtisadi xarakteristika verilməsi sosial sığortada ən ümdə məsələlərdən biridir. Bunu 15.2. sxemindən daha aydın görmək olar.

Sosial riskləri üç böyük qrupda birləşdirmək olar : 1) gəlirin itirilməsi ; 2) əlavə xərc çəkilməsinin zəruriliyi ; 3) sosial statusun itirilməsi .Həm gəlirin, həm də sosial statusun itirilməsi risklərini də öz növbəsində iki qrupa bölmək olar :

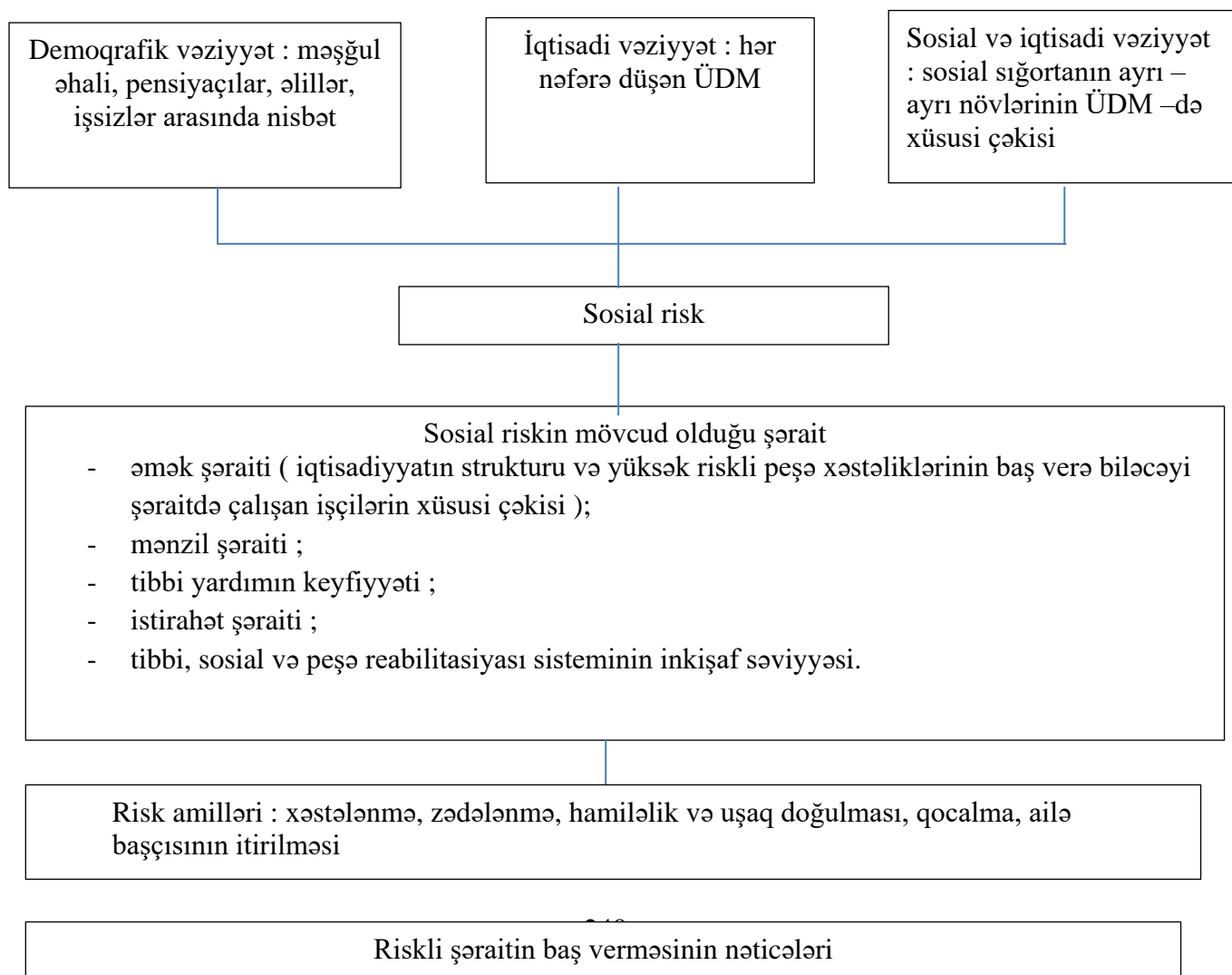
- 1) Xüsusi prosedur qaydaları ilə, yaxud da belə qaydalar olmadan fərd (işçi) özünün əvvəlki iş yerinə qayıda və ya fəaliyyət göstərdiyi sahəni dəyişdirə bilər ;
- 2) Fərdin (işçinin)əvvəlki iş yerinə qaytarılması və ya fəaliyyət göstərdiyi sahənin dəyişdirilməsi mümkün olmaya bilər (bu ahıl insanlara, dul kişi və qadınların bəzi kateqoriyalarına, əmək qabiliyyətini daimi itirənlərə aiddir).

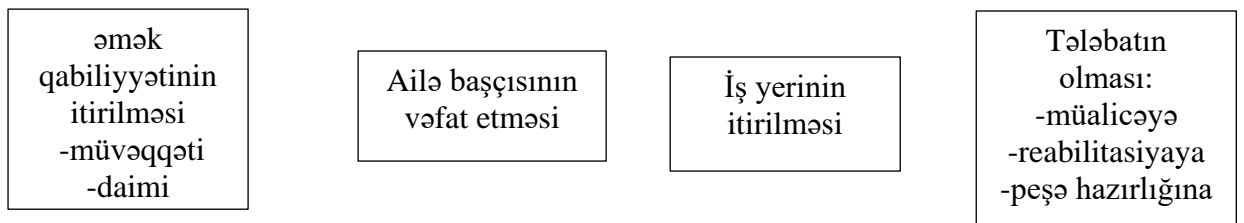
Əlavə xərc çəkilməsini zəruri edən risklərin içərisində aşağıdakıları qeyd etmək olar :

- uşaq doğularkən baş verən ailə itkiləri ;
- tibbi yardımla əlaqədar olan xərclər ;
- reabilitasiya ilə əlaqədar olan xərclər (reabilitasiya sözü – işçilərin hüquqlarının müdafiə olunması mənasında işlədilir) ;
- qulluq edilməsi ilə əlaqədar olan xərclər ;
- dəfnlə əlaqədar olan xərclər.

Sosial sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda sosial sığortaya aşağıdakı kimi xarakteristika verilir : - Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda fiziki şəxslərin itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsi, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır. [31]

Sosial sığorta riskləri elə bir haldır ki, onun baş verməsi ilə sığorta olunanın sığorta təşkilatından sığorta ödənişi almağa hüququ yaranır.

Sxem .15.2. Sosial riskin meydana gəlməsi və fəaliyyət göstərməsinin amilləri və şərtləri.

Sosial risklər sosial müdafiə mexanizmlərinin formalaşmasına təsir göstərir. Sosial müdafiə mexanizmlərinə isə aşağıdakılar aiddir:

- sığortalama – gələcək dövr xərclərinin ödənilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılması;
- sığortalama hadisələri proqnozlarının və statistikasının qiymətləndirilməsi, dəyən zərərin riskə məruz qalanlar arasında bölüşdürülməsi ;
- ictimai qarşılıqlı yardım çərçivəsində birgə və əvəzsiz ödənilmə prinsiplərini özündə əks etdirən müdafiə formalarının olması.

Özünümüdafiənin ümumi formaları üçün “ insanların müxtəlif qruplarda birləşməsi ” səciyyəvidir. Bu, əslində “ hər kəs hamı üçün, hamı hər kəs üçün ” prinsipi deməkdir. Başqa sözlə, bu , o deməkdir ki, riskin qarşısının alınması üçün həm hər kəs, həm də hamı məsuliyyət daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ” risk ” və “ sosial ” anlayışlarının əlaqələndirilməsi obyektiv, ictimai (kütləvi) və nümunəvi xarakter daşıyır. Ona görə ki, bu əlaqə fərdlə cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı münasibətləri, özünümüdafiə formalarının təşkilində cəmiyyətin müəyyənədicisi rol oynadığını səciyyələndirir . İqtisadi ədəbiyyatda adətən sosial sığortaya qarşılıqlı yardımın xüsusi forması kimi xarakteristika verilir. Və bu belə əsaslandırılır ki, riskin qabaqcadan baş vermə ehtimalının nəzərdə tutulması mümkündür və bununla əlaqədar olaraq dəyən maddi itkilər iştirakçıların hamısının arasında bölüşdürülməlidir.

Ümumiyyətlə, “ sosial” kateqoriyası insanların ölkədə və cəmiyyətdə birgə yaşamaları ilə bağlı meydana çıxan münasibətləri, fərdi, dövlətin və cəmiyyətin həyatının bir- biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu göstərir. Sosial risklər adətən ictimai xarakter daşıyan səbəblərlə əlaqədar olaraq meydana çıxır. Əksəriyyət hallarda isə risklərdən təklikdə müdafiə olunmaq mümkün deyildir. Çünki risklər olduqca mürəkkəb və obyektiv sosial – iqtisadi şəraitlə əlaqədardır və deməli, əslində ayrıca bir fərdin iradəsindən asılı olmayaraq baş verir.

Sosial risklərə xarakteristika vermək üçün onların təsnifləşdirilməsində müxtəlif meyarlardan istifadə olunur. Məsələn , sosial risklərin aşağıdakı növləri bir – birindən fərqləndirilir:

- mövcud olma miqyasına görə - universal və xüsusi risklər;
- mövcud olma müddətinə görə - qısamüddətli və uzunmüddətli risklər;
- riskin təsir etdiyi obyektə görə - ayrı – ayrı əhali qruplarına təsir dərəcəsi ilə əlaqədar olan risklər;
- riskin baş vermə səbəblərinə görə - təbii, texnogen, iqtisadi, ümum mülkü risklər;
- başvermə ehtimalından və insanların həyatına təsir etmənin dövriliyinə görə - nəzərdə tutulan (planlı) , proqnozlaşdırılan və gözlənilməz risklər

Sosial risklər əhalinin ayrı –ayrı sosial qrupları və təbəqələri üçün təhlükəlilik dərəcəsinə görə də təsnifləşdirilə bilər. Təhlükəlilik dərəcəsi aşağı olduqda onun təşkilati – hüquqi forması könüllü, yüksək olduqda isə qanunla müəyyən edilmiş qaydada icbari xarakter daşıyır. Könüllü və icbari sığortalanmalar arasında adətən şərti – icbari adlanan bir sıra keçid formaları da ola bilər.

Sosial risklər sosial müdafiə obyektlərinə görə ənənəvi olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır : a) xəstələnmə ilə əlaqədar risklər ; b) istehsalatda bədbəxt hadisələrin baş verməsi ilə əlaqədar risklər; c) əlilliklə əlaqədar risklər ; ç) qocalıqla əlaqədar risklər ;d) hamiləlik və uşaq doğulması ilə əlaqədar risklər; e) ölümlə əlaqədar risklər (dul kişi və qadınların , yetimlərin sığortalanması) ; i)

işsizliklə əlaqədar risklər.

Sosial risklərin çoxsaylı növləri vardır. Lakin onların hər biri üçün ayrıca sosial müdafiə formasının yaradılması real görünür. Bu problemi həll etmək üçün sosial riskləri ayrı-ayrı qruplarda birləşdirmək lazımdır. Burada hər şeydən əvvəl icbari və könüllü qaydada sığortalanmalar diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

İcbari qaydada kütləvi xarakter daşıyan risklər sığortalanır. Bununla işçinin yaşı, sağlamlığı, xəstələnməsi və digər səbəblər nəticəsində istehsal prosesindən ayrılması ilə əlaqədar baş verən risklərdir. Bu risklərə ya ölkə əhalisinin hamısı, yaxud da onun böyük bir qrupu məruz qala bilər. Oudur ki, bu zaman sığortalanma orta şərait nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Məsələn, müəyyən edilmiş ümumi qaydalara əsasən pensiya təyin olunarkən bu və ya digər istehsalat sahəsində, yaxud da ərazidə mövcud əmək şəraiti nəzərə alınır. İcbari sosial sığortalanma çərçivəsində əhalinin ayrı-ayrı qrupları üçün peşə və ərazi riskləri bir – birindən fərqləndirilir.

Peşə riskləri ağır və təhlükəli əmək şəraiti ilə əlaqədar (şaxtaçılar, metallurqlar, kimya sənayesində çalışanlar) olaraq baş verir. Bu risklərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bütün işçilərə deyil, yalnız əlverişsiz şəraitdə çalışan işçilərə aiddir. Oudur ki, onların sığortalanması peşə risklərinin xarakteri və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Buna əmək qabiliyyətinin vaxtından əvvəl itirilməsi nəticəsində ümumi qaydada müəyyən edilmiş yaş həddindən əvvəl pensiyaya çıxma riskini misal göstərmək olar.

Risklərin xüsusi bir qrupunu ərazi riskləri təşkil edir. Bunlara əlverişsiz təbii – iqlim şəraitində məsələn, yüksək dağlıq ərazilərdə, yayı quraqlıq keçən rayonlarda yaşayan və işləyən bütün əhaliyə aid olan risklər daxildir. Onların sığortalanması ərazi riskləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Bunlar pensiyaya çıxmaq üçün müəyyən edilmiş yaş həddinə, əmək stajına, sığorta ödənişlərinin həcminə və s. aiddir.

Könüllü surətdə sığortalanan sosial risklər ayrı-ayrı əhali qruplarını əhatə etməsi ilə fərqlənir. Bunlara ayrı-ayrı müəssisələrdə işəgötürənlərin maraqlarına uyğun olaraq ixtisaslı işçi qüvvəsini saxlamaq məqsədilə xüsusi iş şəraiti ilə əlaqədar olan risklər aid edilə bilər. Belə risklərin sığortalanmasına korporativ sığortalanmanı misal göstərmək olar. Sığortalanmanın bu növü yalnız həmin müəssisənin (Korporasiyanın üzvü olan müəssisə qruplarının) işçilərinə (və ya işçiləri və onların ailə üzvlərinə) şamil edilir. Bu cür risklərin sığortalanması şərtləri və qaydaları təşkilatların maliyyə imkanları ilə müəyyən edilir.

Ayrıca bir fərddə əlaqədar olan xüsusi risklər qrupunda şəxsi sığortalanma xüsusi yer tutur. Bu risklərin növləri və onların xarakteri sığorta olunan şəxsin özü tərəfindən və onun tədiyə qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Burada ən müxtəlif variantlar – həyatın sığortalanmasından tutmuş ekzotik boşanmadan sığortalanmaya qədər – ola bilər.

Sosial risklər sosializm cəmiyyətində, ilk növbədə keçmiş SSRİ – də mövcud olmuşdur. Lakin o zaman risklər özlərinin mahiyyəti və strukturlarına görə tamamilə fərqli xarakter daşmışdır. Əsas işəgötürən və istehsal vasitələrinin mülkiyyətçisi olan sosialist dövləti iqtisadi və sosial dayanıqlığın təminatçısı olmuş, başqa sözlə, iqtisadi və sosial risklərə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdü.

Müasir dövüdə isə dövlətin rolu özünü əhalinin ən zəif təbəqələrinin – əlillərin, uşaqların, ahılların sosial müdafiəsinin təşkilində göstərir. Hazırda əməklə məşğul olan əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili hər şeydən əvvəl həmin şəxsin özünün və işəgötürənin vəzifəsidir. Buna işçinin və işəgötürənin xüsusi maliyyə resurslarının formalaşmasında iştirak etmələri vasitəsilə nail olunur. Bu resurslara sərəncam vermə funksiyaları sığorta ödənişinin miqdarı ilə sığorta haqlarının ödənilmə müddətləri arasındakı birbaşa asılılıq nəzərə alınmaqla müəyyən edilir və onların səlahiyyətli nümayəndələrinə verilir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, sosial risklərin ayrı-ayrı növlərindən daha yaxşı müdafiə olunmasına sığortalanmanın aşağıdakı istiqamətlərindən istifadə etmək əsasında nail olunur :

- qocalıq, əlillik, ailə başçısını itirməklə əlaqədar sığortalanma;
- tibbi sığortalanma (əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə ödənişlər də daxil olmaqla tibbi yardım üzrə ödəmələr);
- istehsalatda bədbəxt hadisələrdən sığortalanma (istehsalat zədəsi, peşə xəstəlikləri,

istehsalatda ölmüş şəxslərin himayəsində olanların pensiya təminatı və s.);

-işsizliklə əlaqədar sığortalanma (işsizlik, yenidən hazırlanma , işədüzəlmə üzrə müavinətlər).

Sosial sığortalanma növlərinin bu cür qruplaşdırılması sosial risklərin müxtəlif təbiətə malik olmaları , sığortalanmış şəxslərin tələbatlarının ödənilməsində oxşarlıq, habelə onların hüquqi tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətlərinin olması ilə izah edilir.

Fərdin xəstələnməsi ,əilil olması , istehsalatda bədbəxt hadisələrin baş verməsi nəticəsində ölməsi və ya digər ictimai (texnogen qəza) və şəxsi xarakterli (məsələn, məişətdə, yaxud da şəxsi iş dalınca gedərkən nəqliyyatda qəza baş verməsi və i.a.)ictimai-hüquqi amillər risklərin bir sıra növlərə ayrılmasına səbəb olur. Bunlardan hər biri (və digərləri) riskin xarakteri və buna uyğun olaraq sığortalanmanın şərtləri və növləri ilə əlaqədardır.

Sosial risklər cəmiyyət həyatının müxtəlif amillərinin – dövlətin iqtisadi və sosial siyasəti, vətəndaş cəmiyyəti və qanunvericilik bazasının yetkinliyi , işəgötürənlərlə mizumlu işçilər arasındakı münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi və i.a.- əlaqələndirilməsi ilə müəyyən edilir. Həm də sosial risklərin konkret növlərinin mahiyyəti və onlardan müdafiə olunmanın formaları cəmiyyətin və fərdin həyat fəaliyyətinə ,dövlətin yetirdiyi siyasətə təsir göstərən amillər kompleksindən asılıdır. Bu, aşağıdakılardan ibarətdir:

- məşğulluq şəraiti , əmək bazarının və demografik vəziyyətin inkişaf səviyyəsi;
- əmək sferasındakı şərait;
- ictimai həyatın iqtisadi şəraiti;
- əmək qabiliyyətinin itirilməsi müqabilində profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi və kompensasiyaların verilməsi şərtləri və formaları (sosial təminat normaları , xəstəliklə əlaqədar müavinət, istehsalat zədələri və peşə xəstəlikləri zamanı kompensasiyaların və müavinətlərin ödənilməsi ,qocalığa (yaşa) və əlilliyə görə pensiyalar , tibbi yardımın və reabilitasiya xidmətinin təşkili formaları və i.a.).

Sosial riskin hər bir növünün özünə məxsus təbiəti ,əhalinin müxtəlif kateqoriyaları üçün müxtəlif forması vardır, bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn ,işsizlik riski bütün subyektlərin – işçinin , işəgötürənlərin və dövlətin – fəaliyyətlərini bir-biri ilə əlaqələndirir. Riskin müəyyən bir hissəsi işçinin özünün üzərinə düşür. Ona görə ki, bu və ya digər peşəni o, özü seçir, müəyyən bir ixtisas sahibi olur. Odur ki, o, öz payına düşən riskə görə məsuliyyət daşımalı və onun minimuma endirilməsi və ödənilməsində maddi cəhətdən iştirak etməlidir. İşəgötürən sahibkar hər hansı bir əmtəənin və ya xidmətin istehsalını yaxud da satışını təşkil edərkən risk edir. Dövlət də qanunvericilik bazasında və həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətdə müəyyən çatışmazlıqların mövcudluğu ilə əlaqədar sosial riskdə öz payına görə məsuliyyət daşıyır. Sığorta olunan sığorta haqqının ödənilməsi vəzifəsini daşıyır.

Sosial riskin məzmunu və onun meydana gəlməsi ehtimalının dərəcəsi riskin minimuma endirilməsi ilə əlaqədar qabaqlayıcı profilaktik tədbirlər sisteminin işlənilməsinə , habelə tələb olunan kompensasiyanın növləri və miqyasını (tibbi xidmətlərin, kompensasiya ödənişlərinin ,itirilmiş əmək haqqının həcmi) qiymətləndirməyə imkan verir.

Sosial riskləri aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunmaqla “ ölçmək” olar:

- riskli şəraitin baş verməsi tezliyi (sıxlığı);
- riskli şəraitin baş verdikdə sosial təminatın səviyyəsi;
- sığorta edən təşkilat üçün bütün sığortalanma hallarında kompensasiyaların ödənilməsi ilə əlaqədar maddi xərclərin ümumi məbləği;
- sığorta edən təşkilatın ödədiyi sığorta məbləğinin sığorta olunmuş bütün şəxslərin əmək haqqına nisbətdə xüsusi çəkisi;
- riskli şəraitin orta hesabla davam etmə müddəti , başqa sözlə , onun başlanması ilə həyat fəaliyyətinin normal şəraitinə keçildiyi vaxt arasındakı dövr.

Riskin mahiyyətini müəyyən edərkən əmək qabiliyyətinin itirilməsinin fiziologiyasını, onun kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasını qiymətləndirmək , başqa sözlə , sağlamlığa dəyən zərərin növünü və ehtimalını , onun nəticələrinin ağırlığını , toplanmış məlumatlara əsasən onlara qiymət verilməsini həyata keçirmək lazımdır. Məsələn , istehsal mühitində mövcud olan zərərli amil peşə

xəstəliklərinə səbəb olduqda müxtəlif cinsdən və müxtəlif yaşda olan insanların xəstələnmə ehtimalını, iş stajını (həm də zərərli maddələrlə əlaqəsini), habelə xəstəliyin davam etmə müddətini, onun ağırlığının obyektiv göstəricilərini müəyyən etmək olduqca vacibdir. Əgər təhlükəli amil insanların məhv olmasına səbəb olursa, onda əhali kateqoriyaları üzrə ölüm hallarının sayının paylanması tezliyinin (sıxlığının), ölənlərin hər min nəfərinə düşən himayədə olan şəxslərin sayının müəyyən edilməsi də zəruridir. Uzun bir zaman kəsiyində bu və ya digər riskin təsiri ilə çoxlu sayda obyektin zərər çəkdiyi müşahidə olunduqda təsadüfi hadisələrin (xəstələnmə, əlil olma və s.) baş verməsinin qanunauyğunluqları aşkara çıxarılmalıdır.

Sosial risklərin nəticəsinə təsir edən göstəriciləri iki qrupda birləşdirmək olar:

- 1) Sosial göstəricilər – sağlamlığa zərər vurulması, əmək qabiliyyətinin itirilməsi (müvəqqəti və (və ya) daimi), ölüm halları, ölənlərin himayəsində olan şəxslərin sayı və i.a.
- 2) İqtisadi göstəricilər - əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə bağlı gəlirlərin, habelə müalicə və reabilitasiya ilə əlaqədar sərf olunan əlavə xərclərin ödənilməsi üçün verilən kompensasiya xərcləri.

Riskin sosial göstəricilərindən insanların sosial müdafiəsinə və onlar üçün sığorta şəraitinin yaranması ehtimalına qiymət vermək üçün istifadə edilir. İqtisadi göstəricilər isə itirilmiş əmək haqqının, yaxud da müalicə (reabilitasiya və ya yeni peşə hazırlığı) ilə əlaqədar qabaqcadan müəyyən olunmamış əlavə xərclərin kompensasiyası üçün tələb olunan pul vəsaitini aşkara çıxarmağa və hesablamağa imkan verir.

15.2. Sosial müdafiənin formaları və mexanizmləri

“ Sosial müdafiə ” terminindən ilk dəfə 1935 –ci ildə ABŞ –in sosial müdafiə haqqında qanununda istifadə edilmişdir. Qanunda insanlar qocaldıqda, öldükdə, əlil olduqda, işsiz qaldıqda, bu halların icbari sığortalanması təsbit olunmuşdur. Çox keçmədən bu termindən dünyanın bir sıra ölkələrində və Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) təcrübəsində geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. Çünki bu termin ahıllara və əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə yardım edilməsi ilə əlaqədar milli proqramların hazırlanması və onlara kömək göstərilməsi sisteminin təşkili sahəsində mövcud problemlərin mahiyyətini çox sadə və olduqca aydın şəkildə ifadə edir. Bir qədər sonralar BƏT –in, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) və Beynəlxalq sosial təminat assosiasiyasının (BSTA) sosial sığorta və sosial yardım göstərilən işçilərin pensiyaya çıxma yaş həddi çatdıqda onların minimum gəlirlərinə, habelə əmək şəraiti, onun mühafizəsi və əmək haqqı ilə əlaqədar məsələlərə təminat verilməsi sahəsində konvensiya və tövsiyələrin işlənib hazırlanması və qəbul edilməsində həmin termindən daha geniş istifadə olunmağa başlanmışdır.

“ Sosial müdafiə ” kateqoriyasının mahiyyətinin müəyyən edilməsinə siyasi iqtisad, metodiki və instrumentalist yanaşmalar mövcuddur.

“ Sosial müdafiə ” anlayışına siyasi iqtisad mövqeyindən yanaşmasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, obyektlər özlərinin mənafeələrini irəli sürərkən və onu müdafiə edərkən, habelə cəmiyyətdə öz mövqelərini formalaşdırarkən ictimai quruluşa ümid edə bilirlər. Bu sosial müdafiə anlayışına geniş mənada yanaşılması deməkdir. Başqa sözlə, bu yanaşmaya görə: 1) cəmiyyətdə mövcud olan bu və ya digər bir, yaxud da bütün subyektlər müdafiə olunur; 2) cəmiyyətdə özlərinin ictimai vəziyyətlərini müdafiə edən çox saylı subyektlər mövcuddur; 3) cəmiyyətdə risk amilləri – normal ictimai vəziyyətin pozulmasına səbəb olan amillər mövcuddur və bunlardan müdafiə olunmaq lazımdır; 4) müdafiənin dərəcəsi (səviyyəsi) müəyyən edilə bilər; 5) yuxarıda sadalanan bütün məqamları özündə əks etdirən müdafiə olunma formaları mövcuddur.

“ Sosial müdafiə ” anlayışına metodiki yanaşmanın başlıca cəhəti ondan ibarətdir ki, ona sosial müdafiənin növləri və təşkilati-hüquqi formaları, sosial yardım göstərilən, yaxud da sosial sığorta ilə əhatə olunan əhali kateqoriyaları aid edilir. Bu yanaşma BƏT- in mövqeyinə uyğun gəlir. BƏT-in mövqeyi isə belədir: milli sosial müdafiə sistemlərinin institusional quruluşu sosial sığorta və sosial yardımın müxtəlif təsisatlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə əsaslanmalıdır.

Metodiki yanaşmaya görə sosial müdafiənin formalarına aşağıdakılar aiddir:

1) Sosial sığortanın müxtəlif növləri (pensiya, istehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrdən, işsizlikdən sığortalanma və i.a.); 2) qarşılıqlı şəkildə müxtəlif növ sosial yardımların göstərilməsi ; 3) milli əmək mühafizəsi sistemləri; 4) təhsil almaqda dövlətin əhaliyə köməyi; 5) müəssisə səviyyəsində sosial müdafiə sistemi.

“ Sosial müdafiə ” kateqoriyasına instrumentalist yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, resurslara olan tələbatın , dövlət təminatı və minimum dövlət standartlarının köməyi ilə onların bölüşdürülməsi ilə əlaqədar dövlətin sosial siyasətində qarşıya qoyulan vasitələrin həll edilməsində daha yaxşı nəticələr verə bilər.

Məlum olduğu kimi, maddi cəhətdən təmin olunmanın forma və üsullarının seçilməsi qocalıq , əlillik , xəstəlik, istehsalat zədəsi , iş yerinin itirilməsi və sairələrlə əlaqədardır. Bunlar kütləvi xarakter alır və çoxsaylı maddəli əmək işçiləri əhatə edir. Bununla əlaqədar olaraq müxtəlif forma və metodlardan istifadə edilir. Bunlardan ən əsasları aşağıdakılardır: 1) müəssisələrdə və sahədə çalışan işçilərin bir-birinə qarşılıqlı yardım göstərməsi; 2) ahıl adamların, əlil şəxslərin ölkədə mövcud olan adət ənənələrə uyğun olaraq , yaxud da qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi cəhətdən təmin olunması ; 3) sosial sığorta , sosial yardım xeyriyyəçilik və i. a. Sosial bazar təsərrüfatının , sosial yönümlü dövlətin iqtisadi siyasətinin, xüsusi biznesin ayrılmaz tərkib hissələri olan bütün bunlar birlikdə əhalinin sosial müdafiəsini formalaşdırır. Beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul edilmiş və dövlətin təminat verdiyi sosial müdafiə hüququ insanlara özlərinin fizioloji, sosial və mənəvi tələbatlarını lazımı səviyyədə ödəmək və beləliklə də layiqli həyat şəraiti qurmaq üçün imkan yaradır.

Milli sosial müdafiə sisteminin quruluşu bir çox cəhətdən ölkədəki qaydaları , cəmiyyətdə mövcud olan vətəndaş həmrəyliyi , iqtisadi və sosial inkişafın dayanıqlığını və dinamikasını səciyyələndirir. BƏT –in “ Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında ” 117 №-li Konvensiyasının 25 –ci maddəsinə uyğun olaraq (Konvensiya BƏT –in Baş konfransının 22 iyun 1962- ci il tarixində İsviçrənin Cenevrə şəhərində keçirilən 46- cı sessiyasında qəbul edilmiş , 1964- cü il aprelin 23-də qüvvəyə minmiş) insanlar qida , paltar, mənzil , tibbi və sosial yardımlar da daxil olmaqla elə bir həyat səviyyəsi təmin etmək hüquqlarına malik olmalıdırlar ki, bu, onların özlərinin və ailə üzvlərinin sağlam və firavan yaşamalarına imkan versin. Konvensiyada həmçinin qeyd edilir ki, insanlar iş yerlərini itirdikdə, əlil olduqda və özlərindən asılı olmayan səbəblər üzündən yaşamaq üçün vəsait mənbəyindən məhrum olduqda da təmin olunma hüququna malik olmalıdır. (“ Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında ” BƏT –in 117 №-li Konvensiyasının 25 –ci maddəsi)

Sosial müdafiə dedikdə, artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, vətəndaşların müxtəlif növ təhlükədən (işsizlik, yoxsulluq, xəstəlik və i .a.) müdafiə edilməsi sahəsində dövlət, cəmiyyət, korporasiyalar, ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin toplusu nəzərdə tutulur. Geniş mənada sosial müdafiə dedikdə dövlət və ictimai təşkilatların (ilk növbədə həmkarlar ittifaqının) sosial siyasətin məqsədinin və prioritet vəzifələrinin, qanunvericiliklə təsbit olunmuş iqtisadi, hüquqi və sosial təminat toplusunun həyata keçirilməsi sahəsində fəaliyyətləri nəzərdə tutur. Bunlar cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial hüquqlarının qorunmasına , o cümlədən layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasında şəxsiyyətin normal “təkrar istehsalı ” və inkişafı üçün zəruri şəraitin yaradılmasına zəmanət verir.

Sosial müdafiə işçilərin sağlamlığını , əmək qabiliyyətini , maddi vəziyyətlərini qorumaq məqsədilə qanunvericilikdə və əmək müqavilələrində müəyyən edilmiş şəraitdə və hallarda sığorta fondları və sosial müdafiə təsisatları da daxil olmaqla müəssisələrdə , regionlarda və cəmiyyətdə xüsusi mexanizmlər və fondlar yaradılmasının köməyi ilə onların əməyinin keyfiyyətini pisləşdirən əlverişsiz amillərin təsirindən müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən iqtisadi, sosial , hüquqi , təşkilati, tibbi və texniki tədbirlər sisteminə çevrilmişdir.

Bu sahədə Aİ-nin baza sənədi hesab olunan Avropa sosial xartiyasında sosial müdafiə anlayışı kifayət qədər geniş şərh olunur və tərkibinə həm vətəndaşların sosial risklərdən (işsizlik , xəstəlik , qocalıq , ailə başçısının itirilməsi və i.a) müdafiə olunması, həm də həyat fəaliyyətinin digər çox böyük əhəmiyyətə malik olan ünsürləri : təhsil almaq , sağlamlığı qorumaq , mənzillə

təmin olunmaq, sosial xidmət, ailə yardımları, xüsusi bölmədə mənzilin icarəyə götürülməsi üçün yardımlar və i. a. daxildir. Dar mənada sosial müdafiə dedikdə, əhalinin ən zəif təbəqəsinin-əllillərin, pensiyaçıların, işsizlərin, azgəlirli vətəndaşların və başqalarının ilk növbədə maddi cəhətdən müdafiəsinin təşkilinə yönəldilmiş məqsədyönlü iqtisadi, hüquqi və təşkilati xarakterli konkret tədbirlər kompleksi nəzərdə tutulur.

İşçilərin sosial müdafiəsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1) Əhalinin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün şəraitin yaradılması. Bu, işçilərin özlərinin və onların ailə üzvlərinin yaşaması üçün müntəzəm olaraq lazımı miqdarda vəsait əldə etmələrinə şərait yaratmış olar;

2) İşçilər üçün təhlükəsiz əmək şəraitinin, onların özlərinin və ailə üzvlərinin sağlamlığının qorunması, reabilitasiya və peşə təhsili almalarını təmin edə bilən münasib sistemin yaradılması;

3) İşsizlik, xəstələndikdə gəlirin itirilməsi və ya kəskin surətdə azalması, uşaq doğulması, məişətdə bədbəxt hadisə baş verməsi, istehsalat zədələri, yaxud da peşə xəstəlikləri, əlillik, qocalma, ailə başçısının itirilməsi nəticəsində işçinin və onun ailə üzvlərinin yaşayış minimumu ilə təmin edilməsi.

Sosial müdafiə özündə müxtəlif forma və istiqamətləri, habelə onu həyata keçirən çoxsaylı dövlət və qeyri-dövlət idarə və təşkilatlarını birləşdirir. Əhalinin sosial müdafiəsi ilə əlaqədar kompleks tədbirlər üzrə xərclər həm dövlət və yerli büdcələrin vəsaiti, həm də xüsusi olaraq yaradılmış fondların (sosial sığorta fondları, korporasiyaların xeyriyyə fondları və i.a.) vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) məlumatına görə 2002 –ci ildə genişləndirilmiş hökumətlərin Ümumi daxili məhsulunda (ÜDM) sosial xərclərin çəkisi Avstriyada 34,7%-ə, Almaniyada 33,7%-ə, Danimarkada 41,2%-ə, İsveçrədə 40,4%-ə bərabər olmuşdur. (Genişləndirilmiş hökumətə mərkəzi hökumət və yerli hakimiyyət orqanları, habelə büdcədən kənar bütün dövlət fondları daxil edilir.)

Müasir Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiəsi özünün formalaşma mərhələsindədir və buna görə də ölkəmizdə bu məqsəd üçün ayrılan vəsait məbləği yuxarıda adları çəkilən ölkələrdəkindən azdır. Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin ən yaxın hədəfi tezliklə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində inkişaf etmiş ölkələr sırasına daxil olmaqdan ibarətdir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün imkanlar realdır və bu, özünü Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etməsində göstərir.

Qətiyyətlə demək olar ki, bu vəzifələr yerinə yetirildikdən sonra ölkəmizdə də əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində işlər inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə çatacaqdır.

Bunu həm də ona görə əminliklə deyirik ki, hazırda Azərbaycan dövləti əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əsas diqqəti aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəldir:

- əhalinin pul gəlirlərinin artırılmasının təmin edilməsi, onların gəlirlərindəki kəskin fərqlərin aradan qaldırılması;

- pensiya təminatının yaxşılaşdırılması və əhalinin sosial müdafiəsinin ünvanlığının gücləndirilməsi (sosial xərclərin az təminatlı əhalinin xeyrinə təkrar (yenidən) bölüşdürülməsi, güzəşt və kompensasiyaların daha çox ehtiyacı olan vətəndaşlara ünvanlanması);

- tibbi xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;

- sosial və iqtisadi yoxsulluğun daha da azaldılması;

- vətəndaşların sosial təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi.

Bununla da mütəxəssislərin qeyd etdikləri kimi sosial müdafiənin inkişaf etmiş sistemi kütləvi demokratiyanın siyasi məzmununa çevrilir.

Sosial müdafiə sisteminin strukturu aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir:

1) Sosial müdafiənin subyektləri: muzdlu işçi və onun ailə üzvləri, işəgötürən, dövlət, hüquqi statusa malik olan sığorta təşkilatları;

2) Sosial müdafiənin səviyyələri: fərdi, (işçi işəgötürən) və qrup (muzdlu işçilərin həmkarlar ittifaqları və işəgötürənlərin birlikləri);

3) Sosial müdafiənin predmeti və onların strukturu: işçilərin muzdlu tutulması və işdən çıxarılması, peşə hazırlığı, əmək şəraiti, onun təşkili və normalaşdırılması, əmək

qabiliyyətinin itirilməsinə görə kompensasiyaların ödənilməsi mexanizmləri, tibbi və sosial- məişət xidmətlərinin təşkili ;

- 4) Sosial ədalətin və qarşılıqlı köməyin dərəcəsini səciyyələndirən sosial müdafiənin prinsipləri və tipləri: Sosial tərəfdaşlıq (muzzdlu işçilərin və işəgötürənlərin geniş qarşılıqlı əməkdaşlıq üsulları) və ya əmək münasibətlərinin sosial sferada müvafiq münasibətlərlə əlaqələndirilməklə tənzimlənməsi, habelə sosial müdafiənin həmin prinsipləri və tiplərinin bir – biri ilə əlaqələndirilməsi ;
- 5) Sosial müdafiənin qiymətləndirilməsi meyarları: sosial təminat və əməyi keyfiyyəti ilə əlaqədar qəbul edilmiş milli normalar - istehsal sferasının vəziyyəti, əmək mühafizəsi və təhlükəsizliyi ; əmək şərait (əmək və istirahət rejimi, maddi həvəsləndirmə) ; işçilərin sağlamlığı və əmək qabiliyyəti ; ixtisaslar üzrə peşə hazırlığı göstəriciləri, qida məhsullarının istehlakı normaları.

Sosial risklərin çoxnövlülyü əhalinin sosial müdafiəsinin də çoxnövlü olmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, əhalinin sosial müdafiəsindən danışarkən yalnız sosial sığorta ilə kifayətlənmək olmaz . Fikrimizi bir qədər də sadə şəkildə ifadə etsək, deyə bilərik ki, əhalinin sosial müdafiəsi sistemi mürəkkəb quruluşa malikdir, onun tərkib ünsürlərindən hər birinin özünə məxsus spesifik xüsusiyyətləri vardır və insanların sosial müdafiəsinin təmin olmasında hər biri müəyyən rol oynayır.

Bütövlükdə sosial təminat ümumi milli məhsulun sərf olunmuş əmək müqabilində deyil, cəmiyyətdə yaradılmış, qanunvericiliklə tənzimlənen xüsusi fondlar hesabına qocaların, xəstələrin, əlillərin, uşaqların, ailə başçısını itirmişlərin, işsizlərin, cəmiyyətin bütün üzvlərinin yaşayış üçün vacib olan şəxsi tələbatlarını ödəmək, onların sağlamlığını qorumaq, iş qabiliyyətini bərpa etmək məqsədilə bölüşdürülməsinin bir forması kimi çıxış edir.

Sosial təminat dövlətin ən mühüm funksiyası olmaqla bu və ya digər formada, demək olar ki, bütün ölkələrdə mövcuddur. Hər bir dövlət vətəndaşların sosial təminatını təşkil etmək üçün öz üzərinə müəyyən öhdəliklər götürür. Sadəcə, bu öhdəliklərin formaları müxtəlif olur.

Buna görə də sosial təminat müxtəlif əlamətlərə görə təsnif olunur. Mənbələrinə, formalaşma üsullarına, habelə hansı orqanlar tərəfindən yerinə yetirilməsinə görə sosial təminatı şərti olaraq 3 hissəyə bölmək olar:

1. Sosial sığorta.
2. Sosial yardım → (müavinət, kompensasiya və ya yanacaq, ərzaq, dərman, paltar və s. formada ödənilir)
3. Sosial xidmət.

Bundan başqa , bu formalarla yanaşı, fərd özünün sosial təhlükəsizliyinin təmin olunmasına şəxsi yığıcı, xüsusi şəxsi sığortalanma və bir sıra digər formaların (məsələn , xeyriyyə tədbirləri hesabına da nail ola bilər)

Təcrübədə sosial müdafiənin bütün bu növlərindən istifadə edilir, lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində onun müəyyənedici forması məhz sosial sığortadır. Bu, aşağıdakılarla əlaqədardır. Bir tərəfdən istər xüsusi sığortalanma, istər şəxsi yığıcı, istərsə də xeyriyyəçilik vətəndaşların məhdud kontingentini əhatə etmək iqtidarındadır. Çünki əhalinin çox böyük hissəsinin (hətta inkişaf etmiş ölkələrdə də) gəlirlərinin səviyyəsi qocaldıqda , xəstələnmə hallarında istifadə etmək üçün zəruri yığıcı həyata keçirməyə imkan vermir. Digər tərəfdən isə sosial ödənişlər ayrı –ayrı vətəndaşlara onların gəlirlərindən və maddi vəziyyətlərindən asılı olmayaraq (işləyirmi, işləməyirmi, sığortalanmışdırmı; sığortalanmamışdırmı və i.a.) dəyişməz həcmdə həyata keçirilir. Odur ki, sosial müdafiənin bu forması əhalinin böyük hissəsinin sosial təhlükəsizliyini təmin etmək iqtidarında deyildir. Fərdi həyat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan risklər ictimai xarakter alır ki, bu da işçinin sosial müdafiəsi üzrə bütün iştirakçıların həmrəylik şəraitində fəaliyyət göstərmələrini zəruri edir. Bu, sığorta hadisəsi baş verdikdə dəyən maddi və maliyyə zərərinin həm işəgötürənlər, həm işçilər, bəzi hallarda hətta dövlət tərəfindən sığorta ayırmaları vasitəsi ilə formalaşan maliyyə resursları hesabına , sığortalanma prosesinin bütün iştirakçıların üzərinə qoymağa imkan verir.

Sosial sığorta sistemində zəruri maliyyə resurslarının formalaşması mənbəyi sığorta haqları, yaxud da işçinin gəlirinin bir hissəsindən ibarətdir. Zahirən sığorta haqları vergilərə bənzəyir, lakin

onların eyniləşdirilməsi səhv olardı. Sığorta haqları hər hansı bir bədbəxt hadisə baş verdikdə sığortalanmış şəxsin həyat fəaliyyətinin təmin olunmasına sərf edilir; onun hesabına sığorta yardımı edilir, digər sığorta xidmətlərinin haqqı ödənilir, başqa sözlə işçinin ödəyi haqq nəticə etibarlı ilə onun özünə qaytarılır. Bu isə o deməkdir ki, sığorta haqları :1) əslində işçiyə qaytarılır; 2) ciddi şəkildə məqsədli xarakter daşıyır . Vergilər isə bu keyfiyyətlərə malik deyildir. Sığorta sistemində sığorta ödənişləri sığorta haqqı işçinin özü və ya işəgötürən tərəfindən ödənildikdə həyata keçirilir. Bütün bunlara əsasən demək olar ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial sığorta əhalinin sosial müdafiəsinin əsas formasıdır.

Sosial təminatın mühüm tərkib hissələrindən biri də sosial yardımdır. Onu dövlət və özəl qurumlar həyata keçirir. Dövlətin sosial yardımı yoxsul ailələrə və tənha yaşayan yoxsul vətəndaşlara müvafiq (mərkəzi, yaxud yerli) büdcələrdən sosial müavinət, kompensasiya və ya yaşayış üçün lazım olan məhsulların verilməsidir. Məqsəd adambaşına gəliri ölkədə müəyyən edilmiş yaşayış minimumundan az olan ailələrin və tənha yaşayan vətəndaşların yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsidir. Sosial yardımın başlıca xüsusiyyəti budur ki, o, həmin kateqoriyadan olan şəxslərin əmək stajından və sığorta haqqı ödəyib-ödəməməsindən asılı olmayaraq verilir.

Dövlətin sosial yardımı, adətən, fərdi xarakterdə olur və yoxsul ailələrin, tənha yaşayan kasıb vətəndaşların daimi və müvəqqəti yaşayış yerlərində fəaliyyət göstərən sosial müdafiə orqanının qərarı ilə ayrı-ayrı vətəndaşlar üçün təyin edilir. Məsələn, Rusiyada onu yerli sosial müdafiə orqanları vətəndaşın, onun qəyyumunun və başqa qanuni nümayəndəsinin verdiyi yazılı ərizə əsasında müəyyənləşdirir. Ərizədə ailə tərkibi, ailənin gəlirləri və mülkiyyət hüquqlu əmlakı haqqında məlumat verilir. Sosial yardımın təyin olunması, yaxud xahişin rədd edilməsi barədə yazılı bildiriş ərizəçiyə müvafiq sənədlərin daxil olduğu vaxtdan sonrakı 10 gün müddətində göndərilir. [64]

Dövlətin sosial yardımı pul ödənişi kimi (sosial müavinət, kompensasiya və s.) və natural formada (yanacaq, qida məhsulları, paltar, ayaqqabı, dərmanlar və s.) olur.

Ölkədə müxtəlif mülkiyyət formaları olduqda sosial yardımı özəl şəxslər, şirkətlər, xeyriyyəçilik fondları da göstərə bilər. Yetərincə vəsaiti olan ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslər öz mənfəətlərinin bir hissəsini yoxsul ailələrə və tənha yaşayan kasıb adamlara sosial yardım göstərilməsinə yönəldirlər.

Ölkəmizdə sosial müavinətlərin təyin olunması və verilməsinin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi və bu sahədə yaranan digər münasibətlər sosial müavinətlər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə bu qanunda müəyyən edilmiş qaydalardan fərqli qaydalar olduqda, beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan qaydalar tətbiq edilir. [32]

Sosial müavinətlər ayrı-ayrı kateqoriyalı şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaitidir. Ayrı-ayrı kateqoriyalı şəxslər dedikdə aşağıda qeyd olunan əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər nəzərdə tutulur: əlillər, sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlar, 62 yaşına çatmış qadınlar, 67 yaşına çatmış kişilər, 3 və daha çox uşaq doğub 8 yaşınadək tərbiyə etmiş, yaxud sağlamlıq imkanları məhdud övladını 8 yaşınadək tərbiyə etmiş 57 yaşına çatmış qadınlar, ana vəfat etdiyinə, yaxud analıq hüququndan məhrum edildiyinə görə 3 və daha çox uşağı və ya sağlamlıq imkanları məhdud övladını növbəti nikah bağlamadan təkbaşına 8 yaşınadək böyüdən 62 yaşına çatmış kişilər, vəfat etmiş şəxsin 18 yaşına çatmamış, (əyani təhsil alanlar təhsili bitirənədək, lakin 23 yaşdan çox olmamaqla), yaxud 18 yaşına çatanadək sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu müəyyən olunmuş 18 yaşından yuxarı əlil uşaqlar. [31]

Ölkəmizin vətəndaşları müəyyən olunmuş şərtlərlə və qaydada aylıq və birdəfəlik müavinət almaq hüququna malikdirlər. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, ölkəmizin ərazisində daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər və əcnəbilər, dövlət qulluqçularına verilən ömürlük müavinətlər istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş şərtlərlə və qaydada aylıq və birdəfəlik müavinət almaq hüququna malikdirlər.

Təyin olunan müavinətləri aşağıdakı növlər üzrə təsnifləşdirmək olar.

a) Aylıq müavinətlər:

- dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət;
- yaşa görə müavinət;
- əlilliyə görə müavinət;
- sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlara müavinət;
- ailə başçısını itirməyə görə müavinət;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə müavinət;
- üç yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərin 16 yaşadək (ümumtəhsil müəssisələrində əyani təhsil alanlar üçün 18 yaşadək) uşaqlarına müavinət;
- valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) müavinət;
- bir yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə müavinət.

b) Birdəfəlik müavinətlər:

- radiasiya qəzası nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərə hər il müalicə üçün müavinət;
- uşağın anadan olmasına görə müavinət;
- dəfn üçün müavinət.

Qeyd olunan aylıq müavinətlərdən bir neçəsini almaq hüququ olan şəxslər öz arzusuna əsasən bir növ aylıq müavinət seçə bilirlər. [32]

«Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq sığorta olunanlara üç yaşınadək uşağa qulluğa, uşağın anadan olmasına görə və dəfn üçün müavinətlər məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitləri hesabına ödənilir. Digər aylıq və birdəfəlik müavinətlər isə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir. [31]

Əhalinin sosial müdafiəsinin müxtəlif formalarının mövcudluğu onunla əlaqədardır ki, onlardan heç biri sığorta hadisəsi baş verdikdə ümumi bir forma kimi istifadə edilə bilməz. Sosial sığorta, sosial yardım və sosial xidmət arasındakı fərqi 15.1 cədvəlindən daha aydın görmək olar.

İşçilərin sosial müdafiəsi sisteminə onun müxtəlif üsürləri, formaları, metodları, mexanizmləri, sistemləri və sosial riskləri idarə edən təsisatlar daxildir. (15.1. cədvəlinə bax)

İşçilərin sosial müdafiəsi sistemində ayrı- ayrı normativ – hüquqi üsürlərə əmək və sosial hüququn qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normaları (əmək məcəlləsi, pensiya və səhiyyə təminatı haqqında qanunlar) daxildir. Bunlar birbaşa təsir etmə xarakterinə malikdir. Onlar işçilərin iş qəbul olunması və işdən çıxarılmasını, iş vaxtı rejimini, iş vaxtından artıq və gecə növbələrində işləyənlərin əməyinin ödənilməsini, qadınların və yeniyetmələrin əmək hüquqlarının müdafiə olunmasını tənzimləyir; pensiya və yardımların həcmi, habelə tibbi kömək göstərilməsi normalarını müəyyən edir.

İşçilərin sosial müdafiəsi sistemində sosial müdafiə mexanizmlərinə iqtisadi, sosial, hüquqi və təşkilati yarım sistemlər daxildir. Onlar müdafiənin müəyyən funksiyası və növləri (çeşidlərini, işçilərin gəlirlərinin müdafiəsi, əməyin qorunması və i.a.), habelə sosial subyektlər arasında razılığa gəlinməsini - tarif sahə razılaşmalarını kollektiv müqavilələri, əmək müqavilələrini və i.a – təmin etməlidir.

İşçilərin sosial müdafiəsi sistemində sosial müdafiə təsisatları dəqiq müəyyən olunmuş hüquqi və iqtisadi statusa uyğun olaraq məqsədli müdafiə funksiyalarını yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulan təşkilati – hüquqi strukturlardan (icbari və könüllü sosial sığorta, dövlət sosial təminatı) ibarətdir.

Cədvəl 15.1

Əmək prosesində sosial müdafiə üsürləri, mexanizmləri və sisteminin təsnifləşdirilməsi

Üsürlər	Mexanizmlər	Sistemlər
Sosial təminatın milli səviyyəsi: əmək (sosial)qanunvericiliyi,	İqtisadi Hüquqi	Minimum sosial dövlət standartları. İşçilərin tibbi və peşə seçimləri ,

əməyin texniki təhlükəsizliyi və gigiyenası üzrə qayda və normalar.	Siyasi	habelə peşə hazırlığı
Kollektiv, regional, sahə (tarif) və baş razılaşmalarda sosial təminat	Sosial	Əmək mühafizəsi, peşə risklərinin profilaktikası və minimuma endirilməsinin qiymətləndirilməsi, habelə istehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrin təhqiq olunması
Beynəlxalq Əmək Təşkilatlarının Konvensiya və tövsiyələrində sosial təminat		İstehsalatda peşə xəstəlikləri və peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi dərəcəsinin müəyyən edilməsi. Sosial sığorta

Əhalinin sosial müdafiəsinin inkişaf tarixi sosial risklərin idarə edilməsi metodlarının müxtəlifliyə malik olduğunu deməyə əsas verir:

- 1) Bir başa maliyyələşdirmə və dəyən ziyanın dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına kompensasiya edilməsi (dövlət sosial təminatı);
- 2) İcbari sosial sığorta ;
- 3) Müəssisələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən korporativ sosial müdafiə (şəxsi sığortanın kollektiv forması)
- 4) Könüllü şəxsi sığorta;
- 5) İnsanların həyatı, sağlamlığı və firavanlığı üçün potensial təhlükə olan risklərin icbari sığortası(müəyyən peşəkar qrupların həyatı və sağlamlığının dövlət tərəfindən sığortalanması, şəxsi zərərin və itirilmiş gəlirin kompensasiyasını nəzərdə tutan vətəndaş məsuliyyətinin sığortalanmasının bəzi növləri;
- 6) İctimai xeyriyyəçilik;
- 7) Əhalinin sosial cəhətdən ən zəif qrupunun gəlirlərinin , yaxud da sosial risklərin azaldılması sahəsində qabaqlayıcı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitin güzəştli şərtlərlə vergiyə cəlb edilməsi;
- 8) Əmək haqqının tənzimlənməsi və əmək ödənişlərinin minimum məbləğinin müəyyən edilməsi.

Sosial müdafiənin müasir milli sistemlərinə sosial risklərin tənzimlənməsinin çoxsaylı forma və metodları aiddir. Lakin inkişaf etmiş ölkələrin çoxunda uzun müddətdir ki, sosial risklərin idarə edilməsinin ümumi sistemində sosial sığorta öz üstünlüyünü saxlamaqdadır. Məsələn, Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrdə hər il sosial sığorta sistemi vasitəsilə toplanan vəsait sosial yardım üçün dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitindən iki dəfə, sosial müdafiə üçün könüllü daxil olan vəsaitdən isə üç dəfə çoxdur. Rusiya Federasiyasında da eyni vəziyyət müşahidə olunur. Ölkəmizdə də əhalinin sosial müdafiə sistemində sosial sığorta xüsusi yer tutur. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları və ödənişləri haqqında aşağıdakı cədvəlin məlumatlarına əsasən daha aydın təsəvvür əldə etmək olar.

Cədvəldəki məlumatlardan aydın olur ki, 2010-cu ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna yığılan məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının (1 221 011,4 min manatını) 43,7 faizi (533 704,8 min manatını) qədər dövlət büdcəsindən ayrımlar olduğu halda bu, göstəricilər 2014-cü ildə müvafiq olaraq (1 780 418, 4 min manatın) 64,1 faizi (1 142 033,6 min manat) təşkil etmişdir. Bundan başqa, 2016- cı ilin əvvəlinə (Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatlarına əsasən) olan məlumata görə bir nəfərə düşən orta aylıq sosial müavinət məbləği 50,7 manat , uşaq doğulmasına görə bir dəfəlik müavinətlər 87,7 manat, orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği 35,5 manat təşkil etmişdir. [5]

Cədvəl 15.2

Gəlir	1 757 216, 2	1 970 5 40,0	2 454 300,0	2 632 695,0	2 928 452, 0
O cümlədən					
Məcburi dövlət sosial sığorta haqları	1 221 011,4	1 277 040,0	1 407 500, 0	1 550 161, 4	1 780 418, 4
Dövlət büdcəsindən ayırmalar	533 704,8	691 000, 0	1 044 300, 0	1 077 033, 6	1 142 033,6
Xərclər	1 757 216,2	1 970 540, 0	2 454 300,0	2 632 695, 0	2 928 452,0

Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta haqları və sosial xərclər (min manat)

Mənbə: <http://sspf.gov.az/>

15.3. Sosial sığortanın mahiyyəti, zəruriliyi və funksiyaları

Sosial sığortanın mahiyyəti sosial risklərin iqtisadi nəticələrinin əmək fəaliyyətinin iştirakçıları arasında bölüşdürülməsinə (paylanmasına) xidmət göstərilməsi ilə müəyyən edilir. Bu iş qüvvəsinə sərf olunan maliyyə vəsaitinin bir hissəsinin ehtiyat yaradılması üçün ayrılması və sığorta halı baş verdikdə (işçi əmək qabiliyyətini və iş yerini itirdikdə) yardım, pensiya, tibbi və reabilitasiya xidmətinin ödənilməsi formasında həyata keçirilir. Fərdi sığorta haqqının həcmi ümumi fonda hər kəsin (yaxud da hər kəs üçün) ödədiyi və ya ödənilən məbləğə əsasən müəyyən edilir. Sosial sığortanın mahiyyətinə uyğun olaraq onun aşağıdakı əsas prinsiplərini qeyd etmək olar:

- sosial sığorta işləyən vətəndaşlar üçün icbaridir və dövlət tərəfindən tənzimlənir;
- sosial sığorta haqqının ödənilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsi üçün dövlət vəsaiti də cəlb olunmaqla işçilərin özləri və işəgötürənlər məsuliyyət daşıyırlar;
- sosial sığorta fondunun həcmi həyatın dəyəri və keyfiyyəti standartlarına görə müdafiə dərəcəsinə uyğun gəlir;
- sosial sığorta ödənişləri sığorta haqqının həcmi və ödənilməsi müddətləri ilə müəyyən edilir;
- sosial ödənişləri almaq hüququ haqqın ödənilməsi nəzərə alınmaqla və ehtiyacı olan şəxslə əlaqədar əlavə yoxlama aparmadan sosial risk baş verdikdə müəyyən edilir.

Bu prinsipləri nəzərə almaqla sosial sığortanı işçilərin və işəgötürənlərin icbari sığorta ödənişləri hesabına formalaşdırılan sığorta fondları və bir sıra sosial risklərin mövcud olması nəticəsində əmək gəliri itirildikdə bu fondlardakı vəsaitlərdən istifadə edilməsi münasibətlərini ifadə edən sistem kimi müəyyən etmək olar. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, sosial müdafiənin maliyyə əsaslarını icbari qeyri – kommersiya münasibətləri təşkil edir, sosial sığorta fondlarının gəlirləri, o cümlədən investisiya gəlirləri yalnız sosial sığortanın inkişaf etdirilməsinə yönəldilməlidir. Bunu aşağıdakı sxemdən daha aydın görmək olar (sxem 15.4)

Dövlətin sosial siyasətinin məqsədindən asılı olaraq sonradan sosial sığorta ödənişlərini həyata keçirmək üçün sosial sığorta fondunun müəyyən edilməsinin iki əsas metodu vardır:

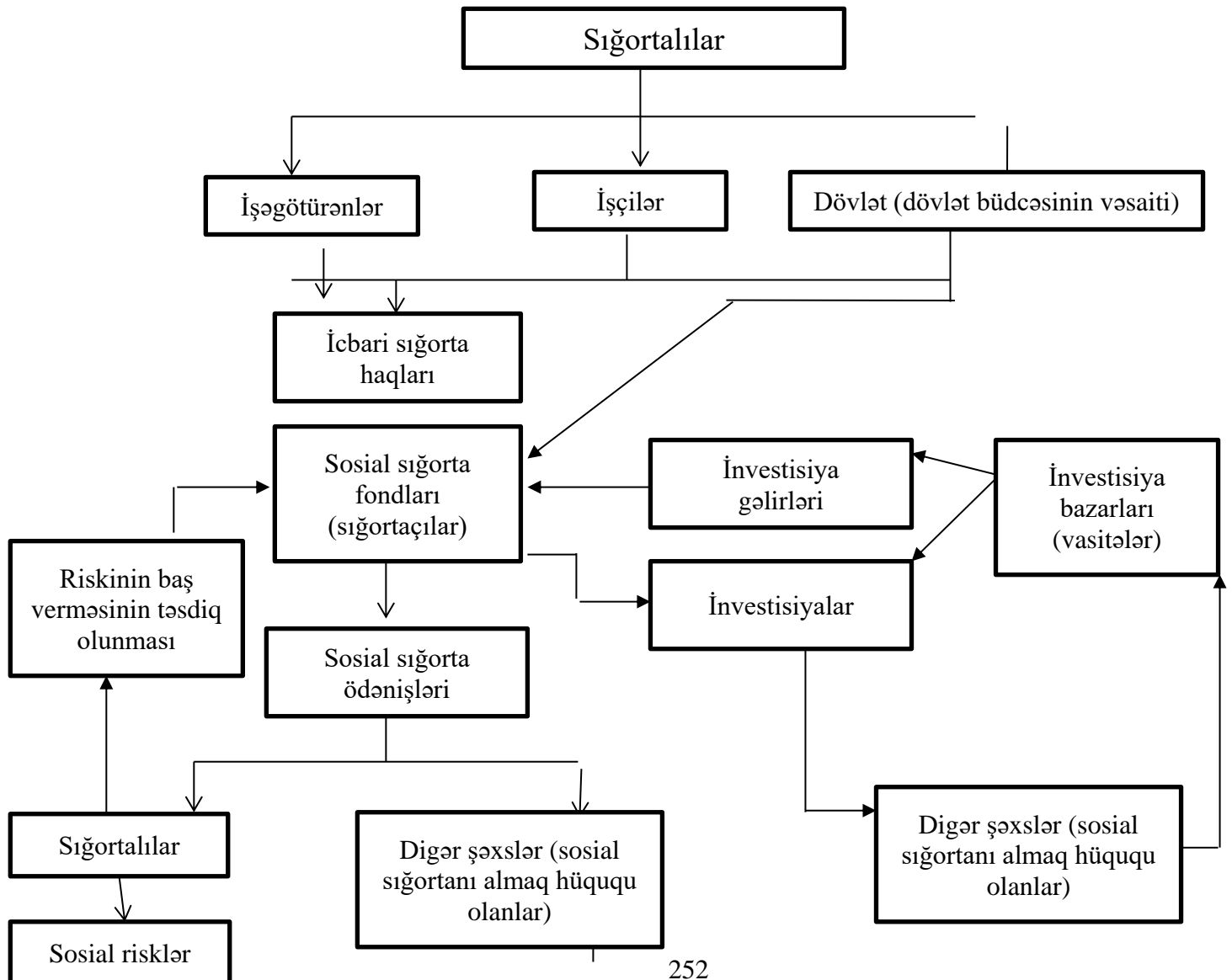
- 1) Cari dövrdə baş verən zərərin bölüşdürülməsi üçün sığorta fondu;
- 2) Yığım prinsipi əsasında yaradılan sığorta fondu.

Cari dövrdə baş verən zərərin bölüşdürülməsi üçün sosial sığorta fondunun formalaşdırılması metodu cari dövrdəki sığorta ödənişlərini o şərtlə “örtməyi” nəzərdə tutur ki, sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri bir-birinə bərabər olsun. Belə bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən bir dövr ərzində yığılan və sosial sığorta sisteminin gəlirlərini əmələ gətirən sığorta haqları həmin dövrdə sərf olunan bütün xərclərə bərabər olur. Sığorta ödənişləri sosial risklərlə əlaqədar itirilmiş orta əmək haqqı barədə statistik məlumatlara əsasən müəyyən edilir. Sosial sığorta ödənişlərinin səviyyəsi isə sosial sığorta fondunda olan vəsait nəzərə alınmaqla təshih olunur.

Sosial sığorta fondlarını yığım metodu ilə formalaşdırarkən (“formalaşdırılmış sistem”, “kapitallaşdırma”, “fərdi yığım hesabları sistemi”) sosial sığorta ödənişləri investisiya gəlirləri şəklində yığımlar da daxil olmaqla əvvəlki illərdə toplanmış fərdi sığorta haqları hesabına həyata keçirilir:

Sosial sığorta ödənişləri = Sosial sığorta haqlarının cəmi + investisiya gəliri.

Formalaşdırmanın bu üsulunda sosial sığorta ödənişləri ya ödənilmiş sosial sığorta haqlarının faiz normasına vurulması nəticəsində əldə edilən kəmiyyətə

Sxem . 15.4 Sosial sığortanın iqtisadi məzmunu

bərabər, yaxud da sosial sığorta ödənişləri diskontlaşdırma nəzərə alınmaqla planlaşdırılan sosial sığorta haqlarının həcmindən asılı olur. Bu metoddan sosial sığortanın uzunmüddətli növündə , məsələn, pensiya sığortalanmasında istifadə olunması daha münasibdir.

Sosial sığorta haqlarının ödənilməsi sahəsində məsuliyyətin işçilərlə işəgötürənlər arasında paylanması fərdi əmək gəlirlərinin azalması və məhsulların maya dəyərinin yüksəlməsi nəzərə alınmaqla müxtəlif ola bilər.

Artıq qeyd olunduğu kimi , sosial sığorta haqlarını vergilərlə eyniləşdirmək olmaz .Doğrudur, sosial sığorta haqları vergilərin ödənilməsi kimi icbari xarakter daşıyır. Lakin vergilər ekvivalentsiz və qaytarılmayan ödəniş olduğu halda, sosial sığorta haqları ekvivalentlik prinsipindən qismən istifadə olunmaqla onun sonradan ödənilməsi formasında həyata keçirilir.

Ömür uzunluğunun artması, əhalinin artımının azalması, tibbi xidmətin bahalaşması, əhalinin qocalması və ölüm hallarının strukturunun dəyişməsi sosial sığorta büdcəsinin kəsiri problemini kəskinləşdirir ki, bu da dövləti, sığorta tariflərini artırmağa və sosial sığorta fondlarının formalaşmasında aşağıdakı maliyyə cəhətdən iştirak metodlarından istifadə etməyə məcbur edir:

- a) sosial sığorta fondlarının birbaşa üstünlüyə malik olması. Bu metoddan müvəqqəti olaraq sosial sığorta fondunda vəsait çatışmadıqda istifadə edilir ;
- b) dövlət tərəfindən subsidiyaların verilməsi .

Dövlət tərəfindən subsidiyaların verilməsi metodundan sosial sığorta fondlarından dövlət büdcəsi hesabına müəyyən ödənişlərin daimi şəkildə maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilir.

- c) sosial sığorta fonduna daxil etmək üçün xüsusi vergilərin tətbiq olunması. Sosial sığorta fondlarına daxil etmək üçün xüsusi vergilərdən istifadə olunması insanların çox qiymətli , yaxud da sağlamlıq üçün zərərli olan əmtəələrdən istifadə etmələri ilə əlaqədardır.

Cəmiyyətin inkişafının iri məşinli sənaye mərhələsində sosial sığortanın meydana gəlməsinin ən mühüm ilkin şərti kimi iqtisadçılar maddəli işçilərin yeganə gəlir mənbəyi olan əmək haqqından asılı vəziyyətdə olmasını qeyd edirlər. Çünki işçinin obyektiv və kütləvi xarakter daşıyan səbəblər üzündən (xəstəlik, bədbəxt hadisənin baş verməsi, qocalma , iş yerinin itirilməsi və i.a.) əmək haqqı formasında gəlirdən məhrum edilməsi əslində həm onun özünün həm də ailəsinin mövcud olması və yaşaması üçün çox böyük təhlükədir. Odur ki, o dövrdə sosial müdafiənin yeni formasına ehtiyac duyulurdu. Bu ,yeni forma sərbəstlik “ şəxsi məsuliyyət , sosial ədalət və qarşılıqlı həmrəylik prinsiplərinə əsaslanmalı idi . Lakin qarşılıqlı sığortanın könüllü formaları işçilərin sosial müdafiəsi vəzifələrinin münasib şəkildə həll edilməsinə imkan vermədi. Almaniyada 1890- cı ildə Otto Bismarkın təşəbbüsü ilə icbari sığorta sisteminə keçilməsi sosial müdafiənin daha səmərəli formalaşdırılmasında strateji sığortanın həyata keçirilməsinə imkan verdi. Bu qayda əvvəlcə Avropa ölkələrinin çoxu, bir qədər sonralar isə (1930-1960- cı illərdə) ölkələrin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmişdir.

Sosial – iqtisadi şəraitin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq əhalinin sosial müdafiəsi sistemi də dəyişir. Keçmiş SSRİ –də əhalinin sosial müdafiəsinin əsas forması sosial təminat olmuşdur. Belə ki, sosialist dövləti öz resursları hesabına əhalinin pensiya təminatını, ona pulsuz tibbi xidmət və müxtəlif növ yardımlar göstərilməsini həyata keçirmişdir. SSRİ dağılıqdan və Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizdə yeni sosial – iqtisadi münasibətlərin formalaşması ilə əlaqədar olaraq əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində də keyfiyyətə yeni sistemə - sosial təminatdan sosial sığorta sisteminə keçilmişdir.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatının fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, hər kəs özü üçün yüksək həyat şəraiti formalaşdırılmasında (daha çox gəlir əldə etmək, tələbatını ödəmək, əmək qabiliyyətini bərpa etmək , ailəsini saxlamaq) , bilavasitə məsuliyyət və cavabdehlik daşıyır. Lakin hər bir şəxsin həyatında elə təhlükəli hadisələr baş verə bilər ki, o, bunu təklikdə həll edə bilməz.

Belə bir şəraitdə bazar münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə sosial sığorta sistemi inkişaf etməyə başlamışdır. Bu sistem işçinin əmək fəaliyyətində iştirak etmək imkanı olmadıqda, onu maddi çətinliklərdən müdafiə edir.

Xəstəlik, bədbəxt hadisə baş verməsi, qocalma nəticəsində əmək qabiliyyətinin (müvəqqəti və ya daimi) olmaması, yaxud da əməyə olan tələbin azalması maddi təminatla əlaqədar çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Bu zaman insanların yalnız bircə hüququ- yaşamaq hüququ qalır. Odur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin sosial müdafiəsi cəmiyyətin təsərrüfat və sosial həyatın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir, onun təşkilatı – hüquqi formaları isə əmək prosesinin və işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının fasiləsiz xarakter daşmasını təmin edir. Bunun nəticəsidir ki, sosial sığorta ilə ilk növbədə özlərinin xüsusi əməkləri hesabına yaşayan maddəli işçilər və insanlar əhatə olunmuşdur. Bunların əsas mənbələri əmək haqqı və gəlirlərdən ibarətdir. İnsanların mövcudluğu üçün təhlükə hesab edilən və sığortalanmalı olan risklərə xəstələnmə, qocalma, ailə başçısının vəfat etməsi, işsizlik, istehsalatda bədbəxt hadisələrin baş verməsi, hamiləlik doğuş və uşağa qulluq edilməsi ilə əlaqədar qadınların əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməsi aiddir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, bu risklər, kütləvi xarakter daşıyır. Çünki onların baş verməsi yalnız şəxsin fərdi xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də cəmiyyətdə mövcud olan sosial – iqtisadi şəraitlə əlaqədardır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial müdafiənin ağırlıq mərkəzi işçinin özünün və işverənin üzərinə düşür. Buna əhalinin sosial müdafiəsinin sığorta formasına keçilməsi ilə nail olunur. Bu sistem həm işçilərin özlərinin, həm də işəgötürənlərin sosial təminatın maliyyə bazasının formalaşmasında bilavasitə (birbaşa və ya dolayısı ilə) iştirak etməsini, həmçinin sığorta ödənişlərinin həcmi ilə sığorta haqlarının həcmi arasında birbaşa asılılığın müəyyən olunmasını nəzərdə tutur.

Bazar iqtisadiyyatında hər bir fərd özü üçün fərdi həyat şəraitinin formalaşdırılmasında şəxsin məsuliyyət daşıyır. Bununla yanaşı, sığorta hadisələri baş verdikdə o, ümumiyyətlə insanların mövcudluğu üçün təhlükə olan həmin hadisələrdən sığorta birlikləri tərəfindən həmrəylik göstərilməklə dəstəklənir. Lakin həmrəylik prinsipi fərdlərin özləri tərəfindən əsas qoyulan və onların sosial təminatlarının maliyyələşdirilməsində özlərinin iştirak etmələrinin təzahürü kimi həyata keçirilən səyləri tamamlayır. Bütün bunlar belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial sığorta təsisatları yalnız işçilərin, işəgötürənlərin və dövlətin səyləri birləşdirildikdə kifayət qədər səmərəli ola bilər.

Məlum olduğu kimi, indiki müstəqil Azərbaycan Respublikası təqribən 200 ilə yaxın bir müddətdə əvvəlcə Çar Rusiyasının, sonra isə keçmiş Sovet İttifaqının tərkibində olmuşdur. Odur ki, bu dövrdə sosial sığorta tarifi qısaca nəzərdən keçirilməsi, fikrimizcə pis olmazdı.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının 200 ilə yaxın bir dövrdə Çar Rusiyası və Sovet İttifaqının tərkibində olduğu illərdə sosial sığorta sisteminin inkişaf tarixini dörd əsas mərhələyə bölmək olar:

Birinci mərhələ - 1870 – ci ildən 1917 – ci ilə qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövrdə sosial sığortanın formaları onun digər ölkələrdəki eyni formaları ilə yanaşı inkişaf etməyə başlamışdır. Qərbi Avropa ölkələrinə nisbətən Rusiyada sosial sığorta mexanizmlərinin formalaşmasındakı müəyyən geridə qalmalar başlıca olaraq ölkə iqtisadiyyatının aqrar xarakteri və sənaye fəhlələrinin xüsusi çəkisinin aşağı olması ilə izah edilir. Bu dövrdə sosial sığortanın əvvəlcə könüllü və könüllü – icbari (məhdud işçi kateqoriyaları üçün) növləri tətbiq olunmuşdur. Sonralar isə qanunvericiliyə uyğun olaraq istehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrdən, tibbi və pensiya sığortası sosial sığortanın icbari kütləvi- hüquqi növləri statusunu almışdır.

İkinci mərhələ- 1918-1933- cü illəri əhatə edir. Bu dövrdə 1912- ci ildə Parisdə işlənib hazırlanmış sosial sığortaya dair bolşeviklərin proqramının həyata keçirilməsinə cəhd göstərilmişdir. Sovet hakimiyyətinin sosial sığorta sahəsində həyata keçirdiyi islahatlarda ilk addımı Əmək Xalq Komissarlığı (ƏXK) tərəfindən tam sosial sığortanın tətbiqi haqqında Dekretin və zəhmətkeşlərin sosial təminatı haqqında Əsasnamənin (31 oktyabr 1918- ci il) qəbul edilməsi olmuşdur. Bu sənədlərdə nəzərdə tutulan müddəalara əsasən sosial sığorta sosial təminatla əvəz edilmiş, sığortanı həyata keçirən bütün orqanlar isə ləğv olunmuşdur. Sosial təminat heç bir istisna hallarına yol verilmədən, maddəli və ya sərbəst (müstəqil) məşğul olmasından asılı olmayaraq yaşamaq üçün vəsait mənbəyinin özünün xüsusi əməyindən ibarət olan bütün şəxslərə şamil

edilmişdir. Fəhlə sinfinin sosial sığorta təşkilatlarının yerini dövlətin sosial təminat aparatı tutmuşdur. “ sosial təminat” dövrü 1921- ci ilə qədər davam etmişdir. Bu , yeni iqtisadi siyasətə keçilməsi ilə əlaqədar olaraq sosial sığortaya qayıdılmasının zəruriliyi ilə əlaqədar olmuşdur.

Üçüncü dövr – 1933-1990- ci illəri əhatə edir. 1933- cü ildə SSRİ –də sosial sığorta həmkarlar ittifaqlarına verilir, tibbi sığorta və sosial risklərdən asılı olaraq tariflərin fərqləndirilməsi ilə əlaqədar bütün strukturlar ləğv edilir.1937 və 1938 –ci illərdə həmkarları işləməyən pensiyaçılara pensiyaların ödənilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsindən azad edilir, bu xərcləri dövlət büdcəsi öz üzərinə götürür və sosial sığorta büdcəsi dövlət büdcəsi ilə birləşdirilir.1938-ci ildə vahid qaydalarla cəlb olunan və xərclənən mərkəzləşmiş maliyyə resurslarına əsaslanan sosial sığortanın sosialist modeli formalaşdırılır. Bu sistemin maliyyə təminatı əsas etibarilə dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına həyata keçirilirdi. SSRİ-də sosial müdafiə təsisatlarının təşkilinin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də əhaliyə göstərilən tibbi xidmətin sosial sığorta sferasından çıxarılması və büdcədən maliyyələşdirilməsi olmuşdur. Beləliklə , sosial təminat təsisatlarının sovet sistemi hələ vaxtilə keçən əsrin əvvəllərində kommunistlər tərəfindən irəli sürülən “haqq ödənilmədən sığortalanma” prinsipi əsasında qurulmuşdur.

Dördüncü mərhələ. Bu mərhələ 1991 – ci ildə başlanmışdır və sosial sığorta sistemində aparılan bir sıra dəyişikliklərlə səciyyələnir. Belə ki, bu dövrdə sosial sığortanın və onu həyata keçirən subyektlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi bazası yaradılmış və bir sıra büdcədən kənar xüsusi fondlar formalaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasında məcburi dövlət sosial sığortası, pensiyalar və pensiyalara əlavə olunan müavinətlər sahəsində idarəetməni həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Bu fondun pul vəsaiti dövlət mülkiyyətindədir, digər fondların tərkibinə daxil deyildir və başqa məqsədlər üçün götürülə bilməz.

Fondun Naxçıvan Muxtar Respublikasında müvafiq idarəsi, Azərbaycan Respublikasının rayon və şəhərlərində şöbələri fəaliyyət göstərir.

Fondun və onun yerli orqanlarının məcburi dövlət sosial sığorta vəsaiti Fondun vahid sistemində cəmləşdirilir.

Fond və onun yerli orqanları müstəqil balansla, dövlət xəzinədarlığında hesablara malik olan hüquqi şəxslərdir.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun vəsaitləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- Δ məcburi və könüllü (əlavə) sosial sığorta üzrə daxil olan sığorta haqqı;
- Δ dövlət büdcəsindən ayrımlar;
- Δ maliyyə sanksiyalarının və cərimələrinin tətbiqi nəticəsində daxil olan məbləğlər;
- Δ sanatoriya-kurort yollayışlarının satışından əldə edilmiş vəsait;
- Δ bank kreditləri;
- Δ qanunvericiliyə uyğun əldə edilmiş digər gəlirlər.

Məcburi dövlət sosial sığorta vəsaiti hesabına aşağıdakı xərclərin maliyyələşdirilməsi təmin edilir:

- qanuna uyğun olaraq əmək (sosial sığorta) pensiyaları;
- könüllü (əlavə) sosial sığorta əsasında dövlət pensiyalarına əlavələr;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün);
- hamiləliyə və doğuma görə müavinət;
- uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət;
- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatana qədər uşağa qulluqla əlaqədar müavinət;
- sığorta olunanların sanatoriya-kurort müalicəsi üzrə xərclərinin tam və ya qismən ödənişi;
- məşğulluq tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- əlillərin sosial müdafiəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- dəfn üçün müavinət;
- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər xərclər. [8]

Müstəqillik dövründə həyata keçirilən sosial - iqtisadi dəyişikliklər sosial sığorta mexanizmlərinin formalaşdırılması və zaman keçdikcə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi ölkəmizdə əhalinin yoxsulluğunun aradan qaldırılmasında olduqca mühüm rol oynamışdır. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə yoxsulluq həddi 2005- ci ildəki 42,6 manatdan 2015 – ci ildə 135,6 manata çatmış və ya 2,8 dəfə artmış, yoxsulluq səviyyəsi isə həmin müddətdə 29,3%-dən 4,9 %- ə enmişdir. [5. səh. 163]

İnkişaf etmiş milli sosial sığorta sisteminin formalaşdırılmasının başlıca şərti Beynəlxalq əmək bürosunun mütəxəssisləri tərəfindən işlənilib hazırlanmış aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməsidir:

- 1.Bərabərlik və ayrı- seçkiliyə yol verilməməsi. Bu ,o deməkdir ki, sosial sığorta cinsindən , milliyətindən, sosial mənşəyindən, vətəndaşlığından və ya yaşadığı yerdən asılı olmayaraq əhalinin sığortalanan kateqoriyalarının bütün üzvlərinə (işçilər və onun ailələrinə) şamil edilir;
- 2.Həmrəylik və qarşılıqlı yardım. Bu, sığortanın maliyyə təminatının təşkili zamanı nəzərə alınır;
- 3.İcbarilik. Bu o, deməkdir ki, hər bir şəxs qanunla müəyyən edilmiş qaydada sığortalanmada iştirak etməlidir. Bu, sığortanın digər subyektlərindən asılı olmayaraq sığorta olunanların hamısının sosial müdafiəsini təmin edir;
- 4.Dövlətin ümumi məsuliyyəti. Bu prinsip insanların sosial təminatı sahəsində onların hüquqlarının təbiətindən irəli gəlir;
- 5.Demokratik idarəetmə. Bu , o deməkdir ki, işçilərin və işəgötürənlərin nümayəndələri sosial sığortanın idarə edilməsində iştirak etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının “ Sosial sığorta haqqında ” qanununun (7 aprel 1997- ci ildə təsdiq edilmişdir) 3- cü maddəsinə uyğun olaraq sosial sığortanın əsas prinsipləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- sosial sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verilməsi;
- sosial sığortanın subyektlərinin hüquqi bərabərliyi;
- dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;

məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması. [31]

Sosial sığortanın inkişafının dünya təcrübəsi aşağıdakı ən ümumi prinsipləri müəyyənləşdirmişdir:

- şəxsi (fərdi) maddi məsuliyyət;
- həmrəylik və birgə qarşılıqlı yardım;
- optimal dəstəkləmə (subsidiyalaşdırma);
- qarşılıqlı məsuliyyət.

Sosial sığortanın başlıca funksiyası onun təkrar istehsal funksiyasıdır. Bu funksiya məqsədli istifadə üçün əmək haqqının bir hissəsinin sığorta ehtiyatlarına çevrilməsini təmin edir. Əmək haqqının normal ictimai səviyyəsi bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki tərkib hissəsinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Bunlardan biri mümkün ola bilən risklərin sayı(onların baş vermə tezlikləri və nəticələri), digəri isə onların ödənilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlərdir. Makro səviyyədə həyata keçirilən ekvivalentlik prinsipi əsasında sığorta haqları və sığorta ödənişləri arasındakı bərabərlik təmin olunur. Buna əsasən demək olar ki, sığorta ödənişləri əmək haqqının(onun ehtiyat yaratmaq üçün ayrıca hissəsinin) çevrilmiş formasıdır. İşçi bu ehtiyatlardan yalnız sığorta hadisəsi baş verdikdə , qanunla müəyyən edilmiş pensiyaya çıxmaq üçün yaş həddi çatdıqda, baş verən bədbəxt hadisə ailə başçısının əlil olmasına, yaxud da ölməsinə səbəb olduqda istifadə etmək hüququna malikdir.

Sosial sığortanın digər bir funksiyası sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ehtiyatının təkrar (yenidən) bölgüsünə yenidən xidmət etməsidir. Bu funksiya toplanmış sığorta vəsaitinin sığortalanmada iştirak edən subyektlərdən kimlər üçün sığorta hadisəsi baş verirsə vəsaitin onlar arasında təkrar bölgüsünü həyata keçirməklə maddi yardım göstərilməsini təmin edir. Sosial sığortanın iqtisadi mexanizmi maddi ziyanın qarşısının birlikdə alınmasından ibarətdir.

Sosial sığortanın funksiyalarından biri də sığorta olunanların sosial müdafiəsinin təmin olunmasıdır. Bu, sosial sığortanın yuxarıda nəzərdən keçirilən funksiyalarından – təkrar istehsal və təkrar bölgü – irəli gəlir. Sosial sığortada sosial müdafiə öz ifadəsini sığorta olunmuş şəxslərin itirdikləri əmək haqqının əvvəlki səviyyədə saxlanmasını, yaxud da müalicə və ya reabilitasiyası (tibbi, peşə ,yaxud da sosial) ilə əlaqədar olan xərclərin ödənilməsində tapır.

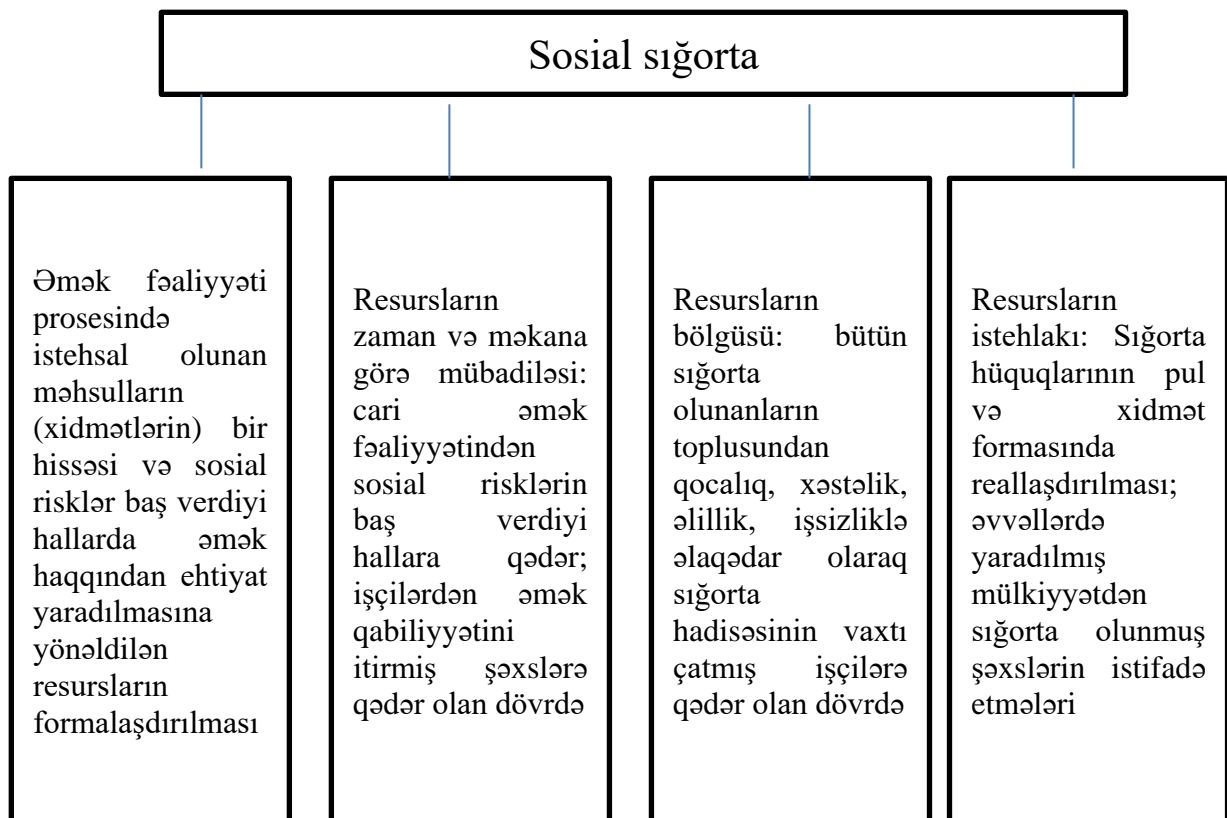
Sosial sığortanın sosial müdafiənin digər formalarından (təsisatlarından) , yəni sosial yardım və sosial xidmətdən fərqləndirən aşağıdakı cəhətləri vardır.

- 1) Sığorta olunan şəxslər əmək haqqının itirilməsi ehtimalından müdafiə olunur. Başqa sözlə, sığorta haqqının məbləği və kompensasiya ödənişləri məhz əmək haqqı ilə əlaqələndirilir;
- 2) Sığorta ödənişlərini yalnız özləri və işəgötürənlər tərəfindən ödənilən sığorta haqqı nəzərə alınmaqla sığorta olunmuş şəxslər, bəzi hallarda onların ailə üzvləri ala bilərlər. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, ailə başçısı itirildikdə ölmüş şəxsin ailə üzvlərinin sayı nəzərə alınır.

Sosial sığortanın təsisatının (formasının) səciyyəvi cəhəti riskli şəraitin zərərli nəticələrinin qabaqcadan müəyyən edilməsi funksiyasını yerinə yetirə bilməsidir. Bu, özünü istehsalatda bədbəxt hadisələr ,ümumi və peşə xəstəlikləri baş verdikdə, habelə işsizliyə görə sığortalanmada daha qabarıq şəkildə göstərir.

Bütün bunlar nəzərə alınmaqla sosial sığorta mexanizmlərinə həm də texniki təhlükəsizlik, əməyin tibbi sığortası, reabilitasiya tədbirləri, əmək bazarının tənzimlənməsi, yenidən peşə hazırlığı və işə düzəltmələr də daxil edilir.

Sosial sığortanı həm resursların müəyyən zaman və məkan daxilində formalaşması , mübadiləsi, bölgüsü və istehlak olunması, həm də subyektlər arasındakı hüquqi münasibətlər baxımından nəzərdən keçirmək olar. Bunu aşağıdakı sxemdə olduğu kimi təsvir etmək olar(sxem 15.5)

Sxem 15.5 Sosial sığortanın xarakteristikası

Sosial sığortanın rolu özünü insan kapitalının mövcud olması və inkişaf etməsində , insanların həyat fəaliyyətlərinin iqtisadi və sosial formaları arasında mürəkkəb və dayanıqlı qarşılıqlı münasibətlərin müəyyən olunmasında daha əyani şəkildə göstərir.

15.4. Sosial sığortanın forma və metodları

Sosial sığortanın formalarının çoxluğu bir sıra obyektiv səbəblərlə əlaqədardır. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, sosial sığorta əhalinin sosial müdafiəsinin – insanlar qocaldıqda onların pensiya təminatı, xəstələndikdə , istehsalat zədəsi aldıqda və s. hallarda – maddi təminatında çoxsaylı vəzifələri yerinə yetirir. İkincisi , bu, əhalinin sosial sığortasında dövlətin və cəmiyyətin digər strukturlarının (korporasiyalar , birliklər , assosiasiyalar və i.a.)iştirak etmələrinin mümkünlüyü zəruriliyi ilə əlaqədardır.

Sosial sığortanın formalarının çoxluğu onun :a) hüquqi statusuna ; b) təşkilati-hüquqi vəziyyətinə ; c) təşkili formalarına ; ç) sığortanın riskin meyarlarına görə təsnifləşdirilməsini zəruri edir.

Sığortanın , hüquqi statusuna uyğun olaraq aşağıdakı növləri bir-birindən fərqlənir :

- icbari sığorta ;
- könüllü sığorta.

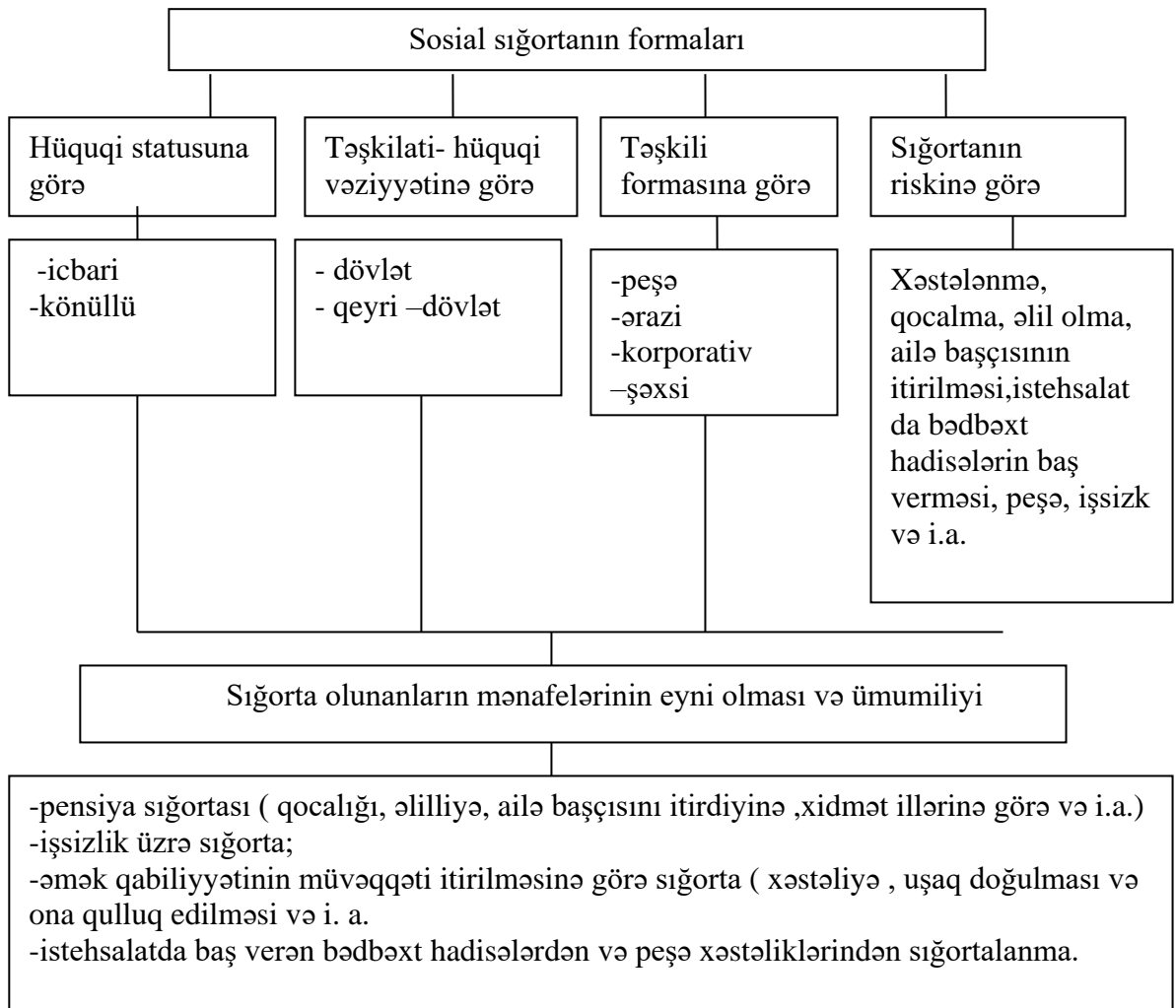
Sığortanın ,təşkilati –hüquqi meyarlarına görə aşağıdakı növləri vardır:

- dövlət sığortası ;
- qeyri – dövlət sığortası.

Sığorta təşkili formalarına uyğun olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır:

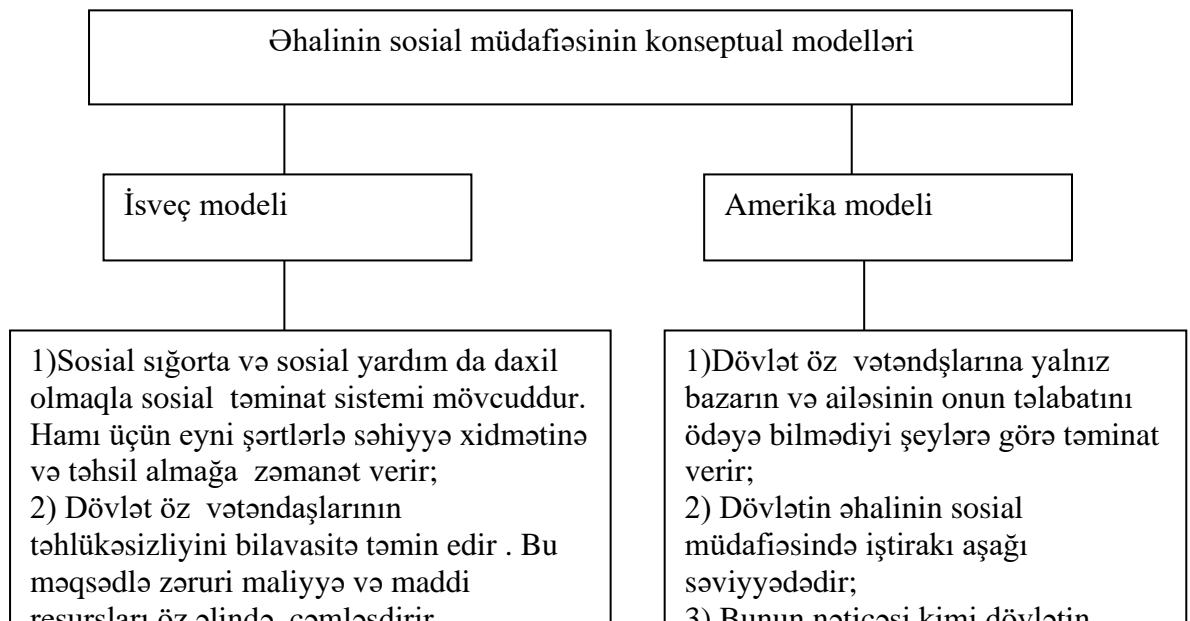
- peşə sığortası;
- ərazi sığortası ;
- korporativ sığorta ;
- şəxsi sığorta .

Sosial sığortanın sosial və peşə risklərinə görə növlərə ayrılması əhalinin müdafiəsində xüsusi yer tutur. Artıq qeyd edildiyi kimi , bu risklərə işçinin xəstələnməsi , qocalması, əlil olması , ailə başçısını itirməsi , istehsalatda bədbəxt hadisələrin baş verməsi və peşə xəstəlikləri, işsizlik və s aiddir. Sosial və peşə risklərinin konkret növlərindən müdafiə olunma sosial sığortanın ayrı-ayrı istiqamətləri çərçivəsində daha səmərəli təşkil oluna bilər. Ona görə ki, bu zaman riskin xarakteri maksimum dərəcədə nəzərə alınır; ayrı-ayrı sığorta növləri üçün zəruri olan maliyyə vəsaitinin həcmi daha dəqiq hesablamaq mümkün olur; maliyyə və iqtisadi səmərəliliyin şəffaflığı təmin edilir; sosial risklərin konkret növlərinə uyğun olaraq sığorta olunanların (pensiyaçıları, işsizlər , əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirənlər və i.a.)mənafeləri daha yaxşı nəzərə alınır. Sığorta olunanların mənafeələrinin eyni və ümumi olması ayrıca biz fərd üçün sığorta hadisəsi baş verdikdə onun maddi təminatının ümumi sığorta vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi vəsaitin həmrəylik əsasında təkrar (yenidən) bölüşdürülməsinin müəyyən edici şərtidir. Bu meyar əsasında sosial sığorta sistemində onun 15.6 sxemində göstərilən formaları bir – birindən fərqlənir.

Sxem 15.6 Sosial sığortanın formaları

Əhalinin sosial müdafiəsi ilə əlaqədar iki konseptual model bir – birindən fərqləndirilir. Bunlardan biri İsveç, digəri isə Amerika modelidir. Bunu 15.7 sxemindən daha aydın görmək olar.

Sxem 15.7. Əhalinin sosial müdafiəsinin kapital modelləri

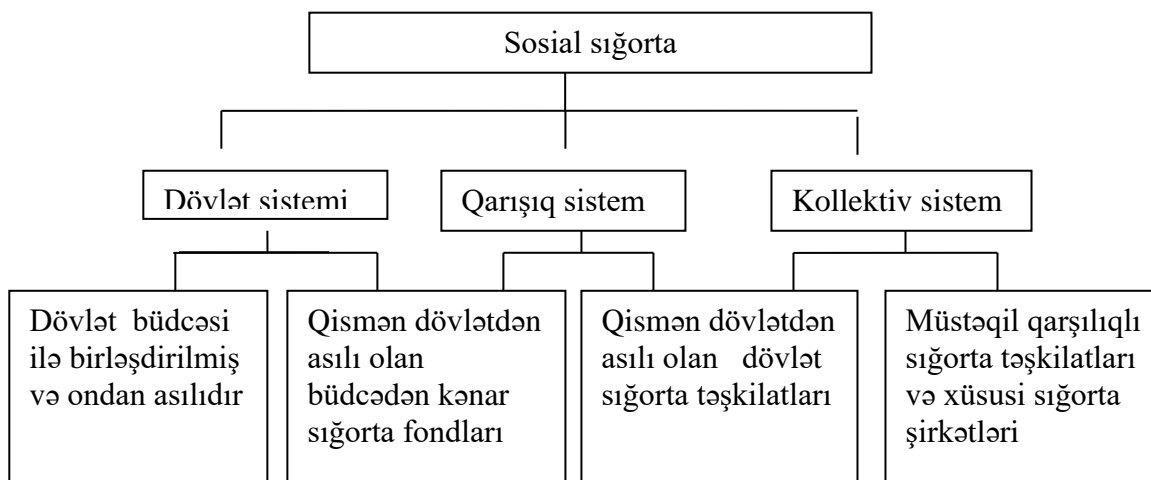
15.7. Sxemindən göründüyü kimi, İsveç modelində sosial sığorta və sosial yardım da daxil olmaqla əhalinin sosial təminat sistemi mövcuddur, habelə hamı üçün eyni şərtlərlə səhiyyə xidməti və təhsil almağa zəmanət verilir. Bu sistemdə sosial təminat sferasında bazarın yaradılmasına yol verilmir. Bu, o deməkdir ki, dövlət öz vətəndaşlarının təhlükəsizliyini bilavasitə təmin edir. Bu məqsədlə zəruri maliyyə və maddi resursları öz əlində cəmləşdirir. Əhalinin sosial müdafiəsi üzrə bazar modelinin amerika variantının əsasında tamamilə başqa prinsipləri dayanır. Belə ki, dövlət öz vətəndaşının bazarın və ailəsinin təmin edə bilmədiyi şeylərlə təmin olunmasına zəmanət verir. Bununla əlaqədar olaraq bu zaman müxtəlif yanaşmaların birbaşa nəticəsi kimi:

- 1) dövlətin əhalinin sosial müdafiəsində iştirakı müxtəlif xarakter alır;
- 2) həm birinci, həm də ikinci halda dövlətin sosial xərclərə görə məsuliyyət daşımada müxtəliflik meydana çıxır.

Azərbaycan Respublikasında bazar mexanizmlərinin hələ kifayət qədər inkişaf etmədiyinə, əhalinin bazar münasibətlərinə uyğunlaşmasında çatışmazlıqlar olduğuna görə bizim üçün İsveç modeli daha məqsəduyğundur. Digər tərəfdən, dövlətin sosial sferadan "çıxıb getməsi" qabaqcadan müəyyən edilməsi mümkün olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bununla əlaqədar olaraq milli sosial sığorta sisteminin təşəkkül tapdığı müasir mərhələdə onun dövlət formasından istifadə olunur. Odur ki, Azərbaycan Respublikasında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradılmışdır. Respublikamızda sosial sığorta məcburi dövlət sığortası və könüllü (əlavə) sığorta formasında təşkil olunur.

Dövlət sisteminə olan sosial sığorta fondu tamamilə dövlət tərəfindən idarə olunur. Könüllü (qeyri – dövlət) sisteminə isə dövlət yalnız bu fondların yaradılmasının normativ – qanunvericilik bazasını formalaşdırır və onun fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir.

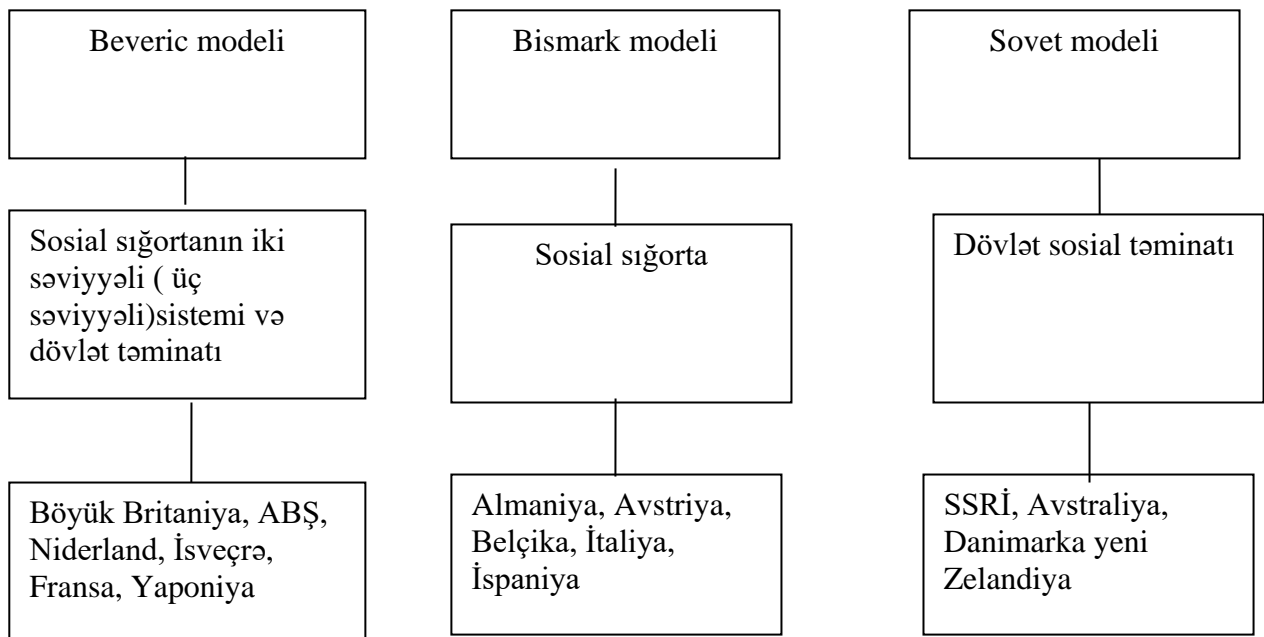
Dövlət sosial sığorta sisteminə fondun vəsaitinin formalaşması dövlət büdcəsi ilə əlaqələndirilir və sosial sığortadan kənar, habelə sosial sferada müxtəlif tələbatların maliyyələşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər. Könüllü sosial sığorta sisteminə isə fondlar dövlət büdcəsindən asılı olmur, dövlətin, yaxud da qarşılıqlı sığorta və xüsusi sığorta şirkətlərinin idarəçiliyində ola bilər. Bunu 15.8 sxemindən daha aydın görmək olar.

Sxem15.8 Sosial sığorta fondlarının əsas təşkili (təşkilat) formaları.

Göstərilən sosial sığorta sistemlərinin inkişafı sığortalıların seçilməsindən asılıdır. Məsələn, Böyük Britaniyada sığorta sisteminin əsasını təşkil edən Milli Sığorta fondu Dövlət büdcəsi ilə birlikdə fəaliyyət göstərir. Almaniya Sosial Sığorta Kollektiv xarakter daşıyır və qarşılıqlı sığorta təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Odur ki, qarşılıqlı sığorta kassuları üstünlük təşkil edir. Bundan başqa, sosial sığortanın təşkilinin qarışıq modeli də vardır. Bu model dövlət və qeyri- dövlət (könüllü) sığorta sistemlərinin qarışığından əmələ gəlmiş və ya Yaponiyada, Fransada, İsveçrədə daha geniş yayılmışdır.

Milli sosial sığorta sisteminin tarixini nəzərdən keçirsək, onun üç əsas modelinin olduğunu görmək olar. Bunlardan biri Bismark, ikincisi Beveric, üçüncüsü isə sovet modelidir. Bu modellər öz əksini 15.9 sxemində tapmışdır.

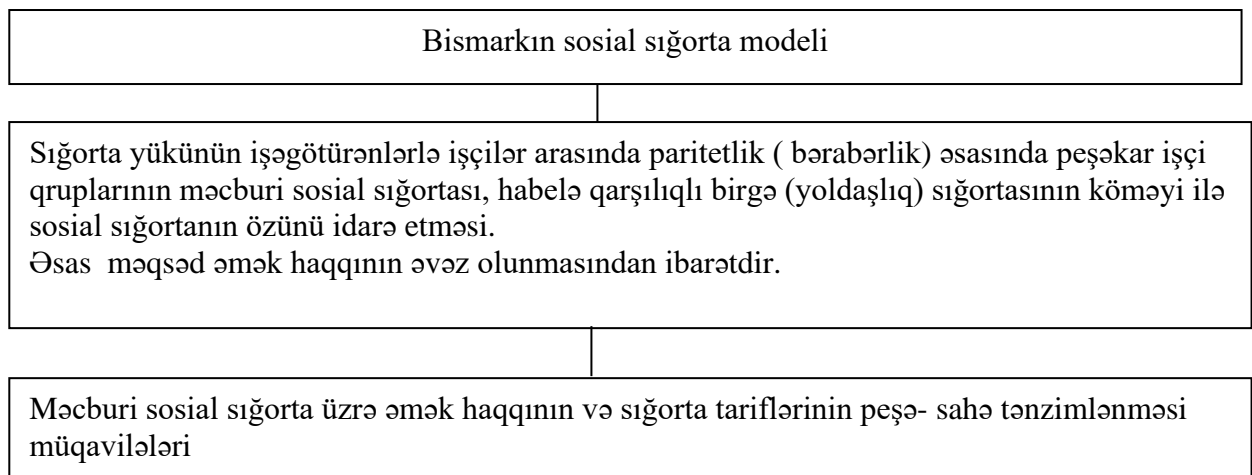

Sxem 15.9 Sosial sığortanın əsas modelləri.

Almaniyanın sosial sığorta modelini bir çox hallarda Bismark modeli adlandırırlar.

Ona aşağıdakı kimi xarakteristika vermək olar:

- 1) Sosial sığorta təşkil olunarkən əmək münasibətləri ən yüksək səviyyədə nəzərə alınmalıdır.

Sxem 15.10 Bismark modelinin xarakteristikası

Məcburi sosial sığortanın təyinatı işçi üçün sığorta riskləri baş verdikdə onun mövcud həyat səviyyəsi, habelə sosial statusunun əvvəlki kimi qoruyub saxlanmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bunun üçün sığorta haqqının və sığorta ödənişlərinin həcmi sığorta riskləri baş verdikdə əmək haqqını, tibbi yardım və reabilitasiya xidmətləri ilə əlaqədar xərcləri ödəməyə imkan verməlidir. Sosial sığortanın sabit xarakterdə olmasının zəruri ilkin şərti əmək haqqının peşələr və sahələrarası tənzimlənməsinə dair müqavilələrdir

2) Sosial risklərin ayrı-ayrı növləri üzrə sosial sığortanın təşkilinə hüquqi formanın köməyi ilə nail olunur. Burada işəgötürənlər və işçilər həlledici rol oynayırlar. Onların səlahiyyətli nümayəndələri sığorta tariflərinin həcmi müəyyən edir, sığorta, sosial və tibbi infrastrukturların yaradılması ilə əlaqədar həyata keçirilən siyasəti formalaşdırır, icra orqanlarının (sığortaçıların) fəaliyyətinin idarə olunması prosesini təşkil edirlər;

3) Maliyyə yükü və sığorta tariflərinin həcmi müəyyən edilərkən universal və fərqli yanaşmaların əlaqələndirilməsi. Daha çox ehtiyacı olan işçilərin və ya işçi qruplarının dəstəklənməsi ideyasının həyata keçirilməsi öz ifadəsini məşğul əhalinin bütün kateqoriyaları üzrə sosial sığorta ayırmalarının eyni olunmasında tapır. Sahələrarası fərqli yanaşma əmək şəraiti üçün zərərli və ya təhlükəli olmasından, habelə istifadə olunan işçi qüvvəsinin vəziyyətindən (keyfiyyətindən) asılı olaraq sosial (peşə) risklərinin nəticələri ilə əlaqədar xərcləri kompensasiya etməyə imkan verən çevik tariflərin vasitəsi ilə həyata keçirilir.

4) Sosial sığorta təşkil olunarkən hüquqi münasibətlərdə olan subyektlərin mənafelərinin optimal əlaqələndirilməsi - işçilərin və işəgötürənlərin şəxsi məsuliyyətləri, onların birgə qarşılıqlı yardımını. Bunlar öz əksini sığorta yükünün paritetlik (bərabərlik) əsasında işəgötürənlərlə işçilər arasında bölgüsündə tapır. Həm də pensiyanın və yardımın həcmi əmək haqqının həcmindən, sığorta ödənişlərinin kəmiyyətindən və sığorta stajından asılı olur.

Sosial sığortanın Bismark modeli peşə-əmək sosial həmrəyliyinə əsaslanır və bunun sayəsində keyfiyyətli tibbi və reabilitasiya yardımı göstərməsi, sığortanın (pensiya və yardımın) səviyyəsinin yüksək olması, maliyyə vəsaitinin idarə edilməsi və şəffaflığının təmin edilməsinin demokratikliyi ilə fərqlənir. Yoldaşlığa əsaslanan qarşılıqlı sığorta özünüidarəetmə, özünü maliyyələşdirmə və qeyri-kommersiya prinsipləri əsasında və dövlətin ümumi hüquqi nəzarəti altında fəaliyyət göstərir.

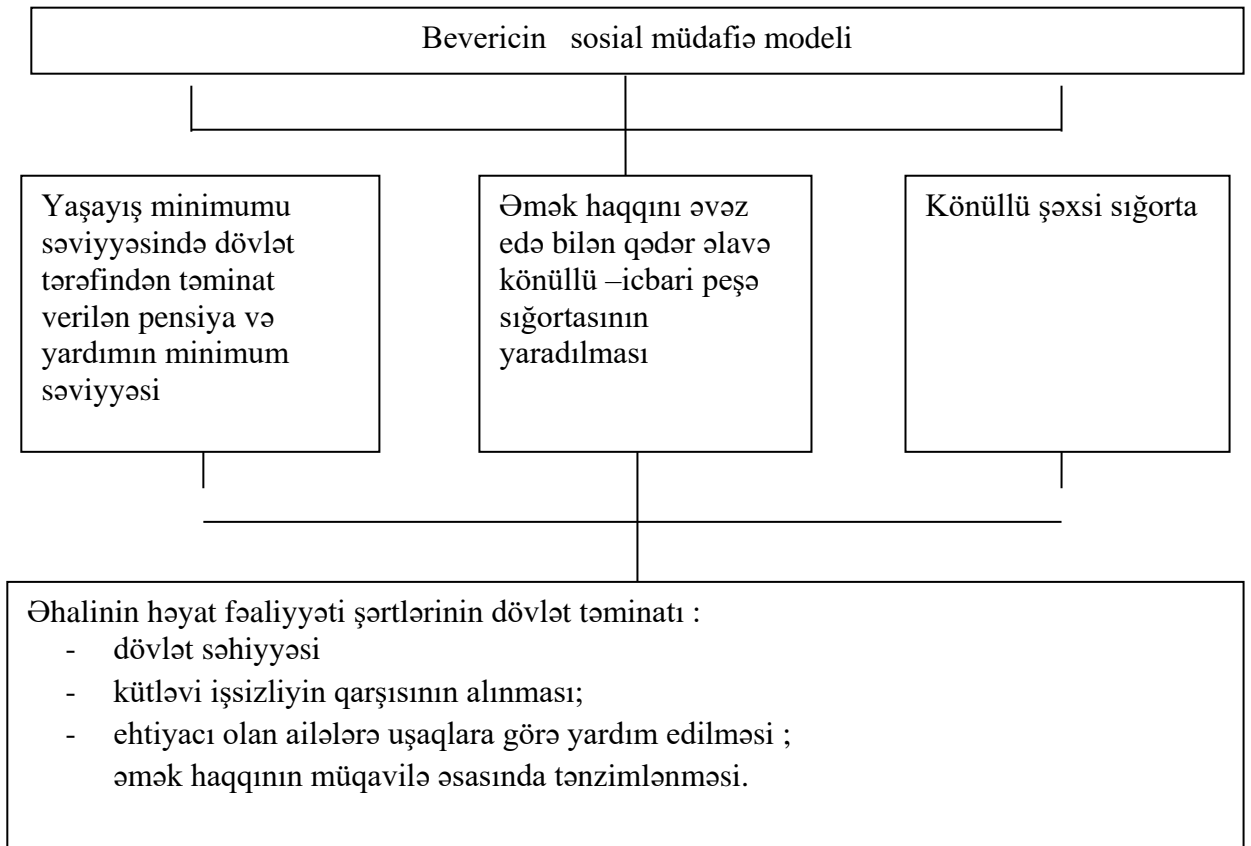
Bismark modelinə görə sosial sığortanın maliyyə vəsaitinə müstəqil sərəncam vermək səlahiyyəti sosial müdafiənin bu növünün aşağıdakı xüsusiyyətlərini təmin edir:

- hər bir konkret zaman kəsiyində yığılan (toplanan) vəsaitin kəmiyyəti sığortanın öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərə uyğun gəlir.
- həyata keçirilən ödənişlər verilən yardımla daxil olan sığorta haqları arasında müəyyən edilmiş nisbətdən yüksək olmalıdır;
- sosial risklərin sığortalanması metodları və qaydaları, habelə müəyyən edilmiş sığorta texnikası və aktuar hesablamalar hamsı birdəfəlik yardımların, yaxud da vaxtaşırı ödənişlərin həyata keçirilməsini kifayət qədər dəqiqliklə müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bismark modelində zəruri ehtiyatların yaradılması və risklərin yenidən sığortalanması yolu ilə vəsait çatışmazlığının (defisitinin) "örtülməsi" üsulları nəzərdə tutulur.

Sosial sığortanın ingilis sisteminin konseptual əsaslarını U.Bevericin (1942) sosial həmrəylik doktrinası təşkil edir. U. Bevericin bu doktrinasında sosial müdafiənin minimal səviyyəsini təmin edən dövlət tədbirləri ilə sosial sığortanın üstünlükləri əlaqələndirilir. Bunun 15.11 sxemindən daha aydın görmək olar.

Beveric modelinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır :

1) Sosial müdafiənin üçsəviyyəli olması. Bu modeldə qarşılıqlı hüquqi münasibətdə olan əsas subyektlərin məsuliyyəti aşağıdakı kimi bölünmüşdür : a) dövlət bütün əhalinin sosial müdafiəsinə təminat verir; b) işəgötürən maddəli işçilərin sosial (peşə) sığortasını öhdəsinə götürür; c) işçi əlavə şəxsi sığorta subyektinə olur

2) Dövlətin sosial təminatı yaşayış minimumunun təmin edilməsi; əlavə peşə sığortasının əmək haqqını kompensasiya etməsi; əlavə könüllü şəxsi sığorta fərdin özünün xüsusi mənafehinə uyğun olaraq onun imkanlarının həyata keçirilməsinə yönəldilir;

3) Dövlət əhalinin həyatında çox mühüm rol oynayan səhiyyə xidmətinə xüsusi əhəmiyyət verir. Bu öz ifadəsini müxtəlif gəlir mənbələrinə malik olan ailələr üçün uşaqların tərbiyə olunması (aztəminatlı ailələrin uşaqlarına yardım edilməsi) işsizliyin aradan qaldırılmasına bərabər şərait yaradılmasında tapır.

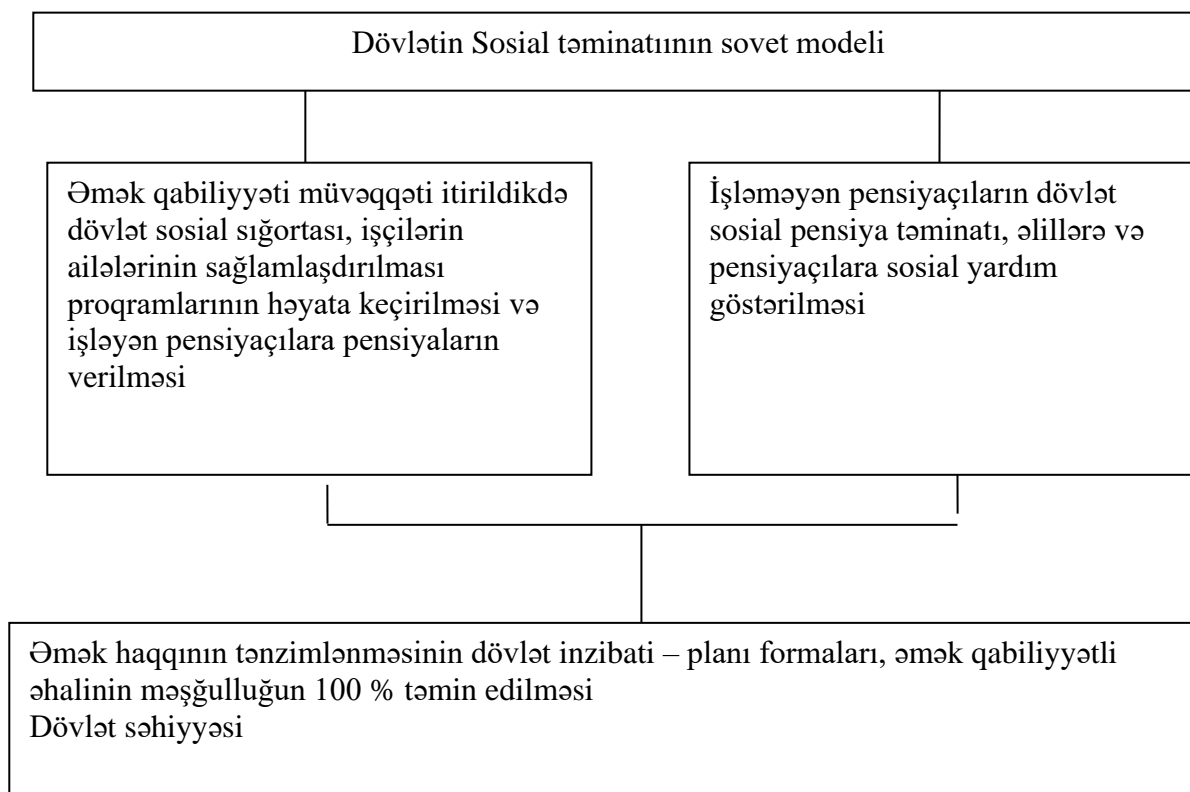
4) Sosial sferada dövlətin rolunun artırılması. Bu məqsədlə kütləvi işsizliyin qarşısının alınması, əhalinin bütün təbəqələrinin pulsuz tibbi yardım almaları və s. üçün tədbirlər görülür;

5) Ailə yardımları və milli səhiyyə xidməti dövlət büdcəsindən, sosial müdafiənin digər tədbirləri isə işçilərin özləri və işəgötürənlərin sosial sığortaya ayırmaları, habelə dövlətin subsidiyası hesabına maliyyələşdirilir;

6) Dövlət tərəfindən ödənişlər gəlirlərin mühüm sosial səviyyəsini təmin etməlidir.

Sosial sığortanın sovet modeli sosializm sisteminə əsaslanmışdır. Başqa sözlə, bu modeldə fəhlələrin sığortalanmasının ən yaxşı forması dövlət sığortası olmuşdur. Bunu 15.12 sxemindən daha aydın görmək olar.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, əslində bu model sığorta modeli deyildir. O, dövlət büdcəsindən sosial yardım və ya sosial təminatın həyata keçirilməsidir.

Sxem 15.12. Dövlət sosial təminatının sovet modelinin xarakteristikası

Sosial təminatın Sovet modelinin tərəfdarları ortalığa belə bir məsələ atırdılar : işçilərin ödədikləri bütün sığorta haqlarını ləğv etmək, sığorta haqları ödənilmədən sığortalanmaya keçmək və lazımi maliyyə vəsaitini ya müəssisələrin, yaxud da dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına formalaşdırmaq lazımdır.

Sosial sığortanın bu sistemə keçilməsi ilə sığorta demək olar ki, öz xarakterini itirmiş olur. Belə ki, sığortanın başlıca əlamətlərindən biri – sığorta olunanların özləri tərəfindən sığorta haqlarının müntəzəm olaraq ödənilməsi və deməli, sığortalanma ilə əlaqədar məsuliyyət daşıyan subyektlərin əhatə dairəsi riskə məruz qalanların əhatə dairəsinə uyğun gəlir. Sığorta yükünün müəyyənədiçi hissəsi bu sahədə heç bir hüquqa sahib olmayan müəssisələrin üzərinə düşür, sığorta dövlət mükəlləfiyyətinə, məcburi vergiyə çevrilir. Müəssisələr də öz növbəsində, müvafiq qiymət siyasət yeritməklə sığorta yükünü öz məhsullarının istehlakçısı olan şəxslərin üzərinə keçirir. Müəssisə buna asanlıqla nail olur, çünki onun mülkiyyətçisi dövlətin özüdür. SSRİ- də istehsal vasitələri üzərində dövlət mülkiyyəti tariflərin hesablanması bütün proseduralarının sadələşdirilməsinə gətirib çıxarmışdı. Bu isə sosial sığorta üçün ayrılan dotasiyanın artmasına səbəb olmuşdu. Çünki bu qayda qanunvericilikdə təsbit olunmuşdu. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində sosial sığorta sistemi üçün dövlət büdcəsindən daha çox dotasiya ayrılmışdır.

Sovet dövlət təminat sisteminin fəaliyyət göstərməsinin zəruri şərtləri sahə və sahələrarası,

habelə müəssisə səviyyəsində əmək haqqının tənzimlənməsinin inzibati formaları, əhalinin məşğulluğunun demək olar ki, 100% təmin edilməsi dövlət səhiyyəsinin, dövlət büdcə sosial təminatı (işləməyən pensiyaçıların pensiyaları, əlillərə və tənha yaşayan ahıllara sosial xidmət göstərilməsi və i. a.) və s-dir. Müəssisələr səviyyəsində dövlət sosial sığortası çərçivəsində əmək qabiliyyəti müvəqqəti itirildikdə ödənişlər, zəhmətkeşlərin və onların ailə üzvlərinin sağlamlıqlarının qorunması üçün tədbirlər (müəssisələrin və həmkarlar ittifaqlarının birgə proqramları) həyata keçirilmiş, işləyən pensiyaçılara pensiya verilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə sosial müdafiənin bir neçə təsisatlarından istifadə edilir ki, bunlardan da ən mühümləri aşağıdakılardır : 1) Əvəzsiz olaraq göstərilən dövlət sosial yardım təsisatı; 2) Sosial sığorta (sosial müdafiənin ödənişli forması) təsisatı. Onların köməyiylə xeyli maliyyə resursları Ümumi daxili məhsulun 30% -i və daha çox hissəsi formalaşdırılır. Bismark modelinin daha geniş inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə (Almaniya, Fransa, İtaliya, Belçika) həmin məqsədlər üçün ayrılmış bütün xərclərin təqribən 60-70 % -i sosial sığortanın payına düşür. Böyük Britaniyada (Beveric modeli) əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait təxminən sosial sığorta xərclərinə bərabər olur. Azərbaycan Respublikası üzrə bu göstərici təxminən 30%-dir.

Sosial sığortanın müxtəlif modellərinin müqayisəli xarakteristikası 15.3 cədvəlində verilmişdir.

Beveric modeli özündə Bismark və sovet modellərindəki sosial sığorta sisteminin ünsürlərini birləşdirir.

Sığorta sferasında bazar münasibətləri paralel fəaliyyət göstərən aşağıdakı müxtəlif sığorta təşkilatlarında maddiləşir :

1. Şəxsi sığorta (həyat, pensiya) . Bunun üçün fərdin şəxsi məsuliyyəti və mülki – hüquqi (müqavilə) münasibətləri səciyyəvidir ;

2. Sosial sığorta. Bu, hüquqi statusa malik olmaqla, iqtisadi cəhətdən şəxsi, kollektiv – qrup və ictimai məsuliyyətin əlaqələndirilməsi deməkdir;

3. Sosial- peşə sığortası . Bunun üçün kollektiv – qrup (peşə) həmrəyliyinin və şəxsi məsuliyyətin əlaqələndirilməsi səciyyəvidir.

Sosial müdafiənin ayrı- ayrı formalarının, onların milli sosial sfera sistemlərində rolunun inkişaf etməsində dövlətin sosial siyasəti, ölkənin iqtisadi vəziyyəti, demokratiyanın inkişafı, əhalinin mədəni – texniki səviyyəsi və dini təsəvvürləri, habelə aşağıda qeyd olunan məsələlərin həll edilməsi təsir göstərir:

a) kollektiv cəmiyyət üzvlərinin maddi rifahı üçün fərdi və ictimai məsuliyyətin olması;

b) daha çox ehtiyacı olanlara əvəzsiz olaraq şəxsi, peşə və ictimai yardımın göstərilməsi;

c) kütləvi sosial risklərdən müdafiə təşkil edilərkən şəxsi, peşə və kollektiv yardımın göstərilməsi.

Bu məsələlərin həlli sosial risklərdən müdafiə olunmasının ayrı –ayrı növlərinin seçilməsinə və onların sosial müdafiənin milli formalarının – özünü müdafiənin müxtəlif növləri ; ictimai xeyriyyəçilik; ictimai peşə həmrəyiliyi; dövlət sosial təminatı və yardımı ; heyətin sosial dəstəklənməsi və müdafiəsinin korporativ (firma) sistemi – meydana gəlməsinə gətirib çıxarır.

Dünya təcrübəsi sosial müdafiənin beş baza təsisatının olduğunu göstərir:

1) Əmək qabiliyyəti, iş yeri və gəlir mənbələri olmadığına görə özünün maddi rifahının təmin etmək iqtidarında olmayan şəxslərə dövlətin sosial yardım göstərməsi. Göstərilən yardımın məbləği əvvəllərdə qazanılan gəlirlə, yaxud da əhalinin mövcud olan ümumi yaşayış səviyyəsi ilə əlaqədar deyildir. Sosial yardım xeyriyyəçilik xarakteri daşıyır. Pensiya və yardım yalnız vətəndaşların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş kateqoriyalarına verilir. Dövlətin sosial müdafiəsi əhalinin ən zəif kateqoriyalarına (uşaqlıqdan əlil olanlar; gözlənilmədən əlil olan şəxslər; pensiya almaq üçün lazımı qədər sığorta stajı olmayan vətəndaşlar) müqavilədən kənar yardım göstərilməsinə əsaslanır. Fiziki şəxslər ictimai – faydalı əmək fəaliyyətində iştirak etmələrindən asılı olmayaraq sosial yardım alırlar. Bu sistemin ödənişləri gəlirlərə əlavələr formasında həyata keçirilir. Ayrı – ayrı şəxslərə sosial yardım göstərilərkən onların yaşayış minimumu həcmində gəlirə malik olmamaları əsas götürülür. Pensiyaların , yardımların həcmi elə müəyyən olunur ki, ailə üzvlərinin ümumi gəlirlərinin məbləği müəyyən edilmiş yaşayış minimumuna çatsın.

Ölkəmizdə sosial müdafiənin bu təsisatının maliyyə vəsaiti mənbələri ümumi vergi sistemi və (və ya) xüsusi məqsədli, məqsədli sosial vergi hesabına formalaşan dövlət və bələdiyyə büdcələridir.

Dövlətin sosial yardımını həyat səviyyəsi və şəraiti dövlətin sosial təminatına uyğun gəlməyən vətəndaşlara verilir. Sosial yardım alanlara konkret olaraq aşağıdakılar aiddir:

- ailənin hər nəfərə düşən orta gəliri dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş yaşayış minimumundan aşağı olduqda. Bunlar həmin ailələrə mənzil kirayəsi və mənzil – kommunal xidmətləri haqqının ödənilməsində, ictimai nəqliyyatdan istifadə olunmasında güzəştlərin verilməsini, güzəştli şərtlərlə və ya pulsuz dərman verilməsini , uşaqlara görə yardım edilməsini və s. misal göstərmək olar

- əmək qabiliyyəti və deməli, əmək gəliri olmayan lakin icbari sosial sığorta hüququ əldə etmiş vətəndaşlar. Bu yardım insanlara sosial pensiya verilməsi, onların internatlarda, qocalar evində saxlanması, pulsuz tibbi xidmət göstərilməsi və s. formalarda həyata keçirilir.

2) Hərbi qulluqçuların , daxili işlər və vergi orqanları qulluqçularının, dövlət qulluqçularının habelə çox mühüm dövlət vəzifələrinin yerinə yetirilməsinin spesifik xarakteri nəzərə alınmaqla vətəndaşların bir sıra başqa kateqoriyalarının dövlət sosial təminatıdır. Dövlətin sosial təminatında qabaqcadan hər hansı bir haqqın ödənilməsi, yaxud da kiminsə ehtiyacının olması nəzərdə tutulmur. Sosial müdafiənin bu təsisatının maliyyə mənbəyi ümumi və bəzi hallarda xüsusi vergilər hesabına formalaşdırılan büdcədən birbaşa maliyyələşdirməlidir.

3) İqtisadi fəal əhəlinin xəstələnmə, bədbəxt hadisələrin baş verməsi, qocalması nəticəsində gəlirinin (əmək haqqının), yaxud da iş yerinin itirilməsi ilə əlaqədar risklərdən qorunmasının forması kimi qanunla müəyyən edilmiş qaydada icbari sosial sığortası. Bunun maliyyə mənbəyi birgə qarşılıqlı yardım və özlərinin məsuliyyət daşımaları prinsipləri əsasında təşkil olunan işçilərin işəgötürənlərin (bəzi hallarda dövlətin) ödədikləri sığorta haqlarıdır. Burada istehsalatda baş verən bədbəxt hadisə ilə əlaqədar sığorta sistemi istisnalıq təşkil edir. Çünki bu, yalnız işəgötürənlərin ödədikləri sığorta haqları hesabına maliyyələşdirilir.

4) İqtisadiyyatın ayrı –ayrı sahələrində, yaxud da ayrı –ayrı şirkətlərdə muzzdlu işçilərin könüllü əlavə sosial sığortası. Bunun üçün vəsait uzunmüddətli sahə (çərçivə) və ya kollektiv müqavilələrin bağlanması yolu ilə rəsmiyyətə salınır. Sosial müdafiənin bu təsisatının müxtəlif təşkilatı – hüquqi formaları ola bilər. Bunlardan biri pensiya aktivlərinin müəssisənin özünün xüsusi vəsaiti ilə birləşdirildiyi pensiya sistemidir. Başqa bir halda isə pensiya aktivləri müəssisənin özünə məxsus olan xüsusi vəsaitdən ayrılır və müstəqil pensiya kassaları, fondları, sığorta şirkətlərinin necə deyirlər yardım(dəstək) kassaları tərəfindən idarə edilir.

Əlavə sosial sığortada icbari formada təşkil oluna bilər. Məsələn ,yüksək riskli işlərdə çalışan dövlət qulluqçularının (hakimlər, prokurorluq və DİN – nin işçiləri), təhlükəli əmək şəraitində çalışan işçilərin (dalğıcılar, xilas edicilər, yangınsöndürənlər, təyyarə və avtomobilləri sınaqdan keçirənlər) həyatı və sağlamlığının sığortalanması əlavə sosial sığortanın bariz nümunəsidir.

Əlavə sosial sığortanın idarə edilməsi müvəkkil orqanların – qeyri dövlət pensiya fondlarının, şirkətləri və depozitləri idarə edən qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin köməyi ilə idarə oluna bilər.

5) Vətəndaşların müqavilə əsasında könüllü şəxsi (xüsusi) sığortası. Lakin bunun əhatə dairəsi və qüvvədə olma müddəti qəti müəyyən olunmuş vaxtla, risklərin ayrı –ayrı fiziki şəxslərin imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədar olaraq bir o qədər də geniş deyildir, daha dəqiq desək məhduddur. Sığortanın bu növü şəxsi sığortanın prinsipləri və mexanizmlərinə (sığorta haqlarının və ödənişlərinin ekvivalentliyi, müəyyən dövr ərzində konkret şəxslər üçün sığorta mükafatının riskin baş vermə ehtimalı ilə əlaqələndirilməsi) əsaslanır. Əsas cəhətləri ondan ibarətdir ki, sığorta müqaviləsi olmalı, vətəndaşların özləri məsuliyyət daşımaqlarıdır. Bu isə o deməkdir ki, sosial sığortanın bu növü insanların fərdi imkanlarından və onun sosial müdafiə olan tələbatını nə dərəcədə dərk etməsindən asılıdır. Əsas təşkilatı- hüquqi formaları xüsusi sığorta şirkətləri, qeyri-dövlət pensiya fondları, bankları, payçı investisiya fondlarıdır.

Vətəndaşların müqavilə əsasında könüllü şəxsi (xüsusi) sığortasının baza təsisatları pensiya və tibbi, istehsalatda bədbəxt hadisələrin baş verməsi və işsizliklə əlaqədar icbari sosial sığorta və

sosial yardım göstərən strukturlardır. Bunların xarakteri bir – birindən əhəmiyyətli surətdə fərqlənir.

Sosial sığortanın sosial yardımdan fərqi ondan ibarətdir ki, sığorta olunan şəxs sığorta ödənişləri almaq hüququna malikdir. Lakin bu, o vaxt mümkündür ki, həmin şəxs sığortalanmış və sığorta halının baş verməsi faktı təsdiq edilmiş olsun. Ehtiyacın olub – olmaması yoxlanılmır. Sosial sığorta birgə həmrəylik prinsipi nəzərə alınmaqla sığorta yığımının təkrar (yenidən) bölgüsünü nəzərdə tutur. Və belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, bu zaman daha imkanlı şəxslər az imkanlı şəxslərə maddi cəhətdən yardım göstərmiş olurlar.

Məcburi sosial sığortaya aşağıdakı kimi xarakteristika vermək olar:

- 1) Sığortalıların (işçilərin və işgötürənlərin) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada sığorta haqlarını ödəmələrinin məcburi olması;
- 2) Sosial sığorta subyektləri arasında hüquqi münasibətlərin ən geniş yayılmış növüdür. Bu , onunla əlaqədardır ki, buna fərdi müqavilələrin rəsmiyyətə salınmasından və onların icra olunması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsindən imtina olunduğu hallarda subyektlərin bu prosesdə iştirak etməyə məcbur edilmələri və sığortalı şəxslərin müdafiə olunmasına yüksək səviyyədə təminat verilməsi yolu ilə nail olunur;
- 3) Sığorta halları baş verdikdə sığorta olunanların sığorta ödənişlərini məcburi qaydada almaq hüquqlarının olması;
- 4) Ödənişlərin nəsillərin həmrəyliyi prinsipinə uyğun olaraq həyata keçirilməsi sayəsində maliyyə vəsaitinin yüksək səviyyədə, etibarlı şəkildə saxlanması təmin edilməsi ;
- 5) Vəsaitin düzgün və məqsədli şəkildə xərclənməsi üzərində dövlət tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi ;
- 6) Sığortanın bu növü ölkə əhalisi üçün obrazlı ifadə ilə desək , daha “ ucuz” başa gəlir. Buna demək olar ki, işləyənlərin kütləvi surətdə və məcburi qaydada iştirak etmələri vasitəsilə nail olunur.

Məşhur İsveç sosioloqu Hosta Şspinq – Andersen 1991- ci ildə dövlət quruluşunun tipindən asılı olaraq sosial müdafiə sisteminin aşağıdakı kimi qruplaşdırılmasını təklif etmişdir:

- 1) Liberal dövlət tipi. Burada sosial yardım göstərilməsinin meyarı ehtiyacın müəyyən edilməsidir. Liberal dövlət tipində dövlət sosial yardımını azad bazardan ayırmağa, onu ünvanlı yardım etməyə cəhd göstərir. Başlıca məqsəd yoxsulluğu ləğv etməkdən ibarətdir. Liberal dövlət tipinə Böyük Britaniya da daxil olmaqla ingilis dilli ölkələrin hamısı və Yaponiya aid edilə bilər;
- 2) Mühafizəkar dövlət tipi. Burada sosial yardım göstərilməsinin əsas meyarı müəyyən olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinin yoxlanılmasıdır. Sosial sığortanın klassik Bismark sistemindən istifadə edilməsi, keçmiş xidmətlərə görə yardımın kompensasiya xarakterinə cəhd göstərilməsi ilə səciyyələnir. Məqsəd işçinin əmək qabiliyyəti olduğu dövrdə nail olunmuş həyat səviyyəsinin qorunub saxlanmasından ibarətdir. Bu dövlət tipinin mövcud olduğu ölkələrə Qərbi Avropa ölkələrinin böyük əksəriyyəti ,ilk növbədə almaniya təmayüllü ölkələri aid etmək olar ;
- 3) Sosial – demokrat dövlət tipi . Burada sosial yardım göstərilməsinin meyarı əhalinin müəyyən bir qrupa və ya kateqoriyaya aid edilməsidir. Bu dövlət tipində sosial yardım standart formada pul, natura və xidmət göstərilməsi, yardımın bərabərlik xarakteri daşmasına cəhd göstərilməsi ilə xarakterizə olunur. Məqsəd gəlirlərin təkrar bölgüsü Skandinaviya ölkələrində geniş yayılmışdır.

Sosial – iqtisadi ədəbiyyatda sosial müdafiə proqramlarının inkişaf meylləri baxımından sosial müdafiə sistemi növlərinin aşağıdakı kimi təsnifləşdirilməsi təklif olunur:

- yeni mühafizəkar dövlət tipi – ABŞ, İngiltərə, Kanada;
- sosial – demokrat dövlət tipi – İsveç, Danimarka, İsveçrə, Lüksemburq;
- sosial cəmiyyət nəzəriyyəsinə əsaslanan sistem – Almaniya, Avstriya;
- ümumi rifah dövləti nəzəriyyəsinə əsaslanan sistemlər- Fransa, Belçika, Yaponiya.

FƏSİL XVI

İNKİŞAF ETMİŞ ÖLKƏLƏRDƏ SİĞORTANIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

16.1. Dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrində sığorta bazarının təşkili

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə sığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin fəaliyyəti səhmdar şirkətləri, qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri, dövlət və qarışıq sığorta təşkilatları, xüsusi sahibkarlıq və ortaqlıqlar, kooperativ sığorta təşkilatları, birgə müəssisələr, avtosığorta büroları şəklində müxtəlif təşkilati əsaslarla həyata keçirilir. Ayrı – ayrı ölkələrdə sığorta cəmiyyətləri yaradılarkən müxtəlif təşkilati – hüquqi formalardan istifadə olunması təcrübəsi formalaşmışdır. Belə ki, ABŞ –da və Almaniyada səhmdar cəmiyyətləri, Fransada qarşılıqlı sığorta cəmiyyəti üstünlüyə malikdir, Böyük Britaniyada sığorta korporasiyaları ilə yanaşı qarşılıqlı sığorta assosiasiyaları da fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, Böyük Britaniyada sığorta bazarında ortaqlıqların və xüsusi sahibkarlığın müxtəlif təşkilati formalarının mövqeyi olduqca möhkəmdir. İtaliya və İspaniyada kooperativ sığortasından geniş istifadə olunur . Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa və Yaponiyada dövlət kapitalının da iştirakı ilə sığorta şirkətlərindən kifayət qədər geniş istifadə olunur. Bunlara Almaniyadakı “ Germes ”, Fransadakı “ Kotasi” sığorta şirkətlərini misal göstərmək olar. Onların fəaliyyəti əsas etibarilə xarici iqtisadi sahə ilə məhdudlaşır. Lakin sığortaçıları hansı təşkilati formada olmalarından asılı olmayaraq onların fəaliyyəti müəyyən normativ sənədlərlə tənzimlənir və onlara bir qayda olaraq xüsusi dövlət sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən nəzarət edilir. Bu orqanlar Böyük Britaniyada, Almaniyada, Fransada və digər ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta işinin təşkili xüsusi sığorta qanunverciliyinə, məhkəmə və sığorta əməllərinə əsaslanır. Dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi iki amillə əlaqədardır. Bunlarda biri sığortalının müdafiə edilməsi, digəri isə dövlət tərəfindən yeridilən iqtisadi siyasətlə bağlıdır. Dövlət, birinci problemin həllində özünün müvafiq orqanları və ya müstəqil təşkilatlar vasitəsilə sığorta müqavilələrinin məzmununa , sığorta haqlarının həcminə, mübahisəli məsələlərin tənzimlənməsi qaydalarına nəzarəti həyata keçirə bilər. Dövlət orqanları uzunmüddətli sığortaya, habelə sığortaçıların öz vəzifələrini yerinə yetirmələri məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bunlarla yanaşı, dövlət orqanları sığortaçıların fəaliyyətinin aşağıdakı tərəflərini tənzimləyirlər:

- a) sığorta əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılması və sığorta təşkilatları və şirkətlərin, o cümlədən xarici sığorta kapitalını təmsil edən firmaların qeydiyyatına alınması :
- b) sığortaçılardan özlərinin sığorta öhdəliklərini yerinə yetirmələri üçün onlardan maliyyə təminatı tələb edilməsi. Bu məqsədlə ziyanın ödənilməsinin ehtiyatların yaradılması hesabına həyata keçirilməsi və peşəkar kadrların və ekspertlərin hazırlanması :
- c) sığorta təşkilatlarının tədiyə qabiliyyətinin, onlardakı texniki ehtiyatların hesablanması və yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi :
- d) sığortaçının fəaliyyətinin dayandırılması və müflisləşməsi şərtlərinin müəyyən olunması :

e) ölkədə sığortaçıların fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanlarının fəaliyyət qaydalarının müəyyən edilməsi :

f) sığorta təşkilatlarının sığorta, təkrarsığorta və maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin hər il auditinin aparılması, onların illik balanslarının təsdiqlənməsi və dərc olunması qaydalarının müəyyən olunması :

g) icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsi :

h) sığorta şirkətlərinin təşkilatlı – hüquqi formaları, sığorta vasitəçiləri, sığorta şərtləri və sığorta tarifləri haqqında qaydaların və təlimatların hazırlanması .

Xarici ölkələrinin sığorta bazarı üçün ümumi daxili məhsulda sığorta haqlarının xüsusi çəkisinin yüksək olması xarakterikdir. Belə ki, sığorta haqlarının UDM – də xüsusi çəkisi ABŞ, Böyük Britaniya və Yaponiyada 8 % - ə İsveçrədə 7,5% - ə, Almaniya və Hollandiyada təqribən 6% - ə bərabərdir.

ABŞ- da və Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə sığorta bazarının vəziyyəti və inkişaf meylinin təhlili sığorta kapitalının çox fəal tərəküzləşməsi və sığorta işinin beynəlmilləşməsi prosesinin getdiyini deməyə əsas verir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, sığorta kapitalının beynəlmilləşməsi prosesi Avropanın sığorta bazarını daha çox əhatə etmişdir. Avropa Birliyinə daxil olan ölkələr özlərinin qanunvericiliyində sığorta şirkətlərinin sığorta və maliyyə fəaliyyətlərini, sığortalılara verilən təminat və güzəştləri tənzimləyən qaydalardakı fərqləri mərhələli şəkildə aradan qaldırırlar. Məsələn, Avropa İttifaqının qanunlarında Birliyə daxil olan ölkələrdə avtomobil sığortaçılarına milli bürolar yaratmaq, yol – nəqliyyat hadisələri baş verdikdə zərərin ödənilməsi üçün əlaqələndirilmiş normalar tətbiq etmək tövsiyə olunur.

Sığortanın əksəriyyət növləri könüllü formada aparılır. Aİ - ə daxil olan ölkələrin hamısı üçün nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyət sığortası, bəzi ölkələrdə / məsələn, Almaniya / isə ekoloji risklərin sığortası məcburidir . İcbari sığortanın digər növlərinə binaların tikintisində icarədarların mülki məsuliyyəti, əczaçılıqda, nüvə energetikasında mülkü peşə məsuliyyəti və s. aiddir.

Avropa sığorta və təkrarsığorta federasiyasının 2014- cü ildəki hesabatında dərc etdiyi məlumat əsasında Avropa qitəsi 35 faizlə dünya sığorta bazarına liderlik edir. Bu qitəni 29 faizlə Şimali Amerika, 28 faizlə Asiya və hər biri 4 faiz olmaqla Cənubi Amerika və Avstraliya izləyir. Həmin ildə cəmi mükafat müqavilələri üzrə əməliyyatın həcmi 1169 milyard avro olmuşdur ki, bunun da 714 milyardı yəni 61 faizi həyat sığortası, qalan 39 faizini yəni 455 milyard avro qeyri – həyat sığortası təşkil edir. Elə həmin ilin göstəricisinə əsasən şirkətlərin ümumi mənfəəti 943 milyard avro təşkil etmiş, bunun da 66,8 faizi yəni 630 milyardı həyat, 313 milyardı yəni 33,2 faizi qeyri – həyat sığorta şirkətlərinin payına düşür. 2014-cü ildə qitədə sığorta bazarı Avropa ÜDM – nin 7,46 faizinə bərabər olmuşdur. 2013-cü ildə 7,52 faiz olan müvafiq göstərici hesabat ilində 0,6 faiz aşağı düşmüşdür. Ölkələr üzrə sığorta payının ÜDM-dəki çəkisi aşağıdakı kimi dəyişir - Ruminiyada sığorta bazarı öz ÜDM-in 1,2 faizinə bərabər olduğu halda Finlandiya və Niderlandda bu göstərici 11,3 faizə bərabərdir.

Avropada 2014-cü ildə ölkələr üzrə sığorta ilə əlaqədar hər nəfər üzrə orta hesabla 1967 avro xərclənilib. Əvvəlki ildə bu rəqəm 1911 avro olub. 2014-cü ildəki məbləğin 1202 avrosu həyat, 765 – i qeyri – həyat sığortasına xərclənir. Rəsmi məlumat əsasında həmin ildə 4860 lisenziyalı şirkət 1 milyon nəfərə yaxın işçi sığorta təşkilatlarında işləmişdir. [80]

Sənayecə inkişaf etmiş bütün ölkələrdə sığorta şirkətlərinin tədiyə qabiliyyətliliyi səviyyəsinə və onların etibarlılığına xüsusi diqqət yetirilir. Sığorta şirkətlərinin tədiyə qabiliyyətliliyi onların aktivlərini qəbul etdikləri öhdəliklərlə müqayisə etməklə müəyyən olunur. Onların aktivləri öhdəliklərindən həmişə çox olmalıdır. Şirkətlərin etibarlılığı dedikdə, onların yalnız üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün malik olduqları imkanlar deyil, həm də onların yerinə yetirməyə hazır olmaları nəzərdə tutulur. Hələ 1987 – ci ildə YUNKTAD – ın (BMT – nin ticarət və inkişaf üzrə konfransı) irəli sürdüyü meyarlar içərisində mülkiyyətçilərin, direktorların şəxsi keyfiyyətləri , vicdanlılıqları ön plana çəkilmişdir. Bu meyarlar içərisində ikinci

yeri işçi heyətinin ixtisası, dördüncü yeri şirkətin keçmişdə bazardakı davranışları (yenə də şəxsi etik meyarlar) tutur. Şirkətlərin texniki ehtiyatları yalnız doqquzuncu yerdədir. [77 .c 502]

İnkişaf etmiş sığorta qanunvericiliyi həm müştərilərinin, həm də sığortaçının maraqlarının müdafiəsinin əsasıdır. Onun başlıca tərkib hissəsini sığortaçının nəzarət orqanları tərəfindən attestasiyası sistemi (Azərbaycanda isə lisenziyalaşdırma) təşkil edir.

Sığorta şirkətləri öz balanslarını mətbuatda dərc etdirməyə bərludurlar . Sığorta şirkətlərinin vergiyə cəlb olunmaları korporasiyalardan vergitutmanın eyni prinsiplərinə əsaslanır. Sığorta əməliyyatları üzrə əldə edilən mənfəətdən vergi hesablanarkən mənfəətdən baş vermiş, lakin hələ tənzimlənməmiş zərərin ödənilməsi üçün yaradılan ehtiyat, həmçinin bir neçə digər ehtiyatların yaradılması üçün ayrılan vəsait çıxılır.

Mənzil qərarı Amsterdamda olan Hillberry Insurance Company şirkəti vətəndaşlara benzinin qiymətinin bahalaşması, yaxud da yad planetlərdən gələn adamlar tərəfindən oğurlanma halları kimi qeyri-adi risklərdən sığortalanmaları təklif edir. Bu şirkət aşağıdakı sığorta növlərindən istifadəni təklif edir:

Benzinin qiyməti bahalandıqda : Benzinin qiyməti 15%- dən çox bahalandıqda sığortaçı sonrakı 1000 litr üçün əlavə xərci ödəməyi öhdəsinə götürür. Sığortanın dəyəri : ildə 19,95 avrodur.

Qapı çırpılıb örtüldükdə : Kimsə evdən tələm- tələsik çıxdıqda qapı çırpılıb örtüldükdə və açar içəridə (evdə) qaldıqda, bu xoşagəlməz hadisə üçün sığortaçı günün və həftənin vaxtından asılı olaraq həmin şəxsə 100 avroyadək ödəyir.

Sığortanın dəyəri : ildə 18 avrodan bir qədər çoxdur.

Lift pərçimlənib qaldıqda : Kimsə pərçimlənmiş (batıb qalmış) liftdə qaldığına görə vaxt itirdikdə şirkət ona 75 avro ödəyir.Sığortanın dəyəri : ildə 12 avrodan 28 avroyadəkdir.

Lotereya oyununda uğursuzluq olduqda :Kimsə il ərzində 52 dəfədən az olmayaraq keçirilən lotereya tirajlarında iştirak etdikdə, lakin bir dəfə də olsun udmadıqda sığortaçıdan 2500 avro alır.Sığortanın dəyəri : ildə 12 avrodan 28 avroyadək və i. a.

ABŞ – da sığortanın qanunvericiliklə tənzimlənməsi Ştatlar tərəfindən həyata keçirilir, ölkənin bütün ərazisində qüvvədə olan qanunvericilik normaları, məsələn, icbari sığorta üzrə normalar isə məhdudlaşdırılmışdır və əsas etibarilə tövsiyə xarakteri daşıyır. ABŞ və Böyük Britaniyada ümumi sığorta normaları adətən sığorta əməllərinə əsasən müəyyən edilir.

Böyük Britaniyanın Almaniyanın, İtaliyanın, Fransanın və Avropa İttifaqına üzv olan digər ölkələrin qanunvericilik aktlarında sığorta ilə əlaqədar müxtəliflik olsa da, Aİ- nın qaydalarına müvafiq olaraq onlar milli qanunvericiliklərini vahid sığorta bazarının tənzimlənməsinin ümumi müddəalarına uyğunlaşdırmalıdır. Bu, xüsusilə də avtomobil nəqliyyatı sahiblərinin (sürücülərin) mülkü məsuliyyətinin sığortalanmasına aiddir.

16.2. ABŞ- da sığortalanma

ABŞ – da təqribən bir əsr yarımliq sığorta əməllərinə görə belə təsəvvür formalaşmışdır ki, hər şey sığortalanır. ABŞ – ın sığorta informasiyası İnstitutunun məlumatına görə ölkənin sığorta bazarında avtomobillərini sığortalayan fiziki şəxslər liderlik edirlər . Belə ki, onların sığorta haqlarının ümumi həcmi ev sahibləri sığortasının həcmindən dörd dəfə çoxdur.

2002- ci ildə ABŞ – ın ərazisində toplanmış sığorta haqqının ümumi həcmi təqribən bir trilyon dollara bərabər olmuşdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Asiyanın, Latın Amerikası və Avropanın sığorta bazarlarının daha dinamik inkişafı ilə əlaqədar olaraq dünya sığorta bazarında ABŞ –ın payı (xüsusi çəkisi) fasiləsiz olaraq azalır. ABŞ həyatın sığortalanması sahəsində dünya bazarında tutduğu xüsusi çəkiyə görə Yaponiyadan (müvafiq olaraq 29,7 və 31,4%) geridə qalsa da, sığortanın digər növləri, hər şeydən əvvəl əmlak və məsuliyyət sığortası üzrə 46% xüsusi çəki ilə dünyada birinci yeri tutur . [37. C. 390-391.]

İsveçrənin Swiss Re təkrarsığorta şirkətinin məlumatlarına görə 2005- ci ildə dünyada bütün sığorta əməliyyatları üzrə sığorta haqqı ümumilikdə 3,4 trilyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Sığortaçıların milli assosiasiyasının məlumatına əsasən ABŞ – in sığorta şirkətləri tərəfindən toplanan sığorta haqqı 2005 – ci ildə 955, 6 mlrd dollar təşkil etmişdir ki, bu da 2004 – cü ildəkindən (956,9 metr dollar) 0,1% azdır .ABŞ- in sığorta şirkətlərinin xalis mənfəəti 2004 – cü ildəki 38,4 mlrd dollardan 2005 – ci ildə 46,9 mlrd dollara çatmış və ya 22,1% artmışdır. [84]

2014-cü ildə həyat və sağlamlıq üzrə 1031, əmlak və bədbəxt hadisələr üzrə 2718, sağlamlıq üzrə 1060 sığorta şirkəti lisenziya əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Xalis mükafat məbləği həyat və sağlamlıq şirkətləri üzrə 648 milyard dollar, əmlak sığortası şirkətləri üzrə 502 milyard dollar, sağlamlıq sığortası şirkətləri üzrə 527 milyard dollar olmuşdur ki, bu göstəricilər ümumi sığorta mükafatında müvafiq olaraq 39, 30 və 31 faiz təşkil etmişdir. Həyat və sağlamlıq üzrə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin ümumi aktivləri 6,3 trilyon dollar, əmlak sığortası üzrə şirkətlərin müvafiq göstəricisi 1,8 trilyon dollara, həyat sığortası şirkətlərinin ümumi aktivləri isə 248 milyard dollara bərabər olmuşdur. 2014-cü ildə birbaşa mükafat müqavilələrinin həcminə görə “ MetLife Inc.” (Metlayf MMC) birinci yeri tutur. Belə ki, şirkət müvafiq göstərici üzrə hesabat ilində ümumi bazar payının 16,14 faizinə sahibdir ki, bu da 95,33 milyard dollara bərabərdir. Ümumilikdə sığorta mükafatı üzrə əməliyyatların həcminə görə ilk onluqda olan şirkətlərin ümumi payının 54,58 faizinə nəzarət edir.

ABŞ-da sığorta fəaliyyətinin genişləndirilməsi və əhalinin sığorta təminatının möhkəmləndirilməsi istiqamətinə uyğun olaraq 12 yanvar 2015-ci ildə ABŞ prezidenti Barak Obama “ Terrorism riski sığortası proqramı ” qanununu imzalamışdır. [88]

ABŞ- da sığortalama iki yerə bölünmüşdür : 1) həyat sığortası ; 2) qeyri – həyat sığortası.

ABŞ – da ən iri sığortaçı State Farm Group şirkətidir. Onun bölmələrinin payı avtomobillərin sığortalanması bazarında 18%-ə, həyatın sığortalanması bazarında 23%- ə, bütövlükdə sığorta bazarında isə 12% -ə bərabərdir.

Amerikanın sığorta biznesi geniş miqyaslılığı ilə fərqlənir və dünyada onun tayı yoxdur. Amerikanın sığorta inhisarları dünyanın sənayecə inkişaf etmiş sığorta bazarının təqribən 50% - ə nəzarət edir. 2012-ci ilin məlumatına əsasən sığorta təşkilatlarında 2,3 milyon nəfər işçi çalışmışdır ki, bu da ABŞ – da qeyri kənd təsərrüfatı sektorunda məşğul əhalinin 1,7 faizinə bərabər olmuşdur. Həmin ildə sığorta şirkətlərinin sığorta aktivləri 7,3 trilyon dollar olub ki, bunun da 6,8 trilyonu investisiya qoyuluşundan əldə olunan aktivlərdir. [88]

Sığorta haqqında vahid federal qanuna görə ABŞ – da sığorta fəaliyyətinə hansısa bir mərkəzləşmiş nəzarət orqanı mövcud deyildir. Hər ştatın özünün sığorta qanunvericiliyi və tənzimləyici nəzarət orqanı vardır ki, onlar da kapitalın minimum məbləği, təklif olunan sığortanın növləri haqqında təklif irəli sürür, sığorta şirkətlərinin işlərinin təftişini aparır, lisenziya vermək yolu ilə onların fəaliyyətinin tənzimlənməsini həyata keçirir.

ABŞ- da sığorta şirkətlərinin iki tipi vardır : 1) Səhmdar cəmiyyətləri (SC) ; 2) Qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri (QSC).Ölkədə dövlətə məxsus sığorta firmaları fəaliyyət göstərmir. Səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərini həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər satın ala bilərlər. Səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi rejimi ilə əlaqədar kifayət qədər sərtləşdirilmiş qaydalar müəyyən edilmişdir. ABŞ – da tarixən isə sığorta şirkətləri əsas etibarilə qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri formasında mövcud olmuşdur. Onlar həcmələrinə görə ənənəvi olaraq səhmdar cəmiyyətlərindən kiçik olsalar da, fəaliyyət rejimləri daha liberaldır. Bunun nəticəsidir ki, ABŞ –da qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri həyatın sığortalanmasında sığorta şəhadətnamələri satışının 40% - ni, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları – fermerlərin bazar çeşidinin hamısına nəzarəti öz əlində cəmləşdirmişdir.

Sığorta şirkətləri üç sığorta tipi həyata keçirirlər:1)Bekifitlər (həyatın, sağlamlığın sığortası, tibbi, pensiya, əmanətlərin sığortalanması və i.a.) : 2) kommersiya sığortası : 3) Şəxsi sığorta (vətəndaşların tikililərini, avtomobillərini və digər əmlakların sığortalanması nəzərdə tutulur). Qanunvericilikdə sığorta şirkətlərinin həyatın və qeyri – həyatın sığortalanması üzrə əməliyyatların aparılması sahəsində ixtisaslaşmaları nəzərdə tutulmuşdur.

ABŞ –da sığorta fəaliyyəti antiinhisar qanunvericiliyinə düşməyən yeganə sahədir . ABŞ – da

bütün sığortaçıların fəaliyyəti aşağıdakı üç reytingli agentlik tərəfindən ciddi şəkildə təhlil olunur : A.M.Best, Moody S, Standart S.Poors. Bunlar sığorta firmalarının vəziyyətinin təhlil olunması və hər rüb kataloq nəşr etdirməklə məşğul olurlar. Kataloqlarda adətən sığorta şirkətlərinin etibarlılığı və tədiyə qabiliyyətliliyi nöqtəyi –nəzərindən rəsmi reytingləri nəşr olunur. Ayrı – ayrı şirkətlər, xüsusilə də broker şirkətləri digər şirkətlərin fəaliyyətinin təhlili ilə məşğul olan xüsusi bölmələr yaradırlar . Burada əsas təhlil obyektini kimi şirkətlərin maliyyə vəziyyəti, ödənişlər və xidmətin səviyyəsi, işdə çeviklik, xidmətlərin dəyəri (ən aşağı tarif dərəcələri), təhlükəsizlik və itkinin qarşısının alınması və s. götürülür. İtkinin səviyyəsi, investisiyalar üzrə gəlir və mənfəət norması (əmsalı) , debitor borcunun səviyyəsi sığortaçının işinin səmərəliliyini ifadə edən meyarlar hesab olunur.

ABŞ – da bütün sığorta şirkətləri üzrə elektron məlumat bankından geniş istifadə olunur. Bu, şirkətləri riskə, sığorta haqqının həcminə və digər əlamətlərə görə qruplaşdırmağa imkan verir.

ABŞ-da həyatın sığortalanması sahəsində ən iri şirkətlərin xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, sığorta şirkətləri çox yüksək nüfuzla malik olduqlarına görə onların idarə olunmasına müxtəlif pensiya fondlarına məxsus olan milyardlarla vəsait yönəldilir. Bu zaman sığorta cəmiyyətlərinin vəzifəsi ağıllı investisiya siyasəti yeritməklə həmin vəsaitin nəinki qorunub saxlanmasını, həm də onun daha da artırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Sığorta şirkətləri bu vəsaitin idarə olunması üçün komissiyon haqqı əldə edirlər. Hətta idarəetmədə istifadə edilən vəsaitə görə ən aşağı faiz norması (0,1%) üzrə milyonlarla gəlir əldə edirlər.

Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, amerikanın sığorta şirkətlərinin təşkilatı əsaslarını səhmdar cəmiyyətləri və qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri təşkil edir. Anderrayterlərin və sığorta brokerlərinin - sığorta müvəkkilləri, yaxud da müstəqil broker firmalarının – institutları da mövcuddur. Məsələn, həyatın sığortalanması üzrə ən iri cəmiyyətlərdən biri – “ Prudense” cəmiyyətinin 22 min sığorta brokeri vardır. Müstəqil broker firmalarına “Marş Maklenan, Aleksandr end Aleksandr “, “ Frek Holl”, “Fred S.Ceyms “ və başqalarını misal göstərmək olar.

Dünyada müşahidə edilən ümumi meylə uyğun olaraq amerikanın sığorta bazarında xərclərin həcmi artır. 1980 – ci illərdə II dünya müharibəsindən sonra mövcud olmuş sığorta haqqının müəyyən edilməsinin kartel sistemi dağılmış və qanunvericiliklə sığorta şirkətlərinin sığortalılara qarşı eyni qiymət siyasəti yeridilməsi qaydası müəyyənləşdirilmişdir. 1983 -1984 – cü illərdə bir sıra ştatlarda sığorta haqqı dərəcələrinin hərəkətinə (dəyişdirilməsinə) qoyulan məhdudiyətlər aradan qaldırılmışdır. Kəskin rəqabət mübarizəsinin nəticəsi olaraq sığorta haqqının dərəcələri 15,30 və hətta 40 %-ə qədər aşağı düşmüşdür, Bunun nəticəsində bir çox xırda sığorta şirkətləri, xüsusilə də əmlakın sığortalanması ilə məşğul olan şirkətlər böyük məbləğdə ziyana düşmüşlər.

Dünyanın, ilk növbədə ABŞ- ın ən iri sığorta şirkətləri maliyyə konqlomeratlarını xatırladırlar. Onlar özlərinin törəmə şirkətləri vasitəsilə sığorta fəaliyyəti ilə yanaşı, kredit və borc verməklə, müştərilərə çek xidmətini təşkil etməklə, hesablaşma kredit kartlarının emitetini həyata keçirməklə, daşınmaz əmlak və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparmaqla, müştərilərin tapşırığı ilə əmlakın və kapitalın idarə edilməsi ilə də məşğul ola bilirlər. Son dövrlər dünyada sığorta işinin beynəlmilləşməsi prosesi gedir. Belə ki,1970- ci ildəki kəskin rəqabətdən sonra qüvvələr nisbəti ABŞ –ın xeyrinə dəyişmiş, əmlakın sığortalanması üzrə ən iri transmilli sığorta şirkəti olan “Steyt farm myuçuel otomobil inşuras kompani “ şirkəti 2002- ci ildə yığılan sığorta haqqı məbləğinə görə nəinki ABŞ – da həm də dünyada birinci yeri tutmuşdur. 1922- ci ildə İllinoys ştatında əsası qoyulmuş bu şirkət nəqliyyatın qarşılıqlı sığortalanması, əmlakın, bədbəxt hadisələrdən, aviasiyanın sığortalanması, habelə təkrarsığorta sahəsində ixtisaslaşmışdır.Geniş şaxələndirilmiş aparıcı sığorta korporasiyalarından biri olan “SİQNA” (1982 –ci ildə iki köhnə qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin – “ Konnektikut cenerel korporeyşn” və ” İNA korporeyşn” – birləşməsi nəticəsində formalaşmışdır) əmlakın və məsuliyyətin sığortalanması ilə məşğul olur.

“ Amerikan İnterneşnl qrup “ (AİQ) dünyada ən aparıcı şaxələndirilmiş beynəlxalq sığorta qruplarından və ABŞ – da ticarət və sənaye risklərinin ən iri sığortaçılarından biridir. Bu şirkət sığorta üzrə öz əməliyyatlarına 1919 – cu ildə Şanxayda başlamışdır . Hazırda bu holdinq şirkəti dünyanın 130 ölkəsində 44 törəmə şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət edir, 28 min nəfərə yaxın işçisi vardır. Qrupun bütün şirkətləri altı ixtisaslaşdırılmış şöbədə birləşmişlər.

ABŞ – da “ Metropolitan layt İnşurens K0 ” (Nyuyork, 1868 –ci ildə yaradılmışdır , “Neşnl Trerurz İnşurens “ in varisidir), ən iri şirkətlərdəndir və 1915 – ci ildən qarşılıqlı əsaslarla həyatın sığortalanması ilə məşğul olur. Bununla yanaşı, ABŞ – da fəaliyyət göstərən iri sığorta şirkətlərinə aşağıdakıları da misal göstərmək olar : “Kontinental Korporeysn “ (1853 –cü ildə əsası qoyulmuşdur), “ Prudenşl İnşurens Kompani of Amerika “ (1876 – cı il), “Olsteynt İnşurens kompani “ (1913- cü il) və başqaları . ABŞ –da iri ticarət və sənaye firmalarının əmlakı və məsuliyyətinin sığortalanması nəticəsində bir ildə 8 mlrd dollara yaxın sığorta haqqı toplanır. Amerika inhisarlarının xaricdəki biznes fəaliyyətindən və ABŞ –da, habelə digər ölkələrdə xarici şirkətlərin fəaliyyəti nəticəsində hər il 2 mlrd dollar sığorta haqqı əldə etmək mümkün olur. Həyatın sığortalanması üzrə toplanan illik sığorta haqqı məbləği 9 mlrd dollar təşkil edir.

Yüksək səviyyədə inkişaf etmiş sığorta bazarına malik olan ABŞ 3 min adda müxtəlif sığorta növü təklif etməklə, hazırda Avropa Birliyinin sığorta sisteminin yeganə real rəqibi hesab olunur. ABŞ- da ingilis – amerikan hüquq sistemi (onu həm də (ümumi) hüquq sistemi adlandırırlar) fəaliyyət göstərir. Orada qanun hüququn mütləq mənbəyi hesab olunmur, onunla yanaşı məhkəmə qərarları da başlıca rol oynayır, qanunvericilik yalnız ümumi şərtləri, iqtisadi fəaliyyətin hüquqi çərçivəsini müəyyən edir. Avropada olduğu kimi, burada da sığortaçıların həyatın sığortalanması və sığortanın digər növləri üzrə icbari qaydada ixtisaslaşmaları nəzərdə tutulmuşdur. Bu, amerika qanunvericiliyində yaradılmasına yol verilən sığorta təşkilatlarının hər iki tipinə- səhmdar cəmiyyətləri və qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri aiddir .

Ştatların sığorta bazarının tənzimlənməsi sahəsində səlahiyyətləri Makkaren – Ferqyuson qanunu ilə müəyyən edilmişdir. (1945 – ci il). Hər ştatın özünün tənzimləyici orqanı – ştatın qubernatoru tərəfindən təyin olunan (həm də senat tərəfindən bəyənələn) komissar tərəfindən rəhbərlik edilən sığorta əməliyyatları üzərində nəzarət şöbəsi – vardır. Komissarın səlahiyyətləri ya o təyin olunarkən müəyyən edilir (bu qayda on bir ştatda fəaliyyət göstərir), yaxud da onu təyin edən qubernatorun səlahiyyətləri ilə eyni vaxtda başa çatır.

16.3. Böyük Britaniyada sığortalanma

Böyük Britaniyada 2015-ci ildə qeydiyyatla alınmış 934 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir ki, bunun 340–ı Böyük Britaniyada digərləri isə Avropanın digər ölkələrində mərkəzi ofisləri olan Böyük Britaniya şirkətləridir. Fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin 435-i həyat sığortası üzrə fəaliyyət göstərmişdir ki, bunun da 195-i Böyük Britaniyanın ərazisində, 240 sığorta şirkəti isə Avropanın digər ölkələrində qeydə alınmışdır. Böyük Britaniyanın sığorta şirkətlərinin topladıqları sığorta mükafatlarının ümumi həcmi 2015-ci ildə 320 milyard dollar olmuşdur. Böyük Britaniyanın sığorta bazarı ümumi mükafatların məbləğinə görə dünyada dördüncü yeri bölüşdürür.

Böyük Britaniyanın sığorta şirkətləri 2015-ci ildə 1,6 trilyon sterlinq dəyərində olan investisiya aktivlərinə malik olmuşdur. 2014-cü ildə 334000 işçisi olan Böyük Britaniyanın sığorta şirkətlərində işçilərin sayı 2015-ci ildə 305500 nəfərə düşmüşdür. [41]

2014-cü ilin məlumatlarına əsasən Böyük Britaniyada 26,7 milyon ev təsərrüfatı fəaliyyət göstərmişdir. Ev təsərrüfatlarında sığortalanma işi qeyd olunan tarixə aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. 20,4 milyon ev təsərrüfatı evin saxlanması sığortası;
2. 20,1 milyon ev təsərrüfatı avtomobilin sığortası;
3. 17,3 milyon ev təsərrüfatı tikintinin sığortası;
4. 3,2 milyon ev təsərrüfatı ipoteka sığortası;
5. 1,9 milyon ev təsərrüfatı şəxsi tibbi sığortası. [85]

Böyük Britaniyanın sığorta bazarında son illərdə sığortaçıların arasında çoxsaylı birləşmələr müşahidə olunur. Məsələn, Lloyd korporasiyası üzvlərinin sayı 1922 –ci ildən sonra kəskin sürətdə azalmağa başlamışdır. Bunun başlıca səbəbi ondan ibarətdir ki, Lloydda iştiraka korporativ üzvlər buraxılmış, korporasiyanın özündə isə yenidənqurma və yeniləşdirmə sahəsində proqramların həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Sindiqlərin sayı 1994- cü ildəki 401 - dən 1997- ci ildə 164 - ə enmişdir. Lakin buna baxmayaraq sindiqlərin orta dövriyyəsi müvafiq olaraq 27 mln .funt

sterlingdən 66 mln. funt sterlinqə qədər artmışdır. Bir neçə iri qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri, sığorta şirkətləri tərəfindən satın alınmış və öz fəaliyyətlərini dayandırmışlar. Məsələn, iri prudential “prudense” sığorta şirkəti QBC Scottish Equitableni “Skottiş Ekviteybl” satın almışdır. 1997 –ci ildə isə Norwich Union şirkəti özünün səhmlərini buraxmaq və Londonun fond birjasında yerləşdirmək yolu ilə qarşılıqlı sığorta şirkəti kimi öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Təkrarsığorta bazarında birləşmənin klassik nümunəsi kimi 1996 – cı ilin avqust ayında Swiss Re şirkətinin M&G Re şirkətini satın almasını göstərmək olar. Bazarın təmərküzləşməsi prosesində sığorta brokerləri də kifayət qədər fəal iştirak edirlər.

Böyük Britaniyanın sığorta bazarında London sığorta bazarını qeyd etmək lazımdır. Bu bazarda çoxsaylı xarici sığorta şirkətləri (həm Avropa İttifaqının üzvü olan, həm də digər ölkələrin şirkətləri) iştirak edir və ona Lloyd’s korporasiyası ilə yanaşı, Londonun beynəlxalq sığorta assosiasiyası və təkrarsığorta şirkətləri (LİRMA – London International Insurance and Reinsurance Market Association) daxildir.

Böyük Britaniyanın sığorta xidməti bazarında yeni inkişaf meyilləri müşahidə olunur. Sığorta xidmətlərinin yayılmasının əsas əhəmiyyətli kanalı broker və agentlər olduğu halda, son illərdə tamamilə vasitəçilərdən yan keçməklə sığorta müqavilələrini birbaşa istehsalçılara satan şirkətlərin sayı kəskin surətdə artmışdır. Məsələn, avtomobillərin sığortalanması üzrə satışın 30-40% -i birbaşa satışın payına düşür. Bankların rolu da əhəmiyyətli surətdə artmışdır. Belə ki, banklar tərəfindən sığortalanmanın erkən mərhələsində, başqa sözlə, bankların və sığorta şirkətlərinin iştirakı ilə maliyyə qruplarının formalaşdığı zaman banklar sığortaçıların distributoru kimi fəaliyyət göstərirdilər. Ona görə onların sığorta risklərini qiymətləndirə bilmirdilər. Lakin sonralar onlar bunu həyata keçirməklə törəmə şirkətlərin təsisçilərinə çevrildilər. Belə ki, NSBC (HSBC), Lloyds Bank, Barklay’s Bank kimi banklar da əvvəllərdə bir çox tikinti şirkətlərinin etdiyi kimi həyatın sığortalanması üzrə özlərinin sığorta şirkətlərini təsis etmişlər. Son dövrlər həyatın sığortalanması bazarının 22%-ə yaxını bankların və tikinti şirkətlərinin payına düşür. Böyük Britaniyanın 20 aparıcı bankının əksəriyyəti risklərin qiymətləndirilməsi və sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə özləri məşğul olurlar. Eyni zamanda bir sıra sığortaçıları özlərinin xüsusi banklarını təşkil etməklə sığorta məhsullarının yayılması üçün əlavə şərait yaradırlar.

Böyük Britaniyada sığorta fəaliyyəti sığorta şirkətləri haqqında qanunla (1982 - ci il) tənzimlənir. Bu qanun Böyük Britaniyada və ya digər ölkədə səhmləşdirilmiş qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri istisna olmaqla səhmdar cəmiyyəti formasında sığorta şirkətlərinin, habelə korporativlərə daxil olmayan şirkətlərinin fəaliyyətini tənzimləyir. Qanuna uyğun olaraq Böyük Britaniyanın ərazisində (yuxarıda qeyd olunan istisnadan başqa) sığorta və təkrarsığorta fəaliyyəti funksiyasına müvafiq lisenziyaların (xüsusi razılığın) verilməsi də daxil olmaqla xəzinədarlıq tərəfindən tənzimlənir. Həyatın sığortalanması sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin işinə də qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şura tərəfindən nəzarət olunur.

Böyük Britaniyada sığorta fəaliyyəti üzrə qanunvericiliyi iki yerə bölünür: 1) həyatın sığortalanması; 2) həyatın sığortalanmasından başqa, digər sığortalar. Bunlar da öz növbəsində Aİ – də qəbul edilmiş qaydalara görə daha kiçik növlərə bölünür. Sığortaçı həyata keçirdiyi hər sığorta fəaliyyəti növü üzrə ayrıca lisenziya almalıdır. Digər tərəfdən sığorta şirkəti eyni vaxtda həm həyatın sığortalanması, həm də qeyri - həyatın sığorta növləri ilə məşğul ola bilməz.

Lloyd korporasiyasının fəaliyyəti dörd parlament aktı ilə tənzimlənir ki, bunlardan axırıncı 1982 – ci ildə qəbul edilmişdir. Bu sənədlə korporasiyaların strukturunda və özünü tənzimləmə sistemində əsaslı dəyişikliklər edilmişdir. Həmin sənədlə cəmiyyətin üzvləri tərəfindən seçilmiş 12 nəfərdən ibarət korporasiya Şurası təsis edilmişdir. Şura cəmiyyətin fəaliyyəti üçün tam məsuliyyət daşıyır. Şuranın tərkibində intizam komitələri və apelyasiya məhkəməsi vardır. Korporasiyaların üzvlərinə sığorta şirkətləri haqqında qanuna uyğun olaraq Böyük Britaniyanın ərazisində sığorta biznesi ilə məşğul olmalarına icazə verilir. Sığorta haqlarının trust fondlarında icbari qaydada ehtiyat yaradılması, hər il xəzinədarlığa tədiyə qabiliyyəti haqqında hesabat təqdim etmələri barədə qanunun müddəaları onlara şamil edilmir.

Böyük Britaniyada sığorta vasitəçilərinin fəaliyyəti sığorta brokerlərinin qeydiyyatı haqqında qanunla tənzimlənir (1977- ci il). Bu qanuna uyğun olaraq özünün sığorta fəaliyyətində “

broker ” sözündən istifadə etməyi arzulayan hər bir vasitəçi məşğul olduğu sığorta növündən asılı olmayaraq qeydiyyat haqqında şəhadətnamə almalıdır.

Həyatın sığortasına nisbətən digər sığorta bazarında bütün vasitəçilərin fəaliyyəti Böyük Britaniyanın sığortaçılar Assosiasiyası kodeksinə uyğun olaraq həyata keçirilir və sığorta fəaliyyətinin norma və qaydaları bu kodekslə müəyyən olunur. Vasitəçilər sığorta bazarında ya müstəqil vasitəçi yaxud da təyin olunmuş nümayəndə kimi fəaliyyət göstərirlər.

Böyük Britaniya həyatın sığortalanması və pensiya sığortası da daxil olmaqla investisiya fəaliyyəti maliyyə xidmətləri haqqında qanunla (1986-cı il)tənzimlənir. Sığortanın bu növü ilə əlaqədar olaraq istənilən vasitəçilik fəaliyyəti ya qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şura , ya xüsusi investisiyalar üzrə nəzarət orqanı , yaxud da qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şuranın lisenziyasına malik olan səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən həyata keçirilməlidir. Bu şərtlər Aİ-nin üzvü olan ölkələrin Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən şirkətlərinə də şamil edilir.

Böyük Britaniyada müəssisələr 31 % vergi dərəcələri ilə vergiyə cəlb olunurlar. Məlum olduğu kimi , bütün dünyada şirkətlərin əldə etdikləri mənfəət vergiyə cəlb olunur. Lakin sığorta şirkətlərinin fəaliyyət növündən asılı olaraq onların vergiyə cəlb edilməsinin xüsusi rejimi tətbiq olunur. Həyatın sığortalanması ilə məşğul olmayan şirkətlərdən adi dərəcə ilə vergi tutulur. Lakin bu zaman investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlir kapitalın gəliri deyil, kommersiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlir hesab edilir. Həyatın sığortalanması ilə məşğul olan şirkətlərlə əlaqədar xüsusi vergi rejimindən istifadə olunur.

Maliyyə haqqında qanunla sığorta müqaviləsinə vergi anlayışı daxil edilmişdir. Bu vergi dərəcəsi sığorta haqlarından əldə edilən gəlirin 4 %-i qədər müəyyən edilmişdir. Lakin elə sığorta növləri də vardır ki, bu vergi onlara tətbiq edilmir. Bunlara təkrarsığorta , əlillərin avtomobillərinin sığortası,həyatın sığortalanması (uzunmüddətli tibbi sığorta müqavilələri istisna olmaqla),kommersiya gəmilərinin və hava gəmilərinin , risklərin, kreditlərin , xarici və ya beynəlxalq əmtəə daşımaları və s. sığorta müqavilələri aid edilir. Həyatın sığortalanmasının bir sıra növləri , xüsusilə də əmanətlərin bəzi sığorta növləri , həyatın müəyyən müddətə , yaxud da ömürlük sığortalanması üzrə vergi güzəştləri də mövcuddur.

Sığorta şirkətləri haqqında qanun maliyyə nazirinə sığorta şəhadətnamələri sahiblərinin mənafeələrinin müdafiə olunmasının zəruriliyi meydana çıxdığı hallarda sığortaçıya investisiyanın bu və ya digər növünü həyata keçirməyi qadağan etmək səlahiyyəti verilmişdir. Sığorta şirkətlərinin hesabatı sığorta şirkətləri üçün hesabatın tərtib olunması qaydaları və şirkətlər haqqında qanunla müəyyən edilmişdir. Bu sənədlərdə şirkətlər üçün maliyyə hesabatlarının ümumi qaydaları öz əksini tapmışdır.

Sığorta şəhadətnamələri sahiblərinin mənafeələrinin müdafiəsi haqqında qanuna uyğun olaraq sığorta şəhadətnaməsi sahiblərinin müdafiəsi Şurası təsis edilmişdir. Onun vəzifəsi sığorta şəhadətnaməsi sahiblərinə dəyən ziyanın kompensasiya edilməsi, yaxud da hansısa formada onlara maliyyə dəstəyi göstərməkdən ibarətdir. Böyük Britaniyada sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziyası olan sığorta şirkəti tədiyə qabiliyyətinin olmaması problemi ilə rastlaşdıqda Şura sığortalılara kömək göstərmək məqsədilə onu maliyyələşdirmək səlahiyyətinə malikdir.

Böyük Britaniyada 1986- cı ildə tədiyə qabiliyyətinin olmaması haqqında qanun , 1985- ci ildə isə sığorta şirkətlərinin ləğv edilməsinə aid qaydalar qüvvəyə minmişdir.O zaman belə güman olunmuşdu ki, sığortaçıların ləğv edilməsi tədiyə qabiliyyətinin olmaması probleminin həll olunmasının adı qaydası ola bilər. Lakin hazırda bir çox hallarda həyatın sığortalanmasına nisbətən digər sığorta növləri üzrə şirkətlərin ləğv edilməsi əvəzinə mübahisəli məsələlərin həll olunmasının digər qaydalarından istifadə edilir. Bu, onunla əlaqədardır ki, qanunda öz əksini tapmış ləğv olunma prosesində sığorta biznesinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmamışdır. Məsələn , rəsmi ləğv olunma tarixinə sığorta şirkətlərinin bütün kreditlərinin müəyyən edilməsi həmişə mümkün olmur. Məsuliyyət təkrar sığortalındığı hallarda , şirkətlərin bütün öhdəlikləri qiymətləndirilənədək onların aktivləri haqqında danışmaq düzgün deyildir. Bütün bu xüsusiyyətlər kreditlərə ödənişlərin əhəmiyyətli dərəcədə ləngiməsinə gətirib çıxarır ki, bu da qanunda öz əksini tapmamışdır. Mübahisəli məsələlərin həll edilməsinin digər qaydaları öz növbəsində ilkin dividendlərin əvvəlcə ödənilməsinin həyata keçirilməsinə, ödənişin sığorta portfeli

formalaşdırılarkən istifadə olunan valyuta ilə aparılmasının təmin olunmasına şərait yaradır ki, bu da investisiya riskinin azalmasına, şirkətlərin aktivlərindən daha sərbəst istifadə edilməsinə səbəb olur. Lakin bütün bunlara baxmayaraq ləğv etmənin bu qaydasının da çatışmazlıqları vardır. Məsələn, bu qaydalar sığortaçılara özlərini kreditorların iddialarından hüquqi cəhətdən müdafiə olunmasını təmin etmir.

16.4. Almaniyada sığortalanma

Almaniyada 2010- cu ildə 582 sığorta şirkəti, 2014-cü ildə isə 548 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Göründüyü kimi Almaniyada son illərdə sığorta şirkətlərinin sayında azalma müşahidə edilir. 2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin 87-si həyat, 47-si sağlamlıq, 206-sı əmlak, 30-u təkrarsığorta və 112-si müxtəlif istiqamətdə sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. 2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sığorta mükafatları üzrə gəlirləri 192439 milyon avro olmuşdur. Sığorta mükafatında ən çox paya (48,7 faizə və ya 93673 milyon avroya) həyat sığortası şirkətləri sahibdir. Sonrakı ardıcılıqda 32,5 faiz və ya 62581 milyon avro ilə əmlak, 18.8 faiz və ya 36185 milyon avro ilə sağlamlıq sığortası yer tutur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2013 - cü ildə sığorta mükafat üzrə məbləğ 187306 milyon avro olmuşdur.

Almaniyada sığorta şirkətlərinin sayı azaldığı kimi işçilərin də sayı azalmışdır. Belə ki, sığorta şirkətlərində işçilərin sayı 2013-cü ildə 547,6 min nəfər olduğu halda, onların sayı 2014-cü ildə 533,1 min nəfərə enmişdir.

Ümumilikdə sığorta üzrə bütün əməliyyatlarda Şimali Reyn Vestpaliya və Bavariya Federal Əyaləti lokomotiv rolunu oynayır. Belə ki, 2013 –ci ilə nəzər salsaq görürük ki, mükafat məbləği üzrə 76447 milyon avro ilə ən çox Bavariya əyaləti, işçilərin sayına və Sığorta şirkətlərinin sayına görə isə Şimali Reyn Vestpaliya əyaləti liderlik edir. Reyn çayının adına alan bu əyalətdə 106 sığorta şirkəti olduğu halda Bavariyada 69 sığorta şirkət olmuşdur. [42]

2002-ci ildə Almaniyanın sığorta şirkətlərinin dünyanın bütün ölkələrində həyata keçirdikləri sığorta əməliyyatlarından əldə etdikləri sığorta haqqının ümumi məbləği 136 mlrd. dollar təşkil etmişdir ki, bunun da 45,2 %-i itkilərin və bədbəxt hadisələrdən sığortalanmanın, 1%-i kreditlərin, aviasiya və nüvə sığortalanmasının, 12%-i könüllü tibbi sığortanın, 37%-i isə həyatın sığortalanmasının payına düşmüşdür. [37. C. 110-111.]

Almaniyada həm birbaşa, həm də təkrarsığorta ilə məşğul olan kifayət qədər xarici sığorta şirkətləri fəaliyyət göstərirlər, onlardan 57- si (1995-ci ilin məlumatı) Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələri, 18-i isə digər dövlətləri təmsil edirlər. Almaniyada xarici sığortaçıların çoxu həyatın sığortalanmasına nisbətən digər sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Bunlar əsas etibarilə Böyük Britaniyanın, Fransanın və Belçikanın şirkətləridir.

Almaniyada son zamanlarda bank sığortası inkişaf etməyə başlamışdır. Sığorta xidmətlərinin yayılmasının ənənəvi və ən geniş yayılmış kanalları sığorta vasitəçiləri, başqa sözlə, sığorta agentləri və brokerləridir. Lakin buna baxmayaraq bankların vasitəsilə sığorta xidmətlərinin yayılması digər ölkələrdə olduğu kimi Almaniyada da geniş miqyas almağa başlamışdır. Lakin Almaniyada bank təsisatları sığortaçının vasitəçisi, yaxud da müvəkkili funksiyasını yerinə yetirə bilər, onlara sığorta müqaviləsini bağlamağa icazə verilmir. Ona görə ki, bunun üçün sığorta nəzarəti orqanının icazəsi olmalıdır. Belə bir icazə isə yalnız sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərə verilir. Təcrübədə bankla sığorta şirkətləri arasında onların müstəqil tərəfdaş, yaxud da bir maliyyə qrupunun iştirakçısı olub –olmamasından asılı olmayaraq, müqavilə bağlanır. Buna misal olaraq yaxın keçmişdə “ Doyçe Bank” maliyyə alyansı tərəfindən “ Deutsche Herold “ sığorta şirkətinin satın alınmasını göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, Almaniyada sığorta evdə maddəli qaydada məşğul olan fəhlələr, şou-biznes, sirk və estrada artistləri, həmçinin rəssamlar da daxil olmaqla maddəli çalışan bütün işçilərə (dövlət qulluqçularından başqa) şamil edilir. Bundan başqa, kустarlar, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, kiçik sənətkarlıqla məşğul olan sahibkarlar və dənizdə balıq ovlayanlar da sığorta

hüququna malikdirlər. Sığorta xidməti ilə həmçinin xilasedicilər, donorlar, qəza, təhlükə və faciə baş verdikdə kömək göstərən, başqa sözlə, öz həyatlarını təhlükə qarşısında qoyan şəxslər də sığorta xidmətlərindən istifadə edirlər.

Həyatın könüllü sığortalanması bazarları üçün qiymət rəqabəti səciyyəvidir. Son dövrlərdə həyatın sığortalanması ilə məşğul olan şirkətlər investisiya qoyuluşundan əldə etdikləri mənfəətdə öz müştərilərinin iştirakı üçün ayrılan vəsaiti ixtisar etməyə başlamışlar. Bunun iki səbəbi vardır. Bunlardan biri borc kapitalı və fond bazarlarında işgüzar fəallığın zəif olmasıdır. Həyatın sığortalanması müqavilələri üzrə gəlirlilik 1994-2000-ci illərdə 8 % -ə çatdığı halda, 2001-ci ildə 6-7% təşkil etmiş, 2002-ci ildə isə olduqca aşağı düşərək köhnə müqavilələr üzrə 4 %-ə, yeni müqavilələr üzrə isə 3,25%-ə bərabər olmuşdur. 2000-ci ildə demək olar ki, həyatın sığortalanması üzrə bütün şirkətlərin ehtiyatları azalmışdır.

Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsinə aid olan qanunvericiliyin əsasları Almaniyanın sığorta nəzarəti Aktında (Versicherungsaufsichtsgesetz –VAG, 1902-ci il) qoyulmuş, sonralar isə müəyyən əlavələr edilməklə, yeni redaksiyada hazırlanmışdır. Avropa İttifaqının direktivlərinə uyğun olaraq VAG-ın müddəaları sosial sığorta növlərinə, dəmiryolu, dəniz və hava nəqliyyatı vasitələrinin, yükdaşımaların beynəlxalq sığortasına, habelə dəniz, göl və çay nəqliyyatı ilə yük daşımaları zamanı məsuliyyətin sığortalanmasına şamil edilmir. Almaniyanın ərazisində birbaşa sığortalanmanı həyata keçirmək arzusunda olan sığorta şirkətləri buna sığorta nəzarəti orqanlarından müvafiq icazə almalıdırlar. Yuxarıda adı çəkilən AKT-la sığorta şirkətlərinin aşağıdakı təşkilati-hüquqi formalarının yaradılmasına icazə verilir: məhdud məsuliyyətli açıq şirkətlər, qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri və Almaniya ərazisində müəyyən sığorta növlərinin aparılması üzərində inhisara malik olan açıq hüquqlu təsisatlar.

Sığorta nəzarətinin federal orqanı (Bonn şəhərində yerləşir) sığorta şirkətlərinin hüquqi və maliyyə fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirir. Kiçik sığorta şirkətlərinin (onların topladıqları sığorta haqlarının illik məbləği bir milyon avrodan çox olmur), pensiya və dini fondların fəaliyyətinə nəzarət adətən sığorta nəzarətinin ərazi orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Sığorta nəzarətinin federal orqanı sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət etməklə dolayısı ilə sığorta vasitəçilərinin də fəaliyyətini tənzimləyir. Ona görə ki, Almaniyada sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətinə bilavasitə aid olan qanunvericilik aktları mövcud deyildir. Almaniyada brokerlərin və agentlərin funksiyaları arasında dəqiq fərq qoyulur. Vasitəçi broker fəaliyyətini həyata keçirmək üçün onun hər hansı bir sığorta şirkəti ilə heç bir əlaqəsi olmamalıdır, o, potensial sığortalının nümayəndəsi kimi hərəkət etməlidir.

Yalnız təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərin nəzarət orqanlarından xüsusi icazə almasına (əgər şirkət qarşılıqlı sığorta cəmiyyəti deyildirsə) ehtiyac yoxdur. Bununla əlaqədar olaraq nəzarət orqanını təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün məlumatlandırmaqla kifayətlənmək olar. Ümumiyyətlə, VAG – ın yalnız müəyyən müddəaları – məsələn, şirkətin xarici və daxili mühasibat uçotu əməliyyatları haqqında müddəaları aiddir. Təkrarsığortaçılara kifayət qədər xüsusi vəsaitə malik olmaq tələbi də şamil edilmir.

Almaniyada sığorta təşkilatları da digər müəssisələr kimi mənfəət vergisi ödəməlidirlər. Lakin bununla yanaşı, müəyyən istisnalar da mövcuddur. Bunlar ilk növbədə sığorta ehtiyatlarına, sığorta müqavilələri ilə ödənilən sığorta ödənişlərinə və dividendlərə aiddir. Sığortaçı toplanmış sığorta haqlarına görə vergi ödəməyə borcludur. Bu verginin həcmi sığorta haqqı məbləğindən asılıdır, sığortalıdan tutulur və sığortaçı vasitəsilə ödənilir. Vergi, sığortalı Almaniyanın rezidenti olduqda, yaxud da sığorta müqaviləsi qüvvəyə mindiyi anda Almaniyanın ərazisində yerləşdikdə tutulur. Həyatın sığortalanması, tibbi və təkrarsığorta, habelə sosial sığortanın bütün növləri sığorta vergisinə cəlb edilmir. Verginin orta dərəcəsi 15 %-ə bərabərdir.

1932- ci ildən keçən müddət ərzində Almaniyada sığorta şirkətlərinin tədiyə qabiliyyətinin olmaması halı müşahidə olunmamışdır. Lakin sığorta nəzarətinin federal orqanı narahatlıq keçirir ki, sığorta bazarının liberallaşdırılması milli sığortaçılarda maliyyə problemlərinə gətirib çıxara bilər. Bununla əlaqədar olaraq sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti üzərində maliyyə nəzarətinə xüsusi diqqət yetirilir, hətta maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi planlaşdırılır. Sığortalıların mənafeələrinin müdafiəsi məqsədilə Almaniyanın milli qanunvericiliyində sığorta şirkəti müflisləşmə mərhələsinə

daxil olduqda həyatın sığortalanması müqaviləsinin öz- özünə fəaliyyətini dayandırmasını nəzərdə tutmuşdur. Bu zaman sığortalılar , ehtiyatların onların sığorta müqaviləsinə düşən hissəsinin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik olurlar.

16.5. Yaponiyada sığortalanma

Yaponiyada 2015-ci ildə lisenziya əsasında cəmi 51 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Digər inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta şirkətlərinin sayını yüzlərlə olduğu halda Yaponiyada bu rəqəmin cəmi 51 -ə bərabər olmasının səbəbi sığorta sisteminin mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə olunması mexanizminin mövcudluğu ilə izah olunur. 51 şirkətdən 30-u yerli, 21-i xarici sığorta şirkətidir. Yerli 30 sığorta şirkətinin 7-si xarici investisiya hesabına maliyyələşən yerli sığorta təşkilatlarıdır. 2015-ci ildə əvvəlki illə müqaisədə sığorta təşkilatlarının nümayəndəliklərinin sayı 1,4 faiz nümayəndəliklərdə işləyən satış üzrə mütəxəssislərin sayı isə 0,02 faiz azalmışdır. Belə ki, 2014-cü ildə sığorta şirkətlərinin 204990 filial və nümayəndəliyi olduğu halda, 2015-ci ildə bu rəqəm 202148 olmuşdur. Satış üzrə mütəxəssislərin sayında isə 2063081 nəfərdən 2059743 nəfərə düşmüşdür. 2015-ci ildə qeyri – həyat sığortası üzrə sığorta əməliyyatlarının həcmi 2,7 faiz artaraq 111094,7 milyon dollara çatmışdır. [78]

Yaponiyanın sığorta bazarı özünün həcminə görə dünyada milli bazarlar içərisində ABŞ-dən sonra ikinci yeri tutur. Belə ki, 1999-cu ildə dünyada toplanan sığorta haqlarının 40%-i (675 milyard dollar və ya hər nəfərə 5400 dollar , o cümlədən , həyatın sığortalanmasının 61% - i və sığortanın digər növlərinin 39 %- nin düşdüyü sığorta məbləğinin)onun payına düşmüşdür. 1990-cı illərdə iqtisadiyyatda yaranmış mürəkkəb vəziyyət Yaponiyanın bazarında sığorta haqları məbləğinin azalmasına gətirib çıxarmışdır. 2003-cü illərdə toplanmış sığorta haqlarının məbləği 446 milyard dollar təşkil etmişdir. [37. C. 392.] 2014-cü ildə Yaponiyada sığorta əməliyyatlarının həcmi 479762 milyon dollar olmuşdur ki, bunun da 108174 milyon dollar qeyri – həyat, 371588 milyon dolları həyat sığortasının payına düşür. [78]

Yaponiyanın sığorta bazarı ən təmərküzlənmiş və müdafiə olunan bazardır. Onun maliyyə gücü ölkənin iqtisadiyyatında başlıca rol oynamağa imkan verir. 2014- cü ildə sığorta haqlarının xüsusi çəkisi ÜDM – də 10,0 % təşkil etmişdir. Bu göstərici Şimali Amerika ölkələrində 8,4 %-ə Qərbi Avropada isə 7,4%-ə bərabər olmuşdur.

Yaponiyanın həyatın sığortalanması bazarı dünyada ən iri bazadır. Dünyada toplanan sığorta məbləğinin 32 %-ə qədəri onun payına düşür. Həyatın sığortalanmasına nisbətən , onun digər növlərinin ən geniş yayılmış növü avtomobillərin sığortalanmasıdır. Ümumi sığorta məbləğinin 60-70 %-i onun payına düşür.

Əhalinin hər nəfərinə görə 2002 -ci ildə şəxsi sığorta ilə əlaqədar xərclərin səviyyəsi 3900 dollar təşkil etmişdir. Müqayisə üçün deyək ki, ABŞ və Kanadada bu göstərici 2470, Qərbi Avropada isə 1640 dollardan çox deyildir. 1980- ci illərin axırlarında həyatın sığortalanması şəhadətnaməsinin təminatlı faiz dərəcəsi investisiyadan əldə edilən gəlirdən yüksək və ya 6% -dən çox olmuşdur. Lakin 1989-cu ildən başlayaraq səhmlərin , istiqrazların və daşınmaz əmlakın dəyəri kəskin surətdə aşağı düşmüşdür. Bununla əlaqədar olaraq Yaponiya sığortaçıları yeni bağlanan müqavilələr üzrə təminatlı gəlirin həcmi aşağı salmağa məcbur olmuşlar. (həyatın sığortalanması müqaviləsinin növündən asılı olaraq 2 % - dən 2,75 % -ə qədər)1993-cü ildə Yaponiyada iqtisadi şəraitin pisləşməsi sığorta əməliyyatlarının azalmasına səbəb olmuşdur. 1996-cı ildəki çox da böyük olmayan iqtisadi artım sığorta xidmətlərinə olan tələbi artırmamışdır. “Böyük yeddiyə” nisbətən Yaponiyada sığorta haqlarının artımı aşağı olsa da ,sığorta əməliyyatlarının fəallaşması müşahidə edilməmişdir. Bu dövrdə Yaponiyada həyatın sığortalanmasına nisbətən sığortanın digər növlərində toplanan ümumi sığorta haqqı məbləği 10621,9 mlrd. iyenə bərabər olmuşdur. 1997-ci illərdəki maliyyə böhranı , iyenin məzənnəsinin aşağı düşməsi toplanan sığorta haqqının azalmasına böyük təsir göstərmişdir. Bununla əlaqədar olaraq toplanan ümumi sığorta haqqı məbləği 1997-ci ildə 2,9 % (308, 2 mln iyen)azalaraq 10313,7 mlrd iyen təşkil etmişdir.

Pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi, inflyasiyanın artması həyatın sığortalanması üzrə toplanan sığorta haqqı məbləğinin azalmasına səbəb olmuşdur. Vəziyyət bir də ona görə pisləşmişdir ki, 1998-ci ilin yayında həyatın sığortalanması üzrə təminatlı gəlirlər 0,5%-dən 0,75 %-ə qədər ixtisar olunmuş və bunun nəticəsində 1999-cu ildən etibarən pul verib satın alınan və dəyişdirilən sığorta şəhadətnamələrinin sayı artmağa başlamışdır. Bu prosesin sürətlənməsinə “Nissan” şirkətinin (Nissan Mutual Life) müflisləşməsi səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində dəyən ziyanın ümumi məbləği 300 mlrd iyen (25 mlrd dollar) olmuşdur. Bu zaman ziyanın 2/3 hissəsi sığortaçıların təminatlı fondları hesabına ödənilməsinə baxmayaraq, onun qalan hissəsi yeni şirkət – “Anoba” (Anoba Life) şirkəti tərəfindən beş il ərzində ödənilməli idi. Beləliklə də bunların nəticəsində sığorta şirkətlərinə olan inam demək olar ki, qırılmışdı.

Asiya qitəsində baş verən maliyyə böhranı Yaponiyanın sığorta bazarında da birləşmə və inteqrasiya proseslərini sürətləndirmişdi. Məsələn, Koa Fire Si Marine İnsurans Co Ltd, Nippon Fire & Marine Insurance Coltd, Mitsui & Fize İnsurans Co .Ltd şirkətləri birləşmişlər. Birləşmənin məqsədi sığorta bazarının liberallaşdırıldığı və xarici sığortaçılarla artan rəqabət şəraitində Yaponiyada aparıcı mövqə tutmaq üçün sığorta qrupu yaratmaqdan ibarət olmuşdur. Bu qrup sağlamlığın və maliyyə risklərinin sığortalanması, tibbi sığorta ilə məşğul olur, habelə marketing xidməti göstərir.

Yaponiyada sığorta şirkəti səhmdar cəmiyyəti formasında (nizamnamə kapitalı bir mlrd iyendən) (təqribən 8 mln.dollar) az olmamaqla, habelə birgə şirkət və qarşılıqlı sığorta cəmiyyəti formasında (nizamnamə kapitalı 30 mln. iyendən az olmamaqla) yaradıla bilər. Lisenziyanı alan onun depozit hesabına maliyyə nazirliyinin müəyyən etdiyi qədər məbləği ödəməlidir. Sığorta haqqında qanunun yeni redaksiyasına uyğun olaraq nağd depozit qiymətli kağızla əvəz oluna bilər.

Səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılan sığorta şirkətləri səhmdarların ən azı dörd aydan bir yığıncaqlarını keçirməlidir. Bütün səhmdarlar cəmiyyətin işində səsvermə və dividend almaq hüququna malikdirlər. Lakin burada bir cəhəti xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu, ondan ibarətdir ki, səhmdar cəmiyyətləri üçün icbari bir şərt qoyulmuşdur – dividendlərə məhdudiyyət qoyulur, başqa sözlə birinci beş ildə şirkətin yaradılması, qeydiyyatdan keçirilməsi ilə əlaqədar olan bütün xərclər ödənildikdən sonra dividend verilir.

Sığorta şirkətləri sığortadan başqa biznesin digər növləri ilə məşğul olmaq, həyatın sığortalanmasına nisbətən sığortanın başqa növləri ilə əlaqədar sığorta əməliyyatlarını eyni vaxtda həyata keçirmək hüququna malik deyildirlər. Lakin buna baxmayaraq, həyatın sığortalanması ilə məşğul olan sığorta şirkətləri maliyyə nazirliyinin razılığı ilə trust əməliyyatları apara bilərlər. (Trust əməliyyatlarının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əmlak sahibi onun idarə olunması hüququnun mövcud qanunvericiliyə riayət etməklə müqavilə əsasında digərinə ya banka, ya da ki, xüsusi maliyyə institutuna verir.) Bundan başqa, həyatın sığortalanmasına nisbətən sığortanın digər növləri ilə məşğul olan sığorta şirkətləri maliyyə nazirliyinin razılığı ilə bu sahədə fəaliyyət göstərən başqa sığorta şirkətlərində sığorta vasitəçisi rolunda çıxış edə bilərlər.

Yaponiya qanunvericiliyinə uyğun olaraq şirkətin müflisləşmə halı başladıqda qüvvədə olan müqavilələr müsabiqə əsasında digər bir sığorta şirkətinə verilir. Bu müqavilələr üzrə öhdəlikləri öz üzərinə götürən şirkət sığorta haqqının (mükafatının) qalan hissəsini əldə etmək hüququna malikdir. Bununla birlikdə korporasiya fondu yaradılır. Bu fond Yaponiyada fəaliyyət göstərən bütün sığorta şirkətlərinin vəsaiti hesabına formalaşdırılır.

Sığortalıların mənafeələrinin müdafiəsi üzrə korporasiya fondu şirkət üzvlərinin hər il ödədikləri sığorta haqqı hesabına yaradılır. Hər il ödənilən sığorta haqqı 2000-ci maliyyə ilinədək 6,5 mlrd iyen, 2001-ci ilin aprel ayından etibarən isə 5,0 mlrd iyen təşkil etmişdir.

Korporasiya müflisləşən şirkətdən (qəbul edilmişlərə) avtomobillərin icbari sığorta və könüllü sığortalanması, bədbəxt hadisələrdən, yaşayış evlərinin zəlzələdən, yanğından və digər təhlükələrdən və s. sığortalanması üzrə risklərin sığortalanmasına kömək göstərir.

Həyatın sığortalanmasına nisbətən sığortanın digər növlərinin tətbiqi sahəsində Yaponiyada hazırda əmlak sığortası və bədbəxt hadisələrdən sığortalanma üzrə Reyting təşkilatı və “avtomobillərin sığortalanması üzrə Reyting təşkilatı” (bunlar müvafiq olaraq 1948 və 1964-cü illərdə yaradılmışdır) fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatlar öz fəaliyyətlərinin başlanğıcında əsas

vəzifələrini- sığorta şirkətlərinin tarif siyasəti üzərində nəzarəti həyata keçməklə ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə onların sabitliyini təmin etmək məqsədilə sığorta tariflərinin hesablanmasını yerinə yetirmişlər . Reyting təşkilatının üzvü olan bütün sığorta şirkətləri öz fəaliyyətlərində onun, yəni Reyting təşkilatının tərəfindən işlənib hazırlanmış tariflərdən istifadə etməlidirlər. Tarif dərəcələrinin təəddüd etmə səviyyəsi də (10 %) müəyyən edilmişdir. Bütün bunlara əsasən demək olar ki, Yaponiyanın sığorta bazarında müsbət təcrübə toplanmışdır və ondan habelə ABŞ , Böyük Britaniya , Almaniya və Fransanın təcrübəsindən istifadə olunması müsbət nəticələr verə bilər.

16.6 İslam maliyyə sistemində sığorta əməliyyatları (Təkafül)

Əsas anlayışlar.

İslam maliyyəsi – İslam iqtisadi qanunları əsasında aparılan maliyyə fəaliyyətidir.

Mudaraba – əməkdaşlıq müqaviləsində bir tərəf maliyyə kapitalını digər tərəf isə peşakar iş fəaliyyətini təqdim edir. Fəaliyyət zərərlə nəticələndiyi halda, maliyyə itkisi yalnız maliyyə kapitalını təqdim edən tərəfə məxsus olur, digər tərəf isə işçi əməyinin və göstərilən xidmətin səmərəsiz olma riskini daşıyır. Mənfəət bölgüsü tərəflər arasında qabaqcadan razılaşdırılmış qaydada aparılır.

Vəkalə- vəkalətnamə əsasında idarəetmə. Vəkalətnamə müəyyən səlahiyyətlər çərçivəsində verilir.

Təbərru-xeyriyyə müqaviləsidir, bir tərəfin əvəzsiz olaraq digər tərəfə göstərdiyi yardımdır.

Təkafül- İslam iqtisadi qanunları əsasında aparılan sığorta fəaliyyətidir.

Təkafül sözünün kökü ərəb dilinin “kəfalə” sözündən götürülmüşdür və mənası zəmanət deməkdir. Təkafül sığorta fəaliyyəti müəyyən qrup insanların birləşərək yaratdıqları xeyriyyə fondu əsasında dəymiş zərərin ödənilməsi mexanizmidir. Lakin burada fond xeyriyyə deyil, Təkafül fondu adlandırılır. Fond onun üzvlərinin müntəzəm olaraq ödədikləri xeyriyyə vəsaitləri hesabına formalaşır. Fond üzvlərinin birinə zərər dəydikdə həmin zərər məbləği fond hesabına yardım kimi ödənilir. Beləliklə ənənəvi sığorta fəaliyyətindən fərqli olaraq Təkafül qrup ödənişləri və qrup şəklində müdafiə sistemini ifadə edir. Təkafül fondunun riskləri (sığorta hadisələri) fondu idarə edən operatorun üzərinə keçmir, əksinə Təkafül fondunun vəsaiti iştirakçılar arasında bölüşdürülür.

İlk Təkafül şirkəti 1979-cu ildə Sudan dövlətində yaradılmışdır. Hazırda dünya üzrə müsəlman və qeyri müsəlman ölkələrində 130-dan çox Təkafül şirkəti fəaliyyət göstərir. 2015-ci ildə Təkafül fondlarının ümumi aktivləri dünya üzrə 35,4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Təkafül fəaliyyəti xüsusi qanunvericilik bazasının olmasını tələb edir, hansı ki bu xidmət növünü tətbiq edən ölkələr tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu sahədə ilk qanunvericilik bazası 1984-cü ildə Malaziya dövləti tərəfindən qəbul edilmişdir. Təkafül fəaliyyəti Təkafül fondu daxilində Şəriət Məsləhət Komitəsinin fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Təkafül şirkətlərinin fəaliyyətinə dair standartlar İslam Maliyyə İnstitutları üçün Audit və Mühasibat Standartlar Təşkilatı (AAOİFİ) tərəfindən təyin edilir. Bu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş standartlar bütün ölkələr tərəfindən Təkafül fəaliyyəti ilə bağlı xüsusi qanunvericilik aktları qəbul edildiyi halda nəzərə alınır.

Təkafül fəaliyyətinin növləri. Ənənəvi sığorta fəaliyyəti həyat sığortası və qeyri – həyat (ümumi) sığorta sahələrinə bölünür. Həyat sığortası kompensasiyaya əsaslanmayan sığorta kimi, ümumi sığorta isə kompensasiya əsaslanan sığorta kimi tanınır. Kompensasiya əsaslı sığorta və ya ümumi sığorta, sığortalının qarşılaşdığı itki və zərəri, zərər məbləğinə uyğun kompensasiya edən sığorta fəaliyyətidir. Ümumi sığorta fəaliyyəti avtomobil, yangın, fərdi qəza, əmlak(girov) və digər bu kimi sığorta növlərini əhatə edir. Lakin kompensasiya əsaslı sığorta ölüm və yaxud əlillik hadisələri üçün tətbiq oluna bilməz, bu halda yalnız həyat sığortasından istifadə edilir. Belə ki, kompensasiya əsaslı sığorta sahibinin itirilmiş həyatını və sağlamlığını bərpa edə bilmir. Bu cür hadisələrdən sığortalımanı qeyri-kompensasiya əsaslı sığorta və yaxud həyat sığortası həyata keçirir. Həyat sığortası dedikdə ölüm hadisəsi baş verdiyi zaman vəfat edən sığortalının varisinə və ya əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində daimi əlillik üzə sığortalının özünə ödəniləcək maliyyə ödənişi nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə kompensasiya əsaslı sığorta, sığortalıya dəymiş zərər və itkinin ödənilməsini nəzərdə tutur. Qeyri-kompensasiya əsaslı sığorta isə ölüm hadisəsi baş verdiyi halda vəfat edən şəxsin varisinə və ya daimi əlillik üzrə sığortalı şəxsin özünə ödəniləcək maliyyə kompensasiyasını nəzərdə tutur.

Təkafül (sığorta) fəaliyyəti ənənəvi sığorta sistemində olduğu kimi iki əsas hissəyə ayrılır:

- ✓ **Ailə Təkafülü**
- ✓ **Ümumi təkafül**

Ailə Təkafülü- sığortalı şəxsin müəyyən müddət ərzində apardığı ödənişlər müqabilində onun özünə və yaxud hüquqi varisinə müəyyən miqdarda pul ödənişləri təmin edən sığorta fəaliyyətidir. Belə ki, sığorta polisinin sahibi sığorta müqaviləsi qüvvədə olduğu müddətdə vəfat edərsə, onun hüquqi varisinə müəyyən miqdarda pul vəsaiti ödənilir.

Ümumilikdə Ailə Təkafül fəaliyyəti aşağıdakı növlər üzrə təsnifləşdirilir:

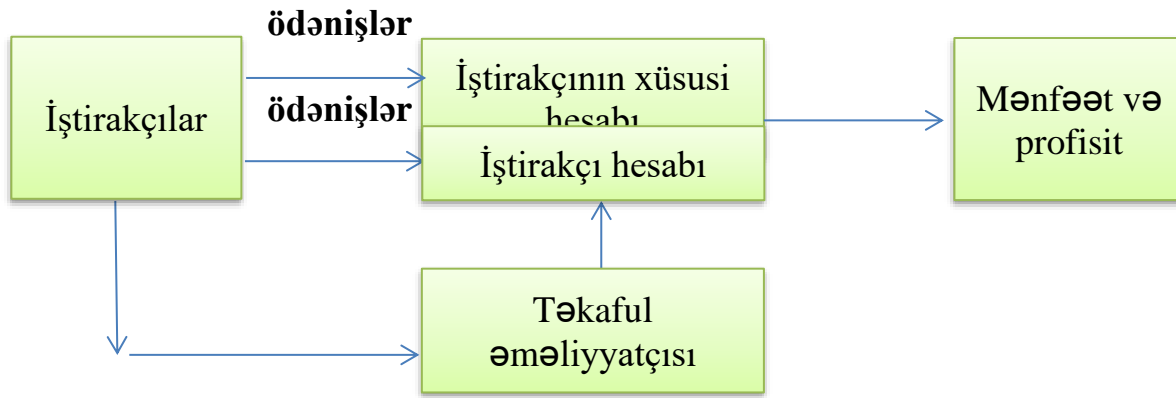
- Fərdi təkafül müqaviləsi**
- İpoteka təkafül müqaviləsi**
- Borc təkafül müqaviləsi**
- Qrup təkafül müqaviləsi**
- Xəstəxana təkafül müqaviləsi**

İslam maliyyələşdirilməsi proqramı çərçivəsində yaşayış sahəsinin alınması ilə əlaqədar ödənilən sığorta haqları ödənişləri İpoteka Təkafülü fondunu təşkil edir. Hər bir yaşayış sahəsi alan şəxs birdəfəlik sığorta mükafatı (haqqını) ödəməklə ipoteka Təkafül fondunun üzvü ola bilər. Yığılan sığorta mükafatlarının cəmi, risk fonduna yerləşdirilir. İpoteka alan şəxsin həyatının itirilməsi və yaxud əlil olması nəticəsində İpoteka Təkafül fondu onun borcunu ipotekanı maliyyələşdirən tərəfə ödəyir. Bu qayda eyni ilə Borc təkafül müqaviləsində də tətbiq edilir. Qrup təkafül şərtləri əsasında bir ailənin bütün üzvləri müəyyən edilmiş sığorta hadisələrindən sığortalanırlar. Xəstəxana təkafül müqaviləsi sığortalı şəxsin xəstəliyi ilə əlaqədar tibbi xidmət xərclərini öz üzərinə götürür. Bu qaydaların məcmusu Təkafül Ailə Müqaviləsi kimi tanınır, belə ki, burada fond iştirakçılarının həyatı və fiziki sağlamlıq məsələləri tənzimlənir. Ailə Təkafül fondunun iştirakçılarının sığorta məqsədlərindən asılı olmayaraq (tibbi sığorta, ipoteka sığortası, qrup sığorta və s.) bütün ödənişlər Təkafül fondunda toplanır. Müəyyən ədəbiyyatda Təkafül fondu, Risk fondu kimi də adlandırılır.

Fərdi təkafül müqaviləsi. Fərdi təkafül müqaviləsi sığortalanan şəxs və Təkafül fondu arasında uzun müddətli müqavilənin bağlanması nəzərdə tutur. Müqavilənin müddəti ödəniləcək sığorta mükafatından asılı olaraq 10-30 il arasında dəyişə bilər. Əgər heç bir sığorta hadisəsi baş verməmişdirsə müqavilə müddətinin başa çatması ilə əlaqədar ona xitam verilir. Müqaviləyə həmişə, müddət bitməmişdən öncə də xitam verilməlidir.

Fərdi Təkafül müqaviləsi əsasən müştəri tərəfindən Təkafül fonduna ödənilən vəsaitlər fond daxilində bölünərək iki müxtəlif hesaba ödənilir. Onların birincisi “iştirakçının xüsusi hesabı” (participant special account PSA) və ya “investisiya risk hesabı” adlandırılır. Bu hesaba fond iştirakçısının ödədiyi ümumi məbləğin bir hissəsi xeyriyyə (Tabarru) vəsaiti kimi qəbul olunur. Sığorta müqaviləsinin şərtindən asılı olaraq, xeyriyyə və yaxud imtina ediləcək məbləğ sığortalının ümumi ödədiyi məbləğin 5%-dən-90%-nə qədər təşkil edə bilər. Bu hesabda toplanan vəsaitin başlıca məqsədi sığortalının gəfil vəfatı və ya əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində yaranan əlillik üzrə maliyyə vəsaitinin ödənilməsidir. Əlillik müddəti, əlil şəxsin həyatda yaşamaq müddətini tam əhatə edir.

İkinci hesab “iştirakçı hesabı” (Participant Account PA) və ya investisiya hesabı adlandırılır. Bu hesabdakı, vəsait fond iştirakçılarının planlaşdırılmış və ya mütəmadi ödənişləri hesabına artırılır. Hesabda toplanan vəsait fond tərəfindən investisiya formasında yerləşdirilir və həmin investisiyalardan əldə olunan gəlir fond və iştirakçı arasında müəyyən qaydalar əsasında bölüşdürülür. İştirakçıların investisiya hesabına ödədiyi məbləğ, sığorta müqaviləsi əsasında seçilən məhsul növündən (həyat, əmlak, borc sığortaları və sair) müqavilənin müddətindən, sığorta planından və investisiya risk hesabına ödəniləcək vəsaitlərdən asılı olur. İştirakçılar Təkafül fonduna ödənişləri bir dəfəlik və ya dövrü olaraq (aylıq, rüblük və illik) ödəyə bilərlər.

Sxem 1. Ailə Təkafülü

Qeydlər:

- İştirakçılar, sığorta polisinə uyğun olaraq xeyriyyə vəsaiti ödəyirlər.
- Yığılan vəsaitlər müvafiq olaraq iki hesab arasında bölüşdürülür
  - a) İştirakçının Xüsusi Hesabı (Təkafül risk fondu)
  - b) İştirakçı Hesabı (investisiya hesabı)
- İştirakçılar hər iki hesabın idarəedilməsi üçün Təkafül əməliyyatçısı təyin edirlər.
- Təkafül əməliyyatçısı müəyyən komissiyaya müqabilində Fondun İştirakçının Xüsusi və İştirakçı hesablarını idarə edir.

Yuxarıdakı sxem Vəkalə qaydasına əsaslanan əməliyyat planını izah edir, hansı ki əsasən Təkafül biznesinin idarəedilməsi üçün Təkafül əməliyyatçısı təyin edilir. Bu halda Təkafül əməliyyatçısına müəyyən mükafat ödənilir. Qaydalara uyğun olaraq Təkafül fondunun investisiyalardan əldə etdiyi gəlirlər fond və Təkafül əməliyyatçısı arasında bölüşdürülmür. Lakin bəzi Təkafül şirkətləri Müdərəbə (mənfəət bölüşdürmə müqaviləsi) prinsipi əsasında təkafül fondunu idarə edir. Bu konsepsiyaya uyğun olaraq fond Təkafül əməliyyatçısına investisiyalardan əldə olunan gəlirin bir hissəsini öncədən razılaşdırılmış nisbətdə xidmət haqqı kimi ödəyir. Digər Təkafül şirkətləri fond Vəkalə və Müdərəbah müqavilələrinin birləşdirilmiş qaydalarından istifadə edərək idarə edirlər. Bu razılaşmaya əsasən, Təkafül əməliyyatçısına Təkafül fəaliyyətinin idarəedilməsi üçün müəyyən mükafat ödənilir və eyni zamanda əlavə olaraq investisiyalardan əldə olunan gəlirin bir hissəsində razılaşdırılmış qaydada Təkafül əməliyyatçısına ödənilir.

Fərdi Təkafül müqaviləsinin iştirakçısına üç halda sığorta ödənişi verilə bilər: ölümə bağlı ödəniş, müqavilənin bitməsi ilə əlaqədar ödəniş və müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam verilməsi ilə əlaqədar ödəniş.

Ölüm hadisəsində ödənilən kompensasiya. Əgər iştirakçı sığorta müqaviləsinin bitmə tarixinə qədər vəfat edərsə, Təkafül şirkəti aşağıdakı qaydalara uyğun olaraq vəfat edən şəxsin hüquqi varisinə sığorta ödənişi verilir.

1. Vəfat edən şəxsin ölüm tarixinə qədər İştirakçının Xüsusi Hesabına ödədiyi bütün vəsaitlərin məbləği ilə ,
2. İştirakçı hesabında sığortalının toplanmış investisiya məbləği və bu məbləğ müqabilində əldə olunmuş gəlirin cəmi.

Hər iki hesabda toplanmış vəsaitlər hesablanır və cəmindən Təkafül operatoruna ödəniləcək xidmət haqqı çıxılmaqla yekun məbləğ sığortalının hüquqi varisinə ödənilir. Təkafül fondunun ödədiyi bütün növ sığorta ödənişləri İştirakçıların Xüsusi Hesabından (Təkafül risk fondundan) icra olunur.

Qeyd olunanları aşağıdakı misal üzərində nəzərdən keçirək.

Misal : fərdi təkafül planının müqaviləsinin iştirakçısı 20 il müddətinə Təkafül müqaviləsi imzalamışdır. Müqavilə üzrə onun Təkafül xidmətinə görə Təkafül operatoruna ödənişi 1000\$ təşkil edir. Müqavilə şərtlərinə əsasən iştirakçı hər ay 200\$ vəsait ödəməlidir, hansı ki, İştirakçının xüsusi

hesabı və İnvestisiya hesabı arasında 50% / 50% nisbətində bölüşdürülür. İnvestisiya hesabında sığortalının investisiyalardan əldə etdiyi gəlir payı illik 6% təşkil edir. Lakin 10 il (120 ay) keçdikdən sonra iştirakçı qəflətən vəfat etmişdir. Bu zaman sığortalının hüquqi varisinə ödəniləcək sığorta məbləği aşağıdakı kimi hesablanır:

1. İştirakçının xüsusi hesabında toplanan vəsait = 100 \$ * 120 ay = 12 000\$
2. İnvestisiyanın əsas məbləği = 100 \$ x 120 ay = 12000 \$
3. İştirakçının investisiya hesabında toplanan vəsait = 12000 \$ x 6 % x 10 = 7200 \$
4. Ümumi toplanmış sığorta vəsaiti = 12000 \$ + 12000 \$ + 7200 \$ = 31200 \$.

Sonra alınan məbləğdən müqavilə üzrə təkaful operatoruna ödəniləcək 1000\$ xidmət haqqı çıxılır və sığortalının hüquqi varisinə ödəniləcək sığorta ödənişinin məbləği müəyyən olunur.

Sığorta ödənişi = 31200\$ - 1000\$ = 30 200\$.

Müqavilənin başa çatması ilə əlaqədar ödənişlər. İştirakçı sığorta müqaviləsinin sonuna sağ qaldığı halda ona ödəniş aşağıdakı qaydada ödənilir:

1. İştirakçının investisiya hesabında toplanan investisiya vəsaiti və bu vəsaitə əldə olunan gəlir payı.
2. İştirakçının xüsusi hesabında toplanan vəsaitin bir qismi, hansı ki Təkaful şirkəti tərəfindən sığortalının müqavilə imzalanan tarixə yaşı və sığorta müddətindən aslı olaraq müəyyən edilir.

Misal : Təkaful müqaviləsinin sonunda sığortalıya investisiya hesabından ödəniləcək məbləğ 11 000\$ təşkil edir. İştirakçının xüsusi hesabında toplanan məbləğ 10 000 \$ təkil edir. Təkaful müqaviləsi 10 il müddətinə bağlanmışdır və müqavilənin imzalanma tarixində sığortalının 44 yaşı olmuşdur. Təkaful operatoruna ödəniləcək məbləğ 800\$ təşkil edir. Təkaful şirkətinin müəyyən etdiyi ödəniş qaydaları isə aşağıdakı kimidir:

müqavilə imzalandığı tarixə sığortalının yaşı (il)	10 illik təkaful müqaviləsinə əsasən
36 yaşa qədər	60% / 0.6
36-45	50% / 0.5
45-55	40% / 0.4

Misalın şərtlərinə görə sığortalıya ödənilən məbləğ:

Sığorta ödənişi = 11 000\$ + 10 000\$ * 0.5 - 800\$ = 15 200\$

İştirakçı Təkaful müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verdiyi halda o yalnız onun investisiya hesabında toplanmış investisiya məbləğini və bu məbləğə hesablanmış gəlir payını əldə etmək hüququna malik olur. İştirakçının xüsusi hesabına ödənilmiş vəsaitlər bu halda geriyə ödənilmir.

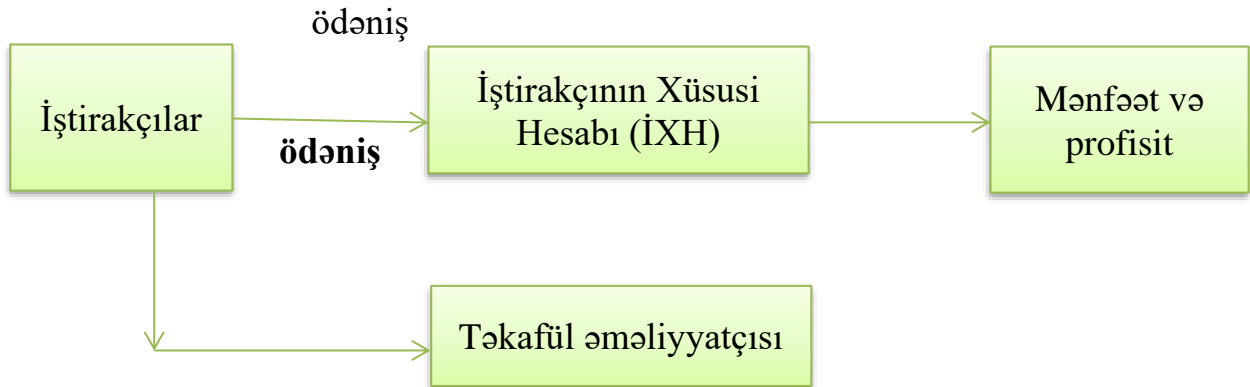
Ümumi Təkaful (sığorta) müqaviləsi. Ümumi Təkaful (sığorta) prosesində, bütün sığorta ödənişləri birbaşa xüsusi iştirakçı hesabında (PSA) cəmlənir və investisiyalar üçün ayrıca iştirakçı hesabı açılmaz. Bu halda sığorta şirkətinin investisiya fəaliyyəti birbaşa xüsusi iştirakçı hesabından həyata keçirilir. Nəticədə hesabda toplanan sığorta ödənişləri investisiyalardan əldə olunan gəlirlərlə birləşdirilər toplanır. Təkaful şirkətinin sığorta fəaliyyəti ilə bağlı bütün ödənişləri və xərcləri həmin hesabından ödənilir. Maliyyə ilinin sonuna əgər fonda daxil olmalar onun xərclərindən çox olarsa hesab profisiti yaranır. Təkaful operatoru Ailə Təkafulündə (sığortasında) olduğu kimi Təkaful fəaliyyətinin idarəedicisidir və investisiyalara nəzarəti həyata keçirir. Lakin Ümumi Təkaful müqaviləsi Ailə Təkaful müqaviləsindən fərqli olaraq cəmi bir il müddətinə imzalanır. Bundan irəli gələrək hər maliyyə ilinin sonunda Ümumi Təkaful fondunun investisiya gəlirlilik səviyyəsi və Təkaful operatoruna ödənilən mükafat miqdarı yenidən müzakirə olunur.

Ümumi təkaful modeli Ailə Təkaful modelindən fərqlənir və fərqləndirici əsas xüsusiyyət

Ailə Tə kafül müqaviləsinin 10-30 il müddətinə imzalanmasıdır. Başqa fərqləndirici xüsusiyyət Ailə tə kafülündə ayrıca investisiya hesabının olmasıdır. Ümumi Tə kafüldə fonda mədaxil və məxaric olan bütün vəsaitlər yalnız bir hesabdan (İştirakçıların xüsusi hesabı) həyata keçirilir. Bundan irəli gələrək il ərzində həmin hesaba mədaxil edilən vəsaitlər, məxaric edilən vəsaitlərdən çox olduqda mənfəət yox, hesab profisiti kimi qəbul edilir.

Bir il üçün hesab profisiti = cəmi sığorta mükafatları + investisiya gəlirləri - tə kafül operatoruna ödənilən mükafat - sığorta hadisələri üzrə xərclər .

Ümumi sığorta prosesinin Vəkalə (Wakala) modeli əsasında idarə edilməsi 2 – ci sxemdə olduğu kimidir.

Sxem 2. Ümumi sığorta prosesinin Vəkalə (Wakala) modeli .

- ✓ Tə kafül fond iştirakçıları müvafiq sığorta müqaviləsi əsasında xeyriyyə ödənişləri edirlər.
- ✓ Bütün ödənişlər vahid bir hesabda- İştirakçıların xüsusi hesabında (Tə kafül fondunda) cəmlənir.
- ✓ İştirakçılar Tə kafül fondunun idarə edilməsi üçün Tə kafül operatoru təyin edirlər.
- ✓ Tə kafül operatoru öz idarəetmə fəaliyyəti üçün razılaşdırılmış miqdarda mükafat əldə edir.

[87. səh. 224]

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Normativ hüquqi aktlar

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı, 1999.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2010.
3. Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi. Bakı, 2012.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (11 iyul,2000-ci il), Bakı, 2017.
5. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. 2016.
6. “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
7. “Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
8. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnamə. Bakı, 2002.
9. “Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2007.“İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2011.
10. Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə sığorta haqqı məbləğinin hesablanması Qaydası. Bakı, 2011.
11. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun yenidən maliyyələşdirdiyi ipoteka kreditlərinin müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən verilməsinə dair standart tələblər.
12. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Sığortaçıların investisiya əməliyyatları ilə bağlı Qaydalar. Bakı,2012.
13. Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə sığorta haqqı məbləğlərinin hesablanması Qaydası. Bakı,2011.
14. **Kreditlərin sığortası qaydaları. AzSığorta ASC.2009.**
15. Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası üzrə sığorta haqlarının məbləği. Bakı, 2011.
16. Daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə sığorta tariflərinin müəyyənləşdirilməsi Qaydası. Bakı, 2011.
17. “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2006.
18. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2006.
19. Fiziki şəxslərin sahibliyində olan minik avtomobillərinin tam sığortası üzrə sığorta Qaydaları. Bakı, 2010.
20. “Fiziki şəxslərə təqdim edilən kredit müqavilələri üzrə borcalanın həyatının ölüm halından və əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığortası” haqqında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Qərarı. 2014.
21. “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1997.
22. Həyat sığortası və qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması Qaydaları. Bakı, 2011.
23. “İpoteka predmeti olan əmlakın sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Qərarı. 2011.
24. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləğinin müəyyənləşdirilməsi Qaydası. Bakı, 2010.
25. “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı,2010.

26. İcbari Sığorta Bürosunun iştirakçısı olan sığortaçıların şərti öhdəliklər ehtiyatının formalaşdırılması Qaydası. Bakı, 2011.
27. “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2002.
28. “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1998.
29. “Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
30. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2007.
31. “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1997.
32. “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2006.
33. “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2011.
34. Aktuar hesablamaların aparılmasına dair Qaydalar. Bakı, 2014
35. “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.

Dərslilər, dərş vəsaiti və elmi nəşrlər

36. Абрамов С.И. Управление инвестициями в основной капитал. М.: Экзамен, 2002, с.395.
37. Архипов А.П., Гомелля В.Б., Туленты Д.С. Страхование: современный курс. М.: Финансы и статистика. 2006, с. 390-391.
38. А.Б.Крутик., Т.В.Никитина. Организация страхового дела: учеб. пособие. СПб: Изд. дом. «Бизнес пресса» 1999, с.17.
39. А.С.Шапкин Экономические и финансовые риски: оценка, управление, портфель инвестиций. М.: Дашков и к., 2004, с 17.
40. ABŞ Xəzinə Departamentinin Federal sığorta bürosunun illik hesabatı. 2015.
41. Association of British Insurers-Britaniya sığortaçılar assosiasiyası. 2016.
42. Almaniya sığortasının statistik toplusu.2015.
43. В.Ханқишйев Сığorta фəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2006.
44. В.Атаşов, N.Novruzov, E. İbrahimov Maliyyə nəzəriyyəsi Bakı. 2014.
45. В.В. Шахов. Страхование : учебник для вузов. М.: ЮНИТИ , 1997.
46. В.Атаşов. Maliyyə bazarları. Bakı, 2016.
47. В.А. Ойзензихит Проблемы риска в гратданском праве. Душанбе, 1972.
48. ВƏТ –in Baş konfransının 22 iyun 1962- ci il tarixində İsvеçrənin Cenevrə şəhərində keçirilən 46- cı sessiyasında qəbul edilmiş, 1964- cü il aprelin 23-də qüvvəyə minmiş konvensiyası.
49. В.В. Шахов Страхование : учебник. М: ЮНИТИ , 2001.
50. В.А. Чернов Анализ коммерческого риска. М.: Финансы и статистика, 1998.
51. В.Т.Севрук Риски Финансового сектора Российской федерации. М., 2001.
52. Bessis Joell. Risk – management. in Banking, Australia: Jonn Wiley and Sons, LTD, 2002.p.11.
53. E.Quliyev. Aqrar iqtisadiyyat.Dərslük Bakı, 2015, 319 səh.
54. E.R.Quliyev, M.C.Hüseynov, A.R.Məmmədova. Sığorta işi üzrə praktikum.Bakı,2015
55. Ф.Х. Найт Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ.М.: Дело, 2003. с. 199-224; Он же. Понятие риска и неопределенности // ТHESIS.1994.№ 5. с. 12-28
56. Финансы. Учебник. под ред. Г.Б.Поляка. М.,2011.
57. Финансы. Учебник. под ред.Ковалева.М.,2015.
58. Xalq sığorta ASC-nin Su nəqliyyat vasitələrinin sığorta qaydaları. Bakı, 2009.
59. Н.М.Васильев, Г.Б.Клейнер.Страхование и управление риском:: терпипологический словарь /М.,2000,с.281.
60. İ.Abbasov, İ.Həsənov Sığorta işinin təşkili. Bakı, 2013, 271 səh.
61. Islamic Banking and Takaful – Products and Services. Chartered Institute of

- Management Accountants (CIMA). London, UK. 2011 Second Edition.
62. K.Pfayfferin. K.Введение в перестрохование. М., Анкил, 2000, с. 466
  63. М.Э. Портер. Конкуренция.М.,СПб.,К.: Вильямс,2002,496 с.
  64. M.M.Sadiqov, S.M.Məmmədov. Maliyyə. Gəncə,2010.
  65. Милль Дж. Основы политической экономии : в 2 т. М.: Прогресс, 1980. с. 129-130.
  66. М.Дж.Гусейнов, Е.А.Салахов. Основные проблемы финансовой обеспеченности аграрной сферы. ФГБОУ ВО «Воронежский государственный аграрный университет». Финансовый Вестник. 2 (33) 2016. 7с.
  67. N.N.Xudiyev. Sığorta işi: müasir kurs..Bakı,2015
  68. O.Q. Məmmədli, M.İ. İsmayılov və F.İ.İsmayılov. İqtisadi nəzəriyyə. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, MBM nəşriyyatı, 2010, 888 səh.
  69. Рогов М.А. Риск – менеджмент. М., Финансы и статистика. 2001, с.12-13.
  70. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения // Антология экономической классики. М. : Экон. ключ, 1993. с. 470;
  71. Rusiya Federasiyası Dövlət Tikinti Komitəsinin tövsiyəsi, 28 iyun 2000.
  72. Страхование. учебник, 3-е издание. Под ред. проф. В.В.Шахова и проф Ю.Т.Ахвледиани. М., 2010.
  73. Страхование. учебник, 4-е издание. Под ред. проф. Ю.Т.Ахвледиани и проф В.В.Шахова. М., 2011.
  74. “Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında ” ВƏТ –in 117 №-li Konvensiyasının 25 –ci maddəsi.
  75. Т.А.Федорова. Основы страховой деятельности: учебник/ отв.ред. М.:Изд-во»Век»,1999.
  76. Т.Ф.Федоровой. Страхование / 2-с изд., перераб. и доп. М.: Экономист, 2003, с 251.
  77. Теория практика страхования М.: Анкил 2003, с 502.
  78. Yaponiya Ümumi Sığorta Assosiasiyası. 2015.
  79. Z.Səmədzadə. Böyük iqtisadi ensiklopediya. IV mnoöprs. Bakı, 2012. səh 459-506.
  80. Avropa sığorta və təkrarsığorta federasiyası. www.insuranceeurope.eu
  81. www.sspf.gov.az
  82. www.sigorta.maliyye.gov.az. www.maliyye.gov.az
  83. http://WWW.İİİ.orq/media/facts/ statsbyissue/industry
  84. https://www.abi.org.uk/~/.../key%20facts%202015.pdf
  85. Maliyyə Araşdırmalar üzrə Milli Agentlik hesabatı nacfin.ru/analytics/
  86. Islamic banking and Takaful Productg and Sarvices/ Dr/ Mohd Oud Bunar? Dr/ Sged Musa Alhubsı Effendy Rahman
  87. Chartered Institute Management Accoutante (CIMA) printed by Willioms Press
  88. ABŞ Xəzinə Departamentinin Federal sığorta bürosunun illik hesabatı. 2015
  89. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyinin əsasnaməsi. Bakı, 15.02.2016-cı il

(1 saylı əlavə)

Azərbaycan Respublikasında 2016-cı ildə sığorta şirkətləri üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında

M Ə L U M A T

(man.)

№	Sığortaçının adı	Sığorta Haqları	Sığorta Ödənişləri
1	“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	12 784 855,23	7 893 530,95
2	“AXA MBASK” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	21 968 752,00	9 789 514,49
3	“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 018 459,94	1 207 773,20
4	“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	9 288 975,37	3 542 428,80
5	“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	37 435 501,39	27 111 809,20
6	“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	39 814 927,05	15 733 201,47
7	“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	22 720 978,28	7 753 019,05
8	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	41 224 916,00	16 166 169,00
9	“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6 414 551,09	3 254 066,24
10	“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	259 178,76	987,79
11	“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	941 365,90	669 780,00
12	“Başak İnam Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	547 761,16	142 877,12
13	“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3 674 680,77	4 077 248,91
14	“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	593 950,50	1 294 179,42
15	“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 637 651,52	264 014,26
16	“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	20 272 711,13	4 173 909,92
17	“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	77 678 739,32	45 907 276,26

18	“Paşa Sığorta” Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	100 012 147,26	47 438 605,45
19	“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	31 737 938,00	21 959 718,00
20	“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 018 518,88	855 039,07
21	“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	20 326 929,76	8 607 733,68
22	“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	9 846 652,10	6 562 643,64
23	“Qala Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 643 567,35	0,00
24	“İPƏK YOLU SIĞORTA” ASC	19 148 016,96	2 653 176,77
25	“Amrah Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	62 553,51	191 913,23
	YEKUN	486 074 279,23	237 250 615,92

(2 saylı əlavə)

Azərbaycan Respublikasında 2016-cı ildə sığorta sinifləri üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında		
M Ə L U M A T		
(man.)		
Sığorta sinifləri	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
könüllü sığortalar üzrə - cəmi :	318 691 754,21	179 435 271,13
o cümlədən:		
Həyat sığortası üzrə	115 602 928,91	90 969 812,90
o cümlədən:		
həyatın ölüm halından sığortası	35 382 840,62	2 859 134,82
həyatın yaşam sığortası	79 775 615,70	88 108 078,08
annuitet sığortası	0,00	0,00
əmək qabiliyyətinin sığortası	351 641,15	0,00
sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	92 831,44	2 600,00
Qeyri-həyat sığortası üzrə	203 088 825,30	88 465 458,23

o cümlədən:		
Şəxsi sığorta	91 123 756,08	63 109 871,28
o cümlədən:		
fərdi qəza sığortası	3 850 167,11	968 171,40
tibbi sığorta	84 668 441,11	61 568 808,68
xaricə səfər edən vətəndaşların sığortası	2 605 147,86	572 891,20
Əmlak sığortası	111 965 069,22	25 355 586,95
o cümlədən:		
əmlakın sığortası	89 567 341,25	24 752 180,80
<i>o cümlədən:</i>		
əmlakın yangından və digər risklərdən sığortası	43 272 407,85	5 442 764,17
avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası	21 260 450,71	15 527 315,56
dəmiryol nəqliyyatı vasitələrinin sığortası	345 915,89	0,00
hava nəqliyyatı vasitələrinin sığortası	11 972 030,72	2 615 359,51
su nəqliyyat vasitələrinin sığortası	6 237 563,27	18 000,00
yüklərin (nəqliyyat) sığortası	4 087 917,05	387 358,10
kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının sığortası	600 985,64	3 803,00
kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası	1 222 543,80	757 580,46
əmlakın sığortası ilə bağlı digər siniflər	567 526,32	0,00
o cümlədən :		
işçilərin dələduzluğu sığortası	525 663,32	0,00
pul və pul sənədlərinin saxtalaşdırılmasından sığorta	41 863,00	0,00
titul sığortası	0,00	0,00
mülki məsuliyyətin sığortası	22 374 842,15	547 359,04
<i>o cümlədən:</i>		
avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	1 496 223,71	98 298,34

dəmiryol nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	0,00	0,00
hava nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	4 276 379,24	239,84
su nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	398 529,78	0,00
yük daşıyanın mülki məsuliyyətinin sığortası	50 386,32	11 871,27
mülki-hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyətin sığortası	154 913,11	0,00
peşə məsuliyyətinin sığortası	1 752 075,83	0,00
işəgötürənin məsuliyyət sığortası	1 312 136,38	20 136,81
ümumi mülki məsuliyyətin sığortası	12 934 197,78	416 812,78
hüquqi xərclərin sığortası	0,00	0,00
kredit sığortası	21 325,82	56 047,11
<i>o cümlədən:</i>		
kreditlərin sığortası	21 325,82	56 047,11
ipoteka sığortası	0,00	0,00
qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	1 560,00	0,00
<i>o cümlədən:</i>		
əmlakın bazar dəyərinin düşməsi riskindən sığorta	0,00	0,00
işin dayanması ilə bağlı risklərdən sığorta	1 560,00	0,00
İcbari sığortalar üzrə -cəmi	167 382 525,02	57 815 344,79
o cümlədən:		
Həyat sığortası üzrə	31 249 249,80	4 008 990,56
o cümlədən:		
İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta	31 249 249,80	4 008 990,56
Qeyri-həyat sığortası üzrə	136 133 275,22	53 806 354,23
o cümlədən:		

nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	0,00	4 030,00
sərnişinlərin icbari sığortası	0,00	0,00
icbari ekoloji sığorta	0,00	0,00
yanğından icbari sığorta	0,00	0,00
MM deputatların icbari şəxsi sığortası	120 289,00	0,00
tibbi personalın AİDS-dən sığortası	0,00	0,00
hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası	17 040 783,00	9 615 025,00
məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası	12 321 183,00	1 284 641,00
dövlət qulluqçuların icbari sığortası	0,00	0,00
diplomatik nümayəndələrin icbari sığortası	0,00	0,00
auditorların peşə məsuliyyətinin icbari sığortası	7 090,00	0,00
daşınmaz əmlakın icbari sığortası	25 196 905,60	2 006 841,42
daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası	276 183,72	52 914,68
avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	81 073 631,90	40 842 902,13
sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası	97 209,00	0,00
YEKUN	486 074 279,23	237 250 615,92

(3 saylı əlavə)

Ölüm cədvəli

<i>Yaş (x)</i>	<i>x yaşınadək yaşayanların sayı (I_x)</i>	<i>x yaşından x+1 yaşına keçdikdə önlərlərin sayı (d_x)</i>	<i>x yaşlı şəxsin qarşısda 1 il ərzində ölmək ehtimalı (q_x)</i>	<i>x yaşlı şəxsin həyatının orta davamətmə müddəti (e_x)</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
0	100 000	1 654	0,01654	67,90
1	98 346	662	0,00673	68,05
2	97 684	289	0,00 296	67,51
3	97 395	152	0,00156	66,71
4	97 243	115	0,00118	65,81
5	97 128	87	0,00090	64,89
6	97 041	68	0,00070	63,95
7	96 973	46	0,00047	62,99
8	96 927	43	0,00045	62,02
9	96 884	31	0,00032	61,05
10	96 853	37	0,00038	60,07
11	96 816	27	0,00028	59,09
12	96 789	32	0,00033	58,11
13	96 757	38	0,00039	57,13
14	96 719	36	0,00037	56,15
15	96 683	44	0,00046	55,17
16	96 639	48	0,00050	54,20
17	96 591	52	0,00054	53,22
18	96 539	75	0,00078	52,25
19	96 464	93	0,00096	51,29
20	96 371	108	0,00112	50,34
21	96 263	93	0,00097	49,40
22	96 170	98	0,00102	48,45
23	96 072	110	0,00114	47,50
24	95 962	93	0,00097	46,55
25	95 869	108	0,00113	45,60
26	95 761	111	0,00116	44,65
27	95 650	108	0,00113	43,70
28	95 542	123	0,00129	42,75
29	95 419	114	0,00119	45,80

30	95 305	112	0,00118	40,86
31	95 193	135	0,00142	39,90
32	95 058	137	0,00144	38,96
33	94 921	140	0,00147	38,02
34	94 781	157	0,00166	37,07
35	94 624	139	0,00147	36,13
36	94 485	159	0,00168	35,19
37	94 326	179	0,00190	34,14
38	94 147	218	0,00232	33,31
39	93 929	235	0,00250	32,39
40	93 694	231	0,00246	31,47
41	93 463	265	0,00284	30,55
42	93 198	312	0,00335	29,63
43	92 886	295	0,00318	28,73
44	92 591	317	0,00342	27,82
45	92 274	338	0,00366	26,92
46	91 936	422	0,00459	26,02
47	91 514	450	0,00492	25,14
48	91 064	501	0,00550	24,26
49	90 563	631	0,00697	23,40
50	89 932	899	0,01000	22,56
51	89 033	1 002	0,01125	21,79
52	89 031	1 134	0,01288	21,04
53	86 897	419	0,00482	20,31
54	86 478	386	0,00446	19,41
55	86 092	537	0,00624	18,50
56	85 555	712	0,00832	17,61
57	84 843	946	0,01115	16,76
58	83 897	1 294	0,01542	15,95
59	82 603	1 455	0,01761	15,20
60	81 148	1 165	0,01436	14,47
61	79 983	1 473	0,01842	13,68
62	78 510	1 767	0,02251	12,94
63	76 743	1 541	0,02008	12,24
64	75 202	1 972	0,02622	11,49
65	73 230	2 009	0,02743	10,80
66	71 221	2 036	0,02859	10,10

67	69 185	2 062	0,02980	9,40
68	67 123	2 536	0,03778	8,69
69	64 587	3 128	0,04843	8,03
70	61 459	2 704	0,04400	7,44
71	58 755	2 536	0,04316	6,78
72	56 219	3 062	0,05455	6,09
73	53 067	2 744	0,05171	5,45
74	50 323	3 113	0,06186	4,75
75	47 210	3 147	0,06666	4,06
76	44 063	2 942	0,06677	3,35
77	41 121	2 688	0,06537	2,59
78	38 433	3 066	0,07977	1,77
79	35 367	2 627	0,07428	0,93
80	32 740	2 706	0,08265	0,92

(4 saylı Əlavə)

Kommutasion ədədlər cədvəli

$I= 0.05$ $v= 0.952381$

<i>X</i>	<i>ix</i>	<i>dx</i>	<i>Dx</i>	<i>Nx</i>	<i>Sx</i>	<i>Cx</i>	<i>Mx</i>	<i>Rx</i>
0	100,000	1654	100000	1958105	36187638	1575.24	6180	188210
1	98,346	662	93663	1858105	34229533	600.45	4605	182030
2	97,684	289	88602	1764442	32371429	249.65	4004	177426
3	97,395	152	84133	1675839	30606987	125.05	3754	173422
4	97,243	115	80002	1591706	28931148	90.11	3629	169667
5	97,128	87	76102	1511704	27339442	64.92	3539	166038
6	97,041	68	72413	1435602	25827738	48.33	3474	162499
7	96,973	46	68917	1363188	24392136	31.13	3426	159024
8	96,927	43	65604	1294271	23028948	27.72	3395	155598
9	96,884	31	62452	1228667	21734677	19.03	3367	152203
10	96,853	37	59459	1166215	20506010	21.63	3348	148836
11	96,816	27	56606	1106756	19339795	15.03	3327	145488
12	96,789	32	53896	1050149	18233039	16.97	3312	142161
13	96,757	38	51312	996254	17182890	19.19	3295	138850
14	96,719	36	48850	944941	16186636	17.32	3275	135555

15	96,683	44	46506	896092	15241695	20.16	3258	132280
16	96,639	48	44271	849585	14345603	20.94	3238	129022
17	96,591	52	42142	805314	13496018	21.61	3217	125784
18	96,539	75	40114	763172	12690704	29.68	3195	122567
19	96,464	93	38174	723058	11927532	35.05	3166	119372
20	96,371	108	36321	684884	11204475	38.77	3131	116206
21	96,263	93	34553	648562	10519591	31.79	3092	113075
22	96,170	98	32876	614009	9871029	31.91	3060	109984
23	96,072	110	31278	581134	9257019	34.11	3028	106924
24	95,962	93	29755	549856	8675886	27.46	2994	103895
25	95,869	108	28310	520101	8126030	30.37	2967	100901
26	95,761	111	26932	491790	7605929	29.73	2936	97935
27	95,650	108	25620	464858	7114139	27.55	2906	94999
28	95,542	123	24372	439239	6649280	29.88	2879	92092
29	95,419	114	23182	414867	6210042	26.38	2849	89213
30	95,305	112	22051	391685	5795175	24.68	2823	86364
31	95,193	135	20977	369634	5403490	28.33	2798	83542
32	95,058	137	19949	348657	5033856	27.38	2770	80744
33	94,921	140	18972	328707	4685200	26.65	2742	77974
34	94,781	157	18042	309735	4356492	28.46	2716	75232
35	94,624	139	17154	291693	4046757	24.00	2687	72516
36	94,485	159	16314	274539	3755064	26.15	2663	69829
37	94,326	179	15511	258225	3480525	28.03	2637	67166
38	94,147	218	14744	242715	3222299	32.51	2609	64529
39	93,929	235	14009	227971	2979585	33.38	2576	61920
40	93,694	231	13309	213962	2751614	31.25	2543	59344
41	93,463	265	12644	200653	2537652	34.14	2512	56800
42	93,198	312	12008	188009	2337000	38.28	2478	54289
43	92,886	295	11398	176001	2148991	34.47	2439	51811
44	92,591	317	10820	164604	1972990	35.28	2405	49372
45	92,274	338	10270	153783	1808386	35.83	2370	46967
46	91,936	422	9745	143514	1654602	42.60	2334	44597
47	91,514	450	9238	133769	1511089	43.26	2291	42263
48	91,064	501	8755	124530	1377320	45.87	2248	39972
49	90,563	631	8292	115775	1252789	55.03	2202	37724
50	89,932	899	7842	107483	1137014	74.66	2147	35522
51	89,033	1002	7394	99641	1029531	79.25	2072	33375

52	88,031	1134	6963	92246	929890	85.42	1993	31303
53	86,897	419	6546	85283	837644	30.06	1908	29309
54	86,478	386	6204	78738	752360	26.37	1878	27402
55	86,092	537	5882	72533	673623	34.94	1851	25524
56	85,555	712	5567	66651	601089	44.13	1816	23673
57	84,843	946	5258	61084	534438	55.84	1772	21857
58	83,897	1294	4952	55826	473355	72.74	1716	20084
59	82,603	1455	4643	50874	417529	77.89	1644	18368
60	81,148	1165	4344	46230	366655	59.40	1566	16724
61	79,983	1473	4078	41886	320425	71.53	1506	15159
62	78,510	1767	3812	37808	278539	81.72	1435	13652
63	76,743	1541	3549	33996	240730	67.87	1353	12217
64	75,202	1972	3312	30447	206734	82.72	1285	10864
65	73,230	2009	3072	27135	176288	80.26	1202	9579
66	71,221	2036	2845	24063	149153	77.46	1122	8377
67	69,185	2062	2632	21218	125090	74.72	1045	7254
68	67,123	2536	2432	18585	103873	87.52	970	6210
69	64,587	3128	2229	16153	85287	102.81	883	5240
70	61,459	2704	2020	13924	69134	84.64	780	4357
71	58,755	2536	1839	11904	55210	75.60	695	3577
72	56,219	3152	1676	10065	43305	89.49	620	2882
73	53,067	2744	1507	8389	33240	74.20	530	2263
74	50,323	3113	1361	6883	24850	80.16	456	1733
75	47,210	3147	1216	5522	17968	77.18	376	1277
76	44,063	2942	1081	4306	12446	68.72	298	901
77	41,121	2688	960	3226	8139	59.79	230	603
78	38,433	3066	855	2265	4914	64.96	170	373
79	35,367	2627	749	1410	2648	53.00	105	203
80	32,740	2706	661	1238	1815	52.00	98	144